

GAIUS

INSTITUȚIUNILE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Toate popoarele care sînt conduse prin legi și după obiceiuri se folosesc pe de o parte de un drept al lor propriu, pe de altă parte de un drept comun tuturor oamenilor; în adevăr, dreptul pe care și l-a statornicit fiecare popor sieși îi este propriu lui, și se cheamă *ius civile*, ca drept specific al statului — cetate; iar cel pe care rațiunea naturală l-a rînduit între toți oamenii, acela este păzit deopotrivă la toate popoarele și se cheamă *ius gentium*; întrucît de el se folosesc toate popoarele. Poporul roman se folosește deci, pe de o parte, de dreptul său propriu, iar pe de alta, de cel comun tuturor oamenilor.

GAIUS

G A I U S
INSTITUȚIUNILE

G A I U S
INSTITUȚIUNILE

SCRIPTORES GRAECI ET LATINI
XIV

GAI
INSTITUTIONES

Dacoromane redditae,
prolegomena, notae, adnotationes

AURELII N. POPESCU

IN AEDIBUS ACADEMIAE REIPUBLICAE SOCIALISTAE ROMANIAE
Bucurestii
MCMLXXXII

SCRIITORI GRECI ȘI LATINI
XIV

GAIUS

INSTITUȚIUNILE
[dreptului privat roman]

Traducere, studiu introductiv, note și adnotări

de

AUREL N. POPESCU

doctor în drept

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
București
1982

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R 79717 București, Calea Victoriei nr. 125

TABLA DE MATERII

Studiu introductiv (<i>Aurel N. Popescu</i>)	11
---	----

INSTITUȚIUNILE

Comentariul I

PRELIMINARIU (§ 1—8)	64
Despre dreptul civil și cel natural (§ 1—7)	64
Izvoarele formale ale dreptului (§ 2—7)	65
Despre ramurile dreptului (8)	68
PERSOANELE (§ 9 — 200)	69
Despre condiția oamenilor (§ 9—12)	69
Despre dediticii sau despre legea Aelia Sentia (§ 13—21)	69
Despre peregrinii dediticii (§ 14—17)	70
Despre eliberare. Dovada justei cauze (§ 18—19)	70
Despre întrunirea comisiei de eliberări (§ 20—21)	71
Latinii iuniani (§ 22—27)	72
Latinii; dobândirea cetățeniei romane (§ 28—34)	73
Modurile formale ale eliberării (§ 35—45)	75
Frauda la legea Caninia (§ 46—47)	76
Persoanele: <i>sui iuris</i> , <i>alieni iuris</i> (§ 48—200)	77
<i>Dominica potestas</i> (§ 51—51)	77
Maltratarea sclavilor (§ 53)	78
<i>Dominium duplex</i> asupra sclavului (§ 54)	79
<i>Patria potestas</i> (§ 55—107)	80
Căsătoria și filiația (§ 56—57)	80
Prohibițiunile la căsătorie (§ 58—66)	81
Erori la căsătorie: consecințe, acoperirea erorii (§ 67—96)	83
Condiția copiilor (§ 76—77)	85
Peregrinii: condiția lor juridică. Legea Minicia (§ 78—96)	85
Adopțiunea (§ 97—107)	90
<i>Manus</i> (§ 108—115)	92
<i>Mancipium</i> (§ 116—141)	96
Mancipațiunea, vânzare simbolică (§ 119—123)	97
Modurile ieșirii de sub (§ 124—141):	100
a) <i>Potestas</i> (§ 124—136)	100
Emanciparea (§ 132—134)	102
Alte moduri ale ieșirii de sub <i>potestas</i> (§ 135—136)	103

b) <i>Manus</i> (§ 137—137 a)	104
c) <i>Mancipium</i> (§ 138—141)	105
Tutela și curatela (§ 142—200)	106
Tutela (§ 143—196)	107
Tutela fiduciară (§ 166 a)	111
Tutela asupra latinilor (§ 167)	112
Cedarea tutelei (§ 168—172)	112
Cererea tutelei (§ 173—181)	113
Pierderea tutelei (§ 182—183)	113
Persoana tutorelui (§ 184—188)	114
Tutorele pretorian (§ 184)	114
Tutorele din oficiu (§ 185—187)	114
Rezumat (§ 188)	115
Justificarea tutelei (§ 189)	115
Tutela femeii (§ 190—195 ^c)	116
Declinul tutelei femeii — <i>Tutor inuitus</i> (de formă) (§ 190—192)	116
Tutela femeii peregrine (§ 193)	117
Scutirea de tutelă a femeii (§ 194)	117
Tutorii <i>atilian</i> și <i>iulio-titiani</i> (§ 195—195 ^c)	118
Încetarea tutelei impuberilor (§ 196)	118
Curatela. Minorul sub 25 de ani, prodigul, nebunul (§ 197—198)	119
Garanța tutorelui și a curatorului (§ 199—200)	119

Comentariul II

BUNURILE (§1 — 96)	
Diviziunea fundamentală (§ 1—17)	122
Bunuri corporale și bunuri încorporale (§ 12—17)	122
<i>Res mancipi</i> și <i>res nec mancipi</i> (§ 14 a — 17)	125
Transmiterea proprietății, alt criteriu de distincție a bunurilor (§ 18—33)	126
<i>Res nec mancipi</i> (§ 19—21)	127
Domeniile statului în provincie (§ 21)	128
<i>Res mancipi</i> (§ 22—31)	128
<i>Nexus</i> (§ 27—30)	128
Pacte și stipulațiuni (§ 31)	130
Uzucruțul (§ 32—33)	130
Transmiterea moștenirii (<i>hereditas</i>) numai prin <i>in iure cessio</i> (§ 34—37)	131
Transmiterea obligațiilor numai prin novațiunea lor (§ 38—39)	132
Proprietatea peregrină (§ 40)	132
Uzucapiunea (§ 41—61)	133
Pledici la uzucapiune (§ 49—51)	135
Uzucapiunea unei moșteniri (§ 52—61)	136
Capacitatea de a aliena (§ 62—63)	139
Vinzarea lucrului altuia (§ 64)	139
Dobândirea proprietății după dreptul natural și după cel civil (§ 65—79)	140
Modurile naturale de dobândire a proprietății (§ 66—79)	140
Accesiunea naturală (§ 70—78)	141
<i>Specificatio</i> (§ 79)	142
Despre pupili: dacă pot înstrăina (§ 80—85)	143
Achiziții prin persoanele aflate sub putere (§ 86—96)	144

SUCCESIUNILE TESTAMENTARE, LEGATE ȘI FIDEICOMISE (§ 97-289) . . .	147
Dobândirea bunurilor cu titlu universal (§ 97-98)	147
Succesunile. Felul lor (§ 99-100)	147
Testamentele (§ 101-191)	148
Felurile lor. Testamentul <i>per aes et libram</i> (§ 101-111)	148
Testamentul militarilor (§ 109-111)	151
Capacitatea de a testa (§ 112-118)	152
Un criteriu al pretorului: <i>bonorum possessio</i> (§ 119-122)	153
Dezmoștenirea (<i>exhereditatio</i>) (§ 123-143)	154
Dezmoștenirea prin omitere (§ 123-126)	154
Dezmoștenirea expresă (§ 127-143)	155
Postumul (§ 130-131)	156
Emancipații (§ 135)	157
Copiii adoptivi (§ 136-138)	158
Alte categorii (§ 139-143)	158
Revocarea testamentului (§ 144)	159
Invalidarea cauzată de <i>capitis deminutio</i> a testatorului (§ 145-146)	159
Testamente întocmite neregulat. <i>Bonorum possessio</i> (§ 147-151)	159
Îndreptățirile la succesiune (§ 149-149 a)	160
Succesiunea vacantă (§ 150)	161
Testamente valide peste intenția de revocare a lor (§ 151)	161
Concurs de drepturi succesoriale (§ 151 a)	162
Categoriile de moștenitori (§ 152-162)	162
Succesiuni prejudiciabile (§ 163-173)	165
<i>Tempus deliberandi</i> (§ 164-173)	165
Despre substituțiuni (§ 174-184)	167
Instituirea sclavilor (§ 185-191)	170
Legatele (§ 192-245)	171
Felul lor (§ 192-218)	171
Distribuirea legatelor (§ 219-223)	178
Restricțiuni aduse legatelor (§ 224-228)	179
Despre legea Falcidia (§ 224-227)	179
Restricțiuni la eliberarea de sclavi (§ 228)	180
Legate lăsate inutil (§ 229-234)	181
Legate cu clauză penală (§ 235-237)	181
Legate lăsate la persoane nedeterminate (§ 238-243)	182
Regula Catoniana (§ 244-245)	183
Fideicomisele (§ 246-289)	184
Felul lor (§ 248-267)	184
Fidelcomisul de moștenire (§ 248-251)	184
Fidelcomisul prin stipulațiune (§ 252-262)	185
Acțiunile utile (§ 253)	186
<i>Quarta Pegasiana</i> (§ 254-257)	186
Acceptarea forțată (§ 258-262)	188
Fidelcomisul pentru eliberarea sclavilor (§ 263-267)	189
Deosebiriile dintre fidelcomis și legat (§ 268-284)	189
Originea fidelcomisului (§ 285-286)	192
Fidelcomisul tacit (§ 287-289)	193

Comentariul III

SUCCESIUNILE FĂRĂ TESTAMENT (§ 1–87)	196
Legea celor XII Table (§ 1–24)	196
Edictul pretorului: <i>bonorum possessio</i> (§ 25–33 a)	200
Reglementări ulterioare (§ 33 b – 76)	201
Succesiunea mamei la averea copiilor (§ 33 b – 38)	201
Succesiunea patronului la averea libertilor (§ 39–54)	203
Succesiunea la averea latinilor iuniani și a libertilor cetățeni romani (§ 55–73)	207
Succesiunea patronului la averea libertilor dedității (§ 74–76)	211
Alte feluri de succesiuni (§ 77–87)	212
Lichidarea unui patrimoniu (§ 77–81)	212
Procedura (§ 79–81)	213
Forme derivate de succesiune (§ 82–84)	214
Efectele cedării moștenirii prin <i>cessio in iure</i> (§ 85–87)	216
OBLIGAȚIILE (§ 88–225)	217
Felul lor (§ 88)	217
Obligațiile contractuale (§ 89–181)	218
Obligații contractate <i>re</i> (§ 90–91)	218
<i>Mutuum</i> (§ 90)	218
<i>Solutio indebiti</i> (§ 91)	219
Obligații contractate <i>uerbis</i> (§ 92–127)	220
Felul lor (§ 92–96)	220
<i>Sponsio – Stipulatio</i> (§ 92–95)	220
Promisiunea de dotă (<i>dotis dictio</i>) (§ 95 a)	222
Jurământul dezrobitului (<i>Iusiurandi liberti</i>) (§ 96)	222
Stipulații nule (§ 97–109)	223
Adstipulațiunea (§ 110–114)	226
Garanțiile personale (§ 115–127)	227
Distincțiunile (§ 115–122)	227
Caracterul public al garanției (§ 123–124)	230
Garanții fără plafon (§ 125–126)	231
Acțiunea în regres a garanțiilor (§ 127)	231
Obligații contractate <i>litteris</i> (§ 128–134)	232
Obligații contractate <i>consensu</i> (§ 135–162)	234
Vinzarea-cumpărarea (§ 139–141)	235
Locațiunea (§ 142–147)	236
Contractul de societate (§ 148–151)	239
Coprorietatea legitimă și naturală (§ 151 a)	240
Mandatul (<i>mandatum</i>) (§ 155–167)	242
Modurile de stingere a obligațiilor (§ 168–181)	245
<i>Acceptilatio</i> (acceptarea simbolică a unei plăți) (§ 169–172)	246
<i>Nexum</i> (Împrumutul pe muncă). Autoeliberarea debitorului (§ 173–175)	247
Novațiunea (§ 176–179)	249
<i>Litis contestatio</i> (atestarea angajării procesului) (§ 180–181)	250
Obligațiile delictuale (§ 182–225)	251
Furtul (§ 183–204)	251

Custodia — Riscurile (§ 205—209)	257
Delictul de păgubire nedreaptă (<i>damnum iniuria datum</i>) (§ 210—216)	259
Alte prejudicii privind bunurile (§ 217—219)	260
Injururile (§ 220—225)	262

Comentariul IV

ACȚIUNILE (§ 1—187)	266
Acțiunile personale și acțiunile reale (§ 2—10)	266
Legisacțiunile (§ 11—29)	268
<i>Sacramentum</i> (§ 13—17)	269
<i>Judicis postulatio</i> (§ 17 a)	273
<i>Condictio</i> (§ 17 b — 20)	274
<i>Manus iniectio</i> (§ 21—25)	274
<i>Pignoris capio</i> (§ 26—29)	277
Procedura prin formulă (§ 30—187)	278
Legile aferente (§ 30—31)	278
Ficțiunile procedurale (§ 32—38)	280
Părțile formulelor (§ 39—81)	285
<i>Plus petitio</i> (§ 53 a — 61)	291
Acțiunile de bună-credință — Compensarea judiciară (§ 62—68)	294
Implicarea răspunderii lui <i>pater familias</i> și a lui <i>dominus</i> (acțiunile <i>adiecticiae qualitatis</i>) (§ 69—81)	296
Pentru contracte (§ 69—74 a)	296
Pentru delikte (acțiunile noxale) (§ 75—81)	299
Reprezentarea în justiție (§ 82—87)	301
Garanțiile procedurale (§ 88—102)	303
Competența instanțelor (§ 103—111)	306
Prescrierea acțiunilor (§ 110—111)	309
Transmiterea acțiunilor (§ 112—113)	309
<i>Omnia iudicia absolutoria</i> (Toate judecățile tind spre absolvire) (§ 114)	310
Excepțiunile (§ 115—129)	311
<i>Praescriptiones</i> (valorificarea prestațiilor exigibile) — Renta viageră (§ 130—137)	315
Debitorul asistat de garanți (§ 137)	317
Interdictele posesorii (§ 138—170)	317
Sancțiunile pentru neexecutarea interdictului. Intervenția arbitralului (§ 163—170)	323
Despre procesele șicanatorii (§ 171—172)	326
Tarifarea pecuniară a delictelor (§ 173—176)	327
Acțiunea contrară (§ 177—182)	327
Citarea în justiție (§ 183)	329
Cauțiunea judiciară (<i>uadimonium</i>) (§ 184—187)	329
Glosar — Index de materii	331
Index de autori	356

STUDIU INTRODUCŢIV

1. INTERESUL PENTRU OPERĂ ŞI AUTORUL EI

Participăm la opera de cunoaştere a patrimoniului culturii universale şi totodată de punere în evidenţă a valorii proprii noastre culturii prezentînd prima ediţie românească a *Instituţiunilor* juriconsultului roman Gaius (sec. II e.n.), mesaj al epocii de vîrf a jurisprudenţei clasice.

Opera este un comentariu¹ asupra dreptului privat roman, la nivelul nu al unei lucrări de iniţiere, ci al unei opere de juriconsult care prezintă succint şi metodic întreaga experienţă juridică romană, acumulată sub republică şi transmisă imperiului. Este singura lucrare de acest fel transmisă din antichitate. Rostul şi sensul instituţiilor Romei din secolul II e.n., ajunse la desăvîrşirea lor, dar ale căror origine şi evoluţie nu mai erau înţelese de mentalitatea epocii, au determinat pe autor să proiecteze cunoştinţele sale pe ecranul istoriei. Ca să dezvăluie rădăcinile tradiţiei fiecăreia din ele, investigarea merge pînă la *ius vetus*, cît mai aproape de formele arhaice de aspect rural (*ab imis*), întorcîndu-se apoi pentru confruntare cu cele din perioada rafinată şi de preeminenţă a Romei. Procedînd astfel, Gaius a elaborat nu numai un tratat de teorie, ci şi unul de istorie a dreptului. Deci, lucrarea — nu a unui amator de antichităţi² — fusese utilă contemporanilor săi, făcîndu-ne şi nouă servicii pentru cunoaşterea schimbărilor juridice (*de status*) din respectivele secole şi permiţîndu-ne înţelegerea celor din secolele următoare³.

Glosele postclasice, relativ bine sudate pe exemplarele primei ediţii (161 e.n.), prelungind informaţiile pentru alte cîteva secole (III—IV), fac ca, chiar pentru acest motiv de largă cuprindere, *Instituţiunile* lui Gaius să-şi merite valoarea istorică ce li se atribuie⁴.

De cînd romanistii privesc dreptul roman în perspectiva istorică şi încearcă să desprindă începuturile firave ale unor concepte moderne —

---

¹ Titlul *Commentarii* e dat celor patru capitole mari din interiorul operei. Numele *Institutiones* îl ştim de la Iustinian care, prin Constituţia *Maiestatem* § 6, promulga propriile *Instituţiuni*, „înjghebate după *Instituţiunile* lui Gaius al Nostru”: şi, tot astfel, din Ind. Flor. XX, pct. 6 (sec. XI): *Gai Institutionum libri quattuor*. Prin întregirea cu cuvintele *iuris civilis* — aceasta înseamnă, în limbaj modern, *Sistemul. Bazele sau Principiile dreptului privat roman*, ceea ce s-ar echivala cu *Introducere în dreptul privat roman* (Harper's *Dict. class. lit. and antic.*, New York, 1961, v^o Gaius).

² Val. Al. Georgescu, *Des origines aux veteres et des veteres a G.*, în: *Omag. C. Stoicescu*, 1940, p. 1 042—1 052; id., R. cl., 1937--1938, p. 305; Macqueron, *Hist. du dr. et archaismes chez G.*, Atti Gaio, p. 78—81; Betti, *Storia del dir. nel guardo delle scienze storiche*, Iura, 1967, p. 571 şi urm.; Biondi, *Archaiche impostazioni e permanenza delle situazioni giur. rom.*, RIDA, 1963, p. 173—185.

³ Kunkel, *Röm. R. Gesch.*, p. 110.

⁴ Flume, *Die Bewertung der Institutionen des G.*, ZS, 1962, p. 1 şi urm.

precum : ideea păcii între popoare ⁵, a egalității oamenilor ⁶, a libertății ⁷ — concretizate prin fundamentarea lui *ius gentium* ⁸, exegeza lor se îndreaptă în primul rînd spre codexul *Instituțiunilor* lui Gaius.

Edițiile savante cărora prezenta ediție le este tributară, cit și monografiile, de ordinul sutelor, cu teme inspirate din opera lui Gaius, demonstrează o muncă minuțioasă, compensată de înnoirea manualelor de drept roman, de renunțarea la multe din consacrările anterioare, și un impuls nou studiilor romanistice.

Dar nu numai opera, ci și viața autorului, originea și poziția sa socială trezesc interes.

Pentru importanța juridică și istorică a operei sale, cit și pentru cerințele romanistice de strictă specialitate, nici un jurisconsult roman nu este astăzi mai în centrul atenției decît Gaius. Au arătat aceasta, în 1948, Congresul romanistic internațional de la Verona, leagănul palimpsestului *Instituțiunilor* sale ⁹, și în 1965, cel de la Neapole, consacrat exclusiv problemelor Gaius ¹⁰, care a semnalat că sint așteptate încă informații asupra lui Gaius, deși documentarea asupra acestuia a ajuns astăzi impunătoare ¹¹.

2. VIAȚA LUI GAIUS

2.1. Considerații generale

Romaniști de o viguroasă putere de pătrundere au încercat să reconstituie biografia lui Gaius. Ipoteze temerare n-au depășit dificultățile, orientînd în diverse direcții cele mai mici aluzii și indicii, unele incluse în opera lui Gaius, altele nu, constînd fie din citate de la juriștii contemporani (Pomponius, Salvius Iulianus, Iavolenus) ¹², fie, altele, venite de la autori nejurisți, mult mai tîrzii (Diomede, Boethius, Priscianus, Servius) ¹³. Datele acestora din urmă dovedindu-se nefolositoare, iar primele fiind suspecte de interpolare, s-a crezut că s-ar putea afla răspunsul prin analiza datelor de fond, ale cărei rezultate au dus la adevărate teorii, generate fie de criteriul „straturilor” (Knip), fie de cel al „lacunelor” (Longinescu) ¹⁴, fie, în sfîrșit, de cel socotit astăzi singurul în stare să ducă la un rezultat aproximativ, — criteriul filologic și, totodată, al stilului.

⁵ Arangio-Ruiz, *Atti Verona*, II, p. XXXII (seduta inaugurală).

⁶ Maschi, *La concezione naturalistica del dir. rom.*, 1957, p. 24 și urm.

⁷ Bohacek, *Il dir. rom. propagatore della libertà*, *Atti Verona*, I, p. 405—406.

⁸ Lombardi, *Dir. umano e il i.g.*, SDHI, 1950, p. 254—278.

⁹ *Atti Verona*, I (780 p.), consacrat exclusiv problemelor Gaius.

¹⁰ *Atti Gaio* (referințe: Labeo, 1966; ZS, 1967, p. 496 și urm. (Wleacker); Iura, 1966, p. 258 și urm. (Musumeci)).

¹¹ C. Tomulescu, *Importanța lui G. în Egipt*, An. Univ. Buc., Șt. soc., 1963, p. 119 — 129.

¹² Pomponius — D, 45, 3, 39: *Quod Gaius Noster dixit* (In: *Ad Quintum Mucium*, § 3, invocîndu-l o opinie); Salvius Iulianus (*Ad Urseium Ferozem*, 2 — D, 24, 3, 59); Iavolenus (*Ex Cassio*, 2 — D, 35, 1, 54 pr.; D, 46, 3, 78).

¹³ Bizoukides, IV, p. 193 și urm.

¹⁴ Inf., 2, 3.

2.2. Biografie sumară

După aproape toate criteriile, liniile de contur ale biografiei lui Gaius sînt: data naşterii, la începutul secolului II e.n. (105? — 110?); studiile, la Roma, cu un maestru (Salvius Iulianus?); profesarea dreptului, un timp la Roma, apoi definitiv în răsăritul Imperiului, ca *magister itinerans* şi, poate, ca practician, dar în ce localităţi nu se ştie. A activat creator sub ultimii patru împăraţi ai secolului său, elaborînd 20 de lucrări, de care Roma s-a dezinteresat, ca şi de autor. Motivul intreruperii de relaţii cu metropola nu se cunoaşte.

Cu aceste cîteva date, am putea spune că sîntem suficient de informaţi pentru o biografie sumară a jurisconsultului. Dar, de la acesta deţinîndu-se lucruri de excepţională valoare, curiozitatea romaniştilor a mers mai departe, sperînd că, prin Gaius, s-ar putea dezvălui noi aspecte, nebănuite, ale lumii din secolul II e.n. Aceasta constituie „enigma Gaius”, pentru dezlegarea căreia pasiunea lor e dovedită prin atîtea reluări. Şi tocmai de aceea, i se cuvine atenţie în prezenta ediţie.

2.3. Problemele

Desprinsе liniile de contur ale biografiei lui Gaius, au fost sondate cu precădere datele privind originea şi condiţia sa socială; s-au purtat ipotezele pe întreaga scară a ierarhiei sociale, oscilîndu-se între aristocrat (Longinescu — vezi inf.), peregrin, chiar grec (Mommsen¹⁵, Bizoukides¹⁶), *seruus Caesaris* (Kokourek¹⁷), *ciuis Romanus ingenuus* (Honoré¹⁸), libert peregrin (Robleda¹⁹), cum şi alte perimate ipoteze care au dus la concluzii în cu totul alte direcţii²⁰.

Discuţiile — nestinse încă (dovadă simpozionul romanistic *Gaio nel suo tempo*, Napoli, 16—20 dec. 1965) — nu duc la acord; mai mult, nici în viitor nu se întrevădeau alte şanse; iar după reluări de mai bine de un secol, rezultatul este deconcertant, ceca ce face ca astăzi să ştim cu puţin mai multe despre Gaius decît se ştia cu un secol în urmă, personalitatea lui Gaius stăruind încă a fi învăluită în mister. Apoi, puţinele date biografice incită alte întrebări: cărei împrejurări s-a datorat faptul că jurisconsultul nu a purtat decît un singur nume, *Gaius*? cărei raţiuni se datoreşte propagarea operei sale, în plin drept clasic²¹, nu de la Roma spre est ci invers? Şi din nou, care au fost originea şi poziţia lui socială? Dacă a fost peregrin, cine l-a condus la Roma, din ce provincie şi în ce condiţii? Care este motivul izolării lui în provincie şi dezinteresul Romei contemporane faţă de opera sa? În sfîrşit, se poate vorbi despre Gaius maestru de şcoală sau despre Gaius simplu profesor de provincie?

¹⁵ Mommsen, G., *ein Provinzialjurist*, în: id., *Gesammelte Schriften*, IV, 1905, p. 26—38.

¹⁶ Bizoukides, loc. cit.

¹⁷ Kokourek, *Qui erat G.?*, *Atti Roma*, II, p. 495—526.

¹⁸ Honoré, *A Biography of G.*, Oxford, 1962, 183 p. (rec.: Magdelain, REL, 1962, p. 421—422; Frezza, *Iura*, 1961, p. 270—275).

¹⁹ Robleda, *Atti Galo*, p. 142—144.

²⁰ Birkemeyer, *Enzickl. der Rechtswiss.*, 1904, p. 88 şi urm.

²¹ Wleacker, *Oströmische Gaiusexemplare*, în: *Festschr. Schulz*, 1951, 101—144.

Caracterul istoric, oarecum aparte, al operei lui Gaius — explicînd întrucîtva dezinteresul juriconsulților clasici, contemporani sau următori, care, rămași la stilul vechii literaturi juridice, nu l-au menționat în lucrările lor²², lasă în schimb fără explicație inadvertența lui Aulus Gellius, minuțiosul cronicar al vremii, care, de asemenea, nu-l menționează. Este de neînțeles precauția excesivă a lui Gaius însuși care, vorbind atîtea despre lumea în care a trăit, n-a lăsat un cuvînt clar despre sine; favorurile imperiale, obișnuite juriconsulților din acea vreme, lui i-au fost refuzate.

În opinia noastră, în biografia lui Gaius nu se va putea stabili nimic pînă nu va fi descoperit motivul pentru care el a părăsit Roma. Pentru aceasta se impune stăruitor un supliment de efort în clarificarea textelor, sondînd o altă eventuală ipoteză.

2.3.1. Gaius, constrins să părăsească Roma

Un răspuns plauzibil la această întrebare nu și-ar merita însă valoarea dacă ar fi ignorate premisele vechi, îndeosebi cele ale lui Mommsen, Kniep, Kokourek, Wieacker, Honoré ș.a., care, fiind bine orientate, dar neduse pînă la capăt, incurajează astfel noi deducții.

Opinia evasiunană că, după studiile de la Roma, Gaius s-a stabilit în estul imperiului trebuie reținută, dar renunțîndu-se la motivele invocate de Mommsen, că s-ar fi îndreptat spre Grecia, patria sa, sau de Honoré, că vina transferului în Est o poartă rescriptul lui Hadrian care, suprimînd acordarea lui *ius publice respondendi* la Roma, Gaius a părăsit-o, în vederea unor perspective mai bune, izolîndu-se în noua lui așezare într-atît încît Roma n-a mai știut de el.

Nu cunoaștem textul nici data rescriptului, precum nici dacă abolirea lui *i.p.r.*, inițiată de Hadrian, a rămas în tradiție; textele nu atestă aceasta. Dintr-o relatare a lui Pomponius (D, I, 2, 49), redată mai jos în traducere, ne putem totuși da seama de conținutul rescriptului, dar nu pentru a afla de aici motivul plecării lui Gaius din Roma, cum crede Honoré, ci pentru că prin el ne ajutăm, indirect, pentru deducții în legătură cu proveniența provincială și poziția socială a lui Gaius, precum și cu locul său printre ceilalți juristi: „Primul care a decis ca un juriconsult să dea consultații, în numele și cu aprobarea sa, a fost divinus Augustus; de atunci s-a luat obiceiul ca privilegiul acesta să fie solicitat și, tocmai pentru acest motiv, prea bunul nostru împărat, cînd *viri praetorii* au venit să solicite de la el dreptul de a da consultații publice, le-a răspuns cu un rescript negativ, ca pe viitor acest drept să nu mai fie solicitat ca să-l practici, ci să fie practicat în mod obișnuit, dar cine are încredere în el [în Hadrian] să se pregătească pentru a-l merita”.

Faptul că nu cunoaștem data rescriptului nu creează dificultăți pentru biografia lui Gaius, întrucît acela nu putea fi dat de Hadrian decît

²² Unii dintre ei, precum Papinianus, Ulpian, Paulus, originari din Siria (Mașchin, *Istoria Romei antice*, București, 1951, p. 381), îi vor fi fost poate chiar elevi, la Școala din Beyrouth; deși existența acesteia (Collinet, *Hist. de l'école du dr. de Beyrouth*, 1925, 333 p.) n-o deduce, arheologic vorbind, dincolo de finele sec. II (Grigore Taumaturgul, *Oratio Panegyricae ad Originem* (239 e.n., c.V); Aul. Gell., XI, 17; *Scholies ad Iuvenalem*, I, 128), ea poate fi totuși presupusă în concordanță cu activitatea creatoare a lui Gaius, acolo.

la începutul domniei (117) şi atunci, anul naşterii lui Gaius, chiar presupunând a fi 105 sau — cum vom deduce — 110, înseamnă că la acea dată el nici nu-şi putuse iniţia măcar studiile. Dar chiar dacă data rescriptului ar fi fost spre finele domniei lui Hadrian (138), încă nu înţelegem motivul pentru care Gaius s-a hotărât abia în anul 141 e.n.²³ ca să plece definitiv din Roma. La această concluzie Honoré ajunge pentru că, în opinia sa, Gaius era un *civis Romanus ingenuus* de la Roma.

Dar nici un jurisconsult, grec sau roman, n-a părăsit Roma din cauza rescriptului; dimpotrivă, numai printr-un supliment de sens la citatul lui Pomponius — dealtfel foarte discutabil²⁴ — a putut ajunge Honoré la concluzia de mai sus; şi apoi de la Gaius însuşi (I, 7) aflăm că ştiinţa lui era despre alt rescript al lui Hadrian, care tocmai că nu suprimase *i.p.r.*, ci, din contra, făcuse din *responsa iurisconsultorum* o foarte interesantă combinaţie de tehnică juridică, şi pe aceasta o impusese. Astfel că nici cu o asemenea concluzie Honoré nu explică acest punct din biografia lui Gaius.

Originea romană a jurisconsultului Gaius nu se poate deci susţine, iar neconcordanţa între alte ipoteze care s-au mai schiţat — toate sprijinite pe cite un citat de la Gaius²⁵ sau pe menţiunea, documentară, a numelui lui Gaius — şi care, inclinand, pe rind, diversificat, spre cite o provincie, ce ar fi constituit atracţia retragerii lui, ne determină să credem că motivul transferului lui Gaius în provincie trebuie să fi fost altul. Acesta — în opinia noastră — a fost mult mai grav: el a trebuit să părăsească Roma în condiţiile legii Aelia Sentia, aplicabilă libertţilor *dediticii*, Gaius fiind din rindul acestora — deci un expulzat.

Printre condiţiile impuse de acea lege pentru eliberarea sclavilor era aceea a vârstei minime de 30 ani (I, 29), iar libertţilor *dediticii*, în plus, obligaţia ca, imediat după eliberare, să părăsească Roma, dincolo de linia ei de centură, la 100 de mile (I, 27). Neatingind această vîrstă la moartea lui Hadrian — care, anticipăm, fusese protectorul lui Gaius şi chiar răspunzător de întregul său destin —, tînărul jurisconsult a trebuit să aştepte vîrsta legală a eliberării (după noi, anul 141, dedus bine de Honoré, după cronologia operei). Cu libertatea astfel obţinută (*ob praestantiam ingenii*), dar nu de la Hadrian, ci de la împăratul succesori, Gaius trebuia să părăsească Roma, spre a evita retragerea — definitivă — a libertăţii, vinzarea la licitaţie publică, confiscarea averii.

²³ Honoré, *op. cit.*, p. 82.

²⁴ Matei Nicolau şi De Visscher, *Le i.p.r., G.I., 7 et le rescript d'Hadrien*, RHD, 1936, p. 616—617; Daube, *ZS*, 1950, 511; Schönbauer, *Die Entwicklung des i.p.r.*, Iura, 1959, p. 288.

²⁵ Galstea, IV, 55 (Appleton); Bithinia, I, 193 (Kniep); Africa, Siria, Egipt, Iudeea (Kokourek; v. şi Lellia Ruggini, *Ebrei e Orientali nella Italia settentrionale*, SDHI, 1958; despre densitatea numelui Gaius în Italia, abia că se poate vorbi în sec. IV e.n.); Iliria (Th. Schulze, *Z. Gesch. lat. Eigennamen*, *ZS*, 1892, p. 363, apud W. Kunkel, *Herk.*, p. 196, nota Dessau 9411, interpretînd o inscripţie din Grohovo-Munteneşu (*Gaius Epicadi principe ciuitatis Doclatium*); v. şi Kunkel, *op. cit.* (pap. Nessana), referindu-se la un foarte scurt fragment (formular notarial?, comentariu juridic?), unde sînt lizibile cîteva cuvînte, între care numele Γαλος revine de 30 de ori), iar la Sarmisegetuza, în CIL, III, 7937.

Deși nici un text de la Gaius nu confirmă cu claritate că rigorile legii Aelia Sentia, relativ la libertății dediticii, i s-ar fi aplicat și lui (caracterul fragmentar al operei ne împiedică să vedem aceasta), totuși printre puținii termeni-cheie în *Instituțiuni*, aflăm pe unii care permit atare deducții. Acești termeni au fost neglijați a fi incluși pînă acum în lista cuvintelor-cheie, deși, prin caracterul lor atehnic și neștiințific, neobișnuit în stilul unui juriconsult clasic²⁶, ar fi trebuit să rețină atenția.

Numărul referirilor lui Gaius la *peregrini* este amplu (în *Instituțiuni* de 72 ori, față de *ciues* și *ciuitas Romana* de 121 ori), jumătate din acestea arătându-i a fi cetățeni romani, fără a face distincție între cei de la Roma și cei din provincie, problemele privind pe unii și pe alții îi erau bine cunoscute, întrucît fusese singurul comentator al Codului provincial, întocmit sub Antoninus (*Ad Edictum prouinciale, 30 libri*). Aceasta se cuvine a atrage atenția²⁷. Este indiferent, desigur, pentru biografia lui Gaius, faptul că multe referințe din *Instituțiunile* lui, cum și foarte multe din restul operei²⁸, sînt legate de legile privitoare la sclavi, libertăți și peregrini, căci toți autorii din secolul II e.n. au spus cite ceva despre aceștia; neîndoiehm că, atunci, numărul lor era mare la Roma²⁹. Dar Gaius este singurul juriconsult roman care, discutînd statutul libertților dediticii, îi califică pe aceștia drept *homines pessimae condicionis* (III, 75), *serui turpitudinis condicionis* (I, 14, 16), iar libertatea acordată lor *pessima libertas* (I, 26). Amănuntul acesta se cuvine a fi utilizat în biografia lui Gaius, căci, ascunzînd o nuanță afectivă, de solidaritate cu ei, distonează cu stilul sobru al unui juriconsult clasic. În ierarhia libertăților, aceea acordată libertților dediticii ar fi putut-o denumi oricum, numai cu răscolitorul *pessima libertas* nu, ci cel mult ca „al treilea grad de libertate”, întrucît despre ea se vorbește pînă atunci, cînd se încheia partea privind statutul libertății. Dar dacă Gaius se exprimă astfel este pentru că el însuși, avînd doar libertatea recunoscută unui dediticiu, nu se putuse bucura deplin de ea. Libertatea pe care o obținuse Gaius era nu de felul aceleia a libertului Titius Ariston, juriconsultul lui Traian³⁰, ci una de nivel inferior, singura ce se recunoștea celor proveniți dintr-un popor care -- ridicînd cîndva armele contra poporului roman și fiind învins -- s-a predat (I, 14). Textul acesta, dealtfel singurul din antichitate care asimilează pe libertăți proveniți din *peregrini dediticii* cu libertăți Aeliani, atrage atenția asupra unui detaliu util în biografia lui Gaius, el nefiînd din categoria celor din urmă, pentru vreo faptă infamantă.

Stilul — instrument de exegeză juridică — preferat aici de Gaius trădează, în opinia noastră, modestul său statut și motivul părăsirii Romei.

Certitudinea cu care ne asigură analitic (I, 26) că „nu există lege, senatusconsult sau constituție care să îngăduie celor din categoria dediticiilor ca printr-o astfel de libertate să devină cetățeni romani” (cu drepturi

²⁶ Nelson, *Die Fachsprache der röm. Juristen*, Inst. voor Geschiedenis Rijksunivers, Utrecht, 1972, 27 p.

²⁷ Vezi lista de la Honoré, *op. cit.*, cap. IV, p. 70 și urm.

²⁸ Bizoukides, III, *passim*.

²⁹ Frank, *Race mixture in the Roman empire*, Amer. Hist. Rew., 1916, p. 689 și urm.

³⁰ Kunkel, *op. cit.*, p. 194.

depline, se înțelege)³¹ lasă a se întrevea sentimentul său de dezolare. Cuvintele „oameni de cea mai rea condiție”, iar libertatea lor „cea mai rea libertate”, cu care califică sentimental poziția juridică a libertților dediticii, erau poate caracteristice situației lui proprii : „Iată, eu sint(sau am fost) în situația aceasta !”. Integrate aceste câteva cuvinte într-unul din §§ 26 — 27 și chiar la § 160 (cu sau fără imperceptibila restituire a lui Mommsen), ar fi fost de ajuns ca să scutească de atîta efort pe savanții lui biografi³² și să facă luminoasă ipoteza că Gaius, presupus *libertus peregrinus*³³, va fi fost în realitate un *libertus peregrinus dediticius* care, aplicîndu-i-se rigorile legii Aelia Sentia, a trebuit să părăsească Roma.

Între a merge în provincie ca om liber sau a rămîne la Roma ca sclav, Gaius a preferat „libertatea decît care nimic nu este mai scump pe lume” (*libertas omnibus rebus nihil fauorabilior est*), va spune el, Gaius (în *Ad Edict. prou.* 5 — D, 50, 17, 122).

Reținînd, deocamdată, din vechile premise, pe cele amintite și continuînd investigarea pe calea acelorași criterii verificate deja, sîntem pe punctul de a descoperi alte detalii, esențiale pentru biografia jurisconsultului.

Devenit liber, Gaius s-a stabilit, în ce localitate nu se știe precis, dar dedusă de Honoré a fi fost Dyrrachium, dintr-un fragment al lucrării lui Gaius *Ad legem Iuliam et Papiam* § 6 (D, 50, 15, 7), referitor la trei orașe, dotate cu *ius Italicum* : „*Iuris Italici sunt Troas, Berythus, Dyrrachium*”.

De la Mommsen³⁴, Kuntze³⁵ ș.a. pînă la Honoré s-a stăruit asupra acestui citat. Astfel, după Mommsen, primul din aceste trei orașe a fost locul de origine al elinului Gaius, iar celelalte două, bine cunoscute de jurisconsult, locurile activității lui ; apoi, Honoré (p. 87 : *Iter Gai*), orientînd totul după cronologia operei, a considerat că aceste trei orașe au fost doar locuri de staționare în lungul pelerinaj din Est : pe *via Antonina*, pînă la Brindisium, de aici pe mare la Dyrrachium (astăzi Dürres-Albania), unde a locuit aproximativ 10 ani, apoi pe *via Callipoli*, zăbovind la Troas (Mommsen), Broussa (Bizoukides), Beyrouth (în general admis) și din nou la Dyrrachium, către finele vieții, unde a și murit (Honoré).

Cum la data cînd scria Gaius această referire la cele trei orașe, în Imperiu mai existau și altele cu *ius Italicum*, unele și în Dacia³⁶, dar faptul că le-a ales pe cele pe care le cunoștea mai bine ar fi indiciul că jurisconsultul nostru a profesat în cadrul unei colonii latine de acolo și, în care dintre ele va fi stat mai mult, va fi devenit *latinus coloniarius*. Deși nu găsim în operă mărturia acestui fapt, totuși, numai acesta făcea necesare unele reflecții asupra statutului acelei categorii, în care Gaius se integrase.

³¹ A. și Em. Boilă-Doruțiu, *Constitutio Antoniniana*, St. cl., 1974, p. 179 și urm.; Cantarelli, *Il fram. Berlinese de dediticiis e G. III, 74—76*, BIDR, 1894, p. 7—37.

³² Birkemeyer, *loc. cit.*

³³ Robleda, *Osservazioni su Gaio nel suo tempo*, Atti Gaio, p. 142—144.

³⁴ Mommsen, *loc. cit.*

³⁵ Kuntze, *Excursus ü. röm. R. Der provinzialjurist G., wissenschaftlich abgeschätzt*, Leipzig, 1883; Huschke, *Prelatio* (diferite ediții).

³⁶ *Istoria României*, I, București, Edit. Academiei, 1960, p. 359—367; D. Tudor, *Orașe, trguri, sale în Dacia romană*, București, 1968.

În III, 72, el face tocmai aceasta, discutind un rescript al lui Traian care acordase cetățenia romană latinilor din colonii, precum și celor asimilați lor, latinii *iuniani*, creați prin legea Iunia Norbana (19 e.n.); acestora din urmă, chiar fără vrerea sau știrea patronului, dar, evident, nu în masă, ci individual și cu discernămint. Cetățenia astfel acordată numai lor, cit erau în viață, iar nu și membrilor familiei, nu era deplină, ci numai la nivelul citorva drepturi private (*patria potestas*, tutela asupra femeii *sui iuris*, ficțiunea cetățeniei în procesele de furt). Copiii, liberi cît trăia tatăl, încetau a mai fi liberi la moartea aceluia, neputindu-i succeda în averea care rămânea la patroni. Trăiau, cum spune Ulpian, „ca niște cetățeni fără patrie”³⁷.

Evidența extinderii regulilor de la *hereditas ciuivum Romanorum* la succesiunea bunurilor latinilor — pe care Pegasus o evocă pentru timpul lui Vespasian, în virtutea *scului* Largianum — Gaius o exclude prin *aperte falsa* (III, 64)³⁸. Exprimarea lui Gaius este aici emoționantă, ea trădează că dreptul de cetățenie acordat latinilor *coloniari* era limitat, căci un rescript restrictiv al lui Traian pusese limite asimilării latinilor cu *ciues ingenui*.

În III, 73, Gaius nu-și ascunde gratitudinea pentru inlesnirile aduse de un senatusconsult la propunerea împăratului Hadrian (*auctor senatus-consulti fuit*) care, mișcat de nedreptatea făcută latinilor iuniani din colonii (*iniquitate rei motus*), a corectat puțin restricțiile rescriptului lui Traian. Aceste cuvinte referitoare la Hadrian exprimau nu atît solidaritatea lui Gaius la ameliorarea condiției celor din categoria amintită, cît bucuria lui pentru că îi fusese lui însuși ameliorat statutul.

Chiar dacă nici amănuntul acesta nu-l raportează Gaius direct sieși, corelarea lui cu cele din I, 12, 17, 26—29 ne îngăduie a-l subînțelege totuși și, prin el, să adunăm aici întreaga economie a premiselor care dezvăluie noul lui statut juridic.

Cu citeva prilejuri (I, 55 și 193; IV, 37), Gaius se prenumără printre cetățenii romani, iar în II, 7, în situația unuia care viețuia în provincie, avînd asupra solului drepturi limitate. Evident că nu trebuie contrazis aici Gaius și să spunem noi, astăzi, că el ar fi fost altceva decît ce se socotea singur că este, adică avînd statut de cetățean roman la nivelul unei colonii din provincie (deci *latinus coloniarius*).

Treptele de la *peregrinus dediticius* la *libertus dediticius*, iar apoi la *latinus coloniarius*, Gaius le-a urecat nu dintr-o dată, ci anevoie, sub Hadrian prima, a doua sub Antoninus, la Roma (141 e.n.), a treia în colonia latină Dyrrachium, orașul primilor zece ani după Roma și în care s-a retras la bătrînețe.

Aceste concluzii desprinse din texte, pe cît posibil ferite de alterări, ar putea primi acuzația că antrenează totuși o ipoteză inacceptabilă în biografia lui Gaius. Cum fără acestea nu pot fi elucidate alte importante detalii, de un mai vizibil caracter istoric, precum numele și provincia de origine a lui Gaius, înscamnă aici o confirmare a metodei de investigare în istorie, că „pe treptele ipotezelor, pătrunzi la adevăr” (N. Iorga).

³⁷ Reg., XX, 14: *ciues quasi nullius ciuitatis essent*; R. Brósz, *Die nichtvollberechtigten Bürger in der röm. Rechtsquellen*, ZS, 1966, p. 550—551 (G. Ciulei, Iura, 1967, II, p. 371).

³⁸ Cf. Mayer-Maly, *Evidente Gesetze*, în: *Festschr. Kaser*, III, 1972, p. 362—367.

2.3.2. Numele

Numele se reduce, simplu, numai la acela de *Gaius*. Nu se știe dacă juriconsultul l-a avut numai pe acesta singur și nici dacă era *nomen*, *praenomen* sau *cognomen*; iar dacă a devenit cetățean roman, la nivelul unei colonii latine din provincie, care i-a fost numele întreg? fiindcă un singur nume ar fi fost ceva fără precedent pentru un *civis Romanus* din secolul II e.n.

Dar dacă această singură denumire îi era scuzabilă lui Gaius, care, la data propagării numelui de autor, nu era încă cetățean, ci sclav, peregrin sau un fost sclav provenit din peregrin?

În primul caz ar fi purtat numele stăpînului; în al doilea, cel de acasă care, în nici un caz, nu putea fi Gaius, nume specific roman, ci unul de împrumut, curent în onomastica romană din răsăritul imperiului, fiind răspîdit, de exemplu, și în Dacia după cucerire³⁹. În cazul al treilea ar fi trebuit să poarte cognomenul eliberatorului. Toate ipotezele au fost analizate de biografi⁴⁰, dar fără a fi dus la un rezultat.

Cum nu se poate dovedi că Gaius a fost *servus priuatus*, s-a crezut în schimb că aceasta ar fi posibil pentru *servus Caesaris* (Kokourek⁴¹), iar odată cu eliberarea, sclavii împăratului primeau cognomenul *Noster*, pe care l-a primit și Gaius, și așa îl va numi corect Pomponius: *G a i u s N o s t e r d i x i t* (D, 45, 3, 39) și, tot astfel, de trei ori, Iustinian⁴², peste secole. Evident, aplicarea acestui *cognomen* arată o distincție (*liberti Caesaris* și chiar *servi Caesaris* — s-a zis, cum s-a dezis — purtau togă⁴³), dar și o consecință la *iura patronatus*, transmisibile dinastiilor următoare⁴⁴.

Deci *Noster*, cognomen, alăturat *praenomenului* Gaius, autorul *Instituțiilor* din secolul II, nu este la Pomponius o exprimare de raporturi amicale între clasici sau între profesor și elev, ci posesia maiestății imperiale asupra unui sclav sau fost sclav. N-ar fi menționat astfel aristocratul Pomponius (în *Ad Q.M.*, 22-D, 45, 3, 39), realist și tăios, pe Gaius, decît pentru că voia să fixeze o soluție, demnă de dreptul clasic, ce acela emisese cu privire la destinația achizițiilor făcute de un sclav dat în uzufruct (II, 91). Ultima parte a textului citat, pivotul izvoarelor relative la Gaius, nu poate fi deci o interpolație iustiniană și nici o aluzie la Caius Cassius⁴⁵. Th. Mayer-Maly⁴⁶ previne că paternitatea gaiiană a

³⁹ C. Daicoviciu și Șt. Pascu, *Istoria României*, 1970, p. 40; Harper's *Dict. class. lit. and antiq.*, v^o *Gaius*.

⁴⁰ Bizoukides, I, p. 5 (*Proemium*): Puchta, *Kursus*, I, 1881, p. 261; Padeletti, *Del nome di Gaio giuriconsulto*, Arch. Giur. Pisa, 1874, p. 13, 323; Cattaneo, *Rend. Ist. Lomb.*, 1881, fasc. 10—11, p. 14.

⁴¹ *Op. cit.*, p. 513 și urm.

⁴² *Iust. Inst.*, pr., 6 și IV, 18,5; C. *Iust.*, *Const. Omnem*, § 1; bizantinii au văzut în *noster* pe compatriotul lor (Ch. Appleton, *Les interpolations* (inf., n. 110); Lapicki, *Les esclaves et les prolétaires rom.*, în: *Studi Arancio-Ruiz*, 1953, I, p. 215—271.

⁴³ Boulevert, *Les esclaves et les afranchis impériaux sous le Haut Empire*, Labeo, 1966, p. 94 și urm.; Cosentini, *Studi sui liberti, la condizione giur.*, Catania; 1948 (*Iura*, 1950, 279).

⁴⁴ Stone, G. *Noster and res nostra*, ZS, 1966, p. 357—364.

⁴⁵ Bonfante, *Corso*, III, 1933, p. 75.

⁴⁶ *Gaius Noster*, comunicare la Universitatea Varșovia, v. infra 2.3.5. Cele 10 cazuri de *Noster* aplicat și altor juriconsulți clasici în *Basilicale*, discutate de Honoré (*op. cit.*, p. 4 și urm.); iar anterior, de Beseler (în: *Studi Bonfante*, 1930, II, p. 78, și, din nou, în TRG, 10, 1930, p. 197). La toți: Dulceit, *Erblasswille u. Erwerbswille*, 1934, p. 2.

soluției amintite nu poate fi contestată; astfel că, indirect, se confirmă o parte a acestei regândite biografii a lui Gaius.

Există mii de inscripții care atestă cognomenul *Noster* pentru libertii dediticii⁴⁷. Antoninus fiind presupus eliberatorul lui Gaius, tot el i-a dat și cognomenul amintit. Reținând ipoteza aceasta, înțelegem pentru ce libertul Gaius nu putea avea decît *praenomen* și *cognomen*, fără *nomenul* familiei, după maniera romană; primul fiind romanizarea celui de acasă, pe care nu-l vom ști însă niciodată.

2.3.3. Originea lui Gaius

a. Întreruperea legăturilor Romei cu un autor libert provenit din peregrin, intrucîtva explicabilă, nu era și recomandabilă. Kokourek și Robleda⁴⁸ au întrevăzut bine motivul izolării lui Gaius, dar nu și-au dus ipoteza pînă la capăt. Într-adevăr, marii clasici tîrzii, provinciali și ei, și evident liberti, precum și împărații care au urmat în epoca Antoninilor, toți provinciali la origine, s-ar fi cuvenit să-l stimeze pe provincialul Gaius, așa cum alții, pe Papinianus, Ulpian și Paulus, originari din Siria. Împărații puteau introduce în palat, ca și autorii în scrierile lor, pe un peregrin, distins în cultură, provenit din oricare provincie, cu excluderea uneia cu care statul roman purtase de curînd un mare război. Cum, admitînd această ipoteză, alt război mai recent romanii nu avuseseră decît pe acela cu Dacia, ar urma că Gaius fusese adus de acolo.

b. Textul *Instituțiilor* lui Gaius conține pasaje care nu puteau fi scrise de un *civis Romanus*, care, sub pretext că explică legile și instituțiile țării sale, le ironiza uneori discret, alteori afixat. Exemplele sînt multe; pe unele am avut ocazia să le public⁴⁹, iar pe altele le semnalez în notele prezentei ediții. Ele arată surprinderea autorului în fața unor instituții despre care el, ca nou venit, abia acum afla.

*Dacia în enigma Gaius*⁵⁰. Dintre toate ipotezele privind originea lui Gaius, bine orientată dar nedusă pînă la capăt este aceea a lui Kokourek, care atribuie lui Hadrian aducerea lui Gaius la Roma, dar, sondînd pentru oricare provincie din est, a omis Dacia.

Coincidența dintre noul sistem de guvernare inițiat de Traian și cel continuat — mai degrabă prin juriști decît pe calea armelor — de Hadrian, apoi dintre activitatea creatoare a lui Gaius și perioada consolidării puterii romane în Dacia, ultima provincie eucerită, s-ar fi cuvenit să atragă atenția cercetătorilor.

Interesul deosebit al lui Hadrian pentru Dacia, dedus după cele cîteva vizite făcute de el aici, fie însoțindu-l pe Traian, fie singur, după aceea, îndeosebi acelea mai prelungite din anii 117/118 și 123 (Dion Cassius, I, 69), ar putea constitui începutul elucidării biografiei lui Gaius.

⁴⁷ Chantraine, *Freigelassene u. Sklaven im Dienst der röm. Kaiser zu ihrer Nomenklatur*, ZS, 1968, p. 508 și urm.; Matei Nicolau și C. Hanangiu, *Drept roman*, 1930, p. 133, în legătură cu teoria Longinescu.

⁴⁸ Robleda, *loc. cit.*

⁴⁹ Aurel Popescu, *Neue Betrchtungen über den G. - Stil*, Iura, 1973, p. 196–206.

⁵⁰ Aurel Popescu, *La Dacie et l'énigme G.*, SDHI, 1973, p. 496–511.

Cu prilejul acelor vizite, Hadrian a cunoscut oameni, a îndrumat aparatul administrativ, a ordonat lucrări, a ridicat tirguri la rang de municipii, a înfiinţat colonii⁵¹. Dar, în mod deosebit preocupat să întărească cancelaria proconsulilor fiecărei provincii cu jurişti⁵², a decis instruirea în acest scop a unui adolescent local, precum Gaius, a cărui isteţime îl va fi impresionat mai mult. Aducându-l la Roma pe acesta (*seruus Caesaris*) va fi fost pus să înveţe acolo ştiinţa dreptului, poate propria-i înclinare. În timpul acestui împărat şi al celor ce au urmat, „severa supraveghere şi înflorirea provinciilor constituia în adevăr o preocupare de căpetenie”⁵³, iar în climatul epocii nu numai că era necesar să fie studiate şi popularizate lucrări de tipul jurisprudenţei clasice, dar se simţea nevoia grabnică a cîrmuirii provinciilor pe calea lor⁵⁴. Numele lui Hadrian se cuvine a nu fi desprins deci de biografia lui Gaius.

Chiar dacă nici un document sau izvor narativ nu atestă originea lui Gaius din Dacia, în schimb pot fi invocate documentele care confirmă aplicarea dreptului roman în această provincie şi care presupun consultarea orientativă a unor manuale recente de jurisprudenţă sau de tehnică juridică.

Inscripţiile⁵⁵ de pe teritoriul Daciei şi Moesiei, îndeosebi cele din secolul II e.n., nu pot fi neglijate, mai ales cînd papirusurile lipsesc⁵⁶. Or, acestea atestă, de la Napoca şi Apulum pînă la Tomis, tocmai pentru epoca ce ne interesează, frecvenţa *praenomenului* Gaius, fie singur, fie însoţit de un *nomen* sau *cognomen*. Fireşte, aceste inscripţii nu exclud existenţa concomitentă a altora cu acelaşi *praenomen*, în restul imperiului, iar cele de aici care atestă numele Gaius nu confirmă că ar fi vorba chiar de jurisconsultul Gaius. Totuşi, faptul că densitatea numelui Gaius în Dacia şi sudul ei limitrof este relativ mai mare decît în restul imperiului, aceasta constituie pentru biografia jurisconsultului o nouă şi surprinzătoare ipoteză.

Baza epigrafică şi aportul juridic nu tocmai clar al textelor invocate, limitat la Dacia şi zona imediat limitrofă (Nicopole, Plevna etc.), ar presupune originea lui Gaius din această provincie, iar tăcerea cu care l-au înconjurat contemporanii se explică. Ne închipuim că nici un autor din secolul II nu era mai interesat decît Gaius să-şi ascundă sub numele roman, unic, dar împodobit cu *Noster*, originea sa din provincia în care, după cuccere, nu încetase freamătul răzvrătirilor contra Romei⁵⁷.

Precauţia impusă de condiţiile istorice ale acelei provincii a făcut ca multe din explicaţiile lui să fie trunchiate, lacunare chiar.

⁵¹ *Istoria României*, I, Bucureşti, Edit. Academiei, 1960, p. 34 şi urm.; D. Tudor, *op. cit.*

⁵² Wleacker, *Studien zur Hadrian's Justizpolitik, Freiburger Rechtsgeschichtliche Abhandlungen*, 1935, nr. 5, p. 43—81.

⁵³ K. Marx, *Note cronologice*, Arhiva Marx-Engels, V, p. 6, apud Maşchin, *op. cit.*, p. 330.

⁵⁴ Engels, în Maşchin, *op. cit.*, p. 346.

⁵⁵ CIL (Mommsen), la Napoca (870), Apulum (1237 bis), Tomis (1580), Musella (Ilgă Almaş 4255), Romula (Reşca, 8029), Lugoj (7915), Deva (7937), Almaşul Mare (Ilgă Sebeş, 8060), Nicopole (7437), Tomis (8059 şi MNA, 94); Mihailov, *Territorium prouvinciae Augustae Traianae; orae Ponti Euxini*, 1967 (48, 598, 1750).

⁵⁶ Pentru importanţa papirusurilor: Diósdí, *The importance of P. Oxy. 2 103 and PSI. 1 182*, în: *Amer. St. in Papyrol.*, Toronto, 1970, p. 113—120.

⁵⁷ D. Tudor, *Răscoale şi atacuri barbare în Dacia*, 1957, 98 p.

Un exemplu îl aflăm în III, 94, unde Gaius justifică utilizarea în dreptul internațional (*sponsio foederalis*) a ritualului de la *sponsio contractuală* din dreptul privat. Explicația, succintă și neilustrată cu exemple, a dat prilej la discuții, dacă afirmația este anacronică sau de actualitate. S-a răspuns că este anacronică (Solazzi). Și totuși Gaius avea la îndemână și nu a folosit exemplul tratatului de supunere (*proskinesis*) al lui Decebal față de Traian (101), menționat de Dion Cassius (68, 9). Interpretăm că instituția teoretizată de Gaius era de stringentă actualitate, iar exemplul tratatului Traian – Decebal a mai fost repetat de Antoninus *contra Dacos rebellantes* (*Hist. Aug.*, 9, 6). Acest supliment de sens, înlesnit de P. Lemosse⁵⁸, explică ermetismul stilului lui Gaius asupra provinciei lui de origine. A fi exemplificat cu evenimente contemporane din Dacia însemna imixtiune în diplomația imperială și agitarea ideii că interogarea rituală, scurtă, dar fermă (*pacem futuram esse spondes?*) fusese încălcată chiar de cel care o formulase; deși romanii uitaseră poate aceasta, dacii o țineau bine minte.

Ipoteza lui Mommsen. Am avansat ipoteza originii dace a lui Gaius. Va fi ea oare confirmată? O infirmare este imprezvizibilă, în cale stîndu-i totuși ipoteza Mommsen, asupra originii grecești. Acea, nefiind însă sprijinită de documente precise și nici întrezărită în aluziile lui Gaius, este înlăturată de absența menționării acestuia într-o lume elenă despre care s-au păstrat atîtea documente, și chiar de stilul lui. Cele 156 de cuvinte grecești, identificate în opera sa⁵⁹, precum și supranumele *Graeculus* (*Hist. Aug.*, Spartianus, 1), dat lui Hadrian pentru admirația față de spiritualitatea elenică, o presupun doar. Numărul grecismelor, oricum mai redus decît la ceilalți juriconsulți⁶⁰, nu confirmă că limba greacă ar fi fost limba sa maternă, ci doar cea exersată în timpul adolescenței cu membrii uneia din coloniile înfloritoare în Dacia și, apoi, prin lunga lui ședere în Est.

S-ar putea ea, tocmai pentru trăsăturile helenice căutate ale spiritului său, să se fi hotărît Hadrian a reedita, prin Gaius, practica lui Traian cu juriconsulțul, peregrin, Titius Ariston⁶¹. Chiar dacă *cognomenul* aceluia arată a fi fost grec, atestarea lui pe o inscripție din Panonia⁶² sugerează că ambii erau proveniți din provincii apropiate.

Numai prin intuirea relativei distincții elenice a lui Gaius a putut face Mommsen confuzia asupra originii, iar Wieacker, numai nesocotind condițiile istorice din Dacia, care după 70 de ani de la moartea juriconsulțului (papirusul Oxy, din anul 250 e.n.) deveniseră altele, estompînd amintirile războiului purtat acolo, au permis apoi propagarea liberă a numelui său de autor.

Pină la descoperirea unui document revelator care să consolideze biografia lui Gaius, Dacia se cuvine a nu fi exclusă din aceasta. Noua ipoteză poate părea romaniștilor surprinzătoare, dar corect plauzibilă,

⁵⁸ G., III 94: *Anachronisme ou actualité?*, în: *Études Macqueron*, 1970, p. 431–437.

⁵⁹ Honoré, *op. cit.*, p. 70–72.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 74.

⁶¹ Kunkel, *op. cit.*, p. 141.

⁶² CIL, III, 4150, 2, 11. Deși Kunkel (*op. cit.*, p. 142, n. 186) nu află motivul unei legături mai strînsă cu juristul Ariston (...ihn mit unseren Juristen in engeren Verbindung zu bringen, haben wir keinen Anlass).

căci, ne închipuim, aportul Daciei a fost nu numai economic; valorile, latente aici, odată intrate în circuitul osmotic centru-periferie și periferie-centru, vor fi contribuit la civilizația epocii.

Din cele expuse pînă acum, cititorul și-a putut da seama că în legătură cu personalitatea lui Gaius se mai poate discuta cîte ceva; numai un lucru este de necontestat: scrierea *Instituțiunilor*, în secolul II e.n.

Ipoteza lui Ștefan Longinescu. Ștefan Longinescu, în lucrarea sa de doctorat ⁶³, conchide că: 1) data *Instituțiunilor* trebuie așezată pe la jumătatea secolului I e.n., autorul lor fiind Caius Cassius Longinus, vestit jurisconsult, fondator de școală, pe timpul lui Nero; 2) jurisconsultul Gaius n-a trăit în secolul II e.n., ba chiar n-a existat sau cel puțin n-a avut o existență proprie, el fiind acel Caius Cassius Longinus. În plus, prin așa zisa „teorie a lacunelor”, savantul român constată lipsa, în *Instituțiuni*, a unor mențiuni despre lucruri care este sigur că s-au produs în secolul II e.n. și pe care Gaius, dacă ar fi trăit în acel secol, ar fi trebuit să le cunoască și să le consemneze. Convins de justetea opiniei sale și că timpul îi va da dreptate, a scris și a pronunțat cu insistență *Caius* ⁶⁴. Prin aceasta, Longinescu prelua, dîndu-i extindere, ipoteza Kalb ⁶⁵.

Argumentația lui pornește de la faptul că, între anul 178 e.n., cînd a fost adus senatusconsultul Orphitianum asupra căruia Gaius a scris un comentariu, fapt contestat de Longinescu, și anul 46 e.n., cînd a fost emis *scul* Velleaeanum, despre care Gaius în adevăr nu a vorbit, s-au produs lucruri pe care, dacă acesta ar fi trăit în secolul II e.n., nu le-ar fi putut omite.

Argumentația Longinescu n-a rezistat, căci, indiferent dacă lacunele erau valabil semnalate, ceea ce a reprezentat meritul incontestabil al semnălării ineseși, cercetătorii secolului ce a urmat le-au explicat și complinit.

Astfel:

1° În primul rînd, lacunara știință a lui Gaius despre *scul* Velleaeanum este pe nedrept imputabilă prematurei redactări a *Instituțiunilor*, deoarece Gaius nu face din lucrare un repertoar al tuturor formelor legislative ⁶⁶. Astfel, el nu a menționat nici alte acte legislative ⁶⁷. Un astfel de act, bine cunoscut lui Gaius, este *scul* Iuventian, adus sub Hadrian la propunerea jurisconsultului Celsus Iuventianus, cu aplicabilitate chiar din timpul lui Gaius, dar despre conținutul căruia există unele aluzii în II, 57 (omisiune depistată în urma apariției monografiilor lui I'liniaux ⁶⁸ și Denoyez ⁶⁹).

2° Omisiunea *scului* Tertullianum, produs sub Hadrian și a *scului* Orphitianum, sub Commodus, este imputată lui Gaius pe nedrept, pentru că pe acestea nu numai că le-a

⁶³ *Caius, der Rechtsgelehrte*, Inaug. Diss. Berlin, 1898, 54 p.

⁶⁴ Corădeanu, *In memoriam Șt. Longinescu*, 1933.

⁶⁵ Kalb, *Über die Latinität des Juristen G.*, Leipzig, 1884; id., *Jahrb. f. Altertumwiss.*, 1896, p. 231—234.

⁶⁶ Riccobono, *Collection of imperial constitutions and his importance*, în: *Studi Riccobono*, II, 1936, p. 653.

⁶⁷ Lardone, *The imperial constitutions in the Institutes of G.*, ibid., p. 635, și urm.

⁶⁸ RHD, 1930, p. 110—118.

⁶⁹ Denoyez, *Le senatusconsulte Iuventien*, Nancy, 1926. Adde Appleton. *Le vrai et le faux senatusconsulte Iuventien*, RHD, 1930, p. 1—19.

cunoscut și comentat, dar chiar din conținutul primului a reprodus ceva în III, 33⁷⁰. Ulterior studiul lui Longinescu au venit comentatori care, folosind cuvintele răzlețe ce nu putuseră fi citite inițial în V, au ameliorat⁷¹ întregul pasaj III 32 — 33^{a, b, c} (confirmat prin Iust. Inst., 3, 9, 2). Din analiza acestuia reiese că Gaius era informat și a scris două monografii despre aceste *senatusconsulte*.

3° Argumentația, devenită uzuală, că *Instituțiunile* au fost scrise parte (I, 1 — II, 151^a) în timpul lui Antoninus, parte după (lucru dedus din faptul că de la început până la II, 151^a Antoninus este numit *imperator*, iar începând de la II, 195 este numit *diuus*), fusese găsită de Longinescu șubredă: cu criteriul acesta — spunea el — nu se poate ajunge la o concluzie, deoarece, dacă este valabil pentru Antoninus, de ce nu ar fi și pentru Traian și Hadrian, ale căror nume nu sînt însoțite de calificativul *diuus*? Dar, în afară de ediția mai veche, consultată de Longinescu, toate edițiile ulterioare (de la Kübler pînă la David-Nelson și *Textes*⁷²) numesc pe Traian *diuus* (III, 72) și tot *diuus* pe Hadrian (III, 73), și de 21 de ori în alte locuri.

4° În materie de contracte reale, Longinescu semnalează că, în III, 90, vorbind despre *mutuum*, Gaius omite celelalte trei contracte reale: *commodatum*, *depositum* și *pignus*.

Lista contractelor reale poate fi întregită cu ceea ce spune Gaius în *Res cottidianae*⁷², scrisă în perioada beyruțează⁷³, unde se așază dreptul contemporan pe fundalul unei alte liste de contracte, adăugînd, alături de *mutuum*, și pe celelalte trei. Autorul ambelor lucrări fiind același, nu putea ști aici un lucru pe care nu-l știa dincolo⁷⁴.

5° Omisiunea contractelor nenumite, apărute sub Traian, explicată de autorul român pe motivul că *Instituțiunile* fuseseră scrise cu un secol mai devreme, iar doctrina aceloră avea să vină mai târziu — datorită jurisconsultului Titius Ariston (Aul. Gell., XI, 18, 16; D, 2, 14, *De pactis*, 7, 2)⁷⁵ — trebuie altfel motivată: autorul Gaius, din secolul II e.n., nu voia să vorbească despre asemenea contracte, întrucît — fiind sabinean și elevul lui Iulian, care îndrumase pe judecători să le protejeze pe acestea pe calea empirică a acțiunilor *in factum* — nu putea consacra în tratatul său de drept privat astfel de contracte admise numai pe calea unui procedeu de tehnică judiciară. Și apoi, la teoria contractelor nenumite, inițiată de Ariston și susținută doar parțial (și motivată ceva mai amplu decît se obișnuia, cu o soluție de speță) numai de reprezentanții școlii adverse (D, 19, 5, 1, 1; 19, 5, 1 pr.), Gaius nu putea adera. Desigur că el nu era străin de materialul faptic al viitoarelor contracte nenumite, dovadă *Ad Edict. prou.* (D, 19, 5, 22, 5)⁷⁶, *Ad XII T.*⁷⁷ și chiar *Instituțiunile* sale (III, 141), unde vorbește, aluziv, despre schimb (*permutatio*).

Neavînd adeziunea preceptorilor săi, a căror rezistență nu știm să o explicăm, înțelegem motivul pentru care nu i se făcuse loc, nici în *Instituțiuni* și nici în alte lucrări, noului sistem care tîndea a se infiripa.

Girard, deși nu arată a polemiza cu teza Longinescu, pe care dealtfel o citează⁷⁸, o combate totuși în fond.

⁷⁰ Zulueta, I, p. 158, nr. 5; Bizoukides ș.a.

⁷¹ *Textes*⁷, p. 127, n. 6; Solazzi, *Gl. a. G.*, I, p. 79; Girard, Reinach ș.a.

⁷² D, 44, 7, fr. 1, § 2-6 (*De oblig. et act.*); Lenel, *Jur. Schr.*, în: *Gesamm. Schr.*, 1905, fragm. nr. 498.

⁷³ Grünhut, *Das Recht des Kommis. h.*, Sachau, 1914, p. 647, n. 1 (ap. Taubenschlag, *ZS*, 1925, p. 130).

⁷⁴ *Inf.*, III, 91, n. 43.

⁷⁵ Aul. Gell., XI, 18, 16. Bremer, *Die Rechtslehrer u. Rechtsschulen im röm. Kaiserr.*, Berlin, 1896, p. 393; D, 2, 14, *De pactis*, 7, 2.

⁷⁶ Bizoukides, III, p. 202.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 463.

⁷⁸ *Man.*, p. 626; *Textes*⁷, p. 18; Gallo, *Per ricostruzione e l'utilizzazione della dottrina di Gaio sulle obligationes ex uarlis causarum figuris*, BIDR, 1973, p. 171 și urm. (Iura, 1974, p. 242).

Restul explicațiilor, puse pe seama lui Ariston, s-au dovedit interpolate⁷⁹, astfel că sprijinul oferit teoriei Longinescu de acestea e neavenit.

N. Herzen⁸⁰, Kokourek⁸¹ și alți cercetători⁸² nu au subscris la „teoria lacunelor”, confirmând existența lui Gaius, autor al *Instituțiunilor*, scrise sub Antonini.

Adăugăm însă că, în afară de lacunele semnalate de Longinescu și de cele pe care ulterior le-au făcut evidente confruntările dintre manuscrisele F și V, s-au mai descoperit altele, provenite fie din ignoranța copiștilor sau transcrieri după texte glosate, fie din interesul editorial al diversilor librarii care au dictat după alte izvoare, alterate și mai mult decit arhetipul lui V sau F; în fine, tehnica deshumării manuscrisului însuși. Dar aceste lacune ale textului V nu se pot datora elaborării mai devreme cu un secol, ci mai degrabă faptului că opera face impresia unui manuscris pe care autorul îl tot revede și-l lasă neterminat. Această impresie rezultă din interpretarea minuțioasă a fiecărui capitol și chiar paragraf⁸³ în parte.

Oricum, teoria Longinescu păstrează meritul de a exclude, prin clișeu negativ al *Instituțiunilor*, ipoteza originii grecești a lui Gaius și de a fi combătut obișnuita teorie că el nu a avut *ius respondendi*.

Teza Longinescu, posibilă pentru nivelul științei gaiane de la finele secolului trecut, înregistrată de primii săi critici ca act imprudent (*unvorsichtig*)⁸⁴ și surprinsă fără obiect de cercetătorii ulteriori, va dăinui prin metoda originală a investigării și prin clarificările ce le-a provocat, dovedindu-se astfel utilă și fecundă în romanistică.

Ipoteza ulterioară. Wieacker⁸⁵ presupune că manualul de *Instituțiuni*, provenit din secolul II și pus pe seama lui Gaius, a fost de la început o lucrare anonimă, iar atribuirea paternității pe numele lui Gaius s-a făcut abia pe la mijlocul secolului II e.n. Se invocă în sprijin papyrusul Oxy (an. 250?). Iar pentru că nu existase pînă atunci un juriscult cu numele de Gaius, nu putuse nimeni vorbi despre el. În scrierile secolului II e.n., indiscutabil autentice, numele de autori menționați erau însoțite de referințe biografice, astfel că obiecțiunea cu *Gaius Noster dixit* (Pomponius, D, 45, 3, 39) cade, crede Wieacker, ca interpolată.

Cum însă este vorba de un autor de la care deținem lucruri excepționale, prezentate într-un sistem și un stil unitar⁸⁶, cu o formă didactică originală, Wieacker recomandă⁸⁷ ca în următoarele ediții ale G.I. să se țină seama de întreg *Corpus Gaianum* în unitatea lui. Este o contradicție care nu s-ar putea depăși decit punînd, în locul presupusei existențe a lui Gaius din secolul II, certitudinea existenței sale în acel secol, cu

⁷⁹ Collinet, Rev. Belge Philol., 1925, p. 25 și urm. Alte amănunte asupra problemei la Vl. Hanga și M. Jacotă (*Dr. rom.*, 1964, p. 316 și urm.); iar literatura sintetică la Vl. Hanga (*Dr. rom.*, 1971, p. 305, n. 4).

⁸⁰ Herzen, *Die Identität des G.*, ZS, 1899, p. 211–222.

⁸¹ Kokourek, *op. cit.*

⁸² Puchta, *Kursus*, I. loc. cit.; Birkemeyer, loc. cit.; Samter, *Nachtrag zu G. II 82*, ZS, 1912, p. 484–487.

⁸³ Schulz, *Gesch. d. röm. Rechtswiss.*, 1961, p. 196.

⁸⁴ Vezi Val. Al. Georgescu, *Profesorul Ștefan Longinescu — umanistul și istoricul dreptului românesc*, manuscris (biblioteca Institutului de Studii sud-est europene), p. 18–21 — lucrare cunoscută prin bunăvoința autorului.

⁸⁵ Wieacker, *Oströmische Gaiusexemplare*, loc. cit.

⁸⁶ Scherillo, *Gaio e il sistema civilistico*, Atti Gaio, p. 145–153.

⁸⁷ Wieacker, *Vorbedingungen f. eine neue kritische G. Ausgabe*, Atti Verona, I, p. 50–71.

adaosul că acesta însuși își impusese anonimatul față de Roma. Păstrînd discreție asupra originii sale din provincia care, pînă către finele vieții lui Antoninus, produsese îngrijorare Romei, el a evitat să fie socotit ca impostor care învață pe romani dreptul, în țara lor. Numele Gaius, atestat documentar (250 e.n.), va circula liber după moarte; iar în timpul vieții, cînd condițiile în Dacia vor fi altele, singur Pomponius, încîntat de o soluție a lui Gaius, o va cita (in *Ad Q. M.*, 22—D, 45, 3, 39), lapidar, sub forma *Gaius Noster dixit*; soluția aducea clarificări în dreptul clasic (II, 91), achizițiile sclavului dat în uzufruct rîmin uzufructuarului (*condictio posse*), iar nu proprietarului, înlăturîndu-se astfel dubla exploatare (Labeo — D, 7, 1, 21; Neratius — D, 45, 3, 29). Acest lapidar citat, discutat de mai bine de un secol, dealtfel pivotul enigmei Gaius, reconsiderat de Th. Mayer-Maly⁸⁸, se cuvine a nu fi eliminat din biografia și știința lui Gaius, iar ipoteza Wieacker a fi reținută cu acest corectiv.

2.3.4. Gaius prudens iuris sau profesor ?

Gaius, prudens iuris. O opinie, de asemenea, recentă, sprijinindu-se doar pe unele pasaje din *Instituțiuni*, deduce că motivul ignorării lui totale de contemporani s-ar fi datorat nivelului modest al științei sale. În acest sens : Wieacker (ZS, 1953, p. 121 : *Elementarlehrer*; admirabil, dar nepregătît (*liebenswertig, aber unbelehrt*)), Kaser (ZS, 1953, p. 178, școlăresc, didactic (*schulmässig*)), A. D'Ors (Atti Verona, III, 267 : *oscuro escritor escolastico*), Schulz (*Gesch.*, p. 189 : un adevărat jurist-profesor (*ein reiner Rechtsgelehrter*)), după ce pînă atunci alții, din primele decenii ale secolului XX, cu mai puține date, îl prețuiseră⁸⁹. Tuturor răspunsul entuziast al lui Kunkel, care l-a considerat „un astru care stă și ne luminează de acolo de sus” (*ein Stern dessen Licht uns... leuchtet*) (*Röm. Gesch.* p. 110).

La aceste imputări, a fost adăugată o alta, mai gravă : Gaius n-a avut dreptul a da consultații juridice cu valoare oficială (*ius publice respondendi*), aici fiind acuzată lipsa originalității și profunzimii soluțiilor lui.

Nici un romanist n-a afirmat vreodată că Gaius a avut *ius publice respondendi*, decît singur Longinescu⁹⁰ care găsește că Gaius a avut acest drept, întrucît constituția *Deo auctore* (§ 4) arată aceasta : „Vă dau vouă poruncă să cetiți și să cizelați lucrările de drept ale vechilor prudenți (Gaius ș.a.), căroră prea luminații împărați din trecent le-au dat încuviințarea să serie și să interpreteze legile...”.

Evident, numai prin schimbarea identității lui Gaius a putut ajunge Longinescu la această concluzie, căci nici Iustinian nu a socotit pe Gaius un *prudens iuris*, brevetat de împărați în timpul domniei căroră a trăit, ci *prudens* numai în măsura în care profesorul era îndreptățit să predea; dar el va practica și consultația, așa cum le recomandase tuturor rescriptul lui Hadrian, iar la Beyrouth, Gaius a elaborat manualul practic

⁸⁸ Annales, Lublin, 1963, nr. 4, p. 55—63.

⁸⁹ Riccobono, *Studi critici sulle fonti del dir. rom.*, BIDR, 1895, p. 225—268; Kunkel, *op. cit.*, 186 p.; Kübler, REPW; Wenger, *Die Quellen d. röm. Rechts*, Wien, 1935, p. 506.

⁹⁰ Șt. Longinescu, *op. cit.*, p. 30.

de consultații (*Res cotidiana*e siue *Aureorum dicta*). Dealtfel, o chestiune atît de importantă pentru biografia lui Gaius nu se poate soluționa cu o singură indicație, și aceea atît de tîrzie.

Argumentarea Longinescu nu este, așadar, suficientă pentru a explica lipsa relațiilor lui Gaius cu jurisprudenții contemporani și cu clasiicii tîrzii. Problema a fost reluată de curînd de G. Diósdí ⁹¹ și dezvoltată cu texte de la Gaius care cuprînd *responsa*.

Lista statistică a consultațiilor date de Gaius a fost făcută nu după *Instituțiuni*, care nu cuprînd *responsa*, ci după întreaga sa operă, în care Diósdí descoperă 506 răspunsuri.

Ius publice respondendi a fost, pînă la Hadrian, un monopol al aristocrației, iar după Hadrian împărații n-au mai acordat acest drept nimănui; Gaius, ca *libertus dediticius*, normal era să nu aibă acest drept, atunci e de neînțeles cum de apar în *Palingenesia* (p. 238 și urm.) răspunsurile lui. Lucrul este posibil doar dacă Gaius își luase singur dreptul de a da consultații și a practica acest drept, așa cum le recomandase tuturor rescriptul lui Hadrian. S-ar crede că *responsa* date de Gaius nu „obligau”, ci erau numai consultații juridice cu titlu informativ, opinii de autor, fără brevetul lui *ius publice respondendi*.

Gaius practician. Gaius profesor. Majoritatea ipotezelor înclină însă pentru Gaius, numai profesor ⁹². Pînă la el jurisconșulții, atrași de cariera birocratică sau doctorală jurisprudențială, nu se interesau în mod special de profesarea dreptului (excepție, Salvius Iulianus). Cu Gaius apare deci un nou tip de jurist, de data aceasta pur profesor, dar nedesprins de practica „răspunsului” și fără veleități de participare și răspundere în viața publică. El nu-și propune să inoveze sau să dea soluții (*iure condere*), ci, acceptînd instituțiile vremii ca pe o realitate indiscutabilă, să le explice în școală ⁹³ și să le practice; interesul său maxim se îndrepta spre *ius civile* și mai puțin spre *ius honorarium*. Iar ca autor, Gaius se interesează mai mult de trecut decît de prezentul dinamic. De aici, poate, faptul că uneori este lacunar informat în legătură cu legislația contemporană. Poate chiar acesta să fie motivul pentru care nu a fost citat, și nici el nu a citat pe alții. Situîndu-se în afara cercului jurisprudenților, el a trăit în stilul acelor *prudentes* de pe vremuri ⁹⁴.

⁹¹ G. Diósdí, *G., Rechtsgelehrter oder Schulmeister?*, în: *Études Macqueron*, p. 224—235.

⁹² Huschke, Kübler, Nordeblad, Bizoukides ș.a., toți bîzîndu-se pe Mommsen, *op. cit.*

⁹³ Școala în care a predat Gaius *Comentariile* (cum s-ar spune, *Cursurile*) a format obiectul mai multor teorii: la început, la Roma, nu departe de *forum boarium* (Dernburg, *Die Institutionen des G. ein Collegienheft*, Halle, 1896, p. 30—31 și 80 și urm.; programa școlară: Krüger, *Gesch. der Quellen*, p. 191; Flach, *De l'enseignement du dr. chez les Rom.* thèse, Nancy, 1873, p. 56; Bizoukides, II, p. 17; Bremer, *op. cit.* (necritică și învechită, dar sprijinită de o bogată literatură)); Schulz (*op. cit.*, p. 140 și urm.) și Kunkel (*op. cit.*, p. 346—366) solicită adeziunea pentru Gaius *magister itinerans*, în: Dalmatia, la Dyrrachium (Honoré); Asia Mică, la Broussa (Bizoukides), Beyrouth (general admis) — fără a mai menționa teza Arnó (Modena, 1925, apud Donatuti, SDHI. 1940, p. 189), depășită și cu fantastice concluzii.

⁹⁴ Cassavola, *Sul carattere pedagogico e metodologico delle sue monographie*, Atti Galo, p. 1—11.

Cum ipotezele acestea pornesc de la manualul *Instituțiunilor* și se limitează la el, s-a impus o apărare a științei lui Gaius pe baza întregii sale opere, căci celebritatea lui ulterioară nu s-a datorat numai *Instituțiunilor*.

În *Res cotidianae* (7 libri), Gaius nu se mai preocupă de trecut, ci — cum titlul arată — de prezentul dinamic. De data aceasta, el practică „răspunsul”, neavind intenția de a fundamenta dreptul, ci de a indica soluții juridice de maestru; și aceasta nu sub formă de onorarii, ci de propagare a lor în masă, publicându-le (*libri aureorum dicta*). Deci, dacă a fost profesor, el a fost și practician al „răspunsului”.

Amploarea „răspunsurilor”, identificate de G. Diósi în diversele texte ale lui Gaius, confirmă aceasta. Gaius a fost un clasic atașat practicii și metodei inovatoare a sabinienilor (*nostrī praeceptores*), școală opusă celei a proculienilor (*adversae scholae auctores*) fideli tradițiilor. O imagine despre fondul disensiunilor între cele două școli ne dă Gaius în 25 §§ din *Instituțiuni*⁹⁵, precum și în alte lucrări ale lui. Chiar dacă el arată că cele două școli se deosebeau, tot de la el înțelegem că se asemănau prin neintrecuta consecvență cu care urmăreau să pună de acord principiile teoretice cu practica vieții, în limitele mentalității în cadrul căreia Traian angajase administrația⁹⁶.

Ce-l va fi determinat pe Gaius să rămână în primul rind profesor și numai în al doilea rind practician în provincie? Pentru aceasta nu trebuie acuzate împrejurările istorice în care a trăit și nici o condiție de peregrin sau de libert, deoarece ascensiunea libertilor peregrini la cancelaria împăraților (*Consilium principis*)⁹⁷ a fost ajutată de Salvius Iulianus, originar din Hadrumentum (Africa). Răspunsul trebuie căutat în situația cu totul specială în care trăiau, după cum vom vedea, oamenii de originea lui și cu poziția lui juridică.

Întrebarea dacă Gaius a profesat și a practicat dreptul la nivel de jurisconsult sau numai de simplu *magister* peregrin a fost mereu pusă de romaniști. Recenta încercare a lui Honoré (p. 97—116) și replicile ce au urmat⁹⁸ au condus pe unii romaniști la concluzia că Gaius n-a fost citat de contemporani din cauza rivalității dintre juriști și spiritul lor de independență în gândire și tot de aceea nici el nu i-a citat pe aceia⁹⁹. Se mai insistă și asupra obiceiului ce exista de a nu se cita contemporanii între ei.

Lăsând la o parte că și de data aceasta se evită, cu argumente relative la operă, discutarea unor aspecte din biografie, argumentarea însăși este contrazisă de Gaius printr-o listă relativ amplă de citate din diverși autori. Citarea începută de el cu *ueteres* (chiar dacă nu numește pe nici unul),

⁹⁵ Vezi inf., Index, v^o *scholae iuriconsultorum*.

⁹⁶ Lambert, *Une opposition peu connue entre Sabiniens et Proculiens*, 1962, 279 p.; Schulz, *op. cit.*, p. 144 și urm. (*Hochklassische Diskussion*); Huxelin, *Man.*, I, 1927, p. 91—94

⁹⁷ Tissoni, *Sul Consilium principis nell'età Traiana*, SDHI, 1966, p. 129—152

⁹⁸ Archi, SDHI, 1963, p. 424 și urm.; Mayer-Maly, TRG, 1964, p. 95 și urm.; Schiavone, Labeo, 1964, p. 445 și urm.; Wicacker, ZS, 1961, p. 401 și urm.; Magdelain, REL, 1962, p. 421—422.

⁹⁹ Kunkel, *op. cit.*, p. 186; Kübler, *Rechtsunterricht*, Stuttgart, 1912; Wenger, *op. cit.*, p. 506 și urm.

continuată cu Q. Mucius (consul 95 î.e.n.) și rămasă la contemporanul Iulianus¹⁰⁰, a stăruiat la juriștii din jumătatea secolului I e.n. (frecvent Labeo, Nerva, Proculus, Massurius Sabinus, Cassius), iar pentru secolul II s-a redus la Iavolenus (III, 70) și Iulianus (II, 218, 280); o singură dată (II, 218), Sextus (Pomponius? Africanus?). Totul se încheie cu menționarea citorva dispute dintre Iulianus și Celsus, fără însă ca acesta din urmă să fie amintit de Gaius în vreun fel. Aceasta înseamnă nu insuficiența informării sau faptul că nu i-ar fi fost familiare decît operele autorilor mai sus citați, ci poate că totul a fost calculat, ca să nu suprîncareze o lucrare de largă răspîndire, sistem sugerat de tradiția academică. Convenabilul aranjament modern al textului, cu subsol explicativ, nu le era cunoscut scriitorilor romani. Numai așa se explică pentru ce a putut fi neglijată citarea contemporanului Neratius care scrisese *Regulae de nuptiis*, nesupraviețuite, și de care, dacă Gaius s-ar fi ajutat, ar fi umplut un gol în întreaga lui operă; sau a lui Celsus Iuventius, nu numai pentru că fusese *legatus provinciae Thraceae Traiani Dacici*, și de la ale cărui relații avea să solicite favoruri, ci și pentru că acela scrisese un comentariu, *Ad Edictum praetoris urbani*, în tangență cu o temă discutată similar de Gaius, în 10 *libri*; și tot astfel îl neglijează pe Minicius Natalis, fost consul sub Traian, care îi adresase un rescript (D, 12, 1, 22) asupra căruia Iulianus făcuse un comentariu (*Ad Minicium*)¹⁰¹.

Aceasta este, în rezumat, tot ce s-ar putea spune într-un studiu introductiv despre biografia lui Gaius, rămasă deocamdată la limita analizată. Nelipsite de interes și de un relativ sprijin în această privință sînt și cele 14 *tabulae laudatoriae* întocmite de Honoré¹⁰², precum recomandarea unei integrale utilizări a fragmentelor din *Corpus Gaianum*, — iar din parte-ne, unele note ale prezentei ediții.

3. OPERA LUI GAIUS

Din *Index Florentinus auctorum XX* (sec. XI), *Palingenesia iuris civilis* și din referințele proprii ale lui Gaius în *Instituțiuni*, s-a putut reconstitui lista completă a operelor acestuia: 20 lucrări cu un total de 96 *libri*; din acelea, în afară de *Institutiones*, mai citim astăzi 467 fragmente; toate se referă la dreptul privat¹⁰³.

Familiarizarea cu aceste titluri și fragmente este necesară, întrucît ajută la înțelegerea textului *G.I.* însuși și la restituirea pasajelor ilizibile.

¹⁰⁰ Frezza, Iura, 1964, p. 270 și urm.: armonizarea figurii lui Gaius cu cea a maestrului Iulianus și reducerea influenței vederilor unuia asupra celuilalt, doar la tema garanțiilor personale, în mandatul de credit (*mandatum tua gratia*); *moră debitoris* — ar minimaliza doctrina sabiniană a lui Gaius, care, în *Instituțiuni*, se vedește mai amplă, cf. De Francisci, *Il consolato di Salvio Iuliani*, SDHI, 1941, p. 183 și urm.

¹⁰¹ Riccobono, *Studi critici*, p. 225—268 (*Iulianus ad Minicium*).

¹⁰² *Op. cit.*, p. 131—180.

¹⁰³ Blzoukides, I (Proleg.) și III (*Corpus Gaianum*); Kübler, p. 422.

Redăm, în încheiere, datele fiecărei lucrări, pornind de la reconstituirea lui Honoré :

Titlul	Nr. cărți	Anii (e.n.)	Localitatea	Numărul de fragmente
1. <i>Ad Edictum prouinciale</i>	30	152—160	Dyrrachium, Troia	340
2. <i>Ad legem Iuliam et Papiam</i>	15	170—171	Dyrrachium	28
3. <i>Ad legem Glitiam</i>	1	137	Roma	1
4. <i>Ad legem XII, Tabularum</i>	6	160	Beyrouth	20
5. <i>Ad Edictum (perpetuum) urbicum (praetoris urbani; aedilium curulium)</i>	10	138—140	Roma	9
6. <i>Res cotidianae</i>	7	168—169	Beyrouth	26
7. Institutiones	4	137—148	Roma, Dyrrachium (prima redactare)	
		153—170	Beyrouth (ed. defin.)	
		170—179	Dyrrachium (ultima revizuire)	
8. <i>De uerborum obligationibus</i>	3			12
9. <i>De manumissionibus</i>	3			3
10. <i>De fideicommissis</i>	4	148—152	Dyrrachium	11
11. <i>De casibus</i>	1			7
12. <i>Regulae</i>	4	—	—	1
13. <i>De re uxoria (Dotalicior)</i>	1	—	—	—
14. <i>De formula hypothecaria</i>	1	—	—	6
15. <i>Ad scl. Tertullianum (G. I., III, 32—33; Iust. Inst., III, 3, 1—7)</i>	1			1
16. <i>Ad scl. Orphitianum (Iust. Inst., III, 4, 1—1; D, 38, 17, 9)</i>	1	178—179	Dyrrachium	1
17. <i>Ex Quinto Mucio (Scaeuola) : G. I., I. 188 + Pompon. D. 45. 3. 39 + Ind. Flor., XI, 1</i>	1	136—138	Roma	1
18. <i>De tutelis (const. Omnen)</i>	1 (?)	—		—
19. <i>De testamentis (ibid.)</i>		136—138	Roma	—
20. <i>De legatis (ibid.)</i>	1	—		—

4. INSTITUȚIUNILE LUI GAUS (G. I.)

4.1. G.I. în istorie

Începînd cu primele decenii ale secolului III e.n., imediat următoare scrierii lor, G.I. n-au rămas un simplu document în istorie, ci au format obiect de revenire. Motivul revenirii a variat, evident, în raport de nevoile care îndemnau nu numai pe specialiști a se adresa lor, dar chiar pe circumitori.

În noile condiții istorice din imperiu, începînd declinul brusc al jurisprudenței clasice, iar tradiționalele izvoare formale de drept dispărînd, constituțiile imperiale au rămas singurul izvor. Cum însă contra abuzului rescriptelor apare o reacție, a început munca de compilație și simplificare a operelor clasice¹⁰⁴; se încerca, prin juriștii timpului, să se restaureze o normă, un canon, din ce părea că strălucise cîndva.

Atenția s-a îndreptat în primul rînd spre opera lui Gaius, la el aflînd elementele convenabile din perioada de vîrf a jurisprudenței clasice¹⁰⁵, dar și altele de prefacere, de consolidare echilibrată a acelorora, prin primele coduri imperiale (*Edictum perpetuum* și *Edictum provinciale*), pe care acest autor le comentase (respectiv în 10 și 30 de cărți)¹⁰⁶. S-a crezut, poate, că prin opera lui Gaius, fost sclav imperial (*Gaius Noster*)¹⁰⁷, se va contribui la eternizarea orînduirii, convenabilă monarhului. Ea oglindea iluzia că ușoarele prefaceri produse pînă atunci vor fi urmate de altele, mai favorabile chiar¹⁰⁸.

Pornind de la această idee conservatoare, G.I. au fost reeditate de diferiți *librarii*, dovadă: Oxy (anul 250 ?); *Codex Florentinus* (350 ?); *Codex Veronensis* (450—500 ?); iar *Mosaicarum et Romanarum legum collatio* (320 ?)¹⁰⁹ încheia cu citate din G.I., într-un scop nesigur și de un autor necunoscut, o lucrare, în care obișnuitele inscripțiuni de tipul *Moses dicit* sau *Scriptura divina sic est* erau înlocuite prin: *Sic ordinat Gaius Institutionum libro III successiones legitimas* (Coll., XVI, 2,1).

Prin reeditările postclasice, manualul G.I., indispensabil juriștilor vremii, s-a schimbat, dovadă pasajele apocrife¹¹⁰, iar de ceea ce devenise învechit și inutil, curățit, dovadă amputările din III, 173 și IV 17^{a-b}, reapărute în Noul Gaius (v. inf., 4,9). Examenul minuțios al acestor reeditări a arătat că alterările textului s-au oprit în jurul anului 300 e.n.¹¹¹. Nu știm dacă împărații Carus și Carinus, ultimii ai epocii de ascensiune pe care romanștii o numesc Imperiul de Sus, au avut în aceeași deosebită stimă pe Gaius, ca pe Papinian; considerăm că da, de vreme ce chiar în zilele lor erau în mare considerație edițiile lui Gaius.

4.2. G.I. devenite izvor de drept

Legea citațiunilor, promulgată prin Constituția din 27 februarie 425, de împărații Theodosius al II-lea și Valentinian al III-lea, a acordat putere de lege lucrărilor unor jurisconșulți elasci, printre care figura Gaius.

¹⁰⁴ De Francisci, *Storia del dir. rom.*, III, 1940, p. 193 și urm.: De la Alexandru Sever (a. 235) pînă la Iustinian.

¹⁰⁵ Schulz, *op. cit.*, p. 117 și urm.; Kunkel, *op. cit.*, p. 106—107: *Hochklassische Periode*.

¹⁰⁶ Ind. Flor., sec. XI e.n.: apud Bizoukidēs, I și III; Honoré, *op. cit.*, p. 69.

¹⁰⁷ Kokourek, *op. cit.*, p. 516 și urm.

¹⁰⁸ Lapicki, loc. cit.

¹⁰⁹ Textes⁷, p. 545—590; textul și toate datele.

¹¹⁰ Silber, *Das Problem der vorjustinianischen Texteveränderungen*, Atti Roma, I, p. 415—430; Appleton, *Les interpolations dans les Institutes de G.*, *La vraie date de ses Institutes. Critiques qu'elles ont soulevées*, RHD, 1929, p. 196—241; Albertario, *Elementi postgaiani nelle Istituzioni di Gaio*, Rend. d. Ist. Lombardo, 1926 și 1928; Bescler, *Beiträge*, I—V, 1910—1931; id., *Fruges et Paleae*, in: *Festschr. Schulz*, II, p. 3—51; Solazzi, *Gl. a G.*, pass.

¹¹¹ Wieacker, *Textstufen d. klassischen Juristen*, ZS, 1960, p. 171—196.

Textul legii ¹¹² (inițiat prin cuvintele : *Post alia* și terminat prin *et caetera*), pe care-l reproducem în traducere (după *Cod. Theod. de resp. prud.*), arată aceasta : „Augustii împărați Theodosius și Valentinian, către senatul Imperiului roman. După o atît de multă chibzuială, dăm acum putere de lege tuturor lucrărilor lui Papinianus, Paulus, G a i u s, Ulpian și Modestin; așa că tot ce au susținut, în întreaga lor operă, G a i u s, Paul, Ulpian și ceilalți, aceea să fie reținut ca valabil. Mai hotărîm, de asemenea, ca doctrina și toate soluțiile asupra cărora, în opera lor, aceștia au fost de acord, să-și afle ratificarea noastră” ¹¹³.

În codificarea lui *ius*, proiectată de împăratul Theodosius în anul 429, Erbrard dovedește marea contribuție galiană ¹¹⁴.

Legea urmărea să curme haosul jurisprudențial, de după secolele II—III, întorcînd totul la o tradiție consolidată ¹¹⁵. Dar aglomerarea de opere clasice sub formă de lege însemna o renunțare la tot ce gîndeau și spuneau juriștii timpului, deci o întoarcere la trecut, o involuție. O asemenea precădere a avut-o opera lui Gaius, care, spre deosebire de ceilalți, nu fusese jurisconsult oficial. Din acel moment opera acestuia, asimilată rescriptelor, a încetat a mai fi supusă glosărilor, altfel constituind crima de fals ¹¹⁶.

Faptul acesta trebuie să atragă atenția, fiindcă Gaius despre care nu vorbiseră nici contemporanii și nici eluciei tîrzii, este așezat, dintr-o dată, alături de marii juriseconșulți, de postelascii ¹¹⁷.

4.3. G.I. în legile popoarelor migratoare

Unele popoare migratoare, pătrunzînd în Imperiul roman, au respectat dreptul supușilor lor romani, ei înșiși trăind după legile lor; s-a decis atunci principiul personalității legilor. Cum aceste legi erau numeroase, regii barbari au pus să se facă compilări. Legea citațiunilor s-ar putea să fi fost preluată ¹¹⁸, dar, totodată, preluate copiile G.I. și duse în centrul și apusul continentului, transpuse apoi în articole de lege, paragrafele lor contribuind astfel la codificarea lui *ius*. Așa au procedat, în regatele lor, Alaric al vizigoților, la Toulouse (506 e.n.), cu *Breviarium Alarici* siue *Epitome Gai* ¹¹⁹, și Gundobald al burgunzilor, pentru supușii săi galo-romani, cu *lex Romana Burgundiorum* siue *Papianus* ¹²⁰ (între 516 și 534).

Compararea textului acestor două legi — îndeosebi al celei dintîi — cu G.I., făcută de Albertario ¹²¹, Archi ¹²² și Kübler ¹²³, arată că *Epitomele*

¹¹² C. Iust., 6, 42, § 16 (*De fideicommissis*) (Hulot, vol. 3, p. 235—240).

¹¹³ Pringsheim, *Zur Textgesch. der Zillertgesetzes*, SDIII, 1961.

¹¹⁴ *Das theodosische Project eines Prädigesto*, în: *Studi Albertoni*, 1935. Despre planul unei asemenea codificări, Kaser (Iura, 1954, p. 232): „auf ein altes Missverständnis von C. Th. I, 1, 5, 3 — zurück”.

¹¹⁵ Volterra, Iura, 1959, p. 316—320.

¹¹⁶ C. Tomulescu, *op. cit.*

¹¹⁷ Vezi edițiile romane ale G.I.

¹¹⁸ Erbrard, *Sulla lege delle citazioni nel breviarario Alariciano*, Atti Verona, I, p. 75—86.

¹¹⁹ Textes ⁷, p. 239—264; textul integral și întreaga literatură.

¹²⁰ W. Roels, *Les rom. burg.*, Antwerpen, 1958, IX, 217 (SDIII, 1959, p. 353—355).

¹²¹ Atti Roma, I, p. 495—503.

¹²² *L'Epitome Gai*, Milano, 1937, p. 7—76; id., în: *Studi Albertoni*, p. 496 și urm.

¹²³ ZS, 1938, p. 375 și urm.; Schulz, *op. cit.*, p. 381 și urm.

nu sînt simple rezumate, ci compendii care se resimt de locul, epoca și scopul în care au fost făcute. Așa de exemplu, Gaius (III, 88) spusese că izvoarele obligațiilor sînt *contractus et delictum*. Epitomatorul a schimbat în (II, 9) *contractus et culpa* și nici urmă de *uariarum causarum figurae* (evasi-contracte, evasidelicte) a căror teorie fusese înjghebată între timp și despre care aflăm cite ceva de la Gaius, în *Res cotidianae*.

Alteori textul lui Gaius este falsificat. Astfel, în materie de *accessio*, cînd pictura mea era făcută pe pinza altuia, jurisconsultii clasici discutau dacă lucrul principal trebuie socotită pinza sau pictura, iar Gaius (II, 78) scria : *magis enim dicitur tabulam picturam cedere*. Epitomatorul (2, 1, 4) falsifică aici pe Gaius, atribuindu-i ceea ce el combătuse : *tabulae pictura cedat*.

Caracterul practic al compendiului, sporit prin aspectul clasic care mai persista în noua viață ce fierbea, ne arată deci cite se schimbaseră, dar și cite încercau să reziste. Astfel, Gaius (I, 62) spune : *Fratris filiam uxorem ducere licet . . . sororis vere filiam uxorem ducere non licet*. Cum o constituție a împăraților Constantin și Constant (C. Th., 3, 12, 1) interzisese căsătoria cu fiica fratelui, epitomatorul a modificat citatul lui Gaius astfel : *Fratris quoque et sororis filiam uxorem ducere non licet*. Iustinian (1, 10, 3), în mod paralel, atestă : *Fratris uel sororis filiam uxorem ducere non licet*; este evident că cuvintele *fratris uel* sînt ale unui postelasic, adăugate la G.I., de care apoi s-a folosit Iustinian, fiindcă nu ne putem închipui că școlarii din Orient fuseseră instruiți timp de două secole (de la anul 342, data Constituției — și pînă la 533, anul *Instituten* lui Iustinian) cu o doctrină în contrast cu preceptul legislativ.

Deci, în cele trei secole ce au urmat elaborării, G.I. nu au rezistat schimbărilor, *librarii* adăugînd sau tăind ce se potrivea sau nu vremii lor. Numai așa trebuie înțeleasă ipoteza lui M. Fuhrmann¹²⁴, că, la elaborarea *Code*-rului, au contribuit mai mulți autori, printre care Gaius, în primul rînd.

Dar la aceste observații curente în romanistică, trebuie adăugat că legile acestea, zise romano-barbare, venite în perioada de declin a dreptului roman oficial, au produs un fenomen cu totul neașteptat și fără precedent în istorie, anume : înfăptuirea — prin accident¹²⁵ — a unei unificări legislative europene.

În sfîrșit, G.I. au participat la crearea unui drept de tip nou : Legislația lui Iustinian.

Digestele, al căror arhitect schematic este recunoscut a fi Gaius¹²⁶, arată deschis contribuția acestuia. În preambulul Constituției *Omnem reipublicae* § 1 (din 16 decembrie 533), prin care acelea au fost promulgate, li se recomandă comisarilor împuterniciți cu redactarea lor să folosească cu precădere *Instituțiunile* lui Gaius : „Și . . . din atita noian de legi . . . nemăirămîinindu-ne decît principiile utile pe care le primiseră studiosii din explicațiile profesorilor . . . iar acelea înseși un amestec confuz și desuet, precum și altele impracticabile. Printre acestea se prenumără . . . *Insti-*

¹²⁴ Zur Entstehung der Veroneser G. Textes, ZS. 1956, p. 341 și urm.

¹²⁵ Wieacker, *Oströmischen Gaiusexemplare*, p. 101—144 (rec.: ZS, 81, 1964, p. 401—412).

¹²⁶ Pereterskii, *Digestele lui Iustinian*, trad. Y. Eminescu, București, 1958, p. 46 (Introd.).

tujiuni lui Gaius al Nostri și cele patru monografii ale aceluiași, ... (*Et autem quidem ... ex tanta legum multitudine, quae in librorum quidem duo milia ... in his libris autem ... Gaii Nostri Institutiones ...*).

În §§le 1 și 17 ale Constituției Δεδάξευ, la fel. Cele 521 de fragmente, desprinse din opera lui și reproduse în citate, arată deosebita contribuție a lui Gaius.

4.4. G.I. manual uzual (secolele V—VI)

În urma Constituției lui Theodosius și Valentinian, G.I. au devenit manual obligatoriu în școlile juridice ale Imperiului. Cele câteva resturi din ediții din vremea aceea confirmă această ipoteză precum :

Palimpsestul de la Augustoduno (Autun) sau *Pseudo-Gaius* este prelucrarea prolixă și diluată (*Interpretatio Gaii Institutionum*) pentru uzul școlar¹²⁷ pînă la începutul secolului VI. Autorul, necunoscut (450?), a preluat și îmbogățit opera G.I., cu adaosuri anterioare sau ulterioare anului 390¹²⁸; manuscrisul palimpsest (19 foi în semiunciale) redă rar textul nealterat, iar în publicația lui E. Chatelain, care l-a descoperit (1899) la Augustoduno (capitala Heduilor) este greu lizibil¹²⁹. Deosebirile între textul editat de Girard și cel original sînt mari.

— *Instituțiunile lui Iustinian* — manual pentru școlile juridice din Imperiu. În preambulul constituției *Imperatoriam maiestatem* § 6 (21 nov. 533), prin care se promulga acel manual, se arată deschis contribuția lui Gaius: „Pe acestea — adică *Instituțiunile* — noi le-am cercetat și le-am înjghebat după toate manualele de *Instituțiune* ale autorilor vechi, dar mai cu osebire din Comentariile lui *Gaius Noster*, atît cele din *Instituțiuni* cit și din *Res cotidianae* ..., punîndu-le, evident, de acord cu *Instituțiunile noastre*”.

Manualul care avea să devină „obligatoriu” suportase, evident, adaptarea la zi a soluțiilor și chiar a stilului. Iustinian nu se închipuia a fi, precum Gaius, profesorul care vorbește școlărilor, ci împăratul care era în afara dreptului privat¹³⁰. Ușoarele schimbări de stil și de fond sînt compensate prin cele 149 fragmente reproduse textual din G.I. În ce privește *planul*, Iustinian îl urmează pe cel din G.I., a cărui diviziune în 4 cărți o adoptă, dar o completează cu noi titluri și subdiviziuni.

Edițiile care s-au ocupat cu problema aceasta arată contribuția lui Gaius¹³¹. În sfîrșit,

¹²⁷ Gaudemet, *Le droit séculier et le droit de l'Eglise au IVe et Ve siècle*, 1957, p. 77 și urm.

¹²⁸ Volterra, apud Wleacker, *op. cit.*

¹²⁹ Textes 7, p. 219—239, după Ferrini (*Opere*, II, 1929, p. 437—463) și Baviera (*Fontes*, p. 207 și urm.).

¹³⁰ Schulz, *op. cit.*, p. 384.

¹³¹ Girard, p. 623—793; Ferrini, *Sulle fonti delle Istituzioni di Giustiniano*, BIDR, 1902, p. 101—216; id., *Opere*, II, p. 307—418; Bizouklides, III și IV (p. 55—191), precum și studiile: Ambrosino, *Il metodo di compilazione delle Istituzioni Iustiniane*, Atti Verona, I, p. 134—180; în România: I. Bozlanu și G. Drăghicescu, *Instituțiile lui Justinian cu trimiteri*, I, București, 1865; Dancelopolu, *Instituțiile lui Justinian*, București, 1899.

— *Paraphrasis Graeca Institutionum Teophili Antecessori*, un „plagiator mărturisit”¹³² după o ediție greacă¹³³ a G.I.: „Pe aceste principii fundamentale le-am compus după Institutele mai vechi, dar mai ales după acele memorabile Principii ale lui Gaius cuprinse în *Instituțiunile* scrise de el în vremea celor trei împărați pașnici și foarte înțelepți, care au fost Hadrian, Antoninus, Marcus Aurelius”¹³⁴.

De aceste copii, parafraze și compilații postclasice și bizantine prezenta ediție va ține seama, întrucît ele formează, la un loc, o singură familie¹³⁵.

4.5. G.I. în istoria dreptului românesc

La întrebarea dacă dreptul teoretizat de Gaius a fost sau nu aplicat în Dacia, răspunsul nu poate fi decît afirmativ¹³⁶. Consolidarea rânduieilor romane în Dacia este contemporană cu activitatea creatoare a lui Gaius. Această coincidență ar face să se creadă că lucrările acestuia au fost consultate de cei dornici să intre în aparatul birocratic al acestei provincii. Este posibil ca neguțătorii care se avintau pentru comerțul lor pe drumurile Daciei¹³⁷ să fi adus cărțile lui Gaius, editate la Dyrrachium (Honoré). Lipsa unui sistem cartografic¹³⁸ care să arate limita de aplicare a sistemului juridic roman în provincii, în perioada de apogeu a Imperiului, zona de influență a pretorului, îndeosebi a celui peregrin, organizarea judiciară etc. sînt compensate, în ce privește Dacia, prin:

a. Colecția *tripticelor transilvane*¹³⁹, ascunse de invazia marcomanilor (166 e.n.) și descoperite la Roșia Montană, județul Alba, sînt vestite în romanistică pentru stilul lor surprinzător de clasic, în contrast cu acela al altor documente contemporane din Apus, cu amprente vizibil vulgare¹⁴⁰.

Clasicitatea perfectă a contractelor din colecția amintită (vinzări, locațiuni, împrumuturi, societate)¹⁴¹ nu înseamnă formularistică, deși virfurile administrative locale¹⁴² trebuiau inițiate, întrucît, în unele din acestea sînt identificate erori gramaticale. Și nici prin transportul colecției din alt punct al imperiului, dar surprinsă aici, nu s-ar justifica deoarece unele dintre ele se referă la muncile caracteristice regiunii

¹³² Ferrini, *Scritti giur.*, II, 1929, p. 189.

¹³³ Kunkel, *Röm. R. Gesch.*, p. 47; Bizouklides, IV.

¹³⁴ Wieacker, *Oströmische Gaiusexemplare*, în: *Festschr. Schulz*, II, p. 105, cu trimitere la toată literatura copiilor G. I. și la edițiile moderne fundamentale.

¹³⁵ Id., *Vorbedingungen f. eine neue kritische G. Ausgabe*, p. 53—74.

¹³⁶ Vl. Hanga, *Crestomație*; G. Clulei, *Textele lui Gaius*, Cluj, 1947, 51 p. (*Introducere, Generalități*).

¹³⁷ Mihai Macrea, *Contribuții*, Anuarul Inst. st. clasice, Cluj, 1932, p. 127—139, privind circulația dinarilor de la Dyrrachium, în Dacla de est, sec. II e. n.; B. Mitrea, *Alle drachme de la Dyrrachium*... în: *Numismatica*, V, 1971, p. 21—37.

¹³⁸ Bassanoff, *Le problème de la cartogr. jur. et l'hist. du dr. rom.*, BIDR, 1935, p. 110—127.

¹³⁹ CIL, III, 1930, p. 950 și urm; FIRA, p. 130—171; Textes⁴, p. 840 și urm.

¹⁴⁰ Wieacker, ZS, 1968, p. 491 (notă).

¹⁴¹ De exemplu, primele patru contracte de vânzare publicate în Textes⁴ (p. 843—847).

¹⁴² D. Tudor, *Orașe, trguri, sale în Dacla romană*, p. 6 și urm.

unde au fost găsite. Chiar dacă nici un document sau izvor narativ nu atestă în Dacia numele lui Gaius sau al altui jurisconsult, totuși stilul clasic al documentelor presupune o pricepere dobândită prin lectura unor cărți de inițiere, care circulau în coloniile latine aici existente.

b. Textul unei scrisori adresată împăratului Hadrian ¹⁴³, în anul 121 e.n., de către Plotina, văduva lui Traian, pentru a obține promovarea peregrinilor la conducerea școlii din Atena (*secta Epicurea*). Scrisoarea, urmată de rescriptul aprobator al împăratului, ne îndeamnă a crede că normal era ca în paralel cu interesul pentru învățămîntul din Atena, exîmpărăteasa să fi manifestat un asemenea interes pentru înființarea unei forme de învățămînt în provincia care, în definitiv, constituise gloria soțului său. O școală proprie pentru cei dornici a se instrui în vederea unei cariere administrative sau de practică juridică era necesară.

c. *Filoanele gaiane*. Datorită migrațiilor, destinul dreptului roman în Dacia a inclus și pe cel al operelor lui Gaius. Nu știm dacă mai târziu va fi fost reținut ceva de la acelea, precum în apusul Europei de către vizigoți și burgunzi, dar documentar, după retragerea administrației romane din Dacia de către Aurelian și pînă la Pravilele românești (sec. XVII), nu știm să se mai poată vorbi de drept roman s e r i s în Dacia; în schimb, despre cel n e s c r i s, da! Cite un exemplu din cele patru compartimentări ale dreptului privat vor dovedi aceasta: menținerea puterii paterne și a celei maritale; traiul în aceeași curte sau casă, o formă de *familia pecuniarie* (G. II, 104) sau *consortium familiare* (III, 154^a); *frăția de moșie* (III, 154^b: *condominium ad exemplum fratrum suorum*), atestată documentar (sec. XIV) în Țara Românească (v. nota la III 154^b); dobîndirea bunurilor mai de preț prin mancipațiune ¹⁴⁴. Acest procedeu, rezervat cetățenilor romani (*proprium civium Romanorum*), a fost surprins și între peregrini (a. 150), în actul de vânzare a unei jumătăți de casă la Ampellum ¹⁴⁵ — centrul administrației minelor de aur din Dacia, lipsit de *ius Italicum* ¹⁴⁶ și neabandonat după constituția lui Aurelian de retragere a legiunilor din Dacia ¹⁴⁷ —, și extins, chiar înainte de retragere, prin forța imitației, oferind garanție în caz de evicțiune. Toate cele de mai sus nu au continuat chiar în formele lăsate de jurisconsultii Romei, ci în forme mai simple, pe înțeles. Legăturile dintre locuitorii de pe ambele maluri ale Dunării, rămînînd neîntrerupte în întreaga epocă feudală ¹⁴⁸, au înlesnit comunicarea schimbărilor produse între timp; mancipațiunea, dispărînd chiar din dreptul lui Iustinian, n-a mai fost păstrată nici în nordul Dunării.

¹⁴³ Textes ⁴, p. 196—197, descoperită la Atena în Turnul Vînturilor, 1890 (Coumanoudis); CIL, 12283 și 14203, 14205.

¹⁴⁴ C. Tomulescu, *Le dr. rom. dans les triptiques de Transylvanie. Les actes de vente et de mancipation*, RIDA, 1971, p. 691—710.

¹⁴⁵ Textes ⁴, p. 846—847; Polay, ZS, 1962, p. 57—85.

¹⁴⁶ G. Ciulei, *Actes Confer. intern., Cluj*, 1974, p. 490—494.

¹⁴⁷ Aurel Popescu, *L'aspect du dr. rom. classique à sa limite extrême*, RIDA, 1978, p. 563 și urm.

¹⁴⁸ Andrei Rădulescu, *Romanitatea dreptului nostru*, 1938, p. 1—16.

Ordalia, o variantă a procedurii *per sacramentum* (IV, 13—14), a fost folosită — după o opinie — în societatea feudală românească¹⁴⁹, deşi Roma renunţase la aceea prin legea *Pinaria* (IV, 15)¹⁵⁰.

Documentele narative cu consideraţii generale asupra fenomenului istoric al continuităţii instituţiunilor romane în ţările române sînt utile. Străinul Paulo Giovio¹⁵¹ observă: „*Apud Valachos enim non Romanae modo disciplinae certi mores et leges uigent*” (Arhiva istorică, II, p. 29). Dimitrie Cantemir spune ritos: „Dacia, prefăcută în provincie romană, fu răsădită cu sămînţă romană şi primi de la coloniştii romani şi legile romane”, adăugînd că „mai tîrziu dreptul roman a început să se strice”¹⁵². C. Stoicescu şi Val. Al. Georgescu¹⁵³ atrag atenţia asupra prelungirii dreptului roman în Dacia şi în ţările române, pe calea Basilicalelor, a nomocanoanelor şi a prohiroanelor bizantine. Filoanele gaiane, filtrate îndeosebi de Hexabiblul lui Harmenopol¹⁵⁴ şi Blastares, au trecut şi în pravilele noastre, unde, sub influenţa directă a dreptului bizantin, au persistat, după cum rezultă din următoarele corespondenţe¹⁵⁵:

	G. I.	Theoph.	Bas.	Harm.
I,	1	1, 2, 1	2, 1, 9	1, 1, 11
	11	1, 5, P.	46, 1, 4	1, 18, 9
	58	1, 10, 1	28, 5, 1	4, 7, 5 şi 9
	59	1, 10, 1	28, 5, 1	4, 7, 5 şi 9
	60	1, 10, 2	28, 5, 1	4, 7, 10
	61	1, 10, 2	28, 5, 1	4, 7, 10
	62	1, 10, 3	28, 5, 1	4, 7, 10
	63	1, 10, 5—7	28, 5, 1	4, 7, 11, 12
	103	1, 11, 9	33, 1, 51	2, 8, 1 şi 2
	104	1, 11, 10	33, 1, 52	2, 8, 3
II,	86	2, 9, p.	50, 1, 9	2, 1, 7
III,	10	3, 2, 1	28, 5, 1	4, 7, 1
	135	3, 2, 2	52, 1, 2	3, 8, 2
	136	3, 2, 2	52, 1, 2	3, 8, 2
	137	3, 2, 2	52, 1, 2	3, 8, 2

¹⁴⁹ Val. Al. Georgescu, *L'ordalie dans le dr. roum. féodal*, RHD, 1973, p. 718—720; v. şi *Istoria dreptului românesc*, I, Bucureşti, 1980, p. 421—423.

¹⁵⁰ Cf. C. Tomulescu, *Les ordalies, le sacramentum et la l. Pinaria*, RIDA, 1974, p. 323—335.

¹⁵¹ *Historia sui temporis ab anno 1494 ad annum 1517*, Paris, 1553, după Arhiva istorică, 2, p. 20.

¹⁵² *Descriptio Moldaviae*, II, cap. XI.

¹⁵³ C. Stoicescu, *L'influence du dr. rom. dans le dr. civ. roum.*, Atti Roma, II, p. 193—201; Val. Al. Georgescu, *La réception du droit romano-byzantin dans les Principautés roumaines*, In: Mém. Brühl, 1959, p. 373—391; id., *Le dr. rom. dans les Principautés danubiennes. Le rôle des Basilicales*, St. cl., 1970, p. 221—233.

¹⁵⁴ Chloros, *The Hexabiblos*, Acta antiqua juridica, 1958, p. 170—180 (Iura, 1959, II, p. 359); G. Cronţ, *Exabiblul lui Armenopol*, St., 1963, p. 817—837; Val. Al. Georgescu, *L'Héxabile d'Harmenopoullos en Roumanie*, RHD, 1971, p. 197; id., *Le rôle de l'Héxabile d'Harmenopoule* (trad. I. Peretz, 1921), St. cl., 1971, p. 207—239; Tr. Ionaşcu şi Val. Al. Georgescu, *Unité et diversité des formes de la réception du dr. rom. en Occident et du dr. byzantin en Orient*, RESEE, 1964, II, p. 13 şi urm.

¹⁵⁵ P. Blzoukides, *op. cit.*, II, p. 166; G. Cronţ, *op. cit.*, p. 827.

4.6. Publicarea Instituțiilor lui Gaius (161 e.n.)

Literatura inițiată de Dernburg, susținută de Collinet, corectată de Appleton și conchisă de Honoré¹⁵⁶, presupune anul 161 e.n., o primă redactare, după anul 138 și o ultimă remaniere, înainte de anul 170 e.n., când apare lucrarea *Res cotidianae*, în care contractele *depositum*, *commodatum*, *pignus*, menționate de Salvius Iulianus în Edictul perpetuu, apăsareau¹⁵⁷.

După cum am arătat, din faptul că, în G.I., numele împăraților decedați apar cu calificativul *diuus*¹⁵⁸ (Hadrian, mereu *diuus*¹⁵⁹) înseamnă că la redactarea *Instituțiilor* s-a lucrat după anul 138, când moare Hadrian. Pe Antoninus Pius îl denumește la început *imperator*¹⁶⁰, și numai începând de la II, 195 cu *diuus*, ceea ce ar însemna că redactarea *Instituțiilor* a continuat-o și după anul 161, data morții lui Antoninus și chiar sub Commodus¹⁶¹ (III, 33).

Din faptul că verbele și locuțiunile verbale nu sînt toate folosite la același timp¹⁶² se deduce că Gaius a raportat la trecut și prezent evenimentele care se produseseeră deja sau care se produceau atunci cînd redacta.

4.7. Valoarea Instituțiilor lui Gaius

Aceasta este multiplă, precum :

1) *Didactică* : manual concis și clar ; de aspect în n o i t o r, la curent cu legislația și doctrina, deosebit de restul manualelor, învechite, reduse la bibliografia elementară a inițierii (*isagogische Literatur*)¹⁶³; în egală măsură de un caracter științific, care nu poate fi pus sub semnul îndoielii și nici minimalizat, precum de Kübler¹⁶⁴, sau prin îndoielnice afirmații¹⁶⁵, ci prețuit chiar de cei care l-au criticat pe Gaius (Solazzi)¹⁶⁶. Pasaje dificile alternează cu construcții perfecte în ce privește vigoarea limbii, eleganța stilului, logica raționamentului și certitudinea deciziilor. Caracterul propedeutic și de curs magistral se vedește în trimiterile la textele pe care le comentează (de ex. : II, 54 ; IV, 150, 185) și din care în-

¹⁵⁶ Dernburg, *op. cit.* ; Collinet, RHD, 1928, p. 92 și urm. ; Appleton, *loc. cit.* (v. și Inf. II, 195, nota) ; Honoré, *op. cit.*, p. 52.

¹⁵⁷ Arangio-Ruiz, *Storia di dir. rom.*, 1957 (contra : Schulz, *op. cit.*, p. 159 și urm).

¹⁵⁸ O singură excepție cu Claudius și Traian (In 32° și 34) datorită, cu evidență, copistului.

¹⁵⁹ Două excepții (I, 47 și II, 57) socotite glose ; iar în I, 77, în restituirea Mommsen, pe lângă *diuus*, adăugat și *sacratissimus (imperator)*.

¹⁶⁰ Cf. Inf., I, 53, nota ; lângă epitetul *imperator*, dat lui Antonius Pius apare și *sacratissimus*. Asupra îndoielii dacă litera s, adăugată la cuvîntul *constitutione* (Imp. Ant.), e o greșeală de transcriere, și ca atare trebuie ștersă de aici, sau e socotită ca inițiala cuvîntului *sacratissimi*, vezi Wieacker (*Oströmische Gaiusexemplare*, p. 102), care discută același clișeu și în I, 77 : *diuo Hadriano sacratissimo*.

¹⁶¹ *Ad scl. Orphil.* (D, 38, 17, 9 : *sacratissimi principis—scl. Marci Aurelli nostri oratione*).

¹⁶² Vezi catalogarea la Honoré, *op. cit.*, p. 59 și urm.

¹⁶³ Schulz, *op. cit.*, p. 186. p. 12—14.

¹⁶⁴ *Praefatio*, ed. 7, p. XII.

¹⁶⁵ Archl, *Dubi su Gaio*, Atti Galo, p. 12—14.

¹⁶⁶ Solazzi, *Spigolature gaiane*, SDHI, 1935, p. 259.

ţelegem contribuţia sa la înlăturarea dificultăţilor pe care acele texte le ridicau. Repetiţiile (de ex. I, 22 ; III, 56 etc.), într-un manual elementar, aparent inutile, militează în favoarea acestei teze ; la fel, trimiterile spre locuri din interiorul aceluiaşi comentariu, marcate prin cuvântul *supra* (I, 119 ş.a.), iar de la un comentariu la altul, cu *alio loco* (III, 66). Frecvenţa hortativelor *uideamus* (*admoneamus* etc.), indiciul unui învăţământ oral, alternează cu *uidebimus* (III, 116, 121, 202). Când asupra relaţiilor promise el nu mai revine, noi înţelegem că voia să antreneze pe cititor la lectura altor lucrări, unde era teoretizarea mai amplă (de ex., în III, 54 şi în *Ad I. Iul. et Pap.*). Acesta este proces de muncă academică şi de informare enciclopedică în doctrina orînduirii ; în nici un caz un caiet sau un compendiu, nici o scriere de nivel mediu.

2) *Dialectică* : nu s-ar putea spune care a fost contribuţia lui Gaius la sistemul dreptului profesat de el, faţă de cel al celorlalţi jurisconşulţi anteriori, republicani sau imperiali, dar ce apare evident este certa tendinţă de sistem ; iar în elaborarea conceptelor, logica deductivă ; ambele, rolul dialecticii şi retoricii, care îl fac să se deosebească în toată literatura juridică a Romei. Dialectica greacă, pătrunsă în drept, a înlesnit distincţiile *genera*, *species* şi trăsăturile acestora (*differentia*), desprinse prin analiză şi sinteză ; rolul ei a fost imens în sistematizarea fenomenelor juridice¹⁶⁷.

3) *Originală* : lăudată în secolul XIX de germani, originalitatea lui Gaius a fost pusă, tot de aceştia în secolul XX, sub semnul îndoielii. Acuzarea că lucrarea ar reprezenta, dacă nu un plagiat, în orice caz reluarea mecanică a unei lucrări mai vechi (Wieacker¹⁶⁸ şi Kunkel¹⁶⁹) rămasă necunoscută — este nejustă atita vreme cit nimeni nu a putut identifica acel manual „fantomă”. Kniep¹⁷⁰ află în prima jumătate a textului, cit a cuprins ediţia sa, 153 pasaje pregaiane (în c. I : 95 ; c. II : 58). Schulz (v. inf.) crede că a identificat sistemul din G.I. în tratatul de *iure civili* (18 cărţi) al lui Q. Mucius (începutul secolului I î.e.n.), iar Krüger, într-una din cele patru lucrări ale lui Pomponius¹⁷¹. În sfîrşit, Kaser¹⁷² consideră că avem a face cu o lucrare transmisă din epoca clasică, dar de aspect prepostelasic. Solazzi, care s-a ocupat mult de Gaius¹⁷³, confirmă în adevăr aspectul clasic al lucrării, dar cu multe remanieri postclasice.

Că autorul nostru s-a informat din literatura de specialitate este sigur, dar că şi-a ales un singur model şi l-a prelucrat, aceasta nu este prin nimic dovedită. Este posibil ca dominant să fi fost tratatul lui Cassius, fondatorul sabinismului, doctrină la care Gaius a aderat şi, de aici, confuzia lui Longinescu şi, la fel, teoria „straturilor” emisă de Kniep : prelucrarea lui Gaius (*die Umarbeitung des Gaius*) interpusă între un strat pregaian (*Urgaius*) şi altul postgaian.

¹⁶⁷ Schulz, *op. cit.*, p. 73 : *Die dialektische Rechtswiss. in II. Jahrh.* ; Val. Al. Georgescu, R. cl., 1937—1938, p. 307—309 ; Wieacker, *Iura*, 1950, p. 354—365.

¹⁶⁸ Oström, *Gaiusexemplare*.

¹⁶⁹ Kunkel, *loc. cit.*

¹⁷⁰ Kniep, I, *Vorwort*, p. XIII.

¹⁷¹ Krüger, *op. cit.*, p. 201 (*Ad Sabinum ; Ad Mucium ; Ad edict. ; Regulae*).

¹⁷² Kaser, *G. u. die Klassiker*, ZS, 1953, p. 127—178.

¹⁷³ Solazzi, *Scritti di dir. rom.*, I, 1899 ; *Gl. a G.*, p. 71—101 ; *Atti Roma*, II, p. 507 şi urm. ; SDHI, 3, 1940, p. 320 şi urm. etc. (*Eos.*, 1956, p. 499—503).

Aceste opinii, încă neabandonate ¹⁷⁴, au înlesnit două tendințe: una conservatoare (Kübler, Riccobono, Arangio-Ruiz), alta hipercritică (Appleton, Beseler, Albertario, Solazzi), căreia Schulz îi reproșă că, tot contestind și renunțând, se poate să nu mai rămână nimic.

Lista citatelor din diferiți autori, organic integrate în logica expunerilor, arată că nu este vorba de o lucrare provenită din prescurtări și adăugiri la un model, ci de o operă clasică, în care structura și sistemul, analiza și sinteza, înlănțuite în chip original, aparțin unui singur și sigur autor.

4) Cît privește s t r u c t u r a, G.I. constituie prima și singura lucrare rămasă care cuprinde o sistematizare fundamentală a dreptului privat roman; pînă azi nu a fost aflată o alta mai bună a acestui drept ¹⁷⁵.

Criticat pentru metodă, acest sistem a făcut totuși epocă, prin simplitatea și claritatea lui, și de aceea la unele capitole a rămas consacrat ca sistem al dreptului privat modern ¹⁷⁶.

La întrebarea dacă Gaius este sau nu creatorul sistemului, s-a răspuns cu ipoteze, dar minimalizarea sensului său istoric ar fi nedreaptă, intrucît nu ne-a parvenit — în mod complet — nici o altă lucrare de drept privat, din care să se reconstituie un alt sistem.

Zulueta ¹⁷⁷, sprijinit de Schulz ¹⁷⁸, observă că diviziunea în trei părți (I, S) a dreptului privat și în patru comentarii a materiei ar imita ordinea din manualul lui Q. Mucius ¹⁷⁹, prima încercare serioasă de tratat de drept privat la Roma ¹⁸⁰, iar a aceluia, repetarea lucrării, cu același titlu, a lui Masurius Sabinus. Ambele sînt fructul metodei dialectice pe care Gaius pentru prima oară a folosit-o, după un plan („*zum ersten Mal planmäßig angewandt*” — Schulz).

Chiar dacă ne-ar fi indiferent faptul că Gaius este aici original sau nu, încă nu putem admite ipoteza că schema urmată de el era perpetuarea a ce existase cu două secole înainte ¹⁸¹. Pare greu de admis existența unor clasificări precise și atît de desăvîrșite, înainte de secolele I sau II e.n., și despre care, de la Sabinus și Iulianus, nu aflăm indicii; și apoi, de ce tocmai de atunci să se fi hotărît Gaius a-și alege modelul ¹⁸².

5) P r o p o r ț i a : fără un simț al proporției, Gaius nu ar fi reușit să redea, într-o lucrare atît de succintă, întreaga teorie a dreptului roman. Evident că, pentru cît am vrea noi să aflăm, el spune în mod constant prea puțin, și de aici decurg deficiențele (v. inf.).

6) S i n t e z a : prezentarea, într-un tot organic, a întregului complex de instituții, trecut prin tradiția civilistică, practica edictelor ¹⁸³, recomandare abilă din senatusconsulte și prin impulsul drept imperial

¹⁷⁴ Biscardi, *Postille gaiane*, Atti Gaio, p. 15—24 (Iura, 1967, p. 349).

¹⁷⁵ G. Ciulei, loc. cit.

¹⁷⁶ C. Stătescu, *Drept civil*, 1967 (cf. cap. III, Succesiunile).

¹⁷⁷ G. I., I, *Introd.*, p. 7.

¹⁷⁸ Schulz, *op. cit.*, p. 73, 111 și urm.

¹⁷⁹ Kokourek, *op. cit.*, p. 507.

¹⁸⁰ Schulz, *op. cit.*

¹⁸¹ Cassavola, loc. cit.

¹⁸² Robleda, *op. cit.*, p. 37—41; Wieacker, *Griechische Wurzeln des Institutionenssystems*, ZS, 1953, p. 93—126.

¹⁸³ Riccobono, *La prassi*, Atti Roma, p. 328—345; Düll, *Der Gutgedanke im röm. Zivilprozess.*, 1931, 230 p.

din constituţii¹⁸⁴, iată ceea ce dă caracterul distinctiv al G.I. Toată tradiţia civilistică din tratate, dominată de conservatorism¹⁸⁵, pînă acum impermeabilă inovărilor lui *ius honorarium*, este bine sudată de Gaius, oferind un model şi pentru alţi clasici care au tratat ulterior instituţiunile.

Tendinţa contopirii într-un singur *ius* a tuturor izvoarelor juridice, mereu vizibilă în practica judiciară şi în doctrină (dar totdeauna imperfectă), nu ajunsese, pînă în secolul II e.n., a se realiza decît la nivelul simplei coordonări, şi acest lucru Gaius îl ştia.

Lectura *Instituţiunilor* lui Gaius ne oferă prilejul să vedem cît era de recomandabilă coordonarea şi sudarea rînduiriilor vechi cu cele noi, răspunzînd exigenţelor de a salva ce rămăsese bun şi din trecut.

Terminologia se cerea unificată, noul trebuia să învingă sub forma unui singur *ius Romanorum* fără epitete (*ciuile, honorarium, naturale, quiritorium, gentium, peregrinum*). Dar de la Gaius (I, 2) aflăm încă despre *ius populi Romani*, deci unificarea nu se făcuse. Dar a nu confunda, a divide, a regrupa şi sistematiza elemente care nu sînt omogene sînt procese logice, cu urmări practice, căci de aici rezultă norma în vigoare în epoca lui Gaius, şi aici stă marea artă a acestuia¹⁸⁶.

7) În sfîrşit, să ne referim la *o r i n d u i r e a m a t e r i e i*. Pussă alegă între schema tradiţională civilistică a manualelor preexistente şi aceea în care pretorii compartimentau în edicte materia relativă la jurisdicţia lor, Gaius s-a decis pentru sudarea ambelor criterii. De la primul a reţinut tradiţia, iar de la secundul, intuiţia elementului vechi, devenit imposibil, pentru ca, în mod dialectic, să asigure loc noului ajutînd procesul evoluţiei. Practica precedînd teoria, iar nu invers, făcea ca aspectul teoretic să îmbrace realităţi de fapt preexistente.

Un exemplu de prezentare bine făcută şi raţional legată de rest este cea privitoare la legea Aquilia¹⁸⁷. Textul legii noi nu-l posedăm, dar puţinul cît îl ştim despre el lui Gaius (III, 210—219) îl datorăm şi lui Iustinian (D, 9, 2, 1), care reproduce pe Gaius şi Ulpian. În orice caz, pentru noi ar fi fost preţioase mai multe informaţii¹⁸⁸, întrucît principiile legii Aquilia stăruie şi astăzi.

Sînt însă de semnalat şi *l i p s u r i*. În afară de cîteva digresiuni ocazionale, făcute intenţionat, pentru destindere (I, 69—88), şi care nu abat de la firul discuţiei angajate, există unele inadvertenţe pentru care Gaius poate fi criticat. În metoda şi distribuirea materiei nu apare că totul a fost expus, în logică strînsă, pentru decurgerea materiei (drepturilor) lui *pater familias*; mai recomandabil era, ni se pare, ca acestea să fi fost prezentate după următoarea schemă: *pater familias* — războinic, judecător, sacerdot; avînd o putere *s u v e r a n ă* între pereţii *dominiumului* (asupra soţiei, copiilor, sclavilor); *alta r e l a t i v ă*, ştearsă, asupra liberţilor, clienţilor; dar mai presus, una *d e s ă v i r ş i t ă* asupra bunurilor;

¹⁸⁴ Lardone, loc. cit.

¹⁸⁵ Id., în: *Mél. De Visscher*, II, 1949, p. 280 şi urm.

¹⁸⁶ C. Maschi, *Carattere e tendenze evolutive delle Ist. di Gaio*, Atti Verona, II, p. 7—49; Scherillo, loc. cit. (v. şi Iura, 1967, p. 304).

¹⁸⁷ Pringsheim, în *Mél. Brühl*, p. 233—244.

¹⁸⁸ Beinart, *Once more on the origine of the 1. Aquilia*, Law Rev., 1956, p. 70 şi urm. (*In memoriam H. Jolowicz*).

în sfârșit, avînd o v o i n ț ă . fără limită, exprimată pentru timpul vieții prin obligații impuse sau asumate, iar după moarte, prin prezumțiunea că ea persistă cu sau fără testament.

Cu o asemenea schemă am fi fost ajutați să înțelegem amprenta violentă a i n d i v i d u a l i s m u l u i acerb în orînduirea romană, apajul celui mereu atent să vadă cum poate comprima sau chiar suprima libertatea celor mai slabi ¹⁸⁹.

Alte lipsuri provin nu din faptul că autorul n-ar fi știut cum să le evite, ci mai curînd pentru că noi am vrea ca el să fi spus mai mult; astfel, nu aflăm nici o mențiune despre posibila limită pînă la care mergeau îndatoririle sclavilor și posibilele obligații ale stăpînului față de ei (măcar cea alimentară sau vestimentară). De aici am fi putut face deducții cu privire la regimul lor de viață și muncă, am fi putut conchide că finalitatea economică a eliberării acestora era și în favoarea stăpînitorilor ¹⁹⁰.

Pe lingă aceste deficiențe i n t r i n s e c i , se pot adăuga altele e x t r i n s e c i . Astfel, discutarea legilor citate ar fi trebuit făcută în raport cu utilul și bunăstarea socială integrală. Nici un jurisconsult roman — și nici Gaius — nu a denunțat ideea că legile timpului lor erau hotărîri luate de stăpînii de sclavi și erau destinate în primul rînd în interesul clasei suprapuse, și că din cauza aceasta ele nu au reușit să asigure libertatea economică, justiția. La întrebarea dacă Gaius avea intuiția acestor lucruri, nu putem răspunde că el ar fi avut sau nu suficientă pătrundere critică, întrucît locurile unde s-ar fi putut vedea clar aceasta sînt prea puține (I, 53, 144; III, 193, 216).

4.8. Limba Instituțiilor lui Gaius. Stilul

Ca ecuație semantică și de relief istoric, stilul constituie în opera jurisconsultilor romani o importantă problemă. Ancheta începută de mult și reluată de revista *Labeo* (1960), cu articolele lui Mayer-Maly, Guarino, D'Ors, Seidl, Grosso ș.a. și de H. Petschow ¹⁹¹, și amplul comentariu filologic cu care David-Nelson însoțesc ediția G.I. (fasc. I—III, 1954—1968) dovedesc că jurisconșulții romani n-au folosit aceeași limbă, ceea ce ar fi reprezentat atticismul latin cel mai strict ¹⁹².

Esențială este lucrarea lui W. Kalb ¹⁹³, urmată de alte studii, devenite, de asemenea, de bază ¹⁹⁴. La noi se înscrisese cu un astfel de studiu Matei Nicolau ¹⁹⁵.

¹⁸⁹ Osukovskii, *Principiile dreptului privat roman*, ed. 2, 1966, pars II, p. 1—5.

¹⁹⁰ M. Jicotă, *Pactul de eliberare din sclavie și cel de răscumpărare a sclavului*, An. Univ. Al. I. Cuza, Iași, III, 1957, p. 397 și urm.

¹⁹¹ ZS, 1965, p. 24—33.

¹⁹² Beseler, *Beiträge*, III, 1913, p. 3.

¹⁹³ *Roms Juristen nach ihrer Sprache dargestellt*, Leipzig, 1890.

¹⁹⁴ Schulze, *Zum Sprachgebrauch der röm. Juristen*, ZS, 1891, p. 100—135; J. Nordeblad, *Gaiusstudien; sprachliche Bemerkungen zu den Institutionen u. den Digestenfragmente des G.*, Lund, 1932.

¹⁹⁵ *La langue et le style des juriscosultes rom.*, inedită (cf. C. Stolcescu, necrolog *Matei Nicolau*, RHD, 1933, p. 137—140).

Cum problemele legate de stilul lui Gaius sînt multe și nu ar fi posibil ca în acest capitol să fie cuprins întregul lor număr, discuția va fi limitată doar la direcțiile pe care s-a mers și care, în fond, se reduc la calitățile și deficiențele stilului, cum și la contribuția acestuia în hermeneutica istorică și în tehnica juridică¹⁹⁶.

Puritatea limbii și claritatea expunerii sînt lăudate ca un lucru de preț la G.I., cu excepția citorva pasaje obscure, ambigui. Prin aceste calități, absolut necesare stilului juridic — care, ca și cel matematic, nu admite ornamente retorice sau poetice —, Gaius a excelat față de ceilalți clasici, în plus prin eleganta și simplitatea expunerii. Conciziunea și preciziunea sînt de asemenea perfecte. De la Böcking și pînă la Schönbauer¹⁹⁷, n-a fost romanist care să nu recunoască aceste calități. Latina lui Gaius este bună, chiar clasică, dovadă că și în provincie se putea vorbi o latină corectă. Și totuși stilul lui Gaius este laconic; cele cîteva ipoteze, deduse din texte, privind biografia, pe cît posibil ferite de alterări, au dovedit aceasta. Alteori, ironic (de ex. în II, 21), cînd, diversificînd cele două genuri de proprietate a statului, manifestă împotriva lor un protest bine ascuns¹⁹⁸. În sfîrșit, cu nedumeriri de repetate (*quaeritur, dubitatur, quaestio est*), acestea nu pentru nesiguranță de opinie, ci în mod obiectiv, de doctrină¹⁹⁹.

Stilul care îmbracă sistemul din G. I., fiind deci impecabil și unitar, exclude ipoteza contribuției unor autori, pre- și postclasici, la alcătuirea operei. Dacă soarta i-a oferit lui Gaius integrarea și preeminența printre juriconsulți, aceasta a fost tocmai pentru simplitatea și claritatea stilului, care este al său, nu al unor anonimi.

Lista exemplelor de latină vulgară (morfologie, sintaxă) în G.I. inițiată de Ferrini, a celor de stil familiar (solecisme etc.), de Beseler, Kühner, Nordeblad, Kniep²⁰⁰, precum și influența lexicului limbii eline comentată de Bizoukides²⁰¹, iar cea a gramaticii și a lexicului limbii ebraice de Ed. Volterra și Honoré²⁰², nu pot diminua și trebuie puse pe seama culturii și provenienței copiștilor²⁰³. În ambele exemplare ale maelor V și F aflăm modelul acelei rafinate stilistici, atribuită de romaniști juriconsulților clasici, și de aici, astfel, conchiderea asupra purității clasice a limbii lui Gaius.

Stilul lui Gaius, instrument de hermeneutică istorică:

a. *veteres*, la care autorul raportează imaginea multor instituții, nu înseamnă simpla *maiores nostri* sau simpli practicieni din trecut, ci acei purtători de cuvînt ai unor opinii cu caracter exclusiv doctrinal, care au dat: jurisprudența pontificală (I, 165; II, 55); interpretarea laică,

¹⁹⁶ Nelson, *Die Fachsprache der röm. Juristen*, 1972.

¹⁹⁷ Böcking, *Gesammelte Schriften*, II, 1905 („*Gai sermo commodus et facilis est*”); Schönbauer, *Die Ergebnisse der Textstufeforschung u. ihre Methode*. Iura, 1961, p. 117—160; Silber, loc. cit.

¹⁹⁸ Wieacker, *ZS*, 1968, p. 498: *ein Stummprotest*.

¹⁹⁹ Cf. Schwartz [Istanbul], *Das „strittige Recht“ in den Institutionen des Gaius*, Atti Verona, II, 121—148.

²⁰⁰ Ferrini, *Note critiche e esegelice*, *BIDR*, 1902, p. 213—223; Beseler, *Unklassische Wörter*, *SDHI*, 1935, p. 278—289 și *ZS*, 1936, p. 26—92; id., *Beiträge*, II, p. 56 și urm.; Kühner, *Gram. der Latein*, 2, 566: „*ungehört*”; Nordeblad, *op. cit.*

²⁰¹ Bizoukides, II, p. 235—248.

²⁰² Volterra, *Antiche ricerche su latina di Ulpiano*, G., *SDHI*, 1937, p. 158—162; Honoré, *op. cit.*, p. 78.

²⁰³ Solazzi, *Appunti di vilico gaiano*, în: *Studi Arango—Ruiz*, III, p. 89—113.

în secolele III—II î.e.n. (III, 109, 202); jurisprudența republicii tirzii (III, 180), cu Mucius, Servius Sulpicius și chiar Labeo (I, 188). Un singur exemplu (I, 145), în materie de tutelă a vestalelor, ar vrea să arate că termenul de *ueteres* se referă la juriștii anteriori legii decemvirale, căci de vreme ce acea lege scotea pe vestale de sub tutelă, nu ar mai fi avut *ueteres* ce să vrea (*uelle*).

b. expresiile *iure receptum, quo iure utimur, ii qui ius uetus fundauerunt* etc., curente la Gaius, nu numai că arată cum în trecut se făcea integrarea, în suprastructura juridică existentă, a opiniilor unei elite de juriști recunoscuți, ci ne permite în mod deosebit să înțelegem că *ius uetus* n-a fost pură operă de stat, ci și aceea care rezultă din interpretarea prudentilor asupra legilor lui ²⁰⁴, ca și din acea interpretare, care, fără să fi avut caracter imperativ, se impusese totuși.

c. *i u s c i u i l e* are, la Gaius, două sensuri: *ius uetus* și *ius nouum*; primul, pentru a da relief secundului;

d. *a r h a i s m e l e*: menționarea unor legi abolite sau descrierea unor instituțiuni de mult apuse i-au fost impuse lui Gaius nu de interesul practic al instruirii în prezentul contemporan lui, ci pentru a arăta punctele de pornire, remodelările ulterioare; iar la punctul de sosire, retrospectiva evoluției. Așa sint toate referirile la Legea celor XII Table (în V de 51 ori); iar despre alte arhaisme, v. notele asupra textului și indeosebi studiul lui J. Maqueron²⁰⁵.

e. *a n a c r o n i s m e l e* comise de Gaius apar — în I 95, II 21, III 91, 173—174 — pentru a arăta ca fiind în uz instituții și concepții depășite de realitățile vremii sale.

f. *c o n s a c r ă r i i n a u g u r a l e*:

1° *i u s g e n t i u m*. Din toate pasajele în care autorul folosește termenul *i.g.*, ne dăm seama că principiile acestuia sint impuse pe primul plan; afirmația din I, 83 e categorică și își poate găsi aplicații în toate domeniile. În cazurile date ca exemple de *i.g.*, unde acesta apare superior lui *i.c.*, nu este nimic forțat, căci era imposibil ca, citind cineva argumentația lui Gaius, să nu fie convins a-i da dreptate. Gaius voia să introducă pe *i.g.* în procesul u n i f i c ă r i i izvoarelor. Cuvîntul și noțiunea *i.g.*, pătrunse de mult în retorica romană și relativ bine instalate în scrierile elasicilor nejuști, încă nu obținuseră loc în drept. Nici un text juridic înainte de Hadrian nu le atestă; iar dincolo de Cicero, nici un text istoric. Nu este, desigur, o întimplare că noțiunea, teoretic biruitoare, iese la iveală concomitent, la doi juriști academici: Pomponius (D, I, 1, 2—4) și Gaius.

Cu această încercare de depășire a vremii sale nu mai putem spune că G.I. sint *ein Kollegienheft* (Dernburg) sau un tratat elementar de drept ²⁰⁶.

Faptul că nu abundă explicațiile și exemplificările de *i.g.* s-ar datora poate cunoștințelor limitate ale lui Gaius în domeniul dreptului comparat²⁰⁷, dar poate și lipsei elementului constringerii care să asigure aplicarea acelor norme.

²⁰⁴ L. Lombardi, *Saggio sul dir. giurisprudenziale*, 1967, 615 p. (ZS, 1963, p. 489—Wieacker).

²⁰⁵ *Op. cit.* (rec. : Iura, 1966, p. 359 (Musu-neci); ZS, 1968, p. 498 (Wieacker)).

²⁰⁶ Kaser, *loc. cit.*

²⁰⁷ Nichols, *An Introduction to Roman Law*, Oxford, 1962, p. 54—70 (*ius naturalis, ius gentium*).

Caracterul — obligatoriu sau nu — al normelor *iuris gentium* nu putea fi însă discutat de Gaius, şi nici de un alt autor clasic la mijlocul secolului II e.n., întrucît categoria lor nu presupunea un complex de norme cu o existenţă anterioară şi superstatală pe care diferitele cetăţi (*ciuitates*) şi popoare (*populi*) se ştiau obligate să le respecte, în baza reciprocităţii sau prin simplul fapt al coexistenţei²⁰⁸.

2° *proprietas*. În comentariul II sînt expuse cunoştinţele lui Gaius despre *ius quod ad res pertinet*; întîlnim, în concurenţă cu *dominium* şi *mancipium*, termenul *proprietas*. Primul (în I, 54—58) şi secundul, folosiţi mai mereu, sînt înlocuiţi de cîteva ori cu *proprietas* (II, 30, 33 şi, în mod deosebit, 89—90), unde a fost nevoie a se vorbi despre dobîndirea prin sclavi a proprietăţii, în raport cu dobîndirea posesiunii prin persoane străine (II, 89), iar la IV, 148, despre ocrotirea acesteia, prin interdicte. Pentru prima dată în literatura juridică aflăm, prin Gaius, vorbindu-se de transferul dreptului de proprietate, iar nu de transferul concret al obiectului însuşi, la care acel drept se referă (*res mea est* sau *fit; rem transferre* — II, 50).

Să fie oare aici indiciul unui pas ezitant spre fundamentarea juridică a unei teorii a proprietăţii individuale, prin valorificarea tuturor elementelor romane vechi, dar răzleţe ale acesteia?

Admiţînd că termenul *proprietas* — încă tînăr sub Republică — promise acum consacrară în tehnica juridică, datorită chiar lui Gaius, ne întrebăm pentru ce, la autorul nostru, atîta ezitare şi, în definitiv, abateri? Denunţînd, prin termenul acesta, o însuşire (*proprius*) de bunuri cu ajutorul altui îns (sclavul), Gaius îl transmite istoriei, ca instituţie; Ulpian o confirmă, pentru epoca imediat următoare (I, 9; XX, 1), cu adaosul termenului *propriarius*; iar Iulianus relatează cazul bizar al înstrăinării lui *ius proprietatis*, prin sclavi, fără ştiinţa stăpînului (D, 21, 2, 39, 1)²⁰⁹.

Dreptul vulgar. Fenomenul de întrepătrundere a spiritului popular în întreaga operă de creaţie a lumii antice a existat şi în drept. Prin ancheta pornită mai de mult şi continuată prin revista *Labeo* (1960), fiind în curs²¹⁰, se speră noi date privind opera lui Gaius. Deocamdată nu s-au descoperit în G.I. indiciile unui drept vulgar, adiacent celui oficial, sau o repulsie ori o preferinţă pentru unul sau altul, ci doar o tendinţă spre utilitarism, naturalism (I, 88) şi chiar sentimentalism în expresii (*puer anniculus*, I, 29, 32). Aceasta însă nu pentru a voala ceea ce se vădea a fi clasic, nici pentru a cobori dreptul cult la formele simple, vulgare. Despre aceasta se va putea vorbi într-o epocă ulterioară, a dreptului roman din Răsărit²¹¹, sau, tot acolo, chiar mult mai tîrziu, în diverse provincii²¹².

²⁰⁸ Leontin Constantinescu, *Les traités internationaux en dr. rom.*, Ann. Univ. Sarre, 1955, p. 135—152; Polay, *Differenzierung*, ZS, 1965, p. 476—Wieacker.

²⁰⁹ Corbino, *La legittimazione a mancipare per i negotia del proprietario*, Iura, 1976, p. 50—71; Paoli, *Studi di diritto greco e romano*, 1976. Pentru termenul *propriarius*: *Vocabularium Iurisprudentiae Romanae*; frg. Vat.

²¹⁰ Paradisi, *Dir. volgare e volgarismo*, Iura, 1966, I. p. 27—38. Pentru literatura retrospectivă: Val. Al. Georgescu, R. cl., 1934.

²¹¹ Mitteis, *Reichsrecht u. Volksrecht in öst. Provinzen des röm. Kaiserreichs*, 1935.

²¹² N. Iorga, *Les origines et l'originalité du dr. populaire roumain*, 1935; Tr. Ionaşcu şi Val. Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 196.

Și totuși, de multe ori în opera lui Gaius, întâlnim termenul *uulgo* (în G.I. de 13 ori, v. *indice*). Nu se poate spune că Gaius dă atenție acestui termen din snobism ori din simpatie; dar dintr-un interes științific, în mod sigur da. De ex., în II, 49, când Gaius pune pe seama opiniei populare (*quod ergo uulgo dicitur*) imposibilitatea uzucapiunii lucrurilor furate sau acaparate cu forța, nu era aici sinceră mărturisirea sa, căci o astfel de uzucapiune era imposibilă, prin lege; el demasca aici o mare greșeală, anume că teza legii era, deși corectă, inexact formulată. Dar, indiferent de împrejurările în care a fost folosit termenul *uulgo*, autorul făcea aceasta fie pentru a arăta, în paralel, ce se spunea, fie pentru a explica sensul unui cuvânt (în III, 141, în legătură cu *trocul*) sau a indica o uzanță juridică curentă în perioada clasică (I, 190)²¹³; în sfârșit, pentru a prezenta unele formule curente ca reguli sau maxime (de ex. IV, 114: *omnia iudicia absolutoria*), aceasta dezvăluie o tendință către un curent de drept vulgar, singur motiv care ar putea explica de ce Gaius a fost caracterizat *ein Trivialschriftsteller*²¹⁴.

O analiză sumară²¹⁵ însă a cazurilor de folosire în G.I. a termenilor *uulgo* și *uulgaris* ar vrea totuși să arate contemporaneitatea între clasicism și vulgarism. Integrarea termenului *uulgaris* (*cretio uulgaris*: II, 171, 172, 173; *substitutio uulgaris*: II, 181) în tehnica juridică și frecvența aproximativă a aceluia *uulgo* arată, în adevăr, nu opoziția, ci răstălmăcirea în vorbirea uzuală (*sermo uulgi*) a termenilor abstracti (II, 61; III, 110; IV, 51); alteori, distanțarea între ce dispuneau normele emise de Senat și ce gîndea poporul despre ele (de ex., I, 190, relativ la tutela juridică a femeii majore); iar alteori, sincera opinie populară cu privire la justificarea posesiunii *animo* (IV, 153). Să fie indiciul vag al confuziei ce va veni între proprietate și posesie?²¹⁶

Nu cunoaștem sursa a celor *uulgo dicta* frecvente la Gaius, dar cu cea mai mare siguranță, pe vremea lui, o literatură elementară fiind exclusă, înseamnă că adagiile juridice sînt redactate de el în coloritul conciliant al acceptării generale și, odată cu reținerea mai ușoară a principiilor abstracte, o excludere a acelorora. Dacă presupusa însemnătate a raportului dintre *uulgo* și modernul „vulg(ar)” stă totuși aici, în acest caz stilul și conținutul lui juridic merg mină în mină. În schimb, în II, 250, acolo unde, relativ la succesiunea testamentară, se explică cu fideicomisul de ereditate, termenul *uulgo* se desprinde de mai sus pomenitul acord, chiar dacă el trădează un relativ avînt al dreptului vulgar, așa precum și epitomatorul de la Autun (II, 65), despre un *Faustrecht*, la Gaius.

4.9. Manuscrisele

I) *Arhetipul* (originalul lucrării) nu-l cunoaștem, și nici numărul așa-ziselor ediții ulterioare. Sigur este că, în secolele III—VI, *Instituțiunile* lui Gaius au fost retranscrise.

²¹³ Mayer-Maly, *Iura*, 1960, I, p. 213; Wieacker, *Vulgarismus u. Klassicismus im Recht der spätantike*, Heidelberg, 1955; id., în: *Studi De Francisci*, 1956, III (p. 118 și urm.) și IV (p. 114).

²¹⁴ Liebs, *G. u. Pomponius*, Atti Gaio, p. 61—75 (Fr. Wieacker, *ZS*, 1968, p. 496—501).

²¹⁵ Mayer-Maly, *Vulgo u. Vulgarismus*, Labeo, 1960, p. 7—29.

²¹⁶ Cf. Levy, *Le droit vulgaire romain oriental après l'effondrement de l'Empire de l'Occident*, TRG, 1960, p. 1—15.

II) *Codexurile* (copiile), constituind așa-zisa „ediție romană”, provin unele din răsăritul, altele din apusul Europei, deosebite între ele atît după aspectul extern cit și după cel intern.

Provenite din Răsărit²¹⁷ sînt :

A) Manuscrisele preiustiniane

1) *Papyrus Oxyrynchus*, aproximativ 250 e.n. — v. infra, 4.9.2.

2) *Mosaicarum et Romanarum legum collatio*, cartea I, titlul 16, II (1—17), sec. IV (după anul 323), autor necunoscut²¹⁸.

3) Papirusul din Firenze, anii 350—400 — v. inf., 4.9.2., *Codex Florentinus* (Noul Gaius).

4) Palimpsestul cuprinzînd parafrazări din G.I., găsit la Augustoduno (capitala Haeduilor, azi Autun), anii 400—450, cunoscut sub numele de Pseudo-Gaius²¹⁹.

5) Palimpsestul din Verona, în jurul anului 500 — v. infra, 4.9.1.

6—7) Exemplarul G.I. folosit de Comisia Institutelor lui Iustinian și exemplarul folosit de Comisia Digestelor, ambele pînă în 530, necunoscute astăzi. Comisarii lui Iustinian, pentru a elabora opera aceluia, folosindu-le, le-au distrus. Ele sînt totuși presupuse, după unele deosebiri stilistice, care nu concordă cu textul din palimpsestul V.

B) Manuscrisele postiustiniane

— provenite din Răsărit (Bizanț) :

8) *Paraphrasis Graeca Institutionum Theophili Antecessori*²²⁰ după 533 — v. p. 37 tabel.

9) Izvoare bizantine tirzii : Basilicalele²²¹, Hexabiblul lui Harmenopol etc. — v. p. 37 tabel.

— provenite din Apus :

10) *Gai Institutionum Epitome (Lex Romana Wisigothorum* siue *Breviarum Alarici*²²²), înainte de 506, mai curînd către 450.

11) *Lex Romana Burgundiorum* (siue *Papianus*)²²³, 516.

O prezentare sumară a principalelor manuscrise va îndruma lectura textului G.I., fiind necesară pentru elucidarea multor probleme de fond.

4.9.1. Codex Veronensis

*Codex Veronensis*²²⁴ este acela care reproduce aproape întreg textul *Instituțiunilor* lui Gaius. Manuscrisul prezintă dificultăți excepționale, fiind palimpsest — pergament acoperit cu trei scrieri (*ter scriptus*) : a) *Instituțiunile lui Gaius*, transcrise către finele secolului V (începutul secolului

²¹⁷ Wleacker, *Oströmische Gaius exemplare*, loc. cit.

²¹⁸ Ediție princeps: Pierre Pithou, 1573; ediție completă: Mommsen, CIL 1890, p. 10 și urm.

²¹⁹ *Pseudo Gaius siue Institutionum interpretationis fragmenta Augustodunensia*, Chateaufain, Rev. Philol., 23, 1899, p. 169—184.

²²⁰ Editat de Ferrini—Zepos, trad. fr. Frégier, Paris, 1897.

²²¹ Editat de Scheltema și Van der Wel. Groeningen—Djakarta (republicări: 1956; ed. 2, 1962, 1560 p.); sumarul: De Franciscl, SDHI, 21, 1955, p. 342—346.

²²² Editat de Seckel—Kübler, Teubner, 1908 (Jurisprudentia anteiustiniana).

²²³ Editat de Roels, 1958, p. IX—217 (rec. Vismara, SDHI, 1958, p. 353—355).

²²⁴ Leagănul msului, la Verona, cunoscut sub numele de *Codex Veronensis* (Bibliotheca capitularis, XIII — Medicea Laurenziana, XV).

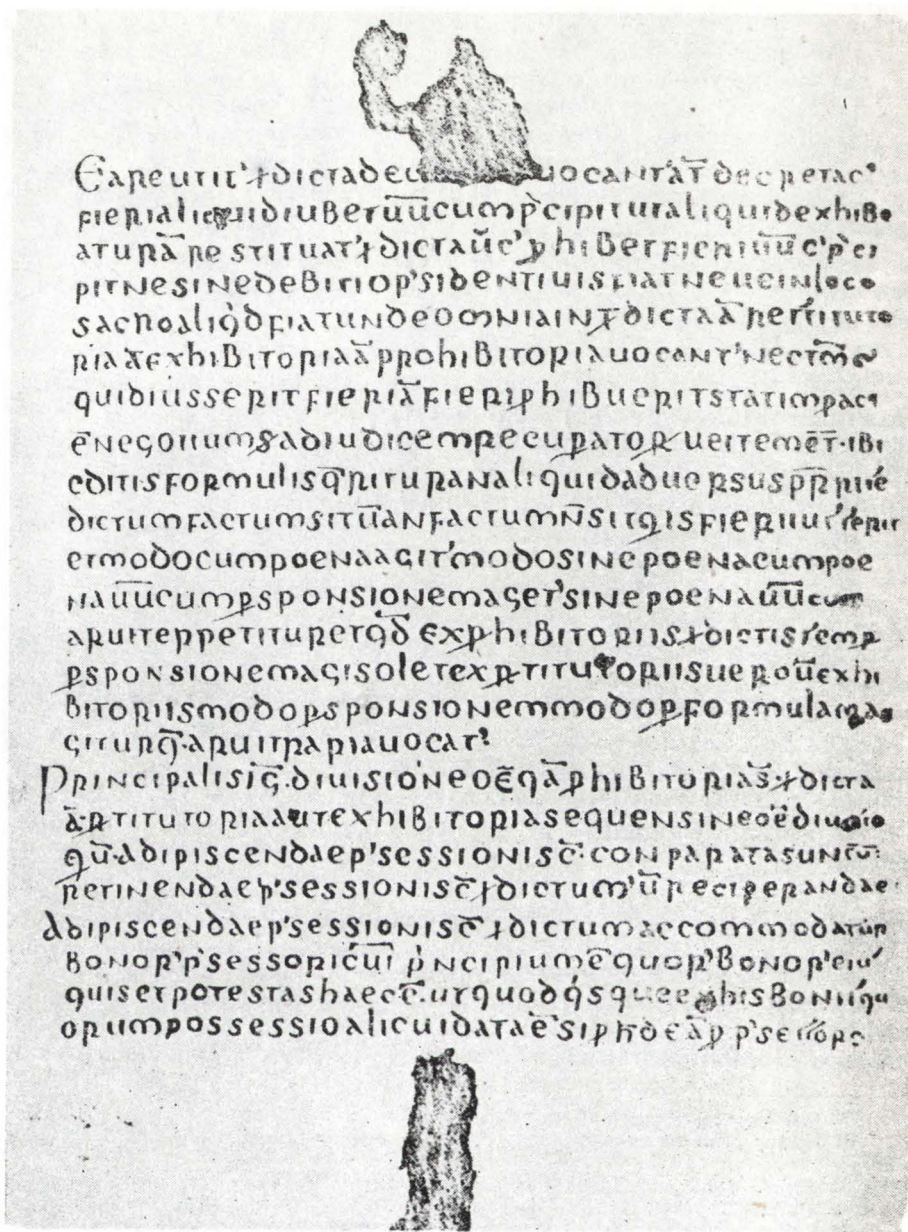

Fig. 1. Codex Veronensis (= V), descoperit in 1816, pagina 236 (nepalimpsest), corespunzind comentariului IV, § 139 (ultimul rind) – 144.

VI ?); iar suprapuse, două pastorale ale unor scriitori bisericeşti: b) Ghenadie²²⁵ (din Răsărit, sec. VII); c) Eusebius Hyeronimus²²⁶ (din Apus, sec. VIII).

Manuscrisul cu greu poate fi datat, iar de unde a venit şi cum a ajuns la Verona nimeni nu poate şti cu precizie. Judecînd însă după mina copistului şi decoraţiunile existente, s-ar părea că totul vizează Bizanţul²²⁷.

Aspectul editorial. a. Volumul: 129 file, în 4°, din care, prima şi ultima filă fiind albe, fie că nu au fost scrise, fie că au fost pierdute şi apoi înlocuite cu albe, rămîn scrise 126 file (252 pagini cu dimensiunile 235 × 195 mm: 24 rînduri pe pagina plină, fiecare rînd cite 39—45 litere). Manuscrisul nu poartă numele autorului şi nici titlul operei; numele *Gaius*, scris de altă mîină, în colţul de sus, din stînga, al primei file. Paginile 235 şi 236 nu sînt palimpseste. Nici una din cele patru diviziuni ale lucrării nu este indicată cu cuvîntul *commentarius*, ci, în toate ediţiile, cu titlurile: *primus, secundus, tertius, quartus*. Nici o numerotare în interior, doar 20 de subtitluri, scrise cu cerneală roşie (*ruber*), poartă numele *rubrica*. Deşi aceste titluri sînt adaosuri, totuşi, fiind în V şi în Oxy, aderenţa lor cu textul ne îndreptăţeşte a le reţine şi a le considera. Din cele 20 de rubrici, comentariul I conţine nouă, comentariul II şapte, comentariul III patru, iar comentariul IV nici una; numai primele şapte rubrici sînt numerotate (I—VII).

b. Diviziunea în paragrafe nu aparţine lui Gaius, ea a fost introdusă de Goeschen în ediţia *princeps*, şi apoi, cu excepţia celei a lui Novelli, reţinută şi apreciată ca binevenită de toate ediţiile, fiindcă a înlesnit munca de referire a comentatorilor;

c. Scrierea uncială este de un caracter neobişnuit (plină de abreviaţiuni şi de erori ortografice şi gramaticale). Forma literelor *B* şi *R*, obişnuită scribilor greci şi necunoscută celor italici, presupune că palimpsestul provine dintr-o vreme cînd se forma o nouă scriere.

Caietele de cite cinci fascicule, etichetate pe prima faţă în loc să fie pe ultima, sînt obişnuite manuscriselor greceşti.

Ortografia nu este prea clasică, astfel: a) litera *m* înainte de labială este redată prin *n*: *inpero* în loc de *impero*; *inpuver* în loc de *impuber*; b) litera *b*, transformată în *p* înaintea unei dentale: *optull* în loc de *obtull*; c) litera *c* scrisă cu *K*, ex. *kaput* în loc de *caput*.

Cuvintele sînt despărţite, la finele rîndului, nu după uzul latin, astfel: *su-sceptlis*, *e-stamentum*. Semnul literel *u*, vocală (U) sau consoană (V), este acelaşi.

Acest tip de grafie, obişnuit în Imperiul de Răsărit, este confirmat de alte 20 de manuscrise din Răsărit²²⁸.

Pentru alte amănunte paleografice, v. fig. 1 (nepalimpsest).

e. Punctuaţia. Manuscrisul, fiind în unciale, nu cuprinde nici o punctuaţie. Cum această lipsă îngreuna înţelegerea şi citirea textului, editorii, pornind cu primele ediţii şi pînă azi, au căutat să remedieze grafia veroneză reaşezînd semnele de punctuaţie pentru ca citirea şi înţelegerea să fie cit mai exacte.

²²⁵ A. Reifferscheid, *Bibliotheca patrum Latinorum Italica*, I, n. 69 şi urm.

²²⁶ Bizoukides, I.

²²⁷ Löwe (New Jersey), *Il codice veronese di Gaio*, Atti Verona, I, p. 1—6.

²²⁸ *Codices Latini antiquiores*, IV, Oxford, 1947.

Lucrul nu este așa de simplu, căci chestiunile de fond se discută în raport și de locul, probabil, al unui simplu semn de punctuație. Exemple de acest fel se întâlnesc în cursul notelor care însoțesc lectura textului.

Aspectul actual al Codicelui. Cei prin grija cărora a fost retranscrisă această operă a lui Gaius poartă însă vina deteriorării palimpsestului, fie din cauza mării grabe cu care a fost

Fig. 2. Barthold Georg Niebuhr (1776-1831), descoperitorul manuscrisului *Veronensis*.

tratat manuscrisul de către cei care l-au citit primii ²²⁹, fie din cauza reactivilor chimici energici cu care s-a lucrat apoi ²³⁰. Restul de vină îl poartă cei care, înainte de el, l-au spălat și rașchiat cele două retranscrieri din secolele VII—VIII. S-a ajuns astfel ca unele litere, pasaje, chiar pagini întregi să nu se mai poată citi. De aici s-a simțit nevoia restaurărilor care au culminat cu ediția *Apographum*, W. Studemund, Leipzig (1874) ²³¹, adică transcrierea sau copia textului G. I. Această ediție, o capodoperă de erudiție, răbdare, îndemnare, e cea mai demnă

²²⁹ Barthold Georg Niebuhr (1776—1831): cel care a avut norocul să descopere și meritul de a fi descifrat primul *Instituțiunile* lui Galus, înălăturând scrierile suprapuse (lecțiunea I); ulterior, epigrafi: I. A. Bekker (1785—1871), A. M. Bethmann Holweg (1795—1877) (lecțiunea II).

²³⁰ Johann Friederich Ludwig Goeschen (1778—1837), *editio princeps: Gaii Institutionum Comentariorum IV e codice rescripto bibliothecae Capitularis Veronensis auspiciis regiae scientiarum Academiae Borussicae nunc primum editi*, apud G. Reiner, 1820 (ed. 2, în colaborare cu F. Bluhme, 1824). Până atunci era folosit *Breviarul lui Alaric*, un rezumat sau *Epitome* (în 2 cărți), care se referă la primele două comentarii din textul original și o infimă parte din com. III.

²³¹ *Gaii Institutionum Comentariorum IV. Codicis Veronensis denuo collati apographum*, 1874 (până în 1939, 8 ediții); reimprimările lecțiunii din 1874 (XXXII—327): Osnabrück, Zeller, 1965; Leipzig—Gratz, 1965.

de încredere. La finele ediţiei Dubois (prima ediţie în limba franceză pornită de la *Apographum*) (p. 533—538) se pot vedea pasajele unde Studemund a intervenit în chip fericit.

A făcut impracticabile ediţiile anterioare, chiar pentru cunoaşterea principiilor elementare. El a devenit baza celor câteva ediţii imediat următoare, importante şi ele : Polenaar (Leyda, 1879), Gheist (Leipzig, 1881), Muirhead (Edinburg, 1881), Dubois (1881) şi Giraud (1882),

Fig. 3. Johan Friedrich Ludwig Goeschel (1778-1837), autorul primei ediţii a *Instituţiunilor* (pe baza manuscrisului *Veronensis*).

precum şi a celor de mai târziu, şi a căror listă arată că mai fiecare ţară de cultură juridică latină are o ediţie proprie a G.I.

Dar restituirile propuse neprimind adeziunea unanimă, prezenta ediţie şi-a propus selectarea lecţiunilor, reţinând pe acelea de care nu ne îndoiim să nu fi fost aşa în V.

4.9.2. Manuscrisele descoperite ulterioare

De-abia terminată munca de restituire şi editare a manuscrisului V, alte două descoperiri paleografice, la începutul secolului XX, de data asta în Egipt, vin să anunţe noi fragmente din G.I.

a. *Papyrus Oxyrynchus*, descoperit în 1927, constă din trei file de papirus unciale, izolate, uşor lizibile.

Transcrierea, traducerea şi comentarea au fost făcute iniţial de Arthur S. Hunt, sprijinit de W. W. Bukland²³², apoi şi de alţii²³³.

²³² În *The Oxyrynchus Papyri*, partea XVII, Londra, 1927, p. 173—189 (nr. 2103).

²³³ Levy, ZS, 1928, p. 532 şi urm.; id., în: *Studi Bonfante*, II, p. 275—287; Zulueta, LCR, 1928, p. 198 şi urm.; Fontes, p. 202 şi urm. (Oxy şi V în paralel); Collinet (RHD, 1928, p. 94—95).

Manuscrisul este prețios prin aceea că : a) reprezintă cea mai veche redactare (cca 250 e.n.) ; fiind găsit în Egipt, arată că G.I. erau cunoscute aici, în imperiu ; b) confirmă pe V, întrucît unele pasaje coincid (IV, 57 și 68—71), ceea ce întărește convingerea că manuscrisul veronez este bun ; c) adaugă pasaje inedite la IV, 72—72^a, acolo unde V, de la rindul 47, după cuvintele *in his mercibus* era complet ilizibil ; pînă azi lacuna fusese întregită diferit (cu Iust. Inst., IV, 7, 3—4).

Bucățile papyrusului Oxy sint, din nefericire, foarte scurte : a) frg. 1, care cuprinde 3 rinduri, contribuind cu cîteva litere la V (IV, 57) : „*in integ[rum resti]tuit ; facilius enim reis praelor succurit [quam acto]ribus loquimur autem exceptis mi[noribus] XXV*” ; b) frg. 2 și 3 (pe trei coloane), care se referă la V (IV, 68—72^a). Din cele 98 de rinduri pe care le are, primele nouă din coloana I s-au pierdut.

b. *Codex Florentinus (Antinoensis)* sau *Noul Gaius*, cu mult mai important (sec. IV (fine) — V) ; nu se cunoaște locul (posibil Antinoe) de unde a ajuns la Cairo, unde a fost găsit la un colecționar. Se păstrează la biblioteca din Florența, sub simbolul F (PSI) 1182 ; textul, în monografia lui V. Arangio-Ruiz²³⁴, a fost discutat mult de romaniști²³⁵.

Acest manuscris constă din două membrane de pergament perfect păstrate, aproape întregi, iar o alta, cu alte fragmente, de mărimi ce variază. Fiecare din ele are patru pagini ; primele două din dreapta nu sint continuarea celor din stînga, întrucît alte file erau intercalate aici. Deci, în total 10 pagini, numerotate de la A la K ; paginile G, H, J, K sint mai bine păstrate, toate fiind resturi dintr-un codice de lux (cu pergament subțire și alb), de cel puțin 100 de pagini. Filele, regrupate în format *quinto*, fuseseră astfel legate, încît paginile din stînga erau despărțite de cele din dreapta, astfel că numerotarea este : A—B, G—H la stînga, iar C—D, I—K la dreapta.

După adnotări, observații asupra controverselor, confruntări și paralele, s-ar deduce că posesorul trebuie să fi fost un profesor la școala din Alexandria.

Ortografia e mai corectă decît la V ; este posibil să fi fost scris în Italia (nu la Roma), iar transcrierea la Alexandria, în nici un caz la Antinoe, unde a fost găsit.

Copistul nu arată a stăpîni bine limba latină ci, interesat de eleganța scrisului, a copiat adesea mașinal (*societas* ; adverbul : *publicae* ; *cedere* în loc de *caedere* ; *fratruum* în loc de *fratum* ; *quando* în loc de *quando* ; *conrex* în loc de *grex*). Se remarcă unitatea și eleganța caligrafiei.

Noul Gaius (F) este în mod sigur mai vechi decît V, se presupune de la finele secolului IV — începutul secolului V. Nu se știe care din cele două manuscrise reproduce mai exact originalul lui Gaius ; aici un exemplu de rafinament stilistic, atribuit juriștilor clasici.

Confruntarea noului manuscris cu V arată un mare număr de variante formale și atîtea deosebiri de abreviațiuni și ortografie, încît este exclusă orice înrudire.

²³⁴ *Frammenti di Gzio* (PSI, XI, 1933, 52 p. (nr. 1182) ; id., in : Rev. Fac. Dr. Cairo (*Al qanom wal igtisad*), IV, nr. 2, 1934 ; *II naxoo Gzi'o*, B(D.R., 1934. Urmat imediat de Paul Collinet și Matei Nicolau, *Les nouveaux fragments des Institutes de G.*, RHD, 1934, p. 95—113.

²³⁵ Întreaga literatură la Weiss, *Untersuchungen zum Neuen G.*, in : *Festschr. Schulz*, II, p. 79—100 ; C. Tomulescu, *op. cit.*

Cu F se fac pași mari pentru valorificarea manuscrisului V, nu numai prin completarea cu date mai apropiate de cele ale originalului: el dă gîndit interpolatiștilor, intrucit, datorită concordanței dintre lecțiuni, presupusele gloseme se relevă inexistente, căci pe alocuri originalul a fost în realitate prescurtat, nu adăugit.

Din cele 70 rînduri (în întregime noi, față de V) nu de mică importanță sînt cele ce se referă la: a) *solutio*, ca mod de remitere a datoriei (III, 168, 173—174), și *acceptilatio* (III, 170); b) *legis actio sacramenti in rem* (IV, 16—17); c) *societas* neconsensuală (III, 154^{a-b}). În sfîrșit, d) lacunarul IV, 17, din V este întregit prin 17^{a-b} (procedura veche, unde, în caz de pierdere a procesului, sponsorul se atribuia stipulatorului ca ostatec²³⁶; mai tirziu, el se constituie garant al prestării altuia²³⁷); e) Interesante sînt observațiile etimologice din r. 23 urm., în legătură cu *consortium*, pe care aici Gaius veronez și, mai înainte, Aul. Gell. (I 9, 12), Servius (*ad Aen.*, 8, 642) și Festus (p. 72, 1, 20 Lindsay) le făcuseră fără să ducă lămuririle pînă la capăt. Deocamdată reținem că sigur nu putem stabili dacă în pierdutul r. 22, Gaius scrisese tot: *erctum non citum* și dacă tot așa apărea și în Legea celor XII Table²³⁸. f) În sfîrșit, importante sînt glosele grecești, intrucit ne informează despre metodele și tendințele studiilor în drept roman în perioada postclasică, în special la școala din Alexandria.

Factura și caligrafia celor trei texte — Oxy, F și V — fiind diferite, iar apariția la intervale de aproape un secol, lasă să înțelegem că — înainte de Iustinian — G. I. au fost editate de mai multe ori.

4.9.3. Interpolările

Romanistica secolului XIX a socotit textul G. I. ca ceva sacrosanct. Deducem aceasta după numărul restrîns și neînsemnata valoare a gloselor identificate din această perioadă. Aproximativ toată literatura gaiană din acea vreme s-a consacrat lecturii manuscrisului, restituirii lacunelor și elogierii textului socotit a reda dreptul clasic.

După munca aceasta de caracter constructiv, a urmat cea a secolului XX, de curățire a textului de tot ce ar fi părut romanieri, fie aparținînd chiar lui Gaius, asupra unui manual mai vechi pe care acela îl consultase și care-i slujise drept model, fie — altele — postclasicilor.

Activitatea aceasta de aspect nou, exercitată pînă la nivelul unei critici radicale, a caracterizat aproape toată literatura gaiană din ultimii 50 de ani.

Lăsînd la o parte faptul că, în cele citeva *indices interpolationum*²³⁹, opera lui Gaius nu a rămas neatinsă, au existat romaniști care au stăruit în identificarea de noi interpolațiuni în G. I.²⁴⁰; alții încă și acum dis-

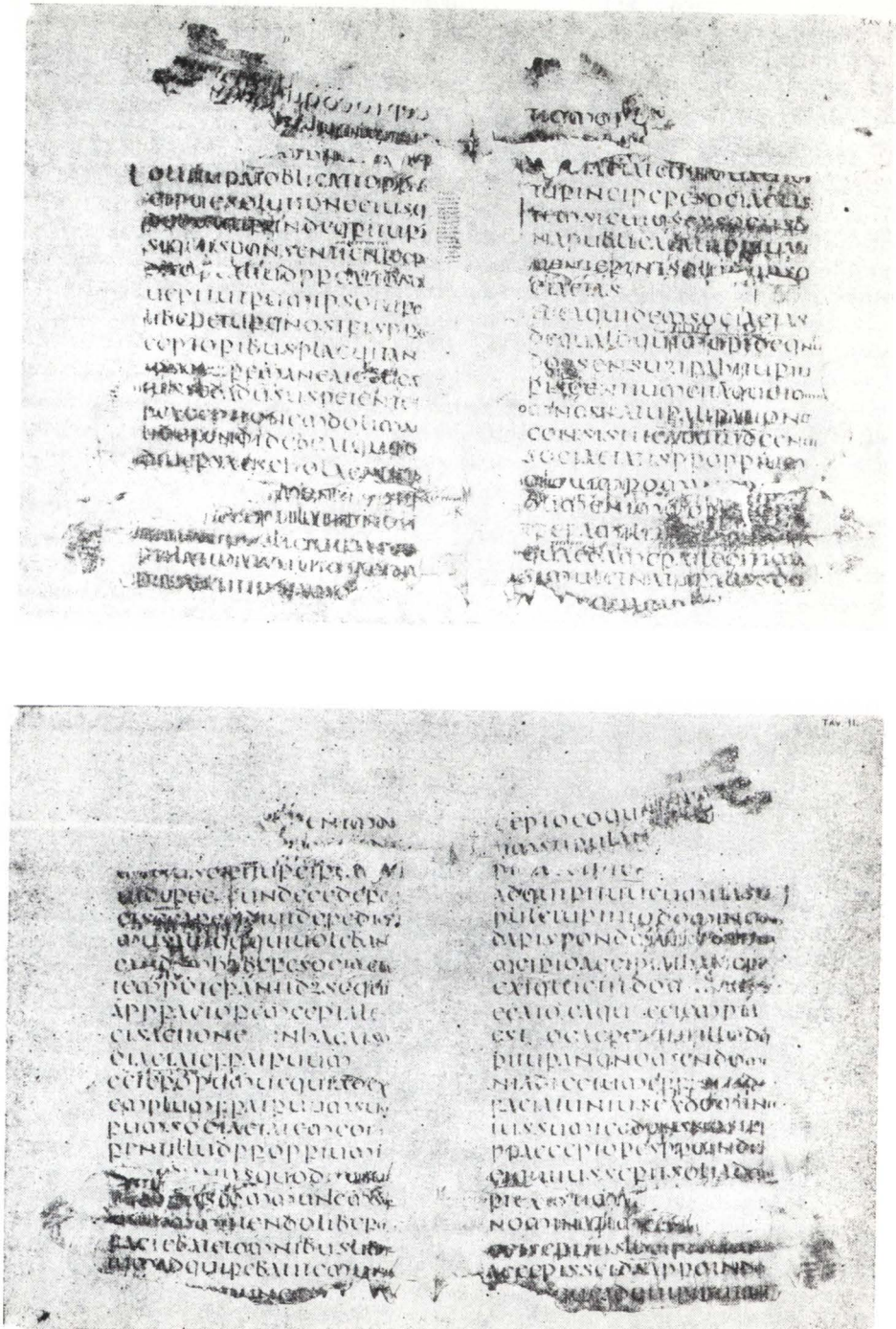
²³⁶ Mitteis, *Herkunft der Stipulatio*. 1907; Koschaker, ZS, 1916, p. 348—362.

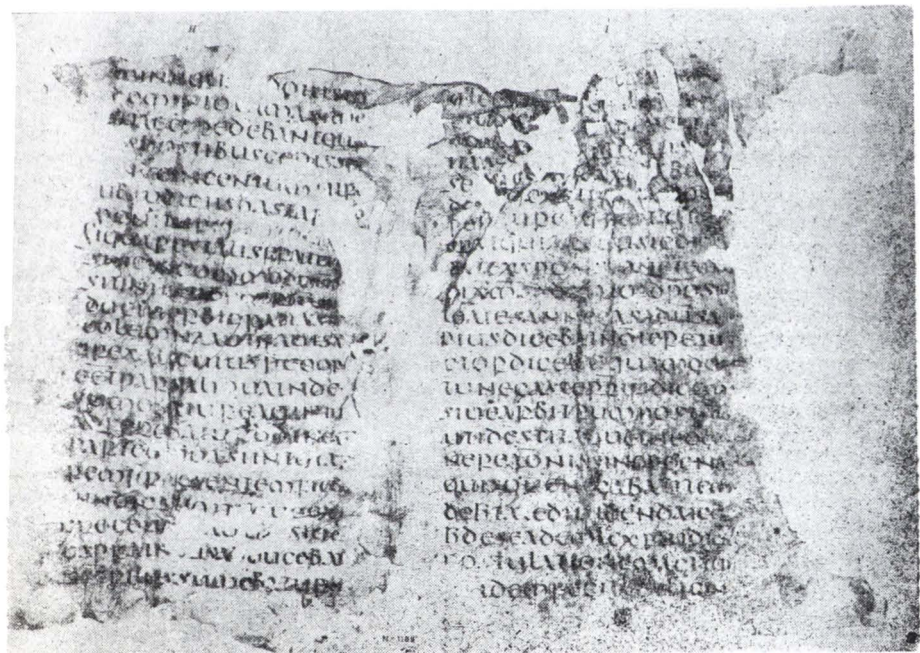
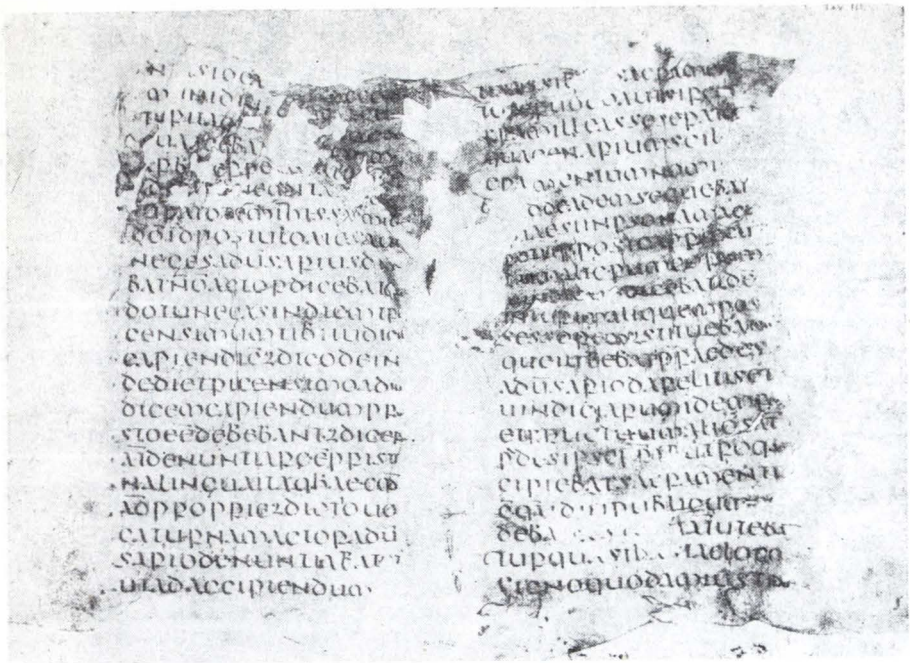
²³⁷ Meylan, *L'acceptilation et paiement*, în: *Studi Albertario*, I, 1935, p. 215 și urm.; Marchi, *Storia e concetto delle oblig. rom.*, 1912.

²³⁸ Riccobono, textele adunate la L. XII T., V, 10 (p. 41—42).

²³⁹ Levy și Rabel, *Index Interpolationum quae in Iustiniani Digestis inesse dicuntur*, Weimar, 1935; Volterra, *Indice delle glosse, delle interpolazioni e delle princip., ricostr. segnal. di critica nelle fonti preiustin.*, Riv. di storia del dir. ital., 1934; Guarneri Citati, *Indice delle parole, frase e costrutti ritenuti, indizio di interpolazione nei testi giur. rom.*, Milano, 1927; id., *Supplemento II all'Indice...*, în: *Festschr. Koschaker*, I, 1939, p. 117—118; Bizoukides, II, p. 234.

²⁴⁰ Kniep, *Albertario*, Appleton, Beseler, Solazzi (inf., pass.).

Noul Gaius, descoperit în 1933, 8 pagini.

cută ²⁴¹, iar alții pun la îndoială chiar clasicitatea lui Gaius, socotindu-l mai curind un neclasic printre clasici ²⁴².

Despre întreaga operă interpolaționistă asupra G. I., notată în comentariile prezentei ediții, îndrumăm lectura la studiile de bază ale reprezentanților: a) școlii radicale, în frunte cu Kniep ²⁴³, și Solazzi ²⁴⁴, Appleton ²⁴⁵, Albertario ²⁴⁶, Beseler ²⁴⁷, al cărui avint nu l-a putut tempera Lenel ²⁴⁸, și b) școlii conservatoare (Kübler ²⁴⁹, Riccobono ²⁵⁰, P. Kretschmar ²⁵¹ și Ciapessoni ²⁵²).

Lăsăm acum textului însuși și adnotărilor sarcina deslușirii instituțiilor juridice romane în profunzimea și în mersul lor; de aici speranța că această primă ediție românească va înlesni cunoașterea la care au dreptul atât acestea, cât și personalitatea acelu necunoscut căruia i s-a spus *Gaius Noster*.

²⁴¹ Meylan, *Réflexions sur notre tradition manuscrite des Institutes de G.*, Congr. Intern. di Storia del Dir., 1961 (Iura, 1968, I, p. 196—197); David, *Enthält der Codex Veronensis, die echten G. Institutionem?*, Münster, 14 dec. 1966 (Iura, loc. cit.).

²⁴² Kaser, *G. und die Klassiker* (sup., n. 172).

²⁴³ Kniep, *Com. Gai* (I—III) și *RGLG*.

²⁴⁴ Solazzi, *Spigolature gaiane*, p. 253—274; id., *Gl. a G.*

²⁴⁵ Appleton, *L'hypercritique*, Rev. gen. Dr., 1920, p. 225—241 (sup., n. 110).

²⁴⁶ Albertario, *Glossemi e interpolazioni pregiustinianae*, în: *Studi Albertoni*, p. 29; id.,

Elementi postgaiani nelle Istituzioni di Gaio.

²⁴⁷ Beseler, *Beiträge*, I—V; id., *Fruget et Paleae* (sup. n. 110).

²⁴⁸ Lenel, *Interpolationen*, ZS, 1927.

²⁴⁹ Kübler, Praefatio la G. I., ed. 7, p. XI și urm.

²⁵⁰ Riccobono, *Corso di dir. rom.*, II, 1935, p. 629 și urm.

²⁵¹ Kretschmar, *Kritik der Interpolationenkritik*, ZS, 1939, p. 201—309; Val. Al. Georgescu, R. cl. dr. rom., 1939—1940, p. 61—63.

²⁵² Ciapessoni, în: *Studi Bonfante*, III, p. 665; id., *Studi su Gaio*, Pavia, 1943, 320 p.

BIBLIOGRAFIE

1. Ediții critice

- Bizonukides (P.) — 'Ο Γάιος καὶ αἱ εἰσαγγήσεις αὐτοῦ (Gaius și Instituțiunile sale), 4 vol., 1937—1940 (I, *Prolegomena Institutiones*; II, *Adnotationes + Appendix*; III, *Fragmenta Gaiana*; IV, *Varia*), Leipzig (Harrassowitz) — Thessalonie.
- Böcking (Ed.) — Leipzig, 1866, ed. 5 (Bonn, 1837—1855, ed. 1—4).
- David (M.) — Nelson (H. L. W.) — Leyden, Brill, 1964 (editio minor).
- David (M.) — Nelson (H. L. W.) — Text mit Philol.-Kommentar, Leyden, Brill, 1954—1968 (c. I—II; pentru toate cărțile: editio minor, 1964).
- Dubois (E.) — ed. 6, Paris, 1881 (d'après l'Apographum de Studemund).
- Girard (P. F.) — În *Textes de droit romain*, Paris, 5 ediții (ed. 4, 1913); ed. 6, în colaborare cu F. Senn, 1937; ed. 7, în colaborare și cu P[h]. M[eylan], 1967 (text propriu lui Ph. Meylan: p. 17—218).
- Goeschen — (sup., n. 230).
- Goudsmit (J. E.) — Utrecht, 1875.
- Hefter (A. G.) — Bonn, 1830.
- Huschke (Ph. Ed.) — Leipzig, ed. 5, 1866 (ed. 1—4: 1841—1858)
- Kniep (F.) — Jena, 1911 (c. I); 1912 (c. II, §§ 1—96, *Sachenrecht*); 1913 (§§ 97—289, test. *Erbrecht*); 1914 (c. III, §§ 1—87); 1917 (*Obligationenrecht*).
- Krüger (P.) — Mommsen (Th.) — Studemund (W.) — ed. 7, 1923 (ed. 1—6: 1876—1912), Berlin.
- Kübler (B.) — Seckel (E.) — *Suppl. ad Apogr.*, Leipzig., ed. 8, 1939 (Kübler, ed. 1—7: 1903—1935).
- Lachmann (C.) — Berlin, 1842, ed. 2 (ediție Goeschen ameliorată).
- Polenaar (B.J.) — *Syntagma Institutionum Gai novum*, Leyden, 1879 (alături de Inst. Inst.),

2. Ediții bilingve

- Novelli (P.) — Roma, 1914 (t. I, text; II, traducere în l. italiană).
- Reinach (J.) — Paris, 1950 (*Belles lettres*).
- Zulueta (F. de) — ed. 3, Oxford, 1958, 315 p. (t. I, text și traducere în l. engleză, 1958; t. II, comentar, 1963).

3. Traduceri

- Strina (M.) și Rizzo (L.) — Roma, 1952 (prefată de E. Betti, traducere în l. italiană și note); rec.: Solazzi, Iura, 1965.

4. Texte alese

- Hanga, Vl. — *Crestomație de texte pentru studiul istoriei statului și dreptului*, vol. I, București, 1955, p. 169—210.

5. Vocabulare

- Zanzucchi, P. P. — *Vocabolario delle Istituzioni di Gato*, Milano, 1910; reimprimat; Torino, 1961.
 De Simone, E. — *Addenda ad Vocabolario dell'Istituzioni di Gato*, Labeo, 8, 1962, p. 139—140 și 330—339 (pentru fragmentele din Egipt).

6. Lucrări generale

- Girard, P. F. — *Manuel du droit romain*, ed. 5, 1929, Paris.
 Hanga, Vladimir — *Drept privat roman*, București, 1978.
 Ihering, Rudolf von — *L'esprit du droit romain (Geist des römischen Rechts)*, trad. O. de Meulenaere, ed. 3, Paris, 4 vol.: I, 1886, 360 p.; II, 1886, 309 p.; III, 1887, 309 p.; IV, 1888, 457 p.
 Kaser, M. — *Das allrömische ius — Privatrecht*, Göttingen, 1949.
 Kunkel, Wolfgang — *Römische Rechtschichte*, ed. 2, Graz—Wien—Köln, 1964.
 Id. — *Herkunft u. soziale Stellung der römischen Juristen*, ed. 2, Graz—Wien—Köln, 1967.
 Schulz, Fritz — *Die Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Weimar, 1964.
 Taubenschlag, R. — *Rzymskie prawo prywatne (Dreptul privat roman)*, Warszawa, 1955.
 Tomulescu, C. S. — *Drept privat roman*, București, 1973.

- Spulber, A. C. — *Latina juridică clasică și medievală, texte alese*, 1930, 158 p.
 Dimitrescu, Gr., V. Al. Georgescu, G. Dumitriu și G. Constandaky — *Texte de drept roman*, 1943 (Institutul de drept roman), 208 p.
 Heumann, H. G., și E. Seckel — *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Jena, 1895 (E. Seckel: ed. 9—10, 1914—1926).

- Coleman-Norton, P. R. — *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Princeton, 1955.
 Monier, R. — *Petit vocabulaire de droit romain*, 1942, 295 p.
 Ernout, A. și A. Meillet — *Dictionnaire etymologique de la langue latine, Hist. des mots*, ed. 3, Paris, 1951.
 Tomulescu, C. S. — *Latina juridică*, București, 1958, p. 108—652.

Restul bibliografiei se găsește dispersată în studiul introductiv și în note.

ABBREVIERI

- A.G. = Archivo giuridico, Bologna
- Apogr. = *Gai Institutionum Commentarii Quattuor ... Apographum*, ed., G. Studemund, 1874 (sup., n. 231)
- Aul. Gell. = Aulus Gellius, *Noctes atticae*
- Atti Gaio = *Gaio nel suo tempo. Atti del simposio romanistico*, Napoli, 16-19 dicembre 1965, Napoli, 1966, VI+161 p.
- Atti Roma = *Atti Congresso internazionale di diritto romano*, Bologna - Roma, 17-27, aprile 1933, Pavia: vol. I: 1934; vol. II, 1935
- Atti Verona = *Atti del Congresso internazionale di diritto romano*, Verona, 1948, 4 vol., 1950-1953
- Bas. = Basilicalele (sup., n. 221)
- BIDR = Bulletin dell' Instituto di diritto romano, Roma
- C. = *Corpus iuris civilis* (vedi infra, D și Iust. Inst.)
- C. Iust. = Codex Iustinianus (XII libri)
- C. Th. = *Codex Theodosianus*, Gothofredus, Leipzig, 1736
- Cic. = Marcus Tullius Cicero
- CIL = *Corpus inscriptionum Latinarum*, Berlin, 15 vol., 1863 și urm. (continuat în: *Ephemeris epigraphica*, Bruns-Gradenwitz, în FIRA; L. Schlaparelli, *Raccolta di documenti latini*, I, 1923).
- Coll. = *Mosaicarum et Romanarum legum collatio* (sup., n. 218)
- cos. = consul
- D = *Digesta*, ed. Mommsen-Krueger, în *Corpus iuris civilis*, Berlin, 1911, p. 57-959.
- EDI = *Enciclopedia del diritto italiano*, 1954 și urm. (*Premesse di diritto romano*)
- Edictum = *Edictum Perpetuum* (ediția O. Lenel, ed. 3, 1927)
- F = *Codex Florentinus* (Noul Gaius) (sup., n. 234)
- Festschr. ... = *Festschrift ...*
- FIRA = *Fontes iuris Romani antiqui*, ed. 7 (Bruns, G. G. - O. Gradenwitz), Tübingen, 1909.
- Fontes = *Fontes iuris Romani anteiustiniani* (Riccobono, Baviera, Ferrini), Milano, 1909
- G. = Gaius
- G. Aug. = *Pseudo Gaius siue Gai Institutionum interpretationis fragmenta Augustodunensis* (sup. n. 219)
- G. Epit. = *Gai Institutionum Epitome* (sup. n. 222)
- G. I. = *Gai Institutiones*
- Gl. a G. = Siro Solazzi, *Glosse a Gaio, Puntata: I*, în *Studi Riccobono*, 1, 1935, p. 71-191; II, în *Studi per il XIV Centenario delle Pandette*, 1934, p. 444-450; III, SDHI, 1940, p. 320-356.
- H. = *Hermes*, Zeitschrift für klassische Philologie, Berlin
- Harm. = *Manualul lui Harmenopol*
- Hermog. = *Codex Hermogenianus*
- i. c. = *ius civile*
- i. g. = *ius gentium*
- i. p. r. = *ius publice respondendi*
- Ind. Flor. = *Index Florentinus auctorum*, XXV, p. 33 și 34 (ap. Bizoukides, I, Introd.; Kuebler, în REPW, VII, p. 422)
- Iura = *Iura*, Rivista internazionale di diritto romano e antico Napoli
- Iust. Inst. = *Iustiniani Institutiones*, ed. Mommsen - Krueger, în: *Corpus iuris civilis*, Berlin, 1911, p. 1-56

- JRS = Journal of Roman Studies, London
 l. = lege(a), lex
 Labco = Labco, Rassegna di diritto romano, Napoli
 LQR = Law Quarterly Review, London
 Man. = manual, manuel
 M $\acute{e}$ l. ... = *Mélanges* ...
 MNA = Muzeul Național de Antichități
 NRH = Nouvelle revue historique de droit français et étranger, Paris
 Omag. ... = Omagiu ... , Volum omagial ...
 Oxy = manuscrisul din The Oxyrynchus papyri nr. 2103 (sup., n. 232)
 PSI = Pubblicazioni della Società italiana per la ricerca dei papiri greci e latini
 in Egitto, Firenze
 Pallng. = *Palingenesia iuris ciuilitis*, O. Lenel, Leipzig, 1889, ed. 2, 1507, 2 vol.
 R. cl. = Revista clasică, București
 R. cl. dr. rom. = Revista clasică. Secția de drept roman (III–V, 1941–1943). București–Paris, Belles-lettres, 1943.
 R. cot. = Gaius, *Res cotidianae sive Aureae dicta*
 REL = Revue des études latines, Paris
 REPW = Pauly–Wissowa, *Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1894, și urm.
 RESEE = Revue des études sud-est européennes, Bucarest
 RGLG = C. F. Kniep, *Der rechtsgelehrte Gaius und die Ediktskommentare*. Jena, 1910.
 RIHD = Revue historique de droit français et étranger, Paris
 RIDA = Revue internationale des droits de l'Antiquité, Bruxelles
 RIL = Rendiconti del reale Istituto Lomardo di scienze e lettere, Milano
 RISG = Rivista italiana di scienze giuridiche
 Röm. R. Gesch. = *Römische Rechtsgeschichte* (de ex.: Kunkel, ed. 2, 1964)
 Rom. St. = G. Beseler, *Romanistische Studien*, ZS, 1930, p. 18–170
 scl. = *senatusconsultum*
 SDHI = Studia et documenta historiae et iuris, Roma
 SIFC = Studi italiani di filologia classica
 St. = Studii, Revistă de istorie, București
 St. cl. = Studii clasice, București
 Tab. Tr. = *Tabulae aeralae Transylvanae*, Orelli, Zürich, 3 vol.: vol. I–II, 1828; vol. III (suplement), Herzen, 1856.
 Thes. I. L. = *Thesaurus linguae latinae*, Leipzig, 1905
 Theoph. = *Paraphrasis Graeca Institutionum Theophilli Antecessori*, ed. Ferrini–Zepos, trad. fr. Frégier, Paris, 1897
 Textes = *Textes de droit romain*, par P. F. Girard (s. a.); cifra adăugată abrevierii (de ex.: Textes⁷), indică ediția
 Tit. Liv. = Titus Livius, *Ab urbe condita*
 TRG = Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis = Revue d'histoire du droit, Haga
 Ulp. = Ulpianus, *Regulae* (cînd nu se specifică altă operă a sa)
 V. = *Codex Veronensis* (sup. 3. 9. 1)
 ZS = Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung (fost Zeitschrift für Rechtsrömische Geschichte). Weimar
 XX T. = Cele (celor) XII Table

Edițiile G. I. se prescurtează prin numele editorului.

Paragrafele din G. I. sînt menționate prin numărul lor de ordine, precedat de semnul § (cînd e citat în același comentariu) sau de numărul de ordine al comentariului, în cifre arabe (cînd e citat într-alt comentariu).

GAIUS

INSTITUȚIUNILE
[dreptului privat roman]

NOTA EDITORULUI ROMÂN

Instituțiunile lui Gaius sînt traduse după originalul publicat în *Textes de droit romain* de Paul Frédéric Girard și Félix Senn, ed. a 7-a (P[h]. M[eylan]), 1967 (prescurtat: *Textes*?). Textul a fost confruntat și cu alte ediții, îndeosebi cu edițiile F. Bizouklides (1937) și M. David — H. L. W. Nelson (1954—1968).

La baza edițiilor moderne stă manuscrisul *Veronensis* (V), al cărui corespondent s-a cules, în ediția de față, cu corpul de literă uzual (corpul 10), lăsîndu-se în stînga o margine albă cînd textul din acest manuscris se află și în alte manuscrise ale *Instituțiunilor* (Coll.; F și P. Oxy). Textele aflate numai în aceste manuscrise s-au cules cu un corp de literă mai mic (corpul 8), lăsîndu-se de asemenea în stînga o margine albă.

Formulele dreptului roman citate în *Instituțiuni* au fost culese cu caractere *cursive*, între ghilimele.

Textele în limba latină au fost culese cu caractere *cursive*; ele apar și în traducerea însăși: fie cînd forma latină s-a consacrat (caz în care se trece, între paranteze rotunde, echivalentul românesc), fie, adăugate traducerii, între paranteze rotunde, cînd traducerea a fost liberă.

Complînirea lacunelor manuscriselor gaiane (restituiriile) s-a făcut după ediția menționată. Cînd însă restituiriile, rezultat al eforturilor atîtor romaniști, au reprezentat alte opțiuni decît ale acelei ediții, ele s-au cules între paranteze unghiulare (<), trecîndu-se în subsolul I (notat cu asteriscuri) și textul latin al restituiriil, completat cu numele editorului care a propus-o (citât direct — v. bibliografia de la p. 57 și urm. — sau din *Textes*?).

Intregiriile noastre cu sens explicativ, inclusiv titrările, s-au cules între paranteze drepte [].

Rarele texte din *Instituțiuni* care constituie, în opinia noastră, balast s-au cules între acolade {}.

Comentariile *Instituțiunilor* s-au trecut în subsolul II (notat cu cifre arabe).

Trimiterile interioare se notează prin numărul de ordine al paragrafului, în cifre arabe, precedat de: semnul §, cînd se trimite la același comentariu; numărul de ordine al comentariului, în cifre latine, cînd se trimite la alt comentariu.

Comentariul I

{I} Despre dreptul civil și cel natural

1. <Toate popoarele care sînt conduse prin legi și după obiceiuri se folosesc pe de o parte de un drept al lor propriu, pe de altă parte de un drept comun tuturor oamenilor; în adevăr, dreptul pe care și l-a statornicit *) fiecare popor sieși, îi este propriu lui, și se cheamă *ius civile*, ca drept specific al statului — cetate; iar cel pe care rațiunea naturală l-a rînduit între toți oamenii, acela este păzit deopotrivă la toate popoarele și se cheamă *ius gentium*, întrucît de el se folosesc toate popoarele. Poporul roman se folosește deci, pe de o parte, de dreptul său propriu, iar pe de alta, de cel comun tuturor oamenilor. Ce fel sînt acestea le vom lămuri pe fiecare la locul lor¹.

* Primele trei rînduri, ilizibile în msul Veronensis (notat V), au fost restituite (*Omnes... qui*) după pasajul corespunzător din Iust. Inst. (I, 1, 2); restituirea nu acoperă însă spațiul necesar unui scris obișnuit.

¹ Perspectiva dreptului privat roman din sec. II e. n. relevă confluența a două sisteme: unul specific roman (*ius civile*), altul cu caracter larg uman (*ius gentium*), comun tuturor popoarelor din imperiu, fiecare cu sorgințe proprie (*naturalis ratio, populus*). Sistemele se confruntă în *mores și leges* și întrepătrund tot restul izvoarelor formale (I, 2).

Din nici o explicație a lui G. nu aflăm sensul clasic al acestor termeni și, cum nici alți jurisconșulți nu au contribuit mai mult, s-a dat prilejul unei bogate literaturi pentru reconstituirea sensului lor.

Astfel, *ius gentium* — bază juridică a lui *ius naturale* (*naturalis ratio*), enunțat simplu, ca fiind „dreptul în vigoare la Roma și la alte popoare” — a fost lăsat necomentat. Conceptul, orlunde ar fi în G. I., nu trebuie totuși să fie socotit interpolare (cum credea Beseler, *Beiträge*, V), întrucît manuscrisul F („Noul Galus”) îl confirmă. Discuțiile romanistice din sec. XIX, care au limitat acest concept în cadrul dreptului public (încheiate cu Voigt, Leipzig, 4 vol., 1856 — 1874, reeditate în 1966; în literatura română: C. Tomulescu, *Ce înțelegeau romanii prin i. g.*, Gaz. Trib., 1944, nr. 3, p. 4), au primit ulterior o orientare în beneficiul dreptului privat (G. Lombardi, *Ricerche in tema di i. g.*, Milano, 1946, XII+180 p.; id., *Sul concetto di i. g.*, 1947, 403 p.; id., *Diritto umano e i. g.*, SDIII, 1950, p. 254—268). E mai probabil că i. g., categorie ideologică de mult pătrunsă în literatură, a fost considerată de G. demnă de a fi fixată în drept (v. supra, Studiul introductiv, 4, 8, f).

Tot astfel, *mos*, menționat cu importanță de la bun început, este abandonat în rest (excepțind IV, 26—27).

Prezumția că partea introductivă a arhetipului G. I., transmis prin V, nu puteau fi §§ 1—7 (adaos trzlu), precum nici tripartitiunea din § 8 (Kniep, *RGLG*, p. 38)—ci o alta, proprie lui G., definitiv pierdută și de nelocuit (Samter, ZS, 1910, p. 401—402) și în care autorul va fi lămurit conceptele esențiale explicațiilor care i-au atribuit locul printre jurisconșulții romani — s-ar verifica astfel.

Profesiunea lui G. este explicată: „Dacă nu mă înșel, aceste preambule introduc mai plăcut în lectură materia propusă; iar cînd am ajuns acolo, ele fac mai clar înțelesul” (*Nisi fallor istae praefationes et libentius ad lectionem propositae materiae producant; et cum ibi uenerimus euidentiorem praestans intellectum*) — G., Praefatio, Ad XII T. (D, I, 2, 1; Palling., p. 418).

Pornindu-se de aci, a fost posibilă paralela cu *predoslovia* pravilelor românești (Spulber, *Ist. vechiului dr. priv. rom.*, 1938, p. 1).

[Izvoarele formale ale dreptului]

2. Drepturile poporului roman decurg din legi, plebiscite, senatus-consulte, constituțiile împăraților, edictele celor ce au dreptul să dea edicte, răspunsurile prudentilor².

3. Legea este ceea ce hotărăște și adoptă³ poporul. Plebiscitul este ceea ce hotărăște și adoptă plebea⁴. Plebea însă diferă de popor prin aceea că, pe cînd sub numele de popor se înțeleg toți cetățenii, între care sînt cuprinși și patricienii, sub denumirea de plebe se înțeleg, în schimb, ceilalți cetățeni, afară de patricieni. De aici vine că patricienii au și spus cîndva că ei nu sînt obligați prin plebiscite, pe motivul că acestea au fost făcute fără incuviințarea lor. Mai tîrziu însă a fost adusă legea Hortensia, prin care s-a stabilit ca plebiscitele să oblige întregul popor; așa că, pe această cale, plebiscitele au fost echivalate cu legile⁵.

4. Senatusconsultul este ceea ce impune și dispune Senatul; și acesta are putere de lege, deși chestiunea a fost controversată⁶.

² Pluralismul juridic, enunțat aici (*iura populi Romani*) și diversificat în explicațiile ulterioare (*ius: naturale, Quiritium, legitimum, aedilium, praetorium, imperiale, peregrinorum provinciale, gentium*), era chemat să ajute aplicarea lui *ius civile*, a cărui adaptare a constituit o permanentă preocupare în istoria romană; dor. procesul „stratificării verticale” se cerea temeinic chibzuit și înfăptuit lent.

Cum acest pluralism contrazicea ideea imutabilității orînduirii, G. lasă descoperită aici una din contradicțiile constante ale acelei orînduirii (Val. Al. Georgescu, *De la possessiones à la possessio*, St. cl., 1959, p. 125 și urm.).

³ *Constituere* (= a statornici) apare ca atribut funcțional al tuturor organelor de legiferare; este de neînțeles însă rostul adausului *iubet* (cu ideea de comandă). În endida *populus iubet alque constituit*, ordinea verbelor este permanent greșită, iar *senatus: censei*. nu *iubet*.

⁴ Este de neînțeles cum putea vorbi G., în plin regim imperial, despre *plebs* organ indicat pentru elaborarea plebiscitelor; verbele *est, iubet, constituit*, la timpul prezent, nu pot fi interpretate decît sau ca prezent istoric, cu care se urmărea readucerea, în mintea cititorilor, a imaginii unor vremuri trecute, sau, eventual, pentru a da iluzia persistenței unui sistem de mult perimat.

⁵ Astfel, Gaius sau glosatorul postclasic afirma, fără echivoc, că plebiscitele au fost multă vreme refuzate de patricieni fiindcă fuseseră aduse nesocotind tradiția, fără incuviințarea lor (*quia sine auctoritate eorum facta essent*), și chiar în p o t r i v a lor, în opoziție cu *lex*, rezultat al acordului dintre magistratul care *interrogat* și poporul -- inclusiv patricienii -- care acceptă ceea ce s-a făcut. Lipsa de la *suffragium* -- mai gravă decît lipsa unei *auctoritas* -- va fi fost, credem, baza tezei patriciene. Dar în loc să găsim aceasta, întîlnim la G. pe *auctoritas* și solécismul *eorum* (Solazzi, *Gl. a G.*, I, p. 73).

Afirmația lui G. că l. Hortensia (287 l. e. n.) a statornicit *ut plebiscita uniuersum populum tenerent*, atribuînd plebiscitelor aceeași putere cu legile (*exaequatio cum legibus*), încetîdă în opera juriștilor, există la Tit. Liv., 3, 55, 3 (cf. Guarino, în: *Festschr. Schulz*, I, p. 158--465).

Se pare că l. Hortensia era condiționată nu atît de procedura votării (de cazul și de data cînd trebuia cerut acordul Senatului), cît de faptul esențial al generalizării ei e f e c t e l o r (Biscardi, *Auctoritas patrum*, BIDR, 1942, p. 464 și urm., adde Paoli: *Le ius Papirianum et la loi Papiria*, RHD, 1946-1947, p. 189, n. 2).

Sistemul plebiscitelor cu putere de lege a existat nu numai sub republică, ci -- un timp relativ scurt -- și sub imperiu, pînă la Tiberius, cînd două legi -- l. Iunia Norbana *de latinitate manumissorum* și l. Iunia Norbana *de iuribus libertinorum* -- le-au adus abolirea (§§ 22, 23, 29).

Din ce ne spune G., nu înțelegem dacă pe vremea sa alte plebiscite, rămase din trecut, mai aveau sau nu putere de lege.

⁶ O lege care să dea Senatului dreptul de a decreta nu a existat niciodată. G. amintește numai despre o veche controversă (*quaesitum fuerit*). În legătură cu trecerea la Senat a unei părți din competența legislativă a co-niților. Deși el vorbește la timpul trecut, contro-

5. Constituția princiară este ceea ce hotărăște împăratul prin decret, edict sau epistolă; și niciodată n-a fost pus la îndoială că aceasta nu ar avea putere de lege, de vreme ce împăratul însuși primește această putere prin lege⁷.

6. Dreptul de a da edicte îl au magistrații poporului roman. Dar cel mai important drept este acela cuprins în edictele celor doi pretori, urban și peregrin, pe a căror jurisdicție, în provincii, o au

versa mai persistă pe vremea lui Ulpian (Beseler, *Beiträge*, II, p. 22; Appleton; *Les interpolations*, p. 233 și urm.).

Dreptul de a face legi Senatul și l-a asumat treptat, la început sub pretextul interpretării legilor, apoi dând dispense pentru aplicarea unei legi (*legibus solvere*); mai târziu s-a recurs la invitații adresate magistraților, asupra cărora Senatul avea destulă autoritate, pentru a obține o anumită aplicare a legii; pentru ca, în cele din urmă, să hotărăască ei direct, cum va crede că este mai bine, devenind astfel un veritabil organ legislativ.

Când anume au survenit aceste lucruri nu se poate ști; Lenel (*Über d. Ursprung u. Wirkung der Exceptionen*, Heidelberg, 1876, p. 19 și urm.) crede că Senatul a început să creeze drept civil pe la jumătatea secolului I e.n. Girard (*Man.*, p. 59) găsește că până la Hadrian Senatul va fi realizat reformele în mod indirect, prin mijlocirea magistraților, dovadă stilul consultativ, și nu imperativ, al lor. I. Popescu-Spîneni (*Senatusconsultele romanilor, ca izvor de drept*, 1932, p. 13—15) sprîjină ipoteza Girard cu textul unei scrisori trimisă de Plinius cel tînăr (V 9) unul oarecare Rufus (proces, în fața centumvirilor, amînat din cauza unui *sel*, care interzicea împriecinaților, sub prestarea de jurămint, de a da, sau măcar de a promite, apărătorilor lor onorarii înainte de judecată).

Dacă aceasta era situația pînă la Hadrian, în schimb, în timpul domniei acestuia G. avea prima dovadă sigură că Senatul dădea dispoziții obligatorii (*scđul tertullian*, care a acordat mamei dreptul de succesiune la averea copiilor, menționat de G. (III, 33, 33^{a-b}) și asupra cărului dealtfel a întocmit și o monografie). Ulterior, Senatul nu s-a mai bucurat de independența pe care începuse s-o dobîndea. Fenomenul se observă după stilul deosebit în care erau făcute propunerile împăraților în fața Senatului. Înainte de împărații Antonini, propunerile erau precedate de o *oratio principis in Senatu*; începînd de la Antonini erau date numai cu aprobarea împăratului (*auctore imperatore*). Despre tipul acestor *senatusconsulta*, G. vorbește în 12 locuri (v. index).

De notat și aici greșeala lui G., întrucît Senatul *censet*, iar nu *iubet*.

⁷ Constituțiile imperiale ocupă un loc important în G. I., caz singular în opera clasicii; dar nu reproducînd textele și nici pentru a se referi la toate constituțiile (de pînă la Marcus Aurelius), ci pentru a discuta pe marginea celor care, în opinia sa, merita această.

G. face aici mai puțîn *istoria* dreptului decît *teoria* lui. Deși atent la problema constituțională, în noua ei formă, existență de la August, totuși, cînd e vorba să arate creșterea puterii imperiale, G. nu spune multe, fie, poate, pentru că ținea în mare respect pe *principes* (Horvat, *Gaio e le fonti del diritto*, Labeo, 1966, p. 35—41; Iura, 1966, p. 36 și urm.; ZS, 1968, p. 197), fie, mai probabil, dintr-un sentiment de prudență.

Pe de altă parte, sîntem încurcați de o altă afirmație a sa, aceea că dreptul de a legifera le-a fost conferit împăraților prin lege. Legea în care s-a referit G. nu putea fi decît legea de investitură (*l. curiata de imperio*), prin care poporul ratifica *scđul* care investea: simplă motivație juridică pentru ceea ce, în realitate, nu era decît acaparea puterilor (Magdelain, *Recherches sur l'imperium. Le loi curiata et les auspices d'investiture*, 1968, 75 p.).

Chiar dacă am admite caracterul de glosemă al afirmației „niciodată n-a fost pus la îndoială” (*nec unquam dubitatum est*), (De Francisci, *BIDR*, 1926, p. 321, și alți autori citați de el), sau chiar al întregii fraze finale (Solazzi, *Gl. a. G. I.*, p. 78; Knier, *RIGL*, p. 38; Kreller, *ZS*, 1920, p. 270), încă n-ar însemna să atribuim compilatorului întreaga doctrină a valorii legislative a constituțiilor imperiale. Nici un jurist roman nu ar putea nega că prin astfel de hotărîri împăratul Augustus — și după el toți *principes* — schimbuse rînduiala statului. Atît în domeniul dreptului public cit și în cel privat, hotărîrile împăratului țineau loc de lege (*constitutio principis... legis vicem optinet*).

La clarificarea constituțiilor, după criteriul formei (*decreta, edicta, epistolae*) au fost omise *rescripta, mandata*. Prin faptul că în expunerile ulterioare nu sînt menționate nici *decreta*, înțelegem că acestea erau, în fond, *senatusconsulta* propuse de împărat (*auctore imperatore*).

gubernatorii acestora; și tot astfel, cel din edictele edililor e u r u l i, a căror jurisdicție, în provincii, o au quaestorii; cum în provinciile împăratului nu sint trimiși sub nici un motiv quaestori, urmează că, pentru aceea, în atare provincii, acest edict nu se afișează ⁸.

7. Răspunsurile prudenților sint îndrumările și opiniile acelor cărora li s-a permis să dea temei drepturilor. Dacă opiniile tuturor acestora converg spre aceeași soluție, ceea ce cred ei de cuviință așa, aceea ține loc de lege; iar dacă nu se pun de acord, atunci i se îngăduie judecătorului să urmeze opinia pe care ar crede-o de cuviință; și acest lucru a fost statornicit prin rescriptul divinului Hadrian ⁹.

⁸ Asupra edictelor magistraților, tocmai aici informațiile lui G. sint lacunare: a) Nu aflăm definiția acestora; de aceea, intercalarea Huschke — Krüger (*Edicta sunt praecepta eorum qui ius edicendi habent (ius autem)*), contra Wlassak, *Kritische Studien*, 1884, nr. 3, p. 13. b) Nu este schițată o explicație a lui *ius praetorium* față de *ius civile* (Horvat, o.c.), pe aceasta o aflăm în schimb la Papinianus (D. I, 7, 1): „*ius praetorium est quod praetores introduxerunt adiuuandi uel supplicii uel corrigendi iuris ciuilibus gratia propter utilitatem publicam*”. Faptul că pretorul își „permitea” să modifice, pe calea edictelor, pe *ius civile*, stăruitor închis în l. XII. T., adăugându-i criterii înnoitoare, constituie în istoria dreptului roman un capitol important. Tocmai aceasta va da lui G. prilejul ca să arate contribuția edictelor la adaptarea vechiului fond al legii decemvirale. c) Nu sint menționate alte două evenimente importante ale epocii: *Edictum perpetuum*, întocmit de Salvius Iulianus, din însărcinarea lui Hadrian (cf. *Edictum*; Fontes, p. 269—368), și *Edictum prouinciale* (150 e.n.). Întocmit din inițiativa lui Antoninus Pius. Devenite texte de bază ale dreptului, omisiunea nu poate fi altfel înțeleasă decît că autorul își propusese să întocmească monografiile asupra lor (cf. Bizoukides, II). Faptul că verbul *proponere*, uzat la timpul trecut în redactarea edictelor și în textele antelustinianee, se găsește la G. la timpul prezent (v. și: II, 253; III, 222; IV, 32), fiind la timpul trecut numai în discuțiile teoretice și critice (IV, 31 și 46), constituie indiciul că pretorii și edilii continuau să emită edicte pe vremea lui G., cînd tocmai de aceea fuseseră codificate edictele vechi, spre a nu mai fi introduse noi norme, mai ales în provinciile. d) Nu se dau indicații asupra extinderii teritoriale a edictelor. Din lipsa unui sistem cartografic care să indice sfera de aplicare a acestora în provincii, nu putem ști care erau zonele controlate de pretorul urban și care de pretorul peregrin (v. Basanoff, *Le problème de la cartogr. jur.*). e) Edictul edililor ca izvor de drept rămîne nediscutat; întrucît textul nu face distincție între *ius edicendi* al acestora și cel al pretorului. G. nu mai este aici lacunar, ci inexact (Impallomeni, *L'editto degli edili curuli*, Padova, 1955, p. 282; Volterra, *Intorno all'editto degli edili curuli*, 1955, 19 p.).

Pretorul, cu amplă activitate edictală (*ius edicere*) și secund jurisdicțională (*ius dicere*) sub republică (v. IV), persistă sub imperiu (Brasiello, *Pretore gaiano e pretore imperiali*, Atti Verona, II, p. 149—166; Magdelain, *Le consensualisme dans l'édit du préteur*, Paris, 1958, 195 p.).

După codificare, Gaius nu va mai vorbi, evident, de edictele pretoriene ca izvor de drept, ci despre atribuțiile jurisdicționale ale pretorului, mai ales acolo unde vicisitudinile și inconvenientele noului sistem de guvernare nu puteau fi concepute fără el (Riccobono, în: *Mél. De Visscher*, II, 280).

⁹ *Responsa prudentium*, curios izvor în știința dreptului, cunoscut în texte sub numele de *interpretatio prudentium* (v. și: sup. § 2; Pomponius, D. I, 2, 2, 5 și 12) este vechi la Roma, rămas de la ueteres (De Visscher și M. Nicolau, *I.p.r.*, RHD, 1936, p. 615—650). I-a practicat și G., dovadă cele 506 *responsa* atestate statistic (G. Diósdí, *G., Rechtsgelehrter oder Schulmeister?*). Aici stă greșeala celor care au subestimat activitatea jurisconsultului Gaius, reducînd valoarea științei sale numai la manuscrisele *Instituțiunilor*; acestea, în adevăr, nu cuprind *responsa*.

Tocmai de aceea trebuia G. să citeze acest izvor de drept înaltea senatusconsultelor și a constituțiilor (Horvat, Atti Gaio, p. 35—41; G. Longo, *Ricerche romanistiche*, 1966, 806 p.).

Acest ș, rămas text de bază în materie, a creat însă dificultăți. Întrucît: a) Sistemul *responsa*, apărînd ca formă de justiție distributivă, face contestabilă afirmația de la început care, dacă ar fi exactă, ar determina ca un *responsum* dat într-o speță să aibă putere de lege, iar în viitor să fie aplicabil la cazuri similare (P. Krüger, *Hist. des sources du dr. rom.*, trad. Jean Brissaud, Paris, 1894 p. 136). b) Neavînd caracter imperativ, înseamnă că totuși

{II} Despre ramurile dreptului

8. Dar, întreg dreptul de care ne folosim noi se referă fie la persoane, fie la bunuri, fie la acțiuni. Să discutăm în primul rând dreptul relativ la persoane¹⁰.

caracterul obligativității, cu putere de lege, a fost atribuit de Hadrian numai acelor opinii care, emise pînă la acea dată, converg în direcția speței; dar Gaius lasă neexplicat cum putea, practic, un judecător să descopere convergența la toți (cuvîntul *omnes* aceasta arăta) sau divergența, cînd acela era doar unul ocazional (*unus iudex*); trebuia pentru această muncă, timp și cunoștințe (Brühl, *Juge et prudent*, RID, 1962, p. 128). Dacă ar fi fost așa, atunci — potrivit rescriptului lui Hadrian — sarcina judecătorului era mai grea, pe cînd scopul era tocmai de a o simplifica (v. controversa De Visscher, RID, 1956, și Kunkel, ZS, 1949, p. 424 și urm.). c) Cuvintele „îndrumări și opinii” (*sententiae et opiniones*) nu arată clar dacă erau avize de speță sau lucrări de doctrină ale acelorora cărora le fusese dată *permissio iura condendi*. d) Textul nu spune ce se întimpla în caz de divergență, cînd judecătorul nu era de acord decît cu una din opiniile exprimate. Este neîndoielnic că i se împunea acel singur *responsum*, prin urmare activitatea lui era, în mod logic, restrînsă prin însuși efectul reformei (Wenger, *Die Quellen*, p. 490; Magdelain, *Ius respondendi*, RID, 1950, p. 162). Iar cînd nu era acord de opinii, G. răspunde: *iudici licet quam velit sententiam sequi*, frază tradusă în general prin „judecătorului îi este permis să adopte soluția pe care o va crede”, înțelegîndu-se prin aceasta o libertate deplină, independent de *responsa* și de dezacord.

Inovația lui Hadrian (*Idque rescripto diui Hadriani significatur*) nu poate fi înțeleasă decît dacă se admite că reforma adusă de August — nu pe cale de lege — a fost practică de atunci în mod curent, pînă ce un judecător, aflat în încercătură, s-ar fi adresat lui Hadrian, care, neavînd pretenția că inovează, a dat rescriptul. Altfel ar fi însemnat că, timp de două secole, în caz de divergență între opiniile jurisperșilor oficiali și ale celorlalți consultați într-o speță, judecătorul avea libertatea să decidă după convingerea lui personală. Deși, teoretic, aceasta era posibil, totuși, practic, pare imposibil ca *auctoritas imperialis*, în numele căreia jurisperșii formulau consultațiile, să fi lăsat pe judecător să le disprețuiască părerile după ce fuseseră consultați. Autonomia judecătorului era, în mod logic, restrînsă prin însuși efectul reformei și ca atare regula pare că datează de la intrarea în vigoare a reformei însăși, adică de la începutul Principatului.

Aportul prudenților la orientarea lui *ius civile* spre *ius gentium* a fost mare (Maschi, *La prospettiva storica della giurisprudenza classica*, Milano, 1966, p. 828), iar nu numai pentru simpla lărgire și prîmînire a formelor locale; sub principat, cînd structura rămăsese aceeași, opera prudenților va fi și mai interesantă, ca urmărind ridicarea „dreptului vulgar” la înălțimea culturii lor (L. Lombardi, *Saggio sul dir. giurisprudenziale*). Despre acestea aflăm amănunte la G., pe calea deducției din expunerile ulterioare, unde prudenții apar interpretînd legile și îndrumînd; expresiile *iure receptum*, *quo iure ultimor*, întîlnite des la G., arată doar integrarea opiniei prudenților în straturile adînci, existente (Orestano, *Ius singulare e privilegium nel dir. rom.*, 1937, 211 p.).

¹⁰ În afară de persoane — ca subiecte de drepturi — și *res* — ca obiecte asupra cărora se exercitau acele drepturi — mai existau și obligațiunile prin care se stabileau raporturile juridice între acelea: unele cu caracter patrimonial, altele derivînd din contracte, delictate etc., omise deocamdată în clasificare — dar semnalate în III, 88; de unde încep a fi studiate.

{III} Despre condiția oamenilor

9. Principala distincție în materie de dreptul persoanelor este, în adevăr, aceea care ține seama de statutul lor juridic, pentru că oamenii, luați în totalitatea lor, sînt sau liberi, sau sclavi¹¹.

10. La rîndul lor, oamenii liberi sînt : unii *ingenui*, alții *liberti*.

11. *Ingenui* sînt cei care s-au născut liberi ; *liberti*, cei care au fost eliberați dintr-o sclavie legală.

12. La rîndul lor, *liberți* sînt și ei de trei feluri : unii, cetățeni romani, alții latini și alții care sînt în rîndul dediticiilor¹².

Să ne ocupăm de fiecare din aceștia ; mai întii despre dediticii.

{IV} Despre dediticii sau despre legea Aelia Sentia

13. Prin legea Aelia Sentia așa se prevede că : acei sclavi care au fost puși în lanțuri de stăpînii lor cu titlu de pedeapsă, ca și cei cărora le-a fost aplicat fierul roșu (*stigmatum*) sau cei care, fiind bănuți de un delict, au fost supuși cercetărilor prin torturi, iar după aceea au fost dovediți vinovați de acel delict, precum și cei care au fost puși să lupte cu fierul ca gladiatori sau cu fiarele și în acest scop au fost aruncați în arenă, fie paznici chiar, iar după aceea au fost eliberați, fie de acel stăpîn, fie de altul, toți aceștia să devină liberi, de aceeași condițiune de care sînt peregrinii dediticii¹³.

¹¹ Vînd să vorbească despre dreptul persanelor. G. pornește și rămîne la noțiunea de om (*homo*), deși știa că la romani nu toți oamenii erau persoane, că sclavii erau lucruri (*res*), totuși pe aceștia, în formule, G. îi va desemna mereu *homo*.

Persona, cuvînt etrusc (*phersu*), etimologic cu înțeles de „mască”, „rol” sau „personaj de teatru” (Meillet, *Hist. de la langue lat.*, 1928, p. 84; Nedoncelli, *Prosopon et persona dans l'Art. classique*, 1948; Le Bras, *La capacité personnelle et structures sociales dans l'anc. dr. rom.*, în: *Mél. Erühl*), era, pe scena juridică, orice subiect capabil de drepturi și datorii, în stare să joace un rol bine definit: proprietar, posesor, tată de familie, creditor, tutore etc. Cu acest sens, apropiat de cel original, se spunea că cineva poate avea mai multe roluri sau calități juridice (*plures personas sustinet*).

Clasificarea fundamentală a oamenilor (nu a persoanelor) în liberi și sclavi nu constituie indiciul că G. socotea sclavia ca legitimă.

¹² Oamenii liberi se împart, spune G., în trei categorii: la o extremă — *civis Romani*, la cealaltă — *liberti dediticii*, iar între ei, *latini*, care se bucurau de dreptul Latiiului (*ius Latii*), acest drept — pretins de popoarele Italiei — fiind una din cauzele războaielor civile (Schönbauer, *Wortlaut u. Sinn der Constitutio Antoniana*, Atti Verona, IV, p. 115).

¹³ Textul se referă la două categorii inferioare de liberi, unii proveniți din sclavii delincvenți, ajunși în sclavie în urma unei condamnări (*serui poenae*), alții proveniți din rîndul peregrinilor *dediticii*; libertatea acordată ambelor categorii fiind de cel mai jos nivel (*passima libertas* — inf., § 26).

Nu posedăm textul legii Aelia Sentia, dar, de la autorii care au discutat-o, înțelegem că libertatea pe care o căpătau aceia din ultima categorie nu-i conducea la cetățenia deplină,

{V} Despre peregrinii dediticii

14. Peregrinii dediticii se numesc aceia care cindva, ridicînd armele, au luptat împotriva poporului roman, și apoi, fiind învinși, s-au predat.

15. Prin urmare, despre sclavii aflați în această rușinoasă poziție, în orice chip ar fi fost eliberați și indiferent la ce etate, chiar dacă ar fi fost în deplinul drept al stăpînitorilor, noi niciodată nu vom spune că ei devin cetățeni romani sau latini, ci îi vom socoti, în orice caz, în rînd cu dediticii.

16. Dacă însă un sclav nu se află într-o așa de umilitoare condiție, atunci vom spune că cel eliberat devine fie cetățean roman, fie latin.

17. Devine, în adevăr, cetățean roman acela în persoana căruia se intrunesc aceste trei condiții: să fie mai mare de 30 de ani, să fi aparținut stăpînitorului în virtutea dreptului quiritar, în fine, să fi fost eliberat printr-o justă și legitimă manumisiune, adică prin *vindicta*, recensămînt sau testament; iar dacă îi va lipsi una din aceste condiții, el va fi socotit latin¹⁴.

{VI} Despre eliberare. Dovada justei ei cauze

18. Ceea ce se cere cu privire la vîrsta sclavului a fost statornicit prin legea Aelia Sentia. Legea aceasta a voit, în adevăr, ca sclavii sub 30 de ani să nu devină, odată eliberați, cetățeni romani, decît dacă elibera

ci erau, cum spune Ulpian (XX, 14), „cetățeni fără țară” (*nullius certae ciuitatis ciues*) (inf., n. 22).

Adusă sub consuli S. Aelius și C. Sentius Saturninus (anul 4 e.n.), această lege a marcat, împreună cu alte două — I. Fufia Caninia (2 î.e.n., și I. Iunia Norbana (19 e.n.) —, o reformă radicală a vechiului sistem de eliberare, privind atît pe sclavi cît și pe eliberatori. Sistemul, repus în practică de August și menținut de succesorii săi, a împiedecat infiltrarea și ascensiunea în comunitatea politică romană a unor foști prizonieri sau dezrobîți. (Cînd Horatius a scris epoda IV (*In Maenam, Pompei libertum*), legea încă nu intrase în vigoare, căci altfel Sextus Maenas, libertul lui Pompeius și apoi comandantul flotel sale, nu ar fi ajuns în situația de a arbitra în conflictul dintre Octavian și Pompeius, trădîndu-l succesiv, prin trecerea de partea celui alt în mai multe rînduri.)

În perioada care merge de la Traian pînă la jumătatea secolului II, condamnarea avea, într-adevăr, drept urmare sclavia. Compilatorii Digestelor, invocîndu-l pe G., spun că acest lucru era valabil chiar și pentru vremea lor (D. 48, 19, 29 -- G., *Ad l. Iul. et Pap.: Qui ultimo supplicio damnantur, statim et ciuitatem et libertatem perdunt*). Dintr-o scrisoare a lui Plinius către Traian (*Epist.*, X, 31) și din răspunsul lui Traian (*Epist.*, X, 32) aflăm că, în vremea lor, condiția celor condamnați, *sive in opus sive in ludum similiaque his genera poenarum* (fie la munca silnică, fie la lupta în arenă și la alte pedepse asemănătoare), nu era încă definitiv reglementată (N. Barbu, *Ist. lit. lat.*, București, 1962, p. 300).

Dediticii, după eliberare, trebuiau să plece dincolo de linia de centură a Romei, la o sută de mîle (§ 27; v. Segré, *La deditio ei dediticii Aeliani*, BIDR, 1890, p. 19—41).

¹⁴ Cuplarea lui *iustus* cu *legitimus* (*iusta ac legitima manumissio*) nu trebuie să ne surprindă, intrucît, în terminologia dreptului clasic, nu tot ce era *iustus* era socotit *legitimus* (invers însă, da!). Kaser (ZS, 1953, p. 125—178) crede că *legitima* atașat la *iusta* înseamnă uncori mai mult și exemplifică aceasta, în materie de persoane, cu expresiile: *legitimus filius* (*uxor, nuptiae, matrimonium*) sau *legitima cognatio* (III, 10), în fond *agnatio*, integrată în *ius legitimum* al I. XII T. Altelei însă, *ius legitimum* este sinonim cu *iustum* (I, 55): *iustus nuptiis*; I, 90—91: *ex iustis nuptiis conceptus*. Formularea *ex iusta servitute manumissi* (sup., § 11) rămîne fără explicație.

rea lor s-a făcut prin *uindicta* și dacă a fost dovedită, în fața comisiei¹⁵, o justă cauză a eliberării.

19. O justă cauză a eliberării este, de pildă, atunci cînd cineva eliberează, în fața comisiei de eliberări, pe un fiu sau o fiică naturală, pe un frate sau o soră naturală, pe un copil crescut de el (*alumnus*), pe un preceptor sau pe un sclav pentru a-l pune în fruntea unei afaceri sau pe o sclavă, pentru a o lua în căsătorie¹⁶.

{VII} Despre întrunirea comisiei de eliberări

20. Comisia de eliberări se compune, în orașul Roma, din 5 senatori și 5 cavaleri romani puberi, iar în provincii din 20 de recuperatori (*recuperatores*), cetățeni romani. Întrunirea are loc în ultima zi a sesiunii; la Roma, eliberările în fața comisiei se fac în anumite zile. E însă obiceiul ca sclavii mai vîrstnici de 30 de ani să fie eliberați oricînd, chiar în treacăt, de ex. cînd pretorul sau proconsulul se duc la baie sau la teatru¹⁷.

21. Sclavul sub 30 de ani, odată eliberat, poate deveni cetățean roman, cu condiția numai ca stăpînul care l-a eliberat să nu fi devenit prin aceasta insolubil, și să nu fi intervenit nimeni altul ca moștenitor care să-l înlătore pe dînsul, liberul și totodată instituitul moștenitor prin testament. <Lucrul acesta a fost de asemenea prevăzut prin legea Aelia Sentia¹⁸.

¹⁵ În Italia sclavia era veche, iar eliberarea recentă. Cauzele (*causae probationes*) pentru care manumisiunile nu se puteau face se refereau, după legea Aelia Sentia, unele, și la eliberatorul conștient de fraudă (*consilium fraudis*), în dauna creditorilor (inf., § 37).

¹⁶ *Alumnus* era copilul născut liber, dar abandonat de părinți. Luat și crescut de o persoană binefăcătoare, copilul rămînea sclavul acestuia. Asupra exactei traduceri și interpretări, v. discuția dintre C. Tomulescu — D. Firoiu și Vl. Hanga (Justiția nouă, 1956, p. 748—757).

Despre eliberări de sclave, în vederea căsătoriei cu stăpînul, avem cîteva inscripții (CIL. III, 2 096, 2 371, 7 504, 2 816).

Manus — „mînă”, în drept „puterea (juridică) pe care ți-o dă mîna”, gest care însoțește și justifică un act juridic; *mancipatio* — dobîndirea puterii, a proprietății; *emancipatio* — scoaterea de sub *patria potestas*; *manumissio* — trimiterea (din mînă) în libertate (v. și inf., n. 72). Gesturile acestea, rituale în procedură, romanii le îndeplineau realmente și ele concretizau voința cu care se da viață actului juridic; evident, cu timpul, simbolică și ritualul au rămas numai pentru a indica efectele juridice.

¹⁷ Competența recuperatorilor, în materie de eliberări, era justificată prin accelerarea procedurii care, în fața lor, se încheia în maximum 10 zile; se judeca în colective de trei sau cinci membri, indicații de pretor, cu formula investirii: *recuperatores sunt* (Eisele, *Beiträge zur röm. R. Gesch.*, 1896, cap. V; Girard, *Man.*, p. 1 071, n. 3).

¹⁸ În afară de sclavul instituit moștenitor concomitent cu eliberarea (II, 154), se crede că s-ar fi vorbit aici și despre *dominium ex iure quiritium*, despre cele trei condiții și cele trei moduri solemne necesare eliberării, cum și despre libertăți care trăiesc ca cetățeni, dar mor ca sclavi (Zulueta, I, p. 6, n. 6).

[Latinii iuniani]

22. Sclavii eliberați prin scrisoare sau într-un cerc de prieteni, cu prilejul unei petreceri * >poartă numele de *latini iuniani*: latini, pentru că sînt asimilați cu latinii din colonii; iuniani, pentru că au dobîndit libertatea prin beneficiul legii Iunia, așa ca să se cunoască că au fost cîndva sclavi¹⁹.

23. Totuși, Legea Iunia nu le permite acestora nici să facă testament, nici să primească ceva din testamentul altuia și nici să fie desemnați tutori, prin vreun testament.

24. Ceea ce am spus despre aceștia, că nu pot primi ceva prin testament, noi astfel înțelegem: să spunem că ei nu pot primi de acolo nimic <direct **> cu titlu de moștenire sau de legat; cu alte cuvinte, prin fideicomis, pot primi.

25. Cei care intră în categoria dediticiilor nu pot primi în nici un caz ceva prin testament, întocmai ca orice peregrin, după cum, potrivit unei opinii care a prevalat, ei înșiși nu pot face testament.

26. Așa că libertatea cea mai rea este a acelor care fac parte din categoria dediticiilor și prin nici o lege, nici un senatusconsult sau nici o constituție imperială, nu li se dă lor acces la cetățenia romană²⁰.

27. Ba chiar le este oprit să se stabilească în orașul Roma și nici pe o rază de 100 de mile în jurul Romei, iar dacă totuși ar contraveni acestei dispoziții, consemnul este ca atît ei, cit și bunurile lor, să fie vindute la licitație publică, cu condiția să nu fie ținuți ca sclavi la Roma sau pe o rază de 100 de mile în jurul orașului Roma, și nici să mai fie eliberați vreodată;

* 24 rinduri ilizibile (V, p. 5). Partea finală a § 21 a fost parțial restituită, după sens, de Mommsen: *idque eadem lege Aelia Sentia cautum est*; iar partea inițială a §-ului 22, după Iust. Inst. (I, 6, 2), Ulp. (I, 10 și urm., 14), Dositheii (5, 6), Theoph. (1, 5, 4), G. Epit. (1, 1, 2). Cum restituirea *Latini sunt qui aut per epistulam aut inter amicos aut conuiuii adhibitione manumittuntur*... ar presupune referirea la toate categoriile de latini, preferăm restituirea *Serui qui*... care limitează situația numai la cei eliberați fără forme.

** *in directo* — Reinach (*indirecto* — V: *inde directo* — Knip: *in (de) directo* — David—Nelson); cf. II, 275: *directo iure*.

¹⁹ *Latinii iuniani* erau dezrobiiți fără forme. Această nouă categorie de latini — alături de cei *coloniarii* și cei *ueteres* din Latium, creată de l. Iunia (19 e.n.) (l. Iunia Norbana: Iust. Inst. I, 5, 3) — era îngrădită de multe restricțiuni (*libertas minor*): nu se bucura de cetățenie, și deci de drepturi politice, după cum nici de anumite drepturi civile (de ex.: de *ius conubii* — I, 55 și II, 56), nu puteau moșteni și nici lăsa bunurile descendenților (I, 23). Spre deosebire de dediticii, aveau *ius commercii*, adică dreptul de a vinde, de a cumpăra, dreptul de creanță (Tit. Liv., I, 49; XXX, 3). Dar, ca și dediticii, la data morții, reinviau drepturile patronului, adică se pierdea, odată cu viața, și libertatea: *In ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant* (Iust. Inst., I, 7, 4). Deci, aceștia trăiau liberi, dar mureau sclavi (Ulp., XX, 14). Libertatea lor era numai *de facto*.

²⁰ *Peregrinii dediticii* aveau în condițiile legii Aelia Sentia (sup., § 25; III, 71—75) aceeași poziție juridică ca și sclavii *manumissi* (Frezza, *Le forme federative*, SDHI, 1938, p. 363 și urm.).

iar dacă totuși ar fi eliberați, este dispoziția ca ei să fie considerați sclavi ai poporului roman ²¹; și acestea au fost prescrise așa de legea Aelia Sentia ²².

Latinii ; dobândirea cetățeniei romane

28. În schimb, latinii ajung la cetățenia romană în multe feluri.

29. În primul rând, de la sine, prin efectul legii Aelia Sentia, ale cărei dispoziții prevăd că aceia care, fiind mai tineri de 30 de ani la data eliberării, și deveniți apoi latini, s-au căsătorit cu cetățene romane, sau latine din colonii, sau de aceeași condiție cu ei înșiși — și au dovedit aceasta cu nu mai puțin de 7 martori, cetățeni romani puberi. Dacă aceștia au dat naștere unui băiat, să li se dea posibilitatea ca, potrivit aceleiași legi, să se înfățișeze pretorului sau, în provincii, guvernatorului provinciei, când acel fiu va începe să fie de un anșor, și să arate că au contractat căsătoria în condițiile legii Aelia Sentia, cu o femeie de la care are acum un fiu de un anșor. Iar dacă acela, în fața căruia a fost administrată dovada, a găsit că așa este, atunci atit latinul (iunian *) însuși cit și soția lui — dacă și ea era de aceeași condiție — sînt proclamați cetățeni romani.

30. Cit privește copilul, (nu mai**) adăugăm mențiunea „ca și el să fie de aceeași condiție”, căci atita timp cit soția latinului este cetățeană romană, urmează că cel născut de ea se naște cetățean roman, în baza recentului senatusconsult adus la propunerea divinului Hadrian.

31. Deși, în virtutea legii Aelia Sentia, acest drept de dobîndire a cetățeniei romane nu l-au avut decit tinerii sub 30 de ani, care au fost eliberați și apoi au devenit latini, totuși mai târziu, în baza senatusconsultului care a fost dat sub consuli Pegasus și Pusio, dreptul acesta a fost concedat și celor mai vîrstnici de 30 de ani, eliberați și deveniți latini ²³.

32. Dealtfel, chiar dacă latinul a decedat mai înainte de a fi făcut dovada dreptului fiului său de un anșor, această dovadă o poate face mama lui și, în felul acesta, devine ea însăși cetățeană romană, dacă a fost latină (<... ***), iar fiul, chiar dacă este și el de acum cetățean roman, ca unul care a fost născut de o cetățeană romană, totuși pentru ca el să devină *suus heres* al tatălui, ea va trebui să facă dovada dreptului lui.

32^a. Cele ce am spus despre fiul de un anșor, înțelegem că vor fi aceleași și cînd e vorba de fiica de un anșor.

* *Iunianus* — Reinach.

** (*in ipso filio non* — Reinach (*nii* — V).

*** 2 $\frac{1}{2}$ rînduri ilizibile.

²¹ Afirmația este aplicabilă nu numai dediticilor aeliani, ci oricărui fel de *dediticus*, căci nici unul nu putea deveni *ciuis Romanus*, după normele cu care se obținea de obicei acea calitate.

²² Această lege nu inova, ci adăuga un caz nou la o categorie veche. Nu avem textul legii, dar înțelegem asprimea ei.

²³ Acești consuli (sub Vespasian 69—79 e.n.) sînt și autorii altui *set.*, în legătură cu unele înlesniri la succesiune (II, 254).

32^b. Mai mult, în virtutea legii Visellia, cei eliberați și deveniți latini, dacă au servit 6 ani în garnizoana Romei, fie că sînt trecuți de 30 de ani, fie că sînt sub 30 de ani, dobîndesc dreptul quiriiților, adică devin cetățeni romani. A venit apoi, se zice, un senatusconsult prin care li s-a acordat acestora cetățenia romană chiar numai după 3 ani de serviciu sub arme ²⁴.

32^c. În baza unui edict al lui Claudius, latinii dobîndesc dreptul quiriiților ²⁵ și atunci cînd au construit o navă marină în care să încapă nu mai puțin de zece mii de măsuri de griu, și dacă acea navă — sau alta în locul ei — a transportat la Roma griu, timp de șase ani ²⁶.

33. Mai departe, s-a decretat de către Nero că latinul care ar avea o sumă de 200 de mii de sesterți sau mai mult și va fi construit la Roma o casă pentru care a cheltuit nu mai puțin decît jumătate din avutul său să dobîndească și el dreptul quiritar ²⁷.

34. În sfîrșit, împăratul Traian a statornicit că dacă un latin a exercitat timp de trei ani, la Roma, meseria de brutar și în timpul acesta a măcinat zilnic nu mai puțin de 100 de măsuri de griu să ajungă la dreptul quiriiților (<... *).

* 3 rinduri ilizibile.

²⁴ Legea Visel(l)ia din anul 24 e.n. (Knep).

²⁵ *Ius quirilium consequuntur*, termen neexplicat de G. Dăși face mult uz de el nu-l menționează ca inclînd un element constitutiv al sistemului juridic roman. Din discuțiile romanștilor (v. la De Visscher, în: *Festschr., Schulz*, II, p. 71—78; id., în *Mél. Brühl*, 1959, p. 317—323) ar rezulta că aici expresia este sinonimă cu *ciues Romani fiunt*, deci i.q. este: a) denumirea arhaică a dreptului de cetățenie, adică statutul juridic al unui roman (Kornemann, REPW, v^o *ciuis, ciuitas*); b) cum, la G., expresia i.q. nu apare izolat, ci în opoziție cu condiția de latin, iar în § 35 și ca un mînunchi de norme pozitive, aplicabile locuitorilor dinăuntru Romei, deosebit de restul populației latine din provincie, s-a presupus a fi echivalentă și cu *ius ciuile*. Echivalența este însă îndoielnică, fiind scoasă în relief mai mult prin opoziție cu situațiile ocolite de dreptul pretorian (inf., §§ 35, 54 etc.); în orice caz, nu este perfectă, întrucît formula *ex i.q.* nu figurează în ritualul multor acte, chiar din domeniul lui i.e.; de pildă, la formula sponsiunii (IV, 93) sau la aceea a legisacțiunii *per sacramentum in personam* (IV, 13). Iust. Inst. (I, 2, 2), invocate de obicei pentru sinonimia i.q. — i.e., și care presupun o parafrazăre a pasajului corespunzător din G.I., în fond un text rămas de la Ulpian, evident interpolat. Dificultatea de a determina exact măsura care revine fiecăruia dintre aceste sensuri provine de acolo că nu se cunoaște precis rolul și originea cuvîntului *quiris*; deducerile etimologice s-au dovedit sterile, iar cele istorice cu puține șanse. Predilecta folosire a expresiei i.q., la G., în sec. II și, în general, în limbajul tehnic al textelor, îndreptățește primul dintre sensuri (Weiss, REPW, v^o *ius quir.*). Aceste texte dau convingerea că i.q. nu era un rest rătăcit din vechiul drept în jurisprudența imperială, ci considerat identic cu *ciuitas Romana* și niciodată conferit altcuiva decît latinilor (Plinius, *Epist. ad Traianum*, X, 104).

G. arată etapele istorice prin care s-a ajuns ca — în vremea lui — o parte din latinii, de fapt locuitorii peninsulari, să pătrundă în cercul restrîns al cetățenilor, ca recompensă pentru inițiative sau servicii remarcabile (§§ 29—35).

Pentru ilustrarea celui de-al doilea sens de norme pozitive aplicate lui *Quiris* — unul la procedura mancipației și celălalt la *in iure cessio* — se invocă clișeele *meum esse ex i.q.* (IV, 16) și *nudum i.q.* (inf., § 54) care confirmă aceasta.

²⁶ Ulp., 3, 6; Suetonius, *Claud.*, 18 și 19.

²⁷ *Aedificium* în loc de *domum* (Ulp., 3, 1; Tacitus, *Ann.*, XI, 43; Suetonius, *Vespas.* ⁸).

[Modurile formale ale eliberării]

35. Dealtfel, cei mai în vîrstă de 30 de ani eliberați și deveniți latini pot, printr-o nouă eliberare, să dobîndească dreptul quiriților. Pentru ca să manumită pe unul de 30 de ani <... *> cel eliberat prin *uindicta* sau cu ocazia recensămîntului, ori prin testament, devine cetățean roman și totodată liber al celui care l-a reeliberat. Prin urmare, dacă un sclav aflat în proprietatea ta bonitară devine al meu după dreptul quiriților, numai de tine poate fi făcut latin; dar reeliberat poate fi numai de mine, nu și de tine, și în cazul acesta devine libertul meu. Dar și cel care primește dreptul quiritar pe alte căi, încă devine libertul meu. Iar atunci cînd el va muri, *bonorum possessio* a lui îți revine ție, indiferent prin ce procedeu a dobîndit dreptul quiriților. Cel aflat atît în proprietatea bonitară a cuiva, cît și în cea quiritară, eliberat fiind, bineînțeles, de către același, poate deveni și latin, dar și dobîndi totodată dreptul quiriților.

36. <Cu toate acestea, nu-i este îngăduit oricui vrea să elibereze **>.

37. Astfel, acela care eliberează spre fraudă creditorilor ori a patronului face act nul, căci legea Aelia Sentia interzice o astfel de eliberare ²⁸.

38. Tot așa, potrivit aceleiași legi, stăpînului mai tînăr de 20 de ani nu-i este permis să facă o eliberare altfel decît prin *uindicta* și numai dacă a fost dovedit, în fața comisiei, justul motiv al eliberării.

39. Juste motive ale eliberării sînt, de pildă, dacă cineva eliberează pe tatăl sau pe mama sa, pe un preceptor sau pe fratele său de lapte. Dar motivele acelea pe care le-am arătat mai sus, referitoare la sclavul mai tînăr de 30 de ani, pot fi invocate și aici, în cazul despre care vorbim ²⁹. Și invers, acele motive pe care le-am arătat cînd a fost vorba de stăpînul mai tînăr de 20 de ani pot fi extinse și cînd e vorba de sclavul mai tînăr de 30 de ani.

40. Cum pentru stăpînii sub 20 de ani a fost stabilită prin legea Aelia Sentia o anumită regulă de eliberare, urmarea este că unul care are abia împlinită vîrsta de 14 ani, deși poate să-și facă testamentul, și în acela să-și instituie moștenitorii și chiar să lase legate, totuși nu poate acorda libertatea unui sclav, tocmai pe motivul că este sub 20 de ani ³⁰.

41. Dacă însă stăpînul mai tînăr de 20 de ani ar vrea să-l facă pe sclav latin, va trebui să arate neapărat în fața consiliului motivul și numai după aceea să-l elibereze „*inter amicos*” ³¹.

* 1½ rînd ilizibil.

** 2 rînduri ilizibile. Restituire Goeschen, după Iust. Inst. (I. 1, 6 pr.).

²⁸ *Fraus creditorum* era socotită un delict (Iust. Inst., I, 6, 1-3). Cei care puteau cere anularea eliberării erau creditorii; sclavul eliberat în asemenea condiții — contrar principiului că libertatea odată dobîndită nu se mai poate revoca — era socotit, cf. l. Aelia Sentia, tot sclav și putea fi rechemat în servitute (Inf., § 47).

²⁹ Just motiv de eliberare mai este, de pildă, și acela cînd stăpînul face pe un sclav procurator, sau ia pe o sclavă de soție (Iust. Inst., I, 6, 5).

³⁰ G. I., II, 113; G. Epit., I, 1, 7.

³¹ Au existat, cu timpul, derogînd de la vechiul formalism al eliberării, și dezrobiri fără forme, fie în prezența mai multor prieteni (*inter amicos*), fie la un banchet (*post mensam*) sau printr-o scrisoare adresată de stăpîn sclavului, anunțîndu-l că-l declară liber (*per epistulam*) — v. Mittels, *Reichsrecht u. Volksrecht*, 1891, p. 103, 152, 376.

42. În sfârșit, prin legea Fufia Caninia ³², a fost fixată o limită pînă la care să se facă eliberări de sclavi prin testament.

43. Astfel, celui care ar avea mai mult de doi sclavi, dar nu mai mult de zece, îi este permis să elibereze pînă la jumătate din numărul lor; celui care ar avea peste zece, dar nu mai mult de treizeci, îi este permis să elibereze pînă la 1/3 din acest număr. În schimb, celui care ar avea mai mult de 30, dar nu peste 100, i se dă puțința să elibereze pînă la 1/4 din ei. În sfârșit, celui care ar avea mai mult de 100, dar nu peste 500, nu-i este permis să elibereze mai mult de 1/5 din ei; <dar nici aceluia care are peste 500 nu i se dă o posibilitate mai mare *> căci legea prescrie că nici lui nu-i este permis să elibereze mai mult de 100. Dacă însă cineva are în totul numai un sclav sau doi, nu-l afectează această lege și ca atare poate elibera fără restricții.

44. Dealtfel, această lege nu se aplică sub nici un motiv celor care eliberează fără testament; așa că celor care eliberează prin *vindicta*, recensămint sau *inter amicos*, le este îngăduit să elibereze pe toți sclavii, afară, bineînțeles, de cazul cînd vreo altă împrejurare n-ar împiedica eliberarea.

45. Ceea ce am spus despre numărul sclavilor care pot fi eliberați, noi așa înțelegem: că, atunci cînd legea spune că poate fi eliberată o jumătate, o treime, o pătrime sau o cincime din numărul sclavilor, înseamnă că îți este permis să eliberezi mai puțini decît numărul plafonat al eșalonului superior. Și acest lucru a fost specificat chiar prin lege, căci ar fi fost în adevăr absurd ca unuia care era stăpîn a 10 sclavi să i se dea puțința să elibereze 5, pe motiv că i s-a concedat dreptul de a elibera pînă la jumătate din numărul lor, iar celui cu 12 sclavi să nu i se dea voie să elibereze mai mulți decît 4; și tot așa celor cu mai mulți decît zece <... **>³³.

[Frauda la legea Caninia]

46. În adevăr, dacă printr-un testament a fost acordată libertatea unor sclavi prin scrierea numelui lor în cerc, așa încît să nu se cunoască ordinea eliberării, nu va fi liber nici unul, căci legea Fufia Caninia anulează eliberările care au fost făcute spre fraudă ei. Există dealtfel unele senatusconsulte speciale, prin care au fost declarate nule eliberările plăsmuite spre fraudă acestei legi ³⁴.

* *Quam D habenti maior potestas manumittendi d(atur)* — Bizoukides.

** 24 de rinduri ilizibile.

³² Legea Fufia Caninia (2 c.n.), sub consiliu L. Caninius Calus și C. Fufius Geminus.

³³ Pentru prevenirea subterfugiilor la eliberări peste limită, G. ar fi expus aici dispozițiile legii păstrate numai în Epit. (I, 2, 3-1), și anume: a) cerința specificării nominale a sclavilor, pentru ca în felul acesta să se știe cine intră în numărul limită și cine nu; b) neadmiterea eliberărilor sub forma înscrierii numelor în cerc, căci altfel nu s-ar fi putut stabili cine a fost eliberat întii, cine mai pe urmă.

³⁴ Pentru ca eliberările să nu constituie un pericol, nu numai pentru creditorii patronului, dar chiar pentru statul însuși (care s-ar fi putut transforma cu timpul într-un stat de liberti), s-a recurs la noi măsuri de îngrădire, printre care G. citează l. Aella Sentia (Inf., § 47), l. Caninia (și în: II, 239; Epit. I, 2, 2), chiar l. XII T. (II, 224), și multe senatusconsulte speciale.

47. În sfârșit, trebuie reținut că ceea ce a fost prevăzut în legea Aelia Sentia cu privire la sclavii eliberați spre fraudarea creditorilor — anume ca aceștia să nu fie considerați liberi — același lucru se aplică și peregrinilor (așa cum a stabilit Senatul, la propunerea lui Hadrian), bineînțeles, restul dispozițiilor acestei legi neprivind pe peregrini ³⁵.

[Persoanele : sui iuris, alieni iuris]

48. Relativ la starea juridică a persoanelor, mai urmează și o altă distincție. În adevăr, unele persoane sînt în plenitudinea drepturilor (*sui iuris*), altele sînt supuse dreptului altuia (*alieno iure*).

49. Iar, la rîndul lor, printre acele persoane care sînt supuse dreptului altuia, unele se află sub *potestas*, altele sub *manus*, iar altele în *mancipium*.

50. Să ne ocupăm deocamdată de cele care sînt supuse dreptului altuia, și cînd vom cunoaște care sînt acele persoane vom înțelege îndată și pe cele care sînt *sui iuris* ³⁶.

[Dominica potestas]

51. Să vorbim mai întîi despre cei care se află sub o *aliena potestas*.

52. Așa se găsesc sclavii sub puterea stăpînilor. Puterea aceasta este în adevăr de dreptul ginșilor, căci, la toate popoarele, în general, putem observa că stăpînii au asupra sclavilor o *potestas vitae necisque* și că tot ce se dobîndește prin sclavi revine stăpînului ³⁷.

³⁵ Asupra traducerii, v. Tomulescu — D. Firoiu și V. Hanga, loc. cit.

³⁶ G. procedează prin eliminare: sînt *sui iuris* toți cei care nu sînt supuși puterii altora.

Puterea capului de familie (*potestas*) se diversifică după persoanele cărora li se aplică, astfel: a) asupra copiilor și, în general, a descendenților (*patria potestas*); b) asupra soției (*manus*); c) asupra sclavilor (*dominica potestas*); d) asupra persoanelor aflate în *mancipium*.

În fapt și în drept, între toate aceste puteri, pînă la moartea lui *pater familias* nu sînt prea mari diferențele, căci, în afara celei *mancipium*, toate sînt pe viață; iar față de *dominica potestas*, inalienabile. Ca și sclavul, copilul și soția sînt instrumente juridice de achiziție pentru *pater familias*; acesta nu poate fi obligat pentru faptele fiului său, mai mult decît pentru cele ale unui sclav, prin acțiunile *adiecticiae qualitatis*, cu excepțiile: a) pentru fiu nu este necesară ficțiunea libertății, întrucît el este liber; b) sclavul nu se poate obliga prin contracte, pe cînd fiul, da, întrucît are personalitate juridică; c) capacitatea procesuală a sclavului este nulă, pe cînd a fiului e doar redusă; căci el poate reprezenta pe tată în acțiunile intentate contra acestuia, dar referitoare chiar la fiu, și poate intenta o *actio iniuriarum*, cum și toate acțiunile *in factum*.

³⁷ Sclavia nu este definită, ci doar prezentată ca fiind o instituție de *ius gentium*, fără a mai simți nevoia să evoce *naturalis ratio*.

Potestas (nu *ius*) *vitae necisque* asupra sclavului constă și din absorbția întregii lui capacități economice. De fapt, un articol de inventar (*res corporalis* -- II, 13) în patrimoniul stăpînului, trăind cu speranța eliberării. Întrevedem și pentru sclavi recunoașterea vagă a unor legături de rudenie naturală (sup., § 19), recunoașterea obligațiilor naturale (III, 119*) și răspunderea cu peculiu pentru obligațiile lor contractuale (IV, 69); totuși, nimic despre acestea în legi. G. nu arată dacă *pater familias* ar fi avut asupra propriilor copii sau a soției aceeași *potestas vitae necisque*, existentă desigur în trecut, dar perimată pentru vremea lui Hadrian (cf. Marcianus (lib. 14 — D, 48, 9, 5) — în legătură cu fiul acestui împărat, v. și: Selb, *Von ius vitae necisque u. Züchtungsrecht*, The Jurist, Dublin, I, 1966; Aurel Popescu

[Maltratarea sclavilor]

53. Astăzi însă nici unui cetățean roman și nimănui altuia din cei ce se află sub cîrmuirea poporului roman nu-i este permis să trateze cu cruzime și fără motiv pe sclavii săi; căci, potrivit unei constituțiuni a <preaslăvitului * > împărat Antoninus, acela care-și ucide fără motiv sclavul este dator să răspundă, întocmai ca cel care a ucis pe sclavul altuia. Dar chiar exagerata asprime a stăpînitor este reprimată prin constituțiunea aceluiași împărat; fiind, în adevăr, consultat de unii guvernatori ai provinciilor, în legătură cu sclavii care își găsesec refugiu în templele zeilor sau un azil la statuia împăraților, acesta a prescris că, dacă cruzimea stăpînitorilor se va dovedi excesivă, aceia să fie constrinși a-și vinde sclavii

Și bine s-a procedat în ambele cazuri, fiindcă există o regulă, anume că noi nu trebuie să ne folosim abuziv de dreptul nostru, așa cum, pentru același motiv, le-a fost interzisă și prodigiilor administrarea bunurilor lor ³⁸.

* (*s*) *acratissimi* — Kübler.

Neue Betrachtungen über den G.-Stil, Iura, 1973, p. 199 și urm.). Originea unei asemenea *polestas* ar fi stat în dreptul lui *pater* de a omori pe fiul care l-a lovit (v. *homo sacer: leges Regiae*, Servius, I, 6; alte amănunte la Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, 1967, p. 5, n. 1).

Sclavul, ca reprezentant al stăpînitorului, constituie: a) o abatere de la principiul nereprezentării, acesta oferind mari neajunsuri; b) extinderea principiului achiziției de bunuri prin persoanele de sub putere, aceasta făcînd ca sclavul să-l poată reprezenta pe stăpînitor, dar nu în justiție, ci în producția economică; tot ce s-ar dobîndi de sclav (drepturi reale, creanțe) trece în patrimoniul stăpînitorului (*quodcumque per seruum adquiritur id domino adquiritur*).

Deși distincția aceasta între diferitele acte săvîrșite era, formal, numai juridică, nu și economică, cum s-ar părea, în fond se aprecia numai rezultatul economic al unui act sau altul. Asupra acestei distincții G. va mai reveni (II, 86) și o va fundamenta, dovadă evidentă a influenței bazei economice sclavagiste asupra dreptului privat (Taubenschlag, *Rzym-skie prawo prywatne* (rec: Kupiszewski, Iura, 1956, p. 237--239)).

Evident, G. exagera, atribuind sclavului o totală incapacitate patrimonială (Solazzi, *Gl. a G.*, I, p. 116), cînd el trebuia să știe că nu toți oamenii de atunci (*qui hoc tempore sub imperio populi Romani sunt* — inf., § 53) respectau atât de riguros principiul incapacității patrimoniale a sclavilor, cum o făceau cetățenii romani. G., care se ocupase de dreptul provincial mai mult decît oricare altul dintre jurisții, va fi fost informat că în dreptul grec (Kroll, *Zur G. Frage*, Diss., 1927, p. 14) și cel din Egipt „sclavii începuseră să se bucure de oarecare capacitate patrimonială” (Taubenschlag, în *Studi Bonfante*, I, p. 383; ZS, 1950, p. 157).

Așa că *Et quocumque... domino adquiritur* este evident o glosă. Dealtfel, problema achiziției de bunuri prin intermediul sclavilor va fi reluată în fond de G. — dar nu aici, la capitolul despre persoane, cu care de fapt nu are legătură — ci, așa cum s-a spus, în II 86; iar acolo el nu va mai spune *quodcumque per seruum*.

³⁸ În masa textelor latine, acesta este unicul în care teoria a abuzului de drept apare cu formularea clară și lapidară a principiului: (*regula male enim nostro iure uti non debemus*). Meritul formulării revenind lui G., ca a rămas cunoscută și astăzi sub numele de „faimoasa regula Gaiana”, deși în literatura mai recentă, acest merit a fost minimalizat: unii editori (David — Nelson, Apogr.) chiar suprimă cuvîntul *regula* din clișeu, ca fiind de prisos, iar alții (Solazzi, *Gl. a G.*, I, p. 118—124), dacă nu suprimă chiar întregul § 55, elimină măcar formularea regulii, ca neputînd fi atribuită lui G. Lăsînd la o parte că textul msului V nu trebuie modificat arbitrar, urmează că, chiar dacă citata regulă n-ar proveni de la G., ci de la un adnotator, a cărui observație marginală a fost introdusă în text la o dată care nu poate trece dîncolo de secolele III—IV, încă ca trebuie să rețină atenția cititorului de astăzi mai mult ca a entuziastului adnotator presupus care, socotînd-o pe vremea.

[Domnium duplex asupra sclavului]

54. Cum de altfel la cetățenii romani proprietatea are dublu aspect (căci sclavul cuiva este socotit a fi sau numai în proprietatea bonitară (*in bonis esse*) a aceluia sau numai în cea quiritară sau în ambele la un loc (*ex utroque iure*)), tot astfel vom spune noi despre sclavi că se află sub *potestas* a stăpînului, cînd sînt în proprietatea bonitară a lui, chiar dacă, între timp, nu i-ar mai aparține aceluiași după dreptul quiritorilor. În adevăr, cel care are asupra sclavului nudul drept al quiritorilor, acela nu este socotit ca avîndu-l sub *potestas* ³⁹.

sa ca o inovație, de mare importanță, a voit ca, în acord cu cele spuse de G. în context, să o recomande atenției studioșilor.

Rațiunile care au determinat pe Antoninus Pius să frizeze cruzimea stăpînului au izvorit din necesități de ordin social și politic, pe cînd crucea era patrimoniului familiei de la rispa prodigului pornea dintr-un considerent de ordin privat.

E meritul lui G. (sau al adnotatorului) de a releva asemănarea dintre două folosiri abuzive ale unui patrimoniu, respectiv dintre obligația impusă stăpînului de a-și vinde sclavii maltratați peste măsură cu înlăturarea prodigului de la administrarea propriului său avut. Constituția lui Antoninus a fost pentru jurisconsultul un prilej de a teoretiza și propaga, sub gir imperial, regula rezultată.

Evident, atît măsura lui Antoninus, cît și „falmoasa regulă galeană” nu trebuie de prinse din conexiunile lor întine cu baza economică sclavagistă. Pentru Antoninus, nu e vorba de o împăcare socială cu sclavii, ci de o ușoară concesie, pentru a consolida în și mai mare măsură baza economică sclavagistă. De notat, pe de altă parte, satisfacția în felul în care sînt relate de autor limitările aduse, în vremea sa, vechii puteri discreționare asupra sclavilor (Schulz, ZS, 1930, p. 117).

Fana deorum, termenul cu care scriitorii păgîni numeau templele creștinilor, inexistent la alți juriști, a fost suspectat la G., ca fiind glosemă (Solazzi). Aparținînd mai curînd stilului secolului II, termenul a fost folosit de rescriptul lui Antoninus ca răspuns la consultațiile cerute de guvernatorii din provincii (*a quibusdam praesidibus prouinciarum*); proveniența lui de la G. poate fi deci admisă (Knip, I, 21).

³⁹ *Dominium ex iure Quiritium uel ex bonis uel ex utroque iure cuius seruus esse*; de la capitolul *Bunuri*. G. a mutat o parte aici, interesînd *potestas* asupra sclavului. Transferul a fost desigur chibzuit, spre a arăta — într-o frază — cum se etajau asupra sclavului cele trei variante posibile ale dreptului de proprietate.

Dominium ex i.q.; expresia, atestată din abundență la G., desemna dreptul de proprietate prevalent la Roma, justificat la origine prin *forță*; în manuale, cunoscut sub denumirea de proprietate quiritară; vechimea, care nu trebuie dusă pînă dincolo de sec. V î.e.n., s-ar fi cuvenit să atragă opuzarea funcției sale istorice, față de dezvoltările ulterioare ale lui *ius ciuile*; dar, precum vedem, instituțiunea își păstra valabilitatea și în sec. II e.n.

Alicuius ex i.q.; în G.I. expresia apare mereu, însoțită fie de un adjectiv posesiv, fie de un genitiv posesiv: *res mea, tua ex i.q.* (II, 41; IV, 36); *domini ex i.q.* (sup., § 17); *suos ex i.q.* (II, 82); *alterius ex i.q.* (II, 88); *legalarii* (II, 194); *testatoris* (II, 196); *defuncti* (II, 222) etc.

Nudum ius Quiritium desemna nu norma obiectivă aplicabilă numai quiritorilor, ci pe aceea subiectivă, în sensul riguros al cuvîntului *potestas*. Cînd, în speța aleasă, G. spune *Nam qui nudum ius Quiritium in seruo habet, is potestatem habere, non intellegitur*, el tocmai aceasta demonstrează, că *dominus* care-l alienase sau eliberase nu mai avea nici o *potestas* asupra sclavului (Di Marzo, *Il duplex dominium*, BIDR, 1935).

In bonis esse (sau *habere*) „a fi cuprins în bunurile cuiva”, „a face parte din patrimoniul cuiva”, uzual în texte, desemna dreptul de proprietate recunoscut de pretor — de unde și numele de proprietate bonitară sau pretoriană. Limitată în timp, restrînsă ca aplicare și provizorie, această proprietate asupra sclavului o aveau: a) uzufructuarul; b) posesorul de bună-credință, care obținuse un obiect prin simpla *traditio* sau printr-un contract decăzut pentru un viciu de formă (Bonfante, *Sulla denominazione in bonis habere*, BIDR, 1895, p. 296—301). Pentru G. deci, *in bonis habere* nu echivala cu *dominium*; dovadă că în II, 40 evită a numi *dominus* pe cel care are obiectul în *bonis*.

Proprietatea deplină, care practic le întrunea pe primele două (*uel ex utroque iure cuius seruus*), presupune deci un *triplex dominium*, care, într-o viziune istorică unitară,

[Patria potestas]

55. Tot astfel, sub *potestas* a noastră se află copiii noștri⁴⁰ pe care i-am procreat într-o căsătorie legitimă (*iustae nuptiae*). Acest drept este specific cetățenilor romani; căci aproape nu există alți oameni care să aibă asupra fiilor lor o astfel de *potestas* cum avem noi; și acest lucru l-a reîntărit, prin edictul pe care l-a dat, divinul Hadrian, în legătură cu cei care solicitau de la el cetățenia romană pentru ei și pentru copiii lor. Nu omit să menționez că și poporul galateenilor socoate pe descendenți ca aflându-se sub *potestas* a părinților⁴¹.

[Căsătoria și filiația]

56. <Cetățenii romani au sub *potestas* pe copiii lor *> dacă s-au căsătorit cu femei cetățene romane, sau latine sau chiar peregrine, cu care au *conubium*. Cum însă *conubium* are efectul că descendenții urmează condiția tatălui, s-a ajuns nu numai la faptul că aceștia devin cetățeni romani, dar și că trec sub *potestas* a tatălui lor⁴².

57. S-a luat de aici obiceiul ca, prin constituțiuni imperiale, să se acorde și unora dintre veterani dreptul de a contracta căsătorii legitime

* 2 rinduri ilizibile: *Itaque liberos suos in potestate habent civus Romani* — Kübler.

cuprindea etapele precedente (*olim, postea, utebatur, erat, intellegebatur* — II, 40), trecute acum în actualitate și prevalând rindurile recente, mai vie. Suprapunerea celor trei variante ale dreptului de proprietate asupra sclavului face evidentă denunțarea unei caracteristici a proprietății sclavagiste.

⁴⁰ După dreptul natural, *filii familias* se nasc liberi; de aici și numele *liberi*, ilustrativ la G.

⁴¹ *Dominica potestas*, care era de dreptul ginților, face contrast cu *patria potestas*, care era *iuris civilis* (*proprium ius civium Romanorum*; menționa că o instituțiune analoagă mai exista și la peregrinii din Galatea ar constitui indicul că G. ar fi fost galatean de origine (Appleton)). Dacă în dreptul public poziția fiilor și fiicelor (*liberi*) este diferită de cea a sclavilor, în dreptul privat cît timp trăiește *pater familias*, se aseamănă; după moartea lui însă sclavii rămân tot sclavi, iar *liberi* devin liberi și cu propriul lor statut juridic (*sui iuris*).

Sub primele legi ale republicii, *patria potestas* asupra descendenților era nelimitată, ca și *d.p.* asupra sclavilor (I. XII T., 4); puteau fi vinduți (sup., § 17) sau dați în *mancipium* într-o acțiune noxală (IV, 79), și tot ce dețineau ei aparținea capului familiei (II, 87); treptat, dreptul pătrunzând profund în familie, se fac unele distincții între categorii. Și totuși, pe vremea lui G., mai stăruiau încă urme din vechea *patria potestas*, astfel: a) aspecte de la acțiunea revindicării dreptului de proprietate asupra fiilor (inf., § 134), la ceremonialul adopțiunii; b) pentru redobândirea unui *liber* sustras puterii lui *p.f.* (III, 199), unde se folosea *actio furti*; c) abandonul noxal (IV, 79 etc.).

⁴² De la G. (I, 56—80) și Ulp. (V, 3—8) deținem singurele amănunte relative la *ius conubii*. De la sine înțeles între cetățenii romani, acest drept putea fi condat și străinilor, individual sau în bloc (populației unei provincii); deci străinii aveau libertatea de a se căsători cu femei romane, iar cetățenii romani, cu femei peregrine. Cum însă prin *conubium* nu se înțelegea numai simpla formalitate a căsătoriei, ci și aducerea femeii sub puterea bărbatului (*conventio in manum*), adică un *negotium* juridic, esențial la un *matrimonium*, și pe care peregrinii nu-l puteau face — înscamnă că tocmai la acordarea acestuia se referă aici G. (Volterra, *La nozione giur. del conubium*, în: *Studi Albertario*, III, 1936, p. 347—384 (Iura, 1968, I, p. 169)).

cu acele latine sau peregrine cu care s-au unit imediat după eliberare; iar cei care s-ar naște din astfel de căsătorii să devină atit cetățeni romani, cit și, totodată, să cadă sub puterea ascendenților ⁴³, ⁴⁴.

[Prohibițiuni la căsătorie]

58. Și totuși nu este îngăduit să ne căsătorim cu orice femeie; in adevăr, se cuvine să ne abținem de la căsătorie cu unele.

59. Căci între acele persoane care au, una față de alta, calitatea de ascendent sau descendent nu pot fi contractate căsătorii; deoarece între acestea nu există *conubium*, precum între tată și fiică, mamă și fiu, bunic și nepoată. Iar dacă totuși, între atare persoane, ar fi să existe raporturi sexuale, se spune că ele au făcut căsătorii nelegitime și incestuoase. Și aceste reguli pină acolo merg încit, chiar dacă gradele de rudenie, ascendentă sau descendentă, au început să se stabilească prin adopțiune, încă astfel de persoane nu se pot uni între ele prin căsătorie, ba și după ce legăturile adopțiunii s-au desfăcut încă regula rămâne aceeași; așa că eu nu voi putea lua in căsătorie pe aceea care a început să-mi devină, prin adopțiune, fiică sau nepoată, chiar dacă pe aceea aș fi emancipat-o.

60. Dar și între acele persoane care sint legate printr-un grad de rudenie colaterală există oarecare restricție asemănătoare, in orice caz însă nu atit de severă.

61. Evident că, între frate și soră, căsătoriile sint prohibite, fie ei născuți din același tată și aceeași mamă, fie provenind numai de la unul din ei; iar dacă vreuna a început, prin adopțiune, a-mi fi soră, este de la sine înțeles că atita timp cit durează adopțiunea nu-i posibilă căsătoria între mine și ea; in schimb, prin emancipare, cind adopțiunea încetează, eu mă voi putea căsători cu ea; dar și dacă eu am fost emancipat, încă nu va mai exista vreo piedică la căsătorie ⁴⁵.

62. A lua in căsătorie pe fiica fratelui tău, este îngăduit; și lucrul acesta a intrat pentru prima oară in uz, cind divinul Claudius s-a căsătorit cu Agripina fiica fratelui său ⁴⁶; in schimb, ca să iei in căsătorie pe fiica surorii tale nu-i permis. Și aceste lucruri au fost rinduite astfel prin constituțiuni imperiale.

⁴³ Ceremonialul familial pentru recunoașterea unui fiu și intrarea lui sub *patria potestas* purta numele *tollere liberos*. Atestat de textele literare (*Déclareull, Paternité et filiation légitimes*, in: *Mél. Girard*, I, p. 315), acest obicei nu avea atit sensul de împăcare a unei superstiții — că fără *tollere* copilul moare (Perozzi, *Tollere liberum*, in: *Studi Simoncelli*, p. 213) — cit mai ales semnificația juridică esențială a intrării copilului sub *patria potestas* (Lafranchi, *Premesse... nella filiazione dir. rom. class.*, in: *Studi economici*, 1946, p. 10).

Pentru dovedirea interesului juridic al lui *tollere liberos*, expresie obișnuită in diplomle militare, Volterra (in: *Festschr. Schulz*, I, p. 389) apelează la sugestiile din §§ 56—57 ale lui G.; iar pentru ilustrarea concretă, la o diplomă militară din Nicopole (161 e.n.).

⁴⁴ Inscripția de la Kamenskoen (Bulgaria): *Rev. Arch.*, 1949 (apud Reinach, p. 47, nota).

⁴⁵ La semiti și la egipteni, căsătoria între soră și frate era permisă (*Iust. Inst.*, I, 10, 2).

⁴⁶ Tacitus, *Ann.*, XII, 5 și urm.; Suetonius, *Claud.*, 26, 39, 43; Dion Cassius, LXVIII, 2, 4; LXXI 1, 3.

63. La fel, nu-mi este permis a mă căsători cu mătușa după tată și nici cu cea după mamă. Și tot așa, nici cu cineva care mi-a fost altădată soacră sau noră, fiică vitregă sau mamă vitregă. De aceea am spus „altădată”, fiindcă, atita timp cât există căsătoria din cauza căreia s-a creat această rudenie, altul este motivul pentru care nu-mi poate fi soție, anume că o femeie nu poate fi căsătorită cu doi bărbați, și nici un bărbat cu două femei⁴⁷.

64. Așadar, dacă cineva a contractat o căsătorie neingăduită și în mod deosebit incestuoasă, este socotit că nu are nici soție și nici copii; și în acest caz, cei care se nasc din astfel de uniuni sint considerați că au mamă, dar nu urmează pe tată; și pentru acest motiv nici nu se află sub *potestas* a acestuia, ci sint întocmai ca cei pe care mama i-a conceput în promiscuitate; în adevăr, și aceștia sint socotiți că nu au tată, întrucît acela e nedeterminat. De aici și vine faptul că unor asemenea copii li se spune *spurii*, fie că sint, ca unii, concepuți în înțelesul cuvintului grecesc *σπορῶδες*, fie că sint niște copii fără tată⁴⁸.

65. <Se întimplă uneori însă ca unii copii> să nu treacă sub *patria potestas* a ascendenților <imediat după ce s-au născut*>, și totuși mai târziu să cadă sub această *potestas*⁴⁹.

66. Așa este, de pildă, atunci cînd un latin s-a căsătorit în virtutea legii Aelia Sentia și a procreat un fiu, fie latin, ca provenind dintr-o latină, fie cetățean roman, dintr-o cetățeană romană; dar pe acesta tatăl nu-l va avea sub *potestas*; dar dacă ulterior va fi făcut dovada că a dobîndit dreptul quiriților, [atunci] pe loc va începe să și-l aibă pe acesta sub *potestas*⁵⁰.

* 2¹/₂ rinduri ilizibile. Restituire Lachmann, după Iust. Inst. (I, 10, 13).

⁴⁷ Despre interzicerea bigamiei, v. F. I, 4—5.

⁴⁸ În afară de prohibițiunile legale, despre care s-a vorbit în §§ 58—64, mai existau și altele, subînțelese, potrivit cărora nu era permis unui roman a se căsători cu o femeie de alt neam (pentru a se păstra intactă gînta, Tit. Liv., I, 9), și nici unui patrician cu o plebeiană sau invers (pentru a nu se amesteca clasele: Tit. Liv., IV, 4). Formal însă, aceste ultime restricții au fost abolite, prin l. Canuleia (445 î.e.n.).

Utique (uti — înfinitivul de la utor) sens figurat, ca în II, 153: sed alio iure utimur („noi, însă, urmăm alt drept”);

Regula *pater is est quem nuptiae demonstrant*, invocată și azi la prezumția paternității legitime, pune la îndolală celelalte reguli de căutare a paternității. După G. ar rezulta că cei născuți în afară de *matrimonium legitimum*, nu numai că nu au tată cert, dar că, legal, nu au niciunul; la categoria copiilor rezultați din incesturi, similari cu cei *uulgo concepti*, apare ficțiunea juridică în care criteriul incertitudinii evocă ideea inexistenței.

Acel *et (etiam, în edițiile vechi)*, din propoziția *Cum is et incertus sit*, arată că incertitudinea era specifică pentru tatăl celui *uulgo conceptus*. Cum tatăl — deși incert — există, de aici presupunerea că reflexia nu i-ar aparține lui G. (Solazz, Iura, 1956, p. 131—136). Kniep crede că: *Itaque hi qui...*, pînă la fine, ar fi un adaus G., la modelul pregălan *qsisporade* (V).

⁴⁹ Pluralul *parentes* este socotit, în general, fără importanță, întrucît schimbarea singularului prin plural și invers este frecventă la G.; aici însă, ca și sup., § 57 (Volterra, Iura, 1968, I, p. 169; contra: Watson, v. inf., n. 54), pluralul nu mai poate fi socotit de mică importanță.

⁵⁰ Copiii care în momentul nașterii nu se aflau sub *patria potestas* puteau trece mai târziu sub această putere, prin: *anniculi probatio*, în baza legii Sentia (§§ 29, 30, 66); prin *erroris causae probatio* (§§ 65—75, 87); prin acordarea cetățeniei, de către împărat, tatălui; prin concedarea expresă a puterii paterne asupra copiilor născuți sau concepuți înainte (§§ 55, 93—94); în fine, prin concedarea lui *ius Latii* (§§ 95—96).

[Erori la căsătorie: consecințe, acoperirea erorii]

67. La fel, cînd un cetățean roman, în necunoștință de cauză, s-a căsătorit cu o latină sau o peregrină, pe cînd credea că aceasta este cetățeană romană, și a procreat un copil; evident că acest copil nu va trece sub *potestas* a lui, fiindcă nu este în adevăr cetățean roman, ci latin sau peregrin, adică de aceeași condiție care va fi fost și a mamei, fiindcă cineva nu are acces la condiția tatălui altfel decît dacă între tată și mamă existase *conubium*; dar, potrivit unui senatusconsult, i se dă tatălui posibilitatea să justifice eroarea, și în felul acesta și soția și fiul parvin la cetățenia romană, și din chiar clipa aceea, fiul începe a fi sub *potestas* a tatălui. Regula este însă aceeași și cînd tatăl a luat în căsătorie — din eroare — pe una care este din rîndul dediticiilor, numai că de această dată soția nu devine cetățeană romană⁵¹.

68. Tot astfel, dacă o cetățeană romană s-a căsătorit — din eroare — cu un peregrin, luat drept cetățean roman, i se dă voie și acesteia să justifice motivul erorii, și în felul acesta, atît fiul cît și soțul parvin la cetățenia romană, iar fiul trece pe loc sub *potestas* a tatălui. Regula este aceeași și atunci cînd, în baza legii Aelia Sentia, ea s-a căsătorit cu un peregrin, luat drept latin, căci și de acest caz s-a ocupat, în mod special, senatusconsultul. În oarecare măsură regula este la fel și în cazul aceleia care s-a căsătorit, în baza legii Aelia Sentia, cu unul din rîndul dediticiilor luat drept cetățean roman sau latin; numai că aici, evident, cel care este din rîndul dediticiilor rămîne mai departe în condiția sa, și pentru acest motiv fiul, chiar dacă ar deveni cetățean roman, încă nu trece sub *potestas* a tatălui.

69. Și tot așa, dacă o latină s-a căsătorit (în condițiile legii Aelia Sentia *) cu un peregrin pe care l-a crezut latin, aceasta poate, în virtutea senatusconsultului, să justifice, după nașterea unui fiu, motivul erorii, și în felul acesta devin cu toții cetățeni romani, iar fiul începe să fie sub *potestas* a tatălui.

70. Același lucru a fost hotărît, cînd un latin s-a căsătorit, în virtutea legii Aelia Sentia, cu o peregrină pe care, în mod eronat o credea latină, sau cetățeană romană⁵².

71. Mai mult încă, dacă un cetățean roman care se credea latin — și pentru acest motiv — a luat în căsătorie o latină, îi va fi permis ca, după nașterea unui fiu, să justifice motivul erorii, ca și cum căsătoria ar fi fost contractată în condițiile legii Aelia Sentia. Tot așa, în baza senatus-

* *E lege Aelia Sentia* — admisă în general (sub rezervă : David—Nelson).

⁵¹ Latinii nu se puteau căsători cu cetățene romane (Steinwenter, REPW, v^o *ius Latii*) decît în baza concesiunii imperiale (Ulp., 5, 4). Oare aceasta, chiar pe vremea lui G.? *Selul* care încuviința acoperirea erorii — dar ale cărui dată și autor G., nu le menționează — este plasat de Knipr, sprijinit de David, înainte de Hadrian, dar după I. Aelia Sentia. Dovada cetățeniei, adică a inexistenței erorii, se făcea în fața censorilor (Mommser, *Röm. Staatsr.*, II, 1888, p. 374). *Error facti*, pentru a acoperi *error iuris*, era scuizabilă la căsătoriile cu latine, dar nu la cele cu peregrine (v. Mayer-Maly, *Verstoss gegen ius gentium u. gegen observatio iuris nostri*, Iura, 1976, p. 1—16).

⁵² Pretutindeni este vorba de căsătorii în cerul latinilor iuniani.

consultului, și aceluia care, deși cetățeni romani, s-ar fi socotit că sînt peregrini și deci s-au căsătorit cu peregrine, li se dă permisiunea ca, după ce li s-a născut un fiu, să justifice motivul erorii; acest lucru, odată făcut, femeia devine cetățeană romană, iar fiul provenit de la ea, nu numai că parvine la cetățenia romană, dar chiar este trecut sub *potestas* a tatălui.

72. Cele ce am spus despre fiu, se înțelege că se aplică și cînd e vorba de fiică.

73. Cît privește justificarea motivelor erorii, nu interesează deloc de ce vîrstă ar fi fiul (sau fiica, afară numai dacă eventual unul din părinți n-ar vrea să invoce că motivul erorii a stat la gîndul că se căsătorește în virtutea legii Aelia Sentia *). Dar și așa, dacă fiul sau fiica sînt mai mici de un anșor, nu va putea fi dovedit motivul erorii. Nu omit că, printr-un rescript al divinului Hadrian, s-a hotărît așa ca, pentru a dovedi motivul erorii (< . . . **).

74. Cînd un peregrin a luat ca soție o cetățeană romană, s-a pus întrebarea dacă acesta poate invoca motivul în baza senatusconsultului (< . . . ***>) dreptul acesta i-a fost acordat în chip special. Dacă însă peregrinul s-a căsătorit cu o cetățeană romană, și, după ce i s-a născut un copil, a dobîndit pe altă cale cetățenia romană, fiindcă s-a pus iarăși și aici întrebarea dacă el poate dovedi cauza erorii, împăratul Antoninus a dat un rescript că și acesta poate dovedi cauza, chiar dacă ar fi să rămînă peregrin. Deducem de aici că și peregrinul își poate justifica motivul erorii.

75. Din cele ce am spus se vede clar cum, fie că un cetățean roman s-a căsătorit cu o peregrină, fie că un peregrin s-a căsătorit cu o cetățeană romană, cel care se va naște este peregrin. Iar dacă o atare căsătorie a fost contractată datorită unei erori, viciul acesteia poate fi acoperit în baza senatusconsultului, după criteriile pe care le-am arătat mai sus; dar dacă nu a intervenit nici o eroare, ei s-au unit în perfectă cunoștință de condiția lor, nu le va fi în nici un caz acoperit viciul acestei căsătorii ⁵³.

* 2 rînduri ilizibile : *filiae* (adausul nostru) *nisi forte eorum aliquis, qui e lege Aelia Sentia matrimonium se contrahere pulauerint, erroris causam probare uelit; ab hoc enim, si minor dedit* — Goeschen; se descifrează totuși cuvîntul *imperator* — Textes ⁷.

** 2 $\frac{1}{2}$ rînduri ilizibile.

*** 1 $\frac{1}{2}$ rînd ilizibil.

⁵³ Deci, *sc*tu, acordînd cetățenia unuia din soții peregrini, o acorda apoi, automat, tuturor membrilor acelei familii de peregrini. Suplețea raționamentului: dacă peregrinul căsătorit cu o femeie pe care o credea cetățeană avea cu aceea un copil și făcea dovada erorii cu privire la *status*ul soției, atunci, dintr-o dată, în virtutea *sc*tului, a) vechea comuniune conjugală, purificată prin dovedirea erorii, devenea, din *iuris gentium* cum fusese, un *iustum matrimonium* (*iuris ciuilis*); b) soțul peregrin devenea și el *ipso facto* cetățean, căci un *matrimonium* nu devine *iustum* decît dacă soțul este sau devine roman; c) copilul, devenit acum fiul unui cetățean roman, și trecînd la rîndu-l sub *patria potestas*, devenea și el cetățean roman. Tot astfel, femeia, plină atunci peregrină, devenea cetățeană, într-un *matrimonium* purificat de viciul erorii.

Beneficiul acesta, acordat numai celor cu cel puțin un copil, intra în politica demografică inaugurată de August.

[Condiția copiilor]

76. Vorbim, bineînțeles, despre cei între care nu există *conubium*, căci altfel, dacă un cetățean roman s-a căsătorit cu o peregrină cu care are *conubium*, se încheie, cum am spus mai sus, o căsătorie valabilă, și atunci cel care se naște din ei este cetățean roman și va intra sub *potestas* a tatălui ⁵⁴.

77. Și, la fel, dacă o cetățeană romană s-a căsătorit cu un peregrin cu care are *conubium*, evident că va naște un peregrin și că acest fiu va fi legitim al tatălui, ca și cum l-ar fi procreat cu o peregrină. Și totuși, astăzi, potrivit unui *senatusconsult*, dat la propunerea divinului Hadrian, <preaslăvit *>, chiar dacă între o cetățeană romană și un peregrin nu ar fi existat *conubium*, acela care li se va naște este fiul legitim al tatălui.

[Peregrinii: condiția lor juridică. Legea Minicia]

78. Ceea ce am spus însă — că, dacă nu există *conubium* între o cetățeană romană și un peregrin, cel care li se va naște va fi peregrin — este prevăzut de legea Minicia, cu scopul ca el să urmeze pe părintele <de condiție mai rea **>. Și invers, tot prin legea aceea, că dacă un cetățean roman s-a căsătorit cu o peregrină cu care nu avea *conubium*, copilul rezultat din acea conviețuire să se nască peregrin. Legea Minicia s-a dovedit necesară mai ales în acest caz, căci, dacă s-ar face abstracție de această lege, copilul ar fi trebuit să urmeze cu totul altă condiție, fiindcă acela care se naște din cei între care nu există *conubium* va urma, în baza dreptului ginților, condiția mamei. Dar acea parte a legii care prevede că este peregrin copilul unui cetățean roman făcut cu o peregrină, se vede a fi de prisos, căci, chiar și fără această lege, soluția ar fi fost aceeași, în baza dreptului ginților ⁵⁵.

* (*s*) *acratissimus* — Kübler.

** *deterioris (parentis)* — David—Nelson (*peregrini* — Textes ⁴).

⁵⁴ Aceste §§, ca și următoarele, sînt folosite, de obicei (Volterra; *La nozione giur. del conubium*), pentru ca să se deducă, din confruntarea lor cu diplomele militare care concedau *conubium*, tendința de a transforma un *matrimonium*, valabil după dreptul peregrin, într-unul legitim roman; sau, în cazul soldaților romani, tendința de a acorda *conubium* femeilor peregrine, cu care acela ar vrea să se căsătorească printr-un *matrimonium iustum* (Gaudemet, *Iustum matrimonium*, RHD, 1949, p. 309—366).

⁵⁵ Copiii proveniți din căsătoria unei cetățene romane cu un peregrin nu deveneau cetățeni romani (*iusti liberi heredesque*), ci urmau condiția tatălui, deci pe a părintelui cu condiția mai rea. Ei puteau totuși dobîndi calitatea de cetățeni romani — spune G. — dar numai după ce le-a fost acordat *ius conubii* de către Roma.

Legea Minicia: textul și, data sînt necunoscute; autorul este, probabil, L. Minicius Natalis (cos. 107 e. n.), căruia Traian îi adresează un rescript (D, 12, 1, 22; 9,2). (Asupra vicții și operei acestuia: Riccobono, *Studi critici*, BIDR 1894, p. 225—268; Kunkel, *Herk*, p. 121; Castello, *La data della legge Minicia*, în: *Studi Arangio—Ruiz*, III, p. 301 și urm.).

G. aduce criticii acestei legi și, cum românii erau, în general, plecații legilor și nu le discutau, iar autorul face aici o excepție, ar fi indiciul că el nu era roman. L. Minicia confirma principiul lui *ius gentium*, potrivit căruia copilii rezultați din comuniunile *sine conubio*, deci inexistente din punct de vedere juridic, urmau condiția mamei. În acest §, G. notează inovația legii Minicia, doar pentru cazul cînd mama avînd cetățenia romană, fiul său (*spurius*) se naște cetățean. Legea lasă nerezolvată situația copilului unui tată cetățean, mama fiind peregrină, de aceea titlulinea lui G.: *lex superacua videtur* (Volterra, *Iura*, 1933, I, p. 165—166).

79. Pină la urmă a rămas așa că <cel care se naște dintr-un cetățean roman și o latină, latin să se nască, deși legea Minicia nu se aplică aceluia care, în zilele noastre, se numesc latini; în adevăr, sub denumirea de peregrini se înțeleg, conform acestei legi *,> nu numai neamurile și popoarele străine, dar chiar și aceia care poartă numele de latini. Dar legea se aplică altor latini, anume celor care aveau altădată colectivitățile și cetățile lor proprii și pentru acest motiv erau în rindul peregrinilor.

80. Și invers, dar tot pentru același motiv, copilul unui latin cu o cetățeană romană se naște cetățean roman, cînd căsătoria a fost încheiată fie în condițiile legii Aelia Sentia, fie altfel. Au fost totuși unii care au socotit că cel provenit dintr-o căsătorie contractată în baza legii Aelia Sentia se va naște latin, fiindcă se vede că în acest caz le-a fost acordat părinților *conubium* în baza legilor Aelia Sentia și Iunia, iar *conubium* face ca totdeauna cel născut să urmeze condiția tatălui; altminteri, cel care se naște dintr-o căsătorie altfel contractată urmează condiția mamei, în baza dreptului ginților, și pentru acest motiv va fi el cetățean roman. Noi însă aplicăm regula stabilită prin senatusconsultul dat la propunerea divinului Hadrian, ca cel născut, indiferent în ce condiție, dintr-un latin și o cetățeană romană să se nască cetățean roman⁵⁶.

81. Potrivit acestor dispoziții și ale aceluia senatusconsult dat la propunerea divinului Hadrian, preaslăvit, s-a stabilit ca cel ce se va naște dintr-un latin și o peregrină — și invers, dintr-un peregrin și o latină — să urmeze condiția mamei.

82. Consecvent cu aceste principii și de acord cu dreptul ginților, cel provenit dintr-o sclavă și un om liber se naște sclav și, din contră, dintr-o liberă și un sclav, se naște om liber.

83. Trebuie totuși să atragem atenția că nu a intervenit nici o lege, sau ceva care ar ține loc de lege, care să modifice, în cutare sau cutare caz, regula dreptului ginților.

84. Iată, în adevăr, cum o cetățeană romană care a conviețuit cu sclavul altuia, cu consimțămîntul stăpînului, poate — printr-o convenție — ca, în baza senatusconsultului Claudian, să rămînă liberă ea, dar să nască un sclav, căci ceea ce s-a convenit între ea și stăpînul sclavului nu poate fi ratificat în baza senatusconsultului. Ulterior însă, divinul Hadrian, mișcat de această inechitate de fapt și de neeleganța în drept, a restabilit regula din dreptul ginților ca, din moment ce femeia rămîne liberă, să nască un om liber⁵⁷.

* 2 $\frac{1}{2}$ rinduri ilizibile : *ciue Romano et Latino qui nascitur Latinus nascatur, quamquam ad eos qui hodie Latini appellantur lex Minicia non pertinet; nam comprehenduntur quidem peregrinorum appellatone in ea lege non* — Mommsen.

⁵⁶ G. confruntă două legi, importante pentru latini. Deși între ele se interpunea mai bine de o jumătate de secol, iar clișeuul *per legem Aelia Sentiam et Iuniam* nu a inversat ordinea cronologică, intruct I. Iunia Norbana nu este anterioară (19 c. n.), totuși la ambele apare numele unui consul Iunius (despre acesta, amănunte la: De Dominicis, în: *Mél. Piganol*, 1966, III, p. 1419—1431 (Iura, 1967, II, p. 371 și urm.)).

⁵⁷ Opoziția dintre *ciuis Romanus* și condiția de latin (sup., § § 29, 31, 35) e raportată aici la reglementările apărute, cel mai devreme, în primele decenii ale Principatului. Cum la

85. <Tot astfel, potrivit unei legi latine . . . * >⁵⁸, copiii rezultați dintr-o sclavă și un om liber se puteau naște liberi; în adevăr, se prevede în acea lege că, dacă cineva a conviețuit cu sclava altuia, pe care o socotea liberă, băieții care ar fi să se nască să fie liberi, iar dacă ar fi să se nască fete, acestea să devină slave ale aceluia căruia i-a fost sclavă mama. Dar și în cazul acesta, divinul Vespasian, mișcat de neeleganța soluției, a restabilit regula dreptului ginților după care, indiferent dacă se vor naște băieți, să fie și aceia sclavii aceluia la care a fost sclavă mama lor.

86. În schimb, este încă în vigoare acea parte a aceleiași legi, potrivit căreia cei ce se nasc dintr-o femeie liberă și sclavul altuia, pe care ea îl știa că este sclav, să se nască sclavi. Prin urmare, la popoarele la care nu există o asemenea lege, cel care se naște urmează condiția mamei, potrivit dreptului ginților, și în consecință va fi liber.

87. În acele cazuri în care cel care se naște urmează condiția mamei, și nu a tatălui, este mai mult decât evident că el nu va fi sub *potestas* a tatălui, chiar dacă acesta ar fi cetățean roman. Și pentru aceasta, noi am amintit mai sus cazurile în care — dacă a fost contractată, din eroare, o căsătorie ilicită — intervine Senatul, care acoperă viciul căsătoriei și în felul acesta se ajunge de multe ori ca fiul să cadă sub *potestas* a tatălui.

88. În schimb, dacă o sclavă a rămas însărcinată cu un cetățean roman și după aceea, fiind eliberată, a devenit cetățeană romană și atunci a născut, s-a admis ca noul născut să fie cetățean roman, ca și tatăl

* *item e lege* — Krüger.

aceea epocă nu mai existau în statul roman latini, ci numai latini iuniani, urmează că toate referințele trebuie îndrumate spre aceștia.

În § 79 se face o slabă aluzie la popoarele și cetățile italiice de condiție latină; începând cu acest § vom observa abandonarea termenului *ius quiritium* pentru coloniile latine din provincie, apărând în loc expresia *ius ciuitatis*. Motivul acestei preferințe îl bănuim: cuvintele *ius quiritium* ar fi fost pentru provinciali o expresie, dacă nu obscură, în orice caz lipsită de ecoul de care era legat, la Roma, acest titlu (De Visscher — *Autour du l.q.*, în: *Festschr. Schulz.* II, p. 71—78).

În sfârșit, tot aici, o informație de drept public: o constituție vine să depășească în favoarea imperială Claudia Successa, rezultați din raporturile promiscui cu sclavii altuia, nu dezminte acest §; prin această enfatică intitulare, dimpotrivă, se exprima recunoștința împăratului *manumissor* și mândrie pentru distincția maternă (Chantraine, *Freigelassene u. Sklaven* p. 512).

⁵⁸ Cum nu se poate decide care era numele legii și nici măcar dacă se vorbea de o lege, s-au făcut conjecturi: Huschke (*Studien*, 1830, p. 179) crede că ar fi vorba de l. Aella Sentia; Kniep, după Mommsen (*Strafr.*, p. 854), conbătuț de Zulueta, că ar fi vorba de *scilul Claudianum* (Paulus, *Sent.*, II, 21, 1) discutat în § 84 și asupra căruia G. va reveni în § 91; în plus Castello (*Sul testo di Gaio*, I, 85, în: *Studi Solazzi*, 1918, p. 242—245), că această reconstituție nu compensează partea de la finele paragrafului, pe care o recomandă viitoarelor ediții. Solazzi (*Gl. a. G.*, I, p. 135), susținând pe Kübler, reține că era o lege referitoare la peregrinii dintr-o anumită regiune sau de o anumită condiție, deoarece în §§ 85—86 este vorba despre *liberos liberasue*, iar nu despre *ciues Romanos Romanasue*.

său; și totuși, el nu va trece sub *potestas* a tatălui, pentru că nu provine dintr-o uniune legitimă, cum și pentru faptul că o atare uniune nu a fost socotită, prin nici un *senatusconsult*, ca legitimă⁵⁹.

89. Dar, ceea ce s-a decis — că dacă o sclavă a conceput cu un cetățean roman și apoi, devenită liberă, a născut, cel ce se naște se va naște liber — își află justificarea în rațiunea firească; în adevăr, cei care sînt concepuți nelegitim iau starea existentă din momentul în care s-au născut; așa că, dacă se nasc dintr-o liberă, ei devin liberi și nu interesează cu cine i-a conceput mama, atunci cînd era sclavă; în schimb, concepții legitime iau condiția din momentul concepțiunii⁶⁰.

90. Astfel, dacă o femeie cetățeană romană, însărcinată, a fost pedepsită cu exilul și în chipul acesta, devenind peregrină, a născut, cei mai mulți fac distincție și decid: dacă a conceput dintr-o căsătorie legitimă, va naște un cetățean roman, iar dacă a conceput printr-o uniune nelegitimă, ea va naște un peregrin.

91. De asemenea, dacă o femeie cetățeană romană, însărcinată, a devenit sclavă, în virtutea *senatusconsultului Claudian*, fiindcă a întreținut relații cu sclavul altuia, fără consimțămîntul și împotriva avertismentului stăpînului, cei mai mulți fac distincție și decid că: dacă copilul a fost conceput dintr-o căsătorie legitimă, din ea să se nască un cetățean roman; iar dacă a fost conceput într-o uniune nelegitimă, acela a cărui mamă a devenit sclavă se va naște sclav.

92. Dacă și peregrina a conceput într-o uniune nelegitimă, iar după aceea, devenind cetățeană, a născut, ea va naște un cetățean roman; dacă însă a conceput cu un peregrin, atunci, potrivit legilor și obiceiurilor peregrinilor și conform *senatusconsultului* intervenit la propunerea divinului Hadrian, va naște un cetățean roman, dacă și tatălui i se va acorda cetățenia romană.

93. Dacă un peregrin a cerut, pentru el și pentru descendenții lui, cetățenia romană, fiii nu vor trece sub *potestas* a lui, altfel decît dacă împăratul a decis ca ei să fie așezați sub puterea sa⁶¹, iar împăratul procedează așa numai dacă, după o prealabilă cercetare, socotește că aceasta este în folosul fiilor. El va cerceta mai atent și mai minuțios cînd este vorba de impuberi și de absenți⁶²; și lucrurile acestea sînt prevăzute așa în edictul divinului Hadrian.

⁵⁹ Nu înțelegem cum ar fi putut statornici Senatul un *iustus coitus* și cum s-ar fi putut spune că, pentru a da unui cetățean roman posibilitatea să dobîndească *patria potestas* asupra fiului avut de la o sclavă, un *sel.* ar fi schimbat natura juridică a actului uniunii, făcîndu-l, din *iniustus, quasi iustus*.

⁶⁰ Se caută aici justificarea unei statorniciri de drept pozitiv, pe principiile abstracte ale dreptului natural; s-a răspuns cu § 78, care evocă pe acest *naturalis ratio* (G. Longo, *Per l'interpret. del fr. 24, I, 5*, Iura, 1967, I, p. 1 și urm.).

⁶¹ *Patria potestas* fiind instituție de *ius ciuile*, nu se aplică peregrinilor; și totuși avem aici un caz în care, în mod excepțional, li se aplica.

⁶² G. este aici neclar: a) pentru ce se ocupa în mod deosebit Hadrian de soarta absenților? b) cine erau socotiți absenți? c) cum aducerea absenților sub *patria potestas* a tatălui lor, fost peregrin, iar acum cetățean roman, i-ar fi putut dezavantaja pe aceia? Fiii absenți de la domiciliul tatălui peregrin, la data cînd acela solicita cetățenia, suportau — evident — riscul de a nu obține cetățenia împreună cu dînsul. Cum nu putem crede că împărații acordau cu larghetă cetățenia romană și nici că erau atît de preocupați să atragă spre acea cetățenie pe descendenți,

94. Tot așa, dacă cineva a dobândit cetățenia romană, dimpreună cu soția lui, care este aproape să nască, chiar dacă cel ce se naște este — cum am spus mai sus — cetățean roman, totuși el nu cade sub *potestas* a tatălui; și acest lucru este prescrip într-o rezoluție (*subscriptio*) a divinului Hadrian, preaslăvit. De aceea, cel ce știe că soția lui este însărcinată, când cere de la împărat cetățenia pentru sine și pentru dinsa, trebuie să ceară de la același încuviințarea ca pe cel ce se va naște să-l aibă sub *potestas* a lui ⁶³.

Înseamnă că aici interveneau considerațiuni nu de ordin moral, ci calcule de ordin material. S-ar fi putut ca printre acei fii să fi fost unii care aveau un patrimoniu propriu, de care voiau să dispună ei înșiși după dreptul peregrin, decit să-l vadă trecut tatălui lor care, devenit *ciuis Romanus*, îl reclama în baza lui *patria potestas*, și tocmai de aceea, pentru a-i avea sub putere pe acești fii instăriți, tatăl cerea ca, dimpreună cu dînsul, să fie făcuți și ei cetățeni. Pentru absenți, examinarea trebuia făcută mai cu atenție (*diligentius exactiusque*), căci aceștia, fiind departe și neștiind despre cererea tatălui lor, nu cunoșteau rațiunile eventualelor lor poziții. Dar această *diligentior exactiorque cognitio* era necesară nu numai pentru *absentia*, ci și pentru *ignorantia*, căci solicitarea cetățeniei de către tatai putea fi făcută chiar fără știrea lor. Hadrian ar fi trebuit deci să dispună ca toți fiii, atît cei aflați în aceeași localitate, cît și cei absenți, să fie informați deopotrivă (Solazzi, *G l. a G.l.*, p. 138).

În ce privește pe impuberii peregrinului solicitant, Kniep (*op. cit.*, p. 160) invocă criteriile de la *adrogatio*: Solazzi, presupunând că impuberul era supus puterii unui *extraneus*, socoate cazul acestuia cu totul aparte: într-adevăr, pe cînd bunurile adoptatului sînt pierdute pentru membrii familiei de origine, aici dimpotrivă, bunurile fiului *noului cetățean* devin ale tatălui firesc, care a obținut cetățenia.

Si, causa cognita, aestimaverit hoc filiis expedire (edictul lui Hadrian) reamintea o caracteristică de nebănuit a lui *patria potestas*, anume aceea de a fi spre avantajul fiilor (*filiis expedire*); ea avertiza pe cei care evocau, la data solicitării cetățeniei, *patria potestas* asupra fiilor absenți care, avînd un patrimoniu propriu, ar fi preferat să-l păstreze odată cu statutul de peregrin.

⁶³ De la principiul expus sup. § 80 („căsătoria face totdeauna pe copiii să urmeze condiția tatălui”), au venit derogările: potrivit acestora, condiția copiilor urmează a se stabili după aceea a mamei. Prima a fost făcută de l. Aelia Sentia (*ibid.*), restul cazurilor (sup. ., §§ 81, 87, 88, 91, 92) de senatusconsulte. Una, și poate cea mai interesantă, este aceea menționată de G. (§ 81) și atribuită unui *set. neidentificat (illud set.)*. Despre acesta aflăm de la Denys din Halicarnas (VI, 1, 2) că a fost adus în anul 257 i.e.n., sub consuliul Aulus Sempronius Atratinus și Marcus Minicius (Santaro, *Un'osservazione su Dionisio di Halicarnas VI 1, 2 e Dig. I 5, 24*, Iura, 1958, p. 113—120).

Dacă nu sînt puse la îndolală informațiile istoricului grec — și acest lucru ar rezulta din discuțiile purtate (Schwengler, *Röm. Gesch.*, Tübingen, 1856; Volterra, *Sulla condizione dei peregrini cui veniua concessa la cittadinanza romana*, în: *Studi Cicu*, II, p. 643—672) — atunci neconcordanța datelor cronologice — cu un decalaj de cîteva secole între cea indicată de Denys și cea atribuită de G. unei inițiative a lui Hadrian — n-ar putea fi explicată altfel decît că Hadrian a evocat și a redat putere unui vechi *set. (illud set.)*. Dificultă'ea apare însă atunci cînd se discută fondul aceluși *set.* În primul rînd, dispozițiile aceluia nu sînt în acord cu normele în vigoare la mijlocul secolului II e.n., căci: sau un *matrimonium* este *iustum*, și atunci copiii erau, în bloc, puși sub *p. potestas*, iar femeia nu putea ieși din acel *matrimonium* decît prin divorț; sau era *iniustum*, și atunci copiii urmau condiția mamei, căci nu este posibil să admitem că Hadrian reabilita un *set.* (sup. . § 81) care, în § 90 și 94, apare că împărțea în două grupe copiii aceleiași familii și din aceeași părinți (unii sclavi, iar alții liberi). În felul acesta *setul* venea în contradicție cu normele generale expuse în § 89.

Cert este că, ulterior datei indicată de Denys, normele acestui *set.* au fost extinse și la alte spețe (sup. . § 85), unde se prezintă situații identice cu cele descrise de Denys, inclusiv categorisirea copiilor (băieții după condiția tatălui, fetele după condiția proprietarului mamei). Din același § 85 aflăm că, sub Vespasian, se revenise la *regula iuris*. Deși principiile generale de la *conubium* rămîneau valabile, totuși se recurgea la *ius gentium* (toți copiii rezultați din conviețuirea unui liber cu o sclavă rămîneau sclavi, indiferent sexul), ceea ce arată că dispozițiile *setului* amintit erau încă valabile în plin drept clasic, cel puțin pînă la Vespasian.

Set. Claudianum (§ 84) care avantaja pe mama liberă, dar nedreptăța pe copiii ei concepuți cu un sclav, a fost corectat de Hadrian cu principiile lui *ius gentium*.

O *subscriptio* din partea împăratului era necesară pentru a putea fi introduși sub *p. potestas* și copiii concepuți înainte, dar născuți după obținerea cetățeniei de către părinți (§ 94).

95. Cu totul alta este situația acelor care, prin *ius Latii*, ajung la cetățenia romană dimpreună cu copiii lor ; în adevăr, copiii acestora le stau sub *potestas*.

96. Privilegiul acesta a fost conferit citorva cetăți peregrine, fie de către poporul roman, fie de către Senat, fie de împărat, (iar aspectele lui sînt două *) : sau *maius Latium*, sau *minus Latium*. *Maius Latium* este atunci cînd cetățenia romană o obțin atît cei care sînt aleși decurioni ⁶⁴, cît și cei care ocupă o demnitate sau o magistratură oarecare. *Minus Latium* este atunci cînd cetățenia este obținută numai de cei care dețin fie vreo demnitate fie o magistratură ; și lucrul acesta a fost statornicit prin multe epistole ale împăraților ⁶⁵.

[Adopțiunea]

97. După acele reguli pe care le-am arătat, sub *potestas* a noastră se află nu numai copiii noștri firești, ci și cei pe care-i adoptăm.

98. Iar adopțiunea se face în două moduri : sau cu încuviințarea poporului sau prin *imperiumul* unui magistrat, de pildă pretorul ⁶⁶.

99. Cu aprobarea poporului noi adoptăm pe aceia care sînt *sui iuris* ; acestui fel de adopțiune i se mai spune *adrogatiune*, fiindcă cel care adoptă este *adrogatus*, adică întrebat dacă vrea ca cel pe care are de gînd să-l adopte să-i fie fiu legitim, iar cel adoptat este interogat și el, dacă consimte să devină așa ceva, după care poporul este întrebat dacă aprobă sau nu ca aceasta să se întîmple ⁶⁷. Prin *imperium* al magistratului, noi adoptăm pe aceia care se află sub puterea părinților, pentru a-i face să dobîndească în familia noastră fie primul grad în rîndul descendenților, ca fiu și fiică, fie unul mai jos, ca nepot sau nepoată, strănepot ori strănepoată ⁶⁸.

* cca 20 de litere ilizibile : *huius autem iuris duae species (s)unt : (n)am* — Textes 7.

⁶⁴ Primii magistrați romani din municipii și colonii se numeau *decuriones*. Relativ la §§ 95—96, v. Beaudouin, *Le maius et le minus Latium*, NHR, 1897, p. 1—20.

⁶⁵ În lipsa unei colecții de *epistulae principum*, recurgem la : Strabo, IV 1, 12; Suetonius, *Aug.*, 47; Plinius [cel Bătrîn], *Hist. nat.*, III, 18, 20, 23, 24, 30, 133; Plinius [cel Tânăr], *Panegir.*, p. 37 și 39; Aplan, *Bell. ciu.*, II, 26; 1. Salpensa 21, 22, 23; CIL, V, 532, și VIII, 1269.

Ca să înlătore tautologia *honorem aut magistratum*, Hirschfeld (*Kleine Schriften*, 1879, p. 297), contra lui Beaudouin (sup., n. 64) socoate că *honor* se referă la demnitarul instituit ca un al doilea *duumvir* într-un municipiu latin. Deși funcția acestuia nu echivala cu a unui *magistratus* — totuși era o *honor*, pentru că numirea de către împărat ținea loc de alegere populară și atrăgea după sine concedarea cetățeniei, ilustrarea în 1. Salpensa 24 (Steinwenter, RFPW, v° *ius Latii*). Solazzi (*Gl. a G.*, I, 142) scuză pe G. de tautologie aruncînd vina pe nelindeninarea glosatorului.

⁶⁶ Solazzi (*ibid.*, p. 143) înlătură întreg clișeuul *uel praetoris*, ca fiind glosat. Editorii, reproducînd Apogr., păstrează pe *uel* (David—Nelson). Preferăm acestei lectiuni pe *ueluti* (Textes), pentru că, indiferent dacă repetarea lui *uel* ar fi fost aflată de G., la model (Knierp, *RGIG.* p. 101) sau la adausul glosatorului (Solazzi), încă trebuie citit *ueluti*, care apare în V, ca o prescurtare, obișnuită la toate cuvintele inflexibile.

⁶⁷ Formula și alte informații despre ceremonia de la *adrogatio*, la Aul. Gell. (V, 19).

⁶⁸ *Adrogatio* și *adoptio*, puse în legătură cu organizarea economico-socială de la originea Romei, urmăreau scopuri diferite : prima, instituție în organizarea gentilică (cînd mutațiile între familiile erau de interes public), voia să asigure perpetuarea unei familii pe cale de a se stînge, dar totodată și pentru realizarea cerințelor economice ale familiei; secunda (introdusă prin I.XII T., deci într-o vreme cînd legăturile dinăuntru gîntilor mai slăbiseră) tîndea să mențină

100. Dar pe cînd acea adopțiune care se face în fața poporului nu se practică nicăieri, decît la Roma, în schimb, în provincii, aceasta are loc în mod curent, în fața guvernatorilor acelora.

101. Femeile nu sînt adoptate în fața poporului și această opinie a prevalat; în fața pretorului însă, iar în provincii în fața proconsulului sau a legatului (*legatus*), în mod obișnuit și femeile sînt adoptate.

102. Cît privește adopțiunea impuberului în fața poporului, aceasta a fost cînd prohibită, cînd permisă. <Astăzi *> conform unei epistole pe care prea bunul împărat Antoninus a adresat-o pontifilor, ea a fost îngăduită în anumite condiții⁶⁹, și dacă se va constata că motivul adopțiunii este just. În schimb, în fața pretorului, iar în provincii înaintea proconsulului sau a legatului, putem adopta <persoane **> de orice vîrstă.

103. Lucrul acesta este comun ambelor feluri de adopțiune, pentru că, chiar și cei care nu pot procrea — cum sînt famenii⁷⁰ — încă pot adopta.

104. Femeile, în schimb, nu pot adopta în nici un chip pe motivul că ele nici pe copiii lor firești nu-i au sub *potestas*.

105. Dacă unul a adoptat pe cineva în fața pretorului, a poporului sau a guvernatorului provinciei, pe același îl poate da mai departe, în adopțiunea altuia.

106. Iar chestiunea care s-a pus, dacă unul mai tînăr poate adopta pe unul de vîrstă mai mare, este deopotrivă pentru ambele feluri de adopțiune⁷¹.

* *nunc* — V (*nam* — Mommsen).

** *personas* — Beseler (*Festschr. Schulz*, II, p. 12).

proprietatea în cadrul aceleiași familii; ambele erau practicate de familiile bogate și, datorită lor, unele familii s-au putut menține secole de-a rîndul (Horvat, *Les aspects sociaux de l'adrogation et de l'adoption à Rome*, Iura, 1967, I, p. 146).

Consecințele legale, necesare și imediate, erau: *la adrogatio*, ridicarea cuiva la rangul de ascendent, cu dobîndirea puterii paterne asupra celui declarat fiu legitim; *la adopțiune*, invers, cu aceeași rînduială logică.

Scopul ambelor era deci de natură succesorală, anume: a) a modifica ordinea moștenitorilor; a diminua drepturile descendenților; a eluda unele interdicții legale; a da viață propriului testament; iar începînd de la August, b) a asigura împăraților continuitatea dinastică (Volterra, *La nozione dell'adoptio e dell'adrogatio secondo i giuristi rom.*, BIDR, 1966, 109—153).

Faptul că *adrogatio* (*adoptio*, cum îi spune G.) se făcea în fața comiților arată seriozitatea actului, nu numai pentru ordinea publică, căci prin stingerea familiei ar fi dispărut un nume, un cult domestic de care pontifii erau interesați (F. de Coulanges, *La cité antique* (1883), ed. 18, 1923, pass.), dar și pentru ca bunurile adrogatului să treacă în altă familie, iar datoriile contractate anterior să se stingă, ca ale oricărui *capite deminutus*.

Plebeii, neavînd multă vreme acces la comiții, nu puteau face o adrogațiune. La finele republicii, cînd ritualul acesteia se săvîrșea în fața a 30 de iudici, reprezentînd cele 30 de curii, s-a permis și plebeilor să facă adrogațiuni.

⁶⁹ Acele „anumite condiții” la care se referă G. sînt condițiile de fond; despre acestea și consecințele ce decurg, v. Iust. Inst. I, 11, 1—3.

⁷⁰ *Spadones* sînt acela care nu pot procrea din motive fiziologice naturale, cum și cei ajunși la această situație în mod artificial, prin castrare.

⁷¹ Spre deosebire de adrogațiune (a unul *pater familias*), la care, în fond, s-a referit mai tot timpul G., adopțiunea unui fiu mai în vîrstă decît viitorul său *pater familias* nu era posibilă pe vremea lui G. (cum nu e nici astăzi); aceasta pentru că *adoptio natura imitatur, et pro monstro est, ut maior sit filius quam pater* (D, I, 7, 37, 1).

107. Un lucru este caracteristic acestui fel de adopțiune, care se săvârșește înaintea poporului, anume, cel care are copiii sub putere, când s-a dat în adrogățiune, trece nu numai el sub puterea adrogantului, ci trec sub puterea aceluiași și descendenții lui, în calitate de nepoți.

[Manus]

108. <Să ne ocupăm acum de acele persoane care ne stau sub *manus**> deoarece și dreptul acesta este propriu cetățenilor romani.

109. Dar, pe când sub *potestas* stau deopotrivă bărbați și femei, în schimb sub *manus* vin a se așeza numai femeile ⁷².

110. Altădată, femeile veneau în *manus* în trei chipuri, anume, prin : *usus*, *confarreatio*, *coemptio* ⁷³.

111. Prin *usus*, venea în *manum* aceea care, odată începută conviețuirea (*nupta*), stăruia în coabitare un an neîntrerupt; căci, ea și cum ar fi fost uzucapată prin posesiunea de un an, ea intra în familia soțului și obținea situația fiicei. Prin Legea celor XII Table s-a prevăzut în adevăr așa, că, dacă vreuna nu ar voi să intre în *manus* a bărbatului prin procedeul acesta, atunci lipsea de acasă cîte trei nopți în fiecare an, pentru ea, în acest chip, să întrerupă uzucapiunea anului respectiv. Dar întreg sistemul acesta a fost abrogat, parte prin legi, parte căzut în desuetudine ⁷⁴.

* 2 $\frac{4}{5}$ rinduri ilizibile : *Nunc de his personis uideamus, quae in manu nostra sunt.* Quod — Goeschen.

⁷² *Manus*, o variantă a puterii lui *pater familias* (sup., n. 16), exercitată numai asupra femeii și a bunurilor ei (Manigk, REPW, v^o *manus*; Kaser, *Röm. Privatr.*, I, 1955, p. 68; Îndeosebi Volterra, *La conception du mariage d'après les juristes rom.*, 1940; id., în: *Studi Solazzi*, p. 675 și urm.).

⁷³ Vorbind despre puterea maritală (*manus*), pe care G. o leagă insistent de instituția căsătoriei, s-a creat de aici opinia că cele trei forme de comuniuni conjugale (*usus*, *confarreatio*, *coemptio*) ar fi fost forme structurale de *matrimonium*, sinonim cu căsătoria *manus* (Watson, *The Law of Persons in the later Rom., Republic*, Oxford, 1923, 269 p.; Gaudemet, *Observations sur la manus*, RIDA, 1953, p. 329 și urm.). Cît putem însă deduce de la G. (I, 108—115^b), s-ar părea că *matrimonium* era o instituție independentă de *conventio in manum* (în alt sens; II, 139). Faptul că în primele timpuri *nuptiae* vor fi fost însoțite de *conventio in manum* explică pentru ce prin coincidența și contemporaneitatea lor s-a ajuns a se confunda (Cantarelli, *Sui rapporti fra matrimonio e conventio in manu*, RISG, 1959—1962, p. 181—228).

Cum alte izvoare în materie de *conventio in manum* (*matrimonium*) nu avem, în afară de aceste laconice §§ 108—115^b și de alte câteva din mica operă atribuită lui Ulpien (V, 3, 4), nu putem spune că știm cum se căsătoreau romanii (Zulueta, II, p. 8).

Dacă în vechiul drept existau două tipuri de *matrimonium* — *cum manu* și *sine manu* — se discută încă (C. Tomulescu, *Les rapports entre le mariage et la manus*, RIDA, 1971, p. 723—733). Se susține cu insistență ideea că cele trei forme amintite erau procedee pentru căsătoria cu *manus*. Brühl (*Nouvelles perspectives sur le mariage rom.*, Paris, 1947, p. 64 și urm.) înclină spre această ipoteză. Volterra (*Nuove osservazioni sulla conventio in manum*, Atti Veneta, III, 29—65; id., *Memorie Acad. Lincei*, 1966 (Iura, 1968, I, 161—170)), lăsînd la o parte formele *usus* (ca stări de fapt) și *confarreatio* (care încă mai lasă nedumeriri), reușește să ne convingă de centrariul cînd e vorba de *coemptio* (cf. nota la I, 113 și urm.).

⁷⁴ *Usus* față de *coemptio* este ca *usucapio* față de *mancipatio* (Gihard). Inconsistența analogiei, îndeosebi pentru familia de mai târziu, dar în nici un caz exclusivă la cea de tip patriarhal, trebuie reținută pentru epoca trecerii de la matriarhat la patriarhat (Val. Al. Gocișescu, *De la possessiones...*, p. 131). Măsura în care *usus* era distinct sau totu na cu *usucapio*, precum și

112. La *confarreatio*, femeile vin *in manum* printr-un fel de jertfă care se aduce lui Iuppiter Farreus⁷⁵; la celebrarea acesteia este adusă o turtă din făină de grâu (*farreus*), de unde îi vine și numele de *confarreatio*; în plus, pentru săvârșirea acestui act juridic sînt rinduite și îndeplinite mai multe ritualuri, însoțite de cuvinte precise și solemne,

faptul că l. XII T. se referea numai la femeile aflate sub tutela agnaților, constituie un indiciu că regula de mai sus nu împiedica sistemul *usus* la femeile aflate sub alte tutele. Dobîndirea puterii maritale prin *usus* aducea bărbatului — pe calea uzucapiunii — dreptul de proprietate asupra averii dotale (v. Schaub, *Der Zwang zur Entlassung aus der Ehegewalt u. die remancipatio ohne uxor*, ZS, 1965, p. 106—131). Căsătoria prin *usus* stă, s-ar părea, la originea căsătoriei *sine manu*.

Pornind de la constatările lui G. asupra căsătoriei cu *manus*, s-a crezut că se poate rezolva problema datei cînd a apărut căsătoria *sine manu* despre care G. nu vorbește.

Examinînd atent ce se întîmpla la căsătoria contractată prin *usus*, se constată, în adevăr, că în primul an de conviețuire femeia, deși considerată căsătorită (*nupta*) — cum spune G. — nu era încă intrată *in manum*; ieșită din familia de origine, era deocamdată în situația juridică a unei femei *sui iuris*, deci măritată *sine manu*. *Usus* era deci o căsătorie de încercare, începută fără nici o formalitate și fără participarea autorității, iar femeia, în fond, o concubină *matrimonii causa* (C. Tomulescu, G. I, 111 u. die Ehe usu, în: *Festgabe Lübrow*, 1970, p. 401—410). Către finele secolului III î.e.n., ideea emancipării aproximative a femeii, cîștigînd teren, a găsit deschișă calea contractării căsătoriei prin *usus*, spre a evita căderea sub puterea maritală. Dar ca să nu cadă totuși sub *manus* pe această cale, femeia părăsea, în fiecare an, cite trei nopți la rînd, domiciliul conjugal. Folosea adică, în favoarea ei, abătînd-o de la sensul său primitiv, acea *trinoctii usurpatio*. Procedînd așa, s-a ajuns chiar la a se căsători *sine manu*. Elementul esențial într-o căsătorie fiind, evident, conviețuirea (*honor matrimonii*), aceasta se înțelegea nu numai ca un element de fapt (*res facti*), ci și ca unul de drept (*res iuris*) (Aul. Gell. III, 2, 13). Cum între căsătoria *manus* și posesiune s-a stabilit analogie, lipsa de la domiciliul conjugal timp de trei nopți consecutive pe an (*trinoctium continuum*, Aul. Gell., 10, 15) însemna întreruperea unei *possessio ad usucapionem*, și deci însăși căsătoria, ca stare de fapt. Deși G. și Aul. Gell. nu vorbesc de *trinoctium* decît în legătură cu formarea lui *manus*, iar nu cu ruptura lui, totuși această întrerupere a conviețuirii împiedica nu numai formarea lui *manus* dar chiar a lui *usus* însuși. *Usus* și *usurpatio trinoctii*, existente încă pe vremea lui Cicero (*Pro Mur.*, 12, 27), au fost — spune G. — abrogate prin legi sau au căzut în desuetudine (C. Tomulescu, *Contribuții ... Dispariția căsătoriei usus*, 1937, p. 47 și urm.). Din faptul că G. nu vorbește de căsătoria *sine manu*, așa-zisă liberă, s-ar presupune că, pe vremea sa, aceasta nu exista, sau, dacă se practica, nu o socotea căsătorie, ci mai degrabă un concubinată despre care n-a găsit cu cale a vorbi (Brühl, *Les origines du mariage sine manu*, RID, 1937, p. 545 și urm.; id., *La condition des enfants nés avant la formation de la manus*, Iura, 1956, p. 120—124; Orestano, *La struttura giur. del matrimonio rom.*, BIDR, 1940, p. 256; Kaser, SDHI, 1952, p. 300 și urm.; Hanga, *Originea și structura posesorie a căsătoriei sine manu*, teză, București, 1946).

Felul în care G. explică pe *usus* naște întrebarea: oare așa să se fi căsătorit patricienii? S-ar putea ca peregrinul G. să nu fi înțeles spiritul acestei instituții, dispărută de mult, și de aceea să-i dea o explicație greșită, aducînd în mod indirect o critică obiceiurilor romane. Practic vorbind, neîntrepruperea conviețuirii timp de un an a unui bărbat cu o femeie în prima unirii lor statornică. Așa că această comuniune, pornită dintr-o liberă alegere și imobilată de o afecțiune durabilă (*affectio maritalis*), nu ar fi avut nimic comun cu posesiunea și uzucapiunea (Volterra *op. cit.*). Nefiind un act juridic, ci o stare de fapt dincolo de sfera dreptului, sustras legii generale a formalismului, căsătoria atrăgea totuși consecințe juridice, dar pe acestea G. le va studia independent de *manus*.

Matroana romană, considerată printr-o ficțiune juridică drept fiică a soțului și, tot prin ficțiune, soră a propriilor ei copii (III, 14), primea la moartea soțului, prin testament, un tutore (§ 148); iar pînă atunci, tot ce dobîndea, pentru soț dobîndea (III, 83—84), deși G. va spune și contrariul (II, 90). Căci altfel cum s-ar putea explica acea formă a căsătoriei cu termen? Lacuna textelor nu ne îngăduie un răspuns.

⁷⁵ Iuppiter Farreus, ocerotul al căsătoriei (Orestano, *Dal ius al fas*, BIDR, 1939, p. 127; despre rolul Iunonei, soția lui, v. Noailles, *Iunon deesse matrimoniale des Rom.*, în: *Festschr. Koschaker*, I, 386—400).

Printre cele 242 epitețe latine ale lui Iupiter, înregistrate de Forcellini (în *Onomasticon*), Novelli, neafînd pe acela de *Farreus*, crede că în text ar trebui citit *farco* (substantiv comun) și atunci traducerea ar fi „folosindu-se de o turtă (de secură)”.

de față cu zece martori. Acest lucru este în uz și în vremurile noastre; în adevăr, flaminii mai mari, cum ar fi cei ai lui Iupiter, Marte și Quirinus⁷⁶, precum și *rex sacerorum*, nu sînt recrutați decît dintre cei născuți din căsătorii contractate *farreo*; iar ei înșiși nu pot exercita sacerdoțiul fără căsătoria prin *confarreatio*.

113. Prin *coemptio* ele vin în *manus*, în schimb, cu procedura mancipațiunii, adică printr-o vânzare oarecum simbolică, înaintea a nu mai puțin de cinci martori, cetățeni romani pubeți și a unuia care ține o balanță; <femeia> cumpără <cu o mică monedă> pe acela în a cărui *manus* intră, și <acela*> o cumpără pe femeie⁷⁷.

* *mulier (emit eum) nummuli aere et is* — Huschke, ameliorat de Reinach (cf. și David—Nelson).

⁷⁶ *Quirinus*, străveche divinitate italică, identificată de la un timp cu Romulus. *Confarreatio*, adusă de Numa din Egipt, unde însemna egalizarea bunurilor celor doi soți și obligația monogamiei, rămîne, cu timpul o formă culturală solemnă, neobligatorie. Din puținele informații, deducem că ritualul era complicat (detalii la Fowler, JRS, 1916, p. 185; Brassloff, *Die Erneuerung des Flaminats u. die Reform der Konfarreations-Ehe*, în: *Studi Bonfante*, II, p. 363 și urm.).

⁷⁷ *Coemptio* — matrimonială — era actul de vânzare prin care femeia însăși — dacă era *sui iuris* — sau cu încuviințarea tatălui (*patre auctore*) — dacă era *filia familias* — intra sub puterea bărbatului. Vânzarea se făcea prin adaptarea pretoriană a modului originar de vânzare (inf., § 119), adică printr-o ficțiune a vânzării.

Nu cunoaștem ceremonialul și formulele coemptiunii, dar trebuie să fi fost altfel decît la mancipațiune (inf., § 119); altminteri, femeia ar fi trecut în rîndul sclavelor (G. Longo, *Dir. di famiglia*, Roma, 1953, p. 268), deși de riscul acesta ar fi fost salvată în virtutea principului că omul liber nu poate fi vîndut ca sclav (Gaudemet, Iura, 1954, p. 252—256). Oricum, ceremonia stabilea un drept de autoritate a unui individ asupra altuia (ca la *adoptio, mancipium*) și un *dominium* (ca la transmiterea posesiunii unui *res mancipi*).

Prea puțin informații asupra lui *coemptio*, azi nu știm dacă femeia era aceea care făcea *coemptio* sau soțul, sau amîndoi reciproc. G. pare a spune că femeia făcea *coemptio* (inf., § 114), deși s-ar putea și ca *mulier coemptionem facere potest* să nu însemne că ea cumpăra. Căci, deși *coemere* înseamnă „a cumpăra”, *emere* înseamnă „a lua” (Cicero, *De leg. agr.*, II, 70 și 81; Ad Liv., VII, 73), fără să fie neapărat nevoie de o contraprestare a vînzătorului. Apoi, chiar lînd forma de vânzare, căsătoria prin *coemptio*, aceasta nu însemna că substanța actului era aceeași ca la vânzare (ceea ce, dealtfel, G. ne atrage atenția (inf., 123)).

Dar este posibil și ca *facere coemptionem* să fie contraprestarea lui *emptio* („cumpărare”). În acest caz, alci, ca și în alte texte, femeia apare ca subiect al coemptiunii: deci viitorii soți se cumpărau reciproc (Servius și Isidor (ed. Bruns), 2, 76, 81). Prefixul *co-* pledează în sensul acestui duble cumpărări-vînzări, și tot în direcția aceasta ne îndreptățește și acest § dar nu chiar așa cum a fost emendat textul de Huschke (*emit eum mulier et is mulierem*), ei întregit prin *nummuli aere* (deci de Reinach, dar greșit interpretat în contextul *emit nummuli aere is*). Numai așa putem înțelege de ce Nonius Marcellus explică, la cuvîntul *nubentes* (XII, 56), cum logodnica îl dă viitorului soț trei monede (ași): una în mînă, ca pentru a-l cumpăra; a doua în încălțămînte, ca pentru a pune temelie căminului, iar pe a treia — ținută în gură — o oferea celui mai apropiat templu de la răscrucea drumului (*lares compitales*).

Poate că bărbatul, la rîndu-i, da și el o monedă femeii. Logodnicii se întorceau apoi unul către altul și-și spuneau: „vrei tu să devii tată (mamă) de familie, alături de mine?”. Solazzi (*Gl. a G.*, p. 147) se întreabă dacă bărbatul, fiind *filius familias*, s-ar mai putea spune *cuius in manum convenit*. Despre acesta se putea spune *is sau uir emit*, iar nu ca mai sus, fiindcă acum puterea *manus* era dobîndită de *pater familias*, iar nu de *filius*.

Dacă femela, indiferent din ce motive, voia să se integreze în familia soțului, pierzînd prin aceasta autonomia ei juridică, putea face ritualul coemptiunii în orice moment al uniunii conjugale (inf., § 114).

Cu această vânzare imaginară se făceau probabil numai căsătoriile dintre *plebei* (căci mai ales lor li se aplicau rigorile legii celor XII T.), precum și cele dintre latini (*latini ueteres* și *latini adiecti*), cărora, datorită lui C. Iulius Caesar, prin l. Iulia (63 î.e.n.), le-a fost acordat *ius conubii*.

114. Dar femeia poate face *coemptio* nu numai cu bărbatul său, ci și cu un *extraneus*; se spune, în adevăr, că o *coemptio* este făcută fie în vederea căsătoriei, fie cu prilejul unei fiducii. Aceea care face o *coemptio* cu soțul său, pentru a-i fi lui în rînd cu fiica, se zice că a făcut o *coemptio* matrimonială; aceea care a făcut o *coemptio* fie cu bărbatul său, fie cu un *extraneus*, în vederea altei cauze, cum ar fi, pentru a evita tutela unuia anume, se zice că a făcut o *coemptio* fiduciară.

115. Lucrul acesta se întîmplă așa: dacă vreuna vrea să-și schimbe tutorii pe care îi are, și să-și ia altul ⁷⁸, ea face, de formă, o *coemptio*, cu încuviințarea acelor tutori; remancipată ⁷⁹ apoi de către coemptionator aceluia pe care îl voia în realitate, este eliberată apoi și de acesta, prin *vindicta*, și pe cel de care a fost eliberată începe a-l socoti drept tutore; tutorele acesta se cheamă tutore fiduciar, cum se va vedea mai jos ⁸⁰.

115^a. Pe vremuri, chiar și pentru a putea face un testament se săvîrșea o *coemptio* fiduciară; în adevăr, pe atunci femeile — afară de cîteva dintre dînsese ⁸¹ — nu aveau dreptul de a face testament altfel decît dacă săvîrșeau o *coemptio*, și, odată remancipate, deveneau și libere. Dar, la propunerea divinului Hadrian ⁸², Senatul a înlăturat această obligativitate a săvîrșirii unei *coemptio* ⁸³.

⁷⁸ *Coemptio tutelae vitandae* înseamnă încă o mărturie despre deosebirea dintre *conuentio in manum* și *matrimonium*. Femeia romană trebuie să se afle totdeauna sub tutela (*femina semper in tutela*). În lipsă de soț sau de ascendenți (§ 157), ea trebuie să ceară un tutore tribunilor sau pretorului (Tit. Liv., XXXIX, 9). Schimbarea tutorelui (act de stare civilă) făcută de femeie prin mancipațiune (act aparent) este un indiciu de ușoară emancipare. Post-gaianul înmulțește exemplele (I, 195^a — Kniep, *RGLG*, p. 50).

⁷⁹ Festus, la cuvîntul *remancipata*, spune că această vînzare avea la bază un act de *fiducia*, de unde și numele de *coemptio fiduciae causa* (§ 114): cînd *coemptionatorul* era chiar soțul, femeia trecea în familia acestuia, în rînd cu fiica ei; odată cu dînsa treceau și toate ale sale *filiae iura* (inf., § 115 și 118; II, 139; III, 114). Dacă nu era vorba chiar de soț, femeia nu trecea *loco filiae* a aceluia, dealtfel nici nu se urmărea aceasta, ci trecea în *mancipium*. Primul tutore făcea cu femeia *sui iuris* o *coemptio*, cu convenția de a o revinde altuia, preferat de ea, iar acela o cumpăra cu învolala de a o elibera. Prin aceste schimbări de proprietari se transmitea și tutela. Dreptul de proprietate se elimina, dar rămînea raportul de tutelă, așa cum, pentru sclavi, rămînea *ius patronatus*.

⁸⁰ Cf. inf., § 168.

⁸¹ Persoanele exceptate, la care se referă G., erau vestalele care aveau *ius testandi* (Plutarh, *Numa*, X, 4; Clc., *Pro Mur.*, 12; Terentius, *Andria*, I, 5).

⁸² Cf. inf., II, 112.

⁸³ Textul acesta este nu numai încă o dovadă despre incapacitatea femeii de a face testament, ci și o explicație a rațiunii originare a tutelii asupra ei; în sfîrșit, aici, o mărturie în plus asupra deosebirii dintre *conuentio in manum* și *matrimonium* (cf. și II, 139).

Ca să poată face totuși testament, femeia trebuia, în prealabil, să rupă complet cu familia ei, deci să iasă de sub puterea tutorilor legitîmi (soț ori tată) sau testamentari, fie pentru a deveni *sui iuris*, fie pentru a se supune unui *manus* străin, fie chiar pentru a intra sub tutela unui străin. Aceasta, teoretic; practic însă, cum? A se fi pus sub un *mancipium* aparent, din care să fie apoi eliberată, nu era posibil, căci, ca orice persoană aflată sub un *mancipium potestas*, ea nu putea să se dea pe sine în *mancipium* și nici să fie pusă alci de tutore; astfel încît nu-i rămînea decît calea unei *căsătorii de formă*. Pentru procedura ajungerii în situația de persoană *sui iuris*: inf., n. 130.

În I 192, II 112 și III 43, G. va arăta, e drept, că tutorele legitîm putea să adauge încuviințarea sa (*auctoritas*) la testamentul femeii (Volterra, *Sulla capacità della donna a testamento*, BIDR, 1941, p. 74—133), dar aceasta, numai înainte de secolul lui Hadrian; deci, încă o dovadă că, de-a lungul timpului, s-a verificat o transformare în poziția juridică a femeii.

115^b. <Cind femeia a făcut o *coemptio* fiduciară cu un *extraneus*, ea nu se află la acela în rindul fiicei; în schimb, aceea care a făcut aceeași *coemptio* fiduciară cu bărbatul ei, iar după aceea a început conviețuirea și bunurile ei au rămas mai departe în regim separat *), ea încă începe a fi nu mai puțin socotită în rang cu fiica, căci, indiferent de modul prin care se află sub puterea bărbatului, s-a decis ca ea să dobândească drepturile unei fiice⁸⁴.

[Mancipium]

116. Rămâne să arătăm care sînt persoanele aflate în *mancipium*⁸⁵.

117. Toți descendenții, fie bărbați fie femei, care se află, așadar, sub *potestas* a unui ascendent, pot fi mancipați de acesta în același mod în care pot fi mancipați sclavii.

* 2 1/2 rinduri ilizibile: *si fiduciae causa cum extraneo femina coemptionem fecerit, filiae loco apud eum non est; sed quae fiduciae causa cum suo uiro fecerit coemptionem. (cum et res iis) e(uersis) peruenit* — Studemund—Krüger, ameliorat de Reinach.

⁸⁴ Femeia căsătorită cu *manus* își asigură dreptul de succesiune la avera soțului: *manus* (reală) aducea soțului întreaga avere a soției, de aici și recunoașterea dreptului ei de moștenitoare la acea avere.

Dar în cazul căsătoriei prin *coemptio fiduciaria*, cînd femeia venea în *manum* a soțului fără avere dotală (*sine re*), cum se explică îndrituirea la succesiunea soțului, altfel decît prin ocuparea locului fiicei?

Pasajul fiind ilizibil, Krüger (după Studemund și Bluhme, loți admisi de Bizoukides și invocați de David—Nelson) crede că G. se referea aici la femeia care, făcînd o *coemptio fiduciaria* cu un *extraneus*, deci nevenînd sub *patria potestas* a celuiia și neocupînd loc în rindul fiicelor, nu-i putea succede în patrimoniu.

Numai în sensul acesta ar trebui admisă șubreda, dar nu departe de adevăr, restituire a lui Reinach: *cum et res iis euersis peruenit*. Această interpretare pare mai logică, căci altfel ce rost ar avea fraza finală, cu conjuncția concludivă de raționament (*nam*), frază din care, altfel, s-ar conchide contrariul?

⁸⁵ După planul anunțat sup., § 49, G. trece la examinarea celui de-al treilea grup de persoane supuse autorității capului familiei, anume, cele aflate în *mancipium*.

Planul lucrării l-a obligat pe G. — sau pe cei care l-au precedat în stabilirea acestui plan — să fracționeze materia lui *mancipium* între §§ 116—118, unde se vorbește despre persoanele *libere*, dar aflate în *mancipium*, și 11, 22, unde se vorbește despre *res* aflate în *mancipium*; la acestea, mai adăugăm, expozeul (inf., §§ 119—123) relativ la modul constituirii acestei puteri (*mancipio*).

Ce este *mancipium*? De la G. aflăm atît cît l-a fost necesar pentru dezvoltarea altor capitole, de aceea informațiile sale, fiind dispartate și incomplete, au dat prilej romanistilor să descopere, în texte, și alte sensuri.

A. *Mancipium* este altă dreptul de proprietate pe care îl procură *mancipatio* asupra unui *res mancipi*, cît și puterea unică și identică cu aceea pe care o procură *mancipatio* asupra persoanelor libere (inf., § 120, lucru afirmat cu tărie: *eodem et serviles et liberae personae mancipantur animalia quoque...*): asupra unui *filius familiae* abandonat *ex uxali causa* (inf., § 140; IV, 75) sau care a fost obiectul unei adopțiuni sau emancipări (inf., §§ 132, 134), asupra femeii remancipate de un *coemptior* (sup., § 115).

Cum sensul cuvintelor *drept* sau *putere* este larg și vag, s-a căutat să se vadă care este poziția juridică a persoanelor în *mancipio*, precum și rostul celor două părți care au generat actul, în raport cu scopul juridic al aceluia act.

Acest sens larg, neclar al cuvintelor *mancipium*, *mancipatio* n-a găsit loc în tehnica și în clasificările clasice și nici la G. Achiziția lui *mancipium* a fost și a rămas tot timpul efectul propriu și specific al oricărei mancipații și, în fond, scopul imediat și direct al ritualului acesteia. Dovada cea mai sigură o fac expresiile tehnice *mancipio dare*, *mancipio accipere*, folosite deseori în G.I., *mancipio* fiind un dativ final, iar nu un ablativ de instrument. Astfel, rămîne fără de îndoială teoria Reinach (*Ébauche d'une mancipation*, Paris, 1960, 133 p.) care exclude G.I. din izvoarele utilizabile pentru *mancipium* și caută, printr-un joc al imaginației, să refacă

118. Același drept poate fi exercitat și asupra persoanelor care se găsesec sub *manus*⁸⁶. În adevăr, femeile pot <fi mancipate> de coemptionatori în același mod <în care sînt mancipați copiii de către părintele lor *>, ba s-a mers pînă acolo încît, chiar dacă femeia a trecut singură⁸⁷ în situația de fiică la coemptionatorul cărui a i-a devenit soție, ea va putea să fie totuși mancipată, întocmai ca cea care nu i-a devenit soție, și pentru acest motiv nu-i este în situația de fiică⁸⁸.

118^a. Mai totdeauna însă, ele sînt mancipate de ascendenți și coemptionatori numai cînd acei ascendenți și coemptionatori vor să excludă pe unele de la dreptul lor, așa cum se va vedea destul de clar mai jos.

[Mancipațiunea, vînzare simbolică]

119. Mancipațiunea este — cum am spus mai sus — o vînzare oarecum simbolică⁸⁹ și constituie de asemenea un privilegiu rezervat numai cetățenilor romani; aceasta se săvîrșește astfel: după ce sînt aduși nu mai puțin de 5 martori, cetățeni romani puberi — și, pe lingă ei, încă unul de aceeași condiție, care se cheamă *libripens*, fiindcă ține în mină o balanță de aramă —, cel care cumpără prin mancipațiune, <ținînd mina pe

* *mancipari, quo liberi a parente mancipantur, adeo* — Textes⁴.

pe teren filologic teoria instituției *mancipium*, mărînd și mai mult confuziile (De Visscher *Lura*, 1962, II, p. 339—340).

În materie de persoane, *mancipium* însemna cam același lucru cu robia (nu cu sclavia), cu captivitatea la dușman: în dreptul public însă, *mancipium* echivala cu sclavia sau cu puterea *manus* (II, 86: III, 104 și 163), întrucît, ca și acolo, persoanele în *mancipium* nu erau capabile să aibă proprietate și nici puțința legală de a contracta obligații.

Deși *statusul* celui aflat sub *mancipium* nu suferea modificări în ce privește cetățenia și libertatea (inf., § 162), ci doar o *capitis deminutio minima*, iar căsătoria (*iustae nuptiae*) rămînea valabilă, totuși persoanele aflate sub o asemenea putere nu puteau primi succesiuni și nici legate de la cel în al cărui *mancipium* se aflau, deci nici nu puteau fi slăbite să primească o succesiune, precum *heres necessarius*, și nici nu aveau *potestas abstinenti* a lui *suus heres* (II, 160). Contra celui aflat în *mancipium* nu era permis să se întreprindă ceva păgubitor, vînovatul fiind pasibil de o *actio iniuriarum* (inf., n. 116—117: III, n. 133—134). Noul stăpîn al fiului dat în *mancipium* nu putea să-l emancipeze decît tatălul acestuia, urmarea fiind că tatăl devenea, din tată, *patronus* al fiului.

B. La instituirea puterii *mancipium*, sau a dreptului de proprietate prin *mancipatio* mai sollicită discuțiile locuțiunea: *rem tenens* și *ex iure quiritium* (v. inf., § 119).

C. Scopul indicat de G. pentru introducerea cuiva în *mancipium* era (I, 118) fie de a-l îndepărta de la eventualele sale drepturi, fie de a-l pune să plătească, prin muncă echivalentă, valoarea pagubei ce ar fi pricinuit.

D. Scoaterea de sub *mancipium* se făcea fie cu consimțămîntul lui *dominus*, prin *uindicta* și *testament*, fie la inițiativa tatălui, pentru a se ajunge la emancipare sau la *adoptio*; fie, în chip necesar, prin recensămînt (*census*). În cazurile prevăzute de I. Aella Sentia și I. Fuffia Caninia, se putea rămîne în *mancipium* toată viața (inf., §§ 138—139).

⁸⁶ Erau mancipabile numai femeile căsătorite prin *usus, confarreatio, coemptio*, nu și cele care făcuseră o *coemptio fiduciaria*.

⁸⁷ Textul reproduș, cu ușoara restituire a lui Lachmann (*Sola apud coemptionalorem filiae loco sit*), se referă la căsătoria *fiduciae causa*, deci la trecerea femeii sub puterea maritală, „singură”, fără *patrimonium*.

⁸⁸ E vorba aici de mancipațiunea făcută de formă (*dicis causa*). Cînd mancipațiunea (act aparent) se făcea de către o femeie cu soțul însuși (sup., § 115^b), atunci nu mai decurgeau aceste efecte (inf., §§ 134, 137, 166).

⁸⁹ *Mancipatio* a fost, în dreptul vechi (I, 119), actul de transfer al dreptului de proprietate asupra lucrurilor mai de preț (*res mancipi*), exprîmat printr-o vînzare cu plata pe loc prin cîntărirea prețului, din care supraviețuia, în dreptul clasic, forma ei simbolică (*imaginarium uenditio*); G. pe aceasta o cunoștea. Dar nici de la el și nici de la alți clasici nu aflăm cum

obiect ^{90*}), spune: „*Eu afirm că acest sclav este al meu după dreptul qui-riților și el să-mi fie cumpărat cu această monedă și cu această balanță de aramă*” ⁹¹; lovește după aceea balanța cu moneda pe care i-o dă, simbolic, drept preț, celui de la care primește în *mancipium* obiectul vândut.

* *rem tenens* — V (*aes tenens* — Bœthius, *Ad Cic. Top.*, 3, 5, 28).

s-ar fi putut produce evoluția de la faptul real al vânzării la simbolica lui, tocmai în veriga cesențială, plata prețului prin numărare, în schimbul obiectului.

S-au încercat explicații la ceea ce G. presupunea cunoscut: unele despre osatura mancipiunii, altele despre formula rostită de cumpărător la săvârșirea actului; în sfârșit, altele privind fundamentarea ei istorică în multiplele aplicațiuni (relativ la efectul pe care l-au avut asupra mancipiunii diferitele transformări ale monedei în cursul timpului, v. C. Tomulescu, *Rolul monedei în vechiul dr. rom.*, An. Univ. Buc., 1958, p. 117—126). Ipoteza unui acord premergător formei simbolice (C. Stoicescu) e ajutată de cuvintele „prin mancipiune” din cele 4 contracte de vânzare găsite la Roșia Montană (*uicus Pirustarum*), jud. Alba, încheiate în anii 142, 150, 160 și 166 e.n. (Textes⁴, p. 843—849; Hanga, *Crestomafic*, p. 210—213).

Devenită act de vânzare fictivă, *m.* s-a transformat cu timpul într-un act aparent și abstract de înstrăinare, în forma vechii vânzări, iar în dreptul familiei la: a) transferarea puterii părintelui asupra fiilor (inf., § 162); b) emancipare; c) darea în adopțiune (inf., §§ 132—134); d) trimiterea în *mancipium* (I, 141). La *conuentio in manum*, acest procedeu servea femeilor pentru a-și schimba tutorele (sup., § 115) sau a dobîndi capacitatea testării (sup., § 115^a).

În materie de succesiune, cînd avea să se transfere o moștenire întreagă — cu activ și pasiv — adică să atingă un scop nu imediat și irevocabil, ci un act care dispune pentru viitor, o asemenea *m.* nu mai era un act a p a r e n t și s i m u l a t, care să sacrifice formeî scopul, căci tranzacția se făcea aici, nu în interesul tehnic al formeî, ci al fondului însuși (II, 103—104). La testamentul *per aes et libram* (II, 104) *m.* nu se folosea dect de formă (*dicis causa*), adică act de două ori aparent, creație a practicii judiciare și a jurisprudenței, formalitate practică acceptată (G. Longo, *Sulla simulazione dei negozi giur.*, Ric. rom., Milano, 1966-p. 51; id., *Il concetto classico di simulazione*, ibid., p. 52—72). Această procedură trebuia să dea, iluzia că scopul urmărit nu era contrazis de faptele exterioare (Boyer, *Jacques de Revingny et les Institutions de G.*, RHD, 1950, p. 161—173).

La procedura revendicării, osatura mancipiunii era, din cuvînt în cuvînt, aceeași (IV, 16). În materie de obligațiuni, *m.* nu a fost folosită niciodată, intrucî, chiar devenită act abstract, nu a fost considerată creatoare de obligații, precum *sponsio*. *Mancipatio* și *sponsio* sint axul pe care se va învîrți întreaga roată a tehnicii juridice romane; doar rostul lor în această tehnică era diferit. Accesul la ambele constituia însă un privilegiu rezervat numai cetățenilor romani.

⁹⁰ *Rem tenens*: s-a scris mult asupra acestei lecțiuni. Apărată de David—Nelson, Bizouklides, indeosebi Meylan (în: *Studi Albertario*, 1, p. 215; *Réflexions sur notre tradition manuscrite des Institutes de G.*, RHD, 1967 (Iura, 1968, p. 196—197)), aceasta a fost înlocuită în unele ediții prin *aes tenens*, după Bœthius (ap. Cic., *Top.*, 5, 28), așa ediția Böching, susținut de Solazzi (*Gl. a G.*, I, p. 148), sau prin *stipem tenens* (Polenaar). Menținem lecțiunea *rem tenens*, fiind repetată și la în *iure cessio* (II, 24), unde prețul (*aes*) nu intervinea. Transcrierea *aes tenens* neglijează faptul că Bœthius, citîndu-l pe G., nu comite o eroare, ci o modificare voltă, pentru a arăta ce se petrece nu la *mancipatio*, despre care vorbise G., ci la *nexum* (*Nexum uero est... fiebat eo modo quo in Institutionibus G. exponit*), despre care G. ar fi vorbit (III, 173). Prin cuvintele *rem tenens*, G. a vrut să exprime aceeași idee ca pentru *rem opprendere* (inf., § 121), după care, într-un prim stadiu, nimeni n-ar mai fi fost dispus să dea drumul la ceea ce apucase odată. Reinach restabilește textul alăturînd ambele lecțiuni: *rem tenens* (cumpărătorul ținea o mină pe obiect (*rem*)) — *aes tenens* (și ținea în cealaltă mină prețul (*aes*)) (Ébauche d'une mancipation, Paris, 1960).

⁹¹ *Hunc ego hominem ex i. q. meum esse aio*, formula care deschidea și comanda întreg mecanismul de la *mancipatio*, este încă o enigmă: utilizată oriunde un roman afirma dreptul său asupra unui lucru, unui sclav, unei persoane libere, ea lasă neînțeleasă tăcerea celui care dă în *mancipium* (*mancipio dans*); apoi, cum era posibil să se decidă o achiziție prin rostirea unei formule? Textul lui G. căruia îi datorăm puținul din descrierea, desigur parțială, a ritualului acestui act atît de original și atît de important, practicat de romani din primele

120. În acest mod se mancipează atit sclavii, cit și persoanele libere, și tot așa animalele care sint socotite *res mancipi* și în rindul cărora figurează boii, caii, catirii, asinii; de asemenea și fondurile, atit cele urbane, cit și cele rurale, care sint și ele *res mancipi*, precum sint fondurile italice, care se mancipează de obicei in același fel⁹².

121. Printr-un singur lucru se deosebește mancipațiunea fondurilor prediale de mancipațiunea celorlalte lucruri, anume că sclavii și persoanele libere, precum și animalele care sint in categoria *res mancipi* nu pot fi mancipate decit dacă sint de față; ba s-a mers pînă acolo încit cel care le-a primit prin mancipațiune trebuie să le apuce cu mina pe chiar acelea care i-au fost date prin mancipațiune; de aici chiar și vine numele de *mancipatio*, fiindcă obiectul este apucat cu mina. În ce privește însă fondurile prediale, acestea sint mancipate, in mod obișnuit, fără să fie de față.

timpuri, este neclar, neclaritate agravată prin *ut supra diximus*. S-au căutat justificări: unele in abandonarea lucrului de către fostul proprietar, pe care cumpărătorul îl ocupă ca pe un *res nullius* (Ihering, *L'espr. du dr. rom.*, III, 234), altele pe ideea producerii unui act de agresiune, de uzurpare, a unui delict, răscumpărat prin achitarea contravalorii (Hüssel, *Mancipatio*, ZS, 1930, p. 484); in sfirșit, că *m. era* actul solemn de asumare a unei răspunderi din partea vinzătorului, in caz de evicțiune (Girard, *Mél. dr. rom.*, II, 1923, p. 158). Brühl (*La formule vindicatoire*, RHD, 1932, p. 205—226) crede că, prin rostirea formulei, cumpărătorul nu pretinde a fi fost proprietar mai înainte, ci numai acum și de aici incolo, de la data rostirii formulei; cu alte cuvinte, *m.* îmbrăca un caracter contractual, care la originea îi era, se pare, străin. De Visscher (*Le rôle de l'auctoritas dans la mancipatio*, RHD, 1933, p. 603—644; *Auctoritas et mancipium*, SDIII, 1956, p. 98 și urm.), admitînd că resortul mancipațiunii era o *auctoritas*, dar nu cu sensul de garanție (*augere*), căci nu este util aici argumentul etimologic, ci de ratificare sau aprobare, care acoperă atit declarația cumpărătorului, cit și garanția absolută a vinzătorului că nimeni nu-i va tulbura liniștita stăpînire (Heinze, *Auctoritas*, H, 1925). Dar ratificarea alienatorului nefiind implicată in ritual (nici un text nu o atestă), trebuie pusă sub semnul indoileii. Aici, Noailles (*Du droit sacré au droit civil*, Publ. de l'Inst. de dr. rom., Univ. Paris, IV, 1949, ch. IX), interpretînd o inscripție (din Textes⁴, p. 831), dezvăluie cum un alienator, vinzînd niște grădini, a stabilit condițiile vinzării (*leges mancipii*) printr-o declarație, numai ulterior căreia cumpărătorul a putut îndeplini gesturile și rosti cuvintele incuviințate de vinzător (v. și: C. Stoicescu, R. cl. dr. rom., 1941—1943, p. 381 și urm.). Astfel că, pe nedrept, acuzata doctrină Girard (cu inițiativa cumpărătorului și asistența alienatorului) se confirmă, iar nedumerirea Giffard și intervenția lui C. Tomulescu (*Auctoritas in mancipatione*, R. cl. dr. rom., 1941—1943, p. 91—113) rămîn descoperite.

⁹² Persoanele libere, aflate in *mancipium*, apar in situația aceasta numai de formă (*dicis gratia*) și numai pentru o singură clipă (I, 141), afară de acelea date noxal, care rămîneau acolo intr-o stare de semisclavie, pînă se plătea paguba.

Dacă *mancipium* înseamnă o putere unică, dobîndită prin *mancipatio* asupra persoanelor libere, ea se deosebește totuși fundamental de dreptul de proprietate (*dominium*); in adevăr, oamenii liberi — chiar aflați in *mancipium* — nu sint socotiți lucruri și deci susceptibili de proprietate sau de posesie.

Cu excluderea fondurilor italice, primele trei categorii de *res mancipio* sint formate numai din ființe vii. Faptul că numai oamenii și anumite animale (*quae collo dorsoue domantur* — II, 1-4^a, 16) pot face obiectul acestei puteri, nu și alte animale utile omului (oala, capra, porcul), se explică prin importanța lor economică.

Cum nici ideea de *valoare* economică — greu de aplicat omului liber — nici aceea de destinație, specifice celor mai sus indicate, nu pot explica problema acestei limitări in orînduirea sclavagistă, urmează că adevărata soluție trebuie căutată in natura specială a puterii *mancipium*. In privința aceasta, îndelungă controversă între jurisconsulții romani (cf. G. II, 15).

Dar cum se justifică fondurile prediale și cele italice printre *res mancipi*? Acest lucru nu se poate explica decit prin existența unei comunități agrare primitive, la țărani din peninsula Italică (Monier, *Man.*, I, ed. 5, 1945; Girard, *Précis*, 1933; Arangio-Ruiz, *Istit. di dir. rom.*, ed. 4, 1943) și prin exercitarea unui *imperium* familial, limitat la o anumită întin-

122. Arama și cîntarul (*aes et libra*), pentru aceea se întrebuițează intrucît pe vremuri, oamenii se foloseau numai de monede de aramă⁹³, iar acestea erau : așii⁹⁴, așii dubli, semiașii, sfertul de as, căci, după cîte putem deduce din Legea celor XII Table, nu exista în uz moneda de aur sau de argint ; iar puterea valorică a monedelor nu sta în numărul, ci în greutatea lor. În adevăr, <în acele timpuri> existau așii librali și dupondii care, evident, erau dubli <adică de două libre *> de aici chiar le și vine numele de *dupondius*, ca fiind egali cu două *pondusuri*⁹⁵, denumire care a rămas în uz pînă în ziua de azi. În ce privește *semiasul* și sfertul de as, calculate în aceeași proporție, acestea au fost discutate odată cu *pondusul*. Pentru acest motiv, pe vremuri, cel care transmitea bani nu-i număra, ci îi cîntărea ; de aici s-a ajuns ca sclavii cărora li s-a permis administrarea banilor să se cheme „*cîntăritori*”⁹⁶, și așa se numesc pînă astăzi.

123. <Dacă însă căutăm să vedem prin ce diferă condiția femeii care face o *coemptio* de cea a persoanelor mancipate>, vom constata că aceea care face o *coemptio* nu este adusă în stare de sclavie ; în schimb, <cei mancipați sau mancipate de către ascendenți sau coempționatori**> sînt trecuți în rîndul sclavilor, așa fel încît, de la acela în al cărui *mancipium* sînt, nu pot dobîndi nici moșteniri și nici leguțe decît dacă prin același testament s-a dispus totodată să fie liberi, după dreptul aplicabil indivizilor aflați în sclavie.

Rațiunea acestei diferențe este însă evidentă, deoarece ei sînt primiți în *mancipium* de către părinți și coempționatori cu aceleași cuvinte cu care sînt primiți sclavii, lucru care nu se întîmplă într-o *coemptio*.

[Modurile ieșirii de sub:]

[a) *Potestas*]

124. Să vedem acum în ce moduri cei care sînt supuși dreptului altuia⁹⁷ (*alieno iure*) se eliberează de acest drept.

125. Ne vom ocupa întîi de cei care sînt sub *potestas*.

* cca 11 litere ilizibile : *nam illis temporibus scilicet erant bilingues* — David—Nelson.

** 1 1/2 rînd ilizibil : *Si tamen quaerat aliquis quare et quae (coemptio) nem facit differat a mancipatis illa* — Hushke.

dere teritorială. Fondurile de pămînt constituiau zona pe care se exercita puterea exclusivă a capului de familie ; deci, *mancipium* este analog cu *imperium* din dreptul public (De Visser, *Mancipium et res mancipi*, SDI1, 1936, p. 263—325 ; Cornil, *Du mancipium au dominium*, în : *Festschr. Koschaker*, I, p. 404).

⁹³ Argintul și aurul nu se cunoșteau în Italia pînă aproximativ în sec. IV î.e.n., cînd au început să se importe (Plinius, *Hist. nat.*, 33, 43 și urm).

⁹⁴ Assul libral (= livra) = 327 g. ; *dupondium* = 2 ași ; *semiasul* = 1/2 as ; *quadrans* = 1/4 as ; *uncia* = 1/12 as. Valoarea sa, în raport cu aurul, a scăzut continuu. Pentru alte detalii monetare la Roma, cf. Radu Sblerea, *Gram. lat.*, 1913, p. 302 ; pentru Dacia, v. și Costin C. Kirilășcu, *Sistemul bănesc al leului*, vol. I, 1964, p. 45—58.

⁹⁵ *Pondo* (ablativul lui *pondus*) „în greutate” ; *uncia pondo* = în greutate de o uncie ; mai tîrziu, *pondo* a însemnat o livră.

⁹⁶ *Dispe(n)sator* (< *dispendere*) „a cîntări” (Varro, *L. lat.*, V, 169).

⁹⁷ Fiii și sclavii (sup., §§ 52, 55).

126. În ce chip sint eliberați sclavii de sub *potestas*, am putut înțelege din cele spuse mai sus, la capitolul despre „eliberarea sclavilor”.

127. În schimb, acela care se află <sub *potestas*> a ascendentului, <devin *sui iuris* după moartea acestuia>. Este de făcut aici o distincție: pe cînd <după moartea tatălui> fiii sau fiicele devin <oricum> *sui iuris*, în schimb, prin moartea bunicului <nepoții sau nepoatele nu devin *sui iuris*, ci, în orice caz, numai dacă după moartea bunicului> nu ar fi să recadă sub *potestas* a tatălui lor. Astfel, dacă la moartea bunicului <tatăl trăiește și se află el însuși sub *potestas*> a tatălui său, atunci, după <moartea bunicului>, copiii trec sub *potestas* <a tatălui> lor; iar dacă acesta, la data cînd moare bunicul, era fie mort, fie ieșit de sub *potestas* <a tatălui>, atunci aceștia devin *sui iuris* fiindcă nu mai pot cădea <sub *potestas**> a lui.

128. Dacă însă cel care datorită unei fărădelegi a fost pedepsit, în baza legii Cornelia, cu exilul⁹⁸, și din cauza aceasta, și-a pierdut cetățenia romană, urmează de la sine că descendenții (*liberi*) ai unui asemenea om care**, pe calea aceasta, a fost șters din rîndurile cetățenilor romani, vor înceta să mai stea sub *potestas* a lui, ca și cum acesta ar fi mort; în adevăr, inadmisibil ar fi ca un om de condiție peregrină să aibă sub *potestas* a lui pe un cetățean roman. Pentru o rațiune asemănătoare, se întîmplă la fel și acela care, pe cînd se afla sub *potestas* a tatălui, a fost pedepsit cu exilul și a încetat să mai stea sub *potestas* a tatălui, fiindcă și aici ar fi de neconceput ca un om de condiție peregrină să stea sub puterea unui ascendent cetățean roman.

129. Cînd însă un tată a fost luat prizonier de către dușmani, chiar dacă devine sclavul dușmanilor, dreptul copiilor rămîne în suspensie, în baza dreptului de *postliminium*; în virtutea acestuia, cei care au fost luați prizonieri de dușmani, cînd va fi să se întoarcă din captivitate, își recapătă toate vechile drepturi. Așa că, odată întors, el va avea pe copii sub *potestas*; iar dacă se întîmplă să moară acolo, copiii vor deveni *sui iuris*; poate fi însă oarecare dubiu dacă acest efect se produce de la data cînd tatăl a murit la dușmani, sau de la data cînd a fost luat prizonier. La fel vom spune că — în baza dreptului de *postliminium* — puterea tatălui rămîne în suspensie și atunci cînd fiul sau nepotul au fost luați ei înșiși prizonieri de către dușmani⁹⁹.

130. În afară de aceștia, mai ies de sub *potestas* a tatălui și copiii de sex bărbătesc care au fost consacrați flamini ai lui Iupiter, precum și cei de sex feminin, dacă sint luate ca fecioare vestale.

* Restituirile din acest § sint unanim admise, după: Ulp.. I 12 și 14: G. Epit.. I, 1, 2; Theoph.. I 5. 4.

** *qui* — V (restituirea *quia* — Zulueta. David—Nelson. Textes⁷ ș.a., după Kniep (RGLG, p. 53) —, inutilă).

⁹⁸ *Interdictio aqua et igni*, pedeapsă aplicată pentru *lesio maiestatis populi Romani, uis publica, incendium, otrăvire* ș.a. (Daube, JRS, 1947, p. 70), era tot una cu exilul: expresia a fost înlocuită în *Epitome* cu *exilium* (de aici deducția că epitomarea s-a făcut de pe alt exemplar decît V).

⁹⁹ Deși în legătură cu *ius postliminii* G. vorbește numai despre oamenii liberi, lista acelor *res quae postliminio recipiuntur* este mai lungă (De Visscher, *Aperçus sur les origines du postliminium*, in: *Festschr. Koschaker*, I, p. 367—385).

131. Și odinioară, cînd poporul roman își extindea coloniile în regiunile latine, cei care se înrolau, din îndemnul tatălui, într-o colonie latină, încetau de a mai fi sub *potestas* a tatălui, fiindcă deveneau cetățeni ai altui stat.

[Emanciparea]

132. În afară de aceasta, descendenții încetează a mai sta sub *potestas* a ascendentului, prin emancipare¹⁰⁰. Dar în timp ce fiul¹⁰¹ iese de sub *potestas* a tatălui după trei vânzări, ceilalți descendenți, fie ei de sex masculin sau feminin, ies de sub *potestas* a ascendenților, numai printr-o singură vânzare; în adevăr, Legea celor XII Table vorbește despre trei vânzări numai cît privește persoana fiului, în termenii aceștia: „*Dacă tatăl a vîndut pe fiul său de trei ori*¹⁰², *fiul să fie liber de tatăl său*”. Și lucrurile acestea se petrec astfel: tatăl îl mancipează pe fiu cuiva¹⁰³; acesta îl eliberează prin *vindicta*; aceasta odată făcută, fiul revine sub *potestas* a tatălui; acesta îl mancipează din nou, fie aceluiași, fie altuia (dar în uz este să fie mancipat aceluiași), iar acesta îl eliberează apoi, de asemenea, prin *vindicta*; prin chiar acest fapt, fiul revine iarăși sub *potestas* a tatălui; tatăl îl mancipează pentru a treia oară, fie aceluiași, fie altuia (dar este în uz să fie mancipat aceluiași), și după această din urmă mancipare, fiul încetează de a mai fi sub *potestas* a tatălui, chiar dacă nu a fost încă eliberat, ci a rămas deocamdată în *mancipium*¹⁰⁴ < ... *>.

133. <Trebuie să menționăm aici că acela care are sub puterea sa pe un fiu sau pe nepotul din partea fiului are libera alegere să elibereze de sub *potestas* pe fiu și să mențină pe nepot sau pe nepoată, precum și invers, să rețină sub *potestas* pe fiu, dar să elibereze pe nepot; sau chiar să-i emancipeze pe toți. Noi însă subînțelegem că aceleași se cuvin spuse și cînd e vorba de strănepot **>.

134. <Dealtfel, părinții încetează de a mai avea sub *potestas* pe descendenții dați altora în adopțiune; cînd e vorba de fiu, pentru ca acesta să fie dat în adopțiune este necesar să fie făcute și aici cele trei

* 24 rînduri ilizibile, cu excepția citorva cuvinte (v. Textes 7, p. 52).

** 12 rînduri ilizibile. Restituire Goeschen, după G. Epit. (I, 6, 3) și Iust. Inst. (I, 12, 7).

¹⁰⁰ *Emancipare* = a elibera de sub puterea paternă, deci salvarea de la eventuala vindere (mancipare).

¹⁰¹ G. Epit., I, 6, 3 precizează: *filius masculus*; iar pe ceilalți, descendenți: *feminae uel nepotes masculi ex filio*. De aici iarăși un indiciu că autorul Epitomei a avut în față alt exemplar al notelor lui G., cu un text mai detaliat decît V.

¹⁰² V omite pe *ter*, iar Ulp. (10, 1) îl menționează; de aici nedumerirea: Ulp. I-a copiat pe G. sau amîndoi pe alt autor?

¹⁰³ Din G. Epit. (I, 6, 3) reiese că vânzarea se făcea cu una sau două monede (*nummo uno uel duobus nummis*), deci o vânzare de formă, care avea loc în fața uneia din cele 30 de curii; iar în provincie, în fața guvernatorului, cu asistența a 7 martori. Cumpărătorul era un prieten care se preta la această ceremonie (*pater fiduciarius*).

¹⁰⁴ Prin fiecare din cele trei vânzări fiul suferea, evident, o *capitis deminutio*. Dar pentru ca după cea de-a 3-a vânzare *filius* să devină liber, mai era necesară o *manumissio*, de către *parens manumissor*. Deci *capitis deminutio* nu implica nicidecum ideea de diminuare a capacității juridice, ci, în cazul emancipațiunii, din contra, chiar de mărirea ei, căci, din *alieni iuris* cum fusese, emancipatul devine acum un om *sui iuris*.

mancipațiuni *) și cele două eliberări intermediare și să se procedeze ca de obicei, adică întocmai cum l-ar elibera tatăl de sub *potestas*, pentru a-l face să fie *sui iuris*. După ce a fost remancipat tatălui, iar cel care-l adoptă îl revendică¹⁰⁵ în fața pretorului ca pe propriul său fiu, dacă tatăl nu-l contrarevendică, fiul este atribuit de pretor aceluia care-l revendică; iar dacă nu a fost remancipat tatălui, acela care-l adoptă îl va revendica de la cel la care s-ar afla după cea de-a treia mancipațiune; este evident că ar fi mai practic să fie *remancipat* tatălui. În ce privește însă celelalte persoane ale descendenților, fie de sex masculin, fie feminin, este suficientă o singură mancipațiune, iar pentru remanciparea unei rude ascendente, tot una singură sau chiar nici una.

Același lucru se practică, în mod obișnuit, și în provincii, în fața guvernatorului.

[Alte moduri ale ieșirii de sub *potestas*]

135. Cel care a fost conceput de către un fiu mancipat o dată sau de două ori va rămâne totuși sub puterea bunicului, chiar dacă s-a născut după a treia mancipațiune a tatălui, și ca atare poate fi atit mancipat, cit și dat în adopțiune de către acesta.

În schimb, acela care a fost conceput de un fiu după cea de-a treia mancipațiune a sa, nu se va mai naște sub *potestas* a bunicului; ci, pe acesta, Labeo¹⁰⁶ îl socotește ca fiind în *mancipium* al aceluiași la care se află și tatăl. Noi, din contra, ne ținem de regula că, atita timp cit tatăl se află în *mancipium*, dreptul fiului rămâne în suspensie; în schimb, dacă tatăl acestuia a fost eliberat din *mancipium*, fiul va cădea sub *potestas* a

* 2 $\frac{1}{2}$ rinduri ilizibile: *Præterea parentes, eos liberos in potestate habere desinunt, quos aliis in adoptionem dederunt; et in filio quidem, si in adoptionem datur, tres mancipationes* — Krüger.

Mancipațiunea, aici act aparent de stare civilă, creă — în câteva clipe — situații juridice a căror durată se putea prelungi. Dacă totuși procedura emancipării nu se efectua într-o singură zi, este pentru ca nu cumva totul să degereze într-o glumă; romanilor le plăcea ca această procedură să fie „jucată” serios.

¹⁰⁵ Afirmarea *is qui adoptat uindicat* arată nelindois că *patria potestas* era invocată în justiție prin procedura revendicării. Nu cunoaștem exact formula rostită de viitorul tată adoptiv, dar posibil ca ea să fi fost *Hunc ego filium ex i.Q. meum esse aio*.

Posesivul (*suum*) folosit consecvent alit la *mancipatio* — unde *mancipio accipiens* proclamă că *hominem, bouem, equum, prædium... suum esse* (sup., §§ 119—120) — cit și la *uindicatio* — unde capul familiei tindea prin același posesiv, să-i fie consacrată autoritatea asupra descendenților — ar fi fost la locul său și la adopțiune: *filium suum esse*. Interpretarea și traducerea date acestei formule vindicatorii de către Brühl (*La formule vindicatoire*) concordă cu cele ce trebuie să se fi petrecut la procedura adopțiunii.

Formula nu cuprindea în sine un lucru fals, căci a c u m, și începînd de a c u m, cel care o rostea devenea părintele adoptiv a *præterea uindicanti*, cuvîntul *filius* evocînd aici ideea unui raport de putere, nu a unei descendențe.

¹⁰⁶ M. Antistius Labeo, cu convingeri republicane, era fiul juristului Paeuvius Antistius Labeo, părtaș la asasinarea lui Caesar (Appian, *Bell. ciu.*, IV, 135). Originar din Liguria (Bachiani), discipol al lui Trebatius Testa și adversar lui C. Atelus Capito (Pernice, Labeo, I, 1873, p. 7 și urm.), a fost *praetor*, iar după Pomponius și consul *suffectus*, în anul 5 e.n. (Kunkel, *Herk.*, p. 114). Se crede că a scris 400 de opere (*quadringenta uolumina*) cu tendințe inovatoare (Pomponius — D., I, 2, 2, 47). Este citat de Aul. Gell. (XIII, 10—12); Horatius (*Serm.*, I, 3, 82), pentru a-i plăcea lui August, îl acuză de nesăbuință. Tacitus (*Ann.*, III, 75), din contră, îl laudă pentru spiritul său independent și incoruptibil.

lui, iar dacă, în timpul cît se afla în *mancipium* tatăl a decedat, fiul devine *sui iuris* ¹⁰⁷.

135^a. Evident că aceleași (le vom spune și despre acela care a fost conceput de către un nepot mancipat o dată, dar nemanumis încă, întrucît *), cum am arătat mai sus, ceea ce izbutesc să facă cu fiul cele trei mancipațiuni, aceiași lucru izbuteste să facă față de nepot o singură mancipațiune.

136. Dealtfel, femeile care se căsătorese cu *manus* încetează să mai stea sub *potestas* a tatălui. În schimb, cînd e vorba de cea căsătorită prin *confarreatio*, s-a prevăzut în senatusconsultul despre recrutarea preoților lui Iupiter **) ¹⁰⁸, ca aceasta, după propunerea lui Maximus și Tubero ¹⁰⁹, să fie considerată a fi sub *manus*, numai cît privește *sacra*, iar pentru restul situațiilor, să fie considerată ca și cînd nu ar fi căsătorită cu *manus*. <Prin *coemptio*, făcută în orice scop ar fi, femeile ***) se eliberează de sub *potestas* a tatălui și nu interesează dacă ele sînt sub *manus* a bărbatului lor sau a altuia *extraneus*, cu toate că, numai acelea care sînt sub *manus* a bărbatului, sînt considerate în rîndul fiicelor.

[b) Manus]

137. <Femeile încetează de-a mai fi sub *manus* în aceleași moduri în care fiecele de familie se eliberează de sub *potestas* a tatălui. Prin urmare, precum fiicele ies de sub *potestas* a tatălui printr-o singură mancipațiune ****), tot așa și cele căsătorite prin *coemptio* încetează de a mai rămîne în *manus*, printr-o singură mancipațiune, și odată eliberate prin această singură mancipațiune, ele devin *sui iuris*.

137^a. <Între acea care a făcut o *coemptio* cu un *extraneus* și aceea care a făcut coempsiunea cu bărbatul ei, există o deosebire: astfel, pe cînd prima poate constrînge pe coempsiunator să o remancipeze cui vrea

* 1 $\frac{1}{2}$ rînd ilizibil: *dicemus de eo qui ex nepote semel mancipato necdum manumisso conceptus fuerit* — Krüger.

** 3 rînduri ilizibile: *Præterea mulieres quæ in manum conveniunt in patris potestate esse desinunt. Sed in confarreatis nuptiis de flaminica Diali senatusconsulto ex relatione* — Huschke—Krüger.

*** 1 $\frac{1}{5}$ rînd ilizibil — *coemptione autem omni modo facta mulieres* — Huschke.

**** 3 rînduri ilizibile: *In manu autem esse mulieres desinunt isdem modis quibus filiae familias potestate patris liberantur sicut igitur filiae familias una mancipatione de potestate patris exeunt. ita eae quæ nuptæ coemptione in manu sunt una mancipatione* — Krüger.

¹⁰⁷ Condiția juridică a membrilor familiei cetățeanului căsătorit aflat în *mancipium* a fost discutată de juriscunșulți: Labeo era de părere că și soția și copiii intrau sub *mancipium*. Gaius, din contra: pînă cînd părintele redevenea liber, „condiția lor era în suspensie”. Motivarea părerilor contradictorii: pe timpul lui Labeo vînzarea fiului putînd fi reală, pe timpul lui G. dimpotrivă, o ficțiune în vederea emancipării.

¹⁰⁸ *Flaminica Dialis* era soția lui Flamen Dialis; ea aducea zilnic sacrificiu lui Iupiter, cînd acest lucru nu-l putea face soțul (Schaub, *op. cit.*).

¹⁰⁹ Paulus Fabius Maximus și Quintus Aelius Tubero, juriști din vremea lui Cicero (primul, profesorul lui Trebatius Testa; secundul, tatăl consulului omonim, din an. 11 î.e.n.; cf. Kunkel, *Herk.*, p. 24, 37).

ea, ultima) nu-l poate sili (pe soțul ei cu nimic *), mai mult decât fiica pe tatăl ei. Dar pe cînd fiica nu poate constrînge în nici un mod pe tatăl ei, chiar dacă i-ar fi fiică adoptivă, astălaltă, dimpotrivă, în caz de *repudium*¹¹⁰, poate obliga ea pe (fostul) soț să facă aceasta, ca și cînd nu i-ar fi fost soție niciodată.

[c) Mancipium]

138. Fiindcă cei care se află în *mancipium*¹¹¹ sînt socotiți în rînd cu sclavii, ei devin *sui iuris* numai pe calea eliberării prin *uindicta*, cens, testament¹¹².

139. Așa că, în cazul acesta, legea Aelia Sentia nu-și are aplicație. Astfel, nu mai întrebăm ce vîrstă are cel care eliberează și nici cel care se eliberează; și nici dacă eliberatorul are un patron (*patronus*) sau un creditor; și ca atare, nici numărul plafonat de legea Fufia Caninia nu-și mai are locul, cînd e vorba de aceste persoane¹¹³.

140. Dar chiar și fără voia aceluia în al cărui *mancipium* se află, ele își pot dobîndi libertatea prin *cens*¹¹⁴ — afară de cel pe care tatăl l-a

* 3 1/2 rînduri ilizibile: *Inter eam uero quae fixae extraneo et eam quae cum uiro suo coemptionem fecerit, hoc interest, quod illa quidem cogere coemptionatorem potest ut se remancipel qui ipsa uelit, haec autem uirum suum* — Krüger.

¹¹⁰ *Repudium*, desfacerea căsătoriei prin voința uneia din părți (la origine, numai soțul putea repudia), făcea ca puterea *manus* să înceteze. Despre această formă de divorț G. nu vorbește aici decât în treacăt, pentru a arăta ce posibilități avea o femeie cînd era repudiată. Dar alături de termenul *repudium*, G. folosește pe cele de *mancipatio* și *remancipatio*, evident pentru că, practic, procedura repudiumului consta în acestea.

Și-acum întrebarea: ce posibilități aveau fiecare pentru o eventuală recăsătorie sau chiar pentru întoarcerea la fostul cămin? Trebuiau găsite subterfugii, rolurile fiecăruia în ritualul mancipației-remancipației fiind, evident, diferite.

Cît privește bărbatul, depinde de el ca, la fixarea prețului, să ceară unul mai mic sau mai mare. Femeia, la rîndu-i, putea constrînge și ea pe soț în direcția voinței. G. nu se complică în explicații relative la *divortium bona gratia*; în schimb, la *repudium*, unde și femeia avea, poate, ceva de spus, face mențiunea că ea îl putea constrînge (*compellere*) pe fostul soț să renunțe sau nu la ea, în raport de capricii. Simplul *repudium* prezenta inconveniența că soția repudiată rămînea mai departe în familia soțului, cu vechile ei drepturi (*loco filiae* și *heres sua*) și poate chiar cu numele gîntei de care aparținuse la fostul soț. Pentru a o scoate din aceste drepturi — spune G. aici — ea trebuia să fie de față la săvîrșirea ritualului remancipării (*praesens esse*). Ce se întîmpla totuși cînd nu se prezenta, fie din spirit de șicană, fie pentru cu să-și păstreze vechile drepturi? În direcția aceasta trebuie îndrumat sensul § 137^a, partea finală. Amănunte la Schaub, *op. cit.* (sup., n. 74).

¹¹¹ Adică filii, cellalți descendenți și soția.

¹¹² Cf.: sup., § 123; II, 160.

¹¹³ Tocmai fiindcă filii și soția, expuși a fi oricînd vînduți, nu treceau totuși în rîndul sclavilor. Persoane *loco seruorum* erau *nexi*, *auctorati*, *noxae dati* (sup., §§ 123 și 138; III, 199; IV, 75).

¹¹⁴ Faptul că tatăl nu putea vinde pe fiul său decât pentru durata unui recensămînt (*lustrum*) înseamnă că vînzarea, și deci scoaterea de sub puterea paternă, nu putea fi considerată definitivă, ci numai un provizorat, o locațiune a copilului, puterea paternă reinvlînd îndată ce încetau efectele mancipațiunii.

Împledicat să vîndă pe fiul său dintr-o singură dată pentru întreaga viață, tatăl îl vindea din nou, la fiecare *lustrum*. L. XII T. limitează dreptul de vînzare la trei; fiindcă se vorbea numai de *filius*, dispoziția nu se putea extinde, deci fetele și nepoții puteau fi vînduți definitiv dintr-o dată.

Interpretarea de mai sus a fost combătută de Walter (*Röm. R. Gesch.*, II, Leipzig, 1847, § 508) și Ihering (*L'Espr. du dr. rom.*, II, p. 180, nota), care au socotit că G., la incepu-

dat în *mancipium*, cu obligația de a-i fi remancipat tot lui; căci, în felul acesta, este clar că tatăl și-a rezervat propria-i *potestas* de a redobîndi el pe fiu, de la acela <care *> l-a primit în *mancipium*. Și ca să nu se spună că el a dobîndit libertatea prin *census*, chiar fără voia aceluia în al cărui *mancipium* se află, s-a zis că tatăl l-a dat în *mancipium* cu titlu noxal¹¹⁵, de pildă, fiindcă a fost condamnat pentru un furt săvîrșit în numele lui și că de aceea l-a dat reclamantului în *mancipium*; în adevăr, pe acesta reclamantul îl obține în locul unei sume de bani.

141. În încheiere ținem să atragem atenția că nu este îngăduit să pricinuim nimic prejudiciabil față de cei pe care îi avem în *mancipium*; altminteri vom fi ținuți pentru injurii. Dar pentru ca oamenii să nu fie ținuți prea mult în situația aceasta, de cele mai multe ori lucrurile se petrec așa numai de formă și timp de o singură clipă¹¹⁶, afară, bineînțeles, dacă nu sînt mancipați¹¹⁷ cu titlu noxal.

[Tutela și curatela]

142. Să trecem acum la altă diviziune. Într-adevăr, printre aceste persoane există unele care nu se află nici sub *potestas*, nici în *manus* și nici în *mancipium*, ci sînt ținute: unele sub tutelă sau sub curatelă, altele în nici una din aceste situații¹¹⁸.

Să vedem deci care se află sub tutelă și care sub curatelă; și în felul acesta vom deduce și pe celelalte persoane, care nu aparțin nici uneia din aceste categorii¹¹⁹.

* *qui* — Corbino (Iura, 1974, p. 104) (*quo* — V; *quod* — Goeschen, Textes⁷; David — Nelson se abțin).

tul acestui §, are în vedere pe cel care a fost mancipat numai de formă (*dicis causa*). Dacă se admite această interpretare, atunci rezerva făcută de G. (*excepto eo quem pater ea lege mancipio dedit, ut sibi remancipetur*) ar fi ușor de înțeles.

¹¹⁵ Abandonul noxal (*noxalis causa datio*), menționat fără explicații, era cedarea reală, tot în *mancipium*, a fiului care a adus pagubă unui terț; aceasta pentru că, în realitate, situația aceluia însemna un fel de robie, nu sclavie. Cuvintele *hunc actor pro pecunia habet arat* că *noxae deditio* era asemenea unei *emptio*.

¹¹⁶ *Uno momento*: G. nu arată cît de mare era „momentul” acela, în care — soția sau descendenții — puteau fi lăsați în *mancipium* (sup., §§ 115, 131, 137).

¹¹⁷ În analogie cu sclavajul, *mancipium* prezenta deosebiri esențiale; printre altele: a) *responsabilitatea* stăpînului, cînd cel dat în *mancipium* era rău tratat; aceasta era, spune G., pusă în mișcare prin *actio iniuriarum*, rămînd însă neclar cine, cînd și contra cui putea fi invocată (Solazzi, *Sulla capacità del filius di stare in giudicio*, BIDR, 1898, p. 173, n. 4); b) *inescitabilitatea*. Solazzi (*Gl. a G.*, I, p. 165), găsind că *mancipium* nu putea fi constituit și în același timp stîns (*uno momento*) decît în epoca postclasică, deduce că lecțiunea *sed plerumque hoc fit dicis gratia uno momento* ar fi postclasică. Grosso (*Di un glossa in Gaio I 141*, Torino, 1928) îi apără clasicitatea. În legătură cu aceste §§ 140—141 și cu IV, 179, v. De Visscher (*La nature juridique de l'abandon noxal*, RID, 1930, p. 414—971).

Pentru eliberarea de sub *patria potestas*, iar nu și de *noxae deditio*, procedura avea loc, cel puțin cînd era vorba de vînzarea fiului, nu *plerumque*, ci totdeauna, sau aproape totdeauna, cînd era posibil să se facă *dicis causa uno momento*, și nu prin trei mancipațiuni, efectuate la intervale diferite.

¹¹⁸ Cf. Iust. Inst., I, 13 pr.

¹¹⁹ Despre aceste persoane G. nu vorbește; prin eliminare se poate deduce că toate persoanele neafiate sub *potestas*, nici în *mancipium* și nici sub tutelă sau curatelă sînt *sui iuris*.

[Tutela]

143. Mai întâi să discutăm despre cele care se află sub tutelă.

144. Părinților le este îngăduit, așadar, să lase prin testament tutori descendenților pe care-i au sub *potestas*, anume: celor de sex bărbătesc, când sînt impuberi, (iar celor de sex femeiesc, la orice vîrstă, chiar și atunci cînd *) sînt căsătorite. În adevăr, așa au hotărît vechii noștri legiuitori (*ueteres*): ca femeile, din cauza inconstanței firii lor, la oricît de înaintată vîrstă ar fi, să stea sub tutelă¹²⁰.

145. Dar, dacă cineva a dat prin testament un tutore fiului sau fiicei sale, și ambii au ajuns la vîrsta pubertății, fiul încetează de a mai avea tutore; fiica, în schimb, continuă să stea mai departe sub tutelă, căci de tutelă sînt scutite—potrivit legii Iulia și Papia Poppaea¹²¹—numai femeile care se bucură de *ius liberorum*¹²². Iar noi adăugăm: și cu excepția fecioarelor vestale, pe care *ueteres* au decis să le considerăm libere, ca o cinstire adusă sacerdoțiului; și acest lucru așa este prevăzut în chiar Legea celor XII Table.

146. Nepoților și nepoatelor, le putem tot așa lăsa tutori, prin testament, în cazul că, după moartea noastră ei nu ar cădea de drept sub *potestas* a tatălui lor. Astfel, dacă fiul meu, la data morții mele, se afla sub *potestas* a mea, nepoții pe care-i am de la el nu vor putea avea tutori în baza testamentului meu¹²³, chiar dacă ei au fost sub *potestas* a mea; aceasta bineînțeles fiindcă¹²⁴ după moartea mea ei vor sta sub *potestas* a tatălui lor.

147. Fiindcă totuși, în multe alte situații, postumii sînt socotiți ca și născuți, s-a admis să li se poată da, în cazul acesta, tutori prin testament, la fel ca unora născuți, dar numai cu condiția de a fi în situația că, dacă s-ar fi născut în timpul vieții noastre, s-ar fi aflat sub *potestas* a noastră. Pe aceștia îi putem chiar institui moștenitori, în timp ce pe postumii extranei¹²⁵ n-ar fi permis să-i instituim moștenitori.

148. Soției care se află în *manus* îi poate fi dat un tutore în aceleași condiții ca și fiicei, și tot așa și nurorii aflate în *manus* a fiului, în aceleași condiții ca unei nepoate.

* *femini autem sexus cuiuscumque aetatis sint et tum quoque*—Krüger.

¹²⁰ *Femina semper in tutela*, principiu propriu nu numai dreptului roman, ci, în general, la toate popoarele epocii; această discriminare de sex, căzută cu timpul în desuetudine, a fost abolită sub Septimius Severus, iar pentru timpul său, G. o detestă (I, 190; G. Epit., I, 7, 2; pentru alte texte, v. Novelli).

¹²¹ Despre restul de gîlilor Iulia de *marilandis ordinibus* (18 l.e.n.) și Papia Poppaea (9 e.n.), care întărea dispozițiile celei dintîi, G. va reveni (§ 178; II, 111, 144, 150, 286^a—*lex caducaria*; cf. II, 179).

¹²² Mama cu trei copii era scoasă de sub tutelă; statornicirea se justifică printr-o politică demografică. G. nu indică pe *pontifi* ca autori ai regulii privind dispensa de tutelă pentru *uirgo uelalis* (modificare a dreptului privat), dar nu mai puțin aceștia vor fi fost cuprinși printre *ueteres* (Inf., § 188; III, 180, 189, 202; IV, 11, 30).

¹²³ Tripartițiunea tutelei (testamentară, legitimă și dativă) e dezvoltată de G. în *Ad Edict. prou.* de unde e reprodușă în *Iust. Inst.* (I, 13, 3) și G. Epit. (I, 7, 7).

¹²⁴ Conjunctivul cu *quia*; latină tîrzic.

¹²⁵ Sînt *postumi externi* aceia care nu țîn de familia noastră (*Iust. Inst.*, I, 13, 4; *Suetonius, Caes.*, 83).

149. Un tutore poate fi foarte bine dat astfel : „*Eu dau tutore copiilor mei pe L. Titius*” ; sau : „*Soției mele îi dau tutore pe L. Titius*”.

Dar chiar dacă s-ar fi scris așa : „*Copiilor mei sau soției mele, Titius să le fie tutorele*”, încă se înțelege că acela a fost dat corect ¹²⁶.

150. În ce privește persoana soției care se află sub *manus*, acesteia i-a fost admisă opțiunea tutorelui ; i s-a permis adică să-și aleagă tutorele pe care-l preferă, în felul următor : „*Soției mele Titia îi dau libera alegere a tutorelui*”. În felul acesta i se îngăduie soției < să-și aleagă tutorele * >, fie pentru toate tranzacțiile, fie numai pentru una sau două ¹²⁷.

151. Dealtfel, se dă fie o opțiune deplină, fie una restrinsă.

152. Opțiunea deplină se obișnuiește a se da așa cum am arătat mai sus. Cea restrinsă se dă, în mod obișnuit, așa : „*Soției mele Titia îi dau opțiunea tutorelui, dar numai o dată sau numai de două ori*”.

153. Aceste opțiuni diferă foarte mult între ele, căci pe cînd aceea care are deplină opțiune poate alege tutorele o dată, de două ori, de trei ori și chiar mereu, în schimb, aceea care are opțiunea limitată, dacă opțiunea i-a fost dată numai o dată, nu poate opta mai mult decît o dată ; dacă i s-a dat numai de două ori, nu va avea facultatea să opteze decît de două ori.

154. Aceia care sînt desemnați nominal prin testament se numesc tutori *d a t i v i*, iar cei care sînt luați prin opțiune, o *p t i v i*.

155. Celor cărora nu le-a fost lăsat prin testament vreun tutore, atunci — potrivit Legii celor XII Table — le sînt tutori *a g n a ț i i* ; aceștia se cheamă tutori *l e g i t i m i*.

156. *A g n a ț i* sînt aceia legați între dinșii în rudenie stabilită prin persoane de sex bărbătesc, cu alte cuvinte, drept rude după tată, precum : fratele născut din același tată, fiul fratelui sau nepotul din partea acestuia ; la fel, unchiul după tată și fiul sau nepotul din partea acestui unchi. Cei înrudiți prin persoane de sex femeiesc nu sînt agnați *c i c o g n a ț i*, altfel spus rude numai după dreptul natural. În felul acesta, între unchiul din partea mamei și fiul surorii lui nu există agnațiune, ci cognatiune ; la fel, fiul surorii tatălui sau mamei nu-mi este agnat, ci cognat, iar < eu ** >, la rîndul meu, < firește *** > voi fi legat de el cu același grad de rudenie întrucît cei ce se nasc urmează familia tatălui, nu pe cea a mamei ¹²⁸.

* *tutorem sibi optere* — Lachmann. Solazzi (apud Zulueta, II, p. 95, notă) consideră fraza finală (*Quo casu... aut duas*) interpolare.

** *ego* — Kniep (*eo* — V ; cf. și Ovide Densușianu, *Hist. de la langue roum.*, I, 1929, p. 114).

*** *Scilicet*.

¹²⁶ Felul cum relatează G. formula *tutor esto*, cu imperativul, ar fi indiciul unei origini recente (v. și II, 231, 234, 289).

¹²⁷ Cf. Tit. Liv., XXXIX, 19 ; Plautus, *Truc.*, IV, 1, 6 ; I. Salpensa, 22 (apud Novelli) ; Solazzi, *Tutores optivi*, *Aegyptus*, 1921, p. 177 și urm. (apud Zulueta, II, 95, notă).

¹²⁸ G. explică rudenie agnatică. Erau de așteptat indicarea, pe scurt, că — dacă părințele ar fi trăit — toți cei asupra cărora se extindea sau s-ar fi extins *patria potestas* se cheamă agnați și, apoi, precizarea că rudenie agnatică, stabilită în raport cu legătura pe care o dădea locul acesteia în fața puterii părintești, era o rudenie civilă, iar nu de singe. Alte informații

157. Pe vremuri însă, tot în baza Legii celor XII Table, aveau și femeile tutori agnați. Mai târziu însă a fost adusă legea Claudia care, în ce privește femeile, a desființat <atare> tutele; așa că, în timp ce băiatul impuber are tutore pe fratele puber sau pe unchiul după tată, femeia, în schimb, nu poate avea un astfel de tutore¹²⁹.

158. Dar, pe cind dreptul agnațiunii se stinge prin *capitis deminutio*, dreptul cognațiunii, în schimb, nu se stinge în acest mod, fiindcă rațiunea civilă poate, în adevăr, suprima drepturile civile, dar pe cele naturale nu poate¹³⁰.

159. *Capitis deminutio* înseamnă schimbarea capacității juridice anterioare. Aceasta se întâmplă în trei situații: căci *capitis deminutio* este fie *maxima*, fie *minor* (pe care unii o numesc și *media*), fie, în sfârșit, *minima*¹³¹.

160. *Capitis deminutio maxima* este cind cineva își pierde totodată și cetățenia și libertatea; aceasta li se întâmplă celor sustrași de la recensămint, și pentru care, după regulile recensămintului, este indicația să fie vinduți; sistemul acesta, <la drept vorbind, nu se mai utilizează

despre agnați, în III, 10 (dar acolo, aceiași agnați apar legați între ei printr-o *cognatio legitima* — *legitima* presupunind rudenia de singe, iar *cognatio* același lucru, deci o explicație *idem per idem*).

Chemați la tutela legitimă a agnaților „cei mai apropiați” (§§ 155 și 164; III, 28), presupusă de cea mai veche origine, sint, ca la succesiunea impuberilor și tutela femeilor, toți cei interesați la păstrarea intactă a averii în familie. O astfel de tutelă consta deci într-o investire cu putere, iar nu într-o sarcină (III, 27).

În lipsa agnaților, tutela trecea la *gentiles*. În pasajul lipsă (dintre §§ 164 și 165) — la care s-ar părea că face trimitere G. (III, 17) — se crede că s-ar fi discutat despre tutela acestora. Cum de la G. aflăm că întreg dreptul gentilic a devenit desuet (III, 17: *totum gentilicium ius in desuetudinem...*), pare probabil că nici acel fel de tutelă nu mai exista. O ultimă aluzie la aceasta, în sec. I î.e.n., găsim în *Laudatio Turiae* (Textes⁴, p. 813—818).

¹²⁹ Tutela legitimă a agnaților asupra femeilor, consacrată prin l.XII T., avea ca scop mărturisit să facă, din agnați, păzitori ai patrimoniului femeii *sui iuris*, iar prin l. Claudia (41—54 e.n.) acestea aveau puțința de a veghea ele înseși asupra dreptului lor la succesiune (§§ 144, 171). O asemenea instituțiune care, în fond, făcea din femeie o uzurfructuară, nu prezenta nimic anormal pentru epoca mai veche, dar, după cum se vede, nu mai convenea idellor de emancipare a femeii de mai târziu.

¹³⁰ Forma și conținutul sînt impecabile; nu se mai spune (ca în III, 27, sub pana glosatorului) *cognationis iura retinent*, despre drepturile subiective, care nu s-au născut încă. În timpul lui G. coexistau un *ius agnationis* și un *ius cognationis*, ca aspecte ale dreptului *obiectiv*; primul, așezat printre *ciuilia iura*; al doilea, printre *naturalia iura*. Asupra primului, influența lui *capitis deminutio* era radicală, căci raportul de agnațiune, fiind un concept civil, putea fi perlat prin aceea (I, 163, 195^b; III, 21, 51); în schimb, asupra celui de-al doilea, nu, intrucît cognațiunea, fiind un raport natural, era indestructibilă: *quia ciuillis ratio naturalia iura corrumpere non potest* (Solazzi, *Spigolature gaiane*, p. 257).

¹³¹ Cele trei feluri de *capitis deminutio* (*maxima*, *media*, *minima*) apar — în istoria izvoarelor — pentru prima dată la G. (§§ 159—162) — Kaser, *G. u. din Klassiker, Einzelne Einteilungen*, p. 141; ulterior însă, în toate izvoarele (Ulp., XI, 10—13; Paul, D, 4, 5, 11, 3). Toate staturile juridice constituiau la un loc un *caput* (de aici *capacitas*). *Caput*, însemnînd, prin sinecdoacă, „individ”, „om”, a fost consacrat în drept, în clișeu *capitis deminutio*: salt logic — de la pretinsul concept primitiv, pe care este important să nu-l negăm și care constă în reducerea numerică (*deminutio*) a clasei oamenilor liberi prin pierderea unui o.n. decî un concept cantitativ și aritmetic, la celălalt concept, juridic, prin elaborarea unei doctrine (de la Dessertaux (*Études... sur la c.d.*, 1909) și Michon (NRH, 1909, p. 335—370) plină la Krüger (ZS, 1929, p. 541)), de diminuare a capacității, de moarte juridică, fctivă;uciderea simbolică se concretiza într-un rit care a varlat cu epoca (Girard, *Man.*, p. 192, n. 4).

azi. În schimb, astăzi își pierd libertatea, cu titlu de pedeapsă, aceia care intră, conform legii Aelia Sentia, în categoria dediticiilor, și dacă *), împotriva prevederilor acestei legi, și-au stabilit domiciliul în orașul Roma; la fel femeile care, în baza senatusconsultului Claudian, devin sclavele acelor stăpîni cu ai căror sclavi au întreținut raporturi sexuale, fără încuviințarea și chiar împotriva avertismentului stăpînului.

161. *Capitis deminutio minor* sau *media* este atunci cînd se pierde cetățenia, dar se păstrează libertatea; acest lucru i se întîmplă aceluia căruia i-a fost impus surghiunul¹³².

162. *Capitis deminutio minima* este atunci cînd se păstrează cetățenia și libertatea, dar se schimbă poziția juridică a persoanei; aceasta li se întîmplă celor care sînt dați în adopțiune; la fel celor care fac o *coemptio*, precum și celor care sînt dați în *mancipium* și care sînt *manuniși* prin *mancipațiune*; aceasta fiindcă, de cîte ori cineva este *mancipat* și apoi *manumis*, de tot atîtea ori suportă, în adevăr, o *capitis deminutio*¹³³.

163. *Rudenia agnatică* nu se pierde numai prin *capitis deminutio* mare (sau mică **), ci și prin cea minimă, și tocmai pentru acest motiv, dacă, din doi fii, tatăl a emancipat numai pe unul, nici unul din ei nu va putea deveni, după moartea sa, tutorele celuilalt în baza dreptului de agnațiune¹³⁴.

164. Cînd însă tutela trece la agnați, ea nu trece la toți deopotrivă, ci numai la aceia care sînt în gradul cel mai apropiat¹³⁵ (...***).

* 1 ²/₃ rînd ilizibil: *proprie hodie in usu non est; sed libertatem poenae causa hodie emittunt (ex lege) Aelia Sentia qui dediticiorum numero sunt, si qui* — Mommsen.

** (*maior*) *e* *aut* *minore* — Reinach (*maioribus* — David—Nelson, Textes ?).

*** 17 rînduri ilizibile cu excepția cîtorva cuvinte (v. Textes ? p. 59): se consideră că în acest loc Gaius trata despre tutela gentililor (la care trimite III, 17).

¹³² Cf. sup., § 128.

¹³³ Mecanismul *mancipațiunii* (cu afirmația achizitorului și *auctoritas* a vînzătorului) este mai greu de explicat la *mancipațiunea* oamenilor liberi și mai ales a fiilor de familie. Dacă o singură *mancipațiune* era suficientă pentru a opera o *commutatio hominis*, repetarea ritualului ei de încă două ori ar fi fost absurd. Și totuși, așa se întîmpla; fiindcă *mancipatio* (căpătînd aici o extindere artificială, într-un scop pentru care nu fusese concepută inițial) era folosită nu numai ca să desprindă pe cineva de sub puterea paternă — care, ca orice altă putere familială, era în principiu intransmisibilă —, ci și ca să aducă lui *accipiens* nu o *patria potestas* (care se transferase), ci un *mancipium*, adică o putere de cu totul altă natură.

S-ar părea că aici aflăm rostul acelei *auctoritas* a lui *pater familias*, prin care se garanta efectul absolut (*erga omnes*) al declarației achizitorului că ia pe cineva în *mancipium*, renunțînd la orice revendicare.

¹³⁴ Dacă din doi frați, unul este emancipat, atunci *ius agnationis* al acestuia se întreprinde (*corruptitur*) și deci nu mai poate fi tutore al fratelui rămas pupil și fără *patria potestas*.

Pentru epoca lui G., nimic deosebit în constatarea că *c.d. minima* stîngea *ius agnationis*, dar mai tîrziu, cînd *rudenia agnatică* decade, va fi într-adevăr surprinzătoare marea eficacitate atribuită schimbării *statusului* de familie al unei persoane.

¹³⁵ De notat că, atunci cînd vorbește de libertate sau de cetățenie, G. întrebunțează verbul *amittit* ... *amittitur* (a pierde), fiindcă într-adevăr acestea se pierd. Cînd însă vorbește de *statusul* de familie întrebunțează cuvîntul *commutatur* (sup., § 162), deoarece un cetățean roman nu putea pierde, cu totul, dreptul de familie; căci dacă-l pierdea dintr-o familie, îl

165. Potrivit aceleiași Legi a celor XII Table, tutela libertelor și libertilor impuberi aparține patronilor și descendenților lor. Această tutelă de aceea se și cheamă *legitima*, nu doar pentru că în această lege s-ar fi făcut vorbire expresă despre această tutelă, ci pentru că a fost acceptată prin interpretarea legii, ca și cum ar fi fost inclusă în termenii legii; căci prin însuși faptul că legea dispusese ca succesiunile libertilor și libertelor, dacă s-ar fi întâmplat ca ei să moară fără testament, să treacă asupra patronilor sau a descendenților lor, jurisconsultii *veteres* au socotit că legea înțelesese ca și tutelele să le fie trecute acestora, căci agnații pe care legea îi chema la succesiune, pe aceiași ar fi prevăzut să-i cheme și ca tutori ¹³⁶.

166. După modelul tutelei patronilor, a mai fost admisă și <o altfel de tutelă, care, de asemenea, se cheamă *legitimă*. În adevăr, dacă cineva i-a dat altuia în *mancipium* pe fiul, pe nepotul sau pe strănepotul său impuber, ori pe fiica, nepoata sau strănepoata, atît pubere cit și impubere, cu condiția ca să-i fie lui remancipați, și apoi i-a ¹³⁷ eliberat pe cei remancipați, acela va fi tutorele lor legitim *).

Tutela fiduciară

166^a. Există și alte tutele, care se numesc fiduciare, anume acelea care ne revin nouă cînd manumitem un individ deja liber, mancipat nouă fie de un ascendent, fie de un coemptonator ¹³⁸.

* *et alia tutela, quae et ipsa legitima uocatur. Nam si quis filium nepotemue aut pronepotem impuberes, uel filiam nepotemue aut pronepotem tam puberes quam impuberes, alteri ea lege mancipio dederit, ut sibi remanciparentur, remancipatosque manumiserit, legitimus eorum tutor erit.* — Seckel (Kübler), sprijinit pe Iust. Inst. (I, 18) și pe G.I. (I, 172).

recăpăta în alta (prin adopțiune, coemptiune sau chiar în *mancipium*), deci din *sui iuris* trecea în situația de *alieni iuris*.

Bethmann-Hollweg bănulesc că aici G. ar fi tratat despre tutela legală a *gentililor* și că la aceasta se referea citatul din III, 17. Încă nu se știe despre ce vorbea G. *Ius gentilitium*, deja rar pe vremea lui Cicero, care ne dă o definiție obscură și incompletă (Top. 6), era dispărut pe vremea lui G., exprimînd doar un titlu nobiliar vechi.

După Hotoman (apud Novell), dreptul de agnațiune ajungea pînă la al 10-lea grad; după alții, pînă la al 7-lea; după care veneau *gentiles*.

¹³⁶ După cum *agnati proximi* erau chemați la moștenirea descendenților, și tot ei chemați la tutela legitimă, la fel era chemat și patronul, la moștenirea legitimă a libertului sau a libertei, iar dacă acela erau impuberi le devenea tutore.

Ceea ce se spune despre patron se extinde și la copiii lui (III, 45, 58), căci după moartea tatălui preluau ei puterea asupra libertului care, o m n o u, intrat abia acum în societate, nu avea deocamdată agnați și nici familie, iar pentru trecut nu cunoștea decît pe aceia ai patronului, și de aceea atît succesiunea cit și tutela îi reveneau aceluia și copiilor aceluia.

¹³⁷ Un *pater familias* poate scoate de sub puterea sa pe fiu, prin mancipațiune sau prin manumisiune. E însă greu de conceput cum ar mai putea un părinte să fie tutore legal al fiului său emancipat, cu atît mai mult, *manumissor* fiind chiar el, de vreme ce tutela legitimă era altfel reglementată de I. XII T. ori de o lege expresă, sau prin interpretarea acestor legi. Dar ce analogie poate exista între *parens manumissor* și patron? Și totuși, aceasta era posibilă cînd cineva îi dădea altuia în *mancipium* pe fiul, nepotul sau strănepotul său, impuberi, ori pe fiica, nepoata sau strănepoata sa, fie pubere fie impubere. În acest caz, acel cineva devenea tutore, în calitate de *quasi patronus* (sup., §§ 132—135^a).

¹³⁸ Intrucît V, după cuvîntul *patronorum*, inserează rubrica (*de fiduciaria tutela*), înseamnă că este aici o eroare de copist, căci rubrica ar fi trebuit așezată la începutul sediului materiei. Aderăm la Textes⁷, care așază această rubrică la finele §ului 166.

[Tutela asupra latinilor]

167. În schimb, tutela asupra latinelor și latinilor impuberi nu revine în nici un caz eliberatorilor și descendenților lor, ci aceluia cărora le-au aparținut înainte de eliberare, după dreptul *quiriților*; de aici regula, că dacă o sclavă este a ta după dreptul *quiriților*, dar a mea în proprietate bonitară, poate fi făcută liberă latină singur numai de mine, iar nu și de tine, atunci mie-mi revin bunurile ei, iar ție, tutela ei, căci așa se prevede în legea Iunia. Prin urmare, dacă sclava a fost făcută latină de către acela în a cărui proprietate atît bonitară cît și *quiritară* se află, atunci atît bunurile ei cît și tutela ei vor trece asupra aceluiași.

[Cedarea tutelei]

168. Agnaților și patronilor, precum și aceluia care manumit persoane libere, le este îngăduit să cedeze *in iure* tutela femeilor; în schimb, nu le este permis să cedeze tutela asupra pupiilor, fiindcă aceasta nu mai este considerată ca o povară, de vreme ce la data pubertății urmează a lua sfîrșit ¹³⁹.

169. Acela cărui i se cedează tutela este numit *tutor cessicius*.

170. Dacă acesta moare sau devine *capite deminutus*, tutela se întoarce la tutorele care a cedat-o; iar dacă și acela care a cedat-o se întimplă să moară sau să devină *capite deminutus*, tutela pleacă de la tutorele *cessicius* și revine celui care, după cedent, avea rangul al doilea în această tutelă ¹⁴⁰.

171. Cît privește însă pe agnați, în vremea de astăzi nu mai poate fi vorba de o tutelă *cessicia*, fiindcă tutelele agnaților asupra femeilor au fost desființate prin legea Claudia.

172. Unii au socotit însă că tutorii fiduciarî nu ar avea dreptul să cedeze tutela, din moment ce ei înșiși s-au supus acestei sarcini. Chiar dacă s-ar admite acest punct de vedere, încă nu trebuie spus același lucru și despre ascendentele care a dat altuia în *mancipium* pe fiica, nepoata sau strănepoata sa, cu condiția ca acestea să-i fie remancipate, și pe cea remancipată a eliberat-o, deoarece el este socotit tutorele ei legitim și ca atare i se datorește și lui aceeași cinste ca patronilor.

¹³⁹ Cedarea tutelei femeii era posibilă, a tutelei celor impuberi imposibilă: a) tutela femeii fiind perpetuă, constituia o obligație de care un cetățean nu putea scăpa, decît cedînd-o altuia printr-o *uincatio* a femeii; b) tutela impuberului neputînd fi cedată prin *in iure cessio* — criticată din mai multe părți (Rudorff, *Vormundschaft*, I, 1857, p. 201; Karlowa, *Röm. R. Gesch.*, II, 1885, p. 300; Bonfante, *Corso*, I, 1926, p. 426; Solazzi, *L'abdication tutelar*, Rend. Inst. Lomb., 1915, p. 987, n. 2) — nu era atît o obligație, cît o putere (*ius ac potestas*); ea trebuia exercitată de către însuși titularul ei, chiar după epoca clasică (despre aspectul moral și funcția morală a tutelei impuberilor, amănunte la I, 189).

Caracterul oneros al ambelor tutele neavînd nimic a face cu interzicerea cedării, urmează că motivarea abdicării de la una și imposibilitatea de a abdica de la alta sînt false și istorice (*quia non uidetur onerosa, cum tempore pubertatis finiatur*).

¹⁴⁰ Ceea ce există la tutela femeii și nu există la cea a impuberului privea pe tutore. Astfel, pe cînd tutorele legitim al impuberului putea cere a fi dispensat de sarcina tutelei, cel al femeii nu, decît cedînd-o altuia (*tutor cessicius*). Cum am văzut, acesta din urmă fiind un mandatar al agnatului, însemna că mandatul lui înceta cînd agnatul decădea din drept. L. Claudia, care a desființat tutela agnaților asupra femeii majore și n-a lăsat-o decît pe aceea a ascendenților și a patronilor, numai cît timp era impuberă, era în vigoare pe vremea lui G.

[Cererea tutelei]

173. Pe de altă parte, în virtutea unui senatusconsult, s-a permis femeilor să ceară — în locul tutorelui absent — pe altul, care, odată desemnat, prima tutelă încetează; și nu mai interesează cit de mult va lipsi acel tutore.

174. Dar aici se face o excepție: unei liberte nu-i este îngăduit să ceară tutore în locul patronului absent.

175. Noi găsim însă că în situația patronului este și ascendentul care, prin faptul că el însuși a eliberat pe fiica sau nepoata ori strănepoata remancipate lui, el a dobândit și tutela lor legală; dar pe cînd copiii acestuia se socotesc a fi în locul tutorelui fiduciar, cei ai patronului, din contră, dobîndesc aceeași tutelă pe care a avut-o și tatăl lor.

176. Sint însă uneori situații în care îți este permis să ceri un tutore, chiar în locul patronului absent, de pildă, pentru a primi o moștenire.

177. Senatul a decis același lucru și atunci cînd este vorba de persoana fiului pupil al patronului¹⁴¹.

178. Dealtfel, chiar în baza legii Iulia pentru reglementarea căsătoriilor (*lex Iulia de maritandis ordinibus*), i s-a permis celei care este în tutela legală a unui pupil să ceară de la pretorul urban un alt tutore, în vederea constituirii dotei.

179. Fiul patronului, evident, devine tutorele libertei, chiar dacă este impuber, măcar că el în nici o împrejurare nu ar putea da încuviințarea sa, deoarece nici lui însuși nu-i este permis să facă ceva fără încuviințarea tutorelui.

180. La fel, dacă ea este sub tutela legală a unui nebun sau a unui mut, i se permite, tot în baza senatusconsultului, să ceară un tutore în vederea constituirii de dotă.

181. În aceste cazuri este evident că rămîne în vigoare tutela patronului sau a fiului patronului.

[Pierderea tutelei]

182. În plus, Senatul a mai dispus că, dacă tutorele unui pupil sau al unei pupile a fost înlăturat de la tutelă fiind suspect, sau a fost scutit pentru un just motiv, să fie dat alt tutore în locul lui, fapt pentru care vechiul tutore își pierde tutela.

183. Toate aceste reguli se aplică deopotrivă atît la Roma, cit și în provincii; evident că în provincii tutorele trebuie cerut de la guvernatorul provinciei.

¹⁴¹ Evident că, dacă fiul patronului era mai tînăr decît femeia, nu putea exercita tutela (Ulp., 11, 22).

[Persoana tutorelui]

[Tutorele pretorian]

184. Altădată, cînd se practicau legisacțiunile, ori de cite ori se isca un proces între tutorele existent și femeie sau pupil și trebuia ca judecata să se facă după o legisacțiune, se acorda încă un tutore pentru acel caz; cum tutorele însuși nu putea încuviința în propria lui cauză, de aceea se acorda altul, cu încuviințarea căruia să se poată judeca procesul; noul numit se chema **t u t o r e p r e t o r i a n**, deoarece era acordat de pretorul urban. Unii socot că, după ce sistemul de legisacțiunile a fost abolit, felul acesta de a acorda încă un tutore a încetat să mai fie folosit; după alții, din contră, el se practică și astăzi, cînd judecata se face de către o instanță împuternicită prin lege.

[Tutorele din oficiu]

185. Dacă cineva nu are absolut nici un fel de tutore¹⁴², atunci, celui din orașul Roma i se dă unul din oficiu, de către pretorul urban și prin votul majoritar al tribunilor plebei¹⁴³, în baza legii Atilia¹⁴⁴, și, de aceea, acesta poartă numele de tutore atilian; iar în provincii de către guvernatorii provinciilor, în virtutea legii Iulia și Titia¹⁴⁵.

186. Și, tot așa, i se poate da un tutore celui căruia tutorele indicat prin testament i-a fost dat sub o condiție sau de la o dată anumită, atîta vreme cit condiția și termenul nu s-au împlinit; la fel și cînd îi fusese lăsat, pur și simplu, unul; căci, cit timp nu există nimeni ca moștenitor, trebuie ca, pe tot atîta timp, potrivit aceluiași legi, să fie cerut un tutore. Cînd acestuia îi va înceta tutela, va începe să fie tutore cel din testament.

¹⁴² Dacă nu exista tutor *testamentarius* (fie că nu a fost instituit nici unul, fie că cel instituit nu acceptase tutela, ca fiind subordonată unei condiții sau unui termen (inf., § 186)), nici tutor *legitimus* (*agnati, gentiles, liberti patronus* (§ 195^b), ori pentru că nu se putea sta sub tutela unei femei (§ 195)) sau, în sîrșit, dacă tutorele se afla în captivitate (§ 187), se dădea tutore din oficiu, de către autoritatea publică.

Data legii Atilia e imprecisă (Haubold, în tablele sale cronologice (*Opuscula academicae*, 1820—1829): cca 197 î.e.n.; Heinemann, *Antiquitates Romanae*, tit. II (*Operae*, Geneva, 1747): cca 311 î.e.n.; David—Nelson o consideră a fi un plebiscit anterior celui de *Bacchanalibus* (Tit. Liv., 39, 9, 7); Zulueta: anterior anului 186 î.e.n.). Legile Iulia și Titia sînt presupuse din 31 î.e.n. (Schulz, *Class. Rom. Law*, Oxford, 1943, p. 289—290).

¹⁴³ Denumirea *tribuni plebis* și atribuțiile acestora nu sînt menționate de G. decît aici. Desigur că tribunalul plebei cu vechile lui trăsături, incompatibile cu puterea absolută a împăratului, nu mai putea fi pus în discuție decît pentru a susține, cu numele, pozițiile dinastice (Mașchin, *Istoria Romei antice*, p. 319).

¹⁴⁴ *Lex Atilia*, care acorda din oficiu un tutore minorilor și femeilor care nu aveau absolut nici unul, nu prevedea și cazul cînd tutorele existent era incapabil (nebun, surd etc.). Jurisprudența (Ulp., XI, 18: *Mulieribus pupilisue non habentibus*...), ținîndu-se riguros de termenii legii decemvirale, socotea că, oricum, tutorele există și ca atare legea nu are a se aplica.

¹⁴⁵ Numele de tutelă *dativă* n-a fost folosit niciodată de legiuitorul roman, ci a fost dat de comentatori. La G. apare aici.

187. Conform aceluiași legi, dacă tutorele a fost luat prizonier de către dușmani, trebuie să fie cerut alt tutore; iar acesta încetează evident să mai fie tutore cînd cel care fusese captiv s-a repatriat; în adevăr, odată întors, acela își reia tutela în baza dreptului de *postliminium*¹⁴⁶.

[Rezumat]

188. Se vede de aici cite specii de tutele sint. Dar, dacă ne-am întreba la cite genuri se reduc aceste specii, discuția ar fi lungă, căci jurisconsultii *veteres* au ezitat mult asupra acestui lucru. Noi, care am tratat pe larg chestiunea aceasta, atît în comentariul asupra edictului, cît și în acele studii pe care le-am făcut în legătură cu *Quintus Mucius*¹⁴⁷, <nu mai reluăm lucrurile de la capăt *>, ci este de ajuns că am atras atenția asupra acestui singur lucru, anume că unii, cum a fost *Quintus Mucius*, au găsit că sint cinci genuri; alții, precum *Servius Sulpicius*¹⁴⁸, că sint trei, iar alții, precum *Labeo*, că sint două; în sfîrșit, alții, că sint atîtea genuri cite specii.

[Justificarea tutelei]

189. În orînduirea juridică a tuturor statelor s-a stabilit ca impuberii să stea sub tutelă, fiind în firea lucrurilor ca cel care nu a ajuns la majorat să fie condus prin supravegherea altuia. Aproape că nu există stat în care să nu li se permită părinților a lăsa prin testament un tutore copiilor lor impuberi; aceasta deși, cum am mai spus, numai cetățenii romani au, se vede, pe copii sub *potestas*¹⁴⁹.

* *hoc totum omittimus* — Kübler.

¹⁴⁶ Iust. Inst. I, 20 discută exemplele aflate în alt *ms.* pe care-l folosise. Asupra reazării în drepturi a tutorelui întors din captivitate, cf. *Amirante, Captivita e postliminio*, Napoli, 1950 (apud Zulueta, II, 42).

¹⁴⁷ *Q. Mucius Scaeuola pont. max.* (140—82 î.e.n.), *cos.* (95 î.e.n.), dintr-o familie în care studiul dreptului era o tradiție (Q.M.Sc. *praeior*, 215; P.M.Sc. *cos.* 175; Q.M.Sc. *augurul*, *cos.* 117—Kunkel, *Kerk.*, p. 8—18), a avut meritul elaborării primului tratat, în 18 cărți, asupra dreptului civil (Pomponius — D, I, 2, 2, 41), a cărui schemă de bază a servit tuturor manualelor de drept. Schulz (*Gesch. des Röm. Rechtl.*, p. 94 (*Isagogische Literatur*)) reușește să-l refacă documentat aspectul; din el se înșpră, cum se vede, G.

¹⁴⁸ *Servius Sulpicius Rufus*: prieten și coleg cu *Cicero* și *Caesar*, la școala lui *Molone* din *Rhodos* (Cic., *Brut.*, 40, 41, 150, 151); *praeior* în 65, *cos.* în 51, intră în partida lui *Caesar*; în 46 este guvernator în *Achaia*; moare în 43. Fiind discipol al lui *Q. Mucius*, a întocmit, ca și acela, multe scrieri (D, I, 2, 2, 43; *Quintilianus*, X, 1, 22; *Aul. Gell.*, II, 10, 1 și urm.). Alte detalii la *Kunkel, Herk.*, p. 25.

¹⁴⁹ Tutela este o instituțiune nou creată, ci organizată de legiuitor; în fond, lasă G. a se înțelege, o instituțiune liberă, bazată pe dreptul natural.

Pupilul, fără *auctoritas tutoris*, nu poate săvîrși acte de înștrăinare a averii, dar nici de cumpărare (II, 80, 82), și nici contracta obligațiuni (III, 107). În schimb, fără încuviinșarea tutorelui, are libertatea să facă acte administrative, prin care și-ar face situația mai bună (II, 83), primind și debitele ce i se cuvin (fără a elibera pe debitori) sau plătite din eroare (III, 91). Caracterul preponderent de protecție asupra persoanei fizice și morale a impuberilor — deosebit de aspectul exclusiv patrimonial al tutelei femeilor — au fost desprinse de aici, din §§ 189—190. Deși această preocupare pentru persoana impuberului apare mai evidentă în textele postclasice și iustinianee, totuși, pentru perioada clasică, nu aflăm alte indicii decît la G.

Defensio se referă, nelîdoios, la protegulea integrității fizice și morale a pupilului. Tutela conferă tutorelui o putere (*uis, inf.*, § 192) asupra persoanei pupilului, în interesul

[Tutela femeii]

[Declinul tutelei femeii — Tutor inuitus (de formă)]

190. Cit privește însă pe femeile ajunse la majorat se vede că nu mai există nici un motiv plauzibil ca ele să fie ținute sub tutelă. Ceea ce se crede îndeobște, că din cauza inconstanței spiritului lor sînt mai totdeauna înșelate și că deci echitabil era ca ele să fie puse sub supravegherea unor tutori, se vede bine a fi un lucru mai mult specios decît adevărat; în adevăr, femeile ajunse la majorat își descurcă bine, ele înseși, trebile, așa că în unele situații tutorele își interpune incuviințarea mai mult de formă, ba, de multe ori chiar, cînd se împotrivesc, este silit de pretor să și-o dea ¹⁵⁰.

191. Urmează de aici că femeii nu i se dă contra tutorelui nici o acțiune care ar decurge din tutelă; în schimb, dacă tutorii girează afacerile pupiloror sau pupilelor, după ajungerea acestora la pubertate, ei le dau socoteală, prin acțiunea de tutelă ¹⁵¹.

192. Se înțelege, evident, că tutelele legitime ale patronilor și ale ascendenților au o oarecare putere, în sensul că aceștia nu pot fi constrinși

acestui; *potestas* (inf., § 189) are un caracter protector, desprins din însuși termenul *tutor tutela* (= *luor*), care trece dincolo de cîmpul juridic; în *capite libero* arată obiectului *potestas*.

Tutela mulierum își păstrează caracterul original, de putere, în interesul celui care o exercită, dar pierde caracterul de protecție, și tocmai pentru aceea va decădea; punînd-o în antiteză cu caracterul de universalitate, bazat pe rațiunea tutelei impuberilor, G. putuse mărturisii cu ingeniozitate că „astăzi nu mai există motive plauzibile pentru ținerea femeii sub tutelă (*nulla pretiosa ratio suasisse*)” — inf., § 190. Alte două texte (I, 168 și 177) arătaseră net caracterul extrapatrimonial al primei, și cel patrimonial al secunde.

Meritul teoretizării distincției dintre cele două tutele revin deci, înaintea tuturor, lui G. Ca să le facă bine înțeles caracterul distinctiv, el pune în paralel contrastele. Expunerea necesitănd și alte lămuriri, a dat prilejul unei literaturi (Biondi, *Aspetti morali della tutela*, în: *Festschr. Schulz*, I, p. 52—73).

¹⁵⁰ Continua decădere a vieții și tradițiilor gentilice a dus la o oarecare independență, de fapt și drept, a femeii și deci la un mai puternic proces de decădere a tutelei sale. Așa se explică cum G., jurist clasic, putea să spună că tutela femeii, ca instituție juridică, era aproape (*ferè*) lipsită de sens, fiindcă *leuitas animi* era în realitate *magis speciosa quam uera* (Șt. Longinescu, *Man.*, vol. 3, 1924, p. 445 — Ihering, *L'espr. du dr. rom.*, IV, p. 276). *Auctoritas* devenise act aparent; în adevăr, pentru a face valabile actele femeii aflate sub tutelă, fără a călca legile, jurisprudența a admis unele constrîngerî adresate tutorelui (*a praetore cogitur*).

Coemptio fiducia causa (sup., n. 84): o atare „portită” nu era acceptată decît dacă femeia *sui iuris* nu era căsătorită cu *manus*, adică își conducea singură afacerile, spune G., exprîmînd aici o părere personală; iar dacă uneori i se interpunea tutore, aceasta se întîmpla „de formă” (*dicis causa*).

¹⁵¹ Asigurarea responsabilității tutorelui consta, la începutul tutelei, în darea unei cauțiuni cu care asigura buna administrare (inf., § 199—200), care, la finele tutelei pupilului (nu și a femeii), putea fi urmărită fie prin această acțiune, numită *iudicium tutelae*, fie printr-o *actio tutelae bonae fidei* (IV, 62).

Modurile administrării erau: — la pupil, fie prin *auctoritas interpositio*, la vîrsta la care putea discerne situațiile, fie prin *negotiorum gestio*, cînd era prea tînăr pentru a avea înțelegerea lucrurilor (III, 109); prima consta într-o incuviințare (*consensus*) care se dădea pe loc și verbal (se sugerează formula *auctorne fis? fio*), într-un tipar neobligatoriu, sau de la distanță, prin scrisoare sau mesager (Buckland, în: *Festschr. Koschaker*, I, p. 23).

— la *tutela mulierum* nu era posibilă *negotiorum gestio*, deoarece femeia *sui iuris* putea face toate *negotia ciuilia* (sup., § 190), chiar și *mancipa*, putea contracta obligații, fără însă a face acceptațiuni, adică primiri ficticii (II, 85; III, 171), sau a testa; chiar dacă intervenția tutorelui era necesară, aceasta se făcea numai *dicis causa* (§ 190).

să-și dea consimțămîntul, nici pentru facerea testamentului, nici pentru înstrăinarea de *res Mancipi* și nici la asumarea de obligații, afară de cazul cînd ar interveni un motiv puternic pentru a înstrăina *res Mancipi* sau pentru asumarea unei obligații. Și toate acestea au fost statornicite pentru propriul lor interes, pentru ca succesiunile celor decedați fără testament să le revină lor, și nici să fie excluși prin testament de la succesiuni, după cum nici pentru ca succesiunea să ajungă la ei mai puțin bogată, prin înstrăinarea bunurilor mai de preț sau prin contractări de datorii ¹⁵².

[Tutela femeii peregrine]

193. La peregrini, femeile nu sînt sub tutelă, ca la noi, și totuși, de cele mai multe ori, sînt ținute sub o *crasitutelă*; iată cum, de pildă, legea Bithynilor ¹⁵³ prescrie ca, dacă femeia contractează ceva, soțul sau fiul ei puber să asiste, dînd incuviințarea.

[Scutirea de tutelă a femeii]

194. Sînt totuși scutite de tutelă acele ingenue <onorate cu *ius trium liberorum* ¹⁵⁴, iar libertele cu *ius quattuor liberorum* dacă se află sub tutela legală a patronului *) sau a copiilor acestuia; de drept mai sînt scutite de tutelă și altele, care au tutori de cu totul alt gen, de pildă *atilianii* sau *fiduciarii*, și se bucură de *ius trium liberorum*.

* *liberorum iure, libertinae uero quattuor, si in patroni* — Lachmann.

¹⁵² G. arată că tutorii legitimi nu puteau fi siliți să-și dea incuviințarea, decît în cazuri excepționale. Constatarea lui G. se referă probabil la ceea ce se petrecea pe vremea sa, căci este îndoielnic că anterior atare cazuri excepționale ar fi fost tolerate (altminteri tutorii s-ar fi găsit ei sub dependența femeii, iar nu invers). Cu amenințarea că se căsătorește cu *manus*, femeia ar fi putut obține orice de la dinșii. În adevăr, prin căsătorie ca transmițea soțului patrimoniul ei, care, altfel, la moarte, ar fi urmat să treacă la tutori, în interesul cărora se legiferaser; or, la moartea ei și a soțului, averea ambilor rămînea copiilor.

Res pretiosiores erau singurele asupra cărora femeia avea *mancipium*, iar interdicția pusă femeilor de sub tutelă de a le înstrăina, fără autorizarea tutorelui, se datora tocmai faptului că numai el trebuia să apară ca *mancipium dans*; dacă totuși acele *res*, cu toată deosebita lor valoare economică, fuseseră înstrăinate de femeie prin *traditio* (II, 47), fără autorizația tutorelui, ele erau considerate lucruri furate, sustrase uzucapiunii. (F. Gallo, *Studi sulla distinzione fra res Mancipi e res nec Mancipi*, Torino, 1958, 245 p. (Iura, II, 1959, p. 193—197)).

Aceasta era situația pe vremea lui G., care, chiar dacă adoptase o atitudine critică față de ceea ce existase în trecut, el știa că mai persistă încă limite la capacitatea juridică a femeii, decise de August prin edictul reînnoit de Claudius.

Expresiile *interponere*, *intercedere* cuprind atît *defensio* procesuală, cît și *obligatio pro alio* contractuală (Puchta, *Kursus*, vol. II, 1893, p. 265; Gradenwitz, *Die Ungültigkeit der obligatorischen Rechtsgeschäften*, p. 65 și urm.). Ambele erau interzise femeii, chiar și să garanteze pentru soț (*erat interdictum ne feminae pro uiris intercederent*); iar prin *scilicet Velleian*, în favoarea oricui (Carelli, *L'intercessio della donna e la restituito in integrum del creditore*, SDHI, 1937, p. 305—335).

¹⁵³ După aluzia făcută aici (și sup., § 55) la ceea ce exista în Asia Mică, unli biografi află un argument pentru ipoteza originii orientale a lui G.; iar Kaser (*Mores maiorum u. Gewohnheitsrecht*, ZS, 1939, p. 52 și urm.) surprinde aici o interpolare, de vreme ce se compară Roma cu periferia.

¹⁵⁴ *Ius liberorum*, creat prin dispozițiile legii Papia Poppaea (§ 145), rămîne un capitol încă obscur (Paulus, *Sent.*, 4, 9, 9).

[Tutorii atiliani și iulio-titiani]

195. Liberta poate avea însă tutore de alt gen în multe moduri, de pildă când ar fi eliberată de către o femeie, atunci este normal, în adevăr, ca aceasta să ceară un tutore în virtutea legii Atilia sau, în provincii, în baza legii Iulia și Titia, căci ea nu poate sta sub tutela unei patroane (*patrona*).

195^a. La fel, atunci când, eliberată de un patron bărbat, liberta a făcut — cu încuviințarea acestuia — o *coemptio*, iar după ce a fost remancipată și din nou manumisă, a încetat să mai aibă drept tutore pe patron și trece sub tutela celui de care a fost manumisă, și care se cheamă fiduciar.

195^b. La fel, va mai trebui liberta să ceară un tutore în baza legii Atilia, sau a legii Iulia și Titia, când patronul ei, sau fiul acestuia, s-au dat în adopțiune.

195^c. Și tot așa, în virtutea aceluiași legi, liberta va mai trebui să ceară tutore și atunci când patronul a decedat și nu a lăsat în familie, printre descendenți, pe vreunul de sex bărbătesc.

[Încetarea tutelei impuberilor]

196. Băieții când au început să devină puberi sînt scoși de sub tutelă. Sabinus¹⁵⁵ și Cassius¹⁵⁶, precum și ceilalți preceptori ai noștri, consideră că puber este într-adevăr acela care, prin dezvoltarea corpului, își poate dovedi pubertatea, cu alte cuvinte, cel care poate procrea; iar la cei care nu pot procrea, cum sînt cei sterili, trebuie avută în vedere vîrsta la care se devine puber. Autorii școlii adverse sînt însă de părere că pubertatea trebuie apreciată numai după vîrstă, adică socot puber pe oricine a implinit 14 ani¹⁵⁷ <... *>.

* 25 de rinduri ilizibile.

¹⁵⁵ C. Masurius Sabinus (36 î.e.n. — 22 e.n.); originar din Verona (Kunkel, *Herk.*, p. 119 și urm.; CIL, V, 3924); discipol al lui Ateius Capito și șef al școlii sabinienilor este primul care a primit de la Tiberius *ius publice respondendi* (Kunkel, ZS, 1948, p. 423 și urm., după Pomponius — D, I, 2, 2, 48 = 50; id., *Herk.*, p. 131 și urm.: *er sich unter den Millionären der Stadtrömischen Gesellschaft bewege*); a compus o lucrare fundamentală de drept civil, în 3 cărți, asupra căreia Pomponius, Paulus, Ulpian au făcut multe comentarii: Iustinian a extras de aici aproape 1/3 pentru *Digestele sale* (massa sabiniană).

¹⁵⁶ Caius Cassius Longinus: fiul lui Q. Aelius Tubero și unchiul lui Servius Sulpicius Rufus (Pomponius — D, I, 2, 2, 51); făcea parte din înalta aristocrație a timpului său; a ocupat demnități *cos. suff.* 30 e.n. *procos.* Asia 40 e.n.; *leg. Aug. pro pr. Syriae* 45/49; exilat în Sardinia în anul 45 e.n. este rechemat de Vespasian; moare după 69 e.n.); a scris o valoroasă lucrare de drept civil: favorabil monarhiei, ca dealtfel toată școala sabiniană, care a triumfat asupra aceleia a procullenilor, ostilă imperiului; de aceea, preferat în legislația lui Iust. (Kunkel, *Herk.*, p. 131), iar în G.I. numele lui des invocat.

¹⁵⁷ La finele șului 196, Girard (*Man.*, p. 252, după Goeschen, Huschke) crede că, după ce ar fi expus opinia lui Neratius Priscus cu privire la criteriul determinării pubertății — după aspectul fizic și vîrstă (*et habitus corporis et numerus annorum*, Ulp. XI, 28)—, G. ar fi discutat în continuare despre persoanele sub curatelă (așa cum promisese în I, 142) și despre diferitele feluri de *curatori*; expunerea ar fi fost făcută în aceeași ordine pe care o găsim la Epit. Gai (I, 8). Noi credem că, chiar înainte de curatelă, G. ar fi încheiat lista cauzelor care fac să înceteze o tutelă, presupunînd că acest capitol ar putea fi identic cu cel corespunzător din Iust. Inst.

[Curatela. Minorul sub 25 de ani, prodigul, nebunul]

197. <...>¹⁵⁸ pînă ce va fi ajuns la vîrsta la care să fie capabil a-și administra singur interesele, așa cum am arătat mai sus că se păstrează¹⁵⁹ la popoarele peregrine.

198. Pentru aceleași motive este obiceiul să fie dați curatori și în provincii, de către guvernatorii acestora¹⁶⁰.

[Garanția tutorelui și a curatorului]

199. Pentru ca totuși interesele pupililor și ale celor care se află sub curatelă să nu fie irosite sau lăsate în paragină de tutori și curatori, pretorul se preocupă ca și tutorii și curatorii să dea o garanție în acest sens.

200. Dar aceasta nu-i o regulă generală, căci de pildă tutorii fixați prin testament nu sînt obligați să dea o garanție¹⁶¹, pe motiv că buna lor credință și discernămintul lor au fost verificate de către testatorul însuși; nici curatorii cărora nu le-a revenit curatela de la lege¹⁶², ci au fost dați fie de către consul sau pretor, fie de către guvernatorul provinciei; de multe ori nu pot fi constrinși să dea o garanție, evident, tot pentru faptul că au fost aleși ca fiind destul de cinstiți.

¹⁵⁸ La începutul șului I, 197, Krüger crede că G. se referă la curatela minorului sub 25 de ani (*cura minoris XXV annis*), impusă de părinte prin testamentul confirmat de pretor (*donec ad eam aetatem...*). Cum, atît mai sus, cit și mai jos, Iust. Inst. (I, 23—26) îl urmează pe G., putem socoti fondată această opinie. În alt sens, Huschke crede că s-ar fi referit la J. Plactoria (sau Laectoria), aprox. 191—193 î.e.n. (Girard), al cărei text, chiar dacă nu-l avem, era imposibil să nu fi fost discutat de G., intrucît Marcus Aurelius, deci în timpul lui G., redase putere legii (*Hist. Aug. Vita Marci*, 10 fine; Zulueta, II, p. 54, n. 2).

Ne-am fi așteptat ca, aici, la sediul materiei, G. să fi comentat *cura furiosus* și *cura prodigi*. Eventuala lacună tehnică a lui V l-ar scuza pe G. Evocăm totuși pasajele III, 106 (privind pe *furiosus* (*furiosus nullum negotium gerere potest, quia non intellegit quid agit*), nu pe *insanus*, și sup., § 53, relativ la interdicția prodigului privind actele de instrăinare (*commercium*) (v. pentru toate ipotezele, Kaser, *Rom. Privatr.*, I, p. 74 și urm.).

¹⁵⁹ Sens indoielnic; de remarcat opoziția: *tucri* — *custodiri*.

¹⁶⁰ Totul arată că, în provincie, curatorii erau indicați de către guvernatori. Dar la Roma? Acel început de frază *ex isdem causis* vrea să arate că erau numiți de aceiași magistrați care numeau și pe tutori.

¹⁶¹ Înainte de a intra în administrarea averii pupilului sau prodigului, tutorele și curatoarele erau obligați să facă un inventar, să dea, la început, o cauțiune (*rem pupilli (prodigi) saluam fore*), și la sfîrșit socoteala (*rationem reddere*) (I, 191).

De aici și pînă la finele Comentariului I, G. se ocupă de *cauțiune*. Cuvîntul *cautio* (de la *cauere*) înseamnă, în dreptul privat, orice act juridic prin care se dădea creditorilor fie o asigurare reală, fie una personală (*satisdatio*), care consta în numirea, pe lângă debitorul principal, a încă unei persoane, care să se oblige ca debitor accesoriu (*fideiussor*).

¹⁶² Principiul cauțiunii și al satisfăcțiunii nu era însă aplicat pretutindeni (*sed hoc non est perpetuum*). Astfel, tutorii indicați prin testament și confirmați de pretor nu dădeau cauțiune (*tutores testamento dati satisdare, non coguntur*), fiindcă alegerea lor se presupunea bine făcută de părinte, iar a celor indicați de magistrați, de asemenea.

În schimb, tutorii și curatorii legitimi erau obligați la *satisdatio*, lucru dedus din cele expuse despre cei dativi, care nu dau cauțiune, fiindcă *ad quos e lege curatio pertinet*.

Comentariul II

1. În comentariul precedent am discutat despre dreptul persoanelor ; să vorbim acum despre bunuri (*res*) ; acestea sînt sau în patrimoniul nostru sau sînt socotite în afara patrimoniului nostru ¹.

[Diviziunea fundamentală]

2. Astfel că o cît mai cuprinzătoare clasificare a lucrurilor (*res*) le împarte pe acestea în două ; în adevăr, unele țin de dreptul divin, altele de dreptul uman ².

¹ În comentariile II și III (pină la § 87), G. desfășoară teoria juridică a bunurilor (*ius bonorum*), mergînd retrospectiv pînă la l. XII T., uneori chiar și dincolo. Aflăm aici sistemul de dobîndire a posesiunii și a proprietății de tip sclavagist, domeniu în care romanii au fost neîntrecuți.

Res, în semantica latină, este echivalent cu *bona*, existente în natură, de aspect material și, în gîndul oamenilor, cu valoare economică, estimabile în monedă și susceptibile a deveni obiect de drept ; termenii pretoriani (*in bonis habere, bonorum possessio, uenditio bonorum, missio in bona*) confirmă.

Patrimonium, deși cuvînt pur latin, apărînd în texte numai la juriștii Imperiului (May, în *Grande Encyclopédie*, v^o *patrimoine*) și frecvent la G., reprezintă însumarea concretă și reală a ce putea fi susceptibil de raporturi juridice (*res priuatae*).

² Clasificarea bunurilor (*summa rerum diuisio*) după criteriul prezenței înăuntrul sau în afara patrimoniului este — cu excluderea formelor comunitare arhaice (III, 154^{a-b}) — perenă (Biondi, *La perenità delle situazione giur. rom.*, RIDA, 1962, p. 485 și urm.). Conceptul de *res incorporales*, ca elemente ipotetice și abstracte ale patrimoniului, e nou, el apare pe al doilea plan ; la fel, extinderea noțiunii de circulație, teoretizată de generația precedentă lui Cicero, și desprinderea conceptului de drepturi și obligații, alături de bunurile materialmente reale (ceva la §§ 54—55) sînt datorate tot lui G., dealtfel cercetător atent al evoluției conceptului de patrimoniu (v. Emil Molcuț, *Terminologia jur. rom. în materia proprietății*, An. Univ. Buc., Șt. jur., 1972, p. 119—128).

Cuvintele *noster* și *extra*, destinate să indice includerea sau excluderea proprietății private, nu pot conduce la clasificarea (*res*) în *commercio* — *extra commercium*, și de aceea ea nu apare nicăieri în text (Kaser, *Vom Begriff des commercium*, în : *Studi Arancio-Ruiz*, II, p. 132—167).

Dividerea : *res diuini iuris* (sustrase oricărei disponibilități) — *res humani iuris* (susceptibile a fi în disponibilitatea umană, recte *ciuium Romanorum*), este, în fond, o subdistincție a categoriilor *res in nostro patrimonio* și *res extra nostrum patrimonium* (§ 1). Menținută ferm în dreptul clasic și expusă limpede de G., ea atestă continuarea unei vechi mentalități. Cu valoare practică, în care normele religioase se întretăiau cu cele juridice. Prevenindu-ne despre aceasta (Orestano, BIDR, 1939, p. 195), G. nu înlătură inconvenientul confuziei, căci, de vreme ce *r.h.i.* apăreau ca subdiviziune a categoriei *r.i.n.p.*, cum s-ar mai fi putut spune apoi că printre ele se află altele cu caracter public (*res publicae*) ? G. va fi înțeles bipartițiunea nu în sensul juridic, ci ca expedient pentru fixarea premiselor de fapt, care avea să-l conducă la *summa diuisio* de mai sus. Conclusivul *itaque* (§ 2) și apoi concordanța cu § 10 ar scoate în evidență totemul acest considerent (Arché, *La summa diuisio rerum in Gaius*, SDHI, 1937, p. 1—19).

3. De drept divin³ sint, de pildă, lucrurile sacre și cele religioase.

4. Sint sacre acelea care au fost hărăzite zeilor de sus; religioase, cele care au fost abandonate zeilor mani⁴.

5. Dar pe cind sacru este socotit numai acel lucru care a fost consacrat ca atare printr-o hotărîre a poporului roman, de pildă printr-o lege sau un senatusconsult, aduse în acest scop⁵,

6. religios, dimpotrivă, facem să devină un lucru prin simpla noastră voință, cind îngropăm un mort într-un teren al nostru, bineînțeles, numai dacă funeraliile⁶ acelui mort cădeau în sarcina noastră.

7. După o opinie care a prevalat însă, un teren aflat în provincie nu poate deveni religios, fiindcă proprietatea asupra acestui pămînt aparține poporului roman sau împăratului, pe cind noi sîntem socotiți⁷ că avem

³ Pentru *res diuini iuris*, cu definiția și enumerarea categoriilor (*sacrae, religiosae, sanctae*) la Macrobius (*Saturn.*, III, 3), iar acela după Verrius Flaccus (*De uerborum signific.*), v. inf., n. 6.

⁴ *Manes* sint sufletele defuncțiilor; lăcașul lor era infernul, în centrul pămîntului; în for le era consacrat un loc acoperit cu o *lapis nigra*, descoperită în secolul nostru (Novelli).

⁵ Templele, altarul și inventarul lor.

⁶ De neconceput cum puteau romanii socoti că o parte din bunuri aparțineau zeilor, cînd, practic, totul era destinat oamenilor. Îndoiala, vădită la Servius Sulpicius, contemporan cu Cicero, apare la Macrobius (*Saturn.*, III, 3, 8). Opiniei acestuia, de altfel unanimă pe vremea Antoninilor, G. (inf., § 7) îi adaugă atenuarea: *etiamsi (solum) non sit religiosum, pro religioso habetur*.

Nu știm însă cum era realizată practic această atenuare, de vreme ce nici o lege, nici un *set.* etc. nu o consacrase; dar dacă totuși ar fi existat, G. n-ar fi întirziat să o menționeze. Juridic, nedumerirea persistă încă (De Visscher, *Locus religiosus*, Atti Verona III, p. 180—188).

Regula indisponibilității lucrurilor abandonate zeilor (*dis manibus derelictae*), clar enunțată de G., nu are nimic juridic în ea, căci marele număr de inscripții (vinzări, donații de monumente, asociații pe porțiuni de monumente) atestă tocmai contrariul (Arangio-Ruiz *Per la storia delle associazioni in Rodi antica*, în: Ann. della scuola archeol. d'Athene, 1942 p. 156—165).

Calificativul *sacral* era acordat anumitor bunuri, prin lege sau prin *set.* (I, 5): ia allora, constînd din terenuri mici (*loci religiosi*), prin simpla voință a proprietarului (Cuq, *Un r crit d'Auguste*, RDH, 1930, p. 385). Deși discuția era dificilă în zona limită dintre religie și drept a fost totuși posibilă o fizionomie juridică a instituției (D ll, *Studien zum r m. Sepulkrrecht*, în: *Festschr. Schulz*, I, p. 190—208; De Visscher, *Le droit des tombeaux rom.*, Milano, 1963, 339 p., Kaden, *ZS*, 1965, p. 384—386).

⁷ Autorul incluzîndu-se printre *nos (nos autem... uidemur)*, nu mai putem spune azi că ar fi fost altceva decit ceea ce se considera singur că este, adică un pelerin, din R sarit, unde nu existau proprietari, ci numai uzufructuari (inf., n. 18). Folosind termenul uzufruct în sensul lui tehnic — pentru că despre cel juridic va vorbi mai tirziu (§§ 31—33 și pass.) —, G. face aluzie la puterea de fapt a titularului dreptului asupra propriului său lucru (*habere possidere frui licere*), și, continuînd această aluzie, el poate apoi — fără a se contrazice — să trateze proprietatea pelerinilor ca un *in bonis habere*; iar în § 40 — ceea ce e mai interesant —, și despre *dominium* (Masson, *Essai sur la conception de l'usufruit*, RHID, 1934, p. 1—47 și 161—218).

numai posesiunea [sau ⁸] uzufructul; totuși, chiar dacă un teren nu este propriu-zis religios, încă poate fi socotit ca religios ⁹.

7^{a*}. Tot astfel, ceea ce a fost consacrat zeilor în provincii, fără incuviințarea poporului roman, nu este, la drept vorbind, sacrosanct, ci numai socotit ca sacrosanct.

8. Lucrurile sacrosancte, de pildă zidurile și porțile¹⁰, sînt de asemenea socotite în oarecare măsură ca de drept divin.

9. Ceea ce este însă de drept divin nu intră în patrimoniul nimănui; în schimb, ceea ce este de <dreptul> uman <mai totdeauna face parte din patrimoniul cuiva; măcar că un timp s-ar putea să nu fie ale cuiva, de pildă bunurile unei succesiuni, care, pînă să apară moștenitorul, nu aparțin cuiva încă, și tot așa cînd a fost omis în testament un postum, iar ulterior, prin faptul nașterii lui, devine nul și averea succesorală rămîne, un timp, fără **> stăpîn.

10. Acele lucruri care țin de dreptul uman (laic) sînt bunuri sau publice sau private.

11. Publice sînt cele socotite că nu fac parte din patrimoniul unuia sau altuia (*nullius*); în adevăr, ele sînt socotite a fi proprietatea colectivității însăși. Private sînt acelea care aparțin, individual, fiecăruia din oameni ¹¹.

* § nou, prin dislocarea părții finale a șului 7; despărțire inexistentă în ediția David—Nelson, aflată la Girard-Senn. Zulueta; rezerve la Textes ⁷.

** 11 rinduri ilizibile; primele 3 rinduri, restituite după D (I, 8, 1 pr.) și Iust. Inst. (2, 1, 7); restul de 8: *quod postumus suus heres testamento praeteritus expectatur, quo nato scilicet rumpitur, res hereditariae interea sunt sine domino* — Huschke.

⁸ Vel (V), de neînțeles, intrucit la *usufructus* și *possessio* — distincte — nu era liberă alegerea (mai verosimil ne pare *concessio* decît *possessio*). De aici, discuții și propuneri: cf. — Kübler; Bonfante (*Corso*, 11, 1928, p. 312); Kuntze (*Cursus*, 1869, p. 380); Eрман, *Beiträge z. a. Publiciana*, ZS, 1890, p. 262); *possessio usufructus* (Carrelli, SDHI, 1935, p. 379). identificat în textul legilor agrare; la toți, obiectele lui Bozza (Gai II, 7 e la *proprietă provinciale*, Athenaeum, 1942, p. 66; 1943, p. 13). Solazzi (*Gl. a G.*, 11, p. 31, 95) și Val. Al. Georgescu (*De la possessiones*, p. 131) apasă pe greșita folosire a lui *uel*.

⁹ *Locus pro religioso*: încă unul din expedientele familiare juristilor republicii, acela de a socoti existent ceea ce nu există: concret, a socoti fondul provincial ca pe unul afectat pentru morimint.

Ca toți juristii clasici, G., deși nu arată interes pentru dreptul fiscal, pare totuși făcînd aluzie la acela (în §§ 7 și 21, invocate de romaniști), unde arată că solul provincial era *dominium* (al poporului roman sau al împăratului). Cum solul provincial n-a fost niciodată obiectul unei apropieri private din partea unui organ de stat, ci doar stăpînirea domeniială de drept public — urmează că interpretarea patrimonială trebuie respinsă (Grelle *Stipendium uel tributum... nel II e III seccoli*. Napoli, 1963, 114 p.). Dualitatea *populus-Caesar obligă dealtfel ca populus să însemne nu „poporul roman”, ci încarnarea lui în ciuitas folosit la I, 1; iar pentru uniuersitas, v. inf., § 11.*

¹⁰ *Res sanctae* sînt lucrurile neînchinale zeilor, superiori ori inferiori, dar socotite ca atare prin legi și ocrotite prin severe sancțiuni, de pildă domiciliul, legile etc. Expresia *quodam modo* este un indiciu că zidurile și porțile cetăților constituiau o categorie de *res* sustrase dreptului privat: de aici inviolabilitatea lor. Sanctificarea porților și a zidurilor era un obicei abuziv al provincialilor (Seston, *Les murs, les portes et les tours des enceintes urbaines et le problème des res sanctae en dr. rom.*, în: *Mél. Piganiol*, 1966, 111, p. 1489—1498).

¹¹ *Uniuersitas ciuitum*, raportată la *res publicae*, desemna raporturile acestora cu *ciues* din comunitatea statului, a coloniei, a orașului. Pentru clasici, *res communes*, concepute ca

[Bunuri corporale și bunuri incorporale]

12. În afară de aceasta, bunurile sînt unele corporale, altele incorporale¹².

13. Corporale sînt acelea care pot fi atinse, precum un fond, un sclav, un veșmînt, o bucată de aur sau de argint, cum și alte nenumărate lucruri.

14. Incorporale sînt cele care nu pot fi atinse, cum ar fi cele care constau dintr-un drept, precum un drept de succesiune sau de uzufruct, și obligațiunile în orice fel ar fi contractate. Aici nu interesează dacă într-o moștenire sînt cuprinse și bunuri corporale, și nici faptul că fructele, care se culeg de pe un fond sînt și ele corporale; și nici că ceea ce ni se datorează în temeiul unei obligații oarecare este mai totdeauna un bun corporal, de pildă un fond, un sclav, o sumă de bani, căci dreptul de succesiune în sine, ca și însuși dreptul de uzufruct și cel de creanță, sînt incorporale.

Din aceeași categorie fac parte și servituțile (*iura*) asupra fondurilor urbane sau rurale. Servituțile prediale urbane privesc, de pildă, dreptul de a înălța un edificiu care ar împiedica lumina clădirii vecinului, adică [servitutea] de a nu-l înălța, ca să nu ia lumina vecinului; <la fel, servitutea de canalizare și scurgere a apei, pentru ca vecinul să primească apa spre curtea sau casa lui; tot așa cea privitoare la jgheburile apelor curgătoare, la abaterea scurgerii sau la dreptul de acoperire a perspectivei. Servituțile prediale rurale sînt, de pildă: trecerea cu căruța sau cu turma, pe jos sau călare, minarea turmei pe țarina altuia sau a vitelor la adăpat, precum și> servitutea de a primi apa prin jgheab. <Aceste drepturi, atît asupra fondurilor urbane, cît și cele asupra fondurilor rurale, se cheamă servituți¹³.

res publicae, erau și nu erau proprietatea tuturor, dar nici a nimănui. Aici întrezărim primul pas spre teoria persoanelor juridice (Kreller, *Zwei Gaiusstellen zur Gesch. der juristischen Person*, II, 11 u. ad Ed. prou., 3 - D, 3, 4, 1, Atti Verona, III, p. 1-16).

¹² Filozofic ireproșabilă, iar juridic nu lipsită de sens, clasificarea *res corporales* - *res incorporales* nu-i aparține lui G. și nici nu era pur romană, el un împrumut de la gramatici, poate Charlsius (II, 152), iar acela de la filozofi, unul fiind identifiat în Remmius Palaemon, contemporan cu Tiberius (Barvick, *Remmius Palaemon u. die Röm. ars grammatica*, 1922; Stroux, *Griechische Einflüsse auf die Entwicklung des Röm. Rechtswiss.* Atti Roma, I, p. 121-123, asupra originii distincțiunii *r. c. - r. inc.* și a consecințelor ei în teoria generală, v. Monier, *La date d'apparition de dominium et de la distinction juridique des res corporales et incorporales*, în: *Studi Solazzi*, p. 357-374).

Res incorporalis in iure consistit (inf., § 14) înseamnă dreptul singur, în sine, atît cît poate fi obiect de raporturi juridice. *Incorporale* nu este adjectiv, ci substantiv, el nu e atribuit cuiva asemenea unui element patrimonial, ci reprezintă însuși dreptul.

Autonomia noțiunii *hereditas* - ca obiect de drept - apare în expresiile curente la G.: în *iure cedere* (*restituere, reddere, adquirere*) *hereditatem*. La *hereditatis petitio* este vorba de *hereditas* ca atare, și nu despre lucrurile care o compun. La obiecțiunea că *hereditas* este un bun corporal, intrucît conținutul său este material, G. răspunde (§ 14) că nu trebuie considerate drepturile după obiectul lor, ci dreptul în sine (*sed ipsum ius*), pe care ele îl reprezintă: la fel, Theophil (2, 21); amănunte la Pugliese, *Res corporalis, res incorporalis e il processo del dir. soggettivo*, în: *Studi Arangio-Ruiz*, III, p. 223 și urm.

¹³ Servituțile și felurile lor sînt *res incorporales* (*iura in rem alienam*). Conținutul economic al înagării aservirii unui fond altui fond (*servitus*) este tradus în drept nu printr-un raport între două fonduri cu precăderea unuia asupra altuia (*qualitas fundi*), ci prin existența unui drept în sine și prin funcția economică a utilității (Grosso și Dejana, *Le servitù prediali*,

[Res mancipi și res nec mancipi¹⁴]

14^a. Mai există însă și o altă diviziune a bunurilor; în adevăr, unele sînt *res mancipi*), altele *res nec mancipi*. *M a n c i p i* sînt, de pildă, <fondurile de pămînt de pe teritoriul italic> și tot astfel construcțiile de pe teritoriul italic; <de asemenea, sclavii și animalele care de obicei sînt dresate să tragă cu grumazul ori cu spinarea, precum boii, caii, catirii, asinii; la fel și servituțiele prediale rurale. Servituțile> prediale urbane sînt, într-adevăr, *nec mancipi*. După cum tot *nec mancipi* sînt și fondurile stipendiare și tributare.

15. Dar, fiindcă am spus că *res mancipi* sînt animalele care sînt domestice de obicei, <se pune întrebarea ce trebuie înțeles prin aceasta, căci animalele nu se domesticesc imediat după ce se nasc. Maeștrii școlii noastre *) decid că ele devin *res mancipi* din chiar clipa nașterii lor. Nerva și Proculus însă, cum și alții din școala adversă, socotesc, din contra, că acestea nu devin *res mancipi* decît după ce au fost îmblinzite; iar dacă, din cauza prea marii lor ferocități, nu pot fi îmblinzite, sînt socotite că devin *res mancipi* numai cînd ajung la vîrsta la care în mod obișnuit sînt îmblinzite.

* Un total de 12 rinduri ilizibile, restituire Krüger, după G. Epit. (2, 1, 3), D (I, 8, 1, 1) și Iust. Inst. (2, 2, 2).

Torino, 1955, 371 p.: Burdese, Iura, 1968, p. 278—285). Monografiile de bază asupra servituțiilor, neoprindu-se la G., au căutat de aceea fie să descopere noi forme de servitute, dar cu același caracter (Capogrossi-Colognesi, *Le servitù d'acqua in dir. rom.*, în: *Studi Senesi*, 1966, p. 19—124), fie să insiste asupra etapelor istorice ale evoluției lor (Grosso, *L'evoluzione delle servitù nel dr. rom.*, SDIII, 1937, p. 265 și urm.; Biondi, *La categoria romana della servitute*, Publ. Univ. Sacro Cuore, 1938, p. 706 și urm.; De Francisci, *Sulle servitù prediali*, 1967, 253 p.: Kaser, ZS, 1968, p. 517—522), fie, în sfîrșit, să descopere alte denumiri decît acelea de la G. (cf. Di Marzo, *In difesa di Gaio Veronese*, SDIII, 1944, p. 198—199).

¹⁴ *Res mancipi* — *res nec mancipi*, diviziune specific romană, semnalată din abundență în texte, deci și la G., rămîne o enigmă, pentru descifrarea căreia s-au făcut încercări: atît de G. însuși, cit și de romanîști. Asupra celei a lui G. sînt de făcut rezerve, intrucît textul (§ 14^a), așa cum îl citim în ediții, este restituirea lui Krüger și Dubois, iar indicațiile autorului (I, 192) sînt prea sumare și limitate doar la lucrurile de o deosebită valoare (*pretiosiores* — I, 192), care se transferau prin *mancipatio*; iar restul (*celerae res nec mancipi*) sînt enumerate (Ulp., 19, 1), enumerarea ocolind dificultatea. Justificarea numelui nu stă în modul achiziționării și nici în valoare, ca singur criteriu. Vechii latini etimologizau cu ușurință, după criterii ilustrative și apropieri cu conceptele vii, din vremea lor; de aici, conjecturi, unele bazate pe valoarea economică, altele pe destinația lucrului, altele — fals criteriu — pe logică, semantică și tehnică (eșecul nemărturisit al noilor încercări apare în studiile: De Visscher, *Mancipium et res mancipi*, RHID, 1935, p. 425 și urm. — SDHI, 1936, p. 262—324; Cornil, *Une orientation nouvelle...*, RHD, 1937, p. 555—572; id., *Du mancipium au dominium*, p. 101 și urm.: Ernout, *Morph. hist. du latin*; Ferrarino, *Notae*, SDHI, 1937, p. 437).

Originea clasificării este evident istorică, dar interesul ei este fundamental juridic. I s t o r i c, distincția n-a corespuns realității decît în timpurile vechi (nu dincolo de sec. V—IV î.e.n.), cînd romanii erau mai mult păstori, cultivatori devenind mai tîrziu, sub influența etruscă (*animalia quae collo dorsoue domantur*, trecute în categoria *res mancipi*, ar constitui un indiciu — Nicosia, Iura, 1937, I, p. 45—107). J u r i d i c, distincția este fundamentală, căci *res mancipi* nu puteau fi instrăinate decît prin *mancipatio*, cu anumite formalități publice și solemne, pentru ca vînzarea să fie controlată și proprietatea ocrotită contra oricărei instrăinări arbitrare; femela — chiar *sui iuris* — nu putea dispune singură de ele și tocmai de aceea era exclusă de la *mancipatio*.

16. Sint însă *res nec Mancipi* fiarele sălbatice, precum urșii, leii, cit și acelea care trec în rindul animalelor sălbatice, precum elefanții și cămilele, și de aceea nu mai interesează dacă este obiceiul ca aceste animale să fie dresate pentru cărăușia cu grumazul ori cu spinarea, căci la data cînd s-a stabilit că unele sint *res Mancipi*, iar altele *nec Mancipi* (<domesticirea *) acestora nu exista¹⁵.

17. De asemenea, mai toate cele care sint incorporale sint *res nec Mancipi*, cu excepția servituților asupra fondurilor rurale care, deși figurează printre *res* incorporale¹⁶, se știe că sint *res Mancipi*.

[Transmiterea proprietății, alt criteriu de distincție a bunurilor]¹⁷

18. Între *res Mancipi* și cele *nec Mancipi* mai există încă o altă mare deosebire.

* *domatio* — Reinach, după Ulp. 19, 1 (*nomen* — V).

¹⁵ Diviziunea animalelor în *r.m.* și *r.n.m.* (§§ 15—16) o luaseră romanii de la egipteni (Novelli) și ea se făcea după criteriul domesticirii (Cic., *De off.*, II, 14), așa că observația lui G. este imprumutată. Disputa se purta relativ la categoria celor *quae collo dorsoue domantur*: a) după opinia sabiniană, aceste animale erau socotite *r.m.* imediat după naștere (*statim ut nata sunt*); b) după școala adversă însă, numai din momentul dresării efective. Această din urmă opinie, mai strictă dar veche, reflecta probabil mai exact concepțiile primitive (Bonfante, Wlassak), căci pune riguros în relief tocmai ceea ce constituie principiul și limitarea naturală a domeniului lui *mancipium*. Decisiv este deci argumentul că *mancipium* era o putere de comandă, un *imperium* domestic, în care erau cuprinse toate ființele obligate să execute voința capului de familie și să-l ajute în activitatea sa.

Nu trebuie să ne surprindă că vedem figurînd sub această putere — ca formă înaltă și nobilă a puterii domestice — animale alături de oameni (liberi ori nu). Cel care s-au ocupat de civilizațiile incipiente știu ce etapă capitală, nu numai economică, ci și morală, a reprezentat în istorie domesticirea animalelor (Wilms, *Bemerkungen omtrent de sociologie der oudlatijnische Familie*, în: *Festschr. Koschaker*, I, 405).

Alături de disputa romanilor relativ la clasificarea animalelor *r.m.* — *r.n.m.*, menționăm discuția romaniștilor relativ la: vechimea listei în care stă clasificarea (C. Tomulescu, *Vadimonium*, RIDA, 1970, p. 341 și urm.); măsura autenticității textului II, 16 (Knipf); prezentarea corectă și logica informațiilor galane (Solazzi, *Gl. a G.*, II, p. 5—146 și Iura, 1967, p. 44 și urm.).

¹⁶ Servituțiile prediale sint *res Mancipi* sau *nec Mancipi*? Răspunsul lui G. este negativ, cu excepția servituțiilor rurale, care sint *res Mancipi*. În categoria bunurilor incorporale apare o singularitate, asupra căreia G. atrage atenția, căci, de vreme ce prin *r.m.* se înțelege lucrurile în proprietate bazată pe putere, iar prin *mancipium* puterea *evasisu*crană, de comandă asupra drepturilor, urmează că, din punct de vedere al doctrinei clasice, singularitatea aceasta este un nonsens.

Servitutea, concept abstract, nu este, pe cit se vede, decit produsul recent al tehnicii juridice. La origine, servituțiile, privity ca lucruri corporale, erau chiar părți ale fondurilor lăsate pentru trecere, scurgere etc. Dreptul proprietarului fondului dominant se identifica cu un *dominium* asupra fondului aservit; deși nu mai putea fi vorba de *dominium* la servituți, termenul se aplica întocmai ca asupra proprietății bunurilor materiale (De Visscher, *op. cit.*, p. 298).

¹⁷ Enumerînd diferențele dintre *r.m.* și *r.n.m.*, G. mai adaugă și criteriul transmiterii, care, la ultimele, constă din simpla *traditio* în baza căreia *accipiens* devine pe loc (*statim*) proprietar (atit quiritar cit și bonitar); prin termenul *statim* s-ar putea ca autorul să fi vrut să facă o antiteză față de ceea ce se petrecea cînd se *mancipau* *res Mancipi*, dar poate să nu fi vrut aceasta, ci numai să opună o contrapondere simplei transmiteri de *res Mancipi*, a căror proprie-

[Res nec mancipi]

19. În adevăr, *res nec mancipi* devin deplin drept ale altuia chiar numai prin simpla *traditio*, bineînțeles dacă sînt corporale și se pretează deci la *traditio*.

20. Astfel, dacă eu îți transmit, să zicem, o haină sau un obiect de aur sau de argint, prin vânzare, donație sau indiferent cu ce alt titlu, aceste bunuri devin pe loc ale tale, cu condiția, bineînțeles, ca eu să fi fost proprietarul lor.

[Domeniile statului în provincie¹⁸]

21. În aceeași situație sînt și fondurile provinciale, dintre care pe unele le numim stipendiare, pe altele tributare. *Stipendiarie* sînt cele aflate în provinciile ce se subînțeleg a fi proprietatea poporului roman; *tributare* sînt cele care se află în provinciile ce se socotesc a fi proprii ale împăratului.

[Res mancipi]

22. *Res mancipi*, în schimb, sînt cele care se transmit altuia prin mancipațiune, de unde le vine și numele de *res mancipi*.

Ce aplicație are mancipațiunea, aceeași o are și în *iure cessio*¹⁹.

tate nu se dobindea decît după trecerea timpului de uzucapiune. (A se vedea polemica Romano și Archi, SDHI, 1935, p. 115—129).

Ce este *traditio* este explicat elegant de G. (în R. col., 2 prin D, 41, 1, 9, 3).

Dar oare transferul proprietății de *res nec mancipi* nu era condițional de achitarea prețului? Evident că da, pasajele gaiene opun totuși un serios obstacol acestei teze. Într-adevăr, G. nu menționează condiția „plătii”; tăcerea aceasta nu este totuși un argument contra inexistenței regull, deoarece (în IV, 126^a și, apoi, repetat sub forma unui exemplu concret, discutat cu mult simț practic, în R. col. (loc. cit.), G. arată ce legătură indisolubilă există între transferul proprietății lucrului vîndut și achitarea prețului (v.: Appleton. *A quelle époque le transfert de propriété de la chose vendue était-il subordonné, en règle, au paiement du prix?*, RHD, 1928, p. 11—18; Pringsheim, *Der Kauf mit fremden Geld*, Leipzig, 1916). Deci teza apropierii dintre vânzare și donație e falsă.

¹⁸ *Dominium populi Romani* este raportat la provinciile senatoriale, nu și la cele imperiale; domeniile statului în provinciile senatoriale (*agri stipendiarii*) vărsau venitul la *aerarium populi Romani*; iar *agri tributarii* din provinciile imperiale, la *fiscus Caesaris*. Asupra ambelor, *civis Romanus* putea avea drept de posesiune, iar localnicii, dreptul de folosință (*Istoria României*, I, București, Edlt. Acad., 1960, p. 352 și urm.: v. și inf., n. 23). Chestiunea prezenta interes atunci cînd era vorba de evicțiune: proprietarul terenului fiind statul, vînzătorul construcției nu avea a răspunde de evicțiune în ce privește terenul (Appleton, *Les risques dans la vente*, RHD, 1926, p. 375—417, și 1927, p. 196—252).

În *quae propria Caesaris esse creduntur*, Wieacker (ZS, 1968, p. 498, notă) întrevode *ein stumm Protest* contra Principatului; iar în distincția *praedia stipendiaria* și *praedia tributaria*, relativă la regimul fiscal, Macqueron află un anacronism (*Atti Gaio*, p. 801); instituția nu-și avusese în realitate rostul decît la începutul imperiului, căci pe vremea lui G., *tributum* și *stipendium* erau termeni sinonimi (Pomponius — D, 50, 16, 27).

¹⁹ După ce, în §§ 18—20, G. incepupe distincțiile cu *magna autem differentia* — în fond, deosebirea se reducea la modul dobîndirii — aici (§ 22) totul ia deodată alura unei definiții (*mancipi uero res sunt...*), cînd de așteptat era ca să fie încercat același lucru și despre *res nec mancipi* (sup., § 19): aceasta fiind însă doar o încercare etimologică, apreciată ca falsă, urmează că și „definiția” e fără valoare.

Încercările ulterioare ale lui De Visscher au urmărit să convingă că, chiar în arhetip, acest § va fi sunat așa: *Res autem mancipi sunt quae per mancipium transferuntur; unde*

23. Cum se efectuează mancipațiunea, am arătat în comentariul precedent.

24. În *iure cessio* însă are loc în modul următor: cel cărui i se cedează în *iure* un bun vine în fața unui magistrat al poporului roman, fie pretorul²⁰, fie în provincie guvernatorul provinciei, și, ținând mina pe obiect, rostește următoarele: „*Eu declar că acest sclav este al meu după treptul quiritorilor*”. După ce acesta a revendicat astfel, pretorul întreabă apoi pe cel care cedează dacă contrarevendică sau nu; dacă acela arată că nu sau face, pretorul atribuie obiectul celui care l-a revendicat; această procedură poartă numele de (*legis actio*)²¹. Ea poate avea loc și în provincii, în fața guvernatorilor.

25. De cele mai multe ori totuși, ba mai totdeauna chiar, ne slujim de mancipațiune, pentru că o putem îndeplini chiar noi, de față cu prietenii, nemăifiind nevoie să ne ducem, cu mare greutate, în fața pretorului sau a guvernatorului provinciei²².

26. Dar dacă un *res mancipi* nu a fost nici mancipat și nici cedat în *iure*, <ci numai predat prin *traditio*, nu trece cu nici un chip în proprietatea quiritară a altuia, ci numai în cea bonitară; în provincii, în schimb, nu numai că nici un teren nu e propriu al celui care-l posedă²³, dar acolo nu există nici chiar libera cetățenie *).

* 24 rînduri ilizibile: *sed tantum tradita nullo modo ex iure quiritorium alterius fit, sed tantum in bonis eius ea res efficitur in prouinciis uero non modo praedium nullum possessorem proprium, sed illuc ne quidem ulla libera ciuitas est* — Bizoukides, orientîndu-se după Ulp., 19, 4, 5.

etium... Textul, astfel corectat, îi aduce lui Gallo (*op. cit.*) dovada decisivă pe care o aștepta. Dar, descoperindu-se că *mancipium* este identic cu *mancipatio*, se ajunge tot la forma simplistă și inexactă a lui G., căci nu înseamnă că un *res mancipi* avea această calitate pentru că se transmitea prin *mancipatio*, învers poate că da. Cum forma *per mancipium* nu e atestată în alte texte, se poate spune că soluția lui Gallo este fantezistă (De Visscher, *Iura*, 1959, 11). Dealtfel, G. se scoate singur din încurcătură puțin mai jos (§ 25), cînd arată că la acest procedeu se recurge rar.

²⁰ Renunțăm la întregirea Seckel-Kübler: *uelul praetorem urbanum aut peregrinum*, ca fiind de la sine înțeleasă și deci inutilă.

²¹ Nu se înțelege pentru ce G. așază acum între *legisactiones* pe *in iure cessio*, în aparență o *uindicatio rei*. Pe această *cessio*, act cu cauză concretă, materială și extraprocesuală de vânzare, donație etc. nu o va mai socoti, în nici un caz, legisacțiune abstractă și procesuală (IV, 11–20). Această formă de transfer al proprietății era deja veche; Cicero (*Top.*, 5, 28) o consenmează și o definește (v. inf., n. 52).

La cedarea judiciară, ca și la revendicare — a cărei imitație era — aplicarea mîinii (*rem tenens*) era necesară; iar concursul aparatului judiciar de asemenea, pentru a o ratifica.

Ignorarea formală a cauzei, abla dedusă la *in i.e.*, prin tăcerea lui *cedens*, dar existență la *mancipatio* (unde se recunoaște ca legitim un element care este respins de fapt), nu trebuie acuzată prin deficiențele procedurii arhaice, ci dimpotrivă, considerată ca o cale bine calculată pentru recotirea proprietății. Estomparea cauzei prezenta avantaje: a) la eventualele procese de revendicare, reclamantul era dispensat de dificila stringere a dovezilor, pentru a arăta prin ce etape a trecut obiectul din mină în mină; b) procedura la astfel de procese antrenă numai pe cele două persoane, legate nemijlocit prin actul încheiat, ca la o acțiune personală (*condictio sine causa*); c) se dădeau proprietății garanții puternice, prezentînd-o viguroasă, aparent fără vicii care să o pună la îndoială.

²² Folosita la manumisiune, emancipare și adopțiune, adică în domenii unde altfel acestea ar fi fost imposibil de realizat, cesiunea judiciară devenise puțin frecventă pe vremea lui G. (și aproape căzuse în desuetudine pe vremea lui Paulus — Fr. Vat., 310).

²³ „Proprietatea” provincială, limitată la concesiunile domeniile făcute de autoritatea romană particularilor, consta exclusiv în exercițiul atributelor *habere frui licere*, care o și defineau (v. și sup., n. 8).

[Nexus]

27. <Trebuie atras aici atenția că> *ueteres* spuneau despre <*n e x u s*> că ar fi fost un privilegiu al pământului Italiei și că pe teritoriul provinciilor nu există *nexus*; după această distincție, urmează că pământul Italiei este *mancipabil*, iar cel din provincie *nemancipabil*. Dealtfel, în graiul vechi <el se cheamă *a c t u s* și ceea ce în limba veche era *nexus*, aceeași pentru noi astăzi este * > *mancipatio* ²⁴.

28. E de la sine înțeles că bunurile corporale nu pot fi obiect de *traditio*.

29. În schimb, servituțile fondurilor urbane pot fi transmise numai prin *in iure cessio*, iar cele rurale pot chiar și prin *mancipatio*.

30. Uzufuctul admite numai procedura cedării *in iure*; în adevăr, un proprietar poate ceda altuia, *in iure*, uzufuctul proprietății sale, așa ca acela să aibă uzufuctul, iar el să-și mențină nuda proprietate. Uzufuctuarul retrocedind, la rindu-i, proprietarului uzufuctul, prin cedarea *in iure* face ca acest drept să plece de la dinsul și să se confunde din nou cu proprietatea; iar dacă acela l-ar ceda tot *in iure* mai departe, altuia, lui îi va rămâne acel drept absolut întreg; în adevăr, se crede că această cedare nu mai are nici un efect ²⁵.

[Pacte și stipulațiuni]

31. Evident că lucrurile acestea se petrec așa numai cînd e vorba de fondurile italiice, fiindcă numai acestea admit și *mancipațiunea* și *in*

* 7 rinduri ilizibile: *Praeterea admonendi sumus, quod ueteres dicebant nexum Italici soli proprium ius esse, prouincialis soli nexum non esse; secundum hanc significationem solum Italicum Mancipi esse, prouinciale nec Mancipi est. Aliter enim ueteri lingua actus uocatur, et quod illis nexus, idem nobis est Mancipatio* — Beseler (ZS, 1925, p. 414), ameliorat de Textes ⁷ (vezi și Kaser, *Das altröm. ius*, 1949, p. 138 și urm.).

²⁴ Asupra proprietății funciare din sec. II e.n. avem ca date istorico-juridice: II, 11^a (*solum Italicum*) și II, 27 (*solum Italicum et solum prouinciale*) — primul fiind *res Mancipi*, adică *mancipabil*, susceptibil de proprietate cîrăritară; secundul, *res nec Mancipi*, *nemancipabil*, nesusceptibil de proprietate. Primul e scutit de orice fel de impozit, secundul nu, ci tributar în provinciile imperiale și stipendiar în cele senatoriale (*stipendaria praedia et tributaria nec Mancipi sunt*). În felul acesta aflăm indirect despre distincția *ager publicus* — *ager priuatus*, măcar că în lucrare nu apare termenul *ager* (Luzzato, *La Riscossione tributaria in Roma e l'ipotesi della proprietà* — *sovranità*, Atti Verona, IV, 1953, p. 75).

Întrucît G. nu arată că ideea de *nexum* ar evoca pe cea de „împrumut bănesc”, o operație reală, ci pe aceea de *mancipatio* (*mancipium*), urmează ca — despre adevăratul sens al lui *nexum* — să aflăm informații de la dezbătutul text III, 173—175. Deocămdată reținem deosebirea între terenurile italiice și cele provinciale, care, precum vedem, persista încă în sec. II e.n.

²⁵ Constituirea uzufuctului prin concesiunea utilității interne a dreptului de proprietate în scop alimentar (*pars rei*) cerea ca: a) transmiterea lui către beneficiar să fie făcută numai prin procedura *in iure cessio*, iar transmiterea lui mai departe, terților, imposibilă (realienabil fiind numai *usus*); b) restituirea lui către *dominus proprietatis* să se poată face numai prin renunțare (*recessio in iure*).

G. nu stabilește antiteza între alienarea acestui drept și renunțarea la el, ci între cesiunea lui juridică, făcută lui *dominus proprietatis*, și cea făcută unui terț. Deși procedul era, și într-un caz și în altul, același, totuși alienarea dreptului de uzufuct era — sau nu era — valabilă, spune G., după persoana căreia i se făcea: proprietarului sau unui terț.

iure cessio. Cu totul altfel se petrec lucrurile în materie de fonduri provinciale, căci dacă cineva vrea să constituie asupra lor un uzufruct, o servitute de trecere pentru oameni sau animale, un apeduct, dreptul de a supraetaja ori de a nu supraetaja, ca să nu se ia din lumina vecinului, precum și alte drepturi asemănătoare, poate face aceasta numai prin pacte și stipulațiuni²⁶, întrucît aceste fonduri nu admit nici mancipațiunea și nici *in iure cessio*.

[Uzufructul]

32. Cum însă uzufructul poate fi constituit și asupra selavilor și în general asupra animalelor, noi trebuie să înțelegem că uzufructul asupra acestora poate fi constituit și în provincii, prin *in iure cessio*.

33. Cînd însă spunem că uzufructul poate fi dobîndit numai prin cedarea *in iure*, nu este greșit spus, căci, chiar dacă ar putea fi constituit pe calea mancipațiunii, încă poate fi dedus din proprietatea ce s-a mancipat; într-adevăr, ceea ce se mancipează nu este uzufructul, căci, de vreme ce el este dedus din proprietatea ce urmează a fi mancipată²⁷, se ajunge acolo că la unul rămîne uzufructul, iar la altul proprietatea [nudă].

²⁶ Pînă aici, G. nu socolise uzufructul ca fiind o servitute, ci, după ce le-a opus pe unul altelea (sup., § 14), le-a cuprins în același concept (*iura*); acum apar observații care apropie indirect uzufructul de servitute (Masson, *op. cit.*). Așa este și logic, întrucît uzufructul grevează un fond în profitul unei persoane, făcînd din uzufructuar titularul unui *ius in re (aliena)*. opozabil tuturor proprietarilor care s-ar succeda în timpul vieții sale; și, ca servitutea, el constituie un obstacol pentru folosința totală a proprietarului.

Pare de neînțeles cum G. mută rostul pactelor și stipulațiunilor (*pacta et stipulationes*) de la materia obligațiunilor la aceea a constituirii drepturilor reale (în speșă, servituțiile). Faptul că notează o inovație pretoriană, acolo unde se modifică puțin doctrina preexistentă în materie de fonduri provinciale (despre care lucru alți clasici nu vorbesc), ar fi un indiciu al propriei sale contribuții.

Excluși de la aplicarea lui *ius civile*, deținătorii fondurilor provinciale puteau în adevăr constitui, asupra acestora, servituții; pentru aceasta trebuia (*debet* — Iust. Inst., II, 3, 4), respectiv p u t e a (*potest* — G.), să se recurgă la alte mijloace decît mancipațiunea, *in iure cessio*, uzucapiunea, *adiudicatio*, care le erau inaccesibile. Acele alte mijloace erau invoielele (*pacta*); acestea n-ar fi trebuit să facă inutilă cumulara cu stipulațiunea (Perozz, *I modi pretorii d'acquisto della servitù*, în: *Mét. Cornil*, II, 1926, p. 3, 4; Ferrini, *Pandette*, Milano, 1901, p. 193), căci pactul simplu era lipsit de sancțiuni, iar stipulațiunea, luată izolat, nu numai că era inaplicabilă în provincii, dar era și nesatisfăcătoare, întrucît prin esența și efectele ei înlesnea acțiuni personale, iar nu reale: pentru aceasta pretorul a făcut, din două procedee, unul singur. De aici hendiada: un pact îmbrăcat în haina stipulațiunii constituia un drept real. Socolît, și aparentă, inutil, întrucît orice stipulație cuprinde în sine un *pactum* (Beseler, *Beiträge*, IV, 8, 2), acest nou sistem era util în provincii, fiindcă aducea în sistemul roman pe cel grecesc (συγγρηγοί κ. ὁμολογία) cu care se puteau constitui servituții (Marchl, *Le serv. praetorie*, BIDR, 1939, p. 281 — contra Frezza, *Costit. dell'usufr. e servitù prediali*, în: *Studi Cagliari*, 1931, p. 84).

²⁷ Dreptul vechi nu admitea ca unul și același act să producă simultan și efecte reale și efecte obligatorii (imposibilitatea dublei operativității a actelor simple). A transfera un drept real și a contracta o obligație, prin același act, era un lucru oprit. Principiul s-ar părea dezmințit prin ce spune G. despre deducerea unui uzufruct, cu ocazia transferării proprietății prin mancipațiune; deci unul și același act (*mancipatio*) producea simultan și efecte obligatorii căci mancipantului reținea (*deducatur*) ceva din ceea ce transfera.

[Transmiterea moștenirii (*hereditas*) numai prin *in iure cessio*]

34. Succesiunea admite, de asemenea, numai procedura cedării *in iure*.

35. În adevăr, dacă cel căruia îi revine, după dreptul legitim, o moștenire (*hereditas*) *ab intestat* și pe aceasta el o cedează altuia, *in iure*, înainte de a o fi acceptat, adică înainte de a fi fost statornicit ca moștenitor, atunci cel căruia i s-a cedat devine el moștenitorul, ca și cum chiar el ar fi fost chemat, după lege, la moștenire. Chiar dacă cedarea s-a făcut după contractarea unei obligații, el încă va rămâne în totul moștenitor, și pentru acest motiv va fi obligat față de creditorii. Debitele succesiunii se sting, în schimb, și în felul acesta profită debitorii succesiunii. În ce privește elementele corporale ale acestei succesiuni, ele trec global la cel căruia i-a fost cedată moștenirea, ca și cum fiecare obiect în parte i-ar fi fost cedat *in iure*²⁸.

36. Cit privește însă pe moștenitorul instituit prin testament, acesta face act nul dacă cedează moștenirea *in iure*, altuia, înainte de a o fi acceptat, iar dacă o cedează după ce a făcut acceptarea, se întâmplă aceleași lucruri, pe care le-am menționat, cu puțin mai sus, în legătură cu acela care, revenindu-i după lege o succesiune *ab intestat*, o cedează *in iure* altuia, după ce ar fi contractat obligații.

37. Același lucru socotesc autorii școlii adverse că se aplică și atunci când este vorba de *heredes necessarii*, întrucît se pare că nu este nici o deosebire între cel care devine moștenitor, de îndată ce a acceptat o succesiune, și cel care se pomenește că a devenit moștenitor chiar fără să vrea. Cum anume se întâmplă aceasta se va vedea la locul potrivit. Maeștrii noștri, din contra, susțin că eredele necesar face act nul atunci cînd cedează *in iure* succesiunea²⁹.

[Transmiterea obligațiilor numai prin *novatiunea lor*]

38. Obligațiile, în orice mod ar fi contractate, nu permit nimic din toate acestea. De pildă, dacă eu aș vrea ca ceea ce mi se datorează mie

²⁸ Confruntînd §§ 35–37 ale lui G. (repetate și în III, 85–87 cu alți termeni, fără să se fi referit la ceea ce mai spusese) cu textul lui Ulp. (19, 11–15), se vede că acesta din urmă e mai clar; un indiciu deci că Ulp. ar fi ameliorat textul lui G.

²⁹ Anunțarea de pe acum a unor concepțe care vor fi discutate în reluări ulterioare (Inf., § 153) constituie indiciul caracterului academic al *Instituțiilor*, iar nu unul de inițiere. Admițînd riguros că *in iure cessio* era protolipul revendicării, atunci el trebuia aplicat pretutindeni unde avea să se aplice mai tîrziu revendicarea; și totuși din cele expuse mai sus rezultă că domeniul de aplicare al revendicării a fost mai restrîns. În adevăr, moștenitorul testamentar putea revendica o moștenire, la fel ca cel *ab intestat*; dar numai *heres legitimus* o putea ceda *in iure*, și aceasta nu oricînd, ci numai anterior adîișunii, întrucît pînă atunci transmitea un drept personal, ceea ce nici eredelui testamentar și nici lui *heres suus* nu-l era posibil.

Cedarea succesiunii înainte de adîișune, din partea moștenitorului testamentar, era nulă (*nihil agit*), spune G., pentru că se nesocotea regula ca *pater familias* să asigure dreptul de succesiune pentru *sui* (Brühl, *Observations*, în: *Studi Bonfante*, III, p. 77); or, o *in i.c. ante aditam* ar fi anulat dinainte efectul, prin renunțarea la calitatea de *heres*. Se presupune că aici G. a folosit termenul *heres* cu sensul pe care l-a avut acest cuvînt mai tîrziu, cînd deosebirea dintre *heres esse* și *familiam habere* dispăruse; căci cesionarul care dobîndise bunurile familiei *ab intestat* făcuse aceasta nu în calitate de *filius*, și deci nu devenea capul familiei lui *decuius*, ci centrul aceleia (Stojević, în: *Mél. Brühl*, p. 273–286).

de către cineva să-ți fie datorat ție, nu pot face aceasta prin nici unul din acele moduri prin care se transmit altuia bunurile corporale, ci este necesar ca, la ordinul meu, să stipulezi tu de la acela; aceasta face ca el să fie eliberat de obligația către mine și să înceapă a fi obligat față de tine; procedeul acesta poartă numele de *novatiune* a obligației³⁰.

39. Fără o atare *novatiune* însă, tu nu vei putea acționa în numele tău, ci trebuie să faci procedura în numele meu, ca un *cognitor* sau *procurator* al meu³¹.

[Proprietatea peregrină]

40. În continuare atragem atenția că la peregrini există un singur fel de proprietate (*dominium*); în adevăr, cineva ori este proprietar, ori nu este socotit proprietar. De sistemul acesta s-a folosit pe vremuri și poporul roman, cînd cineva sau era proprietar după dreptul *quiriților* sau nu era socotit proprietar. Cu timpul, noțiunea de proprietate (*dominium*) a suferit însă o scindare, așa ca unul să poată fi proprietar după dreptul *quiriților*, iar altul proprietar bonitar³².

[Uzucapiunea]³³

41. Dacă însă nici nu ți-am manciplat și nici nu ți-am cedat *in iure* un *res mancipi*, ci numai ți l-am remis prin simpla *traditio*, bunul va intra în posesiunea ta, iar mie îmi va rămîne mai departe proprietatea, conform dreptului *quiriților*, pînă ce, prin posesiune, îl vei uzucapa tu. Îndată

³⁰ Despre aspectul, mecanismul și efectul *novatiunii* clasice: III, 176—179.

³¹ Asupra procedurii prin *cognitor*, *procurator* și transmiterea obligațiilor prin aceștia, v. III, 128—129; iar pentru dobîndirea posesiunii prin aceiași, cf. G. Nicosia, *Acquisto del possessio per procuratorem*, Iura, 1960, I, p. 189—201.

³² Reține atenția motivul pentru care G. socotea că dreptul de proprietate romană (*i. q.*) și *in bonis* poate fi comparat cu corespondentul lui la peregrinii din același secol, comparație din care s-ar constata prevalența proprietății *in bonis*. Ceea ce interesa acum, în orînduirea secolului II e.n., era nu atît dreptul virtual invocat după hrisoave (*nudum i. q.*), cit faptul material al stăpînirii (*possessio*). Deci, o tendință de netă materializare a conceptului de proprietate. Ne închipuim îngrijorarea stîrnită de o asemenea doctrină printre latifundiarilor care nu-și văzuseră măcar o dată moșia.

O singură îngăduință află G. (IV, 153), și anume relativ la posesiunea exercitată prin *colonus* și *inquilinus*. După ce constatase (sup., § 7) că proprietatea provincială constă în deținerea și uzufructul lucrurilor al căror *dominium* aparținea poporului roman sau împăratului, G. — sau glosatorul său — revine, și adaugă că și la peregrini există un *dominium*; textul este interesant pentru evoluția concepției romanilor asupra lui *dominium*.

³³ Uzucapiunea, mod derivat de dobîndire a proprietății, este discutată în mod deosebit de G. în acest II, 41—61. Atît discutarea procedurii de *finis litium* (Cic., *Pro Caec.*, 6, 74; Neratius — D, 41, 10, 5 pr.), cit și elaborarea categoriilor relative sint datorate în primul rînd lui G., și numai după aceea autorilor din ultima etapă clasică (Mayer-Maly, *Studien zur Frühgesch. der usucapio* ZS, 1960, p. 16—51; II, 1961, p. 221—276); id., *Studien zur Elementarliteratur über die usucapio*, in: *Studi Betti*, 1962, I; id., *Einige Grundfragen der Klassischen usucapio*, Iura, 1962, I, p. 214; Sturm, *Zur ursprünglichen Funktion der actio Publiciana*, RIDA, 1970, p. 357—416).

însă ce termenul *uzucapiunii* s-a împlinit, proprietatea începe a-ți aparține de prin drept, adică lucrul a devenit al tău, atît în proprietatea bonitară, cît și în cea quiritară, întocmai ca și cum ți-ar fi fost *mancipat* sau cedat *in iure*.

42. Uzucapiunea asupra bunurilor mobile expiră după un an, iară asupra fondurilor și clădirilor ³⁴, după doi ani; așa s-a prevăzut în Legea celor XII Table.

43. Dealtfel, uzucapiunea ne revine și atunci cînd e vorba de bunuri care ne-au fost transmise de cineva care nu era proprietarul lor, fie ele *res mancipi*, fie *nec mancipi*, cu condiția numai ca noi să le fi dobîndit cu bună-credință³⁵, adică să fi fost convinși că cel care le-a transmis era proprietarul lor.

44. Se pare că această soluție a fost admisă pentru ca proprietatea să nu rămînă prea mult timp în incertitudine ³⁶, dar și pentru că proprietarului îi este de ajuns intervalul de un an sau doi pentru a-și urmări bunul, adică tocmai timpul lăsat posesorului ca să uzucepeze.

45. Dar uneori, chiar dacă cel care posedă bunul altuia este de cea mai perfectă bună-credință, încă nu-i folosește la nimic uzucapiunea; așa ar fi de pildă cazul cînd cineva posedă un bun provenit din furt sau dobîndit prin violență — aceasta pentru că Legea celor XII Table, <ca

³⁴ Faptul că Cicero, definind uzucapiunea (*quoniam usus auctoritas fundo biennium est. . . — Top.*, 4, 23), menționase aici numai *fundus*, iar nu și *aedes* — intrucît despre aceasta, l. XII T. nu vorbea — ar fi un indiciu că acest *aedium* ar fi un adaus negaial (C. Tomulescu, *Contribuția operei lui Cicero la reconstituirea dreptului roman*, An. Univ. Buc., 1958, p. 73—84).

³⁵ Cînd s-a ajuns a se cere pentru uzucapiune justul titlu și *bona fides*, legiuitorul a stabilit că *b. f.* era necesară numai în momentul intrării în posesie (nu și în restul timpului, de un an sau doi, pînă la împlinirea uzucapiunii).

Nu era deosebire între cea cu titlu gratuit (*pro donato*) și cea oneroasă (*pro emptore*).

Cu timpul, regula a suferit modificări (Bonfante, *Corso*, II, p. 303; Girard, *Man.*, p.329; Cuq, *Man. des Inst. jur. des Rom.* (1), 1928, p. 287), unele datînd chiar din vremea lui G. Orific, de la Ulp. (I, 76 (*ad Edict.*); D, 14, 4 (*De dolo malo*, 4, 29)) aflăm despre o *exceptio doli auctoris* (Levet, *De l'effet interruptif de la mala fides superueniens en matière d'usucapio pro donato*, RHID, 1933, p. 1—40), înlesnită printr-un rescript al lui Hadrian, care distîngea în cazul descoperirii unei *scientia rei alienae* (sinonimă cu *mala fides*) pe alienatorul cu titlu gratuit; apoi, că aceeași soluție a fost reconfirmată de Antoninus Pius, într-un rescript a cărui existență e atestată larăși de Ulp. (D., 50, 17 (*De div. reg.*, 28); D, 39, 5 (*De donat.*, 12); D, 42, 1 (*De re iudic.*, 11, 2)); dar, curios, niciodată de G. (Hausmaninger, *Die bona fides des Ersitzungsbesitzers im klass. röm. Recht*, Wien, 1964, 100 p.).

Erau însă de așteptat detalii despre *actio Publiciana*, creată în ajutorul cumpărătorului de cea mai bună credință, dar nesigur de forța dreptului său, procedeu prin care s-a schimbat natura arhaică a uzucapiunii. Pentru acest motiv, Frezza (*Studi sulla buona fede*, în: *Studi Cirnelutti*, 1975, p. 149 și urm.) menține restituirea propusă de Polenaar (*Ceterum actione Quae Publiciana uocatur . . . possessionem petit*), restituire mereu ignorată de editori.

³⁶ Spre deosebire de *mancipatio* și *in iure cessio*, unde transferarea dreptului de proprietate se făcea concomitent cu achiziția posesiunii, la uzucapiune din contra, trebuia așteptat pînă se îplinea un an sau doi, după cum era vorba de lucruri mobile sau imobile; limitarea numai la atît a fost ca proprietatea să nu rămînă multă vreme în suspensie (neștiindu-se cine este proprietarul). Un interes de utilitate socială venea să sancționeze pe proprietarul neglijent, al cărui drept de proprietate, neexercitat, își pierdea rațiunea de a fi; rațiunii juridice i se adăuga o idee morală, de ordin public.

și legea Atinia *), interzic uzucapiunea bunurilor furate, iar legea Iulia și Plautia, pe cele dobândite prin violență³⁷.

46. Tot astfel nu admit uzucapiunea nici fondurile provinciale.

47. <La fel, altădată **> nu puteau fi uzucapate nici *res mancipi* ale unei femei aflată sub tutela agnațiilor, afară numai dacă acestea nu fuseseră înstrăinate de dinsa, cu încuviințarea tutorelui; acest lucru era stabilit așa prin Legea celor XII Table.

48. Este de la sine înțeles deci că oamenii liberi și lucrurile sacre ca și cele religioase³⁸, <precum și sclavul fugit***>³⁹ nu pot fi uzucapate.

[Piedici la uzucapiune]

49. Ceea ce se spune indeobște, că uzucapiunea bunurilor furate și a celor posedate prin violență este interzisă de Legea celor XII Table <și de legea Atinia ****>, nu vrea să însemne că hoțul — sau cel care posedă prin violență — nu ar putea uzucapa, căci pe aceștia Legea celor XII Table îi împiedică din alte considerente să uzucapeze, evident, pentru că ei posedă cu rea-credință <și ca atare nu realizează nimic *****>; ci că nimeni altul nu ar fi în drept să uzucapeze, chiar dacă ar fi cumpărat de la dînșii cu bună-credință⁴⁰.

50. Rezultă de aici că în materie de bunuri mobile nu-i tocmai ușor ca posesorul de bună-credință să uzucapeze, căci cel care a vindut un bun al altuia — și <acela> l-a transmis mai departe prin *traditio* — comite un furt; se întâmplă la fel și atunci când bunul a fost transmis sub alt titlu. Totuși, uneori lucrurile se petrec și altfel; de pildă, dacă moștenitorul, socotind că un bun dat defunctului — în comodat, în locațiune sau în depozit — ține de moștenirea sa și îl vinde sau îl donează, el nu comite un

* *et lex Atinia* — Lübtow (*Festschr. Schulz*, I, p. 263—278).

** *Item olim* — Lübtow (*ibid.*).

*** *uel servum fugitivum* — Pringsheim (în: *Festschr. Schulz*, I, 1950, p. 257—301), după Iust. Inst. (II, 6, 1).

**** *et Atinia* — Lübtow (*ibid.*).

***** *non aliquid negotii gerit* — Lübtow (*ibid.*).

³⁷ În ușoară contradicție cu II, 49, unde prohibirea uzucapiunii obiectelor furate sau dobândite prin violență este atribuită numai Legii celor XII Table (I, 8, 17) și legii Iulia și Plautia; credem că greșit se presupune aici o interpolațiune, când mai degrabă se constată o omisiune privind I. Atinia.

³⁸ Primele, pentru că nu puteau fi obiect de proprietate privată, iar *servus fugitivus* intrucit, fugind de la stăpîn, se fura pe sine, era un *res furtiva* (cf. Lübtow, în: *Festschr. Schulz*, I, p. 257—301).

³⁹ Evident, G. cunoștea reglementările despre *servus fugitivus*, cuprins, oricum, sub denumirea generală *res furtivae* (sup., § 45), căci nu cu Iustinian se cizela instituția sclaviei. Dacă totuși *servus fugitivus* nu ar fi fost subînțeles în G.I. printre *res furtivae* sau *ui possessae* alt motiv nu credem a fi decît că glosatorului, sau lui G. însuși, i s-ar fi părut deplasat ca, alături de *homo liber* ori de *res sacra uel religiosa* și furtul de oameni liberi (III, 199), să fi așezat pe sclavul fugit și *praedia provincialia* (sup., § 46) cu care nu avea nimic comun.

⁴⁰ Prohibițiunea uzucapiunii, bazată pe *furtum*, stăruia tot timpul, pînă cînd proprietarul va dobîndi — ori va fi în măsură să revendice — lucrul, sau pînă ce obiectul va fi ajuns în mina altuia, care l-ar fi cumpărat cu bună-credință (*quamquam ab eo bona fide emerit*).

furt. La fel, nu comite un furt nici acela care, deținând uzufructul asupra unei sclave, a vândut sau a donat copilul ei, crezând că îi aparține ⁴¹, căci un furt nu se comite fără intenția de a fura. Se poate întâmpla ca, și în alte situații, cineva, nu cu gândul de a fura, să transmită sau să procure altuia un bun străin fără viciu de furt, pentru ca apoi să fie uzucapat de posesor.

51. Cineva poate dobîndi fără violență posesiunea chiar și asupra unui fond al altuia, care a devenit vacant, fie din neglijența proprietarului, fie pentru că acesta a decedat fără să lase moștenitor, fie, în sfîrșit, cînd a fost absent multă vreme; dacă a transmis această posesiune altuia, care a primit-o cu bună-credință, posesorul actual o poate uzucapa; și chiar dacă cel care a dobîndit posesiunea vacantă a fost conștient că fondul este străin, aceasta încă nu va impieta cu nimic uzucapiunea posesorului de bună-credință, cu toate că opinia acelora, care au găsit că (un imobil poate fi furat *), a fost dezavuată ⁴².

[Uzucapiunea unei moșteniri]

52. Și invers : se întîmplă ca unul să uzucapeze, știind bine că posedă bunul altuia, spre pildă cînd cineva a posedat un bun ereditar asupra căruia încă nu devenise moștenitor; acestuia îi este permis, în adevăr, să uzucapeze, cu condiția numai ca bunul acela să admită uzucapiunea; acestui fel de posesiune și uzucapiune i se spune „cu titlu de moștenitor” (*pro herede*).

* *fundi furtum* — David—Nelson (*furti fundum* — V; *furtium fundum* — Textes⁴, Krüger (v. și TRG, 1961, p. 98)).

⁴¹ Nou-născutul din sclavă (*filius ancillae*) conceput pe cînd obiectul-mamă se afla la hoț este atins de viciul furtivității, și deci în imposibilitate de a fi uzucapat; aceasta pentru că el a avut un început de existență în timpul posesiunii *furtivae*. Viciul de furtivitate nu putea să dispară cu ocazia unei achiziții de bună-credință și să reapară odată cu dispariția acestei bune-credințe. Nou-născutul sau fructul au un regim identic cu cel al obiectului care l-a produs.

Baza legală pentru prohibirea uzucapiunii la *res furtivae*, pusă exclusiv pe seama Legii celor XII Table (§§ 45, 49), iar nu și pe l. Atinia, e discutată de Pugsley, *The Misinterpretation of the l. Atinia*, RIDA, 1970, p. 257—271.

Pentru interpretarea acestui §, îndosebi a stereotipului *et hoc est quod vulgo dicitur* (aflat și înf. : §§ 61 și 70 : IV, 153 etc.), v. Huvelin, *Etudes sur le furtum*, 1915, p. 294; Mayer-Maly, Labeo, 1960, p. 28.

Contextul suferă de lipsa lui *ille*, între *uendit* și *tradidit*, intrucît posesorul de bună-credință, la care înțelegem că s-a referit G., nu este acela care, vînzînd lucrul altuia, procedase cu rea-credință, ci acela (*ille*) căruia i s-a transmis și care nu-l poate uzucapa, chiar fiind de bună-credință.

Lucrurile aflate în comodatul, depozitul sau locațiunea defunctului nu figurează printre *res hereditariae* și, ca atare, nu suportă o posesiune, ci doar o simplă deținere; fiecărui din verbele proprii acestor trei situații, i se dă un complement gramatical propriu, astfel : onora (comodatul, locațiunea), un complement în dativ; celui alt (depozitul), unul în acuzativ (IV, 153 : . . . *per e o s quoque, apud q u o s deposuerimus, aut q u i b u s comodaerimus* . . .).

Deși ignorarea dreptului este tipul erorii nescuzabile (*nemo ius ignorare censetur*), uzufructuarul care vinde *partus ancillae crede n s s u m e s s e* nu comite furt, pentru că n-a făcut aceasta cu *mala fides*. G. insistă în expunerile sale asupra noțiunii *bona fides*. Se poate crede că, deși socotea nescuzabilă eroarea, o justifica totuși în materile de uzucapiune.

⁴² Neaducerea unui lucru la locul ritualului echivala cu furtul. În legătură cu furtul imobilelor, v. și : I, 121; Aul. Gell. (XI, 18, 13), după Sabinus : *sed fundi quoque et aedium fieri furtum* („dar și fondurile și clădirile pot fi furate”).

53. Uzucapiunea aceasta este acordată atit de larg, încit și bunurile care sînt fixate de sol pot fi uzucapate, in termen de un an.

54. Motivul pentru care s-a hotărit ca, in acest caz, uzucapiunea să fie tot după un an și pentru bunurile de pe sol a fost că odinioară se credea că, prin posesiunea bunurilor ereditare, poate fi uzucapată și ereditatea însăși, evident tot in timp de un an. În adevăr, Legea celor XII Table prevedea că obiectele de pe sol se pot uzucapa în doi ani, iar celelalte într-un an⁴³; se vede de aici că ereditatea era socotită ca intrînd în categoria „celelalte bunuri”, deoarece nu ține de sol și nici nu este un lucru corporal⁴⁴. Și cu toate că mai tîrziu s-a decis că ereditatea însăși nu poate fi uzucapată, totuși termenul de uzucapiune de un an a rămas pentru toate bunurile succesoriale, chiar și pentru cele care sînt prinse de sol.

55. Dar motivul pentru care a fost admisă o posesiune atit de necinstită, precum și uzucapiunea ei, rezidă in aceea că *veteres* țineau ca moștenirile să fie primite cît mai repede, pentru ca să fie cineva care să se ocupe de cultul familiei (*sacra*) a căruia stîcțit observare era mare lucru pe vremurile acelea, și apoi pentru ca creditorii să aibă de la cine urmări bunul lor⁴⁵.

56. Acestui fel de posesiune și uzucapiune i se spune chiar *lucrativa*⁴⁶, deoarece acela care știe că deține bunul altuia realizează un *lucrum* (cîștig).

57. Astăzi însă, ea nu mai este considerată *lucrativa*, întrucit, la propunerea <divinului *> Hadrian⁴⁷, a fost emis un *senatusconsult*, potrivit căruia astfel de uzucapiuni să fie anulate; și s-a mers pînă acolo încît

* *divi* — Kübler.

⁴³ *Res soli* (imobilele) cuprînd clădirile și bunurile care, organice sau chiar mecanice, sînt legate de terenuri.

⁴⁴ Polenaar interpretează aceea a doua rațiune ca un adaus, oșlos, de copist.

⁴⁵ Problema dacă *hereditas* poate fi sau nu socotită drept *successio in ius defuncti ori universitas iuris* a fost dezbătută de: Bortolucci, *La eredità come universitas; il dogma della successione nella personalità giur. del defunto*, BIDR, 1934, p. 150, și 1935; p. 128—138; Albertario, *Introd. dir. rom.*, Milano, 1935, I, 114; Bonfante, *Corso*, IV, p. 37 și urm.

⁴⁶ *Usucapio pro herede* (§§ 52—58): se insistă asupra rostului originar și asupra funcției juridice a instituției, dezavuînd-o pentru caracterul ei, devenit odlos; dezlnteres deci pentru aspectul istoric, menționîndu-se numai, pentru vremurile vechi (*illis temporibus*), că *sacra privata* împuneau moștenitorilor sarcini costisitoare (I. XII T.; F. de Coulanges, *op. cit.*). Pentru a economisi cheltulelele de succesiune, cel care erau mai puțin religioși și mai neatenți cu creditorii se vindeau printr-o vînzare fictivă unui bătrîn sărac și lipsit de moștenitori (*coemptioralis senes*), cărui li revenea sarcina sacrificiului, desigur simplificat, după care moștenitorul îi cumpăra succesiunea printr-o stipulație, făcîndu-se liber de orice obligație, întrucit acum posedea patrimoniul nu în calitatea de erede, ci de cumpărător (Cic., *Pro Mur.*, 12; Plautus, *Bacchides*, 4, 9, 12; Gandolfi, *Sull'origine della usucapio pro herede*, BIDR, 1958 (Iura, 1959, II, p. 341); iar contra criticilor informației lui G. (Michon, Arango-Ruiz): C. Tomulescu, *G. 2, 55 e l'usucapio pro herede*, în: *Studi Grosso*, IV, 1971, p. 419—455).

⁴⁷ Cuvîntul *lucratiua* (*lucratiua possessio* — și inf., 57 și 60) la clasei însemna *improbis* „necinstit” (*improba possessio et usucapio* — sup., § 55); in lîmbajul constituțiilor, desemnează orice achiziție cu titlu gratuit. Este îndolelnic dacă termenul *lucratiua* ar fi fost aplicat înainte de Hadrian și la uzucapiunea *pro herede*, așa cum lasă impresia G. (inf., § 57), căci textele nu confirmă o atare ipoteză.

⁴⁸ Sctul menționat aici, deus de Hadrian (*ex auctoritate Hadriani*), era cu adevărat un act legislativ. Nu cunoaștem conținutul lui, doar ceva din atmosfera dezbaterilor in Senat (D, 5, 3, fr. 22) și din cuvîntarea lui Hadrian (*oratio principis*). Se legifera deci anularea efectelor uzucapiunii *pro herede* și se cerea restituirea beneficiilor, cu subrogarea

moștenitorul poate redobîndi, prin reclamarea succesiunii (*hereditatis petitio*), un bun chiar și de la acela care l-ar fi uzucapat deja, dar ca și cum nu l-ar fi uzucapat.

58. De îndată însă ce există un moștenitor necesar, nu mai poate fi nimic uzucapat deplin drept cu titlu de moștenitor.

59. Și astăzi încă mai poate cineva uzucapa cu bună știință bunul altuia, în câteva situații; căci cine a dat altuia un bun cu titlu fiduciar, prin procedeul mancipațiunii sau prin cedarea *in iure*, acela îl poate uzucapa, dacă pe același el însuși l-a posedat timp de un an; aceasta firește, (nu numai cînd ar fi vorba de un bun mobil *), dar și de un teren chiar. Acestui fel de uzucapiune i se spune *usureceptio*, pentru că ceea ce am deținut atîta vreme, am dobîndit prin uzucapiune.

60. Iar prin *fiducia*⁴⁸ se contractează fie cu creditorul, după normele gajului, fie cu un amic, pentru ca bunurile noastre să fie mai în siguranță la el. Dacă *fiducia* a fost contractată cu un amic, atunci evident că uzureceptia va fi în orice chip valabilă, dacă însă a fost încheiată cu creditorul, va fi de asemenea, în orice caz, valabilă, dar numai după achitarea datoriei, și, dimpotrivă, cit timp datorია nu a fost achitată, uzucapiunea nu va fi posibilă, decît dacă debitorul nu a primit bunul de la creditor nici în locațiune și nici nu i-a cerut să-i îngăduie a-l poseda cu titlu precar; în acest caz, uzucapiunea care îi revine va fi *lucrativa*.

* *anno scilicet non solum rei mobilis, sed etiam* — David—Nelson.

reală a prețului lucrului; într-altfel, la ce-ar fi folosit anularea uzucapiunii, dacă posesorul vindea dreptat din succesiune, dispersînd obiectele în mâinile unor cumpărători, pe care nu știai de unde să-i mai lei? Deoarece obiectele pe care dobînditorii le uzucapau nu mai puteau fi, practic, redobîndite de moștenitor, Hadrian impune principiul că posesorul care înfăptuise uzucapiunea *pro herede* trebuia să restituie orice *lucrum* realizat prin posesiunea moștenirii. (Huvellin, *Animus lucri faciendi*, NRH, 1918, p. 73—98).

Setul la care se referă G. nu trebuie confundat cu setul Iuventian (129 e.n.), propus de Iuventius Celsus, consul sub Hadrian, și încuviințat de acesta (*auctori diuo Hadriani factum*). Acel set., referitor la aceeași problemă, făcea în plus distincția între posesorul care a uzucapat cu bună-credință și cel de rea-credință (Appleton, *Le vrai et le faux sct. Iuventien*, p. 1—19 și 621—668; Al. Minculescu, *Usucapio lucrativa pro herede*, București, 1932, 152 p.).

⁴⁸ *Usureceptio* (sup., § 59) și *usucapio pro herede* (§ 58) — deformări ale uzucapiunii, întrucît pentru realizarea lor nu erau necesare nici justul titlu și nici buna-credință, iar în materie de imobile aduceau chiar o scurtare a timpului necesar uzucapiunii — apar la G. ca vestigiu al vechii teorii, cu care justificase ocrotirea posesorului fără just titlu (§ 44). În fond, mijloace rudimentare și juridic neelegante prin care se consacra ideea că ceea ce n-a fost un drept la început poate deveni după aceea, prin trecerea timpului. Mayer-Maly (*Das Putativproblem bei des röm. R.*, 1964, 153 p.) află, în ambele, formele predecemvirale ale uzucapiunii.

G. include *fiducia* în sistemul contractelor, aici ca pact accesoriu al mancipației; astfel: §§ 59—60, în legătură cu uzucapiunea; § 220, cu legatul *per praecceptionem*; în III, 201, cu furtul; în I, 114—115^b, cu *coemptio fiduciae causa*; în IV, 33 și 182, cu *actio fiduciae*; iar în IV, 62, cu *iudicia bonae fidei* (Grosso, *Il sistema dei contratti*, Torino, 1963, p. 114 și urm.).

Fiducia cum amico: formă embrionară și interimară a contractului de depozit. Menționată, fără de înțeles, aici la uzucapiune (§ 60), ea a rămas neteoretizată la sediul contractelor reale pînă la începutul secolului II e.n., cînd acel contract a venit să-i ia locul (III, 90—91). Tot aici, în treacăt, G. vorbește despre normele gajului (*pignoris iura*), fără să le fi arătat undeva în amănunt, nici el și nici alți autori, înclt ne întrebăm dacă au existat. În Edicium găsim, e drept, o secție referitoare la *pignus*, dar nu ne-a rămas decît titlul, lipsindu-i cuprinsul (Gouron, *Gage confirmatoire et pénitentiel*, RHD, 1961, p. 199).

61. La fel, a mai fost admisă uzurecepția și atunci cînd statul vinde un bun asupra căruia are un drept cauzat de o obligație, dar pe care fostul proprietar continuă să-l posedez; în cazul acesta, însă, fondul se uzucapează în doi ani. Este ceea ce, în general, se cheamă uzurecepția posesiunii prin *praediatura*, căci celui care a cumpărat de la stat i se spune *praediator*.

[Capacitatea de a aliena]

62. Se întimplă uneori ca cineva să fie proprietar și totuși să nu aibă posibilitatea de a aliena, sau invers, cineva să poată aliena, dar să nu fie proprietarul ⁴⁹.

63. Astfel, conform legii Iulia, bărbatului îi este oprit a înstrăina fondul dotal fără consimțămîntul soției, chiar dacă acel fond i-ar aparține acuma lui, fie că i-a fost mancipat cu titlu de dotă sau cedat *in iure*, fie, în sfîrșit, pentru că l-a uzucapeat ⁵⁰. Dacă această regulă de drept se aplică numai la fondurile italiice sau și la cele provinciale este lucru discutabil.

[Vînzarea lucrului altuia]

64. Din contra, agnatul, curator al nebunului, poate înstrăina averea acestuia, în baza Legii celor XII Table. La fel și procuratorul, (bunul unui absent, cînd are libera administrare a averii aceluia *); și tot așa creditorul, obiectul amanetat, în temeiul unei convenții, deși bunul acesta nu-i aparținea ⁵¹. Dar aceasta se vede că se petrece așa poate și pentru că se consideră că așa a fost în prealabil înțelegerea, ca să-i fie îngăduit creditorului, cu consimțămîntul debitorului, a vinde amanetul dacă nu ar fi plătită datoria.

* $\frac{1}{2}$ rind ilizibil — Krüger, după D (41, 1, 9, 4 — R. col.) și Inst. Inst. (2, 1, 43 etc.) (v. inf., n. 55).

⁴⁹ E vorba de debitorul ipotecar; deși G. nu folosește termenul *hypoteca*, aici este însă singurul loc unde face aluzie la acest fel de siguranță reală; pe cît se vede, termenul grecesc nu se încălățenise încă în terminologia romană; aceasta se va întimpla puțin mai tîrziu (Girard, *Man.*, p. 769, n. 1: „*Mais en tout cas le mot n'est pas la chose*”). G. știa că asupra dotei soțului era debitor ipotecar.

⁵⁰ Vorbînd întîmplător despre modurile de constituire a dotei, G. nu menționează decît pe cele vechi (solemne, orale), nimic despre ceea ce începuse să devină obicei pe vremea sa (redactarea unui *instrumentum* dotal, atestat de Tacit (Ann. XI, 27) și Suetonius (*Claud.*, 25, 29) în societatea înaltă de pe vremea lor). (Pothier, ap. Daremberg—Saglio, *Diction. des antiqu. rom.*, II, v^o *dos*; III, v^o *matrimonium*.)

⁵¹ În partea finală, textul vorbește despre *pignus*, avînd la bază un pact (*pignus ex pactione*): nu descifrăm (text lacunar) dacă creditorul gajist poate vinde (*potest alienare*) obiectul lăsat în gaj (*quamvis eius ea res non sit*). căci, din două una: sau debitorul a fost pus *in mora* și atunci, conform convenției, urmează de la sine că obiectul trece în proprietatea aceluia, și deci îl putea vinde ca pe un lucru al său; sau că — ceea ce pare mai verosimil — creditorul pigneraticiu vinde obiectul gajat chiar înainte de termen, pentru a dovedi *diligentia* unul bun *pater familias* (curator furios, procurator).

[Dobîndirea proprietății după dreptul natural și după cel civil]

65. Din cele expuse rezultă deci că unele bunuri, cum ar fi cele ce se transmit prin *traditio*, se înstrăinează⁵² după dreptul natural, iar altele după dreptul civil; în adevăr, dreptul la *mancipatio*, în *iure cessio* și *uzucapio* sunt proprii numai cetățenilor romani.

[Modurile naturale de dobîndire a proprietății]

66. Și totuși, după dreptul natural devin ale noastre nu numai bunurile care ne-au fost transmise prin *traditio*, ci chiar și acelea pe care le-am dobîndit prin *occupatio*, ca unele ce nu aparținuseră mai înainte nimănui; atare bunuri sînt toate cele surprinse pe uscat, în apă sau în văzduh.

67. Astfel, dacă am prins un animal sălbatic, o pasăre sau un pește și apoi pe cel prins ni l-am însușit, acela devine pe loc al nostru și, bineînțeles, că al nostru va rămîne cît timp va fi ținut sub paza noastră; îndată însă ce a scăpat și și-a recăpătat libertatea naturală, întrucît încetează să ne mai aparțină, el devine al celui ce-l va prinde la rîndu-i. Se consideră că și-a recăpătat libertatea naturală fie atunci cînd ne-a scăpat de sub ochi, fie atunci cînd, deși se mai află sub privirea noastră, urmărirea lui ar fi totuși anevoioasă.

68. În ce privește însă animalele care obișnuiesc, din instinct, să plece și să revină, de pildă porumbeii, albinele și la fel căprioarele, care au deprinderea să iasă și să se întoarcă în pădure, noi aplicăm regula tradițională că, dacă nu mai au gîndul întoarcerii, ele încetează să mai fie ale noastre și devin ale celor ce le vor prinde; sînt socotite că nu mai au însă gîndul întoarcerii, cînd au pierdut obișnuința înapoierii.

69. Tot așa, printr-o rațiune firească, devin ale noastre și bunurile luate de la dușman, ca pradă de război⁵³.

⁵² Despre *alienatio*, ca formă uzuală în dreptul ginților pentru transferul proprietății, se ocupase Cicero (*Top.*, 5, 28), formulîndu-i definiția: (*Ab*) *alienatio est eius rei, quae mancipi est, aut traditio alteri nexu, aut in iure cessio, inter quos ea iure ciuili fieri possunt*. Din confruntarea acestora cu cele spuse de G. aici și inf. (§§ 66 și 69—79), rezultă că Cicero socotea acte de alienare numai *mancipatio* și *in iure cessio*; G., în plus, înțelegînd prin alienări transmiterea proprietății civile, adaugă, în prim rînd: *traditio ex iusta causa*, și apoi *usucapio*, iar dintre cele 4 moduri ale alienării, că primul era propriu la *res mancipi*, iar ultimul, comun și la *res nec mancipi* (Sturm, *Abalienatio*, thèse, Lausanne, 1957, 230 p.).

⁵³ La G., în locul termenului *praeda* (prada de război), perifriza *ea quae ex hostibus capiuntur*.

G. dă ca justă dobîndirea proprietății prin captură de la dușman (*res hostium*), fundamentînd-o, simplu, prin *occupatio (rei nullius)* iar nu prin *ius belli*, cum ne-am fi așteptat (inf., § 69 și IV, 16). Sprijinită, printr-o logică neobișnuită, pe *naturalis ratio*, prada este scuzată de autor ca fiind un criteriu *ius gentium*. Iar în IV, 16, cu prilejul descrierii ritualului de la procedura revendicării, criteriul dobîndirii, justificat la origine prin forță, e raportat, incidental, la *ueteres* și, fără a mai rechema *naturalis ratio*, dă explicațiilor un caracter istoric.

Nu se înțelege: dacă, prin *nostra fiunt*, captura de la dușman trecea în contul statului; dacă, prin *hostes*, se subînțelegeau numai popoarele nelegate de Roma prin tratate de prietenie, deci cu un regim de *postliminium in pace* (D, 49, 15, 5, 2). În gîndirea jurisconsultului *hostes* n-ar fi fost posibil să însemne altceva decît cel *cum quibus bellum esset*, iar *res* ale dușmanului ar fi numai lucrurile capturate de la acela, iar nu dușmanul însuși (Polibius, *Ist. rom.*, I, 10; Bona, *Preda di guerra*, SDHI, 1959, p. 309—369).

[Acceslunea naturală⁶⁴]

70. Dar, potrivit aceluiași drept, devine al nostru și ceea ce ni se adaugă prin aluviune; prin aluviune se înțelege ceea ce adaugă un riu ogorului nostru, așa de puțin câte puțin, încît nu ne putem da seama cît a fost adăugat într-un moment dat: aceasta este ceea ce se spune în-deobște că se adaugă prin aluviune, pentru că se adaugă atît de pe încetul, încît ne amăgește ochiul.

71. Dar dacă riul a smuls din țarina ta o parte oarecare și a adus-o la țarina mea, acea parte rămîne a ta.

72. În schimb, dacă în mijlocul unui riu a apărut o insulă, aceasta este proprietatea comună a tuturor acelor care posedă ogoare pe aproape de ambele maluri ale apei; iar dacă nu este la mijlocul apei, ea trece la cei care au țarinile pe partea cea mai apropiată de malul ei.

73. Mai mult, ceea ce a fost construit de cineva pe terenul nostru, măcar că a clădit pe numele lui, aceea devine a noastră, în virtutea dreptului natural, căci clădirea de deasupra unui loc, îi urmează condiția ace-luia (*superficies solo cedit*).

74. Și cu atît mai mult se întîmplă aceasta cînd copacul pe care l-a sădit cineva pe un teren al nostru a cuprins terenul cu rădăcinile lui.

75. Aceeași situație este și cu griul care a fost semănat de cineva pe terenul nostru.

76. Dacă însă venim și pretindem ace-luia <recolta^{*55}> sau clădirea și nu voim să-l despăgubim de cheltuielile făcute cu construcția ori cu

* *f(ruct)um* — precum sugerăm (*fundum* — Huschke).

⁶⁴ *Accessio* — ca și *occupatio* și *traditio* — trebuie adăugată printre modurile de dobîndire a proprietății, după dreptul ginților; aceasta, constînd din dobîndirea dreptului de proprietate prin încorporarea lucrului altuia la acela al meu, este discutată de G. În cele trei ipoteze posibile: a) imobil (*aedificatio*) încorporat altui imobil (*fundus*), cînd prevalează regula *superficies solo cedit* (§ 73); b) mobil încorporat la un imobil (*salio, plantatio* (§ 74)) și c) mobil (o pînză, un papirus, pergament) încorporat altui mobil (un manuscris, o pictură) pînă intratît încît desfacerea ar fi imposibilă (§ 78), cînd se aplică principiul *accessorium sequitur principale*.

Redistribuirea echitabilă a drepturilor foștilor proprietari era înlesnită prin *exceptio doli* (§§ 76—78); cu ajutorul acesteia se făcea compensarea cheltuielilor și a nunciilor depuse, care au mîrit valoarea obiectelor (Bortolucci, BIDR, 1923, p. 151—161).

Posesorul actual al obiectului finit putea fi urmărit prin acțiuni utile (§ 78), analoage cu *reiuindicatio*, dar nu pentru eventualele indemnizări în compensare, ci chiar pentru restituirea obiectului însuși prin încorporare (Girard, *Man.*, p. 368; Arangio-Ruiz, *Istit. di dir. rom.*, p. 180). Și tot cu *exceptio doli* va cere să fie despăgubit foștul proprietar al unei case sau al unu-lui teren vîndut altuia cu condiția ca tot el să le dețină (chiriaș, arendaș, depozitar, comodatar etc.); acest aranjament, întîlnit frecvent în textele de mai tirziu, sub numele de *constitut posesorii* (cf. Buckland, *Le constitut possessoire, animus et corpus*, RID, 1925, p. 356—381), nu e cunoscut de G., ci doar presimțit (§ 79).

⁵⁵ Opînmă pentru forma *fructum*, deoarece aici este vorba despre constitutul posesorii, discutat mai sus; urmează că ceea ce-l interesa pe G. acum era nu redobîndirea lui *fundus* care fusese vîndut, ci numai raportul de drept decurgînd din acceslunea obiectelor frugifere (fond, clădire); în ipoteza *fundum*, s-ar ajunge la rezultatul că *fundum* și *aedificium* fac dublă întrebuintare; apoi, nu rezultă de nicăieri că G., ocupîndu-se de un fond pe care un terț posesor, de bună-credință, a construit, cultivat, plantat sau semănat, l-ar fi pus în paralel cu *aedificium*, pe care, evident, nu se planta sau semăna, sau chiar cu un fond pe care au fost făcute plantații ori semănături, dar fructele nu au apărut încă. (Teza *fundum* e apărută de Sturmu, St. cl., p. 77—82).

semănătura, el ne va putea respinge prin excepțiunea de dol, dacă fusese posesor de bună-credință.

77. Pentru aceeași rațiune s-a admis ca și ceea ce a scris cineva pe filele mele de papirus sau pe pergamentele mele, fie aceasta chiar cu litere de aur, acelea să fie ale mele, pe motivul că literele urmează condiția filelor de papirus sau de pergament. Iar dacă eu voi pretinde aceste papirusuri sau aceste pergamente, și nu voi achita speșele scrisului, voi putea fi respins prin excepțiunea de dol⁵⁶.

78. Dacă, în schimb, cineva a pictat pe pinza mea, să zicem, un tablou, s-a admis o soluție contrară; se zice că mai curînd pinza să urmeze condiția picturii. Abia că se află rațiunea plauzibilă a acestei distincții; evident, conform acestei reguli, dacă tu pretinzi că pictura este a ta, eu fiind posesorul, dar nu achiți contravaloarea pinzei, poți fi respins prin excepțiunea de dol; iar dacă tu o posezi, logic ar fi ca mie să mi se acorde o acțiune utilă împotriva ta. În acest caz, dacă nu voi plăti speșele picturii, tu ai putea să mă respingi printr-o excepțiune de dol, bineînțeles dacă ai fost de bună-credință. Dacă însă tu sau altul ai sustras tabloul, atunci mie îmi va sta, evident, la dispoziție acțiunea de furt.

[Specificatio]

79. Rațiunea naturală mai este invocată și în alte spețe. Astfel, dacă din strugurii, măslinile sau spicele mele tu ai făcut vin, ulei sau griu, se pune întrebarea dacă acel vin, ulei sau griu sînt ale mele sau ale tale. Și tot așa, dacă din aurul sau argintul meu ai făcut un vas oarecare sau din scindurile mele ai făcut o navă, un dulap sau un jilț. La fel, dacă din lîna mea ai făcut un veșmînt sau dacă din vinul și din mierea mea ai pregătît o băutură, sau dacă din drogurile mele ai preparat o cataplasma sau o alifie pentru ochi, se pune întrebarea dacă ceea ce ai făcut tu (din materia mea *) este al tău sau al meu. Unii socot că trebuie avute în vedere materia și substanța, adică al cui este materialul, al aceluia să fie și obiectul finit; această soluție au susținut-o mai ales Sabinus și Cassius. Alții, din contra, susțin că obiectul este al aceluia care l-a produs; această soluție au susținut-o îndeosebi autorii școlii adverse; dar și acela, ale cui au fost materialul și substanța, are o acțiune de furt contra celui care le-a sustras; și nu mai puțin, contra aceluiași îi stă la îndemină și o *condictio*, căci măcar că lucrurile odată distruse nu mai ai ce revendica, totuși contra hoșilor și a onora dintre posesori există loc pentru *condictio*⁵⁷.

* *ex meo effeceris* — Lachmann.

⁵⁶ Aici, un început de teorie a proprietății intelectuale, fundamentată pe principial că literele manuscrisului constituie un accesoriu al pergamentului sau papirusului și deci că produsul intelectual cuprins acolo va urma soarta materialului pe care a fost așternut; proprietatea asupra acesteia va trece la cel care-l cumpără de la editor (*librarius*), asupra copiilor la vederea comercializării, autorul nemaiputînd ridica pretenții (Peter, *Geschichtsschreibung u. Plagiat im klass. Altertum*, Leipzig, 1911, 499 p.; Visky, *Geistiges Eigenum der Verfasser im antik. Rom.*, Acta ant. Acad. Sci. Hungaricae, 1961, p. 108).

⁵⁷ *Specificatio* — constînd din munca de transformare a lucrului altuia, socotit materie primă (*materia et substantia*), într-un lucru nou (*noua species*), de esență proprie, distinct ca nume, aspect și destinație — și materialul se contopesc într-atît, încît nu știm care din

Despre pupili : dacă pot înstrăina

80. Trebuie să atragem acum atenția că nici femeia și nici pupilul nu pot înstrăina *res mancipi*, fără încuviințarea tutorelui; în schimb, pe acelea *nec mancipi* femeia le poate într-adevăr înstrăina, pe când pupilul, nu.

81. Astfel, dacă o femeie a dat cuiva cu împrumut o sumă de bani fără încuviințarea tutorelui, fiindcă pe aceasta ea a trecut-o în proprietatea celui împrumutat — căci firește banii sînt *res nec mancipi*⁵⁸ — acela a contractat obligația de restituire.

82. Dacă însă același lucru l-a făcut pupilul, întrucît acesta nu poate da cu împrumut sume de bani (fără încuviințarea tutorelui*), este ca și cum nu s-ar fi contractat nici o obligație; de aici vine că pupilul poate pretinde banii înapoi, oriunde s-ar găsi, cu alte cuvinte îi poate reclama, ca aparținîndu-i după dreptul quiriților; (femeia în schimb, nu-i poate

* *sine tutore auctore* — Krüger.

cele două va atrage dreptul de proprietate asupra obiectului rezultat — dreptul inițial de proprietate sau munca încorporată.

Controversele dintre cele două școli din secolele I—II e.n. în problemă, relatate de G., au luat amploare la Iustinian (Inst., II, 1, 25; D., 41, 1, 7, 7—8) și, în continuare, la romanștii (Ferrini, *Appunti sulla dotrina della specificazione*, BIDR, 1890, p. 182; Fitting, *Specificatio*, Arch. f. d. civ. Pr., 48, p. 151; Voigt, *Die technische Produktion*, p. 4; Pernice, *Jabco*, II, 1878, p. 321).

Sabinienii, promovînd altă concepție, susțineau că obiectul finit trebuie să fie al proprietarului materiei, căci fără aceea nu s-ar fi putut face produsul (*quia sine materia nulla species effici potest*). Deci, „precum efectul urmează cauzei, tot așa și noua *species* urmează proprietarului”.

Proculenii, din contra, dădeau precădere actului de *occupatio*, mijlocită pe calea creației, „Intrucît ceea ce s-a realizat era al nimănuui plină aici”; importantă este utilitatea obiectului produs (*forma data esse rei*) și că deci acesta trebuie avut în primul rînd în vedere, iar nu materia primă (*res extincta*); proprietarului prin nu l-ar mai rămîne decît, cel mult, dreptul la o indemnizare pentru materia primă.

Punînd față în față cele două soluții G. se decide pentru o alta, eclectică: dacă materia primă ar putea reajunge la forma inițială, atunci proprietar al noului obiect nu va fi artistul, indiferent dacă, modelînd, a procedat cu bună sau cu rea-credință; pretențiile lui asupra obiectului obținut vor fi respinse sau prin *actio furti*. sau prin *condictio furtiva*; dacă, din contra, materia nu mai este posibil să fie readusă la starea veche, atunci proprietar rămîne artistul. Cum, evident, termenul *condictio* nu se referă aici la materia primă (ceea ce admiteau și proculenii), ci la obiectul nou rezultat din ea, ne apare sau o reminiscență procullană, sau o interpolațiune (Bonfante, *Istil.*, ed. 7, 1921, p. 266; Monier, *Man.*, I; Osukovski, *Des études sur les modes d'acquisition de la propriété en dr. rom.*, în: *Studi Arancio-Ruiz*, III).

Admițînd însă că lucrătorii care au scos boabele din spice au făcut un obiect nou (*species*), G. comite o eroare evidentă, căci aceia nu au făcut un lucru nou, ci au dezvelit unul preexistent.

Cuplul *materia et substantia*, de două ori în aceeași frază, este perfect de înțeles, căci *materia* nu poate însemna altceva decît *materia primă* din care a rezultat o *nova species*, iar *substantia* calitatea economică a acelei materii; termenii nu erau chiar sinonimi (deși *id est*, imediat mai jos, arată contrariul).

⁵⁸ La III, 90, G. explică cuvîntul *pecunia* prin precisa și clara apozitiile *res nec mancipi*. Cum în sfera noțiunii *pecunia* intrau nu numai *r. n. m.*, ci în general toate lucrurile convertibile în bani (*Pecunia tutelaue* — l. XII T.; *Pecunia, nomine non solum numerata pecunia, sed omnes res* — D., 50, 16, 222; Hermog., 2 (G. Epit.)), rămîne aici o confuzie, care nu mai persistă în II, 104 (*familiam pecuniamque*) (*familia* reprezentînd averea întregului grup familial, iar *pecunia* averea fiecăruia din membrii grupului — v. inf., n. 69).

reclama) sub nici un cuvânt în felul acesta, <ci pur și simplu „că trebuie să i se dea”>. În ce privește pe pupil, se pune întrebarea dacă bănișii pe care i-a dat cu împrumut <și care au fost după aceea consumați> de cel care i-a primit, îi va putea el urmări printr-o acțiune <civilă>, de vreme ce el nu poate <să-și asume obligații fără încuviințarea tutorelui*>.

83. În schimb, femeilor și pupilor li se poate da în plată orice *res*, atit *mancipi* cit și *nec mancipi*, fără încuviințarea tutorelui, întrucit lor le este îngăduit, ca chiar fără acea încuviințare, să-și facă condiția mai bună.

84. Prin urmare, dacă un debitor îi plătește pupilului o sumă de bani, prin aceasta el mărește averea pupilului, dar personal nu este eliberat, căci pupilul nu poate stinge nici un fel de obligație fără încuviințarea tutorelui și nici nu-i este îngăduită înstrăinarea vreunui bun, fără încuviințarea acestuia. Dacă însă prin acea sumă și-a făcut condiția mai bună, iar după aceea vine și o mai pretinde încă o dată, el va fi respins prin excepțiunea de dol.

85. În schimb, femeii îi pot fi făcute plăți în regulă chiar și fără încuviințarea tutorelui, așa că cine-i plătește se eliberează de obligație, aceasta întrucit, cum am spus puțin mai sus, femeile își pot administra *res nec mancipi* chiar fără autorizația tutorelui. Dar aceasta este așa numai cînd ea face încasări; dacă însă nu încasează banii, ci spune că îi are deja și vrea ca, printr-o *acceptilatio*, să elibereze pe debitor, acest lucru nu-l poate face fără încuviințarea tutorelui.

[Achiziții prin persoanele aflate sub putere]

86. Putem dobîndi nu numai prin noi înșine, ci și prin aceia pe care îi avem sub *potestas*, *manus* sau în *mancipium*; la fel, prin sclavii asupra cărora avem un drept de uzufruct și tot așa prin oamenii liberi și sclavii altora, pe care-i posedăm cu bună-credință⁵⁹. Despre fiecare din aceștia vom discuta cu atenție.

87. Prin urmare, ceea ce au dobîndit descendenții noștri pe care îi avem sub *potestas* sau sclavii noștri, prin mancipațiune⁶⁰, *traditio* sau stipulațiune sau indiferent în ce alte situații, este dobîndit pentru noi, căci

* 5 rînduri ilizibile: *Mulier uero minime hoc modo (repetere potest), sed ita: dari sibi oportere. Unde (de pupillo, quidem quaeritur, an si nummi quos dedit, ab eo qui accepit) (consumpti sunt), aliqua (ciuili) actione eos persequi possit, quoniam (obligationem etiam sine tutoris auctoritate imponere) cuiquam (n)on potest* — Mommsen (v. și Samter, ZS, 1926, p. 484; David—Nelson, p. 294).

⁵⁹ Cine are pe sclav *in possessione* sau *in bonis* nu e *dominus*.

⁶⁰ Sclavul poate mancipa? Inconvenientele vechiului principiu „aștepta mancipațiunii cîte obiecte” erau deturnate în practică cu ajutorul sclavilor. Cu ajutorul acestora se putea dobîndi sau transfera într-un interval scurt, prin *mancipatio*, o turmă sau întreaga avere a patronului, bineînțeles dacă pentru aceasta primise de la acela poruncă (*Aktum, Mancipationes factes par les esclaves en dr. rom. classique*, RHD, 1978); dar G., acolo unde făcuse expozeul mancipațiunii (I, 119—122), nu spusese nimic în privința aceasta (*Bortolucci, La eredità come universitas*, BIDR, 1935, p. 136).

nimeni din cei ce se află sub *potestas* a noastră nu poate avea ceva propriu al său. Ca atare, dacă vreunul din ei a fost instituit moștenitor, nu poate primi moștenirea decît cu încuviințarea noastră; iar dacă a primit-o din porunca noastră, acea moștenire este dobîndită pentru noi, ca și cînd noi înșine am fi fost instituți moștenitori; și, prin analogie, desigur, tot prin mijlocirea lor ne pot fi procurate și legate.

88. De reținut totuși că, dacă un sclav se află în posesiunea unuia, dar în proprietatea quiritară a altuia, toate bunurile ce vor fi achiziționate de el, în orice situație s-ar găsi, le va dobîndi numai pentru acela în a cărui posesiune se află.

89. Dar prin mijlocirea celor pe care-i avem sub *potestas*, noi dobîndim nu numai proprietatea, ci și posesiunea; în adevăr, posesiunea oricărui lucru pe care l-au obținut ei, se vede bine că pentru noi au dobîndit-o; de aici urmează că prin ei ne este înlesnită chiar și uzucapiunea.

90. Prin persoanele avute de noi în *manus* sau în *mancipium* putem dobîndi proprietatea în toate situațiile, la fel ca și prin cei ce ne sînt sub *potestas*; este îndoielnic însă dacă ne poate fi dobîndită și posesiunea, cîtă vreme noi nu le posedăm pe ele înseși.

91. În ce privește sclavii asupra cărora avem numai dreptul de uzufruct ⁶¹, s-a decis ca ceea ce dobîndesc ei prin avutul nostru (*ex re nostra*) sau prin munca lor (*ex operis suis*) să fie dobîndit pentru noi; dar ceea ce vor dobîndi ei în afară de aceste cazuri, să treacă la stăpînul proprietar. Așa că, dacă un astfel de sclav a fost instituit moștenitor sau i-a fost lăsat <ceva> prin legat <sau> dacă i s-a <donat *> ceva, achiziția nu se face pentru mine, ci pentru stăpînul proprietar.

92. Aceeași soluție și cînd e vorba de cel care este posedat de noi cu bună-credință, fie el om liber, fie sclavul altuia. În adevăr, soluția care s-a dat în legătură cu uzufructuarul, aceeași este admisă și cînd e vorba de posesorul de bună-credință. Ca atare, ceea ce se dobîndește, în afară de aceste două cazuri ⁶², îi revine fie aceluia însuși, dacă este om liber, fie stăpînului său, dacă e vorba de un sclav.

93. Dar dacă a uzucapat un sclav, și în felul acesta posesorul de bună-credință i-a devenit stăpîn, poate dobîndi prin intermediul lui orice, indiferent cu ce titlu. În schimb, uzufructuarul nu poate uzucapa, mai întîi pentru că el nu posedă, ci are doar dreptul de folosință și de culegere a fructelor, și apoi fiindcă știe că sclavul este al altuia.

94. Se poartă discuția asupra chestiunii dacă, prin intermediul unui sclav asupra căruia avem dreptul de uzufruct, putem poseda și uzucapa un lucru oarecare, atîta timp cit pe el însuși nu-l posedăm. Prin mijlocirea aceluia pe care îl posedăm cu bună-credință, este neîndoios că putem și poseda și uzucapa. Cînd e vorba de persoana unuia sau a altuia, proce-

* *qui(d ei) aut (d)on(alum)* — Textes⁷, du p^a Iust. Ins t. (*quod ei datum* — V).

⁶¹ După cum se vede, noțiunea de uzufruct nu era chiar așa de simplă; posesiunea asupra sclavului de către uzufructuar seamănă cu aceea a locatarului.

⁶² *Extra duas causas* și *ex duabus causis* sînt clișee uzuale (cf. III, 164).

dăm în sensul celor pe care le-am expus mai sus, cu alte cuvinte, dacă ei dobîndesc ceva prin avutul nostru sau prin munca lor, aceea este dobîndit pentru noi.

95. Din cele expuse, rezultă că sub nici un motiv nu putem dobîndi ceva prin intermediul oamenilor liberi, pe care nici nu-i avem supuși dreptului nostru și nici nu-i posedăm cu bună-credință. La fel, nu putem dobîndi nici prin sclavii altuia, asupra cărora nu avem nici dreptul de uzufruct, și nici justa posesiune⁶³. Aceasta înseamnă, cum se spune îndeobște, că nu putem dobîndi nimic <printr-o *extranea persona**>. Numai despre posesiune este îndoială dacă ea poate fi dobîndită și prin procurator⁶⁴.

96. În fine, mai trebuie menționat că celor ce se găsesc sub *potestas, manus* sau în *mancipium*, nu le poate fi transmis nimic prin *in iure cessio*; în adevăr, de vreme ce nimic nu poate fi al lor propriu, este de la sine înțeles că aceste persoane nici nu pot revendica ceva <prin ele înseși**>, pretinzînd, *in iure*, că ar fi al lor propriu⁶⁵.

---

* (*p*)er *extraneam personam* — Studemund, Girard-Senn (*per procuratorem* — Goudsmit, David—Nelson, *Textes ?*; *per liberam personam* — Seckel (Kübler)—Bizoukides; discuții — Nicosia, *Iura*, 1960, 1, p. 189—193).

** *per se* — Reinach (*p'se* — V; *posse* — Huschke).

⁶³ Expresia *iusta possessio* e acuzată a nu fi clasică (Beseler, *ZS*, 1932, p. 31—63 (RIID, 1933, p. 801)).

⁶⁴ Deși sabinian — și pentru aceasta ar fi trebuit să se arate înclinat tradiției (Pomponius, *Enchir.* — D, I, 2, 2, 47—48 despre sabinieni) —, G., precum vedem, admite aici doctrina procullană care înclinase pentru dobîndirea posesiunii prin *procurator* (Samter, *ZS*, 1907, p. 157—173; Bretone, *Adquisitio per procuratorem*, Labeo, 1955, p. 280—292). Se dezmințea aici principiul *res inter alios acta tertiis nec prodest nec nocet*.

⁶⁵ Incapacitatea patrimonială a lui *filius familias* era firesc să-l lipsească pe acesta de acțiuni proprii. Cazuri de derogări au început să fie semnalate odată cu *peculium castrense*, iar cu timpul, și în alte situații; la citeva face aluzie G. în III, 114.

[Dobîndirea bunurilor cu titlu universal]

97. S-a arătat îndeajuns pînă aici cum ne pot fi dobîndite bunurile, fiecare în parte. Cit privește materia legatelor, prin care de asemenea noi putem dobîndi cu titlu singular (*per singulas res*), pe aceasta o vom discuta mai potrivit în altă parte. Să vedem, așadar, deocîmdată, căile prin care dobîndim bunuri cu titlu universal (*per uniuersitatem*).

98. Bunurile aceleia ai cărui moștenitori am devenit sau ale aceleia a cărui *bonorum possessio* am pretins-o, sau ale aceleia de la care am cumpărat sau ale aceleia pe care l-am adoptat, sau ale aceleia pe care am primit-o în *manus*, ca soție, trec în patrimoniul nostru⁶⁶.

[Succesiunile. Felul lor]⁶⁷

99. Să ne ocupăm mai întii de succesiuni; acestea sînt de două feluri: unele care ne revin prin testament, altele fără testament (*ab intestat*).

100. Să vorbim în primul rînd despre cele care ne revin prin testament.

⁶⁶ Separînd *adq. per uniuersitatem* de *adq. rerum singularum*, fără distincție între achizițiile originare și cele derivate, G. așază succesiunea universală sub titlul larg de *ius quod ad res pertinet* (dreptul referitor la bunuri), în care se cuprinde și materia pe care noi o întitulăm „dobîndirea bunurilor cu titlu universal”.

Lista cazurilor de achiziții cu titlu universal — anunțată aici, în §§ 97—98, și amplificată apoi peste măsură în monografia (Sanfilippo, *Studi sulla hereditas*, Ann. sem. giur. Univ. Palermo, 1937, p. 65—345) — cuprinde o confuzie cu care nu sîntem obișnuiți în G. I. În adevăr, dacă afirmația cu privire la *hereditas* este justă, ca dobîndire cu titlu universal, pentru restul cazurilor ea este de neînțeles, căci dacă am revendicat cu succes o *bonorum possessio* de la cineva căruia e cert că nu-i eram moștenitor și nici nu-i puteam fi (III, 78), sau dacă am dobîndit bunuri prin procedeul *emptio bonorum* (III, 77), sau dacă, prin luare în adopțiune sau în căsătorie, am dobîndit bunurile adoptatului sau soției pe care am primit-o în *manu*, va trebui oare ca noi să plătim și debitele acelora? Fiindcă în toate aceste cazuri, ceea ce vin de la aceia — spune G. — sînt numai *res* (*res ad eos quae transeunt*, III, 82—83), iar nu și debitele, întrucît datorile nu le-ar fi făcut *condicionem meliorem* (sup., §§ 83—84). Confuzia amintită nu poate fi altfel explicată decît că G. I., precum și celelalte texte preiustinianee, nu cunosc terminologia de „succesiune cu titlu particular” (Monier, *Man.*, I, p. 577). Iar dacă se face totuși referire la cazul legatarilor, este pentru că existența acestora implica, logic, pre existența erelor (III, 33). Așa că succesiunea cu titlu singular, la care se referă G., arată că nu este vorba de cea cu titlu particular, care s-a dovedit a fi de origine bizantină, și pe care deci dreptul clasic nu o cunoștea.

⁶⁷ De la G. nu vom afla niciărei indicii despre regimul succesoral în provincii. Să însemne oare aceasta că acolo — și cu atît mai mult în municipii și colonii — nu se putea moșteni în manieră romană? Sau poate pentru că acolo, nefiind cunoscută proprietatea funciară, problema succesiunilor nu era acută? Visky (*Trace di dir. ereditario nelle iscrizioni della Pannonia*, Iura, 1962, p. 110—132), analizînd multe inscripții cu conținut succesoral din Pannonia, unele poate din nordul Daciei, tinde spre concluzia aplicării dreptului roman.

[Testamentele]

[Felurile lor. Testamentul per aes et libram]

101. La început au existat două feluri de testamente: în adevăr [romanii] își făceau testamentele fie cu ocazia convocării comițiilor (*calatis comitiis*) care, de două ori pe an, erau destinate întocmirii testamentelor, fie în *procinctu*, adică atunci când își încingeau arma, gata pentru bătălie; *procinctus* înseamnă, în adevăr, oastea înarmată și pornită spre câmpul de luptă. Prin urmare, pe unul îl făceau în timp de pace și în tihnă, pe altul când aveau de purtat un război⁶⁸.

102. S-a adăugat apoi al treilea fel de testament, care se întocmește prin aramă și balanță (*per aes et libram*). Acela care nu-și făcuse testamentul nici cu prilejul convocării comițiilor și nici în fața armatei, dacă se întâmpla să fie cumva amenințat de o moarte neașteptată, încredința unui prieten, prin mancipațiune, *familia* sa⁶⁹, adică patrimoniul său, și arăta ce și cui dorește să-i fie dat după moartea sa. Acest fel de testament se cheamă *per aes et libram*, evident, pentru aceea că se întocmește prin ritualul de la mancipațiune⁷⁰.

⁶⁸ Orice conjectură relativă la testamentul în *procinctu* și la acela *calatis comitiis*, îndepărtată de textul lui G., nu poate fi științifică; cele relatate de G. sînt confirmate de Aul. Gell. (XV, 27), iar ale aceluia de Laelius Felix, jurist sub Hadrian (*Ad Q. Mucium*, lucrare cunoscută doar prin acest scurt citat), și de alte două confirmări (Paulus — D, 5, 3, 43); Labeo — 5, 4, 2—4). Acestea sînt izvoarele principale, dacă nu chiar singurele, în legătură cu forma veche a testamentului comițial (Kunkel, *Herk.*, p. 170); a) La testamentul *calatis comitiis* — schimbarea ordinii de la succesiunea legitimă fiind un lucru care interesea comunitatea quiritalor — era necesară aprobarea acestora, de aceea se convocau comițiile (*calare comitia*). G. precizează că acestea se întruneau de 2 ori pe an, la 24 martie și 24 mai (Mommsen, *Röm. Staatsr.*, I, 1871, p. 163, n. 3), date consemnate în calendar cu inițialele C. R. C. F. (*Quando rex comitaui fas*). Prin poporul convocat în comiții, noi înțelegem pe patricieni; scopul adunărilor era religios, deoarece prin ele se făcea o schimbare a celor sacre, iar pentru testamente constituiau o mărturie (de aici *testamentum*). Alte informații la Aul. Gell. (București, Edit. Academiei, 1965, p. 387, n. 6). b) Testamentul în *procinctu*, succedaneul testamentului *calatis comitiis*, se făcea în fața oștirii, de către ostașul care, înainte de a pleca pe câmpul de luptă, aranja situația familiei sale. Cum războaiele nu lipseau la romani, iar plebeii erau cei care duceau greu, înseamnă că acest fel de testament a ajuns să le fie accesibil și lor. Formalitatea întocmirii era simplă (Festus, v° *In procinctu*; alte detalii inf., n. 74).

⁶⁹ *Familia* înseamnă întreg patrimoniul „familiar”, compus din ființe și lucruri. În interpretarea dată legii decemvirale (5, 3 și 5, 7), precum și GI (III, 154^{a-b}), forma intermediară între proprietatea gentilică și cea privat-sclavagistă era socotită și ea proprietate familiară. *Familia* era distinctă de *pecunia*, averea personală a membrilor familiei (Andreev, *Les notions familia et pecunia dans les textes de XII T.*, Acta antiqua Philippopolitana, Sofia-Plovdiv, 1962, p. 173—176; Diódsi, *Familia pecuniaque*, Acta ant. Acad. Sci. Hungaricae, 1964, p. 87—105; contra: Kaser, *ZS*, 1965, p. 469—470).

⁷⁰ Testamentul *mancipatio per aes et libram* — al treilea fel de testament — înlătura inconvenientele testamentului comițial (căci comițiile îl puteau încuviința ori nu, sau discutîndu-l făceau publice intențiile testatorului, iar plebeii, neavînd acces la curii, nu-și puteau face testamentul); s-a folosit procedeele general al mancipațiunii, posibil oricînd și oricui.

Aspectul și rostul economic al noii forme (cunoscute numai prin acest text) constau în forma contractuală bizară a unui act făcut între vii, prin care *pater familias* transfera unui prieten, numit *familiae emptor*, patrimoniul, cu indicația ca, la moartea lui, să-l transmită eredelui dorit, cu titlu de moștenire. Forma aceasta de vîndere a patrimoniului (*mancipatio familiae*) s-a transformat cu timpul într-un testament propriu-zis; singurul lucru care-l făcea să se deosebească totuși de acela era că în tiparul lui nu era cuprinsă instituirea eredelui, ci doar numele aceluia *familiae emptor*, care nu era erede, ci ținea numai locul aceluia (*here-*

103. Cum primele două feluri de testamente au căzut în desuetudine, a rămas în uz numai acesta care se face *per aes et libram*. Evident că astăzi se procedează altfel decît cum se obișnuia pe vremuri. Căci, pe cînd altădată *familiae emptor*, adică cel care primea de la testator un patrimoniu prin mancipațiune, ținea numai locul moștenitorului și pentru acest motiv testatorul îi dădea însărcinarea ce și cui înțelegea să-i fie trecută averea după moarte, de data aceasta, unul este moștenitorul instituit prin testament, și de la acesta se așteaptă distribuirea legatelor⁷¹, iar altul, deși pus de formă, este numit tot *familiae emptor*, dar numai ca o imitare a dreptului vechi.

104. Lucrul acesta se petrece așa : cel care face testamentul, după ce a scris tăblițele testamentare, vine și îi mancipează cuiva, de formă, averea, de față cu 5 martori, cetățeni romani, puberi, și un cîntăritor, ca la celelalte mancipațiuni. În acest act, cumpărătorul averii (*familiae emptor*) rostește următoarele cuvinte; „*Eu afirm că patrimoniul (familia) și averea ta personală (pecunia) rămîn ale tale, dar din însărcinarea <ta> ele vor trece <în paza*> și sub supravegherea mea; și pentru ca tu să-ți poți face testamentul în regulă, după obșteasca rînduială, fie-mi ele dobîndite mie prin această bucată de aramă*”, iar unii adaugă : „*și prin această balanță de aramă*”⁷². Apoi atinge balanța cu bucata de aramă pe care i-o dă testatorului, în loc de preț. După aceea testatorul, ținînd în mînă tăblițele, spune și el următoarele : „*Eu dau, leg și testez aceste bunuri așa cum sînt înscrise pe aceste tăblițe unse cu ceară, iar voi, quiriților, să-mi dați mărturia voastră*”. Aceasta este ceea ce se cheamă *nu nuncupatio*, căci *nu nuncupare* înseamnă „a rosti în auzul tuturor”,

* (*familiam pecuniamque tuam*) tu (*endo mandatela*) tua *tutela* (*custodelaque mea esse aio eaque quo tu*) — Brühl: (Atti Verona, III, p. 69—90); *Festschr. Schulz*, 1, p. 253—262.

dis loco — inf., 105). Altă cale mai bună pentru sustragerea bunurilor ereditare de la partajul egal nu era decît aceea a unui contract cu un terț, care să nu semene nici pe departe cu un testament comițial.

Natura lui juridică a stăruit mult în discuțiile romaniștilor (Brühl, *La nature de la mancipatio familiae*, în: *Festschr. Schulz*, II, p. 253—262; id., *Autour de la mancipatio familiae*, Atti Verona, II, p. 69 și urm.). Explicarea fiecăruia din componentele ritualului *per aes et libram* trebuie abandonată; considerat totul în bloc ca un mecanism rigid și poli-valent, aplicat și „placat” la diferite situații (fără să se fi avut precauția adaptării lui la fiecare, ca la *stipulatio* — tiparul multor contracte), procedeul *per aes et libram*, utilizat oriunde era de făcut o schimbare în starea persoanelor sau a lucrurilor, a fost folosit și aici. Deși ritualul a rămas același, specificul actelor juridice realizate prin el nota numai ce era convenabil și esențial actului respectiv; evident, unele erau cuvintele solemne de la mancipațiunea ordinară, altele de la *coemptio* matrimonială și altele de la *mancipatio familiae* testamentară.

⁷¹ S-ar părea că în *mancipatio familiae* și în testamentul *libral* aflăm originea legatelor.

⁷² Clîșul invariabil și indivizibil *hoc aere aeneaque libra* este suspect întrerupt prin cuvintele *et ut quidam adiciunt*, lipsite de sens dacă sînt aplicate în acest loc; unii editori adaugă aceste cuvinte, iar alții nu. Ar putea să fie mai curînd o greșită deplasare a grupului *ut quidam adiciunt*, datorată copistului.

La obiecția că „Instituirea de crede” era totuși ascunsă sub eventualele instrucțiuni pe care acel emptor le-ar fi primit de la testator, se poate răspunde că instrucțiunile se limitau numai la modalitatea repartizării elementelor patrimoniului după moartea testatorului (Brühl, *Heres*, în *Mél. De Visscher*, II, p. 137—176). Deci *mancipatio familiae* nu este un testament, ci un act total diferit de testament. G. se înșală cînd îl consideră echivalent cu testamentul la care se recurgea în intervalul dintre comiții, în fața a cinci martori. Dacă ar fi așa cum spune G., i-ar fi fost ușor unui roman să scape de controlul comițial.

și, evident, ceea ce a scris testatorul, vizibil, pe tăblițele testamentului⁷³ este bine să indice și să întărească printr-o cuprinzătoare grăire.

105. Printre martori însă nu trebuie să figureze vreunul care se află sub *patria potestas* a lui *familiae emptor* sau chiar a testatorului; aceasta, ca o imitație a dreptului vechi, intrucit întreg acest ritual, destinat să facă din testament un act solemn, se petrecea, se crede, numai între *familiae emptor* și testator. Evident că altădată, cum am mai spus, cel care primea în mancipațiune întreaga avere a testatorului ținea numai loc de moștenitor; și tocmai de aceea, s-a respins ideea ca la un astfel de act să fie martor cineva din același *domus* cu el.

106. De aici și faptul că, dacă cineva care se află sub *potestas* a tatălui a fost luat ca *familiae emptor*, atunci nu-i poate sta ca martor tatăl său și nici acela care se află sub aceeași *potestas* cu el, de ex. fratele lui. Dar chiar și *filius familias* dacă, după terminarea serviciului în armată, ar vrea să facă un testament asupra peculuiului său militar, încă nu-i poate sta martor nici tatăl său și nici altul care s-ar afla sub *potestas* a tatălui⁷⁴.

107. Cele ce am spus despre martori, aceleași înțelegem că se aplică și atunci cind este vorba de *libripens*, căci și acesta este socotit în rîndul martorilor.

108. Acela însă care se află sub *potestas* a moștenitorului ori a legatarului sau a aceluia sub a cărui *potestas* se află însuși moștenitorul ori legatarul, precum și acela care se află sub *potestas* a acestuia (*eiusdem*), poate foarte bine fi folosit ca martor sau ca *libripens*, așa cum pot fi chemați de drept inșiși moștenitorii sau legatarii. Totuși, în ce-l privește pe moștenitor și pe cel care se află sau s-ar putea afla sub *potestas* a lui, trebuie să evităm a ne folosi de această regulă (*ius*).

⁷³ Testamentul este numai act de dispoziție, sau și document probatoriu? Nu se știe dacă romanii au teoretizat vreodată natura probatorie a documentelor în dreptul privat în general, și deci și a testamentelor; asupra caracterului probatoriu al înscrisurilor aflăm la G. două informații: în legătură cu distincția între *nomina*, *chirographa* și *singrapha* (III, 131 și 134); iar în materie de testamente, aici — sup., § 104; prima marchează punctul de pornire, secunda punctul de sosire al evoluției, căci *familiae emptor*, *libripens* și *testes* interveneau numai după ce testatorul scrisese deja testamentul; pe acesta îl ținea în mână (*tabulam testamentariam tenens*) și făcea tradiționalul ritual de vânzare a patrimoniului, numai și tocmai în raport de acel înscris. Astfel fiind, se poate vorbi despre *tabulae testamentariae* — documente probatorii (Arangio-Ruiz, *Intorno alla forma scritta del testamentum per aes et libram*, Atti Verona, III, p. 78—90; contra: Mitteis, *Röm. Privatr. bis auf die Zeit Diokletians*, p. 294—295).

Nu aflăm însă ce se întâmpla cînd în fața martorilor se spunea mai mult decît a fost înscris (Dulckeit, *Plus nuncupatum minus scriptum*, ZS, 1953, p. 185 și urm.). În *extremis*, evident, se putea dispune și oral; așa a fost cazul poetului Horatius, care a instituit moștenitor pe Augustus (Suetonius).

⁷⁴ La facerea unui testament, rudele agnatice (fii, frați etc.) aflate sub aceeași putere părintească, fie a lui *familiae emptor*, fie a testatorului, nu puteau participa ca martori; excluderea lovea pe moștenitorii instituiți, pe legatari și pe oricine ar fi fost în vreuna din legăturile de familie arătate mai sus. Motivul sta în aceea că testamentul *per aes et libram* era în formă un act oneros, încheiat între testator și *familiae emptor*. La început, cînd *familia* era mancipată moștenitorului însuși, dispoziția avea sens; cînd însă atare lucru a încetat, restricția și-a pierdut rostul, căci ce interes putea avea un *familiae emptor* — acum interpus de formă — să-și suspecteze rudele? Moștenitorul, din contră, avea interes. Jurisprudența a recomandat ca regula să fie pusă în practică cît mai rar posibil (inf., § 108).

Testamentul militarilor

109. Dar această strictă respectare a formelor de la întocmirea testamentelor a primit unele îngăduințe, prin constituțiuni imperiale, cît privește pe militari, din cauza prea marii lor neîndemînări. Astfel, aceștia fac testamente în regulă ⁷⁵, chiar și fără a fi întrunit numărul legal de martori, fără a se fi folosit de procedeul vînzării averii și fără a-și fi declarat public testamentul.

110. În plus, li s-a mai dat acestora îngăduința să instituie moștenitori și pe peregrini sau latini, ba chiar să le lase acestora legate, căci altfel, pentru rațiuni de drept civil, peregrinilor le-ar fi fost imposibil să primească succesiuni și legate; iar latinilor, prin efectul legii Iunia.

111. La fel și celibatarii (*caelibes*), cărora potrivit legii Iulia ⁷⁶ le este interzis să primească o succesiune și legate; și tot așa și cei căsătoriți care nu au copii (*orbi*), și pe care legea <Papia îi oprește să primească mai mult de jumătate dintr-o succesiune sau din legate, pot primi întreaga succesiune din testamentul ostașilor . . . * > ⁷⁷.

---

* 69 de rinduri (V, p. 81—82) pierdute: începutul (redat de noi) — restituire Huschke, după Iust. Inst. (1, 2, 12), G. Epit. (2, 2) și Ulp. (20, 10 și urm.); în continuare, Bizoukides a complinit, creînd §§ 111^{a-d}, după G. Epit. (2, 2, 1—3), cu amănunte despre *testamentum militum* (nereținute de noi); pentru sfîrșit, v. începutul șului 112.

⁷⁵ Inaugurat sub Caesar, sistemul testării *iure militari* a fost confirmat și extins de Traian, pe ale cărui considerente le avem păstrate în textul unui rescript al său, unde patrimoniul militarului nu mai este numit *familia*, conform lui *ius civile* (D, 29, 1, 1 pr.), ci *bona*, după *ius gentium*.

Pe lângă scuza găsită de G. pentru înlesnirile făcute militarilor, mai era și un motiv nemărturisit, deși de prim ordin, anume că împăratul căuta să le atragă simpatia și pe calea aceasta (*erga optimos fidelissimosque comitionesque*).

Prin derogare de la l. Iunia Norbana, care concedea celor deveniți liberi în condițiile ei o poziție juridică la nivelul celei a latinilor din colonii, adică asimilați cu peregrinii (I, 22, 23), liberții latini puteau fi instituți moștenitori de către militari și primi legate de la aceia. Despre alte ușoare ameliorări aduse condiției acestora, v. III, n. 19.

⁷⁶ Legile Iulia de *marilandis ordinibus* (17 l.e.n.) și Papia Poppaea (M. Papius Mutillus și C. Poppaeus Secundus, consul) au fost aduse de August pentru a combate prima, celibatul, devenit o plagă; secunda, sterilitatea voită (Inf., § 286*). Deși nu s-au bucurat de multă atenție, totuși ambele au rămas în vigoare pînă în anul 320 e.n., cînd au fost abrogate de Constantin (pentru *orbi*) și la 410 e.n. de Theodosie (pentru *solii*). Iustinian le-a ignorat cu totul. Textele vorbesc de ele ca despre o singură lege. (Referințe mai ample, la Ferrini, *I comentarii di Ulpiano, Paolo e di Gaio ad legem Iul. et Pap.*, II, Milano, 1883, p. 205.)

⁷⁷ Pentru a dobîndi o moștenire, nu era de ajuns ca cineva să albească *testamenti factio passiva*, ci li mai trebuia și împlinirea unei condiții negative, adică absența unor motive de incapacitate (*ius capiendi* — *indignitas*). Prin *caelibes*, legea înțelegea nu numai pe cei care nu fuseseră niciodată căsătoriți, ci și pe cei văduvi la data deschiderii testamentului: văduva, după 10 luni de la data decedului soțului (*tempus lugendi*), iar văduvul, după 100 de zile; lista completă a persoanelor exceptate, în Frag. Vat. 216 (iar literatura la Jörs, *Die Ehegesetze des Augustus*, în: *Festschr. Mommsen*). Combaterea celibatului era o veche politică demografică la Roma, opusă, se înțelege, punctului de vedere al celibatarilor (la Iulius, *Serm.*, XXVI, 3).

[Capacitatea de a testa]

112. <Pe vremuri, femeilor, la orice vîrstă ar fi fost, nu le era permis să lase testament, afară numai dacă, în vederea întocmirii lui, făceau o *coemptio fiduciaria*; dar nu de mult, așa cum am mai spus *), cu încuviințarea divinului Hadrian, a fost adus *senatusconsultul* prin care li s-a îngăduit <celor [*sui iuris*] **) să poată lăsa testament chiar fără obligativitatea *coemptiunii*, cu condiția însă numai să nu fie mai mici de 12 ani; evident, ca cele ce n-ar fi ieșite încă de sub tutelă să fie obligate a testa cu încuviințarea tutorelui ⁷⁸.

113. Precum se vede, femeile se bucură de un regim mai privilegiat decît bărbații, căci pe cînd băiatul mai mic de 14 ani nu poate face testament, chiar dacă ar vrea să-l facă cu încuviințarea tutorelui ⁷⁹, fata <nubilă ***> poate <în adevăr>, căci de vreme ce are 12 ani împliniți, ea are dreptul să-și facă testamentul.

114. Prin urmare, cînd cercetăm dacă un testament este valabil, trebuie văzut mai întîi dacă cel care l-a făcut avea dreptul să-l facă. Numai după aceea, dacă l-a avut, căutăm să vedem dacă a testat după regulile dreptului civil, cu excepția militarilor care, cum am spus, din cauza prea marii lor neîndeminări, sînt lăsați să-și facă testamentul cum vor sau cum pot.

115. Totuși, pentru ca un testament să fie valabil după dreptul civil, nu este suficientă numai observarea atentă a regulilor pe care le-am expus mai sus, cînd am vorbit despre vînzarea patrimoniului, despre martori și despre declarația solemnă.

* *praeterea feminis quaecumque aetatis facere olim non licebat, nisi coemptionem fiduciarium testamenti faciendi gratia fecissent. Sed nuper, ut iam supra diximus (ex auctoritate diui) — Krüger, Bizoukides (care trimite la G.I., I, 115^b).*

** *sui iuris* — David—Nelson (lectură nouă).

*** (*femina*) *uiripotens* — Reinach (*maior enim — Textes ? ; nam statim ut maior est — David—Nelson*).

⁷⁸ Pînă la Hadrian, femeia (nu soția), deși *sui iuris*, nu putea face testament decît dacă încheia în acest scop un matrimoniu simulat (*coemptio fiduciaria testamenti faciendi gratia*), pentru ca în felul acesta soțul formal să coopereze la testament, prin a sa *auctoritas*. De la Hadrian, se putea și fără obligativitatea *coemptiunii* (și inf., § 113). E clar că inovația nu consta în concesiunea acordată femeii de a face testament, ci în abolirea obligației de a îndeplini în prealabil o *coemptio*. Aceasta dovedește că obligația *coemptiunii* era independentă de capacitatea de a testa, dar depindea exclusiv de supunerea femeii puterii agnataului sau a unui *extraneus*.

Dintre cei care nu puteau face testament, subînțelegem, în primul rînd, pe sclavi, care nu aveau peculu.

⁷⁹ Rațiunea incapacității de a face testament (I, 115^b) trebuie căutată pe alt teren, ea fiind mai mult de ordin istoric, întrucît este legată de funcția primitivă a testamentului și de formele acestuia. În I, 196 se arătase că problema tutelii este controversată de cele două școli. Aici, vorbind despre *testamenti factio*, G. nu o mai prezintă ca fiind controversată, căci altfel el, care era sabinian, n-ar fi trecut sub tăcere tocmai părerea școlii sale.

Cu timpul ideea de a lega capacitatea de a face testament de criteriul pubertății s-a abandonat pentru că validitatea unui testament se discută după moartea cuiva, cînd nu mai este posibilă constatarea pubertății. Textul care face dificultăți înțelegerii acestei teorii este de la Ulp. (D, 28, 1, 5), unde se discută modul cum se socotește împlinit timpul — pe zile sau ore — pentru dobîndirea capacității.

116. Ci, înainte de orice, trebuie văzut dacă instituirea moștenitorului a fost făcută solemn și după rânduială; căci dacă instituirea a fost făcută altfel, nu folosește la nimic toată procedura aceasta cu vnzarea averii testatorului, aducerea martorilor sau declarația că testamentul a fost făcut așa cum am arătat mai sus.

117. Instituirea solemnă este aceasta: „*Titius să-mi fie moștenitor*”; dar pe cit se vede, a mai fost admisă și aceea: „*Dispon ca Titius să-mi fie moștenitor*”; nu a fost însă admisă aceasta: „*Doresc ca Titius să-mi fie moștenitor*”, iar cei mai mulți nu admit unele ca acestea: „*Institui moștenitor pe Titius*”, sau „*Îl fac moștenitor*”⁸⁰.

118. În sfârșit, mai trebuie observat că, dacă o femeie, care se află sub tutelă, face un testament, ea trebuie să-l facă cu încuviințarea tutorelui; altminteri va testa nevalabil după dreptul civil⁸¹.

[Un criteriu al pretorului: *bonorum possessio*]

119. Pretorul totuși acordă moștenitorilor instituți o *bonorum possessio*, potrivit testamentului, dacă acela a fost sigilat cu sigiliile a șapte martori; dar moștenitorii instituți prin testament vor putea prelua moștenirea numai dacă nu există nimeni asupra căruia s-ar cuveni să treacă, după lege, succesiunea *ab intestat*⁸², de pildă fratele după același tată, unchiul după tată sau un fiu al fratelui. Aceeași soluție va fi și când testamentul nu ar fi valabil din alt motiv, de pildă pentru că nu a fost făcută vnzarea averii (*familia*) sau pentru că testatorul nu a rostit cuvintele nuncupațiunii.

120. Dar să vedem dacă, chiar atunci când există un frate sau un unchi după tată, aceștia mai pot fi preferați moștenitorilor instituți. Printr-un rescript al împăratului Antoninus, s-a statornicit în adevăr că aceia care ar pretinde *bonorum possessio*, în baza unui testament neregulat întocmit, să se poată prevala de excepțiunea de dol față de cei care ar revendica succesiunea *ab intestat*⁸³.

⁸⁰ Instituirea eredului trebuie să fie făcută prin formulele solemne și invariabile, ca la legate (Inf., § 201) și manumisiune (§ 267), fără amănunte și considerente.

⁸¹ Pretorul acordă moștenitorilor instituți de femeie o *bonorum possessio*, chiar fără încuviințarea tutorelui, dar numai când nu venea nici un legitim s-o reclame. Când însă tutela femeilor a dispărut, ele au devenit capabile să facă testament, așa cum fuseseră pînă aici numai vestalele și cele cu *ius liberorum* (cf. Collinet și Jouquet, Arh. f. Pap., 1900, f. 293—319); ultima atestare a existenței tutelei femeii o avem cu ocazia unui proces din anul 350 e.n.

⁸² Îmbinarea *ab intestato* cu *legitimo iure*, pe care o mai întâlnim la G. (și în §§ 35, 36, 149, 167), nu este fericită. Era, se pare, în originalul care-i servea de model.

⁸³ Nu vedem cum ar fi fost posibil ca cineva, atunci când pretindea o succesiune *ab intestat* — intrucil cea testamentară ar fi fost prost rinduită — să fie acuzat de dol, de un frate sau un unchi al defunctului, instituți neregulat; singura lumină proiectată de G. asupra acestui text este invocarea unei reforme, datorată unui rescript al lui Antoninus Pius, care acordă, într-adevăr, excepțiunea de dol în materie de succesiune *ab intestat* dar nu în cazul simplu, când moștenitorul legitim se pune în conflict cu altul, testamentar, dar instituit neregulat, ci în cazul mai complicat, când printre succesorii *ab intestat* se găsesc unii care erau creditori ai defunctului. Cumn reforma a fost discutată și de Ulp. (D., 2, 14, fr. 16 pr.), s-ar spera explicarea unui text prin celălalt, deși speța căreia Ulp. îi aplică reforma lui Antoninus este intrucitva alta, anume, acordarea unei acțiuni utile cesionarului pentru a-l asigura înca-

121. Că această prevedere se referă la testamentele bărbatilor este lucru sigur, dar tot așa se petrec lucrurile și cu testamentele femeilor care, practic, nici nu sînt testamente, atunci cînd, să zicem, ele nu și-au vindut patrimoniul (*familia*) sau nu au rostit cuvintele nuncupațiunii; așa că rămîne să vedem⁸⁴ cînd se aplică această constituție acelor testamente ale femeilor care au procedat fără încuviințarea tutorelui.

122. Vorbim, bineînțeles, de acele femei care nu se află sub tutela legitimă a ascendenților sau a patronilor, ci de cele care au altfel de tutori, care pot fi chiar siliți să-și dea încuviințarea; altfel, cît privește pe ascendent sau pe patron, este de la sine înțeles că aceștia nu vor fi înlăturați de la testamentul făcut fără încuviințarea lor⁸⁵.

[Dezmoștenirea (exhereditio)]

[Dezmoștenirea prin omitere⁸⁶]

123. Acela care are sub *potestas* un fiu trebuie să se îngrijească din timp ca sau să-l instituie moștenitor sau să-l dezmoștenească (*exhereditet*) nominal; altfel, dacă-l omite prin tăcere, va testa în mod nevalabil, ba s-a mers pînă acolo încît maeștrii noștri au decis că, chiar dacă fiul a murit în timpul vieții tatălui, nu mai poate fi desemnat nimeni ca moștenitor prin acest testament; aceasta, evident, pentru motivul că instituirea nu a fost valabilă chiar de la început. Maeștrii școlii adverse, în schimb, admit că, dacă fiul trăiește la data morții tatălui, aceasta constituie, evident, un obstacol pentru moștenitorii instituți, căci el devine succesor *ab intestat*; dar dacă acela a decedat înaintea morții tatălui, va fi evident că nu mai reprezintă un obstacol și în acest caz au decis ca succesiunea să fie repartizată conform testamentului, căci, socotesc ei, simplul fapt al omiterii fiului nu face ca testamentul să fie nul de la început.

sarea unei creanțe cumpărate. Se poate deduce că reforma nu se aplica oriunde, ci numai atunci cînd era vorba de cesiunea oneroasă a unei moșteniri.

Rescriptul acorda cumpărătorului unei moșteniri o acțiune utilă contra debitorilor defunctului, aceasta pentru a paraliza orice acțiune directă, rămasă în mina moștenitorilor, împiedicîndu-l de a încasa ei, sau de a stînge ei, creanțele; acestea, bineînțeles, după ce cumpărătorul făcea cunoscut debitorilor cedajul că a cumpărat el moștenirea. Dacă însă vinzătorul moștenirii sau moștenitorul lui ar mai fi urmărit pe debitor, după ce fusese făcută cunoscută vinzarea — adică transmiterea creanței —, atunci debitorul îi putea respinge pe amîndoi printr-o *exceptio doli*.

Dar numai în acest caz se putea aplica *exceptio doli*? Ce se întimpla cu tot restul de spețe ale cesiunii de creanțe? Evident, creanțele transmise cesionarului se deplasau dimpreună cu tot activul și pasivul (*Windscheid. Röm. Rechtsgesch.*, II, 1923, p. 281, § 352) și deci rămîneau grevate și de toate excepțiile de care erau împovărate la creditorul de ieri.

⁸⁴ G. nu mai vorbește nicăieri despre aceasta.

⁸⁵ În timp ce tutela agnaților asupra femeilor fusese abolită, cea a patronilor și cea a ascendenților a rămas (I, 192), ceea ce înseamnă că testamentele făcute fără încuviințarea acestora erau nule.

⁸⁶ În dreptul clasic se discuta dacă un testament rămîne nul atunci cînd fiul de familie, omis (*praeteritus*), moare înaintea tatălui. Discuțiile au despărțit cele două școli.

Nostri praeceptores (sabinienii) socoteau testamentul nul, nu pentru că fiul ar fi murit înaintea tatălui, ci pentru că acela nu a fost instituit de la început (*quia statim ab initio non constituerit institutio*), cu alte cuvinte că ceea ce a fost „subred” de la început nu poate deveni „puternic” cu trecerea timpului: *quod initio utiliosum est, non potest tractu temporis conuollescere* (D, 50, 17, 29 — Paulus): de remarcat îngrămădirea cuvintelor inutile. Proculienii, mai radicali, susțineau că, de vreme ce fiul nu mai există, a dispărut și motivul care făcea aplicabilă instituirea; aceasta nemaiavind beneficiar, devenea inutilă; opinia lor a prevalat.

124. Dacă însă testatorul a omis pe alți descendenți (*liberi*), testamentul este valabil, dar persoanele omise vin în concurență cu moștenitorii instituiți. Și atunci, dacă aceștia sînt *sui heredes*, au dreptul la partea virilă, iar dacă sînt extranei, la o jumătate. Cu alte cuvinte, dacă, să zicem, cineva a instituit pe trei fii, iar pe fiică a omis-o, fiica devine moștenitoare pentru a patra parte, pe motivul că este socotită ca și cum tatăl ar fi murit fără testament; dacă însă acela a instituit moștenitori extranei, iar pe fiică-sa a omis-o, atunci fiica devine moștenitoare, prin acrescămînt, pentru jumătate.

Cele ce am spus despre fiică, aceleași trebuie înțelese că se aplică și cînd e vorba de nepoți și, în general, despre toți coborîtorii copiilor, fie ei de sex masculin sau feminin ⁸⁷.

125. Ce urmează de aici? că, deși aceștia, potrivit celor ce am spus, ar căpăta numai jumătate din moștenirea cuvenită celor instituiți, pretorul le promite totuși o *bonorum possessio* împotriva testamentului, motiv pentru care moștenitorii extranei sînt respinși de la întreaga moștenire și rămîn moștenitori fără moștenire (*sine re*).

126. Și noi ne-am ținut de regula aceasta, ca și cum nu ar fi existat nici o deosebire juridică între bărbați și femei; dar recent, împăratul Antoninus, printr-un rescript, a admis ca femeile <sale * > ⁸⁸ să nu obțină prin *bonorum possessio* mai mult decît le-ar reveni prin dreptul de acrescămînt (*ius adcrescendi*). Acest lucru trebuie observat cu atenție și cînd este vorba de persoanele emancipate, pentru ca nici ele <să nu ** > obțină prin *bonorum possessio* <mai mult decît *** > le-ar fi revenit prin dreptul de acrescămînt, dacă s-ar fi aflat sub *potestas*.

[Dezmoștenirea expresă]

127. Dacă însă un fiu este dezmoștenit de tatăl său, dezmoștenirea trebuie făcută nominal; altminteri nu se vede că este dezmoștenit. Iar pentru ca cineva să fie dezmoștenit nominal, se știe că se procedează, sau așa: „*Fiul meu Titius să fie dezmoștenit*”, sau așa: „*Fiul meu să fie dezmoștenit*”, deci fără adăugarea numelui propriu.

128. Celelalte persoane coborîtoare din copii, fie ele de sex feminin sau masculin, este de ajuns să fie dezmoștenite în bloc (*inter ceteros*), adică prin următoarele cuvinte: „*Toți ceilalți să fie dezmoșteniti*”, cuvinte care, în mod obișnuit, se adaugă imediat după instituirea moștenitorului. Dar aceasta este așa, după dreptul civil ⁸⁹.

* (*su*)*as* — Huschke, *Textes* ? (*suo* — V).

** *ne* (*oblineat*) — precum sugerăm.

*** *ne magis quam quod* — Reinach (*ut hae quoque, quod* — Krüger, *Textes* ?, David—Nelson).

⁸⁷ Aici este prezentat cazul testamentului din care au fost omiși descendenții de alt grad decît fiul (*alii sui*); fiind instituiți alții, din afară (*extranei*), testamentul rămîne valabil. Acești „alți moștenitori” se integrează în testament alături de cei întii instituiți și vin să mărească numărul moștenitorilor, testamentul fiind în felul acesta numai corijat (*praeteriti scriptis heredibus adcrescere*).

⁸⁸ Cuvîntul *suas* este interpretat ca referindu-se la femeile din palatul imperial.

⁸⁹ Această ultimă propoziție a fost trecută la începutul șului 129 de Girard.

129. Pretorul, în schimb, <impune> ca toți descendenții de sex bărbătesc, adică nepoții și strănepoții <să fie dezmoșteniți nominal, iar descendenții de sex femeiesc, precum fiicele, nepoatele și strănepoatele, să fie dezmoștenite nominal, fie toate în bloc>; celor care nu <au fost astfel dezmoșteniți, el le promite totuși o *bonorum possessio*, împotriva testamentului *>.

[Postumii]

130. La fel și descendenții postumi, fie ei instituți moștenitori, fie dezmoșteniți, trebuie să fie arătați nominal.

131. Și în privința aceasta situația este deopotrivă pentru toți, <căci dacă a fost omis fiul postum sau oricare din ceilalți descendenți, fie ei de sex feminin sau masculin, testamentul rămâne valabil, dar va fi invalidat după aceea prin agnațiunea postumului sau a postumei, și pentru acest motiv va deveni nul în totul>. Dacă însă femeia de la care se aștepta <un postum sau o postumă a avortat, nu mai există nici un impediment pentru ca moștenitorii înscrși să fie chemați la succesiune **>.

132. Cît privește femeile *postumae*, este obiceiul ca acestea să fie dezmoștenite nominal, fie în bloc, cu condiția numai că, dacă sînt dezmoștenite în bloc, să li se lase măcar ceva printr-un legat, pentru ca să nu se pară că au fost omise prin uitare. Relativ la cei de sex bărbătesc (*postumi*), s-a decis însă că ei nu pot fi dezmoșteniți corect altfel decît prin dezmoștenirea expresă, adică în felul acesta : „*Orice fiu mi se va naște, să fie dezmoștenit*”.

132^a. <Rămîne să discutăm acum despre categoriile postumilor. Există două categorii de postumi, căci se numesc postumi atît cei pe care i-a născut soția după decesul tatălui, cît și cei care s-au născut după întocmirea testamentului. Și ca atare, dacă cel care face un testament nu a făcut mențiunea : „*Să-mi fie moștenitor și oricare fiu sau fiică ce va mai fi născut sau născută*” sau dacă nu va specifica precis : „*Să fie dezmoștenit*”, testamentul unuia ca acesta nu poate fi valabil, deoarece, cum am mai spus în comentariul anterior, copiii concepuți legitim sînt socotiți ca și născuți numai atunci cînd condiția lor va deveni mai bună decît a unei persoane postume, deja născute; așa că, dacă una născută a fost omisă, aceasta nu anulează testamentul, pe cînd cea postumă îl anulează, întocmai ca un postum de sex masculin ***>.

* 3 rînduri lacunare : *nominatim exheredari iubet, femini uero sexus liberos id est filias et neples et proneples exheredari uel nominatim uel inter ceteros satis iubet; qui nisi fuerint ita exheredati, promittit eis contra tabulas bonorum possessionem*—Lachmann, ameliorat de Bizoukides (cf. inf., II, 135).

** Restituire Gruppe (ZS, 1896, p. 318), după Iust. Inst. (2, 13, 1—2).

*** 10 rînduri ilizibile : *Superest, ut de postumorum generibus dispiciamus. Postumorum, autem duo genera sunt, quia postumi appellantur hi, qui post mortem patris de uxori nati fuerint. et illi, qui post testamentum factum nascuntur. Et ideo, nisi is, qui testamentum facit, in ipso testamento comprehenderit „quicumque filius aut filia mihi natus natae fuerit, heres mihi sit”, aut certe dicat „exheres sit” ualere eius testamentum non potest quia. ut superiore commentario diximus, legitime concepti pro natis habentur, nisi quod melior condicio est postumae quam nolae.*

133. <Tot în rindul postumilor intră și cei care, luînd locul unui *suus heres*, devin, ca la agnațiune, *sui heredes* pentru ascendenții lor. Iată de exemplu: dacă eu am sub *potestas* un fiu, iar de la el un nepot sau o nepoată, cum fiul le precedă acestora în grad, înseamnă că acesta singur va avea drepturile de *suus heres*, cu toate că și nepotul și nepoata din partea lui se găesc sub aceeași *potestas*; dacă însă fiul moare în timpul vieții mele sau iese, indiferent din ce motiv, de sub puterea mea, nepotul sau nepoata vin ei de moștenesc în locul lui și în chipul acesta dobîndesc *), ca și la agnațiune, drepturile *heredesilor sui*.

134. Pentru ca testamentul să nu fie deci invalidat cu astfel de motive, <după cum> trebuia ca eu să fi instituit moștenitor — sau să fi dezmoștenit — <pe fiul însuși sau pe moștenitorul său, tot așa, pentru a nu face un testament neregulat>, este necesar <să institui — sau să dezmoștenesc —> și pe nepotul sau nepoata din partea lui, <pentru ca nu cumva, murind fiul în timpul vieții mele, să vină în locul lui la succesiune nepotul sau nepoata **>, ca la agnațiune, și să infirme testamentul. Acest lucru a fost prevăzut prin legea Iunia Vellaea⁹⁰, în care se mai indică totodată și modul dezmoștenirii, și anume: descendenții în linie bărbătească, nominal; cei de sex feminin fie nominal fie în bloc; numai că celor care sînt dezmoșteniți în bloc, să le fie totuși lăsat ceva prin legat.

[Emancipații]

135. După dreptul civil, nu e nevoie să instituim moștenitori pe descendenții emancipați și nici să-i dezmoștenim, deoarece ei nu mai sînt *sui heredes*; în schimb, pretorul decide ca toți, atît cei de sex feminin cît și cei de sex masculin, dacă nu sînt instituți moștenitori, să fie dezmoșteniți, și anume: cei de sex masculin, nominal, iar cei de sex feminin, fie nominal, fie în bloc. Dacă însă nu au fost nici instituți moștenitori, nici dezmoșteniți, așa cum am spus mai sus, pretorul le promite *bonorum possessio*, împotriva testamentului.

135^a. Nu sînt sub *potestas* a tatălui cei care au fost onorați, dimpreună cu el, cu cetățenie romană, și, cu prilejul primirii cetățeniei, tatăl n-a cerut <totodată de la împărat ***> ca să-i aibă pe aceștia sub *potestas* sau, chiar dacă a cerut acest lucru, nu l-a obținut. În adevăr, cei care sînt așezați sub puterea tatălui de către împărat nu se deosebesc prin nimic <de cei care s-au născut așa ****>.

quia nata, si praelermisita fuerit non rumpit testamentum, postumo uero, sicut masculus, testamentum rumpit — Krüger—Bizoukides, după D (28, 3, 13), Iust. Inst. (2, 13, 2) și G. Epit. (2, 3, 2).

* Restituire după aceleași izvoare.

** Restituire după aceleași izvoare.

*** (*petiit statim a principe (ut)*) — Krüger.

**** *in his qui ita nati sunt* — Seckel (Kübler) (*atlısunit* — V).

⁹⁰ Această lege, adusă sub Claudius sau Nero (50—60 e.n.), nu trebuie confundată cu l. Iunia Norbana, adusă sub Tiberius.

136. Fiii adoptivi, atîta timp cît rîmin în adopțiune, sînt în rînd cu cei naturali; dar cei care au fost emancipați de tatăl adoptiv nu se prenumără printre descendenți (*liberi*), nici după dreptul civil și nici după edictul pretorului.

137. Pentru acest motiv se întîmplă și invers, și anume ca, atîta timp cît se găsesc în familia adoptivă, să fie considerați de părintele lor natural în rîndul moștenitorilor externi; iar dacă au fost emancipați de tatăl adoptiv, atunci să fie trecuți în situația în care s-ar găsi dacă ar fi fost emancipați de tatăl natural.

138. Dacă după întocmirea testamentului cineva a adoptat ca fiu, fie — prin intermediul poporului — pe unul care era *sui iuris*, fie — prin intermediul pretorului — pe unul care s-ar fi găsit sub *patria potestas*, în oricare dintre aceste situații s-ar găsi, testamentul acestuia va fi oricum invalidat, ca la agnațiunea unui *suus heres*.

[Alte categorii]

139. Regula va fi aceeași cînd cineva, după întocmirea testamentului, își ia o soție prin căsătoria cu *manus* sau se căsătorește cu una care a mai fost deja în *manus*; căci pe calca aceasta ea începe a fi în rînd cu fiica lui și deci ca și o *heres sua*⁹¹.

140. Nu folosește la nimic dacă aceasta sau cel adoptat a fost instituit sau instituită prin acel testament, căci este socotit a fi de prisos să te interesezi de dezmoștenirea lor, de vreme ce, la data întocmirii testamentului, ei nu figurau în rînd cu *sui heredes*.

141. Tot astfel va invalida testamentul, făcut anterior, fiul care a fost manumis printr-o primă și secundă mancipațiune, intrucît el revine sub *patria potestas* și nu folosește la nimic faptul că în acel testament a fost instituit moștenitor sau a fost dezmoștenit.

142. O regulă similară a fost admisă pe vremuri și pentru acela în legătură cu *statusul* căruia s-ar fi produs o eroare — acoperită ulterior printr-un *senatusconsult*⁹² — fiindcă, întîmplător, s-a născut dintr-o femeie peregrină sau latină care fusese luată în căsătorie printr-o confuzie, socotînd-o cetățeană romană; căci — unul ca acela — fie că a fost instituit moștenitor de un ascendent, fie că a fost dezmoștenit, fie că eroarea a fost acoperită în timpul vieții tatălui sau după moartea acestuia, — oricum, unul ca acela invalida testamentul ca și prin agnațiune.

⁹¹ În cazurile de succesiune testamentară, femeile (nu soțiile) apar numai sporadic printre *heredes*. Să se fi opus oare pledici, tacit, femellor, pentru ca nu cumva, prin dobîndiri succesoriale, să devină prea independente?

Deși pe vremea lui G. străvechiul gen de căsătorie, cu întreg ritualul său, era încă o instituțiune vie, totuși s-a pus la îndoială dacă în secolul II e.n. mai exista dreptul de succesiune legitimă al soției la averea soțului. Raportat de G. pînă la l. XII T. ca o consecință a faptului că *conuentio in manum* se conjuga bine cu dreptul ei la succesiune, *loco filiae*, Visky (*op. cit.*) încearcă un răspuns negativ, tocmai cu sprijinul lui G. (I, 111—113, 136, 148; II, 86, 90, 96; III, 82—85 și 163) și al unor *tabulae cerotae* din Dacia și Panonia (CIL, III, 937, 940, 999). Reținînd și lectura acestui ș. cercetătorul s-ar fi putut convinge de contrariu.

⁹² Pe vremuri (*olim*), Senatul decreta asupra unor cazuri particulare (I, 67, 68; II, 5).

143. Astăzi însă, potrivit unui nou *senatusconsult*, dat la propunerea divinului Hadrian, se face distincția: dacă procedura de acoperire a erorii a avut loc în timpul vieții tatălui, testamentul este în orice caz invalidat, întocmai ca pe vremuri; dacă însă aceasta are loc după moartea tatălui, cel care va invalida testamentul va fi cel omis; în schimb, dacă moștenitorul a fost instituit sau dezmoștenit prin acel testament, el nu va invalida testamentul; aceasta, evident, pentru ca testamentele, făcute cu grijă, să nu fie anulate la o dată când nu ar mai putea fi refăcute.

[Revocarea testamentului]

144. Dar un testament mai vechi este revocat de altul ulterior, făcut după toate regulile. Puțin interesează dacă în acesta din urmă a fost sau nu a fost instituit cineva ca moștenitor; ceea ce se are în vedere acum e numai faptul dacă a putut exista vreun moștenitor. Astfel, dacă cel instituit prin al doilea testament, legal făcut, fie că nu a viut să devină moștenitor, fie că a murit în timpul vieții testatorului său, ori după decesul acestuia dar înainte de a fi acceptat succesiunea, sau dacă s-a pomenit exclus prin expirarea termenului de răzgîndire (*cretio*) ori pentru că nu îndeplinește condiția sub care a fost instituit moștenitor sau, în sfîrșit, fiindcă a fost exclus de la succesiune conform legii Iulia, ca fiind celibatar, — în toate aceste cazuri [se zice că] *pater familias* a murit fără testament, căci nici testamentul prim nu are efect, fiind revocat de cel posterior, și nici cel posterior nu are efect, fiindcă nu vine nimeni, în virtutea lui, la moștenire.

[Invalidarea cauzată de *capitis deminutio* a testatorului]

145. Dar testamentele legal făcute mai sînt invalidate și în alt mod, de pildă cînd cel care a făcut testamentul a suferit o *capitis deminutio*. În ce cazuri se poate întîmpla aceasta, am ilustrat în primul comentariu.

146. În acest caz, noi spunem că testamentele sînt nule; deși, altfel spus, cele ce sînt invalidate sînt și nule, iar cele ce sînt, de la început, neregulat făcute, sînt nule; dar și acelea care au fost regulat făcute, dar au devenit nevalabile ulterior, prin *capitis deminutio* a testatorului, pot fi considerate nu mai puțin nule. Cum mai practic era însă ca fiecare din cauzele de nulitate să fie desemnate cu denumiri proprii, s-a zis că unele sînt neregulat făcute, iar altele, deși regulat făcute, sînt invalidate sau devin nule.

[Testamente întocmite neregulat. *bonorum possessio*]

147. Totuși, nu în toate împrejurările sînt nule testamentele care n-au fost întocmite după lege, după cum nu sînt nule nici acelea care — deși făcute potrivit legii — au devenit nevalabile sau au fost infirmate după aceea. Căci de vreme ce testamentul poartă pecetea a șapte martori, moștenitorul menționat poate cere *bonorum possessio* conform tes-

tamentului; aceasta, bineînțeles, numai dacă, la data decesului, testatorul defunct fusese cetățean roman și *sui iuris*⁹³. Dacă însă testamentul a devenit nul pentru că, de pildă, testatorul a pierdut cetățenia sau chiar libertatea sau pentru că, fiind dat în adopțiune, în clipa morții se afla sub *potestas* a tatălui adoptiv, moștenitorul menționat nu mai poate pretinde *bonorum possessio*, în baza testamentului.

148. Cei care primesc *bonorum possessio* în temeiul unui testament, chiar de la început întocmit neregulat sau, deși regulat întocmit, a fost invalidat sau a devenit nul după aceea, vor păstra *bonorum possessio*⁹⁴ cu titlu deplin (*cum re*), cu condiția numai să fie în situația de a dobîndi moștenirea; iar dacă moștenirea le poate fi luată, ei vor avea *bonorum possessio* provizorie (*sine re*).

[Îndreptățirile la succesiune]

149. În adevăr, dacă cineva a fost instituit moștenitor după dreptul civil, fie în baza unui testament anterior sau a altuia ulterior⁹⁵, fie că ar fi chemat după lege la moștenirea fără testament, el va putea pretinde moștenirea de la aceștia; iar dacă nu există nimeni altul ca moștenitor după dreptul civil, atunci ei înșiși pot păstra succesiunea, iar cogații

⁹³ Cele afirmate în partea inițială a acestui § sînt în contradicere cu cele spuse în partea finală: aceasta nu numai pentru că, formal, *pater familias*, autor al testamentului, nu se putea da în adopțiune, ci numai în adrogațiune (Solazzi, *Gl. a G.*, p. 321); chiar o critică a fondului ne duce la aceeași concluzie: în adevăr, în prima parte a textului se spune că eredele scris putea pretinde *bonorum possessio secundum tabulas*, numai dacă testatorul fusese cetățean roman și *suae potestatis* la data decesului, — deci o *capitis deminutio* survenită între timp (*postea*) nu atrăgea nulitatea testamentului, pe cînd, cu *nam*, începîndu-se explicații mai amănunțite, se atribuie pierderii cetățeniei și libertății un efect imediat și definitiv, deși condiția era ca numai *capitis deminutio minima* să nu existe la data morții.

Între cele două părți, provenite evident de la autori diferiți, cea de-a doua apare greșită, neaparținînd lui G.

⁹⁴ Întrebarea dacă, în baza testamentului distrus, moștenitorul instituit putea obține o *bonorum possessio* face discutabilă condiția în care această posesie putea deveni *cum re*. S-a spus că pe timpul lui G. acest lucru era posibil, dar numai dacă cel care o cerea, adică instituitul din primul testament, era și moștenitor *ab intestat*. Așa deduce Girard (*Man.*, p. 888) din §§ 148 și 149. Se observă însă că nu acesta este sensul textelor: în adevăr, în acest § G. spune că *bonorum possessio* este *cum re* numai dacă nu există nimeni care să dobîndească moștenirea, iar în § 149 lămurește că poate fi vorba fie de instituitul dintr-un testament anterior sau posterior, ambele valabile după dreptul civil, fie de un erede legitim (testamentar ori *ab intestat*).

Antiteza nu este între *bonorum possessio* și *hereditas intestato*, ci între *bonorum possessor* și eredele civil (cf. Suman, *Favor testamenti e voluntas testamentum*, Roma, 1916). G. surprinde aici începutul sistemului succesoral al cogaților: pretorii, la deschiderea unei succesiuni *ab intestat*, trimită în posesie pe *cognati*; posesiunea aceloră era deocamdată *sine re*, adică virtuală, devenind *cum re* numai dacă nu apărea un *agnat* îndreptățit după *ius civile*.

⁹⁵ *Vel ex primo, uel ex posteriore testamento* este o expresie obscură, greșită. Într-adevăr, după ce (sup., § 148) explicase că *secundum tabulas testamenti* . . . *bonorum possessio* este *cum re* sau *sine re*, autorul revine acum și arată că *sine re* este atunci cînd există un erede civil — testamentar sau *ab intestat* — care poate reclama succesiunea, dar nu explică la ce servește distincția dintre *primum et posterius testamentum*. Și apoi, care este primul? Desigur, nu cel prin care s-a obținut *bonorum possessio*, fiindcă acest testament este nul în ce privește pe toți moștenitorii instituiți. Așa că, dacă socotim expresia un rest dintr-o expunere mai lungă, ea este obscură; iar dacă nu, atunci constituie un indiciu al slabei posibilități de informare din provincia unde se găsea autorul. În orice caz, rostul ei este aici inexplicabil.

nu vor avea nici un drept față de dînșii, ca unii ce sînt lipsiți de dreptul dat de lege ⁹⁶.

149^a. Totuși, citeodată, așa cum am notat mai sus, moștenitorii instituiți sînt preferați chiar și celor legitimi, cum ar fi atunci cînd testamentul n-a fost făcut după cerințele legii, fiindcă testatorul n-a vîndut patrimoniul (*familia*) sau n-a rostit cuvintele nuncupațiunii; căci în cazul acesta, dacă agnații ar reclama succesiunea, ei pot fi respinși cu excepțiunea de dol, în baza constituției împăratului Antoninus.

[Succesiunea vacantă]

150. <Evident că, potrivit legii Iulia, celor înscriși într-un testament nu le poate fi răpit dreptul de moștenire, de vreme ce au fost instituiți *bonorum possessores*, în baza edictului *). Iar dacă de pe urma defunctului n-a rămas nimeni moștenitor sau *bonorum possessor*, bunurile devin, conform aceleiași legi, fără stăpin (*caduca*) și se dispune ca ele să fie trecute fiscului ⁹⁷.

[Testamente valde peste Intenția de revocare a lor]

151. Se poate întimpla ⁹⁸ ca testamentele întocmite după toate regulile să fie invalidate prin schimbarea ulterioară de voință. Și totuși, se știe că un testament nu poate fi invalidat prin simplul fapt că, ulterior,

* 3 1/2 rînduri ilizibile — Krüger, după Ulp. (28,7).

⁹⁶ *Iure legitimo* sînt cuvinte intruse. În ambele ipoteze enunțate mai înainte, existînd cite un erede *iure ciuili*, fie că era instituit (*si quis heres institutus sit*), fie că era fără testament (*ab intestato heres sit*), ambii pot pretinde succesiunea, dacă nu există altul care să fie de asemenea îndreptățit după dreptul civil: *si uero nemo sit alius iure ciuili heres...* Deci cuvintele *iure ciuili* fiind aplicate atît eredelui testamentar, cit și celui netestamentar, precum și altuia, eventual, nu mai erau necesare cuvintele *i. l.*

Dacă însă *iure legitimo* ar proveni de la G., ar însemna că juriconsultul nostru îi tăgădula mamei, care era eredele *ab intestat* al fiului, dreptul de a abate la ea moștenirea (*hereditatem auocare*), de la aceia care erau *bonorum possessores secundum tabulas*, acordată ei în urma unui *scf.* (*ex senatus consulto*); contrariul ar fi absurd, pentru că pretorul nu se putea revolta contra unui *nouum ius* introdus prin *scf.*, și încă împotriva echității care apăra dreptul de succesiune recunoscut mamei. *Scf.*ul care îi dădea mamei acest drept era *scf.*ul tertullian, și pe acesta G. îl cunoștea și-i făcuse chiar o monografie (III, 33, 33^b).

Deci glosa este aici intercalată în textul lui G., într-o epocă în care succesiunea mamei la averea fiului era asigurată — *legitima hereditas* (sec. IV) — inițiată, decamdată, printr-o breșă (*scf.*ul tertullian).

Sensul fals al textului este dedus prin repetarea a ceea ce găsim și sup., § 119.

⁹⁷ *Sectio bonorum* este procedura de lichidare a averii. Deși G. nu o denumește așa, înțelegem totuși că despre ea e vorba. În IV, 146, G. va reveni asupra ei, cînd va vorbi despre *interdictum sectorium*.

Bunurile se vindeau aceluia care oferea mai mult; cumpărătorul dobîndea proprietatea quiritară și devenea titular al creditorilor și debitor al debitorilor (Carrelli, *Per una ipotesi sulla origine della bon. uend.*, SDHI, 1938, p. 429—482).

În această procedură neexistînd un raport direct între insolubilul care suferise *publicatio bonorum* — sau *decuius*, a cărui succesiune era vacantă — și dobînditorul bunurilor (*bonorum sector*), intervenea statul, care confisca bunurile, vinzîndu-le nu în numele insolubilului sau al autorului, ci în propriul său nume.

⁹⁸ Este posibil ca prin *potest ut* un glosator să fi înțeles să sprijine opinia că dreptul roman era completat prin opera pretorului; G. nu putea susține validitatea unui testament revocat sau distrus, printr-o frază care nu menționa dreptul pretorian.

testatorul n-a mai voit ca el să aibă valoare, căci pînă acolo s-a mers încît, chiar dacă i-a tăiat aceleia șnurul, el încă continuă să rămînă valabil după dreptul civil. Ba chiar dacă a distrus ori a ars tăblițele testamentare, aceasta încă nu înseamnă, cituși de puțin, că cele ce au fost scrise acolo încetează a mai rămîne valabile, măcar că dovedirea lor este anevoioasă ⁹⁹.

[Concurs de drepturi succesoriale]

151^a. Ce urmează de aici? Dacă cineva reclamă *bonorum possessio* asupra unei succesiuni fără testament (*ab intestat*), și în același timp vine să reclame dreptul la moștenire și unul care este instituit moștenitor prin testament (va fi de la sine înțeles că acesta va fi respins prin excepțiunea de dol ¹⁰⁰, dacă se va face dovada că intenția testatorului a fost ca moștenirea să treacă la cei ce ar fi îndrituiți la succesiunea fără testament. Dacă însă nu cere nimeni *bonorum possessio* asupra unei succesiuni fără testament atunci vine statul (*populus*) și anulează dreptul de succesiune al moștenitorului scris, ca fiind nedemn ¹⁰¹; aceasta pentru că nu cumva moștenirea să ajungă într-un fel oarecare la unul pe care testatorul nu a voit să-l aibă moștenitor *). Și acest lucru a fost statornicit astfel printr-un rescript al împăratului Antoninus ¹⁰².

[Categoriile de moștenitori]

152. Moștenitorii sînt numiți sau *necessarii*, sau *sui et necessarii* sau *extranei*.

153. *Necessarius heres* este sclavul care, odată cu eliberarea, a fost instituit moștenitor; se numește astfel pentru că, fie că vrea, fie că nu vrea, el oricum, îndată după decesul testatorului, devine simultan liber și moștenitor.

154. De aici s-a luat obiceiul ca cel care își are incurcate propriile socoteli să elibereze și totodată să instituie pe un sclav al său moștenitor în primul sau în al doilea grad sau chiar într-un grad mai depărtat, pentru ca în felul acesta, dacă nu s-ar putea face față creditorilor, lucrurile

* 2¹/₂ rinduri ilizibile: *Sane is per exceptionem doli mali repellitur, si modo ea mens testatoris fuisse probatur, ut ad eos qui ab intestato uocantur perveniat hereditas. Si vero nemo ab intestato possessionem petierit, populus scripto heredi quasi indigni auferet hereditatem. ne ullo modo ad eum, quem testator heredem habere noluit* — Krüger (prima frază) și Huschke — Bizoukides (a doua frază). (Vezi și Dubois.)

⁹⁹ Quoque („ba chiar”) înseamnă un accent energic asupra lui *delere tabulas* față de *linum incidere*, deși ideea aceasta era deja exprimată prin *quin etiam* („chiar dacă”). Deci *nililo minus desinent* nu este fals (cf. Kübler, *Das röm. R. in der klass. Zeit.*, 1936: alte detalii la von Schirmer, *Vom Widerruf des Testam.*, ZS, 1886, p. 1—30: GI, § 256).

¹⁰⁰ E greu de precizat originea incuviințării, aici, a excepțiunii de dol, dat fiind că acolo unde urma să se vorbească despre dreptul pretorian textul este ilizibil.

¹⁰¹ Cf. Nardi, *I casi d'indegnità nel dir. successorio rom.*, Milano, 1937, 380 p. (SDIII, 1940).
¹⁰² De remarcat că Antoninus Pius a fost primul care a reglementat raporturile dintre succesorul testamentar și cel *ab intestat*, și că, la data redactării textului, Antoninus trăia.

să fie vindute mai degrabă pe numele acestui moștenitor¹⁰³, decît pe cel al testatorului însuși, cu alte cuvinte, pentru ca rușinea ce decurge din vînzarea bunurilor să-l atingă mai degrabă pe acest moștenitor, decît pe testatorul însuși¹⁰⁴. Deși, după o relatare a lui Fufidius¹⁰⁵, Sabinus și-ar fi exprimat părerea că și sclavul ar trebui să fie scutit de o asemenea ignominie, întrucît nu din vina lui este pus să suporte vinderea bunurilor, ci dintr-o necesitate legală; dar regula de drept este alta și noi de aceea ne ținem.

155. În schimbul acestei situații neplăcute, i se acordă sclavului un avantaj, anume ca bunurile pe care ar fi să le agonisească după moartea patronului, fie înainte de punerea în vînzare a averii acestuia, fie după aceea, să-i rămînă lui în întregime¹⁰⁶. Iar dacă totuși prin vînzarea bunurilor nu se ajunge a se acoperi decît o parte din datoriile aceluia, încă nu-i vor fi repuse în vînzare bunurile sclavului în contul moștenirii, afară numai dacă nu i-a revenit și lui ceva pe calea acelei succesiuni, cum se întîmplă de pildă atunci cînd, decedînd cineva ca latin, succesorul a devenit mai bogat prin bunurile dobîndite (de la acela *). Oînd însă a fost pus să lichideze bunuri ale altora din alte categorii, și datoriile nu au putut fi acoperite decît în parte, cel mai adesea, ba chiar de obicei, se pun în vînzare chiar propriile bunuri ale acelora, dacă ei vor mai dobîndi ceva ulterior.

156. *Sui heredes* și *necessarii* sînt, precum: fiul sau fiica, nepotul sau nepoata de fiu și, pînă la urmă, și ceilalți descendenți, cu condiția numai ca aceștia să se fi aflat sub *potestas* a lui *decius* la data morții lui. Dar pentru că nepotul sau nepoata să fie *sui heredes* nu este de ajuns ca ei să se fi aflat sub *potestas* a bunicului în momentul morții sale, ci mai trebuie ca și tatăl, la rîndu-i, să fi încetat a fi *suus heres*, pe cînd propriul său tată mai trăia încă, și aceasta fie print-o moarte pre-

* *ex eo quod* — Savigny—Kübler (întregire).

¹⁰³ Dreptul civil dădea posibilitatea instituirii unui sclav ca moștenitor; de aceasta profitau aceia care, știindu-și incureate propriile afaceri, preferau să instituie un sclav, eventual unul cumpărat *ad hoc*, care să ia asupra-și rușinea rezultată de pe urma vînzării forțate a succesiunii de către creditori. Scopul era ca insolubilul, nedemn de orice considerație (Cic., *Pro Cluent.*, 42), să nu piardă *ius honorum* și poate chiar *ius suffragii* și, cu atît mai mult, posibilitatea redresării lui patrimoniale. Astfel că, instituindu-l moștenitor, todată eliberîndu-l, creditorii, prin aplicarea riguroasei *manus iniectionis* și vînzarea la licitație a bunurilor insolubilului, își recupeau creanțele, pe cit posibil.

¹⁰⁴ Pentru condițiile care trebuiau îndeplinite de un *heres necessarius*, v. inf., §§ 186—189 și 267; iar pentru *necessitas iuris*, introdusă prin argumentul *quia non suo uitio* sau prin *siue uelit siue nolit* (II, 153), v. Mayer-Maly, *Obligamur necessitate*, ZS, 1966, p. 47—67.

¹⁰⁵ Denuțind practicarea obiceiului odios al unor stăpîni de a scăpa de dezonora în solvabilității cu ajutorul sclavilor, G. amintește opinia lui Sabinus, care voia ca *heres necessarius* să păsească la data eliberării în rîndul semenilor cu onoarea nepătată de tarele fostului stăpîn; deși sabinian, totuși aici G. apare ca adept al altei soluții (*sed alio iure utimur*), fără să dea amănunte: dealtfel, imprudent ar fi fost să susțină, în clar, soluția radicală, căci s-ar fi expus acuzării de încitare a sclavilor, așa că lasă pe cititorii să-i deducă punctul de vedere.

Fufidius [Chius], nume provenit din Aufidius (Kipp, *Gesch. d. Quellen*, ed. 4, 1919, p. 119), este citat în textele juridice de patru ori, din care odată aici, de G.; poate contemporan cu C. Cassius Longinus (Kunkel, *Herk.*, p. 136).

¹⁰⁶ Este absurd să admitem vînzarea parțială (*pro portione*) a bunurilor insolubilului — cuvîntul *reseruentur*, frecvent în izvoarele postclasice, nu trebuie exclus nici din vocabularul lui G.; de aici deducția că întregul § nu este glosemă, cum crede Solazzi (*Gl. a G.*, p. 335).

matură, fie pentru că a ieșit, indiferent cum, de sub *potestas*; numai atunci, într-adevăr, nepotul sau nepoata vin să succeadă în locul tatălui lor.

157. Pentru aceea se și numesc *sui heredes* (moștenitori „interni”), fiindcă țin de aceeași *domus* cu el și sînt socotiți oarecum coproprietari¹⁰⁷, încă din timpul vieții ascendentului. De aici chiar regula că, dacă cineva moare fără testament, moștenirea lui trece, în primul rînd, descendenților lui (*liberi*). Și de aceea se numesc *necessarii* fiindcă, oricum ar fi, de voiesc ori nu, ei devin moștenitori, atît *ab intestat*¹⁰⁸, cît și prin testament.

158. Acestora însă pretorul le îngăduie să se abțină de la o succesiune (impovărătoare), pentru ca mai bine să fie scoase în vînzare bunurile ascendentului.

159. Aceeași soluție juridică va fi și cînd este în joc persoana soției aflate în *manus*, căci aceasta este, în familia soțului, în rînd cu fiica; și la fel și pentru noră, care se află sub *manus* a fiului, căci ea este în rînd cu nepoata.

160. Dar pretorul mai acordă puțința de a renunța la moștenire și celui care se află în *mancipium*¹⁰⁹, cu alte cuvinte de trei ori *mancipat*¹¹⁰, și care odată cu libertatea¹¹¹ a și fost instituit moștenitor, măcar că un *necessarius*, precum sclavul, nu este chiar *suus heres*.

161. Ceilalți, care nu sînt supuși puterii testatorului, se numesc *extranei heredes*. Pînă și copiii noștri, care nu mai sînt sub puterea noastră, cînd sînt instituiți de noi ca moștenitori sînt socotiți extranei. Pentru același motiv, intră în aceeași categorie și cei pe care i-a instituit mama ca moștenitori, întrucît femeile nu pot avea pe copii sub puterea lor; în aceeași categorie mai sînt socotiți selavii care, odată cu libertatea, sînt instituiți moștenitori, iar după aceea manumiși de către stăpînul lor.

162. *Heredesilor extranei* le este dată, în schimb, puțința deliberării¹¹², dacă să primească ori nu o moștenire.

¹⁰⁷ *Heres*, înrudit cu *herus* (stăpin, proprietar), a condus la *heredium*, proprietatea moștenită.

¹⁰⁸ După *ius citiile*, moștenitorii *necessarii* erau obligați să primească moștenirea: după *ius honorarium*, o puteau refuza (§ 158).

¹⁰⁹ După ce se arătase că pretorul conde *beneficium abstinendi* moștenitorului necesar (§ 158) și că aceeași regulă se aplică și soției sub *manus* (§ 159), era logic ca aceeași doctrină să fi fost aplicată și celor *qui in causa mancipii sunt* (§ 160).

¹¹⁰ *Id est ter mancipato* — adaus glosat care arată că termenul clasic (*in causa mancipii*) nu le mai era clar juriștilor de mai tirziu.

¹¹¹ Cum în dreptul clasic cel aflat în *mancipium* era cuprins în categoria persoanelor *alieni iuris*, și cum lipsea o expresie proprie, concepută în formă pozitivă, se folosea, pentru a indica starea celui ieșit din *mancipium*, cînd expresia pozitivă *sui iuris esse*, cînd cea negativă în *mancipio non esse*. Tocmai de aceea G. aici folosește impropriu cuvîntul *liber(ius)*.

¹¹² Prin *heres deliberat*, un roman nu putea înțelege altceva decît că moștenitorul stă și cumpănește dacă să accepte sau nu o succesiune. Dacă însă se socotea necesară — sau oportună — mențiunea obiectului lui *deliberare*, spre a deosebi de pildă pe *hereditas de bonorum possessio*, atunci trebuia făcut adausul de *hereditate*. Deci, în adausul *de adeunda hereditate vel non adeunda* nu există suspiciunea unei gloseme cum crede Solazzi (*Gl. a. G.*, II, p. 343).

[Succesiuni prejudiciabile]

163. Dar fie că cel căruia i s-a dat posibilitatea să se abțină de la o moștenire s-a amestecat totuși în bunurile succesiunii, fie că cel căruia i s-a dat timp să delibereze dacă să primească ori nu o succesiune și a acceptat-o, aceștia nu vor mai avea puțința, după aceea, să o abandoneze, afară numai dacă în cauză este vorba de un minor sub 25 de ani. În adevăr, pretorul le vine în ajutor oamenilor de această vîrstă, căci cum sînt amăgiți în tot felul de alte împrejurări, tot așa sînt și atunci cînd acceptă cu ușurință o succesiune prejudiciabilă.

Dar eu știu că divinusul Hadrian a acordat o asemenea scuză chiar și celor trecuți de 25 de ani, cînd, după acceptarea succesiunii, a eșit la iveală o datorie enormă, care la data acceptării era ascunsă¹¹³.

[Tempus deliberandi]

164. *Heredesilor* extranei li se acordă de obicei o *cretio*, adică un interval de timp în care să chibzuiască dacă să accepte o succesiune; iar dacă nu o acceptă pînă la finele termenului, să fie înlăturați. Pentru aceea se și cheamă *cretio*, fiindcă *cernere* este tot una cu a discerne și a decide.

165. Prin urmare, ori de cîte ori ar sta scris așa : „*Tu, Titius, să fii moștenitorul*”, noi trebuie să mai adăugăm : „*și trebuie să te hotărăști în următoarele 100 de zile, de cînd vei fi aflat sau de cînd vei fi avut posibilitatea să afli, pentru că, dacă nu te vei hotări, dezmoștenit să fii*”¹¹⁴.

166. Și atunci, dacă cel care a fost astfel instituit moștenitor și dacă va voi să fie el moștenitorul, va trebui ca în termenul lăsat pentru deliberare să se pronunțe, adică să rostească următoarele cuvinte :

¹¹³ În acest §, ca și în cel corespunzător din G. Aug. (II, 24, 33), se discută soarta unei *hereditas damnosa*. Se făcea distincția : pe cînd *heredes extranei* o puteau refuza, *heredes sui* nu, decît prin îngăduința pretorului (*beneficio praetoris*). În schimb, dacă ambii erau minori și se *immiscuerint* într-o atare succesiune, pretorul le venea în ajutor (*praetor succurit*), prin artificul restituțiunii *in integrum*; Hadrian a extins artificul și la *maiores XXV annorum*, dar tot prin *cognitio causae* a pretorului.

¹¹⁴ Aici este vorba de legatul lăsat extraneiilor, cărora testatorul le-a pus o condiție și un termen de deliberare. Termenul era de 100 de zile de la data aflării acestui lucru sau a posibilității de a îndeplini condiția *in diebus... quibus scieris poterisque*. Condiția potestativă era socotită împlinită atunci cînd nu i se putea imputa nimic celui onorat de *decius*; acela avea să facă cele necesare pentru îndeplinirea condiției, iar dacă o împrejurare oarecare îl împiedica de a săvîrși actele concrete ale adițiunii, erau aduse atenuări principiului, trecîndu-se chiar dincolo de cea de-a 100 zi. După Labeo și Iavolenus (P. Krüger, *Gesch. der Quellen*, p. 178) nu intrau în termenul fixat de testator zillele în care cel onorat nu fusese în situația de a îndeplini condiția. Opinia acestora se explică (Ferrini, *Teoria dei legati e fedecomessi*, Milano, 1889, p. 367), prin asimilarea termenului prefixat pentru îndeplinirea condiției, cu formele anologice de la *cretio vulgaris*, de care G. va vorbi mai departe (§ 173).

Indicarea moștenitorului într-un testament are aceleași efecte ca la transmiterea *ab intestat*, anume contopirea patrimoniilor defunctului și instituitului (*successio in uniuersum ius defuncti*), asemenea principiului modern (*le mort saisit le vif en état*).

Evident că, pentru a se produce acest efect cînd instituitul era un *extraneus*, trebuia arătat că există un act de voință din partea lui, act numit *additio*, care face ca *facultas aquirendi* de pînă aici să înceteze.

„Fiindcă P. < Mevius * > m-a instituit moștenitor prin testamentul său, m-am hotărât să accept această moștenire și să o iau în primire”¹¹⁵.

Iar dacă nu s-a pronunțat în termenul convenit, urmează să fie exclus; și nu-i va folosi la nimic dacă se comportă ca moștenitor, cu alte cuvinte dacă se folosește de bunurile ereditare întocmai ca un moștenitor.

167. În schimb, cel care este instituit moștenitor fără *cretio* sau cel care este chemat după lege la succesiunea *ab intestat* poate deveni moștenitor, și deci dobîndi succesiunea, fie făcînd *cretio*, fie comportîndu-se ca un moștenitor, fie, în sfîrșit, printr-un act de pură intenție; acestuia i se dă putința să facă acceptarea succesiunii în cît timp voiește; de obicei însă pretorul fixează el, la stăruința creditorilor succesiunii, termenul pînă la care, dacă vrea, cineva poate să accepte succesiunea, iar dacă nu vrea, să permită creditorilor să vindă ei bunurile defunctului¹¹⁶.

* Mevius — Lachmann (Tilius — V).

¹¹⁵ Pentru *adeo cernuque*, Plinius (*Epist. ad Traianum*, X, 75) atrăsese atenția asupra inversiunii necorecte a termenilor.

Formula (la *cretio*) constă dintr-o frază cu subordonata cauzală: *Quod P. Maevius me heredem instituit*. Subordonarea ideilor, prin menționarea împrejurărilor constitutive ale cazului în speță și care justifică adăugirea și creșterea la succesiunea testamentară, este o regulă de sintaxă juridică. Se arată mai întîi cauza care motivează actul de drept privat (IV, 24: *sed nominata causa ex qua agebat*) așa cum la *manus iniectio* (IV, 21) sau la *reindicatio* (IV, 16) se expuneau motivele care le provocaseră.

Exprimarea *si pro herede gerat... tamquam heres* este tautologică: „se comportă ca moștenitor cel care face acte de moștenitor”; lipsit de redundanță ar fi: *tamquam dominus* (Ulp., 22, 26).

¹¹⁶ Textul acesta trebuie neapărat pus în legătură cu altul, atribuit tot lui G. (I, 18 *ad edictum prouinciale* — cf. Bizoukides, III), care vorbește de *Muciana cautio*, aplicabilă în materie de succesiuni testamentare, ca o extindere de la materia legatelor pentru care fusese creată de Q. (P.?) Mucius Scaevola în sec. I î.e.n. E vorba acolo de garanția (*fideiussio*) pe care o dădea legatarul că, pînă la moartea testatorului, *heres* instituit va respecta o condiție suspensiv-negativă, de ex. *Si in Capitolium heres non ascenderit* (Girard, *Man.*, 826). Suspendarea condiției suspenda delatațiunea însăși. Cum îndeplinirea condiției nu putea fi constatată decît la moartea instituitului, practic, cel chemat la *uniuersum ius* nu se putea bucura de *hereditas*. Și tocmai de aceea *cautio Muciana* înlesnea ca delatațiunea și dobîndirea să aibă loc de îndată (*statim* — § 169), considerînd ca împlinită condiția negativă, iar pe cel chemat, în mod definitiv erede. Condiția suspensivă se transformă astfel în obligația de transmitere a succesiunii (cf. Fadda, Selaljoja, Schupfer în: *Nuovo Dig.*, III, 18), așa precum obligația instituitului fără *cretio* — căruia acea condiție nu i se punea — declanșa oricînd *heres* vroia.

Cînd G. spune că *additio* poate fi făcută prin *nuda uoluntas*, nu se referă la un simplu act psihologic (Buckland, *Le constituit possessoire*, p. 378; contra Ihering, *La volontà dans la possession*, 1889), căci problema unui *animus (intellectus, mens, uoluntas possidenti)* din partea stăpînului, care a achiziționat prin sclav, incurcă oarecum. Într-adevăr, intenția sclavului *accipiens* de a înapoia (*animus reuertendi*) stăpînului său posesiunea trebuie socotită ca o atitudine exterioră, de felul celei a albinelor sau a porumbeilor care se întorc la stup sau la stăpîn din instinct (sup., § 68). Cînd G. raportează această *uoluntas* la sclav, o menționează *zum Beispiellos* (Gradenwitz, *Interpolationen*, p. 220). Dealtfel, principiul *nuda uoluntas*, nestabil în încă a fi clasic, creează suspiciunea că *uel... hereditatis* ar aparține unui postgalian, care cunoștea noua teorie în legătură cu acceptarea și repudierea unei succesiuni prin simpla voință (Solazzi: *Gl. a G.*, p. 314).

Cum *legitimum ius* se referea numai la eredele chemat de l. XII T. și numai lui singur îi era permisă *cretio*, urmează că mama accepta o moștenire de la fiul ei, prin procedura *pro herede gestio*. Pasajul *Solet... uendere*, aparent lipsit de legătură cu textul precedent, este, sigur, originalul lui G.: aici ar fi trebuit însă arătate cele două procedee de acceptare a unei succesiuni; 1) cel normal, cu *interrogatio in iure*, și 2) cel excepțional, cînd eredele evita *interrogatio*, dar avea un *tempus deliberandi*, după cît de mari erau insistențele creditorilor. În V, găsim al doilea procedeu, primul fiind șters de comentator, ca nemaicorespunzînd vremii sale.

168. Dar, după cum cel care a fost instituit moștenitor cu *cretio* nu devine moștenitor decit dacă a acceptat succesiunea, tot așa va fi și exclus, dacă n-a făcut *cretio* în termenul fixat pentru aceasta; și atunci, chiar dacă și-a propus ca, înăuntrul termenului pentru *cretio*, să nu accepte succesiunea, el mai poate totuși, prin regretarea faptului, să devină moștenitor, făcând *cretio* chiar și peste termenul de răzgîndire.

169. După cum însă poate deveni moștenitor, printr-un simplu act de voință, unul care a fost instituit moștenitor fără *cretio* sau altul care este chemat *ab intestat* prin efectul legii, tot așa de bine pot fi ei excluși pe loc de la moștenire, și printr-o hotărîre contrară.

170. Orice *cretio* este limitată la un anumit interval de timp; și în acest scop s-a socotit potrivit intervalul de 100 de zile. Cu toate că, după dreptul civil, poate fi acordat un interval mai lung sau mai scurt, totuși numai pretorul poate scurta termenele mai lungi.

171. Și deși orice *cretio* este limitată la un anumit număr de zile, totuși uneia i se zice de drept comun (*vulgaris*), iar alteia cu termen fix; de drept comun este aceea pe care am menționat-o mai sus, adică aceea în care se inserează cuvintele: „*de cînd va afla și va putea*”; *cretio* cu termen fix este aceea în care se scriu celelalte, după ce au fost scoase aceste cuvinte.

172. Între aceste două feluri de *cretio* este o mare deosebire. Căci, pe cînd la *cretio* de drept comun nu se poate tăia nici măcar o zi, afară numai de acele zile pînă la care cineva va fi aflat că a fost instituit moștenitor și a avut deci posibilitatea să hotărască, dimpotrivă, la *cretio* cu termen fix, acordată chiar și aceluia care nu știe că a fost instituit moștenitor, zilele curg fără întrerupere; tot așa și pentru cel care, din cine știe ce motive, este împiedicat să se hotărască; și cu atît mai mult va fi socotit, tot astfel fără limită, termenul celui care a fost instituit cu o condiție: urmează de aici că cei interesați găsese că e mai bine și mai potrivit să se folosească de *cretio* de drept comun. *Cretio* cu termen fix se cheamă *continua*, pentru că termenul curge fără întrerupere*.

173. Cum însă aceasta e prea rigidă, se recurge de preferință la cealaltă; de unde chiar și numele de *cretio vulgaris*¹¹⁷.

Despre substituțiuni

174. Uneori rînduim două sau mai multe grade de moștenitori, precum: „*Lucius Titius, să-mi fii tu moștenitorul, dar să te decizi în următoarele 100 de zile de la data la care vei afla aceasta și vei putea. Iar dacă*

* Zulueta. (Cu *continua haec*... , David—Nelson intrerupe fraza, trecînd restul (*Unde... uti*) la § 173.)

¹¹⁷ În interpretare strictă, *dies* ar fi trebuit să curgă de la moartea testatorului (*a morte testatoris*); cum aceasta ar fi părut prea rigidă (*durum*), se mergea la interpretarea voinței probabile a aceluia, *dies* urmînd a fi înțelese continui, numai *quibus scieris poterisque*; sclavul deci nu putea face *cretio* decit după eliberare.

G. nu vorbește despre alte două forme: a) *cretio simplex* (inutilă, intrucit nu exista nimic de moștenit), amîntită de Cicero (*Ad Att.*, 11, 12, 4), și b) *cretio libera*, fără recomandarea precisă din partea testatorului asupra modului acceptării (*Ad Att.*, 13, 46, 3); se poate ca acelea să nu mai fi fost în uz în vremea sa sau să fi constituit simple speculații ciceronene.

nu te vei decide, dezmoștenit să fii. Și atunci moștenitor să fie Mevius și să se pronunțe el în termen de 100 de zile”, și celelalte; după aceea, putem substitui cit voim.

175. Și ne este îngăduit să substituim în locul unuia pe altul sau pe mai mulți, după cum și invers, să substituim în locul mai multora, pe unul singur sau pe mai mulți¹¹⁸.

176. Astfel că moștenitorul de primul grad înscris într-un testament devine singur moștenitor dacă acceptă moștenirea, iar substitutul este exclus; neacceptînd-o, este îndepărtat, chiar dacă a girat ca moștenitor, și succede în locul său substitutul. În sfîrșit, dacă succesorii sînt de mai multe grade, se vor produce prin același procedeu aceleași efecte pentru fiecare grad.

177. Dacă însă a fost acordat un termen de gîndire fără clauza dezmoștenirii, adică prin aceste cuvinte: „Dacă nu te vei decide tu, atunci moștenitor să fie P. Mevius”, aici apare distincția că, dacă a girat ca moștenitor mai înainte de a fi renunțat la acceptare, atunci este admis substitutul pentru o parte, și amîndoi devin moștenitori, cu părți egale; iar dacă nici nu se decide și nici nu girează ca moștenitor, atunci, evident, va fi cu totul înlăturat și va veni substitutul la întreaga moștenire.

178. Sabinus a fost însă de părere că atîta timp cit cineva are puțința să reflecteze, și în chipul acesta să devină cu prioritate moștenitor, substitutul nu va fi admis, chiar dacă s-a comportat ca moștenitor; cînd însă termenul de deliberare a expirat, atunci va putea fi admis substitutul, chiar și în locul aceluia care s-a comportat ca moștenitor. Alții au fost însă de părere că, dincolo de termenul deliberării, cineva poate admite un substitut parțiar (*in partem*) în locul celui care a girat ca moștenitor, și atunci nu-și mai are rostul referirea la *cretio*.

179. Copiilor noștri impuberi, pe care-i avem sub *potestas*, nu numai că le putem pune în loc alți moștenitori¹¹⁹, așa cum am arătat mai sus, cu alte cuvinte să ne fie altul moștenitorul, și nu numai în cazul cînd nu vor mai fi în viață moștenitorii instituiți, dar chiar și atunci cînd acei moștenitori existau cu noi, la moartea testatorului, dar au murit fiind încă impuberi, și acestora încă li se poate substitui un moștenitor—și iată cum: „Fiul meu, Titius, să-mi fie moștenitor. De se va întîmpla însă ca acest fiu al meu să nu-mi mai fie moștenitor sau s-ar întîmpla să-mi fie moștenitor, dar să moară înainte de a fi în stare a discerne, atunci moștenitor să-mi fie Seius”.

180. În cazul în care nu ar exista un fiu moștenitor, atunci substitutul devine el moștenitor tatălui; dacă totuși a existat un fiu moștenitor, dar acesta a încetat din viață înainte de a fi împlinit vîrsta pubertății, atunci substitutul va deveni moștenitor fiului însuși. În felul acesta, avem

¹¹⁸ Odată admisă substituția pupilară, era normal ca unui erede să i se poată substitui altul. În privința aceasta jurisconsultii romani nu se pierdeau în discuții. În surplusul de explicații *uel unum, uel plures, in unius locum*, cînd s-ar fi putut spune același lucru, fără repetarea neelegantă a lui *pluresue* și a lui *substituere*, se vede un indiciu de remaniere a glosatorului.

¹¹⁹ Substituția pupilară este extinderea postumă a puterii paterne asupra descendenților, pînă la epoca pubertății. Mama nu poate face o substituție pupilară, cum nici tatăl pentru fiul emancipat (Visky, *Note critiche ed csegetiche alla sostiz:ione pupillare*, BIDR, 1940, p. 31—62).

a face oarecum cu două testamente : unul al tatălui, altul al fiului, ca și cum însuși fiul * și-ar fi instituit moștenitorul ; în realitate este vorba de un singur testament, cu două succesiuni ¹²⁰.

181. Dealtfel, pentru ca nu cumva, după moartea ascendentului, pupilul să se vadă expus riscului unor eventuale neplăceri, s-a luat obiceiul să se facă deschis o substituțiune de drept comun (*vulgaris*), adică chiar în cea parte a testamentului unde instituiam moștenitor pe pupil ; în felul acesta, substituțiunea de drept comun cheamă la moștenire pe substitut chiar și atunci când nu există un pupil moștenitor ; aceasta se întâmplă când pupilul moare în timpul vieții ascendentului, și în acest caz nu mai poate fi bănuiala că i s-ar putea produce substitutul neajunsuri, căci, evident, atita timp cât testatorul este încă în viață, toate cele ce au fost scrise de el în testament rămân necunoscute. În schimb, prin celălalt fel de substituțiune, prin care chemăm la moștenire pe substitut, în cazul când a existat un pupil, dar acesta a murit în timpul pubertății, îl menționăm pe substitut separat, pe niște tăblițe ulterioare, pe care le sigilăm cu un șnur și o ceară anume, iar pe tăblițele anterioare facem mențiunea că, atita timp cât fiul va fi în viață și impuber, tăblițele să nu fie deschise. Mult mai prudent este însă ca substituțiunile {ambele feluri} să fie consemnate {separat} în tăblițele inferioare, căci dacă substituțiunile vor fi sigilate și separate, astfel cum am spus, s-ar putea înțelege că substitutul din primul este altul decît cel din al doilea, dar și că este una și aceeași persoană ¹²¹.

182. Noi putem astfel pune substitut nu numai descendenților impuberi, instituiți moștenitori, ci și celor dezmoșteniți, pentru ca, dacă ar muri înaintea pubertății, să le fie moștenitor acela pe care l-am voit

* David—Nelson omite pe primul *filius* (repetat de trei ori).

¹²⁰ În substituția *vulgaris* despre care G. va vorbi (în II, 181), un tată putea să menționeze, în locul instituitului, pe substituiții lui. Aici este discutat cazul testatorului, care, după ce și-a ales moștenitorul și pe acesta l-a instituit, vine de-i institue acestuia pe eredele lui, pentru eventualitatea când ar muri înainte de pubertate, deși acela, devenit *sui iuris* prin moartea tatălui, totuși nu ar putea face testament, din cauza impubertății. În fond nu este vorba de substituțiune, ci de o a doua instituire, făcută de tată pentru copil și privitor la averea acestui copil ; atit este de adevărat aceasta încît *pater familias* poate exhereda pe un copil și totuși să-l institue acestuia un erede : ceea ce constituia opinia lui G. ; dar după felul în care expune teoria unui singur testament, s-ar putea presupune și că era susținătorul celeilalte doctrine, căci prin *testamentum factum sibi et filio*, deși se reglementa soarta juridică a două succesiuni (*hereditatis iunctae patris et filii*), se vede bine că era vorba de un singur patrimoniu, cel patern, pentru dubla eventualitate avută în vedere.

¹²¹ A. Tatăl, care voia să facă o substituție pupilară, avea obligația să-și facă mai întii testamentul pentru instituirea moștenitorului. E mult mai prudent, spune G., ca substituția pupilară să se facă separat, pentru ca substitutul să nu grăbească moartea copilului, împiedicîndu-l de a ajunge la majorat, în care caz substituția pupilară cădea.

B. În ultima frază (*Sed longe . . . substitutus*), de notat explicația prolixă, lipsită de legătură cu cele expuse anterior. De aceea, unele cuvinte, din această ultimă frază, au și fost șterse din unele ediții ; de pildă, Mommsen elimină pe *separatim* și *consignatae uel*, iar David—Nelson, după Goeschen, pe *alter* (în V : *altera*). Aceste cuvinte nu au nici un sens sau, dacă au vreunul, este contrariu adevărului, așa că nu pot fi considerate ca reprezentînd explicații autentice ale lui G. Substituirile *se s c r i u*, nu *se c o n s e m n e a z â* pe tăblițele celui de-al doilea testament (*separatim in inferioribus tabulis scribimus*), așa că *separatim* cu *utrumque genus . . .* este fals, fiindcă nu e *separare*, de vreme ce cele două substituții sint întrunite într-un singur testament.

noi. Și dacă în felul acesta pupilul a dobândit ceva de la rude prin moștenire, legate sau donații, toate acestea să treacă la substituit¹²².

183. Cele ce am spus despre substituția descendenților impuberi și a moștenitorilor instituți ori dezmoșteniți, aceleași subînțelegem că se aplică și postumilor.

184. Dar unui *extraneus heres* instituit, noi nu-i putem pune pe altul în loc, astfel că, dacă a existat un moștenitor, iar acela a decedat într-un anumit interval, nu-i poate urma altul ca moștenitor; singurul lucru ce ne e permis este să-l obligăm pe acesta ca, printr-un fideicomis, să transmită mai departe întreaga noastră moștenire sau o parte din ea: în ce constă regula aceasta vom arăta la locul potrivit¹²³.

[Instituirea sclavilor]

185. Dar ca și oamenii liberi, tot astfel pot fi instituți moștenitori și sclavii, atît ai noștri cît și ai altora.

186. Sclavul nostru însă trebuie declarat liber simultan cu instituirea ca moștenitor, și anume în chipul următor: „*Sclavul meu Stichus să fie liber și moștenitorul meu*” sau „*moștenitor și liber*”¹²⁴.

187. Căci dacă a fost instituit moștenitor fără libertate, el nu poate deveni moștenitor, chiar dacă după aceea a fost eliberat de stăpîn, deoarece instituirea ca moștenitor nu s-a făcut în raport cu capacitatea lui juridică; iar dacă cumva a fost înstrăinat, încă nu va putea dobîndi succesiunea cu incuviințarea noului stăpîn.

188. Și totuși, dacă cel care a fost instituit moștenitor odată cu eliberarea a mai dăinuit în aceeași situație, va deveni liber în baza testamentului și, implicit, *heres necessarius*. Dacă însă eliberarea a fost făcută de însuși testatorul, sclavul va putea accepta moștenirea după propria-i chibzuință; iar dacă a fost înstrăinat altuia, va fi obligat să o primească cu incuviințarea noului stăpîn; în felul acesta, stăpînul va deveni moșteni-

¹²² Regula că tatăl nu poate dispune de lucrurile fiului său, substituindu-i acestuia pe altul, a invins: procedînd altfel ar fi însemnat să facă cu anticipație testamentul acestuia; și totuși, dacă tatăl exhereda pe flu, putea numi, în locul lui, un substituit.

¹²³ *Per fideicommissum obligemus*: bănuim că nu putea spune așa ceva G., intrucit prin fideicomis putem r u g a, iar nu o b l i g a, așa cum, de fapt, a și spus-o în § 277.

Textul *totam uel pro parte* rupe armonia, căci substitutului la întreaga moștenire trebuia să i se contrapună fideicomisul pentru întreaga succesiune.

Secvența celor doi *ut* în aceeași frază nu cadrează cu eleganta simplitate a stilului lui G.

¹²⁴ Capacitatea de a fi instituți o au cetățenii, în nici un caz un sclav fără stăpîn, căci capabil trebuia să fie, în realitate, stăpînul. Instituirea sclavului altuia (*seruus alienus*) echivalează cu instituirea indirectă a stăpînului; principiul era puternic în drept (depășirea limitelor lui, în citeva cazuri: inf., § 264). Cum nimeni nu putea deveni moștenitor fără să fie liber și nici nu era posibil să se acorde prin testament libertatea înainte de a se fi indicat moștenitorul, urmează că sclavul nu putea deveni *heres necessarius*, în stare să refuze moștenirea, dar nici nevoit să facă *additio*; deci, aici un cerc vicios. Dispoziția ar fi fost deci imposibilă, dacă considerentele practice n-ar fi fost mai puternice decît raționamentele sofistice. Pentru realizarea simultană a dorinței testatorului, s-a ocolit dificultatea, întrunindu-se cele două dispoziții testamentare într-o singură frază.

Cum formalismul nu îngăduia inversarea cuvintelor din tiparul fix și solemn (*liber heresque*), înseamnă că *heres liberque* nu-i aparțin lui G.; alte amănunte sup., §§ 153 și urm.

tor, prin mijlocirea lui, căci acesta însuși nu poate fi nici moștenitor, și nici liber¹²⁵.

189. La fel și sclavul altuia, dacă mai dănuia în această situație, căci, odată instituit moștenitor, era obligat să accepte succesiunea cu încuviințarea stăpînului, iar dacă a fost înstrăinat și de către acesta, fie în timpul cit trăia testatorul, fie după moartea acestuia, dar în orice caz înainte de a se fi făcut *cretio*, sclavul trebuia să accepte moștenirea cu încuviințarea noului stăpîn (*iussu noui domini*); iar dacă era eliberat, putea accepta moștenirea după propria-i chibzuință¹²⁶.

190. Dacă însă sclavul altuia a fost instituit moștenitor, dindu-i-se posibilitatea să facă o *cretio* de drept comun, se înțelege de la sine că termenul de deliberare curge din ziua cînd el a aflat că este instituit moștenitor și că nu există nici un impediment pentru a-l asigura pe stăpîn că, la încuviințarea lui, poate face *cretio*¹²⁷.

191. După acestea, să ne ocupăm de legate. Această parte a dreptului pare a fi, în adevăr, în afară de materia discutată, căci noi vorbim despre acele figuri juridice prin care dobîndim bunuri cu titlu universal (*per uniuersitatem*). Dar, cum am mai vorbit, în general, despre testamente și despre moștenitorii instituți prin testamente, este logic ca în cele ce urmează să poată fi tratată și această materie a dreptului.

Legatele

[Felul lor]

192. Există patru feluri de legate¹²⁸: în adevăr, putem lăsa legate fie *per uindicationem* (prin revendicare), fie *per damnationem* (prin obligare), fie *sinendi modo* (sub forma îngăduinței), fie *per praeceptionem* (cu precădere).

¹²⁵ Schimbînd stăpînul, *seruus alienatus* rămînea mai departe în sclavie. Persistă însă îndolala dacă este valabilă sau nu instituirea ca moștenitor a unui sclav, cînd acesta fusese înstrăinat de testator înaintea datei la care îi fusese promisă libertatea. În adevăr, instituind pe sclavul său, testatorul nu demonstra voința ca bunurile sale să treacă la diferiții lui stăpîni ulteriori, aceasta însemnînd modificarea intențiilor lui. Inserarea ipotezelor — cînd a manumisiunii, cînd a alienării — ne determină a le socoti adăugiri făcute de cine știe ce practician, care dorea să vadă examinate toate cazurile posibile.

¹²⁶ Unul din scopurile practice ale instituirii sclavilor — care nu a fost discutat de G. (doar presupus aici) și pînă acum nici de altul (ceva la Mühlerbruch—Glück și Köppen, citați de Ihering, *L'ésprit du dr. rom.*, IV, p. 240) — este dezvăluit de precauția testatorului de a influența indirect ezitarea moștenitorului de a accepta moștenirea, sau de a lăsa să treacă altuia, fiindcă, cesiunea pentru *hereditas legitima* admisă, era în schimb neadmisă testamentar. Pentru a ocoli restricția, testatorul institua anume ca moștenitor al eredelui, căruia voia să-i dea posibilitatea alegerii între a accepta sau a ceda altuia moștenirea, pe un sclav al acestuia, iar pentru eventualitatea că acel sclav instituit va muri și el, institua *coniunctim* pe alți sclavi ai aceluia. La moartea testatorului, proprietarul sclavului putea, la alegere, fie să ordone (*iussu noui domini*) sclavului instituit să accepte moștenirea, fie să-l mancipeze mai departe altuia, căruia să-i cedeze și dreptul de a face adîniunea; iar dacă ulterior ar fi vrut să-și recapete sclavul, făcea un pact fiduciar în sensul acesta. Cu procedeul acesta el obținea valoarea exactă a moștenirii, cumpărătorul recuperîndu-și din prețul vînzării cheltuielile ocazionate.

¹²⁷ Neinformînd pe stăpîn, sclavul îl expunea pe acesta să piardă avantajul unei moșteniri.

¹²⁸ Într-o bună metodică, G. ar fi trebuit să dea aici definiția legatului (ca Iust. Inst., II, 20, 1): *legatum est donatio quaedam a defuncto relicta*. Dezvoltă în schimb, de acum, o materie

193. *Per uindicationem* lăsăm un legat în felul următor : „Lui Titius, eu îi dau și îi las în legat, să zicem, pe sclavul Stichus” ; dar <și * > dacă din cele două cuvinte „dau” și „las” a fost folosit numai unul, încă s-a procedat corect la legatul prin revendicare ; și tot astfel, când s-a găsit mai cu cale, chiar și atunci când legatul a fost formulat așa : „să ia” , „să-și însușească” sau „să culeagă” , încă a fost făcut corect un legat prin revendicare.

194. Și tocmai de aceea legatul se cheamă prin revendicare, pentru că, îndată după acceptarea moștenirii, lucrul lăsat întră pe dată în proprietatea legatarului, potrivit dreptului quiriților ; iar dacă legatarul ar vrea să pretindă acel bun, fie de la moștenitor, fie de la oricare altul care l-ar poseda, va trebui să-l revendice (*uindicare eam rem*) , adică să susțină că obiectul îi aparține lui după dreptul quiriților ¹²⁹.

195. Asupra unui singur lucru nu sînt de acord prudentții, anume : Sabinus și Cassius, precum și ceilalți maeștri ai noștri, socotesc că un legat, astfel făcut, îi revine legatarului imediat după acceptarea moștenirii, chiar dacă el nici n-ar fi știut că i s-a lăsat un legat ; iar <dacă ** >, după ce a aflat, <l-a respins sau chiar numai l-a desconsiderat *** >, ar fi ca și cum nu i-ar fi fost lăsat nici un legat. Nerva însă și Proculus, dimpreună cu ceilalți maeștri ai școlii adverse, socotesc că bunul nu devine proprietatea legatarului, decît dacă acesta ar fi dorit ca lucrul acela să-i aparțină.

Astăzi însă, conform une constituții a divinului Antoninus Pius, vedem că se practică mai mult ceea ce a decis Proculus, căci atunci cînd un latin a fost lăsat, în legat, unei colonii, prin procedura revendicării,

* *et* — Textes ?.

** *sed si (posteaquam)* — precum sugerăm (*et* — V ; *sed* — Girard).

*** *etiam spreum* — Reinach (*non ceperit* — Mommsen ; *et spreuerit* — Kübler ; *et non cesserit* — David—Nelson).

dezbătută peste măsură de juriștii romani, atît cei *ueteres*, cît și clasicii. Materia ocupă aproape un sfert din G.I. (II, 191 — III 87). S-a spus chiar, cu mirare (Genzmer, *La gènesis du fideicomis*, RHD, 1962, p. 319—350), cum a putut un clasic să consacre atîta timp și zel unor chestiuni de importanță relativă. Și totuși, pentru aristocrația, nu după origine ci după avere, legatul devenea, pe măsura extinderii teritoriale a imperiului, o chestiune de mare interes, deci și pentru juriștii secolului II e.n. ; iar instituția, una din raclele orînduirii, era alimentată de mania romanilor de a face legate (Plinius, *Epist.*, 5, 5 și 2, 20 ; satirizarea cu *Testamentum porcelli*, cca 400 e.n. — v. D’Ors, RIDA, 1955, p. 219).

¹²⁹ S-a spus (§ 103), în treacăt, vorbindu-se despre testamentul *per aes et libram*, că romanii se puteau folosi de aceeași procedură liberală și pentru legate ; acum se revine cu amănunte care arată și etapele evoluției. Pornind de la procedura *per uindicationem*, G. arată că transformarea s-a făcut prin distincția dintre *heres* și *familiae emptor* (un interpus, între erede și legatar, la lealitatea căruia testatorul apela pentru a-i transmite întregul patrimoniu, după moarte). Jurisprudența a admis și pentru legat aceeași procedură *per aes et libram* (sup., § 102) care conținea pe cea veche (*propter ueteris iuris imitationem* — § 103), doar cu consecințe juridice diferite (§ 105) ; aici nu mai e vorba de un comandament legislativ, ci de un artificiu de procedură. Efectul cuvintelor de la *familiae mancipatio* (*ita do ; ita lego*), în care se manifesta energie voința individuală, deși aceleași la testamente și la legate, era deosebit : la primele succesiunea era un *uniuersum ius*, cuprinzînd complexitatea averii ; la secunde, se creau drepturi izolate, la un anumit obiect sau anumite obiecte — ca la orice legat.

Astfel a apărut legatul *per uindicationem* — o formă de succesiune cu titlu particular, care a coexistat cu instituirea de erede din vechiul tip de testament roman, ocrotit de l. XII T. Trecerea de la testament la legat s-a făcut treptat : întii, pentru bunurile fungibile, despre care G. va vorbi inf., § 196 ; apoi, pentru cele pe care testatorul le avusese *in bonis*, care deci nu-i aparțineau *ex iure quiritium*, ieșînd astfel din vechiul făgaș (Monier, *Man.*, p. 664).

constituția prevede ca „decurionii să chibzuiască dacă este sau nu cazul să-l accepte, întocmai ca atunci cînd un legat ar fi fost lăsat unuia singur”¹³⁰.

196. Dar numai acele bunuri care aparțin testatorului însuși, după dreptul guiriților, sînt lăsate corect în legatele prin revendicare. În ce privește însă obiectele care se cîntăresc, se numără sau se măsoară, precum vinul, untdelemnul, griul, banii numărați, s-a admis că este de ajuns ca acestea să fi aparținut testatorului după dreptul quiriților, la data decesului. Privitor, în schimb, la restul bunurilor, s-a decis că acestea trebuie să fi fost în proprietatea quiritară a testatorului și într-un moment și în altul, adică atît la data întocmirii testamentului, cît și la aceea a morții testatorului; altfel, legatul este nul¹³¹.

197. Aceasta este, evident, situația în dreptul civil. Ulterior însă, la propunerea împăratului Nero, s-a dat un senatusconsult prin care s-a stabilit că dacă cineva a lăsat prin legat un bun care nu i-a aparținut niciodată, legatul va fi valabil, ca și cum ar fi fost lăsat în cea mai temeinică formă juridică; iar cea mai temeinică formă juridică este aceea a

¹³⁰ În continuare, în partea finală despre legatul *per uindicationem*, se relatează cazul legatului lăsat unei colonii de un *latinus* sau de patronul lui; mai mult decît oricare alt legat, astfel de legat solicitînd precauție la acceptare. Se reproduc cuvintele constituției: *Deliberent, inquit, decuriones, an ad se uelint pertinere...*

Acest § a suscitat discuții, privind: autenticitatea galiană; fondul chestiunii ineseși; determinarea datei publicării G.I.

Faptul că împăratul Antoninus, intervenind într-o controversă a celor două școli rivale privind regimul juridic al legatelor, a arbitrat cu constituția mai sus amintită, atrage atenția; și, mai important, că G., care era sabinian, ar fi înclinat în favoarea soluției proculiene; aceste observații permit să se creadă, pe temeluri de formă, că pasajul (*sed hodie... legatus esset*) nu poate fi al lui G. (Knip, *RGLG*, p. 3 și urm.; Beseler, *Beiträge*, II, p. 103).

Începînd de la acest §, pînă la finele operei, numele Antoninus Pius este însoțit de epitetul *diuus*, deci la data redactării acestui pasaj, acel împărat nu mai trăia (161 e.n.); de aici, îndicînd că data publicării Instituțiilor a fost acel an (cf. Appleton, *Les interpolations*, p. 197—241).

Rescriptul lui Antoninus nu este, cum s-a crezut, în legătură cu capacitatea juridică a unei colonii de a primi legate (Wlassak, *ZS*, 1910, p. 206; Mittels, *Röm. Priv. R.*, I, p. 379 ș.a.), căci textul nu face nici pe departe aluzie la așa ceva, ci este numai o recomandare imperială adresată decurionilor, ca, în conciliile lor municipale, să delibereze atent asupra acceptării legatelor lăsate coloniilor, fiindcă printre acestea sînt unele care comportă mai multe sarcini decît avantaje, referindu-se, în speță, la un latin iunian, lăsat în legat, cu peculiuul său, unei colonii. Cum latinii iuniani trăiau liberi și mureau sclavi, iar averea pe care o lăseau trecea la patronul lor, așa cum se întimpla cu peculiuul la moartea sclavului, înseamnă că a lăsa în legat pe un latin era tot una cu a lega și peculiuul acestuia. Cum însă peculiuul putea fi un patrimoniu grevat de un pasiv, sancționat prin acțiunea de *peculio*, îndreptată împotriva patronului, acțiunea în cazul nostru ar fi urmat să fie îndreptată contra coloniei. Prin urmare, datoritiile absorbînd peculiuul, coloniei nu-l mai rămîn din legat decît încurcături și procese, de exemplu cînd latinul a vîndut din avere sau a tăinuit prețul încasat, prefăcîndu-se că contractează fictiv. Cum asemenea fraude erau de obicei greu de descoperit, colonia trebuia să privească de două ori înainte de a accepta legatul peculiuului unui latin. De aceea, decurionii nu vor avea nici un scrupul cînd îl vor respinge; ei trebuiau să delibereze ca un simplu legatar particular și tocmai acest lucru îl decide rescriptul.

¹³¹ Dovada proprietății testatorului asupra celor lăsate prin legat revine nu legatarului, ci moștenitorului (existînd pericolul, fie ca lucrul să nu fi aparținut testatorului, fie ca acesta — ulterior datei întocmirii testamentului — să-l fi transferat altuia, fie, în sfîrșit, ca proprietatea lucrului să o fi angajat sub forma unei *fiducia*). A impune legatarului obligația probei ar fi răsturnat raportul natural dintre moștenitor și legatar și, în multe cazuri, ar fi făcut legatul ineficient. Dovedirea proprietății testatorului oferea eredului avantajul practic al vocațiunii lui la moștenire, iar legatarului materialul contra eventualei contestări a validității legatului (Ihering, *L'Espr. du dr. rom.*, IV, 74).

legatului prin *damnatio*, cu ajutorul căruia poate fi lăsat prin legat chiar și bunul altuia, cum se va arăta mai jos.

198. Dacă însă cineva a lăsat prin legat propriul său bun, dar, după întocmirea testamentului, pe acela l-a vindut, mulți socotesc nu numai că legatul nu este valabil după dreptul civil, dar nu va fi confirmat nici în virtutea senatusconsultului. S-a spus aceasta așa, pentru că chiar și atunci când cineva a lăsat printr-un legat cu *damnatio* propria-i avere, dar după aceea a înstrăinat-o, mulți socotesc că, deși legatul ar fi datorat în drept, totuși legatarul care l-ar reclama poate fi respins prin excepțiunea de dol, ca unul care pretinde un lucru contra voinței defunctului¹³².

199. Este evident că, dacă unul și același bun a fost lăsat ca legat prin revendicare la două sau mai multe persoane, fie împreună, fie separat, și vin toți să-și împartă legatul, se repartizează la fiecare părțile cuvenite, iar porțiunea celui lipsă se adaugă colegatarilor. Un legat conjunct se lasă așa: „*Eu dau, eu las lui Titius și Seius, prin legat, pe sclavul Stichus*”; iar disjunct, astfel: „*Lui Lucius Titius eu dau, eu las prin legat, pe sclavul Stichus; lui Seius, îi dau, îi las prin legat, pe același sclav*”¹³³.

200. Se pune aici întrebarea al cui va fi ceea ce a fost lăsat ca legat prin revendicare făcut sub condiție, atâta timp cât condiția este pendentă? Maeștrii noștri socotesc că este al moștenitorului, după exemplul unui *statuliber*¹³⁴, adică al sclavului căruia i s-a încuviințat prin testament să fie liber, sub o condiție oarecare; și care, până la îndeplinirea condiției, se știe, continuă să fie sclavul moștenitorului. Maeștrii școlii adverse socotesc, din contră, că în perioada interimară lucrul acela este al nimă-nui; și aceasta, spun ei, se aplică cu atât mai mult când este vorba de legatul lăsat pur și simplu, fără condiție, pentru perioada de dinaintea acceptării legatului de către legatar.

201. *Per damnationem*¹³⁵ lăsăm legate în următorul mod: „*Moștenitorul meu să fie obligat a da pe sclavul meu Stichus*”; dar și dacă ar fi fost scris „*să dea*”, încă este un legat prin *damnatio*.

202. Printr-un astfel de legat, poate fi lăsat chiar și bunul altuia, astfel că moștenitorul are obligația să cumpere și să predea lucrul sau contravaloarea lui.

¹³² Reforma adusă prin *scilul* neronian constind din îngăduința transmiterii unui lucru chiar al altuia, în forma legatului prin *damnatio* (II, 197), dindu-se posibilitatea interpretării, voinței defunctului (*uoluntas defuncti*), constituie o etapă importantă a tendinței de a elibera dreptul de formalism, resimțită mai întâi în dreptul succesoral.

¹³³ E vorba de: a) legatul prin *uindicatio*, lăsat c o n j u n c t la două sau mai multe persoane, asupra aceluiași fond sau sclav (*res legali coniunctim*); b) cel lăsat d i s j u n c t, de asemenea la două sau mai multe persoane, separat fiecareia. În primul caz, fiecare colegatar are dreptul la cite o parte (*partes ad singulos pertinere*); dacă unul din colegatari nu poate dobîndi, partea acestuia se adaugă la partea celorlalți (*deficientis portionem collegatario aderescere*). (Amănunte la Riccobono, *Studi critici*, p. 261.)

¹³⁴ Sclavului eliberat sub condiție, până la împlinirea acesteia, i se spunea *statuliber* (cf. și Ulp., II, 1, 2).

¹³⁵ G. nu cunoaște formula *dare iubeo* (Ulp., XXIV, 4), dar recunoaște ca bună formula *dato*, alături de vechea *damnas esto dare*; de aici indiciul originii mai recente a aceleia: *damnas* este forma sincopată nedeclinabilă a lui *damnatu*, stereotipă cu *esto* (*sunto*) „să fie dator să dea” (Mommsen, *ZS*, 1903, 2; C. Tomulescu, *Iura*, 1966, p. 82).

203. Dar și un bun care nu există încă în natura lucrurilor, numai să fie posibil însă, încă poate fi lăsat ca legat prin *damnatio*, de pildă : „*roadele care se vor produce pe acest fond*”, sau „*copilul care se va naște din acea sclavă*”.

204. Bunul care a fost lăsat printr-un astfel de legat, chiar dacă legatul a fost pur și simplu, nu va trece legatarului pe dată după acceptarea moștenirii, ca la legatul prin revendicare, ci rămîne al credelui în totul. De aceea, legatarul trebuie să-l urmărească printr-o acțiune *in personam*, adică să pretindă că moștenitorul trebuie să-i l dea ; atunci moștenitorul, dacă este vorba de *res mancipi*, va trebui să-l transmită prin mancipațiune sau prin *in iure cessio*, predîndu-i și posesiunea ; iar dacă este *res nec mancipi*, este de ajuns a-l preda prin *traditio*. În adevăr, dacă pe un *res mancipi* l-a predat, fără să-l mancipeze, acela revine de plin drept legatarului prin uzucapiune ; iar uzucapiunea se împlinește, cum am mai spus în altă parte¹³⁶, într-un an pentru lucrurile mobile și în doi ani pentru cele ce sînt prinse de sol.

205. Între acest fel de legat și cel prin revendicare, mai există și altă deosebire, anume : dacă același bun a fost lăsat conjunct la două sau mai multe persoane, prin legatul cu *damnatio*, porțiunile ce se cuvin fiecăreia vor fi (cum se știe *) ca la legatul prin revendicare ; iar dacă a fost lăsat disjunct, fiecăreia din părți i se datorește întregul. Așa se face că moștenitorul datorează unuia bunul, iar altuia contravaloarea. În schimb, la cele conjuncte, porțiunea celui care este lipsă nu trece la colegatar, ci rămîne în masa succesorală.

206. Am spus însă că la legatul prin *damnatio*, porțiunea celui ce lipsește rămîne în masa succesorală, iar la legatul prin revendicare, din contra, ea vine de mărește porțiunea colegatarului, și trebuie menționat aici că aceasta a fost situația în dreptul civil înainte de legea Papia ; iar după legea Papia, dreptul la porțiunea celui care lipsește devine caduc și trece aceloră din testament care au descendenți¹³⁷.

207. Cu toate că la revendicarea părților cade intietatea o au moștenitorii care au copii, și numai dacă moștenitorii nu au copii vin colegatarii cu copii, totuși prin însuși textul legii Papia s-a statornicit că, dacă colegatarul conjunct are copii, el este preferat moștenitorilor, chiar dacă aceștia vor avea copii.

208. Dar cei mai mulți socotesc că ceea ce s-a dispus prin legea Papia, în materie de legate conjuncte, se aplică fără nici o deosebire și la celelalte două legate, atît la cel prin revendicare, cit și la cel prin *damnatio*.

209. *S i n e n d i m o d o* lăsăm legate în felul următor : „*Moștenitorul meu să fie îndatorat a îngădui lui L. Titius să ia pe sclavul Stichus și acela să-l păstreze pentru sine*”.

* constant — Textes ?.

¹³⁶ Cf. sup., § 42.

¹³⁷ Legea Papia confirma o *lex de bonis caducis publicandis*.

210. Acest fel de legat are un cîmp de aplicare mai larg¹³⁸ decît legatul prin revendicare, dar mai restrîns decît cel prin *damnatio*. Într-adevăr, în felul acesta testatorul poate lăsa valabil prin legat nu numai propriul său bun, dar chiar și pe cel al moștenitorului însuși, pe cînd altfel, prin revendicare, nu poate lăsa ca legat decît propriul său bun, iar prin *damnatio* poate lăsa ca legat un bun <chiar> al unui extraneu oarecare.

211. Dacă însă la data morții testatorului lucrul era fie al testatorului însuși, fie al moștenitorului, legatul va fi în totul valabil, chiar dacă la data întocmirii testamentului nu era nici al unuia, nici al altuia.

212. Dar dacă, după moartea testatorului, bunul acela a început să fie al moștenitorului, se pune întrebarea dacă un astfel de legat este valabil sau nu. Cei mai mulți socotesc că nu e valabil. Ce urmează de aici? Dacă cineva a lăsat prin legat un bun care nu a fost al lui niciodată, iar după aceea n-a început să-i aparțină nici moștenitorului vreodată, se consideră, conform *senatusconsultului neronian*, ca și cum i-ar fi fost lăsat moștenitorului prin *damnatio*.

213. Dar după cum cele lăstate prin legatul *per damnationem* nu devin ale legatarului imediat după acceptarea succesiunii, ci rămîn ale moștenitorului, pînă cînd acesta le va transmite legatarului prin *traditio*, *mancipatio* sau *in iure cessio*, — tot așa stau lucrurile și la legatul *sinendi modo*; și tocmai de aceea acțiunea în legătură cu un astfel de legat este și ea o acțiune *in personam* contra moștenitorului, care „trebuie să dea sau să facă ceea ce decurge din testament”¹³⁹.

214. Sint totuși unii care socotesc că printr-un astfel de legat moștenitorul nu pare a fi obligat nici să mancipeze legatul, nici să-l cedeze *in iure* și nici să-l predea prin *traditio*, ci este suficient numai să tolereze ca legatarul să și-l însușească, aceasta întrucît testatorul nu i-a impus nimic mai mult decît să permită, adică să îngăduie, ca legatarul să obțină un bun¹⁴⁰.

215. Un dezacord mai grav intervine în legătură cu acest fel de legat, atunci cînd unul și același bun a fost lăsat, separat, la doi sau mai mulți legatari. Unii au susținut că obiectul este datorat în întregime fiecăruia, la fel ca la legatul prin *damnatio*; <alții, că fiecare trebuie să capete cite

¹³⁸ Comparînd cîmpul larg de aplicare al legatului *sinendi modo*, cu acela mai restrîns al celor *per vindicationem* și *per damnationem*, G. ar fi trebuit să dea mai multe lămuriri. El scrie numai *per damnationem autem cuius libet extranei rem legare potest*, obligîndu-ne pe noi, cititorii, să subînțelegem un *etiam*. Pe cînd la primul legat testatorul nu-l constringea pe crede să dea, ci numai „să nu se opună la ceea ce a lăsat” (*nihil ultra, quam ut sinat*, § 214), în al doilea (§ 202) defunctul impunea eredelui să procure chiar un lucru al altuia („ca să-l dea sau să-i plătească valoarea”: *ut heres redimere rem et praestare aut aestimationem dare*).

¹³⁹ Moștenitorul, ca uzufructuar vremelnice al legatului, putea fi urmărit de legatar cu o *actio in personam* pentru tot ce era obligat prin testament să îngăduie, să dea sau să facă (*sinere, dare, facere*).

¹⁴⁰ În materie de legat *sinendi modo*, nu era acord între juriști (*dissensio* § 215), de vreme ce unii, care reprezentau opinia minorității, mai susțineau că *heres* trebuie să procure lucrul specificat în legat, dacă nu-l avea nici testatorul, nici legatarul (§ 210—211). Un asemenea legat, valorificat eventual judiciar, printr-o *actio in personam*, nu putea duce, în cazul valorificării unui *incertum* (§ 213), decît la o atribuire evaluată, nu însă la condamnarea la dublu, cum crede Zulueta (II, p. 110).

o parte, ca la legatul prin *uindicatio* *) ; în sfârșit, alții au adoptat principiul dreptului primului ocupant (*occupantis melior est condicio*) ¹⁴¹, deoarece prin acest fel de legat moștenitorul este constrins la o prestare pasivă, adică să îngăduie legatarului să dobândească obiectul. Așa că, dacă a îngăduit primului să-l ia — și acela l-a luat —, să fie la adăpost față de cel care i-ar pretinde ulterior legatul, întrucât nici nu-l deține, deci nu are ce îngădui să-i fie luat de acela, și nici nu s-a folosit de manopere dolosive pentru a nu-l obține.

216. *Per praeceptionem* lăsăm legate în modul următor : „*Lucius Titius să ia cu precădere pe sclavul Stichus*”.

217. Maeștrii noștri socot însă că un astfel de legat nu poate fi lăsat nimănui altuia decât celui care a fost indicat moștenitor pentru o citime oarecare. A lua cu precădere înseamnă a lua cu anticipație ; și acest lucru se întâmplă numai unuia care a fost instituit moștenitor pentru o citime oarecare și cînd ar mai avea de primit cu precădere un legat, în afară de partea lui de moștenire.

218. Ca atare, dacă unui extraneu i-a fost lăsat în acest mod un legat, este fără valoare. Sabinus mergea pînă la a socoti că unast fel de legat nu poate fi făcut valabil nici chiar potrivit senatusconsultului neronian, deoarece — spunea el — prin acest senatusconsult sînt confirmate numai acele legate care, din formularea greșită a termenilor, nu sînt valabile după dreptul civil, iar nu și acelea care nu ar fi datorate din cauza persoanei însăși a legatarului.

Julianus ¹⁴² și Sextus ¹⁴³ au admis însă că, chiar în cazul acesta, legatul va fi confirmat în baza senatusconsultului ; căci dacă în acest caz,

* *legatum; alii partes ad singulos pertinere, sicut in legato per uindicationem* — Bizoukides, după G. Epit. (2, 5, 6).

¹⁴¹ Dezacordul era mai grav (*dissensio maior*) în cazul coliziunii de drepturi : a) pluralitatea de gajuri constituite deodată și în *solidum* asupra aceluiași obiect ; b) pluralitatea de creditori asupra aceluiași debitor, care nu poate fi obligat să răspundă dincolo de o anumită limită (*ultra vires hereditatis*) ; c) pluralitatea dreptului de preferință, pentru fiecare din comostenitorii sau creditorii colegatari ai unui singur legat. G. discută aici cazul coliziunii între mai mulți creditori coreali și decide că satisfacția efectivă o va avea cel care va fi luat inițiativa, aplicîndu-și principiul : *possidentis melior est condicio* (Biscardi, *Ancora in tema di collisione*, SDH1, 1936, p. 487—510).

¹⁴² [Salvius] Julianus (100—175 e.n.) din școala sabiniană, ținut în mare stimă de G. (v. *Studiul introd.*), originar din Hadrumctum (Africa), elev al lui Iavolenus (D, 40, 2, 5 ; Spartianus, *Vita Didii Iuliani*, 1, 2) și, poate, bunicul împăratului Iulian Apostatul (Eutropius, *Brev.*, 8, 17 ; Kunkel, *Herk.*, p. 157—167), a fost pretor, senator (sub Hadrian, Antoninus Pius și diiii fratres), tribunos plebis, consul (de 2 ori — D, 40, 2, 5) și prefect al Romei (Spartianus, *op. cit.*, 8, 1), proconsul în Africa, guvernator al Germaniei (inser. Bonn, CIL, XIII, 8159), codificatorul Edictului *perpetuum*. La Puppit, între Cartagina și Hadrumctum i s-a găsit statuia, ridicată în țara de origine (Mommsen, *Ges. Schr.*, 1905, II, p. 2 ; CIL, 24094).

¹⁴³ Mommsen (*Jur. Schr.*, II, p. 25) consideră că este Sextus Caecilius Africanus ; Abranič (Bull. d'Archéol. et d'Hist., Dalmatica, 1930—1934, p. 255 și urm.) că este originar din Thuburbo (Africa) ; Kunkel (*Herk.*, p. 173, notă), comandant al Cohortei VIII Dalmatica, din vestita familie republicană a Metellilor, rămași celebri în istoria comediei, prin interzicerea aluziilor politice, întemnițarea autorilor — cazul poetului Naevius din secolul III î.e.n. (cf. Graff, *Naevian-Studies*, New York, 1931, p. 41—58). Noi credem că referința lui G. nu putea privi decât pe Sextus Pomponius, originar din Spania (ZS, VII, p. 479), sabinian și pelerin ca și G., căruia i-a citat favorabil o soluție (în *Ad Q. M.* 22 — D, 45, 3, 39 : *Gaius Noster dixit*).

din pricina vorbelor rostite, se ajunge ca un legat să fie nul după dreptul civil, urmează că, rostind alte cuvinte — de pildă cele de la legatul *per uindicationem*, *per damnationem* și cel *sinendi modo* — se lasă un legat perfect valabil; iar legat nul, din cauza unui viciu privind persoana legatarului, este numai cind acela a fost lăsat unuia căruia în nici un caz nu i se putea lăsa, de pildă unui peregrin, căci acestuia îi lipsește capacitatea de a primi un testament, și în atare situație este clar că nu este locul să-i fie aplicat *senatusconsultul*.

[Distribuirea legatelor¹⁴⁴]

219. La fel gîndesc maeștrii noștri și atunci cind legatul a fost lăsat cuiva în așa fel, încît să nu poată fi în nici un chip adus la îndeplinire decît cu ajutorul unei acțiuni de partaj, așa cum se procedează în mod obișnuit între comoștenitori, pentru ieșirea lor din indiviziune, cu alte cuvinte pentru împărțirea moștenirii (*de hereditate herciscundae*); căci în competența unui judecător intră și aceea de a adjuceca¹⁴⁵ cuiva ceea ce i-a fost lăsat prin legatul cu precădere.

220. Înțelegem de aici că, după opinia maeștrilor noștri, prin legatul cu precădere nu pot fi lăstate decît bunuri care aparțin testatorului, căci în fața acestei instanțe de partaj nu se aduce nimic altceva decît chestiuni de moștenire. Prin urmare, dacă un testator a lăsat, printr-un legat de felul acesta, un bun care nu e al său, legatul va fi nul după dreptul civil, dar va fi confirmat prin *senatusconsult*. Și totuși ei admit că, într-un caz anumit, poate fi lăsat prin legat cu precădere chiar și bunul altuia; așa ar fi cind cineva a lăsat prin legat un bun pe care-l dăduse creditorului în *mancipium*, cu titlu fiduciar, intrucît, socotesc ei, stă în competența judecătorului ca, după achitarea datoriei, comoștenitorii să poată fi constrinși să degajeze de datorii (*luere*) acel bun, pentru ca apoi să-l poată primi cu precădere cel căruia i-a fost lăsat astfel legatul.

¹⁴⁴ G. elucidează următoarele: 1) cel care figurează printre moștenitori — considerat de *proculien* că poate fi onorat cu un legat pe „calea îngăduinței”, în virtutea *scului nero-nian* — nu are vocație la un asemenea drept (*quo plane casu senatusconsulto locus non est* — § 218), alăturindu-se astfel tezei *sabiniene* (*nulla alia ratione putant* — § 219); 2) la legatul „cu precădere” cuvintele *extra portionem hereditatis* (§ 217), trebuind raportate la *praeceptio* cuvenită unui erede, înseamnă că acestuia, în afară de cota ereditară, i se mai lăsa pe deasupra și un legat; 3) obiectul unui astfel de legat neputînd fi decît *res corporales* aflate în *bonis*, înseamnă că, în eventualitatea *mancipării* obiectului de către testator unui creditor *fiduciae causa*, moștenitorii trebuiau constrinși *officio iudicis* să-l răsкупere (*luere eam rem solutap ecunia*... — § 220); *praeceptio* se actualiza astfel prin *adiudicatio* (§ 219); 4) acțiunea legatului „cu precădere” se reducea la *actio familiae herciscundae* (§ 219), iar beneficiarul extraneu, de *reiuindicatio* (§ 222). De prima se puteau folosi moștenitorii, pentru a urmări părțile de moștenire cuvenite fiecăruia, dar și legatarul, pentru a i se transmite întreaga masă legatară. Nu trebuie să ne mire că legatarul și eredele se foloseau de aceeași procedură, obișnuită la *actio familiae herciscundae*, căci — în concepția romană — legatul „cu precădere” conținea dispoziția asupra împărțirii masei succesoriale, și atunci cădea și el sub acțiunea de partaj. Faptul că niciodată, în dreptul roman, nu a existat o *actio legati*, s-ar putea imputa tocmai acestui procedeu.

¹⁴⁵ Deși sentințele judiciare, în materie de drepturi reale, nu sînt atributive, ci declarative ale dreptului de proprietate și prin ele se impun părților doar obligații personale, în legătură cu acest drept existau totuși, precum se vede, abateri în procesele de partaj (și la oricare fel de ieșire din indiviziune), unde judecătorul putea atribui — adică transfera — o proprietate (*adiudicatio*).

221. Autorii școlii adverse însă socotesc că poate fi lăsat un legat cu *praecedere* (*per praecceptionem*) chiar și unui extraneu, cum ar fi atunci când s-ar scrie așa: „*Titius sã preia pe sclavul Stichus*”; silaba *pre* (*prae*) fiind un adaus inutil, se vede de aici că obiectul acesta a fost legat prin revendicare; opinia acesta a fost, se spune, consacrată¹⁴⁶ printr-o constituție a divinului Hadrian.

222. După doctrina aceasta deci, dacă bunul lăsat prin legat a aparținut defunctului după dreptul quiriiților, el poate fi revendicat de legatar, fie că acesta este unul din moștenitori, fie un extraneu; dacă însă lucrul a fost numai în proprietatea bonitară a testatorului, el va putea fi lăsat și unui extraneu, printr-un legat făcut valabil în baza senatusconsultului, iar moștenitorului îi va fi făcută adjudecarea prin oficiul instanței de partaj; dar dacă lucrul nu a aparținut testatorului sub nici unul din aceste titluri, atunci legatul va fi făcut valabil atit pentru moștenitor, cit și pentru extraneu, potrivit senatusconsultului.

223. Totuși, fie că este vorba de moștenitori <interni>, cum socotim noi, fie chiar și de extranei, cum cred cei din școala adversă, dacă unul și același bun a fost lăsat, conjunct sau disjunct, la doi sau la mai mulți, fiecare trebuie să dobândească părțile cuvenite¹⁴⁷.

[Restricțiuni aduse legatelor]

Despre legea Falcidia

224. Pe vremuri însă, era îngăduit să irosești, prin legate și eliberări, întreaga avere, iar moștenitorului să nu-i rămână decit numele deșart de moștenitor; și lucrul acesta se vede că-l permitea chiar Legea celor XII Table, care prevede că, așa cum a dispus cineva asupra averii sale, să fie respectat întocmai, în termenii următori¹⁴⁸: „*Așa cum a dispus cineva de averea sa, așa să fie dreptul*”. Întrucit cei care erau instituți moștenitori în acest mod se abțineau de la succesiune, se ajungea la situația ca multe persoane să moară fără testament.

225. Și atunci a fost votată legea Furia, prin care s-a stabilit că — exceptind unele persoane — nu le este permis celorlalte să primească, cu titlu de legate sau donații *mortis causa*, mai mult de 1000 de ași. Dar

¹⁴⁶ Dacă G. ar fi redactat la Roma acest § ar fi fost mai bine informat despre un rescript al lui Hadrian, în sensul acesta; dar, fiind departe de metropolă, nu a aflat despre acesta decit „dîn auzite” (*dicitur*).

¹⁴⁷ G. evită dificila teorie a legatului cu prelevare, rezumindu-se la analiza principiilor aplicabile cazurilor cind *praecipientes* erau *heredes* sau *extranei*, fiecare avind dreptul la porțiunea virilă, cu eventualele amputări sau acrescăminte. În orice caz, părțile civile (*partes*), care reveneau fiecărui *praecipiens*, trebuiau să corespundă voinței testatorului. Dar G. vorbește numai de „părți cuvenite” (sup., § 199). Dacă de pildă testatorul lasă lui Primus și lui Secundus laolaltă (*coniunctim*) fondul Cornelian și apoi separat lui Tertius (*disiunctim*), este evident că fiecare din ei are drept la o *pars*, iar nu la toate părțile *in solidum* (sup., §§ 205 și 215). Autorul (v. și § 199) a voit să arate diferența de tratament între cazurile de legate cu mai mulți colegatari conjuncti, și cele cu mai mulți colegatari disjuncti (Ferrini, *Contributi alla dottrina del prelegato*, BIDR, 1895, p. 1—30).

¹⁴⁸ Formula *uti legassit suae rei, ita ius esto* e reproducă de jurisconșulți în mai multe variante.

nici legea aceasta nu și-a atins scopul pe care l-a urmărit, căci cel care avea, să zicem, o avere de 5 000 de ași putea să facă cinci legate a câte 1 000 de ași fiecare și astfel să-și irosească prin legate întreaga avere.

226. Pentru acest motiv a fost adusă ulterior legea Voconia, prin care s-a prevăzut că nimănui nu-i este permis să primească, cu titlu de legate sau donații *mortis causa*, mai mult decît s-ar cuveni să primească moștenitorii. În puterea acestei legi, moștenitorii se vedeau întrucitva ocrotiți, adică în situația de a primi și ei ceva. Totuși, și aici apăsarea un neajuns aproape asemănător, căci împărțind patrimoniul la un număr mare de legatari, testatorul putea reduce partea moștenitorului la atît de puțin, încît acela să nu mai aibă interes, în fața unui beneficiu așa de neînsemnat, să susțină sarcinile întregii moșteniri.

227. Și astfel a fost votată legea Falcidia, prin care s-a prevăzut că nimănui nu-i este permis să lase prin legate mai mult de trei părți din avere, pentru ca în felul acesta moștenitorul să aibă neapărat un sfert din moștenire (*quarta Falcidia*) — și acest drept este în vigoare astăzi¹⁴⁹.

[Restricțiunile la eliberarea de sclavi]

228. În ce privește eliberările de sclavi, legea Fufia Caninia a mai frinat exagerata libertate în acordarea acestora, așa cum am arătat în primul comentariu¹⁵⁰.

¹⁴⁹ Prin trei legi, așezate de autor în ordinea cronologică, se arată plafonarea legatelor (§§ 224—227); viața și jurisprudența inventaseră artificii care permiteau să fie ocolită rigoarea lor, iar legile înseși ajutau la aceasta (Wesel, *Über Zusammenhang der l. Furia, Voconia, Falcidia*, ZS, 1904, p. 309—316).

Toate legile plafonare erau în favoarea eredelui testamentar; acestuia era necesar să-i fie întreținut un interes material, pentru a-l face să accepte moștenirea, rezervindu-și o parte din ea, nu ca un simplu dobînditor de bunuri, ci ca unul chemat să continue pe *decius*, ducînd mai departe cultul strămoșilor. Se putea întîmpla însă ca cineva, dispunînd de toate bunurile sale prin legate, eredelui să nu-i mai rămînă, spune G. (§ 224), decît numele deșert de erede (*inane nomen heredis*), instituirea acestuia asigurînd operativitatea testamentului (*quia testamenta uim ex institutione heredis* — § 229). Cum acela putea refuza atare succesiune, făcînd testamentul *desertum*, s-a venit cu aceste trei legi restrictive: a) l. *Furia testamentaria* (aprox. 200—170 î.e.n.; nu l. *Furia de sponsu*, de dată nesigură, care oprea pe testatori să lase unei persoane mai mult de 1000 de ași); b) l. *Voconia* (169 î.e.n.) susținută de Cato Maior, care oprea pe un cetățean de clasa I, înscris în registrul censului cu 10 000 de ași, să instituie o femeie și să lase unui legatar mai mult decît partea eredelui. Aceste două legi, impunînd ca, alături de termenul „legate”, să apară expresia *mortis causa capio*, — omisiunea acesteia, desigur neintenționată, constituia prilej ca de ea să profite cei ce voiau să le eludeze, căci nu aveau decît să dea dispozițiilor lor interpretarea unei *non mortis causa capio*; sau să facă din prestațiunea cerută eredelui condiția instituirii lui. Cum prima lege era *minus quam perfecta*, iar a doua a căzut în desuetudine, s-a venit cu c) l. *Falcidia*, plebiscit (39—40 î.e.n.) propus de tribunalul plebeu C. Falcidius (Dion Cassius, 48, 33; Bizoukides, II, p. 88), care, abrogînd dispozițiile celor două anterioare, a stabilit ca eredelui să-i fie rezervată o pătrime din masa succesorală (*quarta Falcidia*), iar fiscul să încazeze impozitul (textul legii, la Paulus — D, 35 *ad legem Falcidiam* 2, 1). *Quarta Falcidia* fiind de ordine publică, testatorul nu o putea neglija; acest caracter explică rațiunea fiscală care i-a stat la bază.

G. nu vorbește despre *querela inofficiosi testamenti* (acțiunea prin care rudele apropiate excluse de la testament, sau exheredate, urmăreau anularea aceluia, ca fiind lipsit de *officium pietatis*).

Dodrans (§ 227) înseamnă 9/12 (= 3/4) dintr-un as. Era obiceiul ca întreaga moștenire, considerată ca fiind un as, să se dividă în 12 părți, care aveau fiecare numele lor: *sextans* (2/12), *quadrans* (3/12)... Edificator în privința aceasta este testamentul poetului Vergilius (Donatus, *Vita Vergilii*, 37).

¹⁵⁰ Cf. I, 42.

Legate lăsate inutil

229. Legatul lăsat înainte de instituirea moștenitorului este inutil, pentru că tocmai din instituirea aceasta a moștenitorului își trag puterea testamentele, și tocmai pentru acest motiv se zice că instituirea moștenitorului este baza și principiul oricărui testament.

230. Pentru același motiv, nici libertatea nu poate fi concedată înainte de instituirea moștenitorului.

231. Maeștrii noștri socotesc că în acest caz nu poate fi desemnat nici tutorele, iar Labeo și Proculus că totuși tutorele poate fi lăsat, căci prin desemnarea lui nu se derogă cu nimic de la criteriile de repartiție a succesiunii ¹⁵¹.

232. Legatul lăsat după moartea moștenitorului este de asemenea lovit de nulitate cind se spune, de pildă, așa : „După ce moștenitorul meu va muri, eu dau sau las un legat” sau : „să dea el”. Legatul se lasă însă corect astfel : „Cînd va muri moștenitorul meu”, fiindcă aici legatul nu a fost lăsat după decesul moștenitorului, ci în ultima clipă a vieții lui. După cum iarăși, legatul nu poate fi lăsat valabil nici în felul următor : „Mai înainte cu o zi ca moștenitorul meu să moară”, distincție care, se vede, a fost acceptată fără o rațiune plauzibilă ¹⁵².

233. Noi înțelegem că aceleași reguli trebuie aplicate și în materie de eliberări.

234. Dar oare poate fi lăsat un tutore după moartea moștenitorului ? Și aici, evident, s-ar putea răspunde, celor ce pun chestiunea aceasta, în aceiași termeni ca și pentru desemnarea anterioară instituirii moștenitorului.

Legate cu clauză penală

235. Tot nul este și legatul cu clauză penală ¹⁵³. Legat cu c l a u z ă p e n a l ă este socotit acela care este lăsat pentru constringerea moștenitorului să facă — sau mai degrabă să nu facă — ceva, de pildă, atunci cînd

¹⁵¹ Instituirea eredelui trebuia să premergea legatele și orice alte dispoziții. De la prevederea aceasta se face totuși o derogare prin desemnarea tutorelui; aceasta — admisă numai de proculieni — a fost înlăturată de Iust. Inst. (*De legat.*, 2, 20).

¹⁵² O rațiune exista totuși, data morții cuiva fiind imprevizibilă. Cazurile cînd momentul morții putea fi luat ca termen pentru atribuirea unui legat erau cinci : a — cum heres moriatur ; b — cum Titius moriatur ; c — cum ipse legatarius morietur ; d — post mortem heredis ; e — pridie quam heres meus morietur. Din acestea G. amintește doar cazurile a, d, e.

Cazurile a și b (*dies mortis heredis siue tertii*) au fost totdeauna considerate în legate condiție, nu termen, conform regulii : *dies incertum conditionem in testamento facit*.

Dies mortis legatarii, socotită ultima clipă din viață, pînă în momentul în care testatorul a voit să amine predarea legatului, va fi lipsită de siguranță la legatul cu clauza cum heres moriatur, căci se putea întimpla ca onoratul să moară înaintea institutului și tocmai faptul acesta constituia cauza condiționalității. *Dies post mortem heredis*, din ipoteza a, făcea, în dreptul clasic, ca legatul să fie nul, căci sarcina impusă moștenitorului nu mai persista atunci cînd legatul a fost aminat pînă după moartea aceluia, fiindcă sarcina îi revenea unui moștenitor de la alt moștenitor. La aceasta se referă G. aici (și inf., § 277).

¹⁵³ Rațiunea era ca dispoziția de ultimă voință să însemneze un beneficiu cuiva, iar nu o vendetă sau o păgubire.

legatul se lasă astfel : „*Dacă moștenitorul meu va căsători pe fiica sa cu Titius, să-i dea lui Seius 10 000 de sesterți*” ; sau astfel : „*Dacă nu vei căsători pe fiica ta cu Titius, să-i dai lui Titius 10 000 de sesterți*”¹⁵⁴. Dar legat cu clauză penală mai este și atunci cind <testatorul *> ar fi dispus că, dacă moștenitorul nu-i va ridica, să zicem, un monument, în timp de doi ani, atunci să-i fie dați lui Titius 10 000 de sesterți ; în fine, pornind de la această definiție, am putea cuprinde în sfera sa multe cazuri asemănătoare.

236. Nici libertatea nu poate fi acordată cu titlu penal, deși pe chestiunea aceasta au fost discuții.

237. Cît privește pe tutore însă, nu putem avea nelămuriri intrucit, prin instituirea tutelei, moștenitorul nu poate fi constrins să facă sau să nu facă ceva. Pentru aceea <nici nu> se dă <tutore cu titlu> penal <iar dacă> a fost dat <astfel vreunul **> acel tutore va fi socotit mai degrabă dat cu condiție, decît cu titlu de pedeapsă¹⁵⁵.

[Legate lăsate la persoane nedeterminate]

238. Legatul lăsat unei persoane nedeterminate este nul¹⁵⁶. Se consideră persoana nedeterminată aceea pe care testatorul și-o inchipuie în mintea sa printr-o întrezărire vagă ; un exemplu ar fi cînd legatul a fost lăsat așa : „*Cine va veni primul la înmormîntarea mea, aceluia să-i dea moștenitorul meu 10 000 de sesterți*”. Soluția juridică este aceeași și atunci cînd legatul a fost lăsat la toți, în general, de pildă : „*Oricare va veni la înmormîntarea mea*”. În aceeași situație este și acela lăsat astfel : „*Cine va mărita pe fiica sa cu fiul meu, aceluia să-i dea moșteni-*

* testator — Kübler (*quis* — David—Nelson).

** *ideoque non datur poenae n(omi)ne tutor et si ita (tutor datus fuerit)* — David—Nelson.

¹⁵⁴ Aceasta era situația pe vremea lui G. ; Iustinian a extins valabilitatea legatelor coercitive, afară de cazurile cînd actele sau faptele erau imposibile, ilicite, necinstite (Iust. Inst., 2,36, *De legat*).

¹⁵⁵ G. pledase pentru o simetrie logică, formulînd regula că : *post mortem quoque heredis inutiliter legatur (quoque arătînd paralelismul)*. După ce vorbise despre eliberările prin legate și apoi despre numirea de tutori, tot pe aceeași cale, se întoarce iar la *eadem forsitan poterit esse quaestio* . . (§§ 229—234) ; în sfîrșit, un alt paralelism după fundamentarea regulii *poenae quoque nomine inutiliter legatur* (§ 235), o aplică la manumisiune (§ 236), iar în final și la tutori (§ 237) : *de tutore uero nihil possumus quaerere quia* . . .

După ce în § 232 a vorbit despre legatele : *post mortem heredis* și *pridie quam heres morietur*, pe care le declarase nule, revine (în § 277) la legatul pentru data cînd va muri moștenitorul (*cum Titius heres meus mortuus erit*), pe care îl socotește valabil. Deci, după G., rațiunea nulității celor dintîi nu părea satisfăcătoare (*non pretiosa ratio* — § 232). Dealtfel, nu este prima ocazie în care G. mărturisește că nu-și poate explica persistența unei reguli anacronice.

¹⁵⁶ Persoană incertă este, după G., aceea pe care testatorul nu și-o poate reprezenta în mintea sa. Printre persoanele incerte sînt menționați postumul, atît *sui*, cît și *alieni* (inf., § 241—242), născuți după facerea testamentului, dar în timpul vieții testatorului).

Incapacitatea acestora de a primi ceva dintr-o succesiune este fundamentată nu numai istoric (fiindcă necesitățile formale ale actului de ultimă voință impuneau, la origine, prezența moștenitorului în fața comițiilor), dar și logic (fiindcă voința testatorului trebuia să fie precisă, sigură). Dealtfel, funcțiunea primitivă a testamentului implica o persoană perfect determinată în mintea testatorului pentru a-și asuma mai departe grijile cultului. G. admite concesi ; dar atunci, ca în exemplul ales (*cognati mei qui nunc sunt*), exprimă o nouă determinare.

torul meu 10 000 de sesterți". Și tot astfel, cel care a fost lăsat așa : „*Aceia care, după data întocmirii testamentului, vor fi primii desemnați consuli*”; legatul acesta este considerat și el ca fiind lăsat unor persoane nedeterminate. În sfârșit, există alte multe spețe de felul acesta.

În schimb, un legat cu specificare precisă, dar lăsat unei persoane nedeterminate, este valabil, de pildă : „*Aceia dintre rudele mele de sînge care se află astăzi în viață și va veni prima la înmormîntarca mea, moștenitorul meu să-i dea 10 000 de sesterți*”.

239. Nici libertatea nu poate fi socotită acordată unor persoane nedeterminate, întrucît legea Fufia Caninia prevede ca sclavii să fie eliberați nominal.

240. Și tot așa, tutore trebuie să fie dat unul determinat.

241. Postumului altuia, de asemenea, i se lasă un legat nul. Postum al altuia este însă acela care, deși născut, nu figurează printre *sui heredes* ai testatorului; deci nepotul născut dintr-un fiu emancipat este socotit postum extraneu. La fel este socotit postum extraneu al tatălui acela care se află în pîntecul femeii care, după dreptul civil, nu este considerată soție.

242. Și nici postumul altuia nu poate fi instituit moștenitor, căci este o persoană nedeterminată.

243. Cele pe care le-am discutat mai sus¹⁵⁷ se referă exclusiv la materia legatelor. Cu toate că, după părerea unora, dealtfel nelipsită de temeii, nu poate fi instituit cineva moștenitor cu titlu de pedeapsă, totuși nu e, în adevăr, nici o deosebire între cazul în care moștenitorul, fiind invitat să execute un legat, a făcut sau nu a făcut ceva — și cazul în care i-a fost adăugat un comoștenitor, deoarece, atît prin adăugirea comoștenitorului, cît și prin grevarea legatului, moștenitorul este constrins oricum să facă sau să nu facă ceva, contra voinței sale.

[Regula Catoniana]

244. Se pune întrebarea dacă putem lăsa legat valabil unuia care se află sub *potestas* a aceluia pe care l-am instituit moștenitor. Servius socotește că legatul astfel lăsat este valabil, dar că devine caduc dacă, în momentul cînd de obicei *dies cedens* a legatelor se apropie, legatarul se mai afla încă sub *potestas*; de aici urmarca : fie că e vorba de legatul lăsat pur și simplu — dar legatarul a încetat, încă din timpul vieții testatorului, să mai fie sub *potestas* a moștenitorului —, fie că e vorba de acela supus unei condiții — dar faptul ieșirii de sub potestas fiind produs înainte de împlinirea condiției — face ca legatul să fie oricum, datorat. Sabinus și Cassius socotesc că pot fi lăsate, corect, legate sub condiție, dar necorect cele lăsate simplu, căci chiar dacă legatarul ar putea să înceteze a mai sta sub *potestas* a moștenitorului încă din timpul vieții testatorului, totuși legatul trebuie socotit nul, căci absurd ar fi ca acela care nu a avut vreo valoare, fiindcă testatorul a murit imediat după facerea testamentului,

¹⁵⁷ Cf. sup., § 235.

Non immerito — litotă, figură obișnuită textelor juridice.

să aibă totuși valoare pentru că a avut viață mai lungă. Maeștrii școlii adverse nu admit însă ca fiind corect lăsate nici legatele sub condiție, pe motiv că celor pe care-i avem sub *potestas* nu le putem lăsa cu condiție mai mult decât li s-ar cuveni pur și simplu¹⁵⁸.

245. În schimb, e clar că-ți poate fi transmis valabil legatul unuia care ți se află sub *potestas*, și moștenitor a fost instituit el; dar dacă ai fi fost tu instituit moștenitor prin el, legatul dispăre de la sine, căci tu nu-ți poți datora ție însuși un legat; din contră, legatul este datorat dacă fiul a fost emancipat sau dacă sclavul a fost eliberat, ori a fost transmis altuia și dacă au fost instituți ei înșiși moștenitori sau au făcut pe altul moștenitor.

[Fideicomisele]

246. Să trecem acum la fideicomise.

247. Să ne ocupăm mai întâi de aplicarea lor la moșteniri.

[Felul lor]

[Fideicomisul de moștenire¹⁵⁹]

248. De la început trebuie știut că este absolut necesar să fie instituit cineva moștenitor după regula de drept, iar bunei-credințe a acestuia să-i fie adăugată sarcina de a transmite altuia moștenirea aceea; altminteri, testamentul în care nu a fost instituit nimeni moștenitor în regulă va fi nul.

¹⁵⁸ Printre condițiile fără de care legatul devenea nul (*inutile legatum*) era și aceea ca legatarul să fi avut, în ziua deschiderii testamentului (*dies cedens*), capacitatea de a dobândi ceea ce i-a fost legat; la începutul imperiului această *dies* se confunda cu *apertura tabularum*; în ce privește testatorul, acela trebuia, evident, să fi avut capacitatea testării, atât la data întocmirii testamentului, cât și la data deschiderii lui (Monier, *La règle Catonienne*, 1926, 220 p. (RHD, 1927, p. 525—526); id., *Man.*, p. 664).

În continuare (§ 245), pentru a explica restricțiile regulii catoniene, G. ia, succesiv, câteva cazuri din epoca clasică: a) testatorul nu poate lăsa legatarului propriul lucru al aceluia; b) legatul pur lăsat unei persoane aflate sub puterea moștenitorului instituit este nul — chiar dacă cel *alieni iuris* a fost emancipat sau eliberat înainte de moartea testatorului. Aici G. ne împărtășește atât opinia lui Servius Sulpicius, care, necunoscând regula catoniană, considera valabil și legatul pur, și cel cu condiție (Kunkel, *Herk.*, 25, 29), cât și controversele dintre sabinieni și proculieni în legătură cu acest din urmă caz, — interpretarea strinsă a textului răstoarnă însă regula catoniană. Aceasta, departe de a fi fost o supraviețuire pe punctul de a dispărea, mai sigur este că a apărut mai tirziu (poate în urma unui proces, judecat de Cato cel tinăr, contemporan cu Cicero, care decisese în sensul celor de mai sus). Divergența dintre sabinieni și proculieni asupra aplicării regulii la legatele condiționale arată că regula abia își făcea făgaș la începutul secolului I e.n. Sabinienii îi combăteau aplicabilitatea ca ceva incomod, chiar absurd (Lambert, *La règle Catonienne*, Paris, 1925 (BIDR, 1927)).

¹⁵⁹ Originea fideicomiselor nu este veche, ea coincide cu finele republicii și vine cu puțină vreme după data legilor restrictive ale legatelor, pentru a le eluda (iar pe fisc pentru a-l frauda). Izvoarele care vorbesc de fideicomis, intrat în tehnica juridică, nu trec dincolo de jumătatea a II-a a secolului I e.n., epocă în care le este vădit caracterul cutumiar (Gensiner, RHD, 1963, p. 332 și urm.); apoi faza unei recunoașteri oficiale, în timpul lui August, care le acordă protecție prin *cognitio extraordinaria* (Monier, *Man.*, I, p. 669).

În §§ 270^a și 273, sint menționate, în conexiune cu codicilul, formalitățile întocmirii fideicomiselor; de aici concluzia că fidelcomisul, ca și acela, era așezat la finele testamen-

249. Cuvintele utile mai uzuale, la întocmirea corectă a fideicomiselor, par să fie acestea : „*Eu cer, rog, voiesc, încredințez bunei tale credințe*” ; fiecare din cuvintele acestea, luate separat, sint deopotrivă valabile, ca și cum toate ar fi fost rostite laolaltă.

250. Așadar, după ce am scris : „*Lucius Titius să fie moștenitorul meu*”, putem adăuga : „*Te rog pe tine, Lucius Titius, și-ți cer ca îndată ce ai să poți accepta moștenirea mea, să o redai și să i-o transmiți lui Caius Seius*”. Dar noi putem face rugămintea și numai pentru restituirea unei părți și liberi sintem să lăsăm fideicomise atit sub condiție, cit și pur și simplu, sau de la o anumită dată¹⁶⁰.

251. Odată însă moștenirea restituită, cel care a transmis-o nu rămâne cîtuși de puțin moștenitor, iar cel care a primit-o este cînd în situația unui moștenitor, cînd în aceea a unui legatar.

[Fideicomisul prin stipulațiune¹⁶¹]

252. Pe vremuri însă, nu era vorba nici de moștenitor, nici de legatar, ci mai curînd de un cumpărător. Pe atunci, în adevăr, era în uz ca, aceluia căruia i se transmitea succesiunea, să-i fie vindută simbolic, cu un singur ban ; și aceleași stipulațiuni care interveneau în mod obișnuit între vinzătorul succesiunii și cumpărătorul ei interveneau și între moștenitori și cel căruia i se transmitea succesiunea ; adică, în chipul acesta, moștenitorul stipula că : pentru tot ce ar fi el condamnat în calitate de moștenitor sau pentru tot ce ar fi el obligat să transmită cu bună-credință, să fie despăgu-

tului, sub forma unei rugăminți — adresate (*non civilibus uerbis, sed precaliue* — Ulp., 25, 1) oricui primea, sub orice formă, ceva de la *decius* — de a transmite altuia o parte din moștenire (legatul partiar, — inf., § 250 și 254), sau chiar întreaga moștenire (*fideicommissum hereditatis*, sup., § 247). În continuare (§ 249), formule variate ; în fond, toate echivalente cu *uolo*, în locul lui *iubeo* de la testament ; *uolo* putea fi uneori subînțeles, chiar înlocuit prin gesturi (*nūtus*) (Paulus, *Sent.*, IV, 1, 6—6³). Oricum ar fi fost întocmit un fideicomis, la acesta participau trei persoane (inf., § 252), legate de aceeași obligație : *decius* (*qui onerat*), eredele instituit (*heres fiduciarius, oneratus debitor*) și creditorul moral, fideicomisarul beneficiar (*honoratus*) ; G. le menționează prin perifraze : eredele fiduciar — *is qui recipit hereditatem* ; fideicomisarul beneficiar — *is cui restituitur hereditas*.

G., care (în III, 158) va găsi nu numai nelegant, dar chiar deplasat și inadmisibil, ca cineva să dea un mandat *post mortem*, se dezice cu ocazia fideicomiselor, deoarece, în fond, fideicomisul de ereditate era un mandat, pentru după moarte, dat moștenitorului, ca să transmită altuia succesiunea.

¹⁶⁰ Valabilitatea fideicomisului depinde de acceptarea aceluia în a cărui sarcină a căzut ; dar pentru ca să nu treacă un timp prea lung în care drepturile beneficiarului să rămîină în incertitudine, i-a fost fixat un termen (*ex die certa*) sau o condiție, de la împlinirea căroră urma a se fixa drepturile beneficiarului. Fără aceste modalități, fideicomisul fiind pur (*pure relictum*), valabilitatea lui decurgea din chiar momentul morții lui *decius*.

¹⁶¹ Altădată (înainte de *setul* *trebellian*, an. 56 e.n., v. inf., n. 162) transmiterea se făcea prin stipulațiunea de tipul *emptae et uenditae hereditatis*, între fideicomisar și fiduciar ; vinzarea fiind simulată, în schimbul unei plăți fictive (*nummo uno*), fideicomisarul ținea loc de cumpărător al moștenirii. Cu aceste stipulațiuni se proceda la transmiterea drepturilor încorporale cuprinse în moștenire ; transferul creanțelor sau acțiunilor se făcea prin cesiunea lor, dobînditorul fiind considerat *cognitor* sau *procurator in rem suam* ; iar pentru transferul debitelor, expedientul unei *delegatio*, folosit de cel ce nu putea transfera imediat acțiunile sau obligațiile. Expedientul consta în interpunerea, între părțile din stipulație, a unui al treilea, care garanta dobînditorului că fi va transmite mai tîrziu valoarea a ceea ce nu i se putea transmite deocamdată (*quia nummi domi non essent*) ; iar din partea terțului, a încă unui al patrulea, pentru despăgubirea debitorilor. Acesta era vechiul mecanism al transmiterii succesiunii de la eredele fiduciar la fideicomisar.

bit de cel căruia îi era transmisă succesiunea; iar dacă cineva l-ar urmări în judecată pe tema acestei succesiuni, el să fie în totul și corect apărat; acela care accepta succesiunea stipula și el, la rindul lui, că, dacă ar ajunge la moștenitor ceva din succesiune, aceasta să-i fie transmisă lui și că îi va da chiar posibilitatea să exercite acțiunile succesoriale, în calitate de *procurator* sau *cognitor*.

[Acțiunile utile¹⁶²]

253. Ulterior, sub consuli Trebellius Maximus și Annaeus Seneca, a fost adus un senatusconsult prin care s-a prevăzut că, dacă a fost transmisă cuiva o moștenire prin fideicomis, atunci acțiunile — care, după dreptul civil, ar fi fost să se dea moștenitorului sau contra moștenitorului — să-i fie trecute aceluia — sau împotriva aceluia — căruia i s-a transmis mai departe succesiunea prin fideicomis. Datorită acestui senatusconsult, vechile cauzi au încetat să mai fie în uz, căci pretorul a început să acorde acțiunile utile (*utiles actiones*) aceluia — sau contra aceluia — care a primit succesiunea, ca și cum le-ar fi acordat moștenitorului sau contra lui; aceste acțiuni au fost așezate și ele în edict.

[Quarta Pegasiana]

254. Cum se putea întâmpla însă și invers, ca moștenitorii instituți — după ce erau rugați insistent să transmită fie întreaga, fie aproape întreaga succesiune — să refuze acceptarea succesiunii, pe motiv că nu le-ar aduce nici un avantaj sau unul prea mic — și din cauza aceasta fideicomisele se stingeau — Senatul a hotărât mai târziu, sub consuli Pegasus și Pusio, ca aceluia care a fost rugat să transmită o moștenire, să i se îngăduie a păstra pentru sine o pătrime, așa cum, prin legea Falcidia este admis de a reține, în materie de legate. (Aceași *retentio* a fost îngăduită și pentru lucrurile care se lasă numai parțial prin fideicomise.) Potrivit acestui senatusconsult, sarcinile succesoriale le va susține (moștenitorul *) însuși; iar cel care primește prin fideicomis restul de moștenire este în situația legatarului parțiar (*pro rata parte*), adică a aceluia căruia i se lasă numai o parte din bunuri; acestui fel de legat i se spune parțiar, deoarece legatarul împarte (*partitur*) succesiunea cu moștenitorul.

De aici s-a ajuns ca stipulațiunile care se fac de obicei între moștenitor și un legatar parțiar, aceleași să se facă și între moștenitor și cel care primește o succesiune în virtutea unui fideicomis, adică, atit beneficiile cit

* *heres* — Krüger, după Iust. Inst. (intregire).

¹⁶² Aceste procedee de transmitere a patrimoniului de către eredele fiduciar către fideicomisar au fost reglementate sub împăratul Nero, prin *scutul* trebellian, autori fiind Annaeus Seneca (*cos. suff.*, 57 e.n.) și L. Trebellius Maximus Pollio (Bizoukides, II, 89).

Scopul *scutului* e perfect cunoscut prin G., textul lui însă nu în întregime și nu direct, el doar ceva prin Digeste, datorită lui Ulp. (D, 36, 1, *ad Sc. Trebell.*, 1, 2; cf. la Bizoukides, III); pentru inovația, efectele și distincțiile *scutului*, cf. analiza lui Grosso (*Sul quasiusufrutto*, BIDR, 1935, p. 237—291).

și prejudiciile succesoriale să fie în comun, în proporție cu cotele respective ¹⁶³.

255. Prin urmare, dacă moștenitorul menționat ar fi rugat să restituie nu mai mult decât $\frac{3}{4}$ din moștenire, atunci succesiunea se transmite conform senatusconsultului *trebellian*, iar acțiunile creditare, care se dau împotriva unuia și altuia, sint proporționale cu părțile respective: împotriva moștenitorului, potrivit lui *ius civile*; iar împotriva aceluia care a primit succesiunea, conform senatusconsultului *trebellian*. Cu toate că moștenitorul rămâne moștenitor chiar pentru acea fracțiune pe care o transmite, totuși acțiunile pot fi îndreptate de el — sau contra lui — pentru tot; în schimb, nu va fi grevat la mai mult și nici nu i se vor da acțiuni dincolo de ceea ce îi rămâne activ din succesiune ¹⁶⁴.

256. Dacă însă cineva ar fi rugat să restituie mai mult de $\frac{3}{4}$ sau chiar întreaga moștenire ¹⁶⁵, este cazul să fie aplicat senatusconsultul *pegasian*.

257. Acela care a acceptat odată o moștenire și a făcut această acceptare de bunăvoie va avea de suportat toate sarcinile succesoriale, fie că și-a rezervat *quarta*, fie că nu a vrut să și-o rezerve; dar dacă și-a rezervat *quarta*, atunci trebuie să aibă loc aceleași stipulațiuni, proporționale activ și pasiv (*partis et pro parte*), ca între legatarul parțiar și moștenitor; iar dacă a transmis întreaga moștenire, stipulațiunile ce trebuie să aibă loc vor fi ca la cumpărarea și vânzarea unei succesiuni.

¹⁶³ Profitul eredelui fiduciar fiind uneori mic, iar dispozițiile *sc*ului *trebellian* riguroase, se ajunsesc — spune G. — ca mulți moștenitori fiduciar să evite a mai primi fideicomise, căci însemna să gireze afacerile altuia pierzându-și timpul fără interes. Pentru a-i cointeresa și pe aceștia, s-a adus, sub *Vespasian* (Iust. Inst., 2, 23, 5), *sc*utul *pegasian* (inf., §§ 256, 259, 286^a), favorabil fiduciarului: a) recunoscind acestuia dreptul de a reține ceva din succesiune (în acest §); b) iar fideicomisarului, dreptul de a obliga pe erede să facă *additio* și să transmită (§ 258); c) în fine, stabilind diferitele cazuri de incapacitate la primirea fideicomiselor (§§ 286 — 286^a).

¹⁶⁴ Senatusconsultele *trebellian* și *pegasian* — la început inconciliabile, fiindcă primul reducea masa transmisibilă, excluzând *quarta*, iar secundul nu, decât față de legatari — au ajuns cu timpul să fie aplicate concomitent, dar în situații concrete diferite, fără a se putea spune că într-un caz era vorba de aplicarea *sc*ului *pegasian*, iar în alt caz nu. Fiduciarul trebuia să transmită și nu putea invoca *sc*utul *pegasian*, iar *sc*utul *trebellian* se aplica, cu condiția ca testatorul să fi lăsat fiduciarului *quarta* ereditară (Monier, *Man.*, p. 677).

Din cauza interpretării greșite a principiului *semel heres, semper heres*, primul *sc*. recunoștea calitatea de erede fideicomisarului; iar al doilea, fiduciarului care, dacă testatorul nu lăsa *quarta*, lua calitatea de moștenitor, iar fideicomisarul, pe aceea de legatar. Când *sc*utul *trebellian* era înlăturat, intra în vigoare *sc*utul *pegasian*, și atunci fiduciarul, rugat să transmită nu mai mult de $\frac{3}{4}$ din moștenire, avea posibilitatea fie să rețină *quarta*, fie să nu o rețină; dar, în ambele situații, fideicomisarul juca rolul de legatar, iar nu de erede.

După G., cele două senatusconsulte au deci timpuri de aplicație distincte, dar soluția pe care o dă el cazului în care întreaga succesiune trece la fideicomisar vădește că moștenitorul risca să afle abia în ziua deschiderii testamentului că legatul este mai mic decât *quarta*, și în acest caz intra în vigoare *sc*utul *pegasian*. Fiduciarul, avind dreptul la *quarta*, conform dorinței testatorului, trebuia să se vadă care a fost intenția aceluia în ce privește atribuirea fructelor; G. înclină spre aplicarea *sc*ului *trebellian*, înțelegându-se cu alte cuvinte că testatorul a adăugat la *quarta* și dreptul la fructe și dobânzi.

¹⁶⁵ Cum prin definiție întregul e mai mare decât trei sferturi, apare evident că pasajul *uel etiam totam hereditatem* este un adaus postgaian (Solazzi, *Gl. a G.*, III, p. 324).

[Acceptarea forțată]

258. Dacă însă moștenitorul instituit refuză să accepte succesiunea, invocând motivul că ar fi suspectă ca prejudiciabilă, atunci, prin senatusconsultul pegasian s-a prevăzut că, dacă acela căruia s-a dispus să transmită stăruie în refuz, este rugat să o accepte totuși și să o transmită mai departe altuia din ordinul pretorului, bineînțeles cu condiția ca să-i fie lăsate lui, ca moștenitor, acțiunile contra celui care a primit moștenirea¹⁶⁶, întocmai cum s-ar aplica senatusconsultul trebellian. În cazul acesta nu mai este nevoie de nici o stipulațiune, fiindcă, concomitent, acela care retransmite i-a fost dată o garanție, iar acela sau contra acela care a primit moștenirea i se transmit acțiunile succesoriale.

259. Nu se face nici o deosebire între unul care a fost instituit moștenitor pentru întreaga moștenire și a fost rugat să o restituie în întregime sau în parte, și altul care, fiind instituit moștenitor numai pentru o parte, a fost rugat să restituie această parte întreagă sau numai o fracțiune din această parte; în adevăr, și în acest caz se ține de obicei seama de o *quarta* parte din această fracțiune, în virtutea senatusconsultului pegasian.

260. Dar prin fideicomis cineva poate lăsa și bunuri dispartate, de pildă, un fond, un sclav, o haină, un obiect de argint, bani, rugînd fie pe moștenitor să le transmită altuia, fie pe legatar, măcar că nu poate fi lăsat un legat de către legatar.

261. Prin fideicomis pot fi de asemenea lăsate nu numai propriile lucruri ale testatorului, dar chiar și cele ale moștenitorului, sau ale legatarului sau ale oricărui altul. Prin urmare, legatarul poate fi rugat și el să transmită altuia nu numai bunul care i-a fost lăsat prin legat, dar chiar și altul, fie el al legatarului însuși, fie al altuia. Numai un lucru trebuie însă observat aici: să nu fie rugat cineva a transmite altora mai mult decît a primit el însuși prin testament, căci ceea ce depășește nu va fi lăsat valabil.

262. Cînd însă prin fideicomis este lăsat bunul altuia, cel ce a fost rugat trebuie sau să-l cumpere și să-l predea sau să achite contravaloarea, așa cum este regula cînd se lasă lucrul altuia prin legatul prin *damnatio*.

Sînt însă unii care socotesc că, dacă un proprietar nu ar vrea să vîndă obiectul lăsat prin fideicomis, atunci fideicomisul se stinge de la sine; că deci alta este situația legatului prin *damnatio*.

¹⁶⁶ Constringerea morală asupra fiduciarului de a primi o succesiune *fideicommissaria*, exercitată fie de pretor, cum spune G., fie de judecător (D, 14, 5, 5, 2 — Paulus, 30, *ad Edict.*), putea să nu reușească, și atunci refuzul fiduciarului strica totul.

Cum fideicomisarul nu putea nici el reclama ce știa că i s-a lăsat, invoca *scutul* pegasian care a decis că, dacă credele instituit, declarînd succesiunea suspectă sau *damnoasă*, o refuză, fideicomisarul să-l poată forța la adițiune, la ordinul pretorului. Dar cum ordinul nu era de ajuns prin el însuși pentru a-i da fideicomisarului dreptul să se instaleze în bunurile ereditare, se ajungea ca, prin restituirea aceasta forțată, fiduciarul să fie complet îndepărtat de la succesiune, trecînd toate acțiunile ereditare, cf. *scului* trebellian, la fideicomisar, care acum este *loco heredis*. Fiduciarul, ca să nu piardă totuși *quarta*, dacă nu făcea adițiune, putea cere un termen de deliberare, pentru ca, printr-o adițiune forțată, să atragă aplicarea *scului* trebellian, deci *quarta*, urmată de transferarea acțiunilor la fideicomisar. Dar adițiunea forțată neaplicîndu-se decît la fideicomisul de moștenire, se putea ca cele două feluri de stipulații (*parlis et pro parte* și *emptae et uenditae hereditatis*) să rămînă inutile (sup., § 257).

[Fideicomisul pentru eliberarea sclavilor]

263. Prin fideicomis poate fi acordată și libertate unui sclav cînd cel rugat să-l elibereze este fie moștenitorul, fie legatarul.

264. Și nu interesează dacă testatorul roagă în legătură cu propriul său sclav sau cu unul care ar fi al moștenitorului sau al legatarului, ba chiar și al unui extraneu ¹⁶⁷.

265. În felul acesta, sclavul altuia trebuie cumpărat și eliberat, iar dacă stăpînul nu-l vinde, eliberarea dăruită, prin fideicomis, evident cade, întrucît, în acest caz, stabilirea contravalorii este neavenită ¹⁶⁸.

266. În schimb, cel care este eliberat prin fideicomis, chiar dacă a fost sclavul testatorului, nu devine libertul testatorului, ci al celui ce-l eliberează.

267. Dar acela care este rînduit direct prin testament să devină liber devine libertul testatorului însuși, de ex. în modul acesta : „*Sclavul <meu> Stichus să fie liber*” sau : „*Dispun ca sclavul <meu *> Stichus să devină liber*”. Libertatea prin testament nu o poate primi direct nimeni altul decît cel care a aparținut testatorului, după dreptul quirîților, atît la data cînd se făcea testamentul, cît și la aceea cînd murea ¹⁶⁹.

[Deosebirea dintre fideicomis și legat]

268. Acelea care sînt lăsate prin fideicomis se deosebesc însă mult de acelea care sînt lăsate nemijlocit prin sistemul legatelor.

269. Căci iată, pe cînd prin fideicomis poate fi lăsat ceva și <după decesul **> moștenitorului, în schimb, legatul lăsat astfel va fi nul.

270. Tot așa, și cel care știe că la moarte nu va lăsa testament va putea lăsa cuiva un fideicomis prin mijlocirea aceluia la care merg bunurile sale; aceasta, întrucît altfel el nu-i poate lăsa un legat.

* *meus* — Textes ?.

** *post mortem heredis* — David—Nelson (*ab herede heredis* — Girard; *etiam ab herede post mortem heredis* — Bizoukides II, 91; altfel la Kniep—Krüger, după G. Epit. (2, 7, 8)). Într-un text suspectat a fi o glosă (Beseler, în *Festschr. Schulz*, II, p. 13).

¹⁶⁷ *Nec interest* se poate referi la valabilitatea principială a fideicomiselor, în variantele arătate, deci aici și a fideicomisului de eliberare a sclavului unui *extraneus*. Desigur, valabilitatea e condiționată, în acest ultim caz, de răscumpărarea sclavului de către erede sau legatar; într-altfel, dacă nu ar fi putut deveni proprietari ai sclavului indicat de testator, (prin cumpărare sau într-altfel), ei erau scutiți de aducerea la îndeplinire a fideicomisului: ceea ce G. arată în § următor. Dar dacă exprimarea *nec interest* e acceptată cu sens absolut, evident că nu s-ar mai putea concepe un *extraneus*, lipsit de orice raport juridic cu testatorul, alături de erede sau legatar (caz analog sup., § 210), așa că *vel etiam extranei* nu i s-ar mai putea atribui lui G. (Solazzi, *Gl. a G.*, III, p. 325).

¹⁶⁸ G. nu arată raportul testatorului cu extraneul, stăpîn al sclavului de eliberat; acela însă, cel puțin pentru identificarea sclavului, trebuia desemnat de testator.

¹⁶⁹ Pentru cele două forme paralele și utile de la manumisiunea testamentară, Scialoja invocă testamentul lui C. Longinus Castor (BIDR, 1894, p. 1—27; 1896, p. 36—40; v. și: inf., n. 171; sup., § 186).

270^a. La fel, pe cînd legatul lăsat prin codicili nu are altfel valoare decît dacă codicilii au fost confirmați de către testator, adică dacă testatorul a menționat în testament că ceea ce a scris în codicili trebuie respectat întocmai, fideicomisul, în schimb, poate fi lăsat chiar și prin codicili neconfirmați.

271. În timp ce nu poate fi lăsat un legat de către un legatar, în schimb un fideicomis poate fi lăsat; ba chiar cel căruia i-am lăsat ceva prin fideicomis poate transmite altuia mai departe, tot prin fideicomis.

272. Și apoi, în timp ce unui sclav aparținînd altuia nu-i poate fi acordată libertatea în mod nemijlocit, prin fideicomis în schimb i se poate.

273. Și iarăși, prin codicili nu poate fi nimeni instituit moștenitor și nici dezmoștenit, chiar dacă ei ar fi confirmați prin testament. În schimb, cel instituit moștenitor prin testament poate fi rugat prin codicili să transmită altuia, în totul sau în parte, acea moștenire, chiar și în cazul că nu ar fi confirmați codicilii prin testament.

274. La fel și femeia care, în virtutea legii Voconia¹⁷⁰, nu poate fi instituită moștenitoare de cineva care a fost înscris la recensămînt eu o sută de mii de ași, va putea totuși primi moștenirea lăsată ei prin fideicomis.

275. La fel latinii care, în virtutea legii Iunia, sînt împiedicați de a primi, direct, succesiuni și legate, le pot primi prin fideicomise¹⁷¹.

276. Cu toate că a fost interzis prin senatusconsult să eliberăm și să instituim ca moștenitor pe propriul nostru sclav mai mic de 30 de ani, s-a admis totuși, de către cei mai mulți, că putem dispune ca sclavul să fie liber îndată ce va împlini 30 de ani, și să rugăm ca atunci să-i fie transmisă succesiunea¹⁷².

277. Cum noi nu am putea ca, după moartea celui care ne-a rămas moștenitor, să instituim moștenitor pe altul în locul lui, îl putem totuși ruga pe acela ca, atunci cînd va muri, să treacă el altuia sau întreaga moștenire sau o parte din ea; și fiindcă fideicomisul poate fi lăsat și după

¹⁷⁰ G. consemnează că fideicomisul servea și pentru a salva pe femeie de la incapacitatea primirii unui testament. Din faptul că *sc*lul pegasian împiedica numai pe *coelibes* și *orbi* să primească fideicomise, s-a înțeles că femeile puteau primi testamente chiar împotriva legii Voconia, a cărei abolire *sc*lul pegasian o marca. Legea aceasta, în fond un plebiscit (169 i.e.n.), propus de tribunul Voconius Saxa la stăruința energică a lui Cato cel Bătrîn, din discursul căruia ne-au rămas cîteva fragmente (Cato. *Orationes*. 32, 1 — Iordanes, 8 fr. 158 (Malcovati); Aul. Gell., 17, 6), oprea pe cetățeanul înscris în registrul censului cu 100 000 de ași să instituie o femeie ca moștenitoare; aceasta însemna că fiica — altfel imposibil de instituit — putea moșteni *ab intestat* pe tatăl său; ca și l. Opia, mai veche, acum abrogată l. Voconia urmărea să frizeze tendința de lux și de emancipare a femeii; iar formal, imposibilitatea considerării femeii drept continuatoare a cultului familiei.

¹⁷¹ Pentru a vedea cum se aplica aici l. Iunia Norbana (I, 23), este elocvent cazul sclavei Serapia, din testamentul lui C. Longinus Castor (189 e.n.), care, fiind sub 30 de ani, nu putea moșteni. (Pentru amănunte, Scialoja, loc. cit.; iar textul, în versiune elină și latină, în *Textes*⁴, p. 801—805).

¹⁷² Sclavilor eliberați și, în același timp, instituiți erezi li se aplicau nu numai dispozițiile l. Aelia Sentia, ci și cele ale unui *sc*l., despre care face mențiune G. aici, dar fără amănunte, ceea ce a dat prilej la reluări; unii întrevăd o aluzie la *sc*lul Iuventian (129 e. n.), care aduse o nouă reglementare și schimbare de sistem în materia legatelor. Discuțiile, începute cu Huschke (*G-Beiträge*, Leipzig, 1855, p. 53—55), abia dacă au fost terminate cu Denoyez (v. inf., n. 175).

moartea moștenitorului, putem ajunge la același rezultat și dacă am scrie așa : „*Cînd moștenitorul meu, Titius, va muri, vreau ca moștenirea mea să treacă la P. Mevius*”. Într-un fel sau altul, atît printr-un procedeu, cît și prin altul, Titius lasă pe moștenitorul său obligat să transmită un fideicomis¹⁷³.

278. Mai mult, pe cînd legatele le revendicăm prin *formula*, fideicomisele din contra : la Roma, le urmărim în fața consulului sau a celui pretor care, în mod special, are jurisdicția în materie de fideicomise, iar în provincii în fața guvernatorului provinciei¹⁷⁴.

279. Pe cînd acțiunile în materie de fideicomise pot fi judecate la Roma oricînd, în schimb cele din domeniul legatelor, numai în sesiunile judiciare.

280. Dobinzile și fructele fideicomiselor sînt datorate numai atunci cînd cel care datora fideicomisul a întîrziat să-l transmită ; în schimb, la legate nu sînt datorate dobinzi ; și acest lucru a fost reglementat printr-un rescript al divinului Hadrian. Eu știu totuși că Iulianus a decis ea, la ceea ce se lasă prin legatul sub forma „inecuviințării”, să fie aplicată aceeași regulă și la fideicomise, soluție care, pe cît văd, este preferată în general și astăzi¹⁷⁵.

281. Pe cînd legatele scrise în limba greacă nu sînt valabile, fideicomisele, în schimb, sînt valabile.

282. Dacă moștenitorul refuză legatul lăsat prin *damnatio*, eu el acțiunea va fi la dublu ; în materie de fideicomise însă, urmărirea e întotdeauna la simplu¹⁷⁶.

¹⁷³ Formularea *dies post mortem heredis* — care în dreptul clasic făcea legatul nul — da în schimb valabilitate fideicomiselor.

¹⁷⁴ Fieînd bazate pe un *vinculum iuris*, ci pe o *puđor* a credelui fiduciar, iar alteori pe un jurămint, ca *Salus Augusti!* (Mommson, *Röm. Staatsr.*, II, p. 754, 810), fideicomisele erau urmărite în fața magistraților superiori pe cale de *cognitio extraordinaria*, competent în Italia fiind *praetor fideicommissarius*, iar în provincii, *praesides*. Claudius numise doi: Titus, unul (textele și literatura, la Genzmer, *op. cit.*).

¹⁷⁵ În loc să fi lărgit puțin explicația în legătură cu rescriptul lui Hadrian și să fi menționat pe cea mai recentă reglementare pozitivă, adusă prin *scđul iuventian* (sup., n. 172), G. invocă aici pe Iulian. Acesta reluase, într-adevăr, problema, în trei opusculu: *ex Minicio* (6 cărți): *liber singularis de ambiguitatibus și ad Urseium Ferozem* (4 cărți), iremediabil pierdute (J. A. Ankum, *Iulianus eleganter ait*, în *Flores legum*, 1971, p. 1—19 (Iura, 1973, p. 341)).

Textul se referă la conceptul *mora debitoris* și efectele lui, în materie de fideicomise. Aici, punerea în întîrziere curge de la expirarea termenului sau împlinirea condiției și nu de la *litis contestatio*, ca pentru legate. Deci, cît timp este pus cineva în *mora*, cu restituirea fideicomisului încredințat, fiduciarul își însușește fructele. Soluția a fost criticată de Iulian, pentru legatul *sinendi modo*. Este interesant de știut pentru ce, sub același împărat, ba chiar la inițiativa lui, s-a reglementat de două ori în materie de restituire a fructelor și dobinzilor percepute de cel care administra *pro herede* o masă succesorală transmisibilă altuia : ce au reglementat ambele, în fond, și, în fine, ce este cu *scđul iuventian*? Ce aduce el nou față de ceea ce preexistase? Ce tangențe are acest *scđ.* propus de Hadrian, cu rescriptul aceluiași, menționat aici de G.? Un răspuns, pentru toate acestea, la Denoyez (*Le Senatus-consulte Iuventien*: Fliniaux, RHD, 1930, p. 110—118).

Aven aici un caz de concurență între un *scđ.*, o *constitutio* și un *responsum*, cu biruința celui din urmă.

¹⁷⁶ E vorba de legatul unei sume de bani. G. exemplifică prin acesta, ca fiind mai frecvent. Și aici, ca și în IV, 9, se vede cum legatarului i se acordă, în loc de *condictio indebiti* ca la celelalte legate, o acțiune la dublu. Cînd au dispărut însă diferențele dintre

283. Și tot astfel, cînd cineva, din eroare, achită unuia mai mult decît era obligat prin fideicomis, poate cere restituirea; dar ceea ce a fost achitat, dintr-un motiv amăgitor, peste debitul ce decurgea dintr-un legat prin *damnatio*, nu mai poate fi pretins. Evident că regula ce se aplică la acest legat este aceeași, căci fie într-un caz, fie în altul, s-a plătit din eroare ceva care nu era datorat¹⁷⁷.

284. Mai existau și alte deosebiri, care acum nu mai sînt.

[Originea fideicomisului]

285. Iată cum puteau peregrinii să primească fideicomise și tocmai aici stă originea fideicomiselor. Cu timpul însă, acest procedeu le-a fost interzis, iar astăzi, la propunerea divinului Hadrian, preaslăvit, a fost adus un *senatusconsult* ca astfel de fideicomise să fie urmărite de fise¹⁷⁸.

286. La fel și celibatarii, cărora, prin legea Iulia, le este interzis să primească moșteniri și legate, erau altădată considerați că pot <totuși * > primi fideicomise.

286^a. La fel și persoanele fără copii (*orbi*), care, potrivit legii Papia, pierd jumătate din succesiuni și legate pe motiv că nu au descendenți, pe vremuri se pare că puteau primi fideicomise universale¹⁷⁹. Cînd însă,

* *tamen* — Beseler (*Festschr. Schulz*, II, p. 13) (*item* — V).

diferitele forme de legate, *condictio indebiti* a fost exclusă numai de la legatul prin *damnatio* (Pacchioni, BIDR, 1890, p. 42), a cărui formulă, executorie prin sine, se referea la o *certa pecunia*, adică la același lucru cu care se termina orice *condemnatio*.

¹⁷⁷ Problema erorii, într-o *condictio indebiti*, se referă de obicei numai la eroarea lui *accipiens*. Afirmația că cine primește conștient (*sciens*) un *indebitum* comite un furt implică și cealaltă regulă generală, aceea că cel care *sciens soluerit indebitum* nu poate cere restituirea. G. arată aici cazul cînd de *condictio indebiti* se puteau folosi și fideicomisarul și legatarul, care plățiseră din greșală (*per errorem*) lucruri „socotite” ca datorii decurgînd din fideicomise și legate.

¹⁷⁸ Peregrinii, neputînd moșteni direct, au găsit subterfugiul transferării indirecte, prin fideicomise. Hadrian, pentru a împiedica trecerea patrimoniilor romane în mîna străinilor, pe calea fideicomiselor, a decis ca acestea să fie trecute în evidența fiseului.

Nu apare clar dacă peregrinii vizați aici de G. sînt — ca și în materie de *fideipromissio* — numai italicii sau și străinii care locuiau în Italia. În orice caz, formal, prin procedeu fideicomisului, ei se găseau pe picior de egalitate cu cetățenii. Motivul real era de a îndepărta puțin rigoarea regulilor privind *testamenti facto passiu*; și prin aceasta, o cale pentru a susține succesiunile de la taxele fiseului; *uicesima hereditatum et legatorum* (Plinius, *Epist. ad Traianum*, X, 75—76).

¹⁷⁹ Legea Papia Poppaea, împreună cu l. Iulia de *maritandis ordinibus*, platforme în politica demografică a lui August, interziceau celor căsătoriți fără copii (*orbi*) să poată dobîndi mai mult decît jumătate din ceea ce li s-a lăsat prin testament; soții fără copii, unul de la altul, 1/10, plus uzufructul a 1/3 din averea comună.

Cum prescripțiile acestor legi vizau numai instituirile, fideicomisul oferea un mijloc de a le ocoli, întrucît acesta nu comporta formalități solemne; putea fi pus atît în sarcina unui moștenitor *ab intestat* (sup., § 270) sau a unui legatar (sup., §§ 260, 271); putea fi făcut *post mortem heredis* (sup., § 277) și scris chiar în altă limbă decît cea latină (sup., § 281); în fine, se preta la fraudarea fiseului, pentru taxele de succesiuni.

O altă reformă, adusă de scul pegasian, a extins interzicerea gratificării, chiar și prin fideicomise, celor *caelibes* și *orbi* (§§ 286—286^a). Cu această extindere restrictivă se încheie evoluția fideicomisului, un subterfugiu pentru a se putea lăsa succesiuni și celor cărora nu li se puteau lăsa legate sau testamente, adică femeilor (l. Voconia), celibatarilor, în sfîrșit peregrinilor, care îl inventaseră (sup., § 285).

ulterior, prin senatusconsultul pegasian, le-a fost interzis a mai primi <jumătate *> din fideicomisele de acest fel, precum și legate, și mai ales succesiuni, atunci acestea trec celor care, fiind menționați în testament, au copii sau, dacă nici unul nu va avea copii, trec fiscoiului, conform regulii de la legate și succesiuni, ca unele care, pentru același motiv sau altul asemănător, devin caduce <fie complet, fie parțial **>.

[Fideicomisul tacit¹⁸⁰]

287. Altădată puteau fi lăsate fideicomise și unei persoane nedeterminate ori postumului altuia¹⁸¹, măcar că nici unul dintre ei nu poate fi instituit moștenitor și nici nu-i poate fi lăsat un legat; dar, printr-un senatusconsult care a fost adus la propunerea divinului Hadrian, s-a stabilit și la fideicomise același regim ca la legate și succesiuni.

288. Nu încapă îndoială că nici prin fideicomis n-ar putea fi lăsat ceva cu titlu penal¹⁸².

289. Dar, măcar că din multe puncte de vedere ale dreptului, cimpul de aplicare al fideicomiselor este mult mai larg decît al acelor care sînt lăsate nemijlocit, iar în unele situații au tot atîta valoare, totuși un tutore nu poate fi lăsat altfel decît direct prin testament, de ex. în felul acesta: „*Titius să fie tutorele copiilor mei*” sau: „*Pe Titius îl dau tutore copiilor mei*”; în schimb, prin fideicomis, el nu poate fi dat¹⁸³ <... ***>.

* *pro semisse* — David—Nelson (*p'sem* — V; *posse* — Textes ?).

** *uel tota uel ex parte* — David—Nelson, după Polenaar (neinclus în Textes ?).

*** O filă (p. 126—127 (V)) pierdută, care se presupune a cuprinde cuvîntul de încheiere a comentariului II și începutul comentariului III. Acestea au primit în linii mari o restituire admisă în general, după Coll. (16, 2, 1—5), G. Epit. (2—8 pr.) și Iust. Inst. (3, 1, 1; 2; 2 bis). La această restituire, Bizoukides a adăugat, în spațiul rămas liber, §§ 1^{a-c} (corespunzător rîndurilor presupuse a face trecerea dintre materiile celor două comentarii), nereținute de prezenta ediție.

¹⁸⁰ S-ar părea că aici G. face aluzie la fideicomisul tacit, despre care oficialitatea nu știa nimic. Despre acest fideicomis nu se face mențiune în testament, dar se lua, în secret, fiduciarului promisiunea sau jurămîntul că va transmite succesiunea celui indicat de testator. Executarea acestui angajament nu mai depindea de buna-credință și de lealitatea fiduciarului, ca la fideicomisele vechi, ci de angajamentul ce se lua printr-un înscris (*chirographum*) în prezența persoanelor care urmau să fie gratificate. Despre o astfel de teorie a fideicomisului tacit, cu timpul legiferată (Nov., 89, c. 12 § 1 și 3), aflăm urme în D, 34, 9, 23, provenite tot de la G.

¹⁸¹ Despre posibilitatea gratificării prin fideicomis postumului altuia, în dreptul pretorian, a se vedea detalii la Girard (*Man.*, p. 871, n. 6).

¹⁸² Cf. și sup., §§ 235, 243.

¹⁸³ Pornind de la o simplă rugămintă, fără nici o sancțiune în caz de neconformare, și deci de la o libertate completă (sup., §§ 254—258), fideicomisele au fost, în decursul imperiului, obiect de reglementări, care le apropiau de legate; ample informații la Riccobono (în: *Mél. Cornil*, II, p. 235—382) și Lemerrier (*Quelques remarques sur les origines du fideicomis*, RHD, 1935, p. 434—468 și 623—661).

Comentariul III

[Legea celor XII Table]

1. În virtutea Legii celor XII Table, succesiunile celor fără testament (*ab intestat*) trec în primul rând la *sui heredes*.

2. Sînt socotiiți *sui heredes* (așa cum am arătat în comentariul precedent *) descendenții care au stat sub *potestas* a defunctului, adică: fiul sau fiica, nepotul sau nepoata după flu, strănepotul sau strănepoata, coboritor sau coboritoare din nepotul de flu. Nu interesează dacă copiii sînt naturali sau adoptivi. Tot astfel, sînt socotiiți printre *sui heredes* nepotul sau nepoata și strănepotul sau strănepoata, dacă persoana de grad precedent încetase de a mai fi sub *potestas* a tatălui, fie că aceasta a avut loc prin deces, fie din alte motive, de pildă prin emancipare. În adevăr, dacă cineva moare în

* *ut antecedenti commentario* — Bizoukides.

¹ La succesiunea *ab intestat*, ca și la cea testamentară (II, 112), regim cvasilegalitar — mereu ameliorat, dar stăruitor imperfect pentru ambele sexe (*factio testamenti* — I, 115^a; *exhereditio* — II, 128; *praeteritio* — II 124). Numele autorului, la succesiunea căruia vin legitîmii, cunoscut sub forma *decuius (rebus agitur)*, apare la G. în formele *intestatus* (§§ 1, 11, 13), *defunctus* (§§ 15, 16, 70; IV, 34) sau, perifrastic, *in manu eius qui moritur* (§ 3).

² Treptele devoluției, statornicite prin II XII T. (tabl. 4 și 5), erau: *sui heredes, proximus agnatus, gentiles* — venind în ordine, unii în locul altora lipsă; inițial, numai în linie masculină, dar treptat, pînă la Iustinian, după *Institulele* căruia s-a făcut aici complinirea lui V, și în linie feminină.

G. analizează ipotezele fiecăreia: a) *sui heredes* (§§ 1—8) — cei care au stat, sau ar fi putut sta, sub imediată putere a defunctului, dacă ar mai fi trăit (§ 4), precum copiii (*legitimi, adoptati, adrogati*); la același grad, distribuția se făcea *per capita*; la inegalitate de grad, *per stirpes*. Întrucît nepoții și strănepoții reprezentau pe autorul lor, decedat; și soția căsătorită cu *manus* (§ 3); erau excluși: fiul emancipat, văduva căsătorită fără *manus*, precum și nepoții după fiu (care prin moartea bunicului nu deveneau *liberi*, ci treceau sub *patria potestas* a propriului lor tată), de asemenea *capite deminuti*, precum și *cognati*; b) *proximus agnatus* (§§ 9—16), — deși la singular, cuprinde pe toți agnații în gradul cel mai apropiat, precum frații, verii defunctului, nepoții de frate sau de văr; c) *gentiles* (§ 17), succesiunea rămînd, în cercul larg al familiei, asupra extinderii și vechimii căreia G. nu insistă (Girard, *Man.*, p. 941); de reținut prelungirea istorică a dreptului gentilic pînă la orizontul lui G. La acestea se adaugă succesiunea cvasiagnatică a patronului în averea libertului (§§ 39—43).

Împotriva statornicirii, care excludea de la succesiune rudenția naturală și o îndreptăța numai pe cea civilă, bazată pe puterea lui *pater familias* sau a patronului, G. schițează critici (§§ 18—24), ce se deduc după redarea gradată a agravării restricțiilor.

Se arată apoi ușoarele modificări, prin: a) edictele pretorilor (§§ 25—38), care, neputînd crea *heredes* (§ 32), au făcut loc la masa succesorală și rudelor de sînge prin femei, acordîndu-le o *bonorum possessio*; b) constituțiile împăraților (*pass.*); c) senatusconsultele: *Tertullianum* (§ 33^b), din anul 139 (?), sub Hadrian; *Orphitianum* (§ 32), din anul 178, sub Marcus Aurelius (Mommsen, *Jur. Schr.*, în: *Gesamm. Schr.*, II, 1905, p. 58, n. 34; Kübler, p. 2—3; Zulueta, II, p. 1 ș.a.); *Largianum* (§§ 63—71), din anul 42 e.n., privitor la succesiunea latinilor iuniani; *heredes extranei*; cei *nominalim exhereditati* (§§ 63—64 ș.a.); în sfîrșit, d) *privilegiul consensului tacit* — forme derivate de succesiune (§§ 82—84).

Pentru transmiterea moștenirii legitime în fața instanței (*in iure cessio hereditatis*), v. §§ 85—87.

timpul cînd fiul său se află sub *potestas* a aceluia, nepotul, descendent din acesta, nu poate deveni *suus heres*. Același lucru înțelegem că se cuvine spus și cînd e vorba de ceilalți descendenți ai copiilor.

3. Soția, care a fost sub *manus*, este și ea *sua heres* (a aceluia sub a cărui *manus* a fost *) deoarece este în situația fiicei. La fel cum și nora, care se află sub *manus* a fiului, căci și aceasta este în rînd cu nepoata. Dar aceasta va fi *sua heres* numai dacă fiul, sub a cărui *manus* se află nu s-ar fi găsit el însuși, la data morții tatălui, sub *potestas* a aceluia. Același lucru vom spune și despre aceea care, prin căsătorie, se află sub *manus* a nepotului, deoarece stă în rînd cu strănepoata.

4. Postumii care, dacă ar fi fost deja născuți, atunci cînd tatăl, fiind încă în viață, s-ar fi aflat sub puterea lui, sînt de asemenea *sui heredes*.

5. Regula este aceeași cînd e vorba de cei cărora, după moartea tatălui **, li se înlesnește dovada filiației, în condițiile legii *Aelia Sentia* sau a *senatusconsultului*. Căci și aceștia, dacă dovada ar fi fost făcută cît timp trăia tatăl, s-ar fi găsit sub *potestas* a lui.

6. Și acest lucru îl subînțelegem și cînd e vorba de acel fiu care, după moartea tatălui, a fost *manumis*, printr-una sau două mancipațiuni.

7. Prin urmare, cînd există un fiu sau o fiică și nepoți sau nepoate din partea altui fiu, sînt și ei chemați deopotrivă la succesiune, astfel că cel care este de un grad mai apropiat nu exclude pe cel de un grad mai depărtat. S-a găsit în adevăr echitabil ca nepoții sau nepoatele să ia locul și cota cuvenite tatălui lor. După o asemenea rațiune, dacă de o parte există un nepot sau o nepoată din partea fiului și de altă parte un strănepot sau o strănepoată din partea nepotului, sînt chemați la succesiune cu toții împreună.

8. Și fiindcă s-a decis ca nepoții sau nepoatele, precum și strănepoții sau strănepoatele să succeadă în locul ascendentului lor, s-a găsit logic ca succesiunea să fie împărțită nu pe capete (*in capita*) ci pe ramuri (*in stirpes*), astfel încît fiul să primească jumătate din moștenire, iar cei doi sau mai mulți nepoți din partea celuilalt fiu să primească cealaltă jumătate; tot așa dacă de la ambii fii au rămas nepoți, de pildă de la unul, unul sau doi și de la altul trei sau patru, o jumătate să treacă la unul sau doi, iar cealaltă jumătate la trei sau patru.

9. Dacă însă nu există nici unul din *sui heredes*, atunci moștenirea trece, tot în virtutea Legii celor XII Table, la agnați.

10. Agnați se numesc cei ce sînt legați prin rudenia legitimă. *Rudenia legitimă* este aceea care se stabilește prin persoane de sex bărbătesc. Deci, frații născuți din același tată sînt agnați între ei și se numesc chiar frați consanguini, și chestiunea dacă au avut sau nu aceeași mamă nu se mai pune. Tot așa, unchiul după tată este agnat cu fiul fratelui și invers, acela cu el. În aceeași categorie

* *in manu morientis fuerit* — Bizoukides.

** de la § 5 (linie: *mortem patris* ...) pînă la § 17, existent și în Coll.

intră și copiii unchilor din partea tatălui între ei, adică cei care s-au născut din doi frați și pe care mai toată lumea îi numește veri. Socotind în felul acesta, negreșit că vom putea ajunge la mai multe grade de rudenie agnatică.

11. Legea celor XII Table nu atribuie totuși succesiunea tuturor agnaților de-a valma, ci numai celor care, atunci când este sigur că cineva a murit fără testament, se află în gradul cel mai apropiat.

12. În dreptul acesta nu există devoluție. Și tocmai de aceea, dacă agnatul cel mai apropiat (*agnatus proximus*) a refuzat succesiunea sau a decedat înainte de a fi acceptat-o, succesiunea, după lege, nu trece, sub nici un motiv, agnaților următori.

13. Rațiunea pentru care căutăm pe cel ce a fost agnatul cel mai apropiat — și anume nu pe cel de la data decesului, ci cel de la data când se constată că cineva a murit fără testament — este valabilă (și atunci *) când cineva a decedat lăsind testament, fiindcă s-a văzut că este mai bine să se cunoască de la început care este agnatul cel mai apropiat, deoarece de atunci începe a fi sigur că nu va mai veni nimeni ca moștenitor după acel testament.

14. Cît privește pe femei, s-a hotărît totuși ca într-un fel să aibă cineva drept la succesiunea lor și într-altfel să primească ele ceva din succesiunea altora. În adevăr, după dreptul agnațiunii, succesiunea femeii ne revine nouă tot așa ca cea a bărbaților, în timp ce succesiunea noastră nu trece la femei dincolo de gradul rudelor de singe. Prin urmare, sora este succesoare legitimă a fratelui sau a surorii sale, dar mătușa după tată, ca și fiica fratelui, nu pot fi moștenitoare după lege. Mama bună, și chiar cea vitregă, dacă au fost căsătorite cu părintele nostru, prin venirea sub *manus* îi succed tatălui cu dreptul de fiică, iar nouă ne sînt în rangul de soră.

15. Din cele expuse mai sus rezultă că, dacă celui defunct îi rămîne un frate și un fiu de la alt frate, fratele are precădere, întrucît precedă în grad; în schimb, cînd *sui heredes* sînt concurenți între ei, interpretarea juridică a fost alta.

16. În adevăr, dacă nu există nici un frate al defunctului, dar există descendenți din partea fraților, succesiunea trece la toți; s-a pus însă întrebarea dacă descendenții sînt eventual în număr neegal, de pildă unul sau doi dintr-o parte, trei sau patru de altă parte, succesiunea trebuie oare împărțită pe ramuri, așa cum este regula între *sui heredes*, sau preferabil pe capete? S-a decis de mult ca succesiunea să fie împărțită pe capete; deci, cîte persoane vor fi de fiecare parte, în tot atîtea părți se va divide moștenirea, pentru ca în felul acesta fiecare să-și primească părțile cuvenite.

17. Cînd nu există nici un agnat, după aceeași Lege a celor XII Table, sînt chemați la moștenire *gentiles*. Care sînt *gentiles*, am

* tunc et(iam) — Textes ?.

arătat în primul comentariu ³; și cum acolo am amintit că întregul drept gentilic a căzut în desuetudine, de prisos ar fi să mai revenim acum cu amănunte asupra aceleiași chestiuni.

18. Până aici, au fost arătate limitele între care sînt cuprinse, în Legea celor XII Table, succesiunile celor fără testament; se înțelege bine cît de restrîns era acest drept.

19. În adevăr, potrivit acestei legi, descendenții odată emancipați nu mai au nici un drept la succesiunea ascendentului, pe motivul că au încetat de a mai fi *sui heredes*.

20. Regula este aceeași cînd descendenții nu sînt sub *potestas* a tatălui, fiindcă au fost onorați, dimpreună cu el, cu cetățenia romană și nu au mai fost readuși de împărat sub *potestas*.

21. Tot așa, nici agnații care au suferit o *capitis deminutio* nu sînt admiși, în virtutea acestei legi, la succesiune, deoarece titlul de agnat se pierde prin *capitis deminutio*.

22. Și tot așa, dacă agnatul cel mai apropiat nu acceptă succesiunea, nu înseamnă cîtuiși de puțin că este admis, după dreptul legitim, acela care îi urmează.

23. De asemenea femeile agnate, precum și cele care depășese gradul rudeniei de sînge, nu au nici un drept, după lege.

24. Într-un chip asemănător, nu sînt admiși la succesiune cogații care sînt înrudiți prin persoane de sex femeiesc; ba chiar dreptul de succesiune reciprocă nu există nici între mamă și fiu ori fiică, afară numai dacă drepturile rudeniei dinspre tată nu s-au stabilit între ei prin căsătoria cu *manus* ⁴.

³ Cf. I, 164.

⁴ Fraza finală neagă fără înconjur *scilicet tertullian*; pe aceasta se reazemă cei care identifică în G., ca autor al Institutelor, pe Caius Cassius Longinus (sec. I e.n.), punînd astfel data redactării lor cu aproximativ un secol mai devreme (Longinescu, *Caius*; Kalb, *Bursians Jahresber.*, 1896, p. 231). Tendința ușoarei reabilitări a acestei opinii (Arangio-Ruiz, *Storia di dir. rom.*, p. 288; Kunkel, *Herk.*, p. 189; Meinhardt, *Die Datierung des scilicet Tertullianum. mit einem Beitrag Gaiusforschung.* ZS. 1966, p. 100-141; id., *Die senatusconsulta Tertullianum u. Orphitianum in ihren Bedeutung f. d. kl. röm. Erbrecht.* Wien, 1967) nu a izbutit a scoate lucrurile din impas.

Argumentul că, dacă G. ar fi trăit în secolul II e.n. ar fi trebuit să cunoască și să discute *scilicet tertullian* (adus sub Hadrian, care inițiasă o breșă în sistemul agnatic al succesiunii *legitima*, acordînd mamei dreptul moștenirii la averea copiilor, pînă atunci exclus) neglijează o regulă simplă de metodă, anume aceea de a izola lectura acestui § 24 de context, căci: a) după ce în §§ 17-23, unde totul este raportat la l. XII T., despre a cărei rămînere în urmă sîntem făcuți atenți, aici, prin figura stilistică „ba chiar” (*adeo quidem*) (folosită de G. ori de cite ori are de făcut un raționament regresiv, prin punerea în evidență a consecințelor absurde ale unui principiu legal devenit retrograd - Wieacker, ZS, 1968, p. 500), se aplauda implicit principiul adus de recente *senatusconsulta*; b) apoi, acest § nu poate fi izolat nici de § 33, unde autorul trimite de recittele *senatusconsulta*; c) apoi, acest § nu poate fi izolat nici de § 33, unde autorul trimite de recittele *senatusconsulta*; d) și în recunoaștem la Iustinian (Inst., 3, 9, 2) și după alte multe referințe din Digeste, și chiar din Paraphrasa Theophili (3, 3, 2), toate inspirate de un alt ms. G.I., poate chiar cel original, după care s-a putut reconstitui ceva inf., §§ 33^{a-c}.

Edictul pretorului : bonorum possessio

25. Dar aceste inechități ale dreptului civil au fost corectate de edictul pretorului.

26. În adevăr, acesta cheamă la succesiune pe toți copiii excluși după lege, <în primul rînd pe fiii emancipați *), cu ficțiunea că și ei se găseau la data morții tatălui lor sub *potestas* a lui, fie ei singuri, fie în concurs cu *sui heredes*, adică pe toți aceia care fuseseră un timp împreună, sub *potestas* a tatălui.

27. Pe agnații care au suferit o *capitis deminutio* pretorul îi cheamă la succesiune nu în al doilea grad, după *sui heredes*, adică nu în acel grad la care ar fi fost chemați după lege, dacă nu ar fi suferit *capitis deminutio*, ci în al treilea grad, în ordinea proximității; căci, deși⁵ prin *capitis deminutio* ei au pierdut dreptul acordat de lege, păstrează totuși drepturile cognatiunii. Așa că, dacă ar exista altul care să aibă întregul drept al agnațiunii, încă acesta va fi preferat, chiar dacă ar fi de un grad mai depărtat.

28. După părerea unora, regula este aceeași și atunci cînd este în joc persoana agnatului aceuia care, cînd agnatul cel mai apropiat a refuzat moștenirea, nu este admis la dreptul lui legitim. După alții, din contra, acesta este chemat de pretor în același rang la care se acordă agnaților succesiunea prin lege.

29. Evident că, dacă nu există nici un *suus heres* și nici un agnat, atunci sint chemate la succesiune femeile agnate, care trec dincolo de gradul rudelor consanguine, pînă la gradul al treilea.

30. Și tot în același grad sint chemate și acele persoane care sint înrudite prin persoane de sex femeiesc.

* (*eos*) ac primum quidem gradu liberos emancipatos — Goeschen, David—Nelson.

⁵ Faza licet ... *capitis deminutione* ... *cognationis iura retinent* se dovedește a fi negațiană, întrucît: a) pînă la intervenția pretorului, lui *agnatus capite minutus* nu i-a fost recunoscut dreptul la succesiune: odată cu diminuarea capacității, el pierdea însuși titlul de agnat (*nomen agnationis*), nu calitatea (*ius*), și cu atît mai mult nu pe cel de succesor (sup., § 21); astfel că edictorul lui V trebuia să spună: nu *capite deminuiti cognationis iura retinent*, ci *capite deminuiti cognationis nomen retinent*; în adevăr, cînd, mai tirziu, au început să existe *iura cognationis*, trebuia să se justifice tezele lor; argumentarea era valabilă în formă, nu și în logică, pentru că dacă *ius cognationis* nu se stingea, aceasta se împlina nu fiindcă pretorul îl admitea, ci fiindcă el exista în realitate și, ca atare, avînd efecte certe pentru religie și morală, era firesc să le albă și pentru drept, de care acelea trebuiau tutelate; b) pentru a explica regula de drept pozitiv — *cognationis iura* — ar fi fost nevoie de un filozof, care să o justifice cu dreptul natural, după care legătura de sînge a creat prin sine un drept de succesiune *ab intestat*; c) dar chiar așa fiind, stilul lasă de dorit; apoi, expresia *cognationis iura retinent* e absurdă; edictul pretorului i-a făcut dreptate lui *cognationis ius*, dar nu pentru acest motiv trebuia G. să spună că agnatului, care este și rudă de sînge, îi revin o serie de drepturi, un *ius legitimum* și apoi, simultan, încă și altele (*iura cognationis*). Un drept se naște cînd încetează celălalt; imposibil ca cineva să albă dreptul de moștenire simultan în gradul II și gradul III; este deci o eroare a glosatorului, ecou al aceuia din I, 158.

Concluzia începută cu *itaque* ... pentru a nu constitui o surpriză, s-ar fi convenit desprinsă de propoziția apropiată (*certe cognationis iura retinent*) și legată de propoziția anterioară (*sed tertio proximitatis nomine*).

31. Și tot pînă la același grad, sînt chemați la succesiunea părinților lor naturali copiii care se găsesc în familia adoptivă ⁶.

32. În schimb, cei pe care îi cheamă pretorul la succesiune nu sînt chiar moștenitori după dreptul civil, căci pretorul nu poate crea moștenitori. Au calitatea de moștenitori, în adevăr, numai aceia recunoscuți prin lege sau printr-o reglementare juridică echivalentă, cum ar fi un *senatus-consult* și o constituție imperială; cum totuși pretorul le acordă o *bonorum possessio*, sînt și ei așezați în rînd cu moștenitorii.

33. Dar, odată cu atribuirile de *bonorum possessiones*, pretorul vine și stabilește alte multe grade, și procedează așa pentru ca nimeni să nu moară fără succesor. Nu discutăm, deliberat, despre acest lucru în comentariul de față, întrucît despre întreg acest capitol al dreptului am tratat în comentarii proprii *.

33^a. Numai un singur lucru este bine să-l amintim aici, anume <cum la succesiunile legitime, simpla rudenie de singe, potrivit Legii celor XII Table, nu ajută întru nimic pentru primirea unei> moșteniri, tot așa nici mama <nu avea, după lege>, vreun drept, <pentru a primi ceva din moștenirea copiilor, afară numai dacă> ar fi dobîndit dreptul consanguinității prin căsătoria cu *manus*. <Pretorul, la trimiterea în posesie, îi prefera acesteia nu numai> pe fratele defunctului, <ci chiar pe toți agnații; dar, pînă la urmă, inechitatea aceasta a fost corectată **7>.

Reglementări ulterioare

[Succesiunea mamei la averea copiilor]

33^b. <Primul care a deferit mamei succesiunea legitimă a copiilor, ca o mîngiere pentru pierderea lor, a fost, în adevăr, divinus Claudius. Ulterior, prin *senatusconsultul tertullian*, adus în zilele divinului Hadrian, ... s-a prevăzut ca mama cu *ius liberorum*, anume cea ingenuă cu 3 copii, iar liberta cu 4, să fie admise la succesiunea fiilor ori fiicelor lor,

* 10 rînduri din p. 132 (V) ilizibile (cu excepția cîtorva cuvinte) și 29 de rînduri ilizibile din § 33, corespunzînd §§lor 33^{a-c}.

** *Hoc solum admonuisse sufficit: cum in legitimis hereditatibus, sola cognatio ex XII (Tabulis) non proficeret ad (hereditatem) capiendam, et mater adeo in adipiscendis liberorum hereditatibus, nisi per (in manu)m contin(entionem iura consanguinitatis (nata) fuisset, ex lege nullum omnino ius haberet, et praetor in bonorum possessionibus non (fratre)m tantum sed omnes agnatos et praeferebat; hanc iniquitatem postea emendatam esse.*

⁶ Inscriptiile din Panonia, discutate de Visky (*Trace di dir. ereditario romano nelle iscrizioni della Panonia*), confirmă cu cazuri concrete cele teoretizate de G. (§§ 26–31) în legătură cu succesiunea *ab intestat (ordinum et graduum)*; iar pe de altă parte, în monumentele sepulcrale (de ex. CIL, III, 3560) abundă exemplele care exprimă legăturile dintre defunct și crezi (Szilagyi, *Aquincum*, 1956, p. 141).

⁷ Din puținul lizibil rămas la p. 132 s-au putut face deducții importante (Broggini, *Retroactivity of Law in the Roman Prospective and sct. Orphit.*, *The Irish Jurist*, 1966, p. 151–170; Sanfilippo, *Di una interpretazione giurisprudenziale dei senatusconsulti Orfitiano e Tertulliano*, în *Festschr. Schulz*, I, p. 364 și urm.)

decedați fără testament. Dar aceasta numai cînd fiicele se găesc sub *potestas* a tatălui; iar dacă se află sub puterea altuia, să primească ele moștenirea, din porunca celui sub a cărui *potestas* se află. [Dealtfel, fără intervenția acestui *senatusconsult*], mamei îi sînt preferați copiii defunctului, care sînt *sui heredes*, sau chiar cei care ar veni în locul acestora, fie în rangul întii, fie în cel următor . . . Tot astfel, vine la moștenire, înaintea mamei, tatăl și al unora și al altora, nu însă și bunicul ori străbunicul; aceasta, evident, cînd chestiunea moștenirii se pune numai între aceștia singuri.

În schimb, fratele consanguin, atît cel al fiului cit și cel al fiicei, excludea pe mamă, iar sora consanguină era admisă deopotrivă cu mama; dacă însă existau un frate și o soră consanguină chiar dacă mama era onorată cu *ius liberorum*, fratele excludea pe mamă, succesiunea comună revenind în părți egale fratelui și sorei *).

33°. <Pentru corectarea vechiului sistem, a fost introdus de pretor un drept de posesiune asupra bunurilor. În felul acesta, pretorul nu numai că a corectat vechiul sistem de succesiuni al celor fără testament, cum s-a arătat mai sus, dar chiar și al celor care au decedat avîndu-și făcut testamentul. În adevăr, dacă un postum al altuia a fost instituit moștenitor, deși după dreptul civil acesta nu putea primi moștenirea, fiindcă instituirea nu era valabilă, totuși, după dreptul honorar (*honorarium*), el era făcut *bonorum possessor*, pentru aceasta, bineînțeles, fiind ajutat de pretor **).

34. <Și totuși, de multe ori el promite *bonorum possessio*, nu atît pentru a corecta sau a combate vechiul drept, cit mai mult pentru a-l confirma. Căci el acordă *bonorum possessio* și celor care au fost instituți moștenitori prin testament făcut în regulă ***. Și tot astfel ****), cheamă la *bonorum possessio* pe *sui heredes* și pe agnații unuia fără testament.

* *Et primus quidem diuus Claudius matri ad solacium liberorum amissorum legitimam eorum detulit hereditatem. Postea autem senatus consulto Tertulliano, quod diui Hadriani temporis factum est . . . cautum est: ut mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quattuor ad bona filiorum filiarumue admittatur mortuorum; licet in potestate parentis est, ut scilicet cum alieno iure subiecta est, iussu eius adeat, cuius iure subiecta est. [Celerum, sine ope scti], praeferruntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt quive suorum loco, siue primi gradus siue ulterioris . . . Pater quoque utriusque, non etiam avus uel proavus matri, anteponitur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur. Frater autem consanguineus tam filii, quam filiae excludebat matrem; soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur; sed si fuerunt frater et soror consanguinei et mater liberis honorata, frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex aequis partibus fratri et sorori* — Huschke—Krüger (după Iust. Inst., 3, 9, 1). Baviera (Fontes, p. 380), Kübler—Seckel. — Bizoukides.

** *Ius bonorum possessionis introductum est a praetore emendandi veteris iuris gratia. Nec solum in intestatorum hereditatibus vetus ius eo modo praetor emendavit, sicut supra dictum est, sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint. Nam si alienus postumus heres fuerit institutus quamvis hereditatem iure civili adire non poterat, cum institutio non valebat, honorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, uidelicet cum a praetore adiuuabatur* — Bizoukides (după Iust. Inst., 3, 3, 1—3), de acord cu Polenaar, complinște contextul din § 34.

*** Inceputul §-ului 34, considerat de David—Nelson ca paragraf aparte (§ 33 b).

**** Restituire Goeschen, după Iust. Inst.

În cazurile acestea avantajul intervenției sale pare a consta numai în faptul că cel care solicită astfel trimiterea în posesie se poate folosi de interdictul al cărui început este — *quorum bonorum*. Care este utilitatea acestui interdict se va vedea la locul potrivit ⁸. Dealtfel, chiar făcând abstracție de *bonorum possessio*, încă succesiunea revine acestora după dreptul civil.

35. Dar se întâmplă de multe ori ca unora așa fel să le fie acordată *bonorum possessio*, încît cel căruia i-ar fi dată să nu obțină totuși moștenirea; acestui fel de *bonorum possessio* a bunurilor i se zice provizorie (*sine re*)⁹.

36. Aceasta, dacă, să zicem, moștenitorul instituit printr-un testament făcut în regulă s-a decis să accepte moștenirea, dar a neglijat să ceară *bonorum possessio* conform testamentului, mulțumindu-se doar cu faptul că este moștenitor după dreptul civil; și tot așa aceia care, deși chemați la succesiunea *ab intestat*, fiindcă nu a fost făcut nici un testament, nu pot pretinde cituși de puțin *bonorum possessio*; și atunci, succesiunea ce le revine acestora este *sine re*, căci s-ar putea ca moștenitorul scris în testament să cîștige el moștenirea, prin proces.

37. Regula este aceeași și atunci cînd, cineva murind fără testament, *suus heres* a omis să ceară *bonorum possessio*, mulțumindu-se doar cu dreptul de la lege; căci și aici, *bonorum possessio* este atribuită agnatului, dar tot *sine re*, deoarece s-ar putea ca moștenirea să-i fie evinsă de <alt * > *suus heres*. Și tot așa se va spune cînd revine agnatului o succesiune, după dreptul civil, și el a acceptat-o, dar a omis să ceară *bonorum possessio*; și dacă unul din cognații cei mai apropiați ar fi s-o pretindă, va avea pentru același considerent o *bonorum possessio* provizorie (*sine re*)¹⁰.

38. Mai sînt și alte situații asemănătoare, dintre care pe unele le-am semnalat în comentariul precedent.

[Succesiunea patronului la averea libertilor]

39. Să vedem acum ce se întâmplă cu averea libertilor.

40. A fost o vreme cînd i se permitea libertului să omită din testament, fără sancțiune, pe patronul său; într-adevăr, Legea celor XII Table chema pe patron la succesiunea libertului, dacă acesta se întâmpla să moară fără testament și fără să-și fi lăsat un *suus heres*. Dar dacă libertul, murind fără testament, își lăsase un *suus heres*, patronul nu avea nici cel mai mic drept asupra averii lui. Iar dacă libertul lăsa ca *suus heres* pe unul din copiii săi naturali, se găsea cu cale că nu-i <motiv** > de *querella*; în schimb,

* *alter* — precum sugerăm (*ap(ter)* — V).

** (*nullae uidebatur esse*) *locus (querellae)* — precum sugerăm (intregire).

⁸ Acest interdict acorda reclamantului posesiunea reală (*cum re*) a averii succesoriale (cf. IV, 144).

⁹ Cf. II, 125, 148.

¹⁰ Cf.: II, 148; III, 35—37.

dacă *suus heres* era un fiu adoptiv, ori o fiică adoptivă, ori soția care, întrucît se afla sub *manus*, îi era *sua heres*, nedreptatea de a nu-i fi lăsat patronului nimic din ce i se cuvenea era evidentă ¹¹.

41. Motiv pentru care, cu timpul, această nedreptățire a legii a fost corectată prin edictul pretorului. Căci sau libertul își făcea testamentul și atunci era obligat să testeze în așa fel încît să lase patronului o jumătate din averea sa, iar dacă nu i-a lăsat nimic sau mai puțin decît jumătate, i se dădea patronului o *bonorum possessio contra tabulas*, raportată asupra unei jumătăți din avere; sau dacă (libertul) ar fi murit fără testament și-i rămînea moștenitor un fiu adoptiv sau soția cu care fusese căsătorit cu *manus*, sau o noră care fusese căsătorită cu fiul său tot prin *manus*, i se da patronului — în pofida acestor *sui heredes* — o *bonorum possessio*, raportată asupra unei jumătăți din avere. Dar, ca să-l înlătore pe patron, libertului îi stăteau în ajutor fiii lui naturali, nu numai cei pe care îi avea sub *potestas* la data morții, dar chiar cei emancipați și cei dați în adopțiune, cu condiția de a fi menționați în testament pentru o cît de mică parte, sau, dacă erau omiși, de a fi cerut ei să li se acorde, prin aplicarea edictului, o *bonorum possessio contra tabulas*; cei desmoșteniți nu exclud, în adevăr, în nici un chip pe patron ¹².

42. Ulterior, prin legea Papia ¹³, au fost sporite drepturile patronilor față de libertii mai bogați. În adevăr, prin legea aceasta s-a prevăzut ca din bunurile celui care a lăsat o avere de 100 000 de sesterți sau mai mult, și care ar avea mai puțin de trei copii, fie că el a murit cu testament sau fără, să i se datoreze patronului partea virilă. Așa că, dacă libertul a lăsat ca moștenitor un singur fiu sau o singură fiică, încă este dator să-i lase patronului o jumătate, ca și cum ar fi murit fără nici un fiu sau fiică; cînd însă a lăsat doi moștenitori sau două moștenitoare, atunci îi datorează a treia parte; iar dacă lasă trei, patronul este înlăturat ¹⁴.

43. Cînd era vorba de bunurile libertelor, conform vechiului drept, patronii nu aveau de suportat nici un prejudiciu, deoarece acestea erau puse sub tutela legitimă a patronilor și, evident, ele nu-și puteau face testamentul altfel decît cu incuviințarea patronului. Așa că, dacă era pus

¹¹ În favoarea patronului și a descendenților săi, chiar emancipați, a fost instituită o *bonorum possessio*. Cînd libertii respectivi institulau un străin (*extraneus*), fie că ei nu aveau copii, fie că, deși avuseseră, li dezmoșteniseră, patronul — constată G. — are dreptul la jumătate din succesiune (Inf., § 41), alături de instituții.

¹² Printre *sui heredes* figura *nora* numai dacă fiul era ieșit din *patria potestas* sau dacă murise, în timpul vieții tatălui (*uiuo patre*). De notat aici emendarea lui *ius ciuile* de pretor. Raționamentul nu poate fi însă al lui G., căci este de neluțemes pentru ce s-ar fi simțit nevoia definirii situației juridice anterioară a nuroii, cînd, în oricare din cele două alternative s-ar fi aflat, pînă la moartea lui *pater familias*, ea era indiscutabil sub *manus* a aceluia.

Deosebirea de timp *esset*...*fuerit* este explicabilă numai dacă admitem că un adnotator a adăugat *uel nuru*...*fuerit*. Pentru a releva antiteza dintre *manus filii* și *manus patris*, s-a adăugat pronumele *ipsius*, care lipsește din propoziția — *quae in manu esset* (sup., § 40). Solazzi (*Gl. a G.*, I, 168) socotește aici o glosemă.

¹³ Prin *l. de maritandis ordinibus* s-a adus o reformă importantă în ordinea gradelor de rudenie (cf. Suetonius, *Ocl.*, 34; Tacit, *Ann.*, III, 25; Dion Cassius, LVI, 1 și urm.); cf. II, n. 179.

¹⁴ Excluderea patronului nu era atrasă de existența a trei fii, ci de faptul că ei trebuiau să fi fost *heredes*. Dacă libertul a lăsat trei sau mai mulți, atunci *patronus repellitur*. Iar dacă sînt doi *heredes* și un exheredat, patronul are *bonorum possessio* asupra unei treimi.

să-și dea incuviințarea la întocmirea testamentului, patronul <sau trebuia să-și atribuie sieși moștenirea, dacă nu rămânea de la ea nici un moștenitor, sau, dacă rămânea un moștenitor, averea îi era trecută aceluia, conform testamentului *). Dacă însă nu-și da asentimentul, iar liberta murea fără testament, <moștenirea îi revenea de drept lui, fiindcă femeia nu poate avea *sui heredes* **). În adevăr, pe vremuri nu exista nimeni <fie el moștenitor sau *bonorum possessor*, care să poată exclude> pe un patron de la averea libert<ei fără testament ***).

44. Mai tirziu însă, legea Papia, după ce a scos de sub tutela patronilor pe libertele cu *ius quattuor liberorum* și le-a dat în modul acesta puțința să facă testamentul chiar și fără incuviințarea tutorelui, a prescris să i se rezerve patronului o parte virilă, în proporție cu numărul descendenților pe care i-ar fi avut liberta la data morții. Ca atare, <patru părți> din bunurile ei rămăneau intacte, dacă lăsa patru descendenți, iar a cincea <era datorată patronului; iar dacă patronul supraviețuia tuturor copiilor ****), moștenirea îi revenea lui, întregă.

45. Cele ce am spus despre patron, aceleași le subînțelegem și când e vorba de fiul patronului; la fel și de nepotul din partea fiului {și de strănepotul din partea nepotului de fiu *****}.

46. Când însă era vorba de fiica patronului, de nepoata după fiu și de strănepoata din partea nepotului născut din fiu, acestea beneficiau și ele <pe vremuri de același drept care *****> se acorda patronului prin Legea celor XII Table. Pretorul <însă nu cheamă decît pe descendenții patronului în linie bărbătească; iar dacă fiica *****> reclamă *bonorum possessio* <împotriva prevederilor *****> testamentare ale libertului, sau *ab intestat*, împotriva fiului adoptiv, sau a soției ori a nurorii acestuia, care i-a fost lui sub *manus*, aceea va obține bunurile numai datorită legii Papia, prin dreptul celor trei copii; altminteri nu are dreptul acesta.

47. Dar chiar dacă i s-ar datora ei partea virilă, ca uneia care are patru copii; încă, după părerea unora, ea nu va dobîndi nimic din bunurile libertei care a lăsat testament, nici chiar în baza dreptului copiilor. Și totuși, dacă liberta a murit fără testament, termenii legii Papia fac să i se datoreze fiicei patronului partea virilă. Iar dacă liberta a murit

* 1 3/4 rînd ilizibil: *aut sibi imputare debebat, quod heres ab ea r(elictus) non (erat) aut ipsum ex testamento, si heres ab ea reli(ctus) eral) sequ(e) batur hereditas* — Krüger.

** 4 rînduri ilizibile: *ad eundem, quia suos heredes femina ab ea habere non potest, hereditas per(tinebat)* — Lachmann—Kübler.

*** 1 rînd ilizibil: *uel heres, uel bonorum possessor erat, qui posset (patronum a bonis) libertae intestatae re(pellere)* — Huschke.

**** 2 1/2 rînduri ilizibile: *quattuor (incolumes) liberos reliquerit, quin)la pars patrono debebatur; quodsi omnibus liberis superstes fuerit, tota hereditas* — Krüger (după cea de-a doua citire a lui Studemund, utilizînd urmele vizibile din V).

***** Text ușor ameliorat de Krüger (criticat de Solazzi (*Gl. a G.*, I, p. 183), care elimină cuvîntul *pronepole* (ca fiind fără rost), și deci și restul).

***** (ol)im habebant idem ius quod — Kübler.

***** aulem non nisi uirilil (se)xus patronorum liber(os) uocat — Kübler.

***** filia uero, ut contra tabulas — Kübler.

lăsînd testament, i se acordă exact dreptul ce i s-ar fi cuvenit împotriva testamentului libertului, adică același drept pe care-l au descendenții patronilor, în linie bărbătească, împotriva prevederilor testamentare ale libertului, cu toate că această parte a legii a fost oarecum greșit redactată.

48. Din cele spuse rezultă că *extranei heredes* ai patronului sînt ținuți departe de orice drept ce i s-ar cuveni acestuia, fie asupra bunurilor celor decedați fără testament, fie chiar împotriva prevederilor testamentare.

49. Pe vremuri, înainte de legea Papia, patroanele aveau asupra averii libertilor numai dreptul care le-a fost acordat patronilor prin Legea celor XII Table. În adevăr, dacă ele cereau *bonorum possessio* asupra unei jumătăți din avere, împotriva testamentului libertului ingrat — sau *ab intestat*, contra fiului adoptiv sau a soției ori a nurozii — pretorul nu avea aceeași sollicitudine ca față de patron și de descendenții lui.

50. Legea Papia în schimb, a acordat patroanei beneficiară a lui *ius liberorum*, anume celei ingenue cu doi copii și celei liberte cu trei copii, aproape¹⁵ aceleași drepturi pe care le au patronii în virtutea edictului pretorului; iar patroanei ingenue, cu *ius trium liberorum*, i-a acordat acele drepturi care i-au fost acordate patronului prin aceeași lege; în schimb, nu a mai conferit același drept patroanei liberte¹⁶.

51. În ce privește însă bunurile libertelor, dacă acestea ar fi să decedeze fără testament, legea Papia nu acordă nimic nou patroanei onorată cu *ius liberorum*. Așa că, dacă nici patroana însăși și nici liberta nu au suferit o *capitis deminutio*, succesiunea va trece, potrivit Legii celor XII Table, la acea patroană, iar descendenții libertei sînt excluși. Dar regula aceasta se aplică chiar și atunci cînd patroana nu ar fi onorată cu *ius liberorum*, căci niciodată, cum am mai spus¹⁷, femeile nu pot avea un *suus heres*. Dacă survine o *capitis deminutio* a uneia sau a alteia, atunci copiii libertei, dimpotrivă, exclud ei pe patroană, fiindcă — aceasta prin *capitis deminutio*, pierzîndu-și dreptul dela lege — se ajunge ca descendenții libertei să aibă drepturi mai mari, în virtutea dreptului de cogațiune.

52. Cînd însă liberta a murit lăsînd testament, patroana, neonorată cu *ius liberorum*, nu are nici un drept asupra testamentului libertei; în schimb celei onorate cu *ius liberorum*, legea Papia îi acordă același drept pe care, conform edictului, îl are patronul asupra testamentului libertului.

53. Aceeași lege acordă fiului patroanei distinse cu *ius liberorum* aproape aceleași drepturi ca patronului (cetățean roman *), deosebirea

* *ciui Romano* — Dubois.

¹⁵ Adverbul *ferè*, aici ca și în alte locuri, este suspect a fi glosemă. Nu putea G. ca, în manualul său de o sobrietate confirmată, să furnizeze discipolilor informații aproximative (Solazzi, *Gl. a G.*, I, p. 187, 190). La Ulp. (XXIX, 6), acest *ferè* lipsește.

¹⁶ *Ius trium liberorum* putea fi acordat de împărat, direct, oricărei femei, pentru a se bucura de privilegiile ce decurgeau din el. August l-a acordat Liviei (Dion Cassius, LV, 12).

¹⁷ Cf. III, 43.

fiind doar că în cazul lui este suficient privilegiul chiar al unui singur fiu sau al unei singure fiice.

54. Până aici au fost date indicații aproape asupra tuturor îndrituirilor [la succesiuni ale cetățenilor]; o interpretare mai amplă asupra lor a fost expusă de altfel în comentarii proprii¹⁸.

[Succesiunea la averea latinilor iuniani și a liberților cetățeni romani]

55. Urmează să discutăm despre bunurile liberților latini.

56. Pentru ca această parte a dreptului să fie mai bine înțeleasă, reamintim un lucru pe care l-am mai semnalat și cu altă ocazie, anume că cei ce se numesc astăzi *latini iuniani* au fost cindva sclavi. După dreptul quirților, dar cu sprijinul pretorului, s-a luat obiceiul ca ei să fie ținuți într-o aparentă stare de libertate; de aici chiar, obiceiul ca averea lor să meargă la fostul patron, după dreptul aplicabil peculiului. Mai târziu însă, potrivit legii Iunia, toți cei pe care pretorul îi socotea liberi au început să devină cu adevărat liberi și să fie denumiți *latini iuniani*¹⁹: *latini*, pentru că legea a decis ca ei să fie liberi, ca și cind ar fi cetățeni romani ingenui și care, duși din Roma în coloniile latine, au început să fie socotiți *latini coloniarii*; iar *iuniani*, pentru că au fost eliberați prin efectul legii Iunia, măcar că nu erau cetățeni romani. Tot astfel, fiindcă autorul legii Iunia înțelegea că pe viitor, printr-o ficțiune, bunurile

¹⁸ Vezi, sup., Studiul introd., titlurile lor, îndeosebi aluzia la monografia *Ad legem Glitiam* (Honoré, *A Biography of G.*, p. 46).

¹⁹ Latinii iuniani trăiau liberi, dar mureau sclavi, ca atare patrimoniul lor se întorcea la fostul patron, ca peculiul sclavilor (*iure peculii bona Latinorum ad manumissionem ea lege pertinent*). În dispoziția legii care conferă acestor *manumissi* calitatea de ingenui — ca unor cetățeni romani așezați într-o colonie latină — G. vede o ficție. Dacă această ficțiune a asimilării cu ingenui (*etiamsi non esset civis Romani*) ar fi în adevăr a lui G., atunci ar fi căldtă pe o încoerță, provenind nu de la G., ci de la un copist neîndemnitic (Solazzi, *Notae*, SDIII, 1937, p. 117—149); căci de vreme ce latinul iunian era un libert, nu se vede rațiunea pentru care bunurile lui nu puteau trece asupra patronului *iure manumissionis* (Buckland, *RHD*, 1923, p. 293).

De fapt, dacă l. Iunia Norbana prescria ca succesiunea liberților latini să fie reglementată *ac si lex lata non esset*, atunci nu e nici o îndoială că intenția legiuitorului fusese aceea de a se ține seama de condiția în care fuseseră ei eliberați înainte de promulgarea legii, adică de starea de libertate tutelată de pretor, și în aceea să rămână pe mai departe (*in libertate morari*). La data morții lor deci patrimoniul trebuia restituit patronului, ca al oricărui fost sclav.

Dacă autorul legii voia ca și după eliberare să se țină seama de fosta lor condiție, precum și de distincția făcută de l. Aelia Sentia, între libertii deveniți cetățeni romani, libertii latini și cei asimilați cu dedticii, considerați *homines pessimae conditionis*, acesta o făcea pentru ca, pornind de aici, să stabilească opoziția, prin nimic justificată, între regimul patrimonial și succesoral specific fiecăreia din cele două categorii.

După limbajul acestor §§, se vede că l. Iunia Norbana reglementase poziția latinilor iuniani mai clar și mai amănunțit decât l. Aelia Sentia, mai ales în ce privește devoluția la patron a averii lor. G., plasând punctul său de vedere între cele două sisteme, oarecum opuse, acuzând l. Aelia Sentia pentru distincția ce făcuse între libertii, preconizează un al treilea sistem, mai echitabil: egalarea celor două categorii. Dar oare sistemul acesta va fi fost aplicat pe vremea sa sau G. poate numai îl preconiza?

De notat întrebuintărea cuvintului *homo libertus*, nu pentru a subînțelege *civis libertus*; toți latinii erau liberi și totuși clasicii nu dădeau numele *civis* latinului iunian; dar putea fi oare denumit *patronus* eliberatorul lor? Da, ne spun multe mențiuni ale lui G. (Inf., §§ 59, 60, 62, 65, 69, 76).

latinilor defuncți ar înceta de a mai trece la foștii patroni — aceasta, evident, pentru ca nici ei să nu moară ca sclavi, și deci bunurile lor să mai poată reveni foștilor patroni, după dreptul peculuiului, și pentru ca nici bunurile unui libert latin (defunct *) să nu fi putut trece la foștii patroni, conform cu dreptul eliberării — și fiindcă totuși n-a voit ca favoarea acordată acestora să se transforme într-o nedreptățire a patronilor, a prevăzut ca bunurile acestor liberi să treacă la eliberatori, ca și cum nici nu ar fi fost adusă legea; așa că, potrivit acestei legi, bunurile latinilor trec la eliberatori, oarecum după regimul peculuiului.

57. De aici s-a ajuns ca aceste reguli, stabilite prin legea Iunia, în legătură cu bunurile latinilor, să se deosebească mult de cele care se aplică, în materie de succesiune a averii, cetățenilor romani, liberi.

58. În adevăr, succesiunea cetățeanului roman libert nu merge în nici un caz la *extranei heredes* ai patronului, ci la fiul patronului și la nepoții după fiu sau la strănepoții născuți din acești nepoți, chiar dacă au fost dezmoșteniți de ascendentul lor; în schimb, bunurile latinilor trec — ca peculiile sclavilor — chiar la *extranei heredes*, nu însă și la descendenții dezmoșteniți ai eliberatorului.

59. Moștenirea cetățeanului roman libert se împarte tot așa, în mod egal, la doi sau la mai mulți patroni, chiar dacă aceștia avuseseră un drept de coproprietate neegal asupra fostului sclav; în schimb, bunurile latinilor le revin proporțional cu partea de proprietate pe care a avut-o fiecare dintre cei care le-a fost stăpîn.

60. Tot așa, pe cînd la succesiunea cetățeanului roman libert un patron exclude pe fiul altui patron, iar fiul patronului pe nepotul altui patron, în schimb, bunurile latinilor trec simultan, atît la patronul însuși, cît și la moștenitorul altui patron, în proporția în care ar trece la eliberatorul însuși.

61. Astfel, dacă un patron are, să zicem, trei copii, iar altul numai unul, succesiunea cetățeanului roman libert se împarte pe capete, adică cei trei frați primesc trei porțiuni, iar cel singur, a patra; în schimb, bunurile latinilor revin moștenitorilor în proporția în care ar trece la eliberatorul însuși.

62. La fel, dacă unul din acești patroni ar nesocoti partea ce-i revine din moștenirea unui cetățean roman libert sau dacă ar muri înainte de a o fi acceptat, atunci toată succesiunea îi revine celui alt patron; în schimb, bunurile latinului din porția patronului decedat devin fără stăpîn și trec la fisc.

63. Mai tîrziu, pe vremea consulilor Lupus și Largus²⁰, Senatul a hotărît ca bunurile latinilor să revină, în primul rînd, celui care i-a eliberat, și numai după aceea descendenților acestuia, fiecare în ordinea proximității, dacă nu fuseseră dezmoșteniți nominal; pînă la această dată,

* (*liberti Latini*) defuncti — precum sugerăm (*Iuniani* — Muirhead (apud David-Nelson); *hominis* — Textes⁷, Reinach).

²⁰ Lupus și Largus, consuli în anul 42 e.n. (Bizoukides).

ele treceau — conform vechiului drept — la moștenitorii celor care i-au eliberat.

64. Ceea ce s-a realizat prin acest senatusconsult a fost, după unii, ca, în ce privește bunurile latinilor, să ne folosim de același drept de care ne folosim când e vorba de succesiunea cetățenilor romani liberi; și acest punct de vedere a fost admis în mod deosebit de Pegasus²¹. Dar această opinie este evident falsă, căci în timp ce moștenirea cetățeanului roman libert nu trece niciodată la moștenitorii extranei ai patronului, bunurile latinilor dimpotrivă, potrivit aceleiași senatusconsult, trec — atunci când nu există copii din partea eliberatorului — chiar la moștenitorii lui extranei. Și tot așa, în timp ce nici un fel de dezmoștenire nu împiedică pe descendenții eliberatorului să vină la succesiunea unui cetățean roman libert, dezmoștenirea făcută nominal, dimpotrivă, prin chiar termenii senatusconsultului, sînt îndepărtați de la bunurile latinilor.

64^{**}. Mai verosimil este deci să credem că prin acest senatusconsult s-a prevăzut această singură favoare, anume ca descendenții eliberatorului, care nu au fost dezmoșteniți nominal, să aibă prioritate față de moștenitorii extranei.

65. În chipul acesta, cînd este vorba de averea latinilor, fiul emancipat al patronului, omis din testament, chiar dacă nu a venit să reclame *bonorum possessio*, împotriva literei testamentului ascendentului său, încă va fi preferat moștenitorilor extranei.

66. Tot așa, fiica și ceilalți *sui heredes*, (chiar dacă**) au fost dezmoșteniți în bloc și deci, după dreptul civil, ar urma să fie înlăturați de la întreaga succesiune a tatălui lor, totuși, cînd e vorba de bunurile latinilor, ei vor fi preferați *heredesilor extranei*, afară numai dacă nu ar fi fost cumva dezmoșteniți nominal de vreun ascendent²².

* Paragraf rezultat prin divizarea șului 64 (Girard, Bizoukides ș.a.).

** *et si* — Beseler (în: *Festschr. Schulz*, II, p. 17), impusă de logica gîndirii (*licet* — V).

²¹ Pegasus, jurisconsult celebru în școala proculiană (Iuvenalis, IV, 77 și urm.: ... *quorum optimus, atque interpres legum sanctissimus*...); prenumele nesigur: Aelius (CIL, III, 4150, 1, 23), Iulius (VIII, 128) sau T. Cornelius (XI, 1297; Kunkel, *Ilerk.*, p. 133--134); a trăit și a scris pe vremea lui Vespasian și Domitian; prefect al Romei (Pomponius — D, 1, 2, 2, 53), consul împreună cu *Pusio* (I, 31; II, 254); menționat de Iust. (Inst., II, 22, 5), fără a se fi păstrat totuși nimic de la el în Digeste.

Pentru confirmarea, prin legi evidente, a drepturilor legitime prudenții discută. Pegasus evocă șcul Largianum pentru extinderea, la succesiunea bunurilor latinilor, a regulilor de la *hereditas ciuium Romanorum*. G. socotea acea opinie o eroare evidentă (*aperte falsa* — § 64, cf. Mayer-Maly, *Evidente Gesetze*). Extinderea se dovedise însă neavenită sub Traian (inf., § 72).

²² Copiii eliberatorului, dezmoșteniți în bloc (*inter ceteros*), nu erau excluși de la moștenirea libertilor latini. De notat insistența cu care G. arată cum cei *nominatim exheredati* erau excluși. Și totuși exceptarea este nelogică: nu e posibil ca, în cadrul aceleiași ipoteze — cu *sui heredes* care au fost *inter ceteros exheredati* —, să se prevadă și o dezmoștenire nominală; aceasta cu atît mai mult cu cît (sup., § 63—64) arătase insistent că numai *liberi manumissoris, nominatim exheredati* erau excluși de la bunurile libertului latin.

Dealtfel, exegeza textului (*patris in loc de parentis* — mai corectă — și apoi *ceterique sui heredes* — inexactă, întrucît nu se vorbește mai înainte de *filius suus*, ai cărui copii figurau la rîndul lor printr-o *ceteri sui* ca nepoți), ne determină a socoti acest întreg III, 66, adaus postgaian (Kniep, III, 138). Și, tot așa, *nisi nominatim... exheredati* (Collinet, RHD, 1890 p. 191; 1909, p. 193), întrucît, în V, forma era *exhereditati* (de la *exhereditare*).

67. Și tot așa, <în nu mai mică măsură *), bunurile latinilor care s-au abținut de la moștenirea ascendentului lor trec la copiii patronului, <căci și aceștia **) nu pot fi socotiți, în nici un caz, dezmoșteniți mai mult decât cei care au fost omiși din testament prin tăcere.

68. Din toate acestea rezultă indeajuns că, dacă cineva a ridicat pe altul la rangul de latin, <iar copiii săi și singurii lui moștenitori se află în viață când latinul moare, senatusconsultul nu a adus nimic nou; căci ce s-a avut în vedere a fost numai ca drepturile la averea latinilor să poată fi trecute de la moștenitorii defunctului la copiii patronului ***).

69. Pare a fi, de asemenea, un lucru constant admis că, dacă un patron <a instituit) pe copiii săi ca singuri <moștenitori) cu cote neegale, <cu aceleași cote) le vor fi trecute <și bunurile latinului****), fiindcă, în lipsă de *extraneus heres*, senatusconsultul nu se aplică.

70. Caelius Sabinus ²³ spune din contră că, chiar dacă patronul a lăsat, dimpreună cu descendenții săi, și pe un *extraneus heres*, toate bunurile trec în părți virile la descendenții defunctului, căci atunci când apare un *extraneus heres* nu se aplică legea Iunia, ci senatusconsultul. În schimb, Iavolenus ²⁴ susține că, în virtutea senatusconsultului, descendenții patronului nu pot primi ca părți virile decât acea fracțiune pe care ar fi primit-o *extranei heredes*, anterior senatusconsultului, restul părților revendicându-le în virtutea legii Iunia, proporțional cu porțiunile succesoriale.

71. Dar aici apare întrebarea dacă senatusconsultul acesta se referă și la acei descendenți ai patronului care vin din partea fiicei sau nepotei, cu alte cuvinte, dacă, fiind vorba de averea latinului meu, nepotul meu după fiică va fi preferat față de *extraneus heres*. Și tot așa se discută încă dacă acest senatusconsult este aplicabil și când e vorba de latinii după mamă, cu alte cuvinte, dacă la succesiunea averii latinului după mamă este preferat fiul patroanei față de *extraneus heres* al mamei. Cassius a

* *nililo minus tamen* -- Kübler.

** *nam hi quoque* -- Kübler.

*** Ultimul rînd din p. 143 și primele 21 din p. 144, ilizibile: *uel eius liberi solique ei heredes facti qui utuant, cum latinus moritur, nihil noui senatus consulto introductum esse: hunc enim solum casum id spectare, cum ab heredibus defuncti ius in bonis Latinorum ad liberos patroni transferri possit* -- Huschke (cf. și Bizoukides, II, p. 100).

**** 1 1/3 rînd ilizibil: *heredes instituerit, si parti heredes existant, ex isdem partibus bona Latini* -- Krüger.

²³ Gn. Arulenus Caelius Sabinus, *cos. suff.* 69 e.n., elev al lui Cassius Longinus și profesor al lui Salvius Iulianus; jurist din școala sabiniană; a trăit și a scris sub Vespasian: *ad edictum aedilium curtilium* (D, I, 2, 2, 53; D, 21, 1, 14, 3; Aul. Gell., IV, 1; Tacitus, *Hist.*, I, 77; Kroll, REPW; Kunkel, *Herk.*, p. 131–133).

²⁴ Octavius Tadius Tossianus Iavolenus Priscus, distins jurist din școala sabiniană, contemporan cu Titius Ariston (amicul lui Plinius cel Tânăr și jurisconsultul lui Traian) și cu Minicius; *legatus pro pr.* în Siria; *legatus Aug. pro pr.* și *pro Cons.* în Africa (83 e.n.). Deși *dubiae sanitalis*, era înfloritor sub Traian. Este menționat de Plinius (Epist., VI, 15) ca trăind la Roma (106–107 e.n.). Detalii la Bizoukides II, 13. După o inscripție găsită în orașul Nedinum (CIL, III, 9960), s-a dedus că ar fi fost originar din Dalmația (Kunkel, *Herk.*, p. 138–140; Fluss, REPW).

decis că senatusconsultul se aplică și într-un caz și în celălalt. Dar cei mai mulți resping interpretarea acestuia, pe motiv că Senatul nu vorbește nimic de acei descendenți ai patroanelor, care urmează altă familie; se deduce aceasta din faptul că senatusconsultul exclude pe cei dezmoșteniți nominal. Se vede deci limpede că el se referă la aceia care, de obicei, când nu sînt instituți moștenitori, sînt presupuși a fi dezmoșteniți de ascendenți. Dar nu-i neapărat nevoie nici pentru mamă de a dezmoșteni pe fiul sau pe fiica sa, și nici pentru bunicul din partea mamei de a dezmoșteni nici pe unul, nici pe altul, după cum nici nu trebuie să ne mai întrebăm dacă *bonorum possessio* le este promisă descendenților omiși în virtutea dreptului civil sau în baza edictului pretorian, dar în orice caz împotriva prevederilor testamentare.

72. Uneori totuși, un cetățean roman libert moare ca latin, așa ar fi de pildă cînd latinul a dobîndit de la împărat dreptul quiritar, dar a lăsat intacte drepturile patronului. Divinul Traian, în adevăr, așa a hotărît că, dacă latinul dobîndește de la împărat dreptul quiritar fără vrerea sau știrea patronului, atunci acel libert, cît timp se află în viață, este, în cîteva situații, la fel cu ceilalți cetățeni romani liberi și deci procrează descendenți (*liberi*) legitimi; în schimb, moare după dreptul latinului, și deci descendenții nu-i pot fi moștenitori; nu are capacitatea de a face testament decît pentru a institui moștenitor pe patronul său, și numai dacă acesta n-ar accepta să-i fie moștenitor, el îi poate substitui pe altul.

73. Și fiindcă prin constituțiunea aceasta se urmărea ca acești oameni să nu moară nicidecum ca cetățeni romani — deși, în timpul vieții, ei se bucuraseră de acest drept, și prin aceasta, fie în condițiile legii Aelia Sentia, fie în baza senatusconsultului, erau *ciuēs Romani* — divinul Hadrian, mișcat de nedreptatea situației, a propus elaborarea unui senatusconsult, ca cei care ar fi dobîndit dreptul quiritor de la împărat, fără știrea sau vrerea patronului, să fie socotiți ca și cum ar fi dobîndit cetățenia romană; aceasta, bineînțeles, dacă ei se serviseră de dreptul acesta și dobîndiseră în virtutea lui cetățenia romană, în condițiile legii Aelia Sentia sau ale senatusconsultului, măcar că potrivit legii Aelia Sentia sau a senatusconsultului, ei ar fi rămas mai departe latini.

[Succesiunea patronului la averea liberților dediticii]

74. Averea celor pe care legea Aelia Sentia îi socotea în rîndul dediticiilor trece la patroni, cînd ea aceea a liberților cetățeni romani, cînd ea aceea a latinilor.

75. În adevăr, bunurile celor care, odată eliberați, vor deveni cetățeni romani — afară numai dacă nu s-ar afla în vreo decădere — trec, conform aceleiași legi, la patroni, ca ale [oricărora liberți] cetățeni romani; cu alte cuvinte, ei nu au capacitatea de a testa, și asupra acestui lucru sînt mai toți de acord și pe bună dreptate, căci era în adevăr de neconceput ca un legiuitor să concedă dreptul de a face testament unor oameni de o așa de joasă condiție.

76. În schimb, bunurile aceluia care, odată eliberați, vor deveni latini — dacă nu s-ar afla în vreo decădere — încă sînt atribuite patronilor, ca unui care au murit latini; și nu omit să spun că în acest caz legiuitorul nu și-a exprimat în termeni destul de clari intenția²⁵.

[Alte feluri de succesiuni]

[Lichidarea unui patrimoniu]

77. Dar să ne ocupăm și de acel fel de succesiune care ne revine prin cumpărarea unui patrimoniu în lichidare (*emptio bonorum*)²⁶.

78. Bunurile, atît ale celor vii, cît și ale celor morți, sînt puse în vânzare astfel: ale celor vii, cînd aceștia, de pildă, se ascund, cu o intenție frauduloasă și, nefiind de față, nu se apără; la fel ale celor care, în virtutea legii Iulia, le abandonează; și tot astfel ale celor condamnați pentru

²⁵ În §§ 74—76 se discută: *testamenti factio activa și passiva* a liberților care nu dobîndeau prin eliberare cetățenia romană; devoluția bunurilor lor la patron: *iure quodam modo peculii* (sup., § 56).

Cuvîntul *legis latorem*, repetat de două ori în §§ 75—76, nu se poate referi decît la autorul legii Aelia Sentia; iar *ea re* (§ 76), la întreaga instituție a succesiunii dediticilor, reglementată de această lege. Acestea G. II aduce învinuerea că n-a reușit să redea clar și precis intenția autorului, și că de aceea nu au fost aduse soluții pentru nici una din cele trei probleme: *nec me praeterit non satis in ea re uerbis expressisse* (§ 76). În adevăr, prin l. Aelia Sentia se stabileau două categorii de *manumissi*: unii, socotîți latini; alții asimilați cu peregrinii dediticii, dar despre reglementarea integrală a poziției lor juridice, legea (I, 16—17) nu a vorbit nimic.

De aici interpretări și discuții, dacă liberții dediticii au sau nu dreptul de a face testament; și la acestea se referă *id plerisque placuit* (§ 75). Unii admiteau acest drept, alții îl negau; G. înlătură controversa: *nam incredibile uidebatur pessimae conditionis hominibus testamenti faciendi ius concedere*; asupra motivelor însă, nu argumentează, ci ne comunică doar o impresie a sa și nedumerirea: ce se întîmplă dacă liberții dediticii ar deveni *ciues* și ce, dacă devin *latini*? G. nu cere o soluție nici de la l. Aelia Sentia, nici de la l. Iunia Norbana, căci acestea nu conțin dispoziții clare (Alibrandi, *Studi e documenti di storia e diritto*, I, 1880, p. 169—188; II, 1881, p. 60—70; Cohn, *ZS*, 1881, p. 99—111): în schimb, în § 76, solicită o doctrină care să extindă la sclavii dediticii, deveniți latini — regulile de la l. Aelia Sentia, privitoare la succesiunea celor care — neafîindu-se în *aliquo uilio* — deveneau *liberi ciues*. În adevăr, cuvintele de la începutul legii erau ambigue: *de bonis rebusque hortum hominum* (Cantarelli, *Il fram. Berlinese de dediticis*, p. 31).

Fișec era să se fi recurs la o interpretare extensivă a legii Iunia Norbana; cum această lege putea fi invocată numai referitor la acel *manumissi* cărora l. Aelia Sentia le atribuisese numele de latini, iar nu și la cei care fuseseră asimilați cu peregrinii dediticii, înseamnă că, pentru aceștia, interpretării nu aveau la ce norme de drept să recurgă. Iar dacă această categorie de *manumissi* este socotită pe aceeași treaptă cu cea a peregrinilor, în virtutea cărui drept veneau patronii în caz de moarte la succesiunea averii *manumissor*? Nu era decît o singură leșire: aceea de a-l considera *dediticiorum numero*, iar pe patronii, ca patronii unora care, în realitate, nu erau propriu vorbind *liberi ciues Romani* (I, 74—75). Ne explicăm acum rostul lui *id quod magis placuit* (I, 25) și lui *id plerisque placuit* (§ 75).

Argumentul că acești oameni sînt ca niște cetățeni fără țară (*quoniam quasi nullius certae ciuitatis ciues essent* — Ulp., XX, 14) e în adevăr justă, căci, neavînd nici *ciuitas romana* și nici o *ciuitas peregrina*, deci lipsiți de drepturi, condiționate de apartenența la o colectivitate, nu aveau capacitatea de a face și de a primi testament, bunurile lor trecînd, la moarte, patronului (A. și M. Bollă-Dorouțiu, *Constitutio Antoniana*, p. 179).

²⁶ *Bonorum uenditio*, procedura de lichidare a averii unei persoane în viață, aflate în faliment, sau defuncte fără moștenitori, înseamnă o indulgere a vechii execuții asupra persoanei (Cic., *Pro Quinct.*, 19, 23); ea a fost introdusă de pretorul Publius Rutilius (105 î.e.n.) — cf. IV, 35, n. 54.

neachitarea unei datorii, după termenele ce le sînt acordate, parte prin Legea celor XII Table, parte prin edictul pretorului²⁷.

[78*]. Bunurile celor morți sînt puse în vînzare atunci cînd, de pildă, există certitudinea că lor nu le-au urmat nici moștenitori, nici *bonorum possessores* și nici un alt succesor de drept²⁸.

[Procedura]

79. Cînd sînt puse în vînzare bunurile unui om în viață, pretorul ordonă ca ele să fie luate în posesie [*provizorie de cineva* *] și vînzarea să fie publicată timp de 30 de zile continuu; în schimb, cele ale unui mort, în 15 zile. Creditorii primesc după aceea invitația să se adune și să aleagă din rîndul lor un sindic, adică unul prin mijlocirea căruia să poată fi făcută vînzarea. Acesta dispune ca procedura vînzării bunurilor să fie făcută în termen de 10 zile, dacă se vînd bunurile unui om în viață, iar dacă se vînd cele ale unui mort, în jumătatea acestui interval. Tot el decide ca bunurile celor în viață să fie adjudecate cumpărătorului în <40**> de zile²⁹, iar ale celui mort, în <20**> de zile. Motivul pentru care el hotărăște ca termenul de vînzare a bunurilor celor vii să fie mai lung este că trebuie avut în vedere ca vînzarea bunurilor celor în viață să nu fie îngăduită cu ușurință.

80. Dar bunurile nu trec în proprietatea deplină nici la *bonorum possessores* și nici la cei care le-au cumpărat (*bonorum emptores*), ci numai

* *inherim ab aliquo* — precum sugerăm (întregire).

** XXXX și XX — Krüger, sprijinit pe Solazzi (XXX și XV — V).

²⁷ Pe lingă cele despre *cessio hereditatis* (II, 34—37 și, pentru problemele tangente, *inf.*, §§ 85—87) — unde se arăta că aceasta era efectuată numai de *heredes ab intestat* și *heredes necessarii*, cum și discuțiile între sabinieni și proculieni, relative la aceștia — G. mai adaugă aici (§§ 78—78*) și *cessio bonorum* a aceluia care, pentru a nu-și face situația mai rea, printr-o *uenditio bonorum* infamantă, cedează succesiunea, abandonînd-o spontan în baza legii Iulia (Weiss, *Untersuch. zum N.G.*, p. 88; Wlassak, REPW, v° *cessio bonorum*).

²⁸ Cuvintele *neque... ullum alium iustum successorem*, în contradicție cu *ueluti* — care ar trebui să dea numai exemple, iar nu să înșire pe toți succesorii (Knip) — sînt apărute de Solazzi (*Notae*, SDHI, 1937, p. 454 și urm.), printr-o listă întregă, de la G., de enumerări exhaustive, toate introduse cu *ueluti*.

Alius iustus successor nu putea fi decît *aerarium* sau *bonorum sector*, care cumpăra de la *aerarium*; de aici urmarea că fiscul, despre care autorul vorbește în mai multe locuri, nu putea fi singurul succesor, ci numai unul dintre succesori.

²⁹ În acest §, care discută fazele și termenele procedurii de la *uenditio bonorum*, există o lacună, nu în sensul tehnic al conservării msului, ci al redactării însăși. Astfel:

A. Cuvintele — *quare autem tardius* — în legătură cu notificarea ca vînzarea bunurilor celor în viață (*uiuentium bona*) să se îndeplinească mai tirziu (*tardius*) — trebuiau să se refere la întreaga durată a procedurii și nu numai la aceea a termenelor puse pentru ultima etapă a adicțiunii. Dubois, sprijinit de Krüger și Solazzi (*In tema di bonorum uenditio*, Iura, 1955, p. 78—103) sugerează că cel de-al doilea XXX dies ar fi fost eronat scris (în loc de XXXX dies): căci, deși termenele pretoriene erau de 30/15 zile pentru redactarea unei *lex bonorum uendendorum*, totuși mai trebuiau adăugate și acele intervale necesare convocării creditorilor, alegerii unui *magister* de la care se aștepta elaborarea unei *lex bonorum uendendorum*.

B. Termenele edictale pentru *bonorum uenditio* erau *dilatatorii*, iar nu *peremptorii*, căci era imposibil să prevezi cît timp va trece, de la *missio in bona* pînă la *addictio*.

C. Ușoara eroare din raționamentul final (*illa ratio*), care face distincție între vînzarea bunurilor celor morți, unde lucrurile merg mai ușor (*facile*), și aceea ale celor vii, unde, datorită consecințelor grave *morale* și *economice*, se impunea mai multă îngăduință (*quia de uiuis curandum erat*), putea fi evitată. Beseler (*Beiträge*, V, 4) și Schulz (*Prinzipien des röm. R.*, 1934, 68) au făcut o critică formală în legătură cu această *ratio* și cu *compleri*.

în proprietatea lor bonitară ; evident că pînă la urmă trec și în proprietatea quiritară, dacă cei ce le-au dobîndit le-au uzucapat. Alteori însă, unor asemenea cumpărători nici chiar uzucapiunea nu le este de folos, de pildă dacă, printre ei, <ca *bonorum emptor*, se află un peregrin și nu a intervenit nici un *senatusconsult* care să conceadă cetății lui dreptul ca cele ce sînt vindute de către cetățenii romani cetățenilor statului căruia aparțin să poată fi uzucapate * 30>.

81. Și tot așa, cînd e vorba de cele ce sînt datorate <celui căruia i-au aparținut bunurile**> sau pe care el însuși le-a datorat ; pe motivul că nici *bonorum possessor* și nici *bonorum emptor* nu le datorează de plin drept, <sau lor nu le sînt datorate și tocmai pentru aceea***>, în toate situațiile <fie cînd ei acționează sau sînt chemați în judecată>, se procedează <cu acțiunile utile, pe care****> le vom discuta în comentariul următor.

[Forme derivate de succesiune]

82. Dar există și succesiuni de alt gen³¹, care nu au fost introduse nici prin Legea celor XII Table și nici prin edictul pretorului, ci după o rîndială care a fost acceptată prin <consensul tacit *****>.

* 2 1/2 rînduri lipsă: *peregrinus sit bonorum emptor nec senatus consultum concesserit eius ciuitati ius quo, quae ciuibus eius populi a ciuibus Romani alienatur, usucapari possunt* — Bizoukides, bazat pe Huschke (cazul cînd *bonorum emptor* era un peregrin, căruia uzucapiunea îi era imposibilă) și pe Krüger (cazul unei *uenditio bonorum* nulă, din cauza nerespectării unora dintre formalități — D (42, 4, 7, 3 și 42, 5, 30)).

** *ei cuius fuerunt bona* — Kübler.

*** *aut ipsis debentur et ideo* — Kübler.

**** *utilibus actionibus et agunt et conuenientur, quas* — Kübler.

***** *quod tacito consensu* — Kübler (*concessu* — V).

³⁰ După ce sup., § 77, G. începuse explicarea materiei cu *bonorum emptio*, ca fiind altă formă de succesiune, trece la *bonorum possessio*, extinzînd sistematic, la prima, regulile fixate pentru a doua, intrucit, după § 82, și una și alta erau forme de succesiune cu titlu universal.

Cînd (inf., § 82) va vorbi despre cele patru feluri de succesiuni (*quae ex lege XII Tabularum, quae praetorio edicto, quae eo iure, quod tacito consensu, receptum est, introductae sunt*). G. constată că cel de-al doilea grup e constituit din *bonorum possessio* și din *bonorum emptio*.

În ce privește *bonorum possessor*, G. (sup., § 32) spusese că acesta era necesar numai în măsura în care este *uocatus ad hereditatem* și vine *loco heredis constitutus*, de pretor fiind îndreptățit să acționeze activ și pasiv *perinde ac si heres esset* (ca și cum el ar fi eredele). În ce privește *bonorum emptor*, situația, deși aparent diferită, este în fond identică, numai că, în loc de *perinde ac si heres esset*, ca în primul caz, el putea acționa contra celui care a primit bunurile falitului, *facto se herede sau alio modo*.

Evident că îndreptățirea la *bonorum possessio* presupunea moartea lui *decius* ; cu formula *Rutiliana*, numai cînd bunurile proveneau de la debitor *indefensus* sau *latitans*.

³¹ „Cu titlu universal”, se înțelege; acesta este un al treilea fel de succesiune (*alter genus successionis*) ; cazuri concrete, inf., § 83.

Pentru c u t u m ă (ca izvor de drept) evocăm discuțiile: Kaser, *Mores maiorum u. Gewohnheitsr.*, ZS, 1939, p. 96 și urm.; G. Lombardi, SDHI, 1952, p. 31 și urm.; Magdelain, *Le consensualisme*, p. 63, n. 6.

Ideea cutumei, fundată pe consimțămîntul tacit al celor ce o practică, corespunde unei concepții răspîndită în retorică (Cic. *De inv.*, 2, 22; id., *Part. orat.*, 37; Servius, *ad Aen.*, 7, 601).

83. În adevăr, cînd un *pater familias* s-a dat în adopțiune ³², sau o femeie a trecut sub *manus* prin căsătorie ³³, toate bunurile lor, incorporale ca și corporale, precum și cele ce le sînt lor datorate, trec în posesia tatălui adoptiv sau a *coemptionatorului* ³⁴, cu excepția aceluia care încetează prin *capitis deminutio*, de exemplu uzufructul, obligația de muncă a libertților, contractată prin jurămînt, în sfîrșit, <cele aflate încă în litigiu *>, într-un *iudicium legitimum* ³⁵.

84. Și invers, ceea ce a datorat cel care s-a dat în adopțiune sau cea care s-a căsătorit cu *manus*, nu va trece la *coemptionator* ori la tatăl adoptiv decît dacă datoria a fost succesorală; <în care caz **> tatăl adoptiv sau *coemptionatorul* devin ei înșiși moștenitori și direct îndatorați; dar acela care s-a dat în adopțiune sau aceea care s-a căsătorit cu *manus* încetează a mai fi moștenitori în fosta familie. Cit privește însă ceea ce ar fi datorat aceste persoane în numele lor propriu — măcar că nici tatăl adoptiv și nici *coemptionatorul* nu sînt obligați, și pînă la urmă nici chiar cel care s-a dat în adopțiune sau cea care s-a căsătorit cu *manus*, fiindcă, evident, prin *capitis deminutio* ei sînt eliberați de obligații — totuși, se acordă contra acestuia sau acesteia o acțiune utilă, presupunîndu-li-se anulată *capitis deminutio*; iar dacă aceștia nu se apără contra unei asemenea acțiuni, pretorul îngăduie ca, în eventualitatea că ei nu ar trece mai departe sub puterea altuia, toate bunurile lor viitoare să fie vindute creditorilor ³⁶.

* *lites quae aguntur* — Beseler (ZS, 1934, p. 1) (*litis contestatae* — Rudorff; *liscontracta* — Wlassak — Bizoukides).

** *quo casu* — precum sugerăm. (*tunc* — Krüger; *de eo* — Kübler).

³² *Capitis deminutio minima* (în afară de efectul primordial — ruperea legăturii familiale, în sensul roman, deci pierderea dreptului de succesiune, cum și a tutelei agnatice, gentilice și patronale) mai prezenta o serie de efecte întîmplătoare, din care G. menționează aici stingerea dreptului de *usus, usufructus, obligatio operarum liberorum*: drepturile aflate încă în litigiu (*lites*); de asemenea, adstipulațiunile convenite de *filius familias* (inf., § 114), aportul social într-o *societas* (§ 153) și stingerea datoriilor (inf., § 84).

³³ Cf. I, 108—110.

³⁴ Protectorii legali (I, 115).

³⁵ Obligația de muncă (*obligatio operarum*) era contractată prin jurămînt de un libert; ea nu decurgea din *iura patronatus*, deși era pusă în mișcare cu ocazia ieșirii de sub *dominica potestas* (Nörr, *Zur sozialen u. rechtslehr. Bewertung der freien Arbeit*, ZS, 1965, p. 67—102); era vorba deci de contractul de muncă al omului libert intrat sub o *potestas* și al cărui *vinculum* cu familia veche se stîngea prin survenirea unei *capitis deminutio* a locatorului (Robertis, *Locatio operarum e status del lavoratore*, SDHI, 1961, p. 19—45).

Dacă apropierea acestui § cu Paulus, „vizigotul” (*Sent.*, II, 18, 1), ar fi justificată, am avea în adevăr aici o informație revelatoare de la G., asupra felului cum un anumit regim de muncă al lucrătorului libert făcea ca acesta, muncînd ziua și noaptea, să-și deterioreze *statusul*.

Cum nu aflăm despre care *status* e vorba, considerăm că e vorba de capacitatea tehnică, de simpla stare de fapt a lucrătorului libert, angajat cu plată, care, după cum aceasta era mai mare sau mai mică, îi făcea condiția mai bună sau mai rea (*status peiorem et meliorem facere potest*).

Despre *litis contestatio* la *iudicia legitima* (cf. inf., §§ 180—181).

³⁶ Cînd cel ce suportă o *capitis deminutio minima* a devenit prin adrogațiune fiul de familie al altuia nu poate obliga pe noul *pater familias*, făcîndu-i acestuia situația mai rea (*deteriorem patris sui facere non potest*); debitele adrogatului nu trec asupra adrogantului, și tot astfel cele ale femeii căsătorite cu *manus*, asupra *coemptionatorului*.

Pentru preîntîmpinarea acestui inconvenient pretorul a acordat — femeii și contra ei — o acțiune utilă, cu ficțiunea „ca și cum nu s-ar fi produs *capitis deminutio*” (*tamen in eum eamue*

[Efectele cedării moștenirii prin *cessio in iure*]

85. Și tot astfel, dacă un moștenitor înainte de a fi făcut *cretio* sau de a fi făcut acte ca moștenitor (*pro herede*) a cedat *in iure*, altuia ³⁷, o moștenire dobândită în virtutea legii, acela căruia i-a fost cedată succesiunea va deveni el succesorul deplin drept, ca și cum el ar fi fost chemat, după lege, la succesiune; iar dacă a cedat-o după ce a fost instituit moștenitor și a rămas moștenitor, atunci el însuși va fi ținut față de creditori; cînd însă el transferă bunurile concrete (*corporales*), ca și cum le-ar fi cedat *in iure* unul cite unul, datoriile se sting, și în acest fel debitorii succesoralii realizează o îmbogățire ³⁸.

86. Regula este aceeași cînd moștenitorul scris în testament, după ce a fost constituit succesor, vine și cedează *in iure* moștenirea; dar cedarea aceasta, făcută înainte de acceptarea succesiunii, nu este valabilă.

87. S-a discutat dacă *suus heres* și *necessarius heres* (precum și alții care sînt în rînd cu cei necesari *), cedînd *in iure* fac sau nu act valabil. Maeștrii noștri socot că ei nu realizează nimic; autorii școlii adverse socot că, după acceptarea moștenirii, ei realizează același lucru ca ceilalți; în adevăr, nu se face distincție între acela care devine moștenitor făcînd *cretio* sau girînd ca moștenitor și altul care este constrins să primească succesiunea, prin lege.

* *item alii qui sunt inter necessarios heredes* — Meylan (invocînd G.I., 2, 153 și 160) (*et necessarius* — redublare Huschke).

utilis actio datur rescissa capitis deminutione). G. face însă rezerva: dacă în patrimoniul adrogatului sau al femeii existau datorii succesoriale (*nisi si hereditarum aes alienum fuerit*), acestea trec direct la adrogant sau la *coemptionator*, căci aceștia au devenit moștenitori, pe cînd ceilalți au încetat de a mai fi.

Prin *restitutio in integrum* și prin acțiuni utile, se anihilau efectele extinctive ale unei *capitis deminutio*; de aici dubla sa denumire: *actio restitutoria* și *actio rescissoria*.

Despre o *actio utilis*, în același domeniu, dar fără *restitutio in integrum*, aflăm încă ceva în IV, 38 — cf. Solazzi, Gai III, 84 e le *obligazioni dell'erede*, Labeo, 1958, p. 7 și urm. (Iura, 1959, p. 341).

³⁷ Dacă moștenirea este cedată anterior acceptării, debitele și creditele trec la cesionar, iar dacă este cedată după, debitele rămîn cedentului, astfel încît creditorii n-au nimic de pierdut. În schimb, creditele moștenirii, adică acelea ce s-ar fi cuvenit cedentului, se sting — debitorii fiind deci avantajați; aceasta, fiindcă cedentul cedînd, nu mai este moștenitor; și nu mai dărează nici cesionarului, deoarece față de acela nu sînt obligați cu nimic.

³⁸ Polenaar socotește (*audact coniectura*) că §§le 85—87 nu ar fi scrise de G. (Textes ⁴, Bizoukides), întrucît, în II, 98, unde mai vorbește de transmiterea unei moșteniri, el nu menționase cesiunea judiciară; sau poate că, fără a repeta ce spusese mai înainte (II, 36—37), își schimbase părerea (deși în G. I. se găsesc multe repetiții, de ex.: III, 56 = II, 22; III, 165 și urm. = II, 86 și urm.; IV, 16 = IV, 94; IV, 106 și urm. = III, 180 și urm.).

Despre *in iure cessio hereditatis* — dar cu amănunte în plus — G. vorbește în II, 34—37, mai întîi privitor la *heredes ab intestat* și la *heredes necessarii*, cum și în legătură cu discuția dintre *sabinieni* și *proculieni*; de asemenea, inf., § 78, despre cei care abandonează succesiunea, în baza legii Iulia.

[Felul lor]

88. Să trecem acum la obligații. Cea mai cuprinzătoare diviziune a acestora le reduce la două grupuri; în adevăr, orice obligație derivă pînă la urmă, fie din contract fie din delict.

³⁹ În această ultimă parte a Comentariului III, dedicat obligațiilor, se reia astfel convorbirea începută la II, 14. În V, rubricarea se face, după un rînd liber, prin cuvintele *Nunc transeamus* („Se trecem acum”).

Întîmplător sau nu, G. ne introduce în materia obligației, neglijînd problema esenței ei (*vinculum iuris*); de la început, o serie de întrebări în legătură cu: existența conceptului; determinanțele sale; formele pe care le îmbracă. Aceasta va avea însă urmări nefavorabile asupra clasificării interioare, care va rămîne confuză (Val. Al. Georgescu, *Le mot causa dans le latin jur.*, R. cl., 1940, p. 129). S-a spus că vina o poartă metoda de expunere folosită în didactica epocii (Orestano, *Obligaciones e dialectica*, în: *Mél. Brühl*, p. 447—457; La Pira, *L'arte sistematrice*, BIDR, 1934, p. 316—355; id., *Il concetto di scienza*, BIDR, 1936—1937, p. 131—160; id., *Il metodo*, SDHI, 1953; id., *La genesi del sistema della giurisprudenza rom.*, BIDR, 1939; Biondi, *L'obbieto e il metodo della scienza giur. rom.*, în: *Scritti Ferrini*, Pruzza—Milano, 1946; Villey, *Recherches sur la littérature didactique du dr. rom.*, Paris, 1945).

Diviziunile și subdiviziunile obligațiilor se succedă, pornind de la *summa diuisio obligationum* (§ 88); autorul a simplificat însă criteriile clasării (cauzele care generează, subiectul, obiectul, efectul, sancțiunea, stîngerca lor), astfel că *summa diuisio* nu poate fi nici fundamentală și nici cea mai cuprinzătoare, ci destinată doar a face echilibrul cu I, 9 (*summa diuisio personarum*) și II, 2 (*summa diuisio rerum*).

G. înțelege să discute numai *obligatio ciuilis*, corelînd-o cu ceea ce este *actio in personam* în procedură (IV, 2): nici un indiciu de teoretizare a obligației *iuris gentium* și a celei *naturalis* (ultima, doar o singură dată, sumar și întîmplător, în § 119^a — cf.: Burdese, *La nozione classica di naturalis obligatio*, Torino, 1956; Levy, 1956; Corniolev, *Naturalis obligatio*, Paris, 1964); obligația *praetoria*, inexistentă; cea izvorlită *ex lege*, deși menționată în câteva texte clasice (Modestin, D, 44, 7, 52, pr.), nu figurează (cf. Arangio-Ruiz, în: *Studi Bonfante*, I, p. 405; Giffard, *Dr. rom. Oblig.*)

Deși inclinat cu consecvență retrospectivă istorică, perspectiva lui G. asupra conceptului *obligatio* este ilustrativ statică.

Opinia relativ la sorgintea obligației (contractul sau delictul) nu este menționată; discuțiile se poartă pînă astăzi, ca pe vremea proculienilor și sabinienilor (Betli, *Sul valore domatico della categoria contrahere in giuresconsulti Proculiani e Sabiniani*, BIDR, 1916, 2, p. 196).

a) Contractul: De Visscher, *Études de dr. rom.*, 1931, p. 257; Van Oven, *Les sens du mot obligatio chez G.*, în: *Festschr. Lewald*, 1953, p. 641; b) delictul (adică teoria drumului invers, de la delict, la angajamentul obligatoriu, luat de bunăvoie); inițiată de Gierke și de alți susținători (Binder, Brinz, Cornil), are încă adepți (Ourliac și Malafosse, *Précis de dr. rom. et ancien dr. des oblig.*, Paris, 1957, p. 4); c) la acestea, s-a adăugat teoria, zisă sociologică, după care primordialitatea stă în obligațiunile *precontractuale* sau *statutare*, bazate pe rudența fictivă sau pe legături de cult între parteneri (Daly, *Foi jurée*, 1922). Meritul de a fi inclus însă în schemă conceptul obligației izvorlită din delicte îi revine lui G. (§§ 182—225); dar fără a arăta etapele (actul de răzbuunăre — compoziția voluntară — tarifarca civilă) — cf. De Visscher, loc. cit.

[Obligațiile contractuale]

89. Să ne ocupăm mai întâi de cele ce se nasc din contracte. Acestea sînt de patru feluri; în adevăr, o obligație se contractează, fie *re* (prin remiterea lucrului), fie *verbis* (prin cuvînte solemne), fie *litteris* (prin înscris), fie *consensu* (prin simplu acord)⁴⁰.

[Obligații contractate re]

[Mutuum]

90. Prin remiterea lucrului, precum la darea unui împrumut, se contractează o obligație reală (*re*). Darea cu împrumut (*mutui datio*), propriu vorbind, are, în mod obișnuit *, ca obiect, lucruri din acelea care se cîntăresc, se numără sau se măsoară⁴¹, precum banii numărați, vinul, untdelemnul, griul, arama, argintul, aurul. Aceste lucruri noi le dăm numărîndu-le, măsurîndu-le sau cîntărîndu-le, cu gîndul ca să devină ale celor ce le primesc și să ne fie restituite cîndva — nu chiar aceleași,

* *ferē* — V, reținut de ediții, cu rezerve; de obicei se marchează ipoteze moderate, aici intrus și nepotrivit (v. și II, 16, 17, 285).

⁴⁰ Clasificarea *genera obligationum* domină întreaga expunere gaiiană (v. și inf., §§ 132, 134, 163, 182); *genus* și *species* sînt prezentate însă eronat, căci, aici, *genus* cuprinde pe *species*, iar nu invers. Despre corecta lor folosire, abia ceva în § 163.

O eroare viciază fraza, căci sau contractul este izvor de obligație, și atunci contractul iar nu obligația se încheie *re, verbis* etc., sau contractul nu este izvor de obligație, și atunci obligația se contractează *re...etc.*

Despre felul cum elaborau romanii doctrinele lor juridice, v. studiul lui Falletti, *Note sur l'emploi du terme forma dans les textes jur.* (în: *Mél. Fournier*, 1929, p. 223, n. 22), cu referire la G.L., §§ 89, 163.

Schema din §§ 88—89, repetată în § 119, nu era, evident, o descoperire a lui G., ci doar reelaborarea celor învățate sub influența pretorilor și filozofilor (Magdelain, *Le consensualisme*, p. 17; D'Ors, *Atti Verona*, III, p. 267 și urm.; Kaser, *G. u. die Klassiker*, p. 157 și urm.; id., *Rom. Privatr.*, I, p. 436 și urm.). Schema, deși importantă, întrucît a influențat sistemul contractului modern, este totuși defectuoasă și eterogenă: a) *defectuoasă*, întrucît nu citează obligațiile izvorite din *evasidelicte* și *evasicontracte*, sancționate cu acțiuni utile, nu include pactele pretorice (pomenite în treacă) și exclude un izvor important de obligații, curent în alte texte, sub numele de *variae causarum figurae*, deși pe acesta autorul îl cunoștea, dovadă că în R. col. (III, fr. 2) îl include în explicații (v. Arangio-Ruiz, *Ist. dir. rom.* ed. 10, 1947). În schimb, acolo unde nu este vorba de contracte, el menționează raporturi obligatorii — precum: plata lucrului nedatorat (inf., § 91); *iusturandum liberti* (§ 96); *dolis dictio* (§ 95a); *nomen transcripticium* (§§ 128—130) —, destinate să dea dată certă unei obligații preexistente; b) *eterogenă*, întrucît grupează categorii care nu sînt de același gen; de aceea, pentru a armoniza clasificările, autorul „taie pe viu și coase cum poate” (Lübnow, *Betrachtungen zum Gaiianischen Obligationenschema*, *Atti Verona* III, p. 238—264; M. Nicolau, *Pand. rom.*, 1931, 4, p. 82—85).

⁴¹ Clișeuul *res quae pondere, numero, mensura constan*t ar face să se creadă că orice lucru e susceptibil a fi dat *in mutuum*, căci nu există lucru care să nu poată fi măsurat, cîntărit, numărat (May, *Man.*, p. 309). Dar cu exemplele alese a fost restrîns numărul lor numai la cîteva obiecte fungibile, precum banii plătiți în monedă (*pecunia numerata*) și metalele nebătute monedă, iar dintre alimente numai cerealele, vinul, untdelemnul.

ei altele de aceeași natură. De aceea i s-a dat numele de *mutuum*, fiindcă ceea ce ți-a fost dat de mine, devine a l t ă u, dintr- a l m e u ⁴².

[*Solutio Indebiti*]

91. Dar și acela care a primit un lucru nedatorat (*non debitum*), de la cineva care i l-a dat (*solut*) din eroare, este obligat *re*; căci unuia ca acesta i se poate pretinde restituirea „dacă se constată că trebuie să dea”, întocmai ca și cum ar fi contractat un împrumut.

De aici trag unii concluzia că pupilul sau femeia cărora le-a fost dat din eroare un lucru nedatorat, fără <incuviințarea tutorelui* >, să nu fie ținuți prin *condictio*, ca la acordarea unui împrumut. Acest fel de obligație doar se vede bine că nu rezultă din contract, întrucit cel care dă cu gândul că se achită vrea mai degrabă să scape de o obligație, decit să contracteze, o alta ⁴³.

* *tutoris auctoritate (tolae - V)*.

⁴² Etimologia (de la *meus* și *tuus*) este simplistă; mai logic era să derive de la *mulare* „a schimba”. „a strămuta”. Pentru alte etimologii propuse, vezi Lübtow, *Die Entwicklung des Darlehensbegriffs im röm. R.* (Kaden, ZS, 1966, p. 477—481).

Caracteristici: a) împrumut de consumație, atestat de texte doar în epoca clasică — Labeo (D. 50, 6, 19), de pildă, nu-l cunoaște (Girard, *Man.*, p. 30); b) fără dobândă: practicat, se pare, numai de patricieni, deci cu funcție economico-socială limitată; c) condiții de formare și validitate: un element material (*res*); un act translativ de proprietate (*datio*) și obligația restituirii (*mului reddiditio*); d) bazat numai pe *bona fides*, abia mai târziu sancționat prin *condictio*, deosebită de *actio certae creditae pecuniae* (Robbe, SDII, 1941, p. 35—110); e) caracter de mutualitate (spre deosebire de *nexum*, împrumut cu dobândă și cu penalizări pentru *mora*, frecvent între patricieni și plebei) — Tit. Liv., II, 23 și VIII, 28 (cf., ilustrativ, *msul* în limba greacă din colecția tripticelor transilvane — Textes⁴, p. 858, § 6).

⁴³ *Solutio indebiti* (plata lucrului nedatorat) — materie străină contractelor reale — era, pentru vremea lui G., un arhaism printre contracte.

Vrînd să dedice contractelor reale o prezentare completă, G. a reținut, imprudent, pasajul cu *indebitum*, de la modelul pe care, pe de altă parte, îl critică tocmai pentru caracterul artificial al raționamentului.

În schimb, autorul nu include în acest capitol depozitul și comodatul, de asemenea contracte reale. Omissionea a fost chibzuită, căci ceea ce se cuvenea spus despre *mutuum* — contract real, de d r e p t s t r i c t — nu mai putea fi spus despre depozit și comodat, contracte reale de b u n ă - c r e d i n ță; în adevăr, prin depozit și comodat se transmitea numai deținerinea, prin *mutuum*, din contra, proprietatea (sup., § 90); *mutuum* asigurat cu acțiunea *condictio*, proprie numai lui (Schwartz [Istanbul], *Condictio*, 1952, p. 16), celelalte erau sprijinite prin acțiuni de bună-credință, V. și: De Francisci, *Synallagma*, II, 1913, p. 398—424; Arangio-Ruiz, *Ist. dir. rom.*, p. 302; Zulueta, II, p. 150.

O excepție se face pentru *fiducia* — pe calea căreia se transmitea nu deținererea, ci proprietatea, ca la *mutuum* (II, 59) —, inclusă aici, deși în manualul sabinian, din care se inspirase, G. nu aflase un contract cu asemenea denumire (Jörs-Kunkel, *Gesch. u. System des röm. Privatr.*, p. 189); nu mai puțin, în II 60, relevă asemănarea cu *mutuum* prin *datio*, iar în IV, 62, o trece în lista acțiunilor de bună-credință; în R. cot. — D, 41, 7, 1, 6, G. o va menționa sub denumirea de *pignus*, ca o interpolare proprie (Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 85; Watson, *The origins of fiducia*, 1962, p. 329—384).

Velut mului datio nu duce, cum s-ar părea, spre legitimarea celorlalte contracte reale (depozitul, comodatul și *fiducia*). Argumentul bazat pe *uclul*, cu un dublu sens, ar fi avut valoare dacă, menționînd pe *mutuum*, G. ar fi lăsat să se înțeleagă că, prin acela, ilustra categoria obligației *re*. Dar el, cum vedem, citează alte cazuri de obligații reale, nesancționate prin *condictio* și care numai din contract nu derivau (*solutio indebiti*).

Dacă G., în *Instituțiuni*, nu prezintă contractul de depozit și comodat, iar în R. cot. — mai nouă, dar privind practica judiciară empirică — le include, aceasta se explică nu prin noutatea lor în drept, îndeci al evoluției, ci prin neconturarea teoretică a acestor contracte (Schulz, *Gesch. d. röm. Rechtswiss.*, p. 167; Di Marzo, BIDR, 1948, p. 1 și urm.; Wolff, în: *Studi Arangio-Ruiz*, IV, p. 171 și urm.; Fuhrmann, *Zur Entst. der VeronesG.*, p. 341 și urm.). Interpretarea lui Magdelain (*Le consensualisme*, p. 96) este deci justă și suficientă și cu aceasta se acoperă una din

[Obligații contractate uerbis]

[Felul lor]

[Sponsio — Stipulatio]

92. O obligație uerbis se încheie solemn printr-o întrebare și un răspuns, precum : „*Făgăduiești tu solemn că va fi dat? (Dari spondes?) — Făgăduiesc solemn! (Spondeo!)*”; „*Vei da? — Voi da!*”; „*Promiți? — Promit!*”; „*Promiți cu bună-credință? — Promit cu bună-credință!*”; „*Te legi? — Mă leg!*”; „*Vei face? — Voi face!*”.

93. Dar, obligația aceasta verbală : „*Făgăduiești tu solemn că va fi dat? — Făgăduiesc solemn!*” este proprie cetățenilor romani; celelalte, în schimb, sînt de dreptul ginților și ca atare sînt valabile între toți oamenii, fie cetățeni romani, fie peregrini; și chiar dacă vorbele au fost rostite în limba greacă, precum <Δώσεις; Δώσω· Ὁμολογεῖς; Ὁμολογῶ· Πίστει κελεύεις; Πίστει κελεύω· Ποίσεις; Ποίσω·*44>, ele încă (*tamen*) au valoare între cetățenii romani, aceasta, bineînțeles, dacă cunosc limba greacă; și invers, chiar dacă vorbirea s-a făcut în limba latină, ele vor fi valabile {totuși (*tamen*)*} și între peregrini, numai dacă aceștia înțeleg limba latină. Dar obligația verbală : „*Făgăduiești tu solemn că va fi dat? — Făgăduiesc solemn!*”, pînă-ntr-atit este accesibilă numai cetățenilor romani, încît cuvîntul „*făgăduiesc solemn*”, în traducerea corectă, nici nu poate fi redat în limba greacă, deși se zice că el ar fi fost imaginat după un cuvînt grecesc⁴⁵.

* 2 1/3 rinduri lipsă: restituire Ferrini, după Theoph. (3. 15. 1).

** Acest al doilea *tamen* e inutil (Marouzeau, *L'ordre des mots*, 1949, III, p. 95).

lacunele acuzate de Longinescu în G. I. Alte ipoteze, pe care se credea că le va rezolva descoperirea de la Antinoe, au rămas neconfirmate (Weiss, *Untersuch. zum N. G.*; Van Oven, *Remarques sur G. III, 91*, Iura, 1950, p. 21—35).

⁴⁴ Vei da? — Voi da!; Conviî? — Convin!; Te legi cu buna ta credință? Mă leg cu buna mea credință!; Vei face? — Voi face!

⁴⁵ *Spondeo* (sanscr. *spand*; germ. *spenden*; gr. σπονδῆ < σπένδω „a face libațiune”); de aici *respondeo*, *sponsum*, *sponsa*, *sponsio* „a promite”, „a se obliga față de zei” și, cu ocazia aceasta, libațiunea — *libamen*: *quod in foederibus et pactionibus libamena diis offerrebant* (Verrius, apud Festum). Magdelain (*Essai sur l'origine de la sponsio*, thèse, 1943) vede în *sponsio* laicizarea jurământului, abolit prin l. XII T.

De observat înlocuirea termenului contract cu acela de obligație, adică a instrumentului tehnic cu efectul juridic (definiția fiind dată după geneză); pe de altă parte, deplasarea terminologiei de la *sponsio* la *stipulatio* (curent în G.I.), adică înlocuirea denumirii contractului însuși prin aceea a instrumentului tehnic cu care se încheia.

Sensul primar al cuvîntului *stipulatio* și conținutul actului pe care îl desemna au fost aprofundate de Danz (*Der sakrale Schutz*, Jena, 1857, p. 142 și urm.) și, în continuare, de Huvelin (*Dr. commercial rom.*, Paris, 1929, II, 273—292); atrage atenția studiul lui Schlossmann (*Stipulari*, Rhein. Mus., 1904, p. 346—372) prin concluziile erudite de sociologie juridică (chiar dacă acestea nu se armonizează cu unele texte, neglijate — Paul, *Sent.*, V, 7, 1; Festus (ed. Müller, p. 297): *stips est nummus signatus*). Oricum, sensul primar și conținutul actului rămîn, mai departe, obscure.

Nedefinită de G., stipulația este „contractul exprimat în anumiți termeni, care transformă în obligație orice convenție; el este rezervat numai cetățenilor romani; iar peregrinilor, permis și prin alți termeni, dar cu același sens; el se „realizează printr-o întrebare orală și un răspuns corespunzător” (Fecenstra, *L'epistola comme preuve de stipulation*, în: *Studi Belli*, II, p. 407—430), iar mai tirziu prin înscrîsurile. Stipulația astfel ghidită trebuia să fi fost actul final al unei

94. De aici, se spune, că prin acest cuvânt s-a ajuns, ca într-un singur caz, să se poată obliga și peregrinul, anume atunci când împăratul nostru l-ar întreba pe șeful unui stat străin în legătură cu pacea: „*Făgăduiești tu solemn că va fi pace?*” Sau poate să fie el însuși întrebat în același mod. S-a răspuns simplu, că aceasta este o exagerare, căci în caz că s-ar produce ceva împotriva tratatului, nu se mai procedează cu acțiunea *ex stipulatu*, ci lucrul este urmărit conform dreptului războiului (*iure belli*)⁴⁶.

95. Poate fi îndoielă dacă cineva <se obligă valabil, răspunzând celui ce-l întreabă: „*Făgăduiești tu că-mi va fi dat?*” prin: „*Promit*” sau „*Voi da*”; sau dacă celui ce-l întreabă „*Promiți?*”? el îi va răspunde: Ὀμολογῶ. Cei mai mulți socotesc că se obligă valabil. Dealtfel nici nu-i nevoie ca și unul și altul din cei doi stipulanți să se folosească de aceleași cuvinte, ci e de ajuns să răspundă congruent cu cuvintele puse la întrebare; dar pot contracta obligații în limba latină chiar și doi greci *).

* 1 1/2 rinduri ilizibile: (*Illud dubitari potest, si quis*) *interroganti: dari spondes? respondeat promitto uel dabo, an recte obligatur; aut si quis interroganti promittis? respondeat Ὀμολογῶ an recte obligatur; plerique putant obligatum esse. Nec necesse est eadem lingua utrumque stipulantium uel, sed sufficit, congruenter ad interrogatum uerbis traditis respondere; quin etiam duo Graeci Latina lingua obligationes contrahere possunt* — Krüger (G. Epit. (2, 9, 3) și Theoph. (3, 15, 1)), ușor ameliorat de Bizoukides (cf. și Berger, Bull. Acad. Sci. Cracovie, 1909).

Înțelegeri anterioare a căreia părțile li dădeau forma unui scurt și riguros dialog, conferindu-i putere juridică. *Obiectul* stipulației: *res certae* (de ex. *dare certam pecuniam* sau *certam rem*) și *res incertae* (de ex. *facere, non facere*); literatura la Giffard, *Dr. rom., Oblig.*, p. 38.

Sancțiunea: 1) sub acțiunile legii: *sacramentum in personam* sau *iudicis postulatio*, înlocuite prin *legis actio per conditionem* (IV, 20); 2) în dreptul clasic: *actio certae pecuniae* și *certae rei*, ca succesoare ale legisacțiunii *per conditionem*, și tocmai pentru aceea denumite, global, *conditiones* (IV, 5), iar pentru cele cu obiect incert, *actio ex stipulatu* (inf., § 94). Aspectul stipulației este dublu: 1) unul (*sponsio*), riguros și restrâns la cuvintele „*Spondes? — Spondeo!*”, accesibil numai cetățenilor romani, deci de domeniul lui *ius ciuile*; 2) altul (*stipulatio propriuzisă*) mai liberă, haină largă în care puteau fi îmbrăcate diferite feluri de obligații, și care eră de domeniul lui *ius gentium*.

Textul final din § 93 sună strident în raport cu ce spusese G. în I, 1, de unde reieșea că o normă juridică ține de *ius gentium* în măsura aplicării ei *inter omnes homines* și *apud omnes populos peraeque custoditur*. Într-adevăr, aici, invers, anumite stipulațiuni de aspect roman sînt *ius gentium* și, ca atare (*itaque*), *inter omnes homines ualent*. Precum se vede, contradicția este nu numai de stil, ci și de fond, iar inversiunea este regretabilă din punct de vedere logic și didactic; aici, o neluămînțică remaniere de copist (G. Lombardi, *Șulla pressunta glossa in Gai III, 93*, SDHI, 1951, p. 279—281). Oricum, un asemenea criteriu nu apare nici luminos și nici profund, iar afirmația e falsă (Solazzi, *Due note alle Istituzioni di Gaio*, Atti Verona, III, p. 308).

⁴⁶ În contradicție cu § 93, unde se afirmase că, în dreptul privat, verbul *spondere* este inaccesibil oricărui peregrin, aici, G. revine și afirmă că același cuvînt, folosit și în tratatele internaționale (*sponsio foederalis*), era de natură promisivă (*pacem futuram spondes?*), iar nu constitutivă (*foedus*).

Cazul la care se referă G. aici nu este atestat în alte texte. Generalii romani puteau, în adevăr, încheia, cu puterile străine, convenții provizorii (*paciones*) cu caracter militar, ratificate de Senat, prin consacraarea unui *ius fiale* (Magdelain, *Le consensualisme*, p. 7); dar prin *pacio* s-ar putea să se înțeleagă și un tratat constitutiv, în care caz termenul se referă la cuprinsul tratatului, abstracție făcînd de forma lui. Dacă la acest fel de *pacio* s-a referit aici, laconic, G., nu se poate răspunde. De Visscher (*Pactes et religio*, Arch. de dr. privé (Athènes), 1953; p. 140 și urm.) înclină afirmativ. Pentru alte amănunte, v. Aurel Popescu, *La Dacie et l'énigme G.*, p. 510.

[Promisiunea de dotă (*dotis dictio*)]

95^a. Există și alte obligații care se pot contracta fără o interogare prealabilă, <cum este de pildă atunci cînd o femeie promite o dotă logodnicului căruia îi va fi soție sau celui care este deja soțul ei. Acest lucru poate să se aplice atît în materie de bunuri corporale, cit și de bunuri incorporale. Aici nu numai femeia rămîne obligată, ci și tatăl ei și chiar debitorii femeii, dacă îi promet logodnicului, drept dotă (*doti dicat*), suma pe care i-o datorau ei. Aceste trei persoane pot rămîne obligate, conform legii numai printr-o simplă promisiune de dotă, fără nici o altă întrebare premergătoare. În schimb, dacă alții vin și promet soțului o dotă pentru femeie, — ei trebuie să se oblige după dreptul comun, cu alte cuvinte trebuie să răspundă unei întrebări și să promită lucrurile în legătură cu care s-a făcut întrebarea>.

La fel se procedează și cînd debitorul femeii, la ordinul acesteia, <dar cu încuviințarea tutorelui>, vine și declară <total ceea ce datorează, lucru pe care, obligîndu-se în acest mod, altul nu l-ar putea face. Cu alte cuvinte, dacă cineva, altul, ar vrea să constituie o dotă pentru o femeie, trebuie să se oblige după dreptul comun, adică să facă o promisiune soțului stipulant * >⁴⁷.

[Jurămîntul dezrobitei (*iusiurandum liberti*)]

96. Tot astfel contractează o obligație cel care promite, vorbind numai el singur, <chiar și fără interogarea altuia; așa ar fi cînd libertul a jurat (*iusiurandum liberti*) că va trimite patronului daruri, ori unele

---

* 11 rînduri ilizibile: (*Sunt et aliae obligationes*), quae nulla praecedente interrogatione contrahi possunt, id est ut si mulier sive sponsa uxor futura sive iam marito dotem dicat. Quod tam de corporalibus quam de incorporalibus rebus fieri potest. Et non solum in hac obligatione ipsa mulier obligatur, sed et pater eius, et debitor ipsius mulieris, si pecuniam quam illi debebat sponsa creditoris ipse debitor in dotem dixerit. Haec tantum tres personae nulla interrogatione praecedente possunt dictione dotis legitime obligari. Aliae uero personae si pro muliere dotem uiro promiserint, communi iure obligari debent, id est, et ad interrogata respondeant et stipulata promittent. Item (si debitor mulieris iussu eius, dum) modo tutore auctore eidem (doli dicat quod debet: alius autem obligari hoc modo non potest. Et ideo si quis, alius) pro muliere dotem promittere uelit, com(muni iure obligari) debet, id est, interrogata respondere et stipulata stipulanti uiro promittere — Huschke, ameliorat de Bizoukides (după Ulp. (G. 1. 2) și G. Epit. (IX, 3)).

⁴⁷ Contractul pentru constituirea solemnă de dotă (*dictio dotis*) putea fi făcut fie de femeie (*ipsa mulier*), fie de ascendentul ei (*parens mulieris*), fie chiar de debitorul ei (*debitor mulieris*): *quis alius* se referă la unul din aceștia (Berger, Bull. Acad. Sci. Cracovie, 1909).

Debitor mulieris — iar nu *debitor parentis* — poate constitui o dotă, numai dacă femeia îl delega pentru *dotem dicere* (Ulp., 6, 2). Cum V este aici lacunar, se caută un sprijin în Epit. III, 9, 3, care discută de asemenea ipoteza; *debitor parentis* era presupus printre *aliae, uero personae, si pro muliere dotem* . . . (interesanta concluzie a lui Solazzi, *Il debitor parentis nelle dotis dictio*, SDHI, 1940, p. 159 și urm.). *Dictio dotis* a acestuia se făcea după dreptul comun, iar a restului fără întrebarea prealabilă, ci numai prin declarația unilaterală a constituentului, care la origine însoțea logodna (Plautus, *Trin.*, 5, 2, 33—36; Giffard, loc cit.).

atenții, sau că va presta unele servicii *), măcar că aceasta este singura împrejurare în care se contractează sub jurământ⁴⁸. Evident că în nici o altă împrejurare oamenii nu se obligă prin jurământ, cel puțin cînd e vorba de dreptul [cetățenilor] romani. Cercetînd însă sistemele juridice ale fiecărei cetăți în parte, pentru a vedea ce fel de drepturi există la peregrini, am putea constata că <aici este aplicabil un drept, dincolo altul **>.

[Stipulații nule]

97. Dacă lucrul pe care-l stipulăm că va fi dat este de așa natură încît nu poate fi dat, stipulația este nulă, de ex. : dacă cineva stipulează că va da cuiva un om liber pe care-l socotea sclav, sau un sclav mort pe care-l credea viu, sau un loc sacru ori religios pe care-l socotea că e de drept laic.

97* <Tot astfel> va fi nulă stipulația <cînd cineva stipulează un lucru care nu poate exista în natura lucrurilor, de pildă, un hipocentaur ***⁴⁹>.

98. De asemenea, va fi nulă stipulația și atunci cînd cineva pune o condiție care, concret, este imposibil de îndeplinit, de pildă dacă va atinge cerul cu degetul.

În ce privește însă legatul lăsat sub o condiție imposibilă, maeștrii noștri pînă într-atîta socotesc că trebuie adus la îndeplinire, încît îl presupun ca lăsat fără condiție; autorii școlii adverse, din contra, decid că un

* 3 1/4 rînduri ilizibile: (*Item uno loquente*) et sine interrogatione alii promittente contrahitur obligatio, si libertus patrono aut donum aut munus aut operas, se daturum esse iuravit --- Huschke (după G. Epit., 3, 9, 4) (*etsi* ... — Kübler; *sed* ... — Girard).

** *in aliis ualere* (întregire -- omisiunea e atribuită copistului).

*** *Item si quis rem quae in natura esse non potest uelut hippocentaurum stipulentur* — Lachmann, după Iust. Inst. (3, 9, 1) (întregire -- omisiunea e atribuită copistului).

⁴⁸ *Iusiurandum liberti* este o altă formă secundară de contract *uerbis*.

Înainte de eliberare jurămîntul sclavului n-ar fi avut valoare juridică; numai după eliberare, avea în adevăr valoare; el era sancționat prin acțiunea numită *iudicium operarum*; prin ea patronul cerea libertului servicii economice reversibile în bani (*operae officiales* și *operae fabriles*, datorate ca lucrător bun, specialist), toate incluse în patrimoniul său și posibile a fi închiriate unui terț contra unei *merces*, încasată de patron (cf. sup., § 42, dreptul patronului la succesiunea libertului).

Natura acestei acțiuni este discutabilă; era ea civilă sau pretoriană, certă sau incertă? (Lambert, *Les operae liberti*, thèse, 1934, 350 p. (rec. Val. Al. Georgescu, R. cl., 1937—1938, p. 295—297)).

Finele textului se referă la dreptul local al peregrinilor, în materie de obligații contractate printr-un așa-zis „pact de jurământ”, intervenit pentru prevenirea unui litigiu, în care acela ar putea fi invocat.

⁴⁹ Nulitatea stipulației cu obiect imposibil este independentă de știința sau neștiința părților. G. vrea să dea atenție cazului cînd, în mod normal, aceea s-ar fi cerut pentru a nu da loc la îndoieli. Validitatea cumpărării unui om liber ca sclav este subordonată neștiinței cumpărătorului. Cînd prestația e imposibilă, ea nu mai este subordonată științei sau neștiinței, pentru că imposibilitatea lucrează obiectiv.

atare legat este nul, <în aceeași măsură *> ca și stipulația. Și, evident că nu poate fi dată explicația corectă a acestei diversități de păreri⁵⁰.

99. În afară de aceasta, o stipulație mai este nulă și atunci când cineva, neștiind că un lucru este al său, vine și stipulează ca acel lucru să-i fie dat; greșit că nu-i mai poate fi dat cuiva ceea ce îi aparține deja.

100. În sfârșit, tot nulă mai este și stipulația aceea când cineva stipulează a i se da în chipul următor: „*Făgăduiești tu solemn că va fi dat după moartea mea?*”; sau: „*Făgăduiești tu solemn că va fi dat după moartea ta?*”. Va fi însă valabilă dacă cineva a stipulat să i se dea, în acest fel: „*Făgăduiești tu solemn că va fi dat când voi muri eu?*”. Sau așa: „*Făgăduiești tu solemn că va fi dat când vei muri tu?*”. Aceasta înseamnă ca nașterea obligației să fie aminată pînă la cea din urmă clipă a vieții stipulantului sau a promitentului; s-a socotit, în adevăr, a fi ceva contrar principiilor dreptului ca o obligație să înceapă cu persoana moștenitorului. Dar iarăși nu putem stipula nici așa: „*Făgăduiești tu solemn că va fi dat în ajunul morții mele?*” sau „*Făgăduiești tu solemn că se va da în ajunul morții tale?*”, fiindcă nu-i posibil să întrezezi prețuia morții cuiva, altfel decît după ce a survenit moartea; dar chiar dacă a survenit moartea, stipulația, referindu-se la trecut, încă va fi nevalabilă, dacă va suna oarecum așa: „*Făgăduiești tu solemn să i se dea moștenitorului meu?*”⁵¹.

101. Cele ce am spus despre moarte, noi înțelegem că aceleași se aplică și atunci când este vorba de *capitis deminutio*.

102. O stipulație mai este nulă și când cineva nu a răspuns exact la ceea ce a fost întrebat, de pildă, când eu am stipulat de la tine să mi

* *non minus* — Beseler (în: *Festschr. Schulz*, II, p. 17) (*no* — *V*; *nihil* — *Apogr.*, *Textes* ?).

⁵⁰ G. mărturisește că nu poate afla rațiunea diversității de opinii între școli, în legătură cu valabilitatea legatelor sub condiție imposibilă (N. Corodeanu (*Testamentul în dr. rom.*, curs de doctorat, 1935, litogr.) a căutat să lămurească nedumerirea lui G. prin deosebirea dintre actele *inter vivos* și testamente). Între dorința de a mai numi un crede și aceea de a trage consecințele unei condiții imposibile, a prevalat numirea credelui, adică salvarea testamentului (*faor testamenti*). A aplica într-un caz acest principiu și în alt caz principii actelor între vii ar fi fost necorespunzător; și de aceea extinderea la legate a principiilor valabile la instituirea moștenitorului.

⁵¹ Se discută dispozițiile testamentare date pe calea unei stipulații, a cărei zi scadentă o fixa *decius* în raport de data morții sale. Dată sub forma: *Post mortem tuam dari spondes?* Stipulația era nulă, și așa a rămas pînă la finele dreptului roman (Iust. Inst., *De inul. stip.*, 3—20). În schimb, cea sub forma *cum morieris* era valabilă. Pe ce bază oare aceasta? G. spune: *inelegans esse utrum est ex heredis persona incipere obligationem*. „Ineleganța” încă ar fi fost puțin, dar lucrul peste care nu se putea trece erau considerentele de ordin practic: forma I ar fi dat posibilitatea creării unor datorii după moartea testatorului, adică tocmai după momentul decisiv, când se determina cuantumul succesiunii și eredele ar fi fost astfel legat de creditorii acestuia; iar forma a II-a, care, juridicește, crea o datorie în chiar timpul vieții testatorului, constituia o cale piezișă pentru a eluda legea *Falcidia*.

Regula că actul juridic trebuie să producă efecte în persoana autorului său se aplică și atunci când e vorba de testator și crede. Obligațiile testamentare impuse de testator credelui vor apăsa, evident, asupra persoanei acestuia din urmă. În schimb, obligațiile și creanțele stabilite *inter vivos* rămân asupra testatorului, căci acesta nu poate crea obligații care să nu înceapă decît după moartea lui.

Beseler (ZS, 1939, p. 568) consideră fără sens „stipulația care se referă la trecut” (*in praeteritum reducitur stipulatio*), v. Reinach, p. 110.

se dea 10 000 de sesterti și tu mi-ai promis 5 000 ; sau dacă eu am stipulat pur și simplu, iar tu mi-ai promis cu o condiție ⁵².

103. În plus, o stipulație mai este nulă și atunci cînd stipulăm să fie dat un lucru cuiva sub a cărui putere noi nu sîntem. S-a pus atunci întrebarea : în ce măsură va fi valabilă o stipulație în care cineva a stipulat să-i fie dat atît lui, cit și altuia, sub a cărui putere nu se găsește ? Maeștrii noștri socot că stipulația e întru totul valabilă, dar că se datorează totul numai aceluia care a stipulat, ca și cînd numele celuilalt este pomenit inutil. Autorii școlii adverse, din contra, socotesc, că într-un asemenea caz i se datorează lui numai jumătate, iar pentru rest, stipulația este inutilă ⁵³.

103^a. Alta va fi situația <cînd am stipulat așa : „*Făgăduiești tu solemn că-mi va fi dat, fie mie, fie lui Titius?*” . În acest caz, se știe > că totul mi se datorează mie și numai eu singur <am puterea să acționez în baza acelei stipulații, cu toate că tu ești eliberat, achitînd și lui Titius* >.

104. Stipulația mai este nulă și atunci cînd contractez cu unul care este supus puterii mele, precum și atunci cînd acela stipulează el de la mine. În adevăr, sclavul ⁵⁴ și cel care se află la mine în *mancipium*, precum și fiica mea care se află sub patria *potestas* sau aceea aflată sub *manus*, nu se pot obliga, nu numai spre profitul aceluia sub a cărui putere sînt puși sau puse, dar nici chiar în profitul nimănui altuia.

105. Este de la sine înțeles că un mut nu poate stipula și nici promite. Același lucru a fost admis și cînd e vorba de un surd, căci acela care stipulează trebuie să audă cuvintele promitentului, iar cel care promite trebuie să audă pe cele ale stipulatorului.

106. Nebunul, de asemenea, nu poate gira nici o afacere, fiindcă nu are înțelegerea a ceea ce face ⁵⁵.

107. Pupilul tratează valabil orice afacere, astfel că, atunci cînd se obligă el însuși, fiind necesară încuviințarea tutorelui, este suficient doar

* *si ita stipulatus sim: Mihi aut Titio (dari spondes?). Quo casu constat mihi (solidum debere et me) solum ex ea stipulatione agere posse. (qu)anquam (eliam Titio) solucndo liberaris* — Krüger, după G. Epit. (II, 9, 7) (altfel — Huschke, după Iust. Inst. (3, 19, 4); altfel — Textes ⁷ (după sens)).

⁵² De comparat formalismul exagerat de la o stipulație din vremea lui G., cu acela mai puțin riguros, de pe vremea lui Ulpian, căreia acesta nu-i atribuia nici o importanță (In D., 15, 1, Ulp.), deși nu-i despărteau decît cîteva decenii.

⁵³ Fără această informație, n-am fi știut decît despre un *quaesitum est*, iar nu și că în privința aceasta exista o controversă între cele două școli. G. urmează soluția școlii sale și-i acordă lui *ego* pe toți cei zece mii (sup., § 102), iar lui Titius nimic. Dar părerea lui rămîne izolată în izvoare: Pomponius (D., 45, 1, 110 pr. — *Pomp. ad Q.M.*); Iulian (Iust. Inst., 3, 19, 4) — cf. Troje (*Ambiguitas contra stipulatorem*, SDIII, 1961, p. 93—185).

⁵⁴ Cum sclavii, neavînd personalitate juridică, nu se puteau obliga *citiviliter* prin contracte, urmează că nici după eliberare ei nu răspundeau de obligațiile asumate pe timpul sclaviei; se poate vorbi totuși despre o obligație naturală a lor (Senn, *Les obligations naturelles*, RHID, 1958, p. 151—189).

⁵⁵ *Nullum negotium*, pentru romani, era echivalent cu *negotium inexistent* (*nullus < non ullus*), iar nu *negotium nul* (Di Paoli, *Alla scoperta del negozio nullo*, Iura, 1968, I, p. 189).

ca acela să fie de față ; să oblige însă sieși pe altul poate chiar și fără aprobarea tutorelui.

108. Același regim juridic pentru femeile care sînt sub tutelă.

109. Cele ce am spus despre pupil se aplică și cînd e vorba despre acela care are de acum un oarecare discernămint. În adevăr, un *infans*, ca și cel care este *infanti proximus*, nu se deosebește mult de nebul, căci la această vîrstă pupiliu nu au nici un discernămint. Cu privire la acești pupili însă, pentru nevoile practicii, s-a dat totuși o interpretare juridică mai îngăduitoare ⁵⁶.

[Adstipulațiunea]

110. Și totuși noi putem ca, la o stipulație ce facem, să mai adăugăm și pe altul, care stipulează același lucru ; în mod curent pe acesta îl numim *adstipulator* ⁵⁷.

111. Și acestuia i se acordă deopotrivă acțiunea și, ca și nouă, i se poate achita corect și lui ; în schimb, ceea ce va fi dobîndit el va fi obligat să ne restituie prin acțiunea de mandat.

112. Adstipulatorul se poate dealtfel folosi și de alți termeni decît cei de care ne-am folosit noi. Astfel, dacă eu am stipulat să zicem, așa : „*Făgăduiești tu solemn că va fi dat?*” el poate adstipula așa : „*Promiți și tu, cu buna ta credință, același lucru?*” sau „*Garantezi tu același lucru?*”, sau invers.

113. Tot în acest fel poate fi adstipulat și mai puțin, dar mai mult nu. Astfel, dacă eu am stipulat zece sesterți, el poate stipula cinci sesterți, invers însă nu poate. La fel, dacă am stipulat pur și simplu, el poate stipula cu condiție ; invers însă nu. Mai multul sau mai puținul este înțeles nu numai relativ la cantitate, ci și la timp ; astfel, a da ceva imediat înseamnă a da mai mult ; a da după termen echivalează cu a da mai puțin ⁵⁸.

114. În materia aceasta sînt însă de observat cîteva reguli de un caracter aparte : în primul rînd, moștenitorul adstipulatorului nu are acțiune. Tot astfel, adstipulînd, sclavul nu realizează nimic, măcar că în toate celelalte împrejurări, prin stipulațiune, el dobîndește pentru stăpin. Cu atît mai mult s-a decis același lucru cînd e vorba de unul care se află în *mancipium*, căci și acesta se află în situația sclavului. În schimb, cel care se află sub *patria potestas* săvîrșește acte valabile, dar nu dobîndește pentru tatăl său, cu toate că în toate celelalte situații, stipulînd el, dobîndește pentru acela ; lui însuși, dealtfel, nu i se acordă nici o ac-

⁵⁶ S-a crezut că jumătatea finală a acestui § ar fi un adaos al glosatorului (Albertario, *Elementi postgajani nelle Istituzioni di Gaio*). În sprijinul caracterului genuin, Di Marzo, *In difesa del Gaio Veronese* (loc. cit.), invocă alt text al lui G., cu același conținut (reprodus în D, 46. 6. 6), dar nu din G.I., ci din *Ad Edictum prou.*, 27.

⁵⁷ Adstipulatorul garantea, în eventualitatea că stipulatorul ar muri, aplicarea întocmai a contractului față de moștenitorul acela (cf. inf., §§ 117 și 215).

⁵⁸ Nu știm pentru ce ultima frază este socotită superfluă (Novelli), chiar dacă Polenaar (Bizoukides, II, 107) o socotea glosă interlineară.

ține, decît doar dacã a ieșit, fãrã *capitis deminutio*, de sub puterea ascendentului, spre pildã prin moartea aceluia sau fiindcã el însuși a fost ales *flamen* al lui Iupiter. Aceleași lucruri noi le subînțelegem ca spuse și cînd e vorba de o *filia familias* sau despre o femeie sub *manus*.

[Garanțiile personale]

[Distincțiuni]

115. Pentru cel care promite, obișnuiesc sã se oblige și alții ; pe unii din aceștia îi numim *sponsores*, pe alții *fidepromissores*, iar pe alții *fideiussores*⁵⁹.

116. Un *sponsor* este întrebat astfel : „*Fãgãduiești tu solemn sã fie dat același lucru?*”, *fidepromisorul* : „*Promiți tu același lucru, cu buna ta credință?*”, iar un *fideiusor*, așa : „*Garantezi tu, cu buna ta credință, ca aceasta sã fie așa?*”. Rãmîne sã vedem acum cu ce denumire proprie pot fi numiți aceia care sînt întrebați în felul acesta : „*Vei da tu același lucru?*”, „*Promiți tu același lucru?*”, „*Vei face tu același lucru?*”.

117. Cînd gãsım cu cale sã ne asigurãm mai bine, obișnuim în adevãr de multe ori sã luãm garanți pe cite un *sponsor*, un *fidepromisor* sau un *fideiusor* ; iar *adstipulator* ne luãm de obicei numai atunci cînd stipulãm ca, dupã moartea noastrã, sã fie dat ceva ; cãci stipulînd <ca sã ni se dea nouã dupã moartea noastrã *>, noi nu realizãm nimic valabil, și de aceea se și ia un *adstipulator*, pentru ca dupã moartea noastrã sã aducã el la îndeplinire ceva ; și dacã acesta va dobîndi ceva prin acțiunea de mandat⁶⁰ va fi ținut sã-i restituie moștenitorului meu.

118. Situația *sponsorului* este asemãnãtoare cu cea a *fidepromisorului* și cu totul deosebitã de cea a *fideiusorului*.

119. În adevãr, primii nu pot chezãșui nici o altã obligație afarã de cele verbale, mãcar cã cel care a promis nu se putea obliga el însuși, la acea datã, precum femeia sau pupilul care au contractat obligații fãrã încuviințarea tutorelui sau oricare altul care a promis cã va fi dat un lucru dupã moartea lui. Se pune însă întrebarea : ce se întimplã cînd cel care și-a asumat un angajament a fost sclav sau pelerin ? va putea oare un *sponsor* sau un *fidepromisor* sã se oblige în locul lui ?⁶¹.

* *quia enim nobis ut post mortem nostram detur* -- Mommsen (Intregire).

⁵⁹ G. nu aratã în care situații *adpromissorul* purta cînd numele de *sponsor*, cînd alt nume ; se pare cã *sponsor* era la contractele dintre romani, iar altul la contractele dintre strãini *sponsor* și *fidepromissor* la contractele verbale, iar *fideiusor* la restul de contracte.

Fideiussio — deși rãmasã, teoretic cel puțin, o solemnitate oralã (*uerbis*), în sec. II e.n. se consemna în *scris* dovadã tripticile transilvane (Textes⁴, p. 846).

⁶⁰ Practic, în vremea lui G., *adstipulația* nu servea decît pentru a remedia prohibirea stipulațiunii *post mortem* (Triandaphillopoulos, *La législation romaine sur le cautionnement*, RHID, 1961, p. 501–519 ; id., *Sponsor*, RIDA, 1961, p. 373–390).

⁶¹ *Naturalis obligatio serui* (*debitum serui, peregrini*) era deci valabilã în dreptul clasic (Labruna, *Interpretazione di Gai III, 119^a*, Atti Gaio, p. 55–63 (Iura, 1967, II, 397) ; Wleacker, ZS, 1968, p. 500), plinã în sec. II e.n. cu progrese lente (G. Longo, *Ricerche sull'obligatio naturalis*, Milano, 1962, 302 p. ; id., *Lenti progressi in tema di obligatio naturalis*, Labeo, 1966, p. 375 (Iura, 1967, p. 397)). La fel, obligația naturalã a impuberului, care, ajuns la vîrsta discernãmintu-

119^a. Fideiusorul, în schimb, poate fi adăugat tuturor obligațiilor, fie ele încheiate prin contracte reale, verbale, literale sau consensuale. Căci de data aceasta nu mai interesează dacă obligația pentru care s-a chezașuit este civilă sau naturală⁶² și nici dacă cineva se obligă pentru un sclav, sau dacă un extraneu a primit fideiusiunea de la un sclav sau stăpinul însuși, pentru ceea ce i s-ar datora lui.

120. Mai mult, moștenitorul sponsorului și al fidepromisorului nu este răspunzător, afară numai dacă, vorbind de un fidepromisor peregrin, în țara (*ciuitas*) lui nu se va folosi alt sistem juridic⁶³; în schimb moștenitorul fideiusorului este ținut răspunzător.

121. Conform legii Furia⁶⁴, sponsorul și fidepromisorul sint eliberați de răspundere după doi ani, iar la data la care suma poate fi pretinsă, cîți vor fi la număr, în tot atitea părți va fi distribuită între ei obligația.

lui, poate acționa și poate fi acționat fără tutore, fie pentru achizițiile rezultate dintr-un *mutuum*, fie pentru alte acte neformaliste (Burdese, *La nozione classica di naturalis obligatio*, p. 156; Levy, lura, 1956, p. 174—176).

Cuvîntul *sponsor*, la origine, nu înseamna debitorul principal, ci garantul, ca debitor coreal (Mittels, *Aus röm. u. bürgerl. R.*, în: *Festscher. Bekker*, p. 109—142) — principiu în materie de garanții personale.

La *sponsio* se adaugă, cu același caracter, în epoca clasică, *fideiussio* și *fidepromissio*. Comune le erau autonomia (față de obligația principală) și corcalitatea (pînă la achitarea debitului, obligația de garanție rămînd în orice caz valabilă, chiar dacă cea principală era nulă). În ce privește garantarea obligațiunii unui sclav sau a unui peregrin, chestiunea însă era controversată, spune G. (De Martini, *L'origine delle garanzie personali*, SDIII, 1940, p. 132 și urm.).

⁶² Despre aceasta, doctrina adaugă: pe cînd la *sponsio* și *fidepromissio*, garantul promite *idem*, ca și debitorul principal, la *fideiussio*, din contră, promite *id* (§ 119^a), răspunzînd, nu chiar pentru propriul său fapt, ci, ca și *pater* (la acțiunile *adiecticiae*); distincția este esențială (Buckland, *Les limites de l'obligatio du fideiussor*, RHJ, 1933, p. 116—129) și aceasta apare în procedură (IV, 137) în legătură cu acele enigmatice *praescriptiones* din formulele acțiunilor îndreptate împotriva *adpromissorului*.

Oricum, în oricare din cele trei forme de garanție, garantul se obligă *pro alio*; obligația sa era accesorie; iar cuvîntul *fides*, avînd un singur înțeles (atît la *fideiussio*, cît și la *fidepromissio*), însemna că între *ubere* și *promittere* nu era mare deosebire. Astfel că soluția lui G., pentru primele două feluri de garanții, se cuvine a fi extinsă și la ultima: efectul extinctiv al litiscontestației era la toate cele trei forme de garanții, în mod sigur, identic, atît cînd era vorba de debitorul principal, cît și de garant (Segré, *In materia di garanzie personali*, BIDR, 1932, p. 497—511).

Părerăa lui G. (§ 119) — că *sponsor* și *fidepromissor* se obligă *interdum*, chiar dacă obligația principală este nulă, pe cînd *fideiussor* nu este obligat — e discutabilă.

Garanțiile reale nu apar în analiza lui G., de ex. *hypotheca*: aceasta li era bine cunoscută, de vreme ce-i consacrase o monografie: *Liber singularis de formula hypothecaria*, atestată de Iustinian (G., 4 — D, 20, 1). Oricît de dovedită ar fi aici grava confuzie a comisarilor lui Iustinian încă Ind. Flor. (sec. XI) li confirmă existența (Sergenti, *Il De cultura di Catone e le origini dell'ipoteca rom.*, SDIII, 1946, p. 158—184); Aurel Popescu (*L'aspect du dr. rom. classique à sa limite extrême*, p. 573—574) află în C. Iust. (14—15, 4) un rescript al împăratului Carus (284) care socotea, ca pe un lucru arhicunoscut și fondat pe rațiune, că asupra averii dotale a soțiilor *primipilarilor*, precum și asupra celor care li numiseră, exista o ipotecă legală, tacită, privilegiată. Aceasta constituie o surpriză pentru romanștii care tind să conteste existența ipotecii în dreptul clasic dar și o confirmare că G. o cunoștea (cf. II, 62—63, nota); aici intuiția fericită a lui Girard (*Man.*, p. 769, n. 1), sprijinită de Wagner (*ZS*, 1973, p. 173—183; id., *Die Entwicklung der Legalhypotheken am Schuldvermögen im röm. R.*, Köln—Wien, 1974, 234 p.).

⁶³ Contrar dreptului roman (care nu admite ca eredele garantului să fie ținut a respecta obligațiile asumate de autorul său), eredele unui garant peregrin răminea obligat, dacă așa prevedea legea în țara lui de origine. Se poate vorbi deci aici de un conflict de legi (M. Jacotă, *Conflictul de legi în imperiul rom.*, St. cl., 1965, p. 83—101); v. și IV, 105, nota.

⁶⁴ *Lex Furia de sponsu*, adusă în 96 (?) i.e.n. (Zulueta, II: eronat, 200), limita la 2 ani durata obligației asumate de *sponsor* și *fidepromissor*; era, într-o privință, o lege *minus quam perfecta*.

fiecare urmînd a fi chemat la părțile virile. Fideiusorii, în schimb, sînt ținuți răspunzători la infinit și, oricîți ar fi la număr vor fi obligați fiecare la tot. În felul acesta, creditorul are libertatea să pretindă întreaga obligație de la cine vrea. Astăzi însă, conform unei epistole a divinului Hadrian, creditorul este nevoit să pretindă de la fiecare din debitorii care sînt în măsură să achite, numai părțile lor respective.

Prin urmare, este o deosebire între regimul stabilit de epistola aceasta și cel stabilit de legea Furia, căci dacă unul din sponsori sau fidepromisori nu are posibilitatea să achite, această sarcină <nu va trece asupra celorlalți; în schimb, pentru fideiusori chiar dacă numai unul singur dintre ei este solvabil, îi va fi trecută lui <și obligația *> celorlalți.

121^a. Dar cum legea Furia are aplicabilitate numai în Italia, se întimplă ca în celelalte provincii sponsorii, și chiar fidepromisorii, și la fel și fideiusorii, să fie ținuți la infinit răspunzători și să fie obligați fiecare la tot, afară de cazul în care, conform epistolei divinului Hadrian, s-ar cuveni ca și aceștia să fie ajutați *in parte*⁶⁵.

122. În afară de aceasta, între sponsori și fidepromisori, legea Appuleia a stabilit chiar un fel de asociație; în adevăr, dacă unul din ei a achitat mai mult decît era partea lui, legea a acordat o acțiune în regres contra celorlalți, cu privire la ceea ce acela a achitat în plus. Legea aceasta a fost adusă înainte de legea Furia, într-un timp cînd ei se obligau solidar, la tot; de aici întrebarea dacă, după apariția legii Furia, a mai dănuit avantajul legii Appuleia⁶⁶. Pentru teritoriile din afara Italiei, nu este nici o îndoială, căci pe cînd legea Furia se aplică numai în Italia, legea Appuleia, din contră, are aplicabilitate și în restul provinciilor.

* *ceteros non pertinent; sed ex fideiussoribus etsi unus tantum soluendo sit, ad hunc onus* — Mommsen ușor ameliorat de Textes⁷ (intregire).

⁶⁵ Cuvintele *in parte* întunecă sensul frazei, căci în ce mod puteau cei din provincie să se bucare de rescripșul lui Hadrian? Trebuiau oare să intervină la guvernatorul provinciei? G. este puțin explicit.

⁶⁶ Legea Appuleia (anul 102 i.e.n.), aplicabilă în Italia și în provincii, caz singular de asimilare a periferiei cu metropola. G. nu indică natura acțiunii legii Appuleia; *manus iniectio* pare să fi fost exclusă. Giffard, *op. cit.*, p. 370, se întreabă dacă nu era o *iudicis postulatio*. Apropierea cu *societas* (sau *consortium* din vechime), i se pare semnificativă; era o *lege minus quam perfecta* (Bizoukides, II, p. 109).

În fiecare din §§ 121^a și 122 există cite o glosemă, anume: în 121^a, *euenit ut in ceteris prouinciis*; în 122, *Nam lex quidem Furia... in ceteris prouinciis*. Aceasta din urmă, dintr-o neatenție a copistului anterior, vine să motiveze clișeuul ... *ceteris prouinciis* din § 121 al copistului din sec. V. Este o adăugire făcută după ce Italia fusese asimilată cu celelalte provincii și considerată ca una din acestea. Ambele gloseme sînt, categoric, ulterioare domniei lui Diocletian; adăugirea este vădită, dealtfel, atît prin inutilitatea ei — deoarece G. spusese deja în § 121 că l. Furia nu avea aplicabilitate decît în Italia —, cit și prin cuvîntul *ualet*, substituit lui *locum habet*, ca în șul precedent (v. și: I, 139; III, 70).

În acest §, G. semnalează o qbater de la principiul că acțiunile nu se pot divide. Promovarea acestui principiu de economie juridică este un succes al jurisprudenței. A sustrage liberii voințe a părților (în cazul nostru, celei a creditorului) anumite consecințe juridice ce derivau din legi, făcîndu-le să depîndă și de anumite circumstanțe și raporturi de care echitatea trebuia să țînă seama (Ihering, *L'èspr. du dr. rom.*, IV, p. 276), înseamnă că artifiiciul afectează aici acel principiu. Dar, precum se vede, interul acestei legislații era mai mare decît al economiei juridice (Wieacker, ZS, 1968, p. 563, n.4).

Este, în schimb, mult discutată problema, în ce măsură se acordă în Italia avantajele legii Appuleia? Relativ la fideiusori, legea nu spune nimic. Prin urmare, dacă un creditor ar pretinde de la unul singur întreaga datorie, prejudiciat va fi numai acesta, bineînțeles numai în cazul când cel pentru care a garantat nu este în situația de a plăti.

Dar, precum se vede din cele expuse mai sus, acela de la care creditorul a pretins tot, va putea cere, conform epistolei divinului Hadrian, ca împotriva lui acțiunea să se acorde numai pentru o parte.

[Caracterul public al garanției]

123. Dealtfel, prin legea Cicereia s-a prevăzut ca acela care acceptă sponsori sau fidepromisori să indice aceasta dinainte și să arate în mod public pentru care anume lucru îi acceptă, precum și cîți garanți — sponsori sau fidepromisori — are de gînd să accepte în vederea acestei obligații; iar dacă nu a anunțat dinainte, atunci li se îngăduie sponsorilor și fidepromisorilor ca în termen de 30 de zile să se ceară ei, în fața unei instanțe prejudiciale, să se precizeze dacă s-a făcut publicitatea conform acelei legi; iar dacă la judecată s-a găsit că aceea nu a fost făcută din timp, atunci să fie eliberați. Chiar dacă în această lege nu se face mențiune despre fideiusori, este totuși obiceiul să anunțăm dinainte că acceptăm fideiusori ⁶⁷.

124. În schimb, beneficiul legii Cornelia ⁶⁸ este comun pentru toți. Prin această lege se interzice ca același individ să se poată obliga în cursul aceluiași an, față de un același și în locul aceleiași persoane, pentru o sumă creditată mai mare de 20 de mii de sesterti; chiar dacă sponsorii și fidepromisorii <s-ar fi obligat> la o sumă mai mare, să zicem la 100 de mii de sesterti, <ei rămîn totuși obligați numai pentru 20 de mii *>.

Numim bani c r e d i t a ț i nu numai banii pe care îi dăm cu împrumut, ci orice lucru care, atunci cînd a fost contractat, ar face ca obli-

* se obligauerint tamen dumtaxat XX tenentur — Stude nund—Krüger.

⁶⁷ Lex Cicereia nu este cunoscută decît prin ceea ce se spune aici. Data pare a fi puțin după l. Furia (Triandaphilopulos, *Lex Cicereia*, Athènes, 1957, 150 p.; Brühl, RHD, 1959, p. 413). Autorul, imposibil de determinat, este presupus a fi Caius Cicereius, tribunal plebei din jurul anului 173 î.e.n. (Triandaphilopulos, *C. Cicereius, préteur de la Sardaigne en l'an 173 av. J. C. et les gens de Cicereia*, in: *Mél. Piganiol*, II, p. 859—890). În o v a ț i a consta în a face cunoscută garanțiilor întinderea obligației lor, precum și numărul garanților chemați sau care vor mai fi chemați, încunoștințare cu ajutorul unei declarații — cu voce tare și în fața martorilor — a creditorului însuși sau a unui *praeco*; cuvintele *praedical palam et declaret*, formulate într-un tetrametru dactilic, par a fi un fragment din această lege (De Visscher, REL, 1960, p. 424—426, 510—512). Garanția devenise un act făcut cu concursul publicului intrucît efectele sale priveau nu numai părțile interesate în prezent, ci și altele în viitor. Garantul care nu știe că declarația s-a făcut, sau crede că chiar nu s-a făcut, are dreptul la o acțiune prejudicială (*praeiudicium*), contra creditorului care-l urmărește, spre a se stabili dacă publicitatea a fost făcută conform legii (*an praedictum sit ex ea lege*). Scopul legii era deci de a ușura distribuția datoriilor între garanți și de a înlesni jocul recursului între aceștia. Prin această lege, ca și prin legile Furia (sup., § 121), Publilia (inf., § 127; IV, 22), Falcidia (II, 227), se derogă serios de la *ius civile* (Pugliese, *Intorno al supposto divieto di modificazione legislativamente ius civile*, Atti Verona, II, p. 61—84). P r o c e d u r a acțiunii legii Cicereia era aceeași ca cea de la *l.a. per iudicis arbitriue postulationem* (IV, 17^a), iar sancțiunea ca la orice *sponsio*.

⁶⁸ Legea Cornelia de sponsu (81 î.e.n.), în timpul dictaturii lui Sulla.

gația să constituie un debit cert, cu alte cuvinte tot ceea ce, în mod necondiționat, face obiect de obligație. Ca atare, din aceeași categorie fac parte și banii pe care-i stipulăm ⁶⁹ că vor fi dați la o dată certă, întrucît este un lucru sigur că aceștia vor deveni un debit, deși sint reclamați după un timp. Prin cuvîntul „bani”, în această lege, se înțelege deci orice obiect; ca atare, cînd stipulăm vin ori griu, sau o bucată de pămînt ori un sclav, se cuvine a fi aplicată această lege.

[Garanții fără plafon]

125. Totuși, în anumite cazuri, legea aceasta permite să luăm garanții fără plafon, cum ar fi de pildă în materie de dotă sau pentru ceea ce ți se datorează dintr-un testament sau pentru ceea ce ar fi să primești îndestul (*satis*), în baza deciziei unui *iudex*. Dealtfel, prin chiar legea relativă la impozitul de 5% asupra succesiunilor ⁷⁰, se menționează că legea Cornelia nu se aplică acelor garanții care sint prevăzute în acea lege.

126. Și din punctul acesta de vedere, poziția juridică a oricărui sponsor, fidepromisor și fideiusor este aceeași, întrucît ei nu pot fi obligați să dea mai mult decît datorează cel pentru care s-au obligat. Dimpotrivă, pot fi obligați să dea mai puțin, cum am spus ⁷¹, cînd a fost vorba de persoana adstipulatorului; căci ca și obligația adstipulatorului, la fel și cea a acestora este o obligație accesorie; or, într-un accesoriu nu poate exista mai mult decît în obiectul principal.

[Acțiunea în regres a garanților]

127. Și în privința aceasta, situația tuturor este asemănătoare, întrucît, dacă <unul din ei* > a achitat o datorie în locul debitorului, el are contra acestuia acțiunea de mandat pentru restituire; în plus, sponsorii garanți mai au, în același scop, conform legii Publilia, o acțiune proprie, la dublu, care se cheamă „pentru restituirea cheltuielilor” (*actio dependens*) ⁷².

* *corum quis* — Textes ⁷, David—Nelson (*qui* — V; *quid* — Kübler, după Iust. Inst.).

⁶⁹Aici „stipulația” în sens larg: în loc de *pecuniam stipulari* aflăm *pecunia credita*, după cum în *actio certae creditae pecuniae* aflăm protecția ei procedurală (Quintilianus, *Inst. Orat.*, 4, 2, 6). În partea finală a textului, aflăm interpretarea largă a termenului *pecunia*, raportată limitativ la l. Cornelia, la care se revine insistent (*in ea lege și haec lex*); nu știm cit poate fi pusă de acord cu afirmația din II, 28, unde, vorbind de *mutuum*, explică cuvîntul *pecunia* cu precisa și clara apozitie *res nec mancipi*.

⁷⁰ *Lex vicesima hereditatum*, statornicită de August (an 6 e.n.) pentru a pune rînduială în finanțele imperiului (Dion Cassius, IV, 25; Suetonius, *Oct.*, 49); menținută de Nerva cu unele modificări (Plinius, *Panegir.*, p. 37—38) și pentru instituțiile alimentare (*tapulae alimentariae*), de Traian, era destinată creșterii demografice. Sistemul de percepere a taxei însă, dat în grija publicanilor, înlesnea erezilor fraudarea *aerariumului* (Dion Cassius, LXIX, 8; Spartianus, *Hadr.*, 7).

⁷¹ Cf. sup., § 113.

⁷² Acțiunea în regres a cauțiunii contra debitorului principal care nu a rambursat în următoarele 6 luni era, sub procedura legisacțiunilor, *manus iniectio pro iudicato*, iar cînd s-au înființat acțiunile de mandat și *negotiorum gestorum contraria*, garantul se folosea de acestea. În dreptul anterior se invoca, spune G., o lege, de dată nesigură, dar în orice caz veche, numită Publilia, asupra căreia G. va reveni (IV, 22); aceasta dă sponsorului — și numai lui, cînd a

[Obligații contractate *litteris* 73]

128. O obligație se contractează prin *in scriis cum ar fi*, la transcrierea creanțelor. Iar transcrierea de creanțe se înfăptuiește în două moduri: sau prin trecerea unei prestații în contul unei persoane (*transcriptio a re in personam*) sau prin trecerea unui cont de la o persoană la alta (*transcriptio a persona in personam*).

plătit pentru debitorul principal, iar acela nu i-a restituit — dreptul la o acțiune în regres (*actio depensi*), care se ridica la dublu *aduersus infiliantem*. Legea modifica deci principiile lui *ius ciuile*, care nu prevedea regresul față de garanți, iar plafonul datoriei era fără limită. Asupra exercitării acestei acțiuni, sub procedura formulară, amănunte la IV, 22, 102, 171. Efectele ei grave au fost micșorate oarecum prin legile *Juliae iudiciariae*.

Depensum evocind ideea de *cintărire*. Eisele (*Beiträge*, 1896, p. 27), Karlowa (*Röm. R. Gesch.*, III, p. 733) și Cuq (*Man.*, p. 253) găesc că l. Publilia a fost adusă anterior introducerii monedei de argint (485 i.e.n.; Girard, *Man.*, p. 869, nota); adusă prin l. Publilia, a. *depensi* era utilizată încă pe vremea lui G., alături de *actio mandati*.

⁷³ A. În §§ 128—134, unicul izvor clasic asupra contractului *litteris*. Restul textelor sînt încă discutabile: unele, nejuridice și mult anterioare (Valerius Maximus, 8, 2, 2); altele, neclasic și mult prea tirzii (*Epitome Gai siue Breuiarii Alurici*, 2, 9, 12; *Fragmenta Vaticana* (a. 329); etc.). Informațiile lui G. incomplete, contractul fiind în declin. Curiozitatea romaniștilor a stăruit însă în explicații, unele apropiindu-l de contractul de cont curent modern; altele, contestându-i, dacă nu existența, măcar teoria (Keller — v. inf.); asupra procedurii de contractare, noi date la I. Popescu-Spineni (*Contractul literal*, 1928, p. 38—71; id., *Le contract litteris à la lumière des textes byzantins*, 1935).

Transcrierea creanțelor (*nomina transcripticia*), absolut necesară pentru formarea unui asemenea contract, constituie o abatere de la regula că nu poți să-ți crezi tu singur un titlu (fără ca debitorul să consimtă sau ca înscrisul creditorului să coincidă cu al său, de pe registrul propriu) — Appert, *Essai sur l'évol. du contr. littéral et sur la place qu'il a tenu, chez les Rom.* (RHD, 1932, p. 619—659). G. nu dă lămuriri, în schimb sugerează ca fiind de utilitate practică tocmai *inter absentes* (inf., 138), aceasta fiind de altfel rațiunea lui.

Preocupați de chestiunea probei, unii romaniști (C. Tomulescu, *Formarea contractului litteris*, *Curier jud.*, 1946, II, p. 14) au emis părerea că singură inscripția creditorului — pe codexul său — era suficientă pentru a-i justifica acestuia un drept; se invocă, cu alte cuvinte, austeritatea în conduită și lealitatea în afaceri a romanilor. Dar austeritatea lor era tot una cu probitatea? Răspunsul este îndoielnic. Cicero (*Pro Rosc.*, 1, 2) chiar se întreabă: oare s-a văzut vreodată un frate acceptând cu ochii închiși mențiunile făcute de alt frate pe registrul său, sau un tată pe ale fiului?

B. Date relative la apariția și dispariția contractului nu se cunosc, și nici indicii că a fost introdus prin lege sau plebiscit. Mai curînd o instituție de origine culumiară — el pare punctul final al dezvoltării și largirii unei cutume locale romane; pînă să apară contractele consensuale (sec. II i.e.n.), contractul l. a făcut servicii apreciabile; iar dacă s-a mai păstrat totuși și după aceea este pentru că el prezenta încă avantaje *inter absentes*, și mai ales în raporturile romanilor cu peregrinii (cf. Appleton, *L'hypercritique*).

C. Domeniul de aplicare: la *mutuum*, unde, printr-o *expensatio*, creditorul dubla suma, cu dobînzile uzurare; în general, la toate contractele consensuale.

Dar, precum vedem, G. limitează acest contract numai la două cazuri de tehnică bancară. El nu ptrunde în terminologia de specialitate a dreptului bancar, căci, altfel, autorul n-ar mai fi spus *ueluti* („de pildă”), ci *scilicet* sau ceva echivalent. *Veluti* apare de 9 ori în alineatele vecine (§§ 125—145).

D. Obiectul contractului *litteris* nu puteau fi decît banii; plățile și încasările, fictiv făcute în diferite ocazii, se consensau prin transcrierea creanțelor; dintre modalități admiteau termenul și excludeau condiția, un exemplu concret la Valerius Maximus (loc. cit.)

E. Că funcție, contractul *litteris* nu era creator de obligații și nici nu făcea valabile contractele de vânzare, locațiune, societate etc., cum s-ar părea (Hanga, *Crestomație*, p. 178; id., *Dr. privat rom.*, p. 352 și urm.), ci dădea dată certă creanțelor derivate din vânzare, locațiune, societate etc., sancțiunea aceloră existînd cu 209 de ani înainte de G.; funcția de a transforma convențiile în contracte o avea stipulația.

F. Proce d u r a întocmirii G. nu o explică; el vorbește numai de un *nomen transcriptici-um*, care se făcea în două moduri (*duplici modo* — sup., § 128), nu însă și de felul cum se făcea

129. *Transcriptio a re in personam* se face, de pildă, atunci cînd ceea ce-mi datorezi tu dintr-o cumpărare, locație sau societate, ți-l trec ție la contul „plăți”.

130. *Transcriptio a persona in personam* se face, de pildă, atunci cînd ceea ce-mi datorează Titius îți trec ție la contul „plăți”, aceasta însă numai dacă Titius mi te-a delegat (în locul său *).

131. Cu totul alta este situația acelor înscrisuri așa-numite înregistrări de casă (*nomina arcaria*)⁷⁴, căci la acestea nu este vorba de o obligație literală, ci de dovedire a uneia reale; într-adevăr, acestea nu sînt valabile altfel, decît cînd s-a făcut o numărare de bani, deci numărarea banilor creează obligația reală. Pentru acest motiv, noi spunem corect că înregistrările de casă nu creează obligații ci fac numai dovada obligațiilor contractate.

132. De aceea, bine se spune că și peregrinii se obligă prin înregistrările de casă, fiindcă ei se obligă nu chiar prin aceste înscrisuri, ci prin faptul că s-a făcut numărarea efectivă a banilor; și acest fel de obligație este de dreptul ginților.

133. Dacă peregrinii își pot lua obligații prin atare transcrieri, constituie o problemă asupra căreia se discută, și pe bună dreptate, fiindcă o atare obligație ține, în mare măsură, de dreptul cetății, lucru pe care l-a decis Nerva. Sabinus și Cassius, din contră, au socotit că și peregrinii se obligă, cînd consemnarea creanței s-a făcut prin *transcriptio a re in personam*, și nu se obligă, dacă aceasta s-a făcut prin *transcriptio a persona in personam*⁷⁵.

134. În afară de aceasta, o obligație prin înscris se observă că mai poate fi creată și prin *chirographae* și *singraphae*, cu alte

* *pro se* — Huschke—Kübler (*lsc* — V).

acea *expensilatio*, prin urmare cum se năștea obligația *litteris*; mai jos (§§ 131—134), el dă unele amănunte care puteau lipsi. În schimb Theophil (3, 21), în concordanță cu G., confirmă că creditorul făcea o singură operație pe codex, iar nu două (o *acceptilatio* și apoi o *expensilatio*) cum crede Keller (*Institutionem*, 1861, p. 101—111); și, mai departe, același Theophil (Ferrini, p. 348): „La obligațiile *litteris* obligat este acela care a scris și îl are obligat pe cel către care s-a făcut înscrisul”. Compilatorul nu-l completează, ci îl contrazice pe G. (Veronensis — V): el făcea desigur aceasta pentru că avuse în față un manuscris glosat, care confunda vechiul contract *litteris* cu *chirographa* recentă (Keller, Girard). Papirusurile confirmă spusele lui G. i că *singr.* și *chirogr.* nu erau veritabile contracte *litteris*, ci instrumente probatorii (Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 46).

⁷⁴ Înregistrările de casă (*nomina arcaria*), ca și *transcripticia*, nu creau obligații, ci făceau numai dovada celor existente.

⁷⁵ Pe vremea lui G. se discuta încă dacă peregrinilor le era permis să figureze în contractele *litteris*, considerate de domeniul lui *ius ciuile*. Nerva le refuză chiar și dreptul de a deveni debitori după *ius ciuile*. Sabinus și Cassius, dimpotrivă, contestă că peregrinii nu se pot obliga prin *transcriptio a persona in personam*. G. omite motivarea distincției sabiniene, dar ea se presupune: a) din faptul că obligația anterioară, contractată prin verbul *spondeo*, rezervat numai cetățenilor romani, era exclusiv peregrinilor; b) din posibilitatea ce o oferea de a împiedica pe cămătari să perceapă dobînzii uzurare, prin substituire de peregrini. Peregrinul, într-adevăr, nefiind supus legilor prohibitive ale dobînzilor uzurare, ar fi putut luera nestingherit în domeniul acesta (Cuq, *Man.*, p. 423, n. 6).

cuvinte atunci când cineva dă scris că datorează sau că va da; aceasta, bineînțeles, numai atunci când nu se produce o stipulație în acest sens ⁷⁶. Genul acesta de obligație este propriu peregrinilor.

[Obligații contractate consensu]

135. Obligațiile c o n s e n s u a l e se contractează în materie de cumpărări și vânzări, locațiuni, societăți, mandate ⁷⁷.

136. Și tocmai de aceea spunem că în aceste domenii obligațiile se contractează prin simplul consens, fiindcă nu este nevoie de o formalitate proprie, nici de vorbe solemne și nici de înscrisuri, ci este de ajuns ca cei ce contractează să se fi pus de acord. Rezultă de aici că atare învoieli pot fi încheiate și între absenți, cum ar fi prin scrisoare sau prin interpus; altminteri, o obligație verbală nu poate fi contractată între absenți ⁷⁸.

137. Dealtfel, prin aceste contracte părțile se obligă una față de alta la ceea ce fiecare trebuie să presteze celeilalte cu bună-credință și după echitate (*ex bono et aequo*) ⁷⁹, pe când la obligațiile verbale, într-altfel:

⁷⁶ *Chirographa* și *singrapha* erau consemnări de creanțe, folosite de peregrinii greci în materie de contracte. Primele se redactau într-un singur exemplar, prin care debitorul, subscriind „cu propria mină”, își recunoaște datoria. Secundele (Plautus, *Asin.*, 4, 1, 1), redactate în dublu exemplar, cite unul pentru fiecare din părți, indicau (la persoana III) că un semnatar datorează altui semnatar o sumă (Asconius, *Schol. ad Cic. in Verrem, III, 36*).

Vechiul contract verbal (*stipulatio*) prelua celui nou, scris (*singrapha*).

Cu aceste informații, G. încheie capitolul privind contractul *litteris*, fără să menționeze ceva despre formarea acestuia. Este aici o lacună; pe aceasta vrea, se pare, să o complimească fraza lui Theophil (Ferrini, loc. cit.).

⁷⁷ Vinzarea, locația, societatea și mandatul formează grupa contractelor consensuale; aceasta reprezintă cea mai directă atingere adusă vechiului formalism (Cic., *De off.*, 3, 17). Spre deosebire de celelalte contracte discutate până acum, unilaterale și de drept strict, atare contracte sînt sinalmatice și de bună-credință, fiecare din părți fiind creditor și debitor.

⁷⁸ Consimțămîntul, ca și la căsătorie (G. *Epit.*, I, 4 pr.), era primordial; aici, era condiția unică (*nudus consensus*).

⁷⁹ Cuvintele *aequum* (în tehnica juridică: „echitate” (= *aequitas*), „cinste” (= *honestas*)), *bonum* (în aceeași tehnică: „utilitate practică” — Donatus, *Ad Terent. Phormio*, II, 4, 11) apar în stilul lui G. cu sensul apropiat de *bona fides*. Chiar dacă în §§ 137 și 155 le vom afla numai în legătură cu mandatul, noi trebuie să le subînțelegem oriunde este vorba de contract consensual, și în general în formulele tuturor acțiunilor de bună-credință (IV, 47).

Koschambar-Lyskowski (Quid ueniat in bonae fidei iudicium *en droit classique romain*, în: *Studi Riccobono*, II, p. 149—168), pentru dreptul clasic, și G. Ciulei (*Expresia aequum et bonum in opera lui Cicero*, St. cl., 1966, p. 123—129), pentru epoca republicană, atrag atenția asupra a ceea ce putea însemna *aequitas* în mintea oamenilor din orînduirea sclavagistă.

Oriunde i s-a invocat intruchiparea, noțiunea *aequitas* a rămas tot un ideal greu de atins, scăpînd înfăptuirii concrete. După felul cum, în glumă, Cicero citează *ut inter bonos agier oportet et sine fraudatione* (*Top.*, 17; *De off.*, 3, 17), cu păstrarea formei arhaice (*agier*), trebuie să înțelegem nu numai că problema era aproape uitată la Roma, ci mai ales că sensul clișeului vechi epuiza sensul expresiei *ex fide bona*. Totul trebuia susținut de o etică, evident, care, nu putea fi etica sclavilor și cea a plebeilor. Pe aceasta G., neputînd-o invoca, susținea măcar opinia ca, în întreg comerțul juridic, oamenii să se comporte cinstit și de bună-credință. Tocmai de aceea Cicero și G., în locurile citate, echivalează *aequitas* cu formula *ex fide bona praestare oportet*, iar aceasta, la rîndu-i, *ex bono et aequo praestare oportet*. Urmărind ideea aceasta chiar numai prin cele cîteva citate de la Cicero și G., ne place să observăm că ei își dădeau seama de rolul social al dreptului și de realitatea vieții zilnice.

unul stipulează, celălalt promite, iar la cele literale, unul obligă, transcriind plata în cont, iar altul se obligă.

138. Dar, pe cînd o plată poate fi trecută în contul unuia care lipsește, o obligație verbală nu poate fi încheiată cu unul absent⁸⁰.

Vinzarea-cumpărarea⁸¹

139. *Vinzarea-cumpărarea (emptio et uenditio)* se contractează cînd s-a convenit asupra prețului, chiar dacă prețul nu ar fi

⁸⁰ Din faptul că, după acest §, la formarea contractului *litteris*, nu era nevoie de prezența debitorului, iar Cicero (*Pro Rosc.*, I, 1) crede că totuși era nevoie de consimțămîntul (*iussus*) al debitorului, s-a tras concluzia (C. Tomulescu, *Contrib. operei lui Cicero la reconstituirea dr. rom.*, p. 73—84) că acest § ar fi interpolat. Aparențele ar pleda în sensul acesta, dacă, de la Cicero și pînă la G., nu s-ar fi scurs două secole; evoluția nu construise oare nimic? Mai important pare a fi însă altceva, anume inutilitatea întregului paragraf. G. nemaivînd nici un motiv să repete ce spusese sup., § 136, astfel că aici e transcrierea unei gloseme marginale existente pe arhetip (Krüger). Textes⁷ o așază în paranteză. David o reține.

⁸¹ Enumerăm elementele contractului (*emptio-uenditio*): *consimțămîntul* (§ 139) — înțînirea a două voințe, una care oferă spre vînzare un obiect, alta care promite un preț (și, incidental, depune arvuna, ca element accesoriu); *obligația vînzătorului să transmită posesiunea (uacuum possessionem tradere — IV, 131^a)* și a cumpărătorului să achite prețul; *pretium*, care trebuie să conste în bani (*numerata pecunia — § 141*) — dacă poate consta și din alte obiecte, discuții între Labeo și Ofilius (Kunkel, *Herk.*, p. 31) —, să fie real (*nummo uno — la donația deghizată*), precis (*certum*) — posibil a fi lăsat și la aprecierea altuia (§ 140) — și, în fine, rezonabil (M. Nicolau, *Laesio enormis*, RHD, 1935, p. 579); *merx* (marfa), orice *res* din comerț (III, 141), prezent sau viitor; *garanția de evicțiune*, printr-o stipulație în acest sens (dovadă cele cîteva triptice transilvane (Textes⁴, p. 849; Monier, *Les vices rédhibitoires*, în: *Festschr. Lewald*, p. 115—120) relativ la vînzarea de sclavi); *arvuna*, de la a cărei înmînare riscul trecea asupra cumpărătorului (*periculum est emptori*); *sancțiunea a (actio empti — IV, 131^a — pentru cumpărător, actio uenditi pentru vînzător)*.

Etapete istorice ale contractului însuși: a) etapa trocului (*uetustissima empt.-uend.*); b) a darului — *contra dar* (§ 141); c) vînzarea pe credit, în doi timpi: 1) schimbul de promisiuni, fără forme și fără transfer imediat; 2) transpunerea promisiunilor în obligații (IV, 28) (Boyer, *Nature et formation de la vente*, RIDA, 1953, p. 69 și urm.). Despre alte presupuse antecedente ale vînzării consensuale, v. literatura la Cancelli (*L'origine del contr. cons. di compravend. dir. rom.*, Milano, 1963 (Pringsheim, RHD, 1959, p. 475—495)) și Magdelain (*Les actions civiles*, 1954, p. 20).

Pentru a scoate în evidență validitatea contractului, autorul așază arvuna pe același plan cu prețul; el face aceasta nu pentru ca să arate că așa nural prin ele, astfel nedespărțite, s-ar fi desăvîrșit pe vremea sa actul vînzării (Massei, *L'arra nella compravendita*, BIDR, 1941, p. 315), căci știa și el, ce știe oricine, că arvuna, deși uneori însoțește o *e. et u.* și o determină chiar, în mod obișnuit o precede și o pregătește chiar dacă, și fără acest element accesoriu (*ac si ne arra quidem data fuerit — IV, 139*), vînzarea tot s-ar face. Dacă totuși G. a glîndit altfel, atunci s-ar putea să se fi referit la o etapă cu mult anterioară, cea a fazei de tranzație reală obligatorie, transformarea acesteia într-una consensuală producîndu-se datorită tocmai arvunei (Meylan, *La genèse de la vente consensuelle rom.*, RHD, 1953, p. 129—174). Fraza care începe cu *nam* (§ 139) ar fi un indiciu că cele două instituții ar fi fost un timp paralele; dar construcția sintactică ce precede ne duce spre ipoteza contrară, că *e. et u.* se naște din singur acordul asupra prețului. Neachitarea prețului, înlocuită deocamdată cu arvuna, ar fi doar amintirea unei perioade cînd arvuna fusese interzisă și tocmai de aceea romanii primelor timpuri nu puteau atribui arvunei un caracter sancționator (Boyer, *Isidore de Seville et la définition des arrhes*, în: *Mél. Brühl*, p. 50). Într-o etapă intermediară, arvuna a avut un îndoit caracter: sancționator și probator-confirmator (Meylan, *Les arrhes dans la vente chez Plaute*, în: *Studi Albertario*, III, p. 205—219). G. cunoștea numai caracterul probator-confirmator (*argumentum emptionis et uenditionis contractae*) —, și chiar un caracter de gaj (cf. M. Berceanu, *La vente consensuelle dans les comédies de Plaute*, thèse, Paris, 1907, p. 106). Pentru o concluzie în altă direcție, v. I. Popescu-Spineni, *Le caractère pénitentiel des arrhes*, 1925, asupra liberalismului roman în materie de probe.

fost achitat încă și nici nu ar fi fost dată vreo arvună; căci ce se dă cu titlu de arvună este doar o dovadă a cumpărării și vânzării convenite.

140. Prețul trebuie însă să fie cert, căci altminteri, dacă s-ar conveni între noi ca obiectul să fie cumpărat cu atît cu cît va crede de cuviință Titius, Labeo a negat că un astfel de act are vreo valoare, și la părerea acestuia a aderat și Cassius. Ofilius, pe a cărui opinie o urmează Proculus, (a găsit, dimpotrivă, că) și aceasta (este *) o vânzare-cumpărare.

141. De asemenea, prețul trebuie să constea dintr-o sumă de bani. S-a discutat mult dacă prețul poate consta și din alte obiecte, de pildă un sclav, o togă sau un fond al altui contractant. Maeștrii noștri socot că prețul poate consta și din alt obiect; de aici credința ce au unii în-deobște că o vânzare-cumpărare poate fi încheiată și prin schimbul de mărfuri, și că felul acesta de vânzare-cumpărare este foarte vechi; iar ca argument, se folosesc ei de poetul grec Homer, care, undeva [Il., VII, p. 472—475], spune așa :

„Achcenii bărboși își cumpără vinul,
Unii cu bronzul, alții cu fierul strălucitor,
Unli cu piei, alții cu boi pe picioare,
Și, în sfîrșit, alții cu sclavi ș.a.m.d.”

Autorii școlii adverse nu sînt însă de acord cu aceasta și socotesc că una este schimbul între obiecte, și alta cumpărarea; dealtfel, în cazul schimbului nu-ți poți da seama care este obiectul ce se vinde și care cel dat ca preț, dar iarăși ar fi absurd să socoți că și un obiect și celălalt se vind și că, concomitent, tot ele sînt date ca preț. Caelius Sabinus face însă remarca : dacă eu primesc de la tine un lucru în vânzare, de exemplu un fond, și-ți dau drept preț, să zicem, un sclav, se vede bine că fondul a fost vindut, iar sclavul a fost dat ca preț, ca să fie dobîndit fondul

[Locațiunea⁸²]

142. Darea și primirea în locațiune (*locatio et conductio*) se constituie după reguli asemănătoare; în adevăr, de vreme ce nu a fost stabilit un preț cert al închirierii, nu poate fi vorba de contract de locațiune.

* *ex diverso uenditionem esse putavit* — Kübler.

Revenind (§ 140), G. nu mai menționează arvuna (Aranġio-Ruiz, *Compraventa in dir. rom.*, în: *Studi Zuleta*, (1962)), inexplicabil pentru un curs profesal în Orientul Mijlociu, patria arvunei (Arisotel, *Politica*, I, 4,5: anecdota cu Tales din Milete, care a cizelat-o; v. și Novelli, II, 184, n. 1).

⁸² Contractul de locațiune (*locatio-conductio*), discutat abia în reluările recente, e ilustrat printr-un relativ îndestulător număr de documente.

Tripartitiunea *locatio rei* (case, fonduri) — *locatio operis faciendi* (antreprize) — *locatio operarum* (locația de servicii, contractul de muncă) nu aparține lui G., nici unui text clasic, precum nici compilației lui Justinian, care nu o semnalează (asupra motivelor, v. Ambrante, BIDR, 1965, p. 212 și urm.; Kaufmann, *Die alttrömische Miete*, Köln—Gratz, 1961; Alzon, RHD, 1963, p. 538—591). A fost dedusă de Voetius (sec. XVII) în comentariul său asupra Digestelor. Pothier nu o cunoștea, deci nici proiectul său de cod civil. Admisă totuși lent, în sec. XIX, sub influența pandecțiștilor (Bock, în: *Festschr. Lewald*, p. 3—13; Mayer-Maly, *Loc.-Cond.*, München, 1955, Olivier-Martin, *Le louage en dr. rom.*, RIID, 1936, p. 420—475 și 1937, p. 546 și urm.), a pătruns în toate codurile civile moderne.

De la G. nu aflăm, și nici de la alți prudenți, teoria clasică a locațiunii și nici alte distincții fundamentale în interiorul conceptului. Socotind aceste locuri mai puțin importante decît

143. De aici vine întrebarea dacă prețul închirierii a fost lăsat la aprecierea altuia, de pildă la atit cît va socoti Titius, va fi sau nu încheiat un contract de locațiune? Și tot așa, dacă am incredințat unui vopsitor hainele ca să le curățe sau să le calce sau unui croitor ca să le repare, și dacă nu s-a stabilit imediat prețul, cu gîndul ca plata să se facă pe urmă, la atit cît se va stabili între noi, se pune întrebarea dacă aceasta este sau nu un contract de locațiune.

144. Sau dacă atunci cînd ți-am incredințat un obiect spre a te folosi de el, iar eu am primit în schimb alt obiect, tot spre folosință, iarăși te întrebi dacă s-a încheiat sau nu un contract de locațiune.

145. Pînă într-atita cumpărarea și vînzarea par să aibă unele analogii cu locațiunea, încît în unele situații te întrebi, de obicei, dacă ceea ce se contractează este cumpărare-vînzare ori locațiune. Un exemplu îl avem atunci cînd se dă un lucru în locațiune perpetuă⁸³, cum se întîmplă cu acele terenuri ale municipiilor care sînt date în arendă cu convenția ca, atita timp cît va fi plătită arenda, să nu-i fie retras terenul nici locatarului însuși, și nici moștenitorului său. A prevalat însă opinia ca aceasta să fie socotită mai degrabă o dare și o luare în arendă.

146. Tot așa, dacă ți-am incredințat niște gladiatori, cu convenția să mi se dea cîte 20 de dinari drept plată, *pro sudore*, pentru fiecare din cei care ar ieși teferi din arenă și cîte 1 000 de dinari pentru fiecare din cei uciși sau răniți, se pune întrebarea: oare s-a convenit o vînzare-cumpărare sau o *locatio-conductio*? Cînd e vorba de cei care au scăpat teferi, a prevalat opinia celor care socot că s-a făcut un contract de locațiune,

regulile care guvernează contactul (cum s-ar zice codificarea), el expune doar cîteva aspecte caracteristice epocii (Zulueta, II, p. 170).

Am fi așteptat de la G., comentatorul legii celor XII Table, ca expunerea să fie făcută într-o perspectivă istorică; aflăm însă numai date sumare, și aceasta incidental.

Astfel, problema riscului (*periculum locatori*), de pildă, e inexistență (Bettl, *Zum Problem der Gefahrtragung*, ZS, 1965, p. 1—23; Kaser, ZS, 1957, p. 178 și urm.); discuția despre *locatio rei* la intervale scurte (§§ 144, 145, 146), dar discuția la alte direcții; face o aluzie întîmplătoare în IV, 28, în tangență cu *pignoris capio*; chirografele transilvane, de tipul celor la care s-a referit (sup., § 134), fiind făcute cu peregrini, deci nu în mulajul stipulației, constituie, în sec. II, începutul a ceea ce Taubenschlag (în *Studi Bonfante*, I, p. 416) va numi, în documentaristica secolului IV, forme de *Volksrecht*.

Discuția Mayer-Maly — Kaufman (ZS, 1965, p. 406 și urm.) leagă evoluția contractului *locatio rei* de istoria economică-socială a Romei; abia în sec. III e.n. — într-o vreme în care, pe măsură ce celelalte forme de locațiune se demodau — înflorea *locatio rei*, ceea ce explică de ce G. nu putea, la mijlocul sec. II, să teoretizeze instituția.

Lipsa totală a documentelor relative la acest tip de contract, compensată prin cîteva afișe de închiriere, descoperite la Roma și Pompei, datînd, aproximativ, din epoca clasică (Textes⁴, p. 850), nu constituie indiciul că problema nu exista totuși.

A lăsa prețul locațiunii (*merces*) la aprecierea unui terț (*arbitrio* — § 143) a fost, la clasici, obiect de discuție; Labo, urmînd pe Cassius, îl tăgăduia valabilitatea. De neînțeles este opinia lui Proculus și Ofilius, care o admit cînd — mai ales la locațiunea de serviciu — sînt atitea imponderabile pe care chiar un *bonus vir* ar fi imposibil să le evalueze după criteriile care să convingă părțile (Grosso, *Le clausole si putaueris, si aestinaueris e simili nei fedecomessi*, SDHI, 1935, p. 83).

⁸³ Înțelegem pentru ce jurisconsulții epocii ezitau să decidă dacă darca în arendă perpetuă a terenurilor municipale, contra unei redevențe anuale, putea fi socotită vînzare sau locațiune: chestiunea suportării riscurilor. Spre soluția locațiunii înclină G. și, împreună cu el, jurisprudența contemporană lui. Insistența sublinierii finale *Sed et magis (plerisque) placuit* (§§ 145—147) atrage atenția.

iar relativ la cei care au fost uciși sau răniți, o vânzare-cumpărare; și lucrul acesta depinde de natura accidentelor, ca și cum chestiunea vânzării sau locațiunii cuiva ar depinde de îndeplinirea unei condiții. Neîndoios că lucrurile se pot vinde și închiria și sub condiție ⁸⁴.

147. Mai este, de asemenea, controversată chestiunea dacă — convenind cu un bijutier să-mi facă cu aurul său inele de o anumită greutate și de o anumită formă și pentru aceasta să-mi ia, să zicem, 200 de dinari — acea convenție este un contract de vânzare-cumpărare sau o locațiune de servicii. Cassius decide că aici se contractează o cumpărare și o vânzare de materiale, dar și de locațiune a manoperei. Mai toți consideră însă că în acest caz se încheie o vânzare. Dar dacă îi dau eu aurul meu, după ce a fost stabilit prețul pentru manoperă, este de la sine înțeles că în atare situație s-a încheiat un contract de locațiune ⁸⁵.

⁸⁴ Evaluarea aptitudinii gladiatorilor, esențialul în contractele dintre *editores ludorum* și proprietarii gladiatorilor (*lanista*), prețul variabil, volumul contractului, calitatea jocurilor, natura accidentelor etc. sînt relativ puțin discutate de G. și nimic despre un *sci.* propus de Marcus Aurelius în 176 e.n., deci ulterior redactării *Instituțiunilor* (cf. Bonfante, *Senatusconsulto sulle spese dei giuochi gladiatorii*, BIDR, 1890, p. 189—211).

Dintre modalități, la *locatio*, întimpină dificultăți condiția (§ 146); s-a încercat explicații după natura și originea contractelor consensuale (Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 302).

⁸⁵ A (*Locatio operis faciendi*). Contract de locațiune în vederea unei lucrări (*operis*). Romanii considerau manopera ca pe un lucru închiriat și numeau *locator* pe cel care oferea prilejul lucrării (*cui local ad faciendum*) și *conductor* pe cel care trebuie să execute lucrarea. Presupunind aceste lucruri cunoscute, G. dă un exemplu: comanda unui inel, la bijutier. Și de aici încep complicațiile. Bijutierul se oferă ca, pentru 200 de dinari (*pro sudore*), să-i facă cuiva, din aurul același, un număr de inele (*anulos*) de o anumită greutate (*certi ponderis*) și o anumită formă (*certaeque formae*). Când comanda a fost făcută cu aurul bijutierului, Cassius vede aici o vânzare-cumpărare de material, dublată de o *locatio-conductio*, de servicii (*operae*). Se atribuie fondatorului școlii cassiene o părere puțin lăudabilă, căci dublarea caracterului contractului nu corespunde intenției părților; apoi, în ipoteza neexecutării comenzii, părțile vor recurge la două acțiuni, întâlnindu-se în două procese, în care, în mod absurd, bijutierul va fi ținut să-și îndeplinească obligația ca vânzător, chiar și în cazul când n-a transformat aurul în inel (Beseler, ZS, 1930, p. 35).

Solazzi (*Gl. a G.*, III, p. 314—316), făcînd critica textului (V), absolvă pe G. de vina de a se fi avîntat într-o discuție complicată. El invocă pe Sabinus (în D, 18, 1, 20 — *Pomp. ad Sab.*), care afirmase neincitarea contractului, anume cel de locațiune (inelul va fi obiectul unei *locatio operis*, căci cine comandă un inel, vrea o lucrare (*opus*) cu materialul său, întocmai ca la comandarea unei case), fără a vorbi de o *locatio operarum*. Cum nu ne închipuim că putuse face Cassius o astfel de confuzie și cum, pe de altă parte, la întrebarea *utrum emptio et venditio, an locatio et conductio contrahatur*, G. răspunde *emptionem et venditionem*, în timp ce, în opinia celor mai mulți (*plerisque plerumque*), găsim *locationem et conductionem* (adică, ceea ce, după spusele lui G. ar fi fost a lui Cassius, în realitate a lui Sabinus (D, 18, 1, 20)); descoperim aici o inadverență a copistului.

În III, 143 G. exemplifică cu prestația vopsitorului și a croitorului, dar ne închipuim că asemenea contracte se puteau încheia și pentru locațiunea muncii intelectuale, de ex. cu un medic (D, 9, 3, 7 — G.) sau cu un arhitect (CIL, 577). (Visky, *La qualifica della medicina e dell'architettura nelle fonti dir. rom.*, Iura, 1959, I, p. 24—66).

B (*Locatio operarum*). Despre condițiile în care se contracta și efectua obligația de muncă, cum și dacă se putea vorbi la Roma despre contractul de muncă, nu aflăm informații de la G. În § 83 *jurisconsultum* s-a referit numai la obligația de muncă a libertului față de patron, sub forma unui *iusurandum liberti*. Așa că explicațiile promise în I, 8 (*ius quod ad personas pertinet*) au rămas doar în cadrul lui *potestas, libertas, ciuitas, agnatio* (Barni, *Contratti di lavoro e dir. rom.*, Atti Verona, IV, p. 485 și urm.; Nörr, *Zur Bewertung der freien Arbeit in Rom*, ZS, 1965, p. 67—105).

[Contractul de societate⁸⁰]

148. Încheiem de obicei un contract de societate (*societas*) fie în vederea tuturor afacerilor, fie numai în vederea uneia singure, cum ar fi de pildă aceea pentru cumpărare sau vânzare de sclavi.

149. A fost mult dezbătută chestiunea dacă o societate poate fi făcută în așa fel încît unul să obțină din câștig o cotă mai mare, iar din pagubă o cotă mai mică. Q. Mucius a socotit că aceasta ar fi contra naturii societății și <că de aceea de așa ceva nu trebuie ținut seama *>. Servius însă, a cărui opinie a prevalat de altfel, a socotit că poate fi constituită și o atare societate, întrucît el admitea societatea în care unul să nu ia parte chiar cu nimic la pagubă, dar să participe la câștig; aceasta însă numai cînd s-ar vedea că munca lui ar fi atît de prețioasă, încît echitabil ar fi ca el să fie admis în societate cu această învoială. A rămas, în adevăr, constant ca o societate să se poată constitui și așa ca unul să aducă bani, iar altul să nu aducă, și totuși câștigul să fie comun între ei; evident că de multe ori iscusința unuia ține loc de bani.

150. Un lucru este însă sigur, anume, dacă între asociați nu s-a convenit nimic cu privire la părțile de câștig și de pagubă, atunci, atît câștigul cît <și **> paguba trebuie să fie distribuite între ei în cote egale. Iar dacă au fost specificate cu precizie cotele, relativ numai la unul din cele două elemente, de exemplu numai asupra câștigului, iar celălalt element a fost omis, atunci pentru ceea ce s-a omis, cotele vor fi în proporții asemănătoare.

151. O societate durează atîta timp cît societarii stăruie în acordul lor. Dacă unul renunță la societate, societatea se dizolvă. Evident că

* *et ob id esse ratum non habendum* — Kübler, după Iust. Inst. (3, 25) (cf. Rotondi, BIDR, 1912, p. 43—64); Ferrini, *Scritti giur.*, II, p. 159—267) (Intregire).

** (*commodum*) et (*incommodum*) — David—Nelson (*ut* — V).

⁸⁰ Discutarea acestui contract (*societas*) pornește de la societatea pentru vânzare-cumpărare de sclavi; aceasta atrage atenția: cînd existau altele domenii de unde să-și fi ales exemplul cu care să deschidă capitolul, G. preferă ironic pe acela, ca un protest bine ascuns contra unuia din raclele orînduirii.

Se prezintă, după aceea, sumar, ipotezele de participare inegală la beneficiu și pagubă. Ar fi absurd să socotim că acest fel de repartiție a apărut după sec. I e.n., și deci că, în §§ 149—150, ar exista adausuri postclasice, întrucît întreaga materie privind convențiile de repartiție a cotelor de câștig și de pagubă fusese, precum aflăm de la G., supusă, pînă către finele republicii, la o nelînteruptă și subtilă elaborare. Cu trei secole înainte, Q. Mucius considera licite pe unele și pe altele ilicite — *societas leonina*, fiind socotită *contra naturam societatis* (v. Wieacker, ZS, 1952, p. 488 și urm. și Watson, *Consensual societies between Romans and the Introduction of formulas*, RIDA, 1962, p. 431—436); Servius Sulpicius, spune G., admitea totuși ca licite toate variantele posibile, întrucît determinanta cotelor este pretutîndeni lăsată la învoiala asociaților. Cum însă repartiția inegală contrasta cu conceptul *partes* și făcea imposibilă determinarea fracțiunilor aritmetice ale cotelor de repartiție, G. confruntă în chip interesant toate ipotezele asupra contribuției în bani sau în muncă.

Saepe enim opera alicuius pro pecunia ualet (§ 149, *finis*) justifică soluția că la o societate se poate contribui cum convîn asociații.

G. nu a dat detalii despre cum se va proceda în fiecare din cele trei ipoteze relative la cote (§ 150), presupunîndu-le probabil ușor de înțeles; de aici, nevoia reluărilor (Ferrini, *Sulle fonti delle Ist. di Giust.*, p. 180 și urm.; Guarneri Citati, BIDR, 1934, p. 166—194).

dacă unul a renunțat la societate cu scopul ca numai el singur să obțină un beneficiu ce s-a ivit, de pildă când, deși fiindu-mi asociat cu titlu universal, totuși, când a fost instituit moștenitor de către cineva, a renunțat la societate pentru ca numai el singur să obțină moștenirea, în acest caz va fi obligat să împartă cu mine câștigul neprevăzut; iar dacă a mai realizat și alte câștiguri, la care nu se așteptase, acestea îi revin numai lui. În schimb, după renunțarea la societate, îmi va reveni absolut numai mie tot ce voi dobîndi⁸⁷.

152. Dar societatea se dizolvă în primul rînd prin moartea asociatului, căci cine intră într-o societate a avut în vedere o persoană anumită.

153. Se mai spune că o societate se dizolvă și prin *capitis deminutio*, fiindcă, după concepția dreptului civil, *capitis deminutio* echivalează cu moartea; dacă totuși asociații rămași mai stăruie în societate, se vede bine că se face de la început una nouă. O societate se mai dizolvă și atunci când bunurile unuia din parteneri au fost puse în vânzare la licitație publică sau privată⁸⁸.

154. Dar <într-adevăr *> societatea aceasta despre care vorbim, adică cea care se contractează prin simplul consimțămînt, ține de dreptul ginților și ca atare, potrivit unei rațiuni naturale, ea se poate statornici între toți oamenii.

[Copropritateea legitimă și naturală⁸⁹]

154^a. Există însă un alt gen de societate⁹⁰, proprie numai cetățenilor romani. În adevăr, pe vremuri, la moartea unui *pater familias* se statornicea între *sui heredes* un fel de societate legitimă, dar totodată și naturală, care purta numele de *ercto non cito*, adică proprie-

* *ea quidem* — F (*haec quoque* — V).

⁸⁷ Dizolvarea societății (*solutio societatis*) se producea prin: *dissensus* (*renuntiatio*) a unuia sau a tuturor — simetric lui *sensus* sau *consensus* (§ 135) de la constituire; decesul (§ 152), *capitis deminutio* (§ 153) sau falimentul unui asociat (§ 153). Aceste forme s-au discutat sintetic, mai insistent prima, pentru a sublinia că *renuntiatio* nu însemna ruperea oricăror legături cu fosta asociație (căci mai persistau obligații de cînd asociatul activă și apoi, pentru ca renunțarea să nu fie întempestivă, în vederea unui beneficiu ce s-ar ivi unui asociat. În schimb, nimic despre desfacerea contractului pe călca judecării (*actio pro socio* și *actio communi dividundo*), cu două procese separate, cu drepturi materiale aparte, fiecare avînd formula sa specifică (Quintilianus, *Inst. Orat.*, III, 10).

⁸⁸ Captivitatea unuia dintre asociați făcea ca asociația să înceteze, pentru că o voință înceta. Dacă la repatriere (*postliminium*) nu voia să renunțe, fostul captiv trebuia să reia lucrurile de la capăt, cu înnoirea consimțămîntului tuturor (*noua uideletur incipere societas*).

⁸⁹ *Societas hereditaria (naturalis et legitima)*. Pînă la descoperirea din 1933 (în Egipt) a papyrusului F, editorii, neînțelegînd rostul lui *quoque* din V, bănuiau că fraza *sed haec quoque . . . iuris gentium est ar si* o glosă.

⁹⁰ Acel „alt gen de societate” (*aliud genus societatis*), despre care V nu vorbește, era mult discutatul *antiquum consortium*, menționat, cu totul singular, de Aul. Gell. (I, 9, 12), confirmat în F (r. 14—16) sub denumirea *erctum non cito*, coproprietate moștenită.

G. confruntă contractul consensual de societate din dreptul clasic cu acest *erctum non cito*, iar pe acesta cu o altă formă, tot veche, de coproprietate, statornicită, după modelul aceleia din urmă (*ad exemplum fratrum suorum*), prin act formal în fața pretorului, între alții (*inter alios*) care, fără a fi rude, consimțeau să-și aibă laolaltă întregul avut (*alii qui uolebant apud praetorem certa legis actione*).

Deci străvechea societate ereditară și legitimă, necensuală, a cărei forță de atracție a condus apoi la o alta, după modelul ei, a oferit lui G. prilejul unei digresiuni asupra aspectului

tate indiviză; *erctum* înseamnă, în adevăr, proprietate, de aici numele de *erus*, care înseamnă proprietar; iar *ciere*, „a împărți”, de unde cuvintele: *caedere* („a tăia”), *secare* („a despică”).

154^b. Cînd și alții volau să constituie un atare fel de societate, ei puteau obține aceasta în fața pretorului, printr-o anumită *legis actio*. Dar la acest fel de societate dintre frați,

proprietății romane arhaice, pentru a dovedi, prin istorie, că la originea societății *omnium bonorum* din dreptul clasic, fuseseră acele comunități fraterne și evasifraterne (Perozzi).

(Faptul confruntării unei instituțiuni vechi de aspect premergător sau abia contemporan cu legisacțiunile — mai degrabă un capitol de la materia proprietății — cu o instituție nouă, de la capitolul obligatiunilor, pîrînd ceva artificial și forțat legat de rest, ne determină a crede că tocmai acesta a fost motivul pentru care copistul din sec. V e.n. a scos din V întregul pasaj (§§ 154^{a-b}), scurtînd arhetipul cu o pagină; și, pentru a ascunde amputarea, a schimbat pe *quidem* în *quoque*, la origine absurd.)

Chiar dacă în această confruntare, G. nu era original — căci așa ceva se perpetua probabil în manuale, începînd de la Q. M. Scaevola (Pomponius — D, 44, 7, 57 *Ad Q. M.*), totuși informațiile sale sînt de un deosebit interes pentru istoria proprietății romane. Cum aici au mai rămas lucruri nelămurite, în ultimele decenii s-a încercat elucidarea lor (pentru o parte din bibliografie v. C. Tomulescu, *Importanța lui G. în Egipt*; iar pentru rest, v. Weiss, *Untersuch. zum N.G.*, p. 79 — 100). În primul rînd prezintă interes: denumirea însăși a coproprietății fraterne; mecanismul ei lăuntric; măsura indivizibilității și caracterul său legal; limita la care se oprea cercul erizilor și al celorlalți *socii*; formalitățile de constituire; consecințele juridice; dispariția.

Denumirea *erctum non citum* (Festus, 1, 20, ed. Lindsay, p. 72) echivalează în textele mai vechi cu *antiquum consortium* (Aul. Gell., loc. cit.) sau cu *societas hereditaria* (Cic., *De orat.*, I 56); glotologii presupun a fi un rest din formula rostită de cei care voiau să păstreze indiviză comunitatea familială: *ercto non cito uiuamus*, „să trăim în proprietatea neîmpărțită”; explicațiile etimologice ale lui G. duc spre acest sens. Deci, *erescere*, în antiteză cu *ciere*, exprima coeziunea patrimoniului încă indiviz (Wieacker, *Societas, Hausgemeinschaft u. Erwerbsgesellschaft*, Weimar, 1936, p. 354 (rec.: Val. Al. Georgescu, *R. cl.*, 1937—1938, p. 304—306); P. Collinet și M. Nicolau, *Les nouveaux fragments des Institutes de G.*, RHD, 1934, p. 96—113). Mecanismul lăuntric de funcționare nu-l aflăm din nici un text; ne închipuim însă că aici, ca la orice *societas*, totul se baza pe *fides* iar nu pe *ueto*, ceea ce ar fi însemnat anarhie; o participare proporțională la muncă, iar repartiția de asemenea, și tocmai acest lucru vrea să-l arate ultima frază din § 154^b. Inițiativa unuia afecta dreptul tuturor: dacă unul din *socii* elibera un sclav, le procura celorlalți un libert; dacă mancipa un bun comun, făcea proprietar pe cumpărător. Deci un caz de reprezentare a grupului, bazată pe caracterul de societate legală și naturală. C o n s t i t u i r e a: nici un text nu arată că o astfel de *societas* se naște *re*; doar G. se referă în treacăt la *consortium inter alios*, fără a da formula rostită la constituire. Variantele sondate de D'Ors (Iura, 1968, I, p. 147—150) reflectă ipoteze fantaziste (Bianchini, *Studi sulla societas*, Milano, 1967, p. 12, n. 26). Nu ar fi exclus ca aici să fie originea „frăției de moșie”, atestată în Țara Românească (G. Cronț, *Înfrățirea de moșie*, București, 1969). Caracterul legal, natural și indivizibil este dedus din cuvintele *legitima ac naturalis* (§ 154^a), „după legea veche”, adică *mos*; cuvîntul *legitimus* nefiind totdeauna un indiciu că se referă la o lege (Kaser, *Allröm. ius*, Göttingen, 1949, p. 74), s-ar deduce că tocmai aici stă deosebirea între *e.n.c.* și societatea consensuală din dreptul clasic. Stabilită automat între erezi, cu ocazia decesului autorului, voința lor apărea totuși, dar aceasta nu la inițierea ei, ci tocmai și numai pentru menținerea indiviziunii produsă accidental. Adjectivul *naturalis* ne poartă mintea spre epoca în care era natural să existe o asemenea comunitate. Consorțiul era indisolubil; Noul Gaius (r. 20) răspunde afirmativ pentru cel familial (*ercto non cito, id est dominio indiuiso*), dar aceasta numai pînă la I.XII T., care crease *actio familiae erciscundae* (D, 10, 2, 1 pr. după Gaius). Menținerea integrității economice a patrimoniului și importanța socială a familiei — nefiind aceleași la *consortium inter alios*, unde regruparea era dorită, printre altele, și pentru avantaje politice — marchează că voința care crease pe acesta din urmă îl putea și desface, deci consorțiul *ad exemplum fratrum* era disolubil (Maschi, *Ric. intorno alla divisib. del cons.*, 1935, p. 59). Deși instituție stabilă, consorțiul familial nu avea caracterul permanenței, căci se putea ieși din el, de ex. prin *adrogatio*. Cercul erizilor de nelămurit unde se oprea. G. vorbește numai de *sui heredes*, nu și de *heredes extranei* (frații care succedă unui unchi). La consorțiul artificial, cuvintele *alii* (*ceteri*) nu arată că cercul depășea pe cel al gîntei. Și totuși, practica înfrățirii avea, credem, scopul de a introduce în cercul economic al unei familii, fără descendenți în linie bărbătească, pe alții, din afara aceluia cerc; folclorul și istoria oferă asemenea

precum și a altora care ar mai fi vrut să constituie o societate, după modelul celei a fraților între ei (*ad exemplum fratrum suorum*), un lucru era caracteristic, anume: dacă unul din asociați făcea liber pe un sclav comun, <prin justa manumitere>, el procura tuturor un libert; la fel, dacă numai unul singur din ei mancipa un bun comun, <il trecea în proprietatea aceluia care îl primea în *mancipium**>.

[Mandatul (*mandatum*)⁹¹]

155. M a n d a t u l (*mandatum*) constă din însărcinarea dată cuiva, fie în propriul nostru interes, fie în interesul altuia; astfel, dacă eu ți-am dat însărcinarea să te ocupi fie de afacerile mele, fie de ale altuia, s-a contractat între noi o convenție de mandat și vom fi obligați unul față de altul, fiecare pe rînd, la ceea ce, cu bună-credință trebuie să-ți prestez eu ție sau tu mie⁹².

156. Căci, dacă eu îți dau ție mandat în propriul tău interes, mandatul este fără rost, pentru că ceea ce vei face tu în propriul tău interes va trebui să o faci din propria ta chibzuință, iar nu în baza mandatului meu. Astfel, dacă eu <te>am îndemnat să dai împrumut cu dobîndă

* *eius faciebat, qui mancipio accipiebat* — Kübler — Bizoukides.

dovezi: un document din 1389, în Țara Românească, atestă practica „înfrățirii de moșie” pe calea adopțiunii (Cronț, loc. cit.); altul, descoperit în 1507 în Italia (*tabula de la Polcevera*), prezintă fizionomia unei comunități rurale, de caracter mixt: pastoral, meșteșugăresc, comercial (Piganiol, *Essai sur les origines de Rome*, 1917; Kaser, ZS, 1942, p. 68—73). Scopul pentru care se va practica mai târziu acest sistem era, evident, extinderea funciară și apărarea contra acaparării. În a l i e n a b i l i t a t e a era consecința proprietății familiale (Koschaker, *Fratriarchat*, Z. f. Assirol, 1929, p. 79; Betti, ZS, 1954, p. 1—24). Gestiunea fiind colectivă și variabilă în modalități, *e.n.c.* era o c o m u n i t a t e d e v i a ț ă (Gaudemet, RHD, 1937, p. 161—172).

Faptul că, vorbind despre o *societas iuris gentium* (§ 154) G. folosește timpul prezent, iar în 154^a, referitor la *ercto non cito*, trecutul, presupune că acesta din urmă era deja dispărut în secolul II e.n. Motivele încetării definitive nu le aflăm din texte. Pomponius (*Ad Q.M.*) arată că pe vremea lui Q. M. Scaevola mai persistau încă resturi dintr-o veche concepție, dar nu le mai admite pentru vremea sa, la începutul secolului I e.n. (D, 50, 16, 25).

⁹¹ *Mandatul*. Se disting trei tipuri de mandat: în interesul mandantului; al acestuia și al mandatarului; în fine, în interesul mandatarului și al unui terț. În oricare din ipoteze, mandatul apare ca un contract sinalagmatic imperfect — întruclt sarcina este impusă numai mandatarului, eventual unui terț; și apoi, mandatul fiind gratuit, iar răspunderea sa bazată numai pe *bona fides*, urmează că exclude *dolul* (§ 155).

Între autori nu există acord dacă expresia *ex fide bona* (§ 155) relevă considerentele subiective ale părților contractante sau o normă obiectivă (Pernice, *Labeo*, II, 1, p. 171), după care judecătorul trebuie să stabilească conținutul prestației pretinse de reclamant. Nu e vorba de ceea ce își inchipuie părțile, ci de acele obligații pe care le incumbă uzanțele comerțului. Cum însă aceste uzanțe nu sînt totdeauna ireproșabile (III, 137), ci de multe ori chiar făcute pentru a înșela pe cel de bună-credință, înseamnă că semnificația lui *ex fide bona* era elastică.

⁹² *Bona fides*, principiu de bază al obligațiilor contractuale, efectul normal de respectare generoasă a încrederii mărturisite altuia (*fides*), apare în concepția clasică cu caracterul de sancțiune judiciară. Deși buna-credință nu era specifică unui anumit popor, numai dreptul roman a cunoscut-o cu acest caracter de sancțiune (Magdelain, *Les actions civiles*, p. 47; Imbert, *La fides romaine*, în *Mél. Brühl*, p. 407—415). Pretorul a avut îndrăzneala să introducă în drept această idee morală, mărind distanța față de celelalte sisteme juridice ale antichității.

Sub egida ei s-au născut: *fiducia*, forma embrionară a contractelor reale; comisionul și procura, ascendenții direcți ai mandatului; toate acțiunile de bună-credință. Iar din vechiul sclav al cutumei, pretorul a făcut o persoană (*dea Fides*) (cf. inf., IV, §§ 62—68).

bani ce-i aveai disponibili în casă * și s-a întimplat că i-ai dat cu împrumut unuia de la care nu-i vei mai putea lua înapoi, tu nu vei avea totuși o acțiune de mandat împotriva mea. La fel, dacă te-am sfătuit să cumperi un lucru și apoi s-a văzut că acel lucru nu ți-a fost de folos că l-ai cumpărat, iarăși nu-ți voi fi obligat prin acțiunea de mandat. Și pînă acolo s-a mers, încît s-a pus chestiunea dacă prin acțiunea de mandat este ținut și acela care ți-a dat mandat să-i împrumuți lui Titius niște bani cu dobîndă. Servius**⁹³ a răspuns negativ, întrucît, susținea el, în cazul acesta nu există mai multă obligație decît atunci cînd i s-a dat cuiva mandat în general, ca să-și dea banii în împrumut cu dobîndă (*mandatum pecuniae credendae*). Noi <însă ***> urmăm opinia lui Sabinus, care a răspuns <dimpotrivă ****>, căci altfel tu nu i-ai fi acordat credit lui Titius, decît pentru că îți fusese dat un mandat⁹⁴.

157. Este știut că dacă cineva îți dă mandat să faci un lucru care e contra bunelor moravuri, nu se încheie o obligațiune, de pildă, dacă îți dau mandat să furi de la Titius sau să-i pricinuiesti un prejudiciu.

158. Tot așa, dacă cineva dă mandat (*mandet*) ca „După moartea mea să fie făcut <ceva *****>”, un asemenea mandat este inutil, fiindcă s-a admis în general ca o obligațiune să nu poată începe cu persoana moștenitorului⁹⁵.

159. Dar un contract de mandat, chiar în regulă făcut, dispăre de la sine cînd a fost revocat, cîtă vreme obiectivele lui stau încă intacte.

* (*domi t)e* — Ernout, *Morph. hist. du latin*, 1935 (*domi tuae te* — Seckel (Kübler)).

** *Sed* precede fraza în V, nereținut (inexact) — precum sugerăm; cf. nota următoare.

*** *Sed (opinionem Sabini)* — Krüger (Intregire); cf. nota precedentă.

**** *Contra sententis* — Mommsen (*consentientis* — V).

***** *quid* — Böcking—Lachmann; v. inf., nota 95.

⁹³ Nu știm dacă juristul menționat aici (ca și în II, 244) este același Servius Sulpicius, menționat mereu, fie cu două nume (I, 188; III, 179, 183), fie numai cu unul (III, 149).

⁹⁴ Analiza la: G. Konstandaky, *Le mandat de crédit*, thèse, 1932; Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 381.

⁹⁵ La întrebarea dacă dreptul clasic recunoștea valabilitatea mandatului *post mortem*, Brühl (*La nature de la mancipatio familiae*, p. 256) a răspuns negativ, invocînd acest III, 158 al lui G.; iar altul, pe Paulus (D, 46, 3, 108, care se termină prin cuvintele: *mandatum morte dissoluitur*). Textul lui G. este discutabil, din cauza laconismului, a lipsei de punctuație sau chiar a homoteleutului (Arangio-Ruiz, *Il mandato in dir. rom.*, Iura, 1950, I, p. 493). De aceea nu știm dacă autorul se referise la mandatul *post mortem mandatoris* sau la cel *post mortem mandatarii*. Unii (Van Oven, *Pour la dernière fois G. 3, 158*, în: *Symbolae Taubenschalg*, 1956, p. 529—540 (Iura, 1960, I, p. 183—184)), respingînd opinia *mandatum post mortem mandatoris* și, renunțînd a restituirea Lachmann, Böcking (*item si quid post mortem meam faciendum mandatur, inutile mandatum est*), acceptă pe cea a lui Kniep (*item si quis post mortem meam faciendum mandatur*), deci fără *quid* și cu verbul *mandat* în loc de *mandatur*, restituire în care: *quis* este mandantele și ca atare *meam* se referă la *mandatar*. Alții, din contra (Sanfilippo, *Ancora su G. III, 158*, Iura, 1958, I, p. 113—114; Kreller, *ZS*, 1939, p. 661—667), susțin că ar fi vorba de *mandatum post mortem mandatoris*.

Intercalarea *mihi* (Huschke) nu a fost reținută; deci restituirea ideală ne pare a fi aceea care ar rezulta din adunarea celor două ipoteze amintite, reținute de edițiile David—Nelson și Textes⁷, cu punctuația ameliorată în ediția noastră.

160. La fel, mai încetează mandatul atunci cînd, deși însărcinarea a rămas neindeplinită, survine între timp moartea unuia sau a altuia, fie a celui care a dat mandatul, fie a celui care l-a primit. Dar, într-un scop de utilitate practică⁹⁶, s-a admis că, dacă cel care mi-a dat mandatul a murit, iar eu, neștiind că a murit, am executat mandatul, mă voi putea prevala de *actio mandati*; altminteri, ignoranța, oricît de justificată și scuizabilă, îmi va prejudicia *. La fel cu această soluție, cei mai mulți au mai decis și că: dacă debitorul meu a plătit vechilului meu fără să știe că acesta a fost manumis, este eliberat de datorie, cu toate că altfel, după stricta interpretare a dreptului, nu poate fi eliberat, întrucît a plătit altuia decît celui căruia trebuia să-i plătească.

161. Cînd însă cel căruia i-am dat mandat în regulă a depășit mandatul, eu am cu el o *actio mandati* pînă la limita la care am interes ca mandatul să fi fost adus la îndeplinire, — aceasta, bineînțeles, dacă a avut posibilitatea să-l îndeplinească; în schimb, el nu mă poate acționa. Așa că, dacă ți-am dat mandat să cumperi, să zicem, un fond cu 100 <de mii **> de sesterti, iar tu l-ai cumpărat cu 150 <de mii **>, nu vei avea cu mine o *actio mandati*, chiar dacă ai vrea să-mi predai fondul cu atît cit îți dădusem mandat să-l cumperi; aceasta a fost mai ales opinia lui Sabinus și a lui Cassius. Dacă însă tu l-ai cumpărat cu un preț mai mic, vei avea, evident, contra mea o acțiune, fiindcă cel căruia i se dă mandat să cumpere cu 100 de mii, e de la sine înțeles că are mandat să-l cumpere și cu mai puțin, dacă poate⁹⁷.

162. În încheiere, mai trebuie reținut că, ori de cite ori am dat mandat cuiva [să-mi facă] un comision gratuit, pentru care, dacă ar fi să plătesc o remunerație, aș ajunge la contractul de *locatio-conductio*, mi se acordă *actio mandati*; un exemplu ar fi atunci cînd dau o haină la spălătorie ca să o vopsească sau să o curețe sau unui croitor să o repare⁹⁸.

* Non e intercalat în V (*ignorantia non adferet*), nereținut (vecx:nd logica rezultată din context) — David—Nelson, Textes⁷.

** *milibus* — David—Nelson (întregire).

⁹⁶ Clișeuul *utilitatis causa receptum*, folosit în textele clasice, începînd de la Labeo pînă la Paulus, vrea să justifice soluțiile raționale, practice și echitabile rezultate din *prudentium responsa*, față de cele impuse de *ratio stricti iuris*; criteriul era necunoscut de *veteres*, mai formalști (Ankum, *Sur le pragmatisme... des classiques*, Iura, 1968, I, 185).

⁹⁷ Avem aici un rest dintr-o controversă între cele două școli (Riccobono, *Studi critici*, p. 224—268). Opinia maeștrilor *diversae scholae* (proculieni) fiind omisă din V, e reprodușă de Iust. Inst. (3, 26, 8). Omiterea a fost conștient făcută, întrucît, între timp, triumfase teza proculiană la care adnotatorul nu aderase (Pringsheim, *Eine absichtliche Textkürzung in Gai Ver. III, 161*, SDHI, 1940, p. 201). Strania frinare a mandatarului de a acționa e marcată ironic prin *at* (v. Fuhrmann, *Zur Entst. der Veroneser G.*, p. 341—356).

⁹⁸ Pentru a deosebi *locatio de mandatum*, în raport cu același obiect, G. pune ipoteza *asumării gratuite* a muncii de curățire a unor uestimenta, din partea lui *fullo*.

În § 143, G. pusese problema determinării prețului la *locatio* și concretiza, ceea ce este interesant, în legătură tot cu serviciile vopsitorului (*fullo*) privitor la uestimenta. Se pare că atingem punctul nevralgic al doctrinei gratuității mandatului și al teoriei comisionului amical, de pe urma căruia nu se urmărea un profit (Burdese, *Mandatum mea aliena, tua gratia*, în: *Studi Arancio-Ruiz*, I, p. 430); sub imperiu, cînd condițiile s-au schimbat, mandatarului i se promitea benevol un *honorarium* despre care, în mandat, nu se făcea vorbire; reclamarea lui eventuală se făcea prin *cognitio extraordinaria*, niciodată prin *actio mandati contraria* (Beinart, *La rémunération des professions libérales en dr. rom. class.*, Paris, 1935).

163. După ce s-a vorbit despre genurile obligațiilor ce se nasc din contracte, trebuie să amintim aici că noi putem dobîndi [prin tranzații încheiate] nu numai de noi înșine, ci și de acele persoane care ne sînt sub *potestas*, *manus* sau *mancipium*⁹⁹.

164. Se dobîndește pentru noi și prin intermediul oamenilor liberi, precum și prin sclavii altuia, pe care îi posedăm cu bună-credință, aceasta însă numai în două cazuri, și anume: cînd ceea ce dobîndesc ei provine fie din propria lor muncă, fie cu ocazia administrării bunurilor noastre.

165. Tot pentru noi se dobîndește și prin intermediul sclavului pe care-l avem în uzufruct, dar tot astfel, numai în aceste două cazuri.

166. În schimb, cel care are asupra sclavului nudul drept de proprietate quiritară, deși îi este stăpîn, va avea totuși, se înțelege, mai puține drepturi față de asemenea achiziții, decît ar avea un uzufructuar și un posesor de bună-credință. Căci așa s-a decis ca, sub nici un motiv, să nu poată dobîndi pentru el; ba pînă acolo s-a mers încît unii au socotit că, chiar dacă sclavul ar fi stipulat expres ca să-i fie dat acestuia ceea ce va fi dobîndit el sau va fi primit prin mancipațiune în numele lui, încă să nu fie dobîndit pentru el.

167. Fără ndoială că un sclav comun dobîndește pentru stăpînii săi, proporțional cu partea de proprietate a fiecăruia, afară de cazul cînd, stipulînd sau primînd prin mancipațiune numai pentru unul din ei, desemnat nominal, nu dobîndește decît pentru acela; de pildă, cînd se stipulează așa: „*Promiși tu că va fi dat stăpînului meu Titius?*” Sau cînd primește prin mancipațiune în felul următor: „*Eu afirm că acest lucru este al lui Titius, stăpînul meu, după dreptul quiritorilor, și deci să fie cumpărat pentru el cu această bucată de bronz și această balanță de aramă*”.

167^a. Se discută încă dacă efectul pe care-l produce adăugirea numelui unui stăpîn este același cu cel pe care-l produce ordinul unuia singur dintre stăpîni. Maeștrii noștri socotesc că se dobîndește numai pentru cel care a dat ordinul, ca și cum sclavul ar fi stipulat în mod expres aceasta sau ar fi primit prin mancipațiune numai pentru acela. Autorii școlii adverse socotesc însă că în acest caz achiziția se face pentru amîndoi stăpînii, ca și cum nu ar fi intervenit ordinul nici unuia.

Modurile de stingere a obligațiilor*

168. O obligație se stinge, în principiu, prin plata a ceea ce se datorează. De aici întrebarea: cînd cineva a dat creditorului, cu consimțămîntul lui, un lucru în locul altuia, este el oare *ipso iure*

* *Quibus modis solvuntur obligationes* — F (nu ș' în V).

⁹⁹ Meylan (*L'origine de la formule in potestate manu mancipioe*, RHD, 1971, p. 503 — 513) observă că formula *in potestate manu mancipioe*, discutată de romanisti de mai bine de un secol (Schmidt (*Das Hauskind in mancipio*, 1878), Girard, von Mayr ș.a.), se întîlnește numai la G., reținută de acesta ca un rest de drept republican, neutrofiat încă (*negotium iuris*), dar cu sensul schimbat sub imperiu. Relativ la poziția posesorie a nudului proprietar: Marrone, *La posizione del nudo proprietario nel dir. rom.*, Ann. sem. giur. Univ. Palermo, 1961.

eliberat — și lucrul acesta a fost admis de maeștrii noștri — sau tot *ipso iure* rămâne obligat mai departe? Dar contra aceluia care ar mai pretinde încă o dată, debitorul se poate apăra cu excepțiunea de dol, lucru care a fost admis de reprezentanții școlii adverse¹⁰⁰.

Acceptilatio * (acceptarea simbolică a unei plăți)¹⁰¹

169. Obligația se mai stinge și prin procedeul acceptilațiunii. *Acceptilațiunea* (*acceptilatio*) este însă o plată oarecum simbolică; în adevăr, dacă vrei să mă eliberezi de ceea ce îți datorez printr-o obligație verbală, aceasta va fi posibil să se întimple dacă vei consimți să mă adresez ție cu cuvintele acestea: „*Ceea ce ți-am promis, primit-ai tu oare sau nu?*” și tu ai să răspunzi: „*Da, am primit!*”.

170. Prin procedeul acesta, cum am spus, se sting numai acele obligații al căror specific constă în termenii solemnii iar nu și celelalte, căci s-a părut logic ca o obligație contractată prin cuvinte solemne să poată fi desfăcută prin alte cuvinte, tot solemne. În schimb, ceea ce se datorează pe calea altui procedeu poate fi transpus într-o stipulație și apoi desfăcut printr-o acceptilațiune.

* *R. de acceptilatione* — F (nu și In V).

¹⁰⁰ A (*Datio in solutum*). În materie de obligațiuni, în principiu, debitorul trebuie să îndeplinească întocmai ce s-a obligat: să achite datoria (*solutione dare*), să presteze obiectul la care s-a angajat (*praestare, facere, nouatio* etc.). Regula avind în dreptul clasic un caracter pur dispozitiv, spune G.: *si aliud pro alio soluerit*, debitorul se putea elibera plătind, cu consimțământul creditorului, și cu alt obiect (Solazzi, *Estinzione delle oblig.*, Neapoli, 1935).

B (Excepțiunea de dol). Spre deosebire de drepturile reale, obligațiile sînt temporare: ele se sting fie prin acoperirea voluntară, adevăratul mod de stingere a obligațiilor, fie, la nevoie, și sub presiunea excepțiilor, *compensatio* etc. Odată obligațiile împlinite, nu mai există creditor și nici debitor (Cornil, *Dr. rom.*, Bruxelles, 1921, p. 364). Și totuși sînt situații, printre care G. menționează *datio in solutum*, care nu sting în mod absolut obligația, căci din vechea legătură juridică mai persistă încă un creditor care, deși a acceptat acoperirea cu alt obiect, poate pretinde executarea obligației așa cum i-a fost stipulată. Pe o asemenea pretenție, debitorul o va neutraliza prin excepțiunea de dol. Asupra rolului salvator al excepțiunii de dol, nu numai aici, cum spune G., dar, adăugăm noi, de acord cu toți juriscunștii, aceasta a constituit pirghia progresului în evoluția raporturilor dintre oameni în materia obligațiunilor (v. IV, 115—115^b și Aurel Popescu, *Exceptio doli*, teză, 1943, p. 69 și urm.).

¹⁰¹ *Acceptilatio* indică o „chitanță” orală făcută de creditor, la cererea debitorului. Prin formula acesteia, de remitere a datoriei (*Quod ego tibi promisi, habes ne acceptum? — Habeo!*), proprie numai obligațiilor *uerbis*, se constata însă în mod solemn efectuarea unei plăți care în realitate nu avusese loc, aceasta pentru epoca clasică. Tocmai pentru acest motiv femeia putea primi plăți, fără autorizarea tutorelui, dar prin acceptilațiune, plată simbolică, n u.

Romaniștii se întreabă constant dacă, la origine, această obligație putea fi stinsă prin simpla executare a prestației, fără a mai fi nevoie de formula solemnă, mai sus arătată. Koschaker (*ZS*, 1916, p. 348, — relativ la *datio in solutum*) crede, Marchi la fel (*Storia e conc. della oblig. rom.*, 1912), că, pînă la prestarea reală a unei astfel de obligații, debitorul oferea un garant, pasibil de *manus iniectio*, în caz de neplată; rostirea solemnă a formulei, făcută de față cu acela, îl elibera.

171. Deși acceptațiunea se face prin plată simbolică, totuși femeia nu poate face o acceptațiune¹⁰² fără încuviințarea tutorelui, măcar că de plătit i se poate plăti ei și fără încuviințarea acestuia.

172. Ceea ce este datorat, se stinge valabil și printr-o prestare parțială; dar o acceptațiune parțială poate fi oare la fel? Chestiunea e discutată.

[Nexum (Imprumutul pe muncă)¹⁰³. Autoeliberarea debitorului]

173. Există însă și un alt fel de plată simbolică, anume, aceea făcută *per aes et libram*. Felul acesta de plată este însă încuviințat numai în anumite împrejurări, de pildă atunci când ceea ce se datorează a fost contractat tot *per aes et libram*, sau când se datorează ceva de pe urma unei judecăți.

¹⁰² Folosirea acceptațiunii, prohibită femeii, îi era totuși admisă la constituirea dotei, cu deosebirea că aici plata era reală și condiționată de căsătoria subsecventă. Valabilitatea acceptațiunii parțiale a fost discutată de prudenți: neadmisă pentru obligațiile cu obiect indivizibil, ea a fost totuși admisă pentru uzurucare care poate fi divizibil (Meylan, in: *Studi Albertoni*, I, 1935, p. 109—113; v. și C. Tomulescu, Iura, 1973, p. 62—84).

¹⁰³ Comentariile abundente asupra acestui text, presupus singurul document în materie, se străduiesc, de mai bine de un secol, să reconstituie teoria *nezum*, lăsată de *ueteres* ca un legat nerezolvat.

Fiind contractul de împrumut uzurar al plebeilor, cu forță obligatorie prin el însuși — plebeii care, din oameni liberi ce se aflau, împrumutându-se și neputînd plăti la scadență, cădeau în robia creditorilor —, *nezum* ar fi fost deci calea înrobirii, aparent liber consimțită.

Informațiile lui G. sînt însă lacunare, căci nu aflăm decît termenii care trebuiau roștiți de debitor la formula stingerii librare a unei obligații, contractate tot libral (§ 174), sau a celeia decurgînd dintr-un legat prin *damnatio* (§ 175); în fine, plata simbolică (*imaginară solutio per aes et libram*) a unui anumit număr de libre metalice, care face funcția de indemnizație a răscumpărării (§ 173).

Pentru înțelegerea acestui text abscons s-au chemat în ajutor izvoare (narative, filologice enciclopedice) capabile să elucideze mai puțin înțelesul lui *solutio per aes et libram*, ca mod de ieșire din *uinculum* unui *nezum*, cit existența *nezumului* însuși (Giffard, *Dr. rom. oblig.*, p. 290). De la Tit. Liv. (VIII, 20 et pass.) și Denys din Halicarnas (*Archeol. rom.*, 6, 69, 83), aflăm că o formă de împrumut apăsătoare a produs mult freamăt social și politic la Roma pînă la anul 326 î.e.n., cînd o lege, Poetilla Papiria, a venit să curme vechiul sistem al autoînrobirii, înlocuindu-l cu altul, bazat nu pe *manus inieccio*, ci pe o *damnatio*, la care s-ar crede că se referă aici G. Expunerea clară a acestor texte nu evocă ideea de contract; în cele de față (§§ 173—175) însă, avem descrierea formalităților de desprindere dintr-un contract ce ar evoca pe acel *nezum*, fără a i se menționa numele. De aici, complicate teze, pornite cu monografia Huschke (*Ueber das Nexum u. das alte röm. Schuldsrecht*, Leipzig, 1846), care a creat teoria *nezumului*: I. Popescu-Spineni, *Observări critice asupra unui pretins contract roman*, Pitești, 1925; D. M. Pippidi, R. cl., 1932—1933, p. 347; Brühl, *Quelques problèmes*, RHD, 1934, p. 139; A. Moșolu și Val. Al. Georgescu, *Nexum*, An. Fac. dr. Cluj, 1939; C. Tomulescu, *Nexum, o enigmă a dr. rom.*, f.a.; Noailles, *Nexum*, RHD, 1940—1941, p. 205—274; Kaser, *Altröm. ius*, p. 249; Weiss, *Untersuch. zum N.G.*, p. 83; C. Tomulescu, *Nexum bei Cic.*, Iura, 1966, I, p. 39—113. Ele răspund la întrebările în legătură cu ca: natura juridică, data apariției și a încetării; iar prezenta ediție, cu procedura desprinderii din *nezum* (*nectere „a lega”*).

Prin jocul ipotezelor și al criticilor acestora, s-au urcat treptele unei instituții fantomă, care, chiar dacă va fi existat în realitate cu aspect de contract sau nu, e cel mult întrezărită, și numai din G.I. (V).

Se crede (Meylan, *L'acceptation et paiement*) că *msul F* ridică puțin vîlul de pe întunecata problemă *nezum*. Oricare ar fi variantele teoriei se cuvine admis că formula *per aes et libram* din § 174 fusese menționată de G. în primul rînd pentru a arăta că debitorii se foloseau de ea pentru a desăvîrși desprinderea dintr-o obligație contractată tot *per aes et libram* și că,

174. Sint aduși nu mai puțin de cinci martori și un *libripens*. Apoi cel care se liberează trebuie să spună așa : „*Intrucit eu sint obligat prin judecată (condemnatus) față de tine la atâtea mii de sesterți * mă plătesc și mă liberez de tine în forma aceasta, cu acest ban și cu această balanță de aramă.*

Pe această primă și ultimă libră cu și-o plătesc conform legii publice”. Lovește după aceea balanța cu un as, pe care îl dă în chip de plată aceluia de care se eliberează.

175. Tot în același mod eliberează legatarul pe moștenitor de legatul ce i-a fost lăsat *per damnationem*, numai că, după cum cel judecat arată că a fost condamnat, la fel va spune și moștenitorul că este obligat să dea, prin testament. Și totuși moștenitorul poate fi liberat prin procedeul acesta numai de ceea ce este socotit după greutate sau număr și numai dacă debitul este cert; unii gîndesc același lucru și despre ceea ce se măsoară.

* *milibus sestertiorum iudicio* — F (nu și în V). Cf. Beseler (în: *Festschr. Schulz*, II, p. 18), Zulueta (I, p. 210).

fără inconjur, *uinculum* acelei obligații nu putea fi decît *nexum* (I. Popescu-Spineni, *Haben die Römer per aes et libram contrahiert?*, *Atti Roma*, II, p. 543—544).

Nu din întimplare arătase aici G. (§ 173) că *solutio per aes et libram* se aplica, înainte de orice, la un anumit fel de împrumuturi, unde angajată era nu alit averea, ci persoana fizică a obligatului. Nu era suficientă plata simplă a sumei datorate, ci mai trebuia făcută și eliberarea persoanei debitorului care se împrumutase *per aes et libram*.

Nu mai interesează acum dacă cel care cîntărește „pentru ultima oară” (*postremam libram* — § 174) se desprindea de *manus iniectio*, ci interesează lipsa de omenie în care fusese el ținut, cel puțin în sec. II î.e.n. (Piganiol, *Venire in fidem*, în: *Mél. De Visscher*, IV, p. 346. Monier, *Le sens vraisemblable de la seconde partie de la formule orale de la solutio per aes et libram*, în: *Studi De Francisci*, I, p. 33—35).

Așa că, în opinia azi curcîntă, *nexum* avea aspectul funcțional al unui *act* de împrumut, și, chiar dacă nu avea textura unui contract (I. Popescu-Spineni), încă, prin acesta, datornicul se atribula personal pe el, sau pe unul dintr-ai săi, imediat și necondiționat creditorului, pentru a-și asigura de restituire. Asigurarea aceasta nu era făcută în raport cu valoarea statică și intrinsecă a persoanei debitorului, ci în raport cu valoarea dinamică a posibilităților lui de muncă; cu alte cuvinte, *nexum* era în realitate o locațiune de servicii, cu plată anticipată. Pentru asigurarea prestării obligației, debitorul se oferea drept garant pasiv al de *manus iniectio* (Marchl, *Oblig. rom.*, 1912).

Un nobil, împrumutîndu-se, ne închipuim că nu avea să se transforme, la scadență, în sclav. *Nexum* era deci contractul prin care bogatul împrumutase pe plebeul sărac. Acesta, în momentul contractării datoriei, nu se declara chiar sclav al creditorului plîna achitarea datoriei, ci *auctoratus* (§ 199), garantînd plata datoriei prin forța lui de muncă, pe care o punea la dispoziție; deci contractînd împrumutul, debitorul își pierdea libertatea de muncă, nu însă libertatea propriu-zisă. În sensul acesta trebuie luat acest contract de *locatio operarum*, înțeles bine de C. Tomulescu.

Reținem totuși că formula de la *nexi solutio* este lacunară; termenul *solutio*, folosit aici de G., este simetric cu antonimul său, *nexum* (legămintul) se termină cu *solutio* (dezlegarea) de obligația legămintului (încercare de reconstituire: Dulckeit, *Zur Rekonstruktion der Nexum formel*, în: *Studi Arancio-Ruiz*, I, p. 75—100). Regretabila omisiune din V nu poate fi altfel explicată decît că editorul din sec. V e.n. a trunchiat manuscrisul original, intrucît ce spuse G. nu mai corespundea epocii sale (așa cum a mai făcut cu §§ 154^{a-b}).

Problema *nexum*, încă fascinantă, dar nu chiar o enigmă cum crede Brühl, poate fi socotită de acum închisă. Puținul despre ea și mai multul despre *fenus unciarum* (împrumutul cîmătăresc), adică varianta „bancară” a *nexumului*, care de asemenea a generat atîta exploatare la Roma (M. Nicolau, în: *Mél. Jorga*, 1933, p. 924 și urm.; Beseler, *L'état écon. de Rome de 519 à 264*, av. J. Chr., RHD, 1959, p. 203), constituie certitudini asupra unor aspecte ale orînduirii sociale romane.

[Nova]lunea¹⁰⁴]

176. În afară de aceasta, obligația se mai stinge și prin novațiune, de pildă, când am stipulat să mi se dea de către Titius ceea ce îmi datorezi tu. În adevăr, prin interpunerea unei persoane noi, se naște o obligație nouă, iar prima, trecută pe seama alteia, dispare până într-atit încît, chiar dacă a doua stipulație este inutilă, prima rămîne totuși stînsă după dreptul novațiunii; un caz ar fi, cînd am stipulat că ceea ce îmi datorezi tu să-mi fie dat de Titius, iar după moartea acestuia, de soția sau de pupilul lui, fără incuviințarea tutorelui¹⁰⁵. În acest caz pierd obiectul, căci și debitorul prim este eliberat și obligația ulterioară este nulă.

Soluția nu mai este aceeași cînd am stipulat de la un sclav, căci de data aceasta primul debitor rămîne obligat mai departe, ca și cînd n-aș fi stipulat de la nimeni după aceea.

177. Dacă însă persoana de la care stipulez rămîne, după aceea, aceeași, încă se realizează o novațiune, dacă în stipulația posteroară am pus ceva nou, de pildă dacă s-a adăugat sau s-a renunțat la o condiție, la un garant sau la un termen.

178. Dar ceea ce am spus despre *sponsor* nu este constant admis, căci autorii școlii adverse au decis că adăugarea sau ștergerea unui garant nu folosește cu nimic pentru realizarea unei novațiuni.

¹⁰⁴ Pentru a explica aspectul, mecanismul și efectul novației clasice, romanștii au fost obligați să se oprească la relatările lui G. (II, 38—39; III, 176—179 și chiar III, 128—133). Alte texte, mai clare, nu avem. Din lectura lor se desprinde că stipulația produce, prin excelență, novația. Niciodată nu vom afla în texte vorbindu-se de *novatio* realizată altfel decît așa. Celor care au ghîdit că efectul novator putea fi produs — fie *uerbis*, fie *litteris* —, și căroră G.I. (176—178) părea să le dea dreptate, le-au fost opuse alte texte, tot de la G., trecute prin filtrul lui Iustinian (Meylan, *La réforme Justinienne de la novation*, în: *Studi Albertario*, II, 1935, p. 29—55).

Obiectul obligației noi trebuia să fie *idem debitum*, adică exact cel al obligației vechi. Pînă la admiterea unei stipulații novatorilor cu altceva nou (*aliquid noui*), s-au purtat discuțiile, semnificate de G., între cele două școli; condiția lui *aliquid noui*, pe vremuri esențială, putea fi satisfăcută prin adăugarea sau retragerea unui *sponsor*. Deși textul lui G. e clar, romanștii nu sînt de acord asupra a ceea ce volau să însemne cele spuse în legătură cu acel *sponsor*. Unli (Levy, *Sponsio, fidepromissio, fideiussio*, ZS, 1907, p. 8 și urm.) cred că *aliquid noui* îl constituia faptul însuși al interpunerii sponsorului; alții (Wenger, ZS, 1907, p. 141) se întrebă dacă, vorbind de *sponsor*, G. se ghîdea la *fidepromissor* sau la *fideiussor*; în sfîrșit, adăugarea sau retragerea unui *sponsor* nu constituia un element nou, decît în opinia lui G., recte în doctrina sabiniană, fiindcă, începînd din sec. II e.n. — conform legii *Furta de sponsu* (III, 121) — *sponsorul* devenea debitor accesoriu (Cornil, în: *Mél. Fournier*, p. 87).

¹⁰⁵ Garanția (*expromissio*) dată de o femeie unui creditor, rău inspirat să o accepte, îl punea pe acesta în imposibilitate de a se despăgubi de la aceasta, întrucît era oerotită de *scilicet* velleian: și tot așa, în imposibilitate de a acționa contra lui *prior debitor*, cînd obligația acestuia se stînge în urma unei novațiuni (necesare sau voluntare). G., care declară *inutilis* obligația în ce privește pe *prior debitor* (§ 176), n-a simțit apoi nevoia să rectifice în parte această afirmație, întrucît știa că, în anumite cazuri, pretorul intervenea în favoarea creditorului. Intervenția pretorului nu făcea, evident, să învie obligația, care rămînea mai departe inutilă, și nici acțiunea, care civilmente rămînea stînsă, dar făcea să apară o acțiune utilă care ducea la restituirea *in integrum* (Carelli, *L'intercessio della donna e la « restitutio in integrum » del creditore*, p. 308).

Efectul extinctiv al novației rezidă în regula că nu pot fi făcute două stipulații succesive și nici că se poate acționa de două ori (*bis de eadem re ne sit actio*) asupra aceluiași obiect, de ex. un sclav (Cuj. *Man.*, p. 616); regula e firească, doar originea este obscură (Branca, în: *Festschr. Lewald*, p. 21—28; Feenstra, *L'effet extinctif de la novation*, TRG, 1962, p. 363—415).

179. Ceea ce am spus despre realizarea unei novațiuni, cînd se adaugă o condiție, trebuie înțeles astfel : dacă condiția se realizează, se produce novațiunea, așa cum am spus, iar dacă nu se realizează, rămîne în vigoare obligația primă.

Dar să vedem dacă acela care acționează în baza acesteia poate fi respins sau nu, prin excepțiunea de dol sau prin cea a pactului convenit, căci se vede că așa s-a convenit între părți, ca lucrul să fie pretins numai atunci cînd se va realiza condiția stipulațiunii posteriore. Servius Sulpicius a fost, cu toate acestea, de părere că novațiunea se produce chiar și înainte de realizarea condiției, iar dacă condiția nu se îndeplinește, în nici un caz nu se poate acționa și, ca atare, obiectul obligației dispăre; și tot acesta mai emisese în mod consecvent părerea că, dacă cineva a stipulat de la un sclav ce îi datora L[ucius] Titius lui, iarăși se produce novațiune și iarăși obiectul dispăre, fiindcă nu se poate porni o acțiune cu un sclav. Dar și într-un caz și în altul, noi urmăm altă regulă, anume că în amîndouă cazurile novațiunea nu se produce, cum nu se produce nici dacă ceea ce-mi datorezi tu, eu am stipulat cu cuvîntul *Spondes*, de la un pelerin cu care *sponsio* nu are nimic comun¹⁰⁶.

[*Litis contestatio* (atestarea angajării procesului)]

180. O obligație se mai stinge și prin *litis contestatio*, cu condiția numai ca acțiunea să fi fost introdusă printr-un *iudicium legitimum*. În adevăr, acum obligația primordială se stinge, iar pîrîitul începe să fie obligat prin ce va rezulta din dezbateri; dacă este condamnat, el începe să fie obligat în baza sentinței, imediat după încetarea dezbaterilor. Și aceasta, datorită unui principiu care, la jurisconsultii *ueteres*, era formulat așa : „Înainte de *litis contestatio*, debitorul trebuie să dea; după *litis contestatio*, el trebuie condamnat; iar după condamnare, să execute sentința”¹⁰⁷.

181. Urmează de aici că, dacă am reclamat un debit prin *iudicium legitimum*, eu nu mai pot acționa după aceea în legătură cu același lucru, potrivit dreptului civil, fiindcă pretind în mod inutil că *Trebuie să mi se dea*, de vreme ce prin *litis contestatio* obligația de a mi se fi dat a-

¹⁰⁶ Asupra novației prin adăugirea unei condiții: Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, 1967, p. 303; deduceri asupra lipsei unui capitol din G.I., despre cele patru feluri de *conditio tacita* (*superuacua* sau *necessaria*; *iuris* sau implicită; prezumată; secretă), în: Legier, *Tacita conditio*, RHD, 1966, p. 5—32.

Pactele sclavului, în numele său propriu, nesancționate în dreptul clasic, au devenit cu timpul valabile, pe măsura trecerii de la munca servilă la cea a omului liber. Soluțiile contrare, indicate de M. Jacotă (*Les pactes de l'esclave en son nom propre*, RIDA, 1966, p. 205—230), ar fi primit și mai mult relief, pornind de la acest ș.

¹⁰⁷ *Litiscontestatio* și efectul ei extinctiv află aici unicul său text clasic. În procesul roman, *litiscontestatio* era de mare importanță, rolul ei reglator, fixarea pozițiilor în proces, efectul ei extinctiv și crearea altei obligații noi, ne dau legătura dintre proces și drept, și mai ales, faptul că punea frînă procesului (Meylan, *Origine de l'effet extinctif de litis contestatio*, în: *Mél. Cornil*, II, p. 81—110; (RHD, 1925, p. 526—528)). Expunerea lui G. fiind extrem de succintă și neldestulător înțeleasă, recomandabilă va fi lectura capitolului respectiv din manuale. Problema pasionează încă, — dovadă: Andreev, *L'effet extinctif de la litis contestatio* (Atti Verona, III, p. 462—479); Biscardi, *La litis contestatio nella procedura per legis actiones*, în: *Studi Arangio-Ruiz*, III, p. 461 și urm.

încetat. În schimb, altfel, dacă am purtat procesul prin *iudicium imperio continens* în adevăr, de data aceasta obligația continuă să existe, și prin însuși faptul acesta eu pot acționa deplin drept după aceea, numai că pot fi combătut prin excepțiunea lucrului judecat sau dedus în justiție (*rei iudicatae vel in iudicium deductae*). Dar ce sînt *legitima iudicia* și ce sînt *iudicia imperio continencia*, vom arăta în comentariul ce urmează.

[Obligațiile delictuale]

182. Să trecem acum la obligațiile care decurg din delict, precum : dacă cineva a comis un furt, a luat prin jaf bunurile altuia, a pricinuit pagube sau a adus o injurie. Obligațiile ce decurg din toate aceste fapte sînt de un singur fel, pe cînd obligațiile contractuale sînt de patru feluri, așa cum s-a arătat mai sus ¹⁰⁸.

[Furtul ¹⁰⁹]

183. Servius Sulpicius și Masurius Sabinus ¹¹⁰ au stabilit că există patru feluri de *furtum* : *manifestum* (flagrant), *nec manifestum* (neflagrant), *conceptum* (tănuț) și *oblatum* (oferit); iar Labeo, numai două : flagrant

¹⁰⁸ *Delicta*: A. Actele ilicite care produc obligații, unele prin prejudicii aduse proprietății (*furtum, rapina, damnus iniuriis datum*), altele contra persoanei (*iniuria*), apar în lista lui G. doar enunțativ, indicul fiind *ueluli*. G. a omis deci alte acte ilicite, în primul rînd delictele pretoriene, diferite de primele. Omisiunea a fost, evident, chibzuită, întrucît *ius civile*, pe care-l comenta, cuprindea norme de drept privat (nu de drept penal), în care-și aveau loc obligațiile delictuale și răspunderea civilă, individualizate de la origini și controlate de stat (Monier și Giffard, *Sociologie en dr. rom.*, p. 29 și urm. (ap. Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, 1967)).

Damnus persequi (inf., § 213), *damnas esto* (II, 209), *damnare* (IV, 46), după toate sensurile pe care le dau autorii latini (jurisconșulți, istorici, poeți și gramatici), înseamnă obligația de a da, pentru a repara o pagubă. Este aici o idee de *obligatie*, nu de sancțiune. *Dare damnas esto* (II, 201) înseamnă să fii obligat a da o despăgubire: deci un pleonasm ca multe în latina juridică (Thomas, *La nature de la damnatio*, RHD, 1931, p. 211—234; J. Vázny, *Osserv. sulla sentenza e la res iudicata*, BIDR, 1940, p. 108—148). Actul de răzbunare, substituit prin compoziția voluntară, iar aceasta fixată prin lege, a definitivat fizionomia obligației delictuale: o creanță contra vinovatului (De Visscher, *Les origines de l'obligation ex delicto*, Études dr. r., 1931, p. 257).

B. Ideea unificării conceptului de obligație contractuală și delictuală apare încă nesintetizată în dreptul clasic, de aici consecințe în sistematica obligațiilor. În adevăr, G., și după el toți, pînă la Iustinian, nu a elaborat altfel teoria acestora, decît așezînd obligațiile contractuale înaintea celor delictuale; iar de aici pornind, planul defectuos al codurilor civile moderne (Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 9).

¹⁰⁹ Ar fi imposibil și imprudent chiar a schematiza furturile și reprimarea lor în dreptul roman; controversele mai mult reaprind decît rezolvă problemele (M. Lemoisse, *Les actions pénales de vol dans l'ancien dr. civ. rom.*, în: *Mél. Brühl*, p. 179 și urm.).

Reprimarea furtului la romani, de-a lungul timpului, a fost înfățișată în diferite chipuri; o sistematizare rigidă ar mări deci obscuritățile. G., fiind prevenit de aceasta, a reușit o relativ remarcabilă orînduire a materiei, pe subcapitole: schematizarea furturilor (§ 183); calificarea (§§ 184—188); reprimarea (§§ 189—191); perchezitia (§§ 192—193); forme izolate de furt (§§ 196—200). În interiorul subcapitolelor însă, nu i-a fost posibil să învingă dificultățile. Se observă, în aceste limite: a) oarecare dezordine în schematizarea acțiunilor de furt; b) o prea mare discordanță a pedepselor la diferite feluri de furt; c) informații confuze la perchezitia domiciliară; și, de aici pornind, a putut fi pusă în discuție chiar chestiunea purității textului (§§ 192—194).

¹¹⁰ Sabinus scrisese un tratat de *furtis* (Aul. Gell., XI, 18, 11).

și neflagrant, căci cel tănuit și cel oferit sînt mai degrabă specii de acțiuni în legătură cu furtul, decît genuri de furturi; cit e de adevărat, aceasta se va vedea mai jos.

184. Unii au spus că *furt flagrant* este atunci cînd hoțul este prins asupra faptului. Alții au mers mai departe, socotindu-l ca atare și atunci cînd hoțul este prins pe locul unde a fost săvîrșit furtul, de pildă furtul de măslina în livada de măslini, furtul de struguri în vie, cită vreme hoțul a fost prins în livadă sau în vie; sau dacă furtul a fost comis în casă, cită vreme hoțul s-a aflat în acea casă. Alții au mers și mai departe și au considerat că este furt flagrant și acela cînd hoțul duce obiectul spre locul unde-l destinase să-l ducă; în sfîrșit, alții au mers și mai departe, anume dacă hoțul a fost văzut vreodată cu obiectul în mînă, opinie care nu a prevalat. Dar nu a fost acceptată nici opinia acelorora care au socotit că furtul este flagrant atunci cînd cineva este surprins ducînd obiectul la locul unde avea intenția să-l ducă, întrucît există îndoială dacă această transportare poate să dureze o singură zi sau mai multe zile, ceea ce este important de știut, întrucît, de cele mai multe ori, lucrurile furate într-o localitate hoții obișnuiesc să le transporte în alte localități sau chiar în alte provincii. Așa că fiecare din cele două opinii arătate mai sus este admisibilă; și totuși cei mai mulți înclină spre cea de-a doua.

185. Ce este furtul *neflagrant* rezultă din cele ce am spus mai sus; căci, evident, ceea ce nu-i flagrant, acela va fi neflagrant.

186. Se numește *furt tănuit* atunci cînd obiectul furat a fost căutat și găsit la cineva, de față cu martori; împotriva celui la care s-a găsit, chiar dacă nu ar fi el hoțul, se deschide o acțiune proprie, care se cheamă „acțiunea furtului tănuit” (*actio furti concepti*).

187. Se numește *furt oferit* atunci cînd obiectul furat și-a fost incredințat ție de cineva și a fost găsit la tine, ba chiar și-a fost dat cu intenție ca să fie descoperit mai degrabă la tine, decît la cel care și l-a dat. Ție, la care a fost găsit obiectul, îți stă la dispoziție, împotriva celui care și l-a oferit, o acțiune proprie, care se cheamă *actio furti oblata*, chiar dacă acesta n-ar fi hoțul.

188. Contra celui ce împiedică pe unul care vrea să caute obiectul furat, există chiar o *actio furti prohibiti*¹¹¹.

189. Pedepsa pentru furtul flagrant, după Legea celor XII Table, era cea capitală. În adevăr, omul liber, după ce era bătut cu vergele, era atribuit (*addictus*) celui cărui i se pricinuisse furtul. Autorii *veteres* se întrebau dacă prin atribuirea aceasta hoțul devine sclav, sau constituit în poziția de debitor adjudecat. Contra sclavului, și el bătut cu vergele, se da pedeapsa capitală. Cu timpul însă, cruzimea pedepsei a fost dezavuată

¹¹¹ Schematizarea: în III, 183 se afirmă că există numai două *genera furtorum*, prevăzute cu acțiuni penale. Iată-l deci pe G. criticînd imprudența transpunerii categoriilor posteroare în schema veche, ceea ce a dus la îndepărtarea din acea schemă a furtului (*conceptum, oblatum, prohibitum*), din cauza caracterului lor foarte secundar, dar pe care Sabinius, adoptînd o opinie mai veche (a lui Servius Sulpicius), le arătase primordiale. Se situau astfel pe al cîleia plan *a.f. concepti, a.f. oblata, și apoi a.f. prohibiti* (§§ 186, 192).

și printr-un edict al pretorului s-a stabilit că, atit cind este vorba de persoana sclavului, cit și de aceea a omului liber, acțiunea să fie la de patru ori valoarea lucrului.

190. Pedepsa pentru furtul neflagrant este fixată de Legea celor XII Table la de două ori valoarea lucrului, și pe aceasta a menținut-o și pretorul.

191. Pedepsa pentru furtul tănuit și cel oferit este socotită, in virtutea Legii celor XII Table, la de trei ori valoarea obiectului, și aceasta a fost menținută tot astfel de pretor ¹¹².

192. Acțiunea pentru „împiedicarea percheziției” este la de patru ori valoarea și a fost introdusă prin edictul pretorului. Legea celor XII Table nu a prevăzut, in schimb, nici o sancțiune contra furtului cu acest nume, ci a stabilit numai că cel ce ar voi să facă cercetarea trebuie să procedeze la aceasta dezbrăcat, incins doar cu un *licium*, avind in mină un taler; dacă acela își găsea obiectul, legea declara că acesta era furt flagrant ¹¹³.

193. S-a pus însă intrebarea ce este *licium*; mai probabil că era un fel de veșmint cu care se acopereau părțile intime (*necessariae*). <In privința aceasta *), legea este complet ridicolă, căci cel care împiedică

* *quare* — Reinach (*quae res* — V).

¹¹² Reprimarea (§§ 189—192): hoțul manifest era ucis (*capital esto*) potrivit legii celor XII Table; iar dacă nu, atribuit păgubașului de autorități (*addictus*). G. nu spune dacă, in vechime, această atribuire îl făcea sclav pe celățeanul liber sau numai *adiudicatus*; sau dacă pierdea numai libertatea proprie, nu și pe a copiilor; iar eliberat, dacă redevenea *ingenuus*, chiar și contra voinței păgubașului (Quintilianus, VII, 3); asupra modului adiecțiunii, Quintilianus, III, 6 și Aul. Gell, XX, 1.

Gradarea pedepselor (după Augustinus, *Ciu. Dei*, 21, 11, și Isidor, *Orig.*, V, 27, ambii pornind de la Cicero) era: *damnum, uincla, uerbera, talio, ignominia, exilium, seruitus, mors*; asupra caracterului lor punitiv (la dubla, tripla, cvadrupla valoare), v. Perrin, *Le caractere subjectifs de la repression penale dans les XII T.*, BHD, 1951, p. 389—405.

De aici și plină la constatarea (strălnă la prima vedere) că *actio furti concepti* penalizează pe oricine deține lucruri de furat și, indiferent dacă acesta era sau nu hoțul, sancțiunea era la triplu; sau că, detentorul, la rindul-l, avea *actio furti oblati*, de asemenea la triplu, contra celui care l-a înmănat sau a aruncat lucrul, fle acela hoțul sau nu, distanța este mare. Ca să reprimi pentru furt pe cineva care n-a furat sau să-l socotești pe detentor, poate un nevinovat, drept hoț, aceasta este, s-ar părea, excesiv, și tocmai de aceea se crede a fi un adaus la textul original. Și totuși, sup., § 186, G. repetă cu insistență *quamuis iur non sit . . .*, pentru a arăta importanța ce se dă acestui punct de vedere, și, fiindcă nu i se pare cădat acest lucru, îl raportează la principiile de culpabilitate din acea epocă.

Cum trebuie explicat deci că această legislație pedepsește la triplu pe acel la care s-a găsit lucrul și numai la dublu pe hoțul neflagrant? Soluția legislativă pare de nelnțeles: căci dacă detentorul poate fi autorul furtului, nu mai puțin el poate fi numai complice (tănuitor) sau complet nevinovat.

¹¹³ Percheziția *lance licioque* (§§ 192—193), vestigiul unei cutume italice, poate celțice (M. Nicolau), transfer de tip magic, dintr-o zonă subtropicală (De Visscher, *Études*, p. 217; Monier, *Man.*, II, p. 55; Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 240), conducea la sancțiunea cvadruplu; iar pentru *f. conceptum* și *f. oblatum* — triplu.

Rămăne inexplicabilă lacuna din I.XII T., cu privire la lipsa unei *poena* pentru cel care nu permitea să i se facă percheziție (*f. prohibitum*), cu atit mai mult presupus a fi tocmai el hoțul, ba chiar *fur manifestus*. G. nu vorbește despre această ipoteză, arătind aici naivitate (Niederländer, *Die Entwicklung des furtum u. seine etymologischen Ableitungen*, ZS, 1950, p. 185; Albanese, *La nozione del furtum fino a Nerazio*, Iura, 1954, p. 344 și urm.).

pe unul îmbrăcat să ancheteze va fi în stare să împiedice și pe unul dezbrăcat, cu atât mai mult cu cât știe că, dacă lucrul căutat va fi găsit prin această procedură, va fi supus unei pedepse mai mari. Apoi legea mai prevede ca talerul să fie ținut astfel încît, avînd mîinile ocupate, cel ce anchetează să nu poată atinge nimic, sau chiar să pună acolo obiectul pe care l-a găsit. Dar nici una nici alta din acestea nu au vreun rost, dacă ceea ce se caută este de așa mărime sau natură încît nu-i posibil să fie așezat nici pe și nici sub taler. Nu încape, bineînțeles, îndoiala că legii îi era complet indiferent din ce material era făcut acel taler ¹¹⁴.

194. Pentru că, totuși, legea este aceea care decide în care situație este vorba de un furt flagrant, s-au găsit autori care au scris că furtul flagrant este determinat fie de lege, fie de natura împrejurărilor. Acela despre care vorbim acum este determinat de lege, iar cel despre care am vorbit mai sus, de natura împrejurărilor. Mai exact ar fi însă să socotim că furtul flagrant este numai acela care rezultă din natura împrejurărilor, fiindcă nu legea poate face hoț flagrant pe unul care n-a fost prins flagrant, tot așa după cum nu poate declara hoț pe unul care n-a comis nicidcum furt, și nici adulterin sau asasin pe unul care n-a comis un adulter sau un omor. Ce poate face legea, în schimb, este să pedepsească cu pe-

¹¹⁴ Din textul acesta ar rezulta că pe vremea lui G. mai exista încă percheziția *lance licioque*, doar rostul ei nu era înțeles; și totuși, de la Aul. Gell. (XI, 18, 9) știm că ritualul acestuia fusese abolit prin I. Aebutia.

G., dîndu-și seama de progresul făcut în materie, nu numai că socotea ridicole toate aceste ritualuri (*lex tota ridicula est*), dar o ironie la economia legii înseși e posibilă. În adevăr, cel ce împiedica pe unul îmbrăcat să-l ancheteze, și cu atât mai mult pe unul dezbrăcat, urma să fie supus la o pedeapsă mai mare, dacă se găsea la el lucrul furat (Ihering, *L'espr. du dr. rom.*, II, p. 154).

Puritatea textului e deci discutabilă: 1) Pornind de la Festus, — v° *lance*: *lancem ante oculos tenebat propter matrum familiae aut uirginum praesentium* (Müller, p. 117) — s-au dat interpretări care diferă: Puchta (*Inst.*, 273) explică ținerea talerului pe cap, pentru ca mîinile să nu fie libere; dar cum cauți ceva, avînd mîinile ocupate? Böcking (*Lehrbuch des Röm. Privatr.*, 1843, p. 150) și Kuntze (*Excursus ü. Röm. R.*, 1883, p. 502) găsesc că e vorba de un ritual care amintea panglica preotului și vasul lui de sacrificiu. 2) Appleton (*Les interpolations dans les Institutes de G.*, p. 197—241), susținut de Albertario (*Elementi postgajiani nelle Istituzioni di Gaio*), interpretează că acest §, de la *quare* și pînă la finele lui, ar fi interpolat. Se argumentează cu concluzia care încheie acest pasaj și care este rezultatul deducției; prin ea se intrarează în chip nepăsător firul ideilor; iar dînd-o la o parte, idelle se înlănțule perfect cu: *si quid inuenerit iubet id lex furtum manifestum esse* (din § 192 fine) și cu textul neinterpolat (din acest § 193), precum și cu *propter hoc tamen quod lex ea causa manifestum furtum esse iubet* (din § 194).

Deci, mai mult ca sigur, aici nu este un adaos al interpolatorului care, atunci cînd trebuie să explice rostul talerului, s-a incurcat, ci o nereușită intervenție a lui G. la manualul ce consultase. La început explică bine: talerul servea pentru a ține mîinile ocupate ale celui ce caută și a-l împiedica să lase ceva jos (*ut nihil subiciatur manibus*). Dar nu explică cum cineva, avînd mîinile ocupate, mai putea face percheziția; cu ochii nu era poate de ajuns; și dacă obiectul furat avea să fie așezat pe sau sub taler. Toată această disertație, suspectată a fi interpolată, prin dimensiunea ei exagerată, nu poate fi atribuită unui erudit din vremea decadenței, ci eruditului G., care, a folosit prilejul să denunțe un anacronism.

G. a înțeles bine existența practică a două percheziții rituale: una, în forma străveche, devenită desuetă datorită legii Aebutia, și la aceasta s-ar putea crede că s-a referit Aul. Gell. 16, 10, 8; și o alta, neformală, care înseamnă evoluția istorică a primei (C. Tomulescu), și despre aceasta se vorbește în V. Pergrinului G. i se părea ridicolă legea care pretindea veșmintul *licium*, despre care se întrebă ce e (*quid sit licium, quaesitum est*, § 193).

deapsa de furt, adulter sau crimă pe unul care chiar nu a comis nimic din acestea ¹¹⁵.

195. Furt se comite nu numai cînd cineva sustrage un bun străin pentru a și-l însuși, ci, în general, cînd reține bunul altuia, fără voia proprietarului.

196. Tot astfel, și acela care se folosește de bunul ce i-a fost lăsat în depozit, comite un furt; și tot așa, este vinovat de furt cine a primit un bun pentru a-l folosi într-un anumit scop, iar după aceea îl întrebuintează în alt scop; de pildă, dacă cineva a primit o argintărie pentru a o folosi la banchetul ce-și propune să-l dea unor prieteni și, în loc de aceasta, o poartă cu sine într-o țară străină; sau cînd cineva primește în comodat un cal pentru un drum călare și, în loc să facă aceasta, poartă animalul cu sine mai departe în alt scop, de pildă la război, caz pe care vechii autori îl dau ca exemplu în cărțile lor ¹¹⁶.

197. S-a decis cu toate acestea ca cei care folosesc bunurile ce le-au fost date în comodat, altfel decît cum a fost convenit a fi folosite, să fie socotiți că săvîrșesc un furt numai dacă comit aceasta în contra voinței proprietarului, care, dacă ar fi știut, nu ar fi îngăduit; iar dacă au convingerea intimă că acela le-ar fi permis, se zice că sînt în afară de orice învinuire de furt; distincția fiind, evident, binevenită, intrucît nu se comite furt fără intenție de fraudă ¹¹⁷.

198. Dar și dacă cineva crede că, însușindu-și un obiect, face aceasta fără voia proprietarului, pe cînd în fond proprietarul e chiar de acord să se înfăptuiască acest lucru, se zice că nu este furt. Astfel, dacă Titius a îndemnat pe sclavul meu să ia de la mine unele obiecte și să i le aducă lui, iar sclavul m-a informat despre aceasta, și eu, cu gîndul de a-l surprinde pe Titius în flagrant delict de furt, i-am permis sclavului să ducă la acela obiectele — s-a pus întrebarea dacă Titius se face vinovat față de mine de furt, sau de delictul coruperii sclavului sau de nici unul.

¹¹⁵ Acest paragraf s-a demonstrat a fi interpolat, cel puțin de la cuvintele: *sed uerius est...* pînă la fine. Formal, interpolația este trădată prin cuvîntul *homicida*, care nu se găsește nicăieri în literatura juridică anterioară (Kniep, III, §§ 88—215, p. 571, n. 2), cum și prin clișeu *neque enim lex facere potest... non magis quam*, care pare a fi străin stilului lui G. (Kalb, *Röm. Juristenlatein*, ed. 2, 1888, p. 81). În fond, acest fel de a argumenta asupra unui text de lege — fără nici un interes practic — denotă o mentalitate mai mult bizantină decît clasică. Este oare exact să spunem că nu există *furtum manifestum* decît în realitate (*natura*)? Aici interpolatorul schimbă direcția. Nu e vorba de a ști dacă legea poate decreta ca hoț pe unul care n-a furat, ci că, odată produs furtul, ea este chemată să determine dacă acela este manifest sau nu! Cuvîntul *manifestum* desemnează situația în care culpabilitatea hoțului apare cu evidență. Or, legea are calitatea să considere dacă o anumită situație produce evidențe. Ea poate decide că e flagrant delict de adulter sau de furt chiar numai un simplu fapt evident; există deci un *furtum manifestum lege*. Propoziția *neque enim lex facere, ut qui manifestum fur non sit* este socotită a sta în anacolot cu *non magis quam...* pe care-l adaugă V, în loc să fi lăsat *neque ut qui omnino fur non sit, fur sit* (Kalb, loc. cit., și Kniep). Avem aici (în § 194) cea mai curioasă dintre interpolațiuni.

¹¹⁶ Dacă furtul poate fi comis și asupra unui imobil, a se vedea discuția la II, 51.

¹¹⁷ *Animus* sau *adfectus furandi* (condiție esențială pentru calificarea unui furt, cf. și: II, 50; III, 208; IV, 178), pe nedrept gîndit de Albertario a fi o noțiune bizantină, se face vizibil prin *dolus malus* care, la rindu-i, rezidă în conștiința clară că lucrul însușit aparține altuia, iar însușirea, făcută fără voia și știința stăpînului. De aici, fundamentarea ideilor *intercipiendi causa* (sup., § 195) — v. Thomas, Iura, 1968, I, p. 30), *subreptio* și *contractatio fraudulosa* (Watsoni, LQR, 1958, p. 126—131 (SDHI, 1962. 331—341)).

S-a răspuns că nu poate fi făcut vinovat nici de una nici de alta ; de furt nu, întrucît el și-a însușit lucrul cu știința mea, dar nici de corupere a sclavului, întrucît sclavul nu a devenit mai rău.

199. Uneori însă se fură chiar oameni liberi, cum ar fi de pildă atunci cînd ne este sustras unul din descendenții noștri, care se găsește sub *potestas* a noastră, sau soția care se află sub *manus* a noastră, sau unul care ne-a fost adjudecat printr-o sentință sau ni s-a îndatorat pentru o muncă ¹¹⁸.

200. Uneori cineva comite furt chiar asupra propriului său bun, cum ar fi de pildă, cînd debitorul sustrage obiectul pe care l-a dat drept gaj creditorului sau cînd eu sustrag propriul meu bun din mina unuia care-l posedă cu bună-credință. De aici s-a ajuns a se socoti că săvîrșește furt și acela care a ținut ascuns pe sclavul său, revenit iarăși la dînsul, dar pe care îl posedase altul cu bună-credință ¹¹⁹.

201. Și invers, sînt cazuri cînd îți este permis să-ți însușești bunurile altuia prin ocupare și uzucapiune și totuși aceasta să nu fie socotită furt, spre pildă însușirea bunurilor unei succesiuni a cărei posesiune nu ai dobîndi-o decît dacă nu ar exista un *heres necessarius*, pentru că, dacă ar exista un atare moștenitor necesar, s-a decis să nu poată fi uzucapat nimic cu titlul *pro herede*. Și tot așa, un debitor poate posedă și uzucapa, fără furt, bunul pe care-l mancipase fiduciar sau îl transmisese creditorului prin cedarea *in iure*, așa cum s-a arătat în comentariul precedent ¹²⁰.

202. De multe ori însă unul care nu a comis furt este învinuit totuși de furt ; așa este cazul celui cu ajutorul și îndrumarea căruia a fost comis furtul. În situația aceasta intră cel care a făcut să-i cadă pe jos banii, pentru ca altul să-i ia pe furis sau ți-a stat în cale, pentru ca altul să-i însușească necinstit, sau a alungat oile sau vitele tale, pentru a le prinde

¹¹⁸ G. omite să spună că *res extra commercium* nu pot fi obiecte de furt, ci *sacrilegium* ; sau că sustragerea din avuțul public nu constituie furt ci *peculatus* ; în fine, că asupra imobilelor nu se poate comite un furt. Dar ține să adauge — fapt neașteptat — că unui *pater familias* i se pot fura descendenții liberi. Cum aceștia nu erau *res*, se cuveneau aici explicații, pe care autorul nu le-a dat. Noi înțelegem însă că *furtum liberorum* exprima o supraviețuire a confuziei primitive dintre *potestas* și *proprietas*, ceea ce însă nu mai era de conceput în epoca clasică.

Condiția juridică a *nexusului*, atribuit (*addictus*) creditorului, era foarte apropiată de aceea a unui *iudicatus*, care fusese *damnatus*, ceea ce nu trebuie să ne surprindă, fiindcă așa se autodamnează debitorul însuși atunci cînd făcuse legămîntul (C. Tomulescu, *Nexus bei Cicero*, p. 92: *Die juristische Lage der nexi*).

El avea o situație identică cu acei *addicti* pentru *furtum manifestum* sau cu cei aflați în *mancipium* și chiar cu *homo bona fide seruiens* (G. Ciulei, *Liber homo bona fide seruiens*, these. Paris, 1941, p. 3—57). *Auctoratus* era omul liber, aflat într-o stare de fapt similară cu aceea a sclavului, întrucît și-a angajat serviciile ca gladiator. (Bibliografia la C. Tomulescu, *Dr. priv. rom.*, 1973, p. 137, n. 151—153.)

¹¹⁹ În lumea juriconsulților s-a decis (*placuit*) să fie asimilat cu furtul și cazul de *celatio serui fugitivi et reuersi ad dominum*. Prin sclavul fugit și reintors, Ofilius înțelege pe acela care, după ce a fost vîndut, revine la fostul stăpîn (*qui extra domini fugae causa quo se a domino celaret, mansit* — D, 21, 1, 17 pr. (Ulp. 1 ad ed. aed.)) *Celare* și *recipere* însemnînd cam același lucru, urmează că vinzătorul care a premit pe fostul sclav, întors acum la el, comite un furt (Niederländer, loc. cit.), la fel cum vinzătorul ascunde și păstrează animalul domestic care, după ce a fost vîndut, revine acasă (Sturm, *Zur Ursprünglichen Funktion der Actio Publiciana*, RIDA, 1962, p. 394).

¹²⁰ Există cazuri cînd însușirea lucrurilor altuia (*res alienae*) nu este considerată furt, de ex. însușirea bunurilor unei moșteniri care ți s-ar cuveni, dar nu ți-a fost adjudecată încă (inf., § 212).

altul; și acest lucru l-au extins jurisconșulții *ueteres* și la cel care a fugărit cireada cu o pînă roșie. Iar dacă aceste lucruri s-au făcut numai în glumă, și nu cu dinadinsul, pentru ca să se comită furtul, vom vedea dacă trebuie ori nu acordată o acțiune utilă, căci prin legea Aquilia, care a fost adusă tocmai pentru repararea prejudiciilor, chiar și simpla culpă este pedepsită.

203. De acțiunea de furt se poate prevala însă și unul care are tot interesul ca lucrul să rămînă intact, chiar dacă nu i-ar fi el proprietarul ¹²¹. Prin urmare, nici proprietarului nu i se cuvine acțiunea de furt, decît dacă are interes ca lucrul să nu piară.

204. Deducem de aici că un creditor poate acționa oricînd pe cineva pentru furt, în legătură cu sustragerea gajului; și pînă acolo s-a mers, încît, chiar dacă sustragerea gajului a făcut-o proprietarul însuși, adică debitorul, încă să i se acorde creditorului acțiunea de furt.

[Custodia — Riscurile]

205. La fel, cînd un vopsitor a primit niște haine la curățat sau la vopsit sau un croitor la reparat, contra unei sume anumite și pe acestea le-a pierdut de pe urma unui furt, atunci, el însuși, iar nu proprietarul, are acțiunea de furt, fiindcă el avea obligația, iar nu proprietarul, să vegheze ca aceste lucruri să nu dispară; acela va putea, evident, urmări pe curățitor sau pe croitor prin acțiunea de locație, numai atunci cînd vopsitorul sau croitorul nu vor mai fi [eventual] în situația de a restitui bunurile; căci dacă nu le-ar mai fi cu putință să-l despăgubească, iar proprietarul nu-și mai poate redobîndi obiectul său de la aceia, abia atunci se va folosi, el personal, de acțiunea de furt, fiindcă, în acest caz, este propriul său interes ca să-i fie salvat bunul.

206. Cele ce am spus despre cel ce curăță hainele sau despre cel ce le repară se aplică și aceluia căruia i-am dat un bun în comodat; căci precum aceia, primind o plată, sînt obligați să păzească obiectele, la fel și aceia care, primind un bun pentru a se folosi de el, sînt de asemenea datori să-l păzească ¹²².

¹²¹ G. nu precizează a fi vorba de *colonus*, noi subînțelegem totuși colonul „care nu era proprietar, dar avea obligația să vegheze la *custodia*”; după ce despăgubea pe proprietar — putea îndrepta o *actio furti*, recursorie, contra terțului care sustrăsese. Servianii, care nu admiteau extinderea acțiunii legii Aquilia în favoarea uzufructuarului, n-au admis-o nici colonului; pentru delictul de furt, ocrotirea colonului a fost totuși admisă.

În mod normal, *actio furti* o aveau: proprietarul (acest § 203), creditorul pignerațiu (§ 201) și posesorul de bună-credință (§ 200).

¹²² Comodatarul, la fel ca vopsitorul (*fullo*) sau croitorul (*sarcinator*), este răspunzător pentru *custodia*, răspunderea fiind aceeași ca la *nauta*, *caupo*, *stabularium* (Fleenstra, *Deux Jexes de G. sur la responsabilité contractuelle*, in: *Mél. Brühl*, p. 104—118). Responsabilitatea acestora nu se limita numai la *furtum* — produs prin lipsa de *custodia* —, ci cuprindea și pe aceea de *damnum*, conform legii Aquilia. Pastori (*Il commodato nel dir.*, Milano, 1954; Labeo, 1956, p. 317) opinează că gajantul *custodiam praestare* se referă la o figură tipică de răspundere, și combate tendința de a subînțelege aici un concept de culpă.

Pignus, de obicei e dat de debitor, dar poate fi dat și de un amic, care vrea să presteze o garanție reală pentru debitor. Kübler—Seckel (1908), la pasajul *id est ipse debitor* (sup., § 204), face observația: *ei cimus glosemam, quamuis Institutionibus subsit*; cu alte cuvinte, ecuația *dominus și debitor* nu e posibilă oricînd. Argumentele originale (Solazzl, *La responsabilità del commodatario nelle Istituzioni di Gajo*, Iura, 1955, p. 139—145) asupra textului lui G. (§§ 203—

207. În schimb, cel cărui i-a fost dat în depozit un bun nu răspunde de custodie și numai atunci este făcut vinovat când el însuși a săvârșit ceva prin dol. Pentru acest motiv, dacă bunul i-a fost cumva sustras, el nu este ținut să-l restituie în baza depozitului, și aceasta nu pentru că nu ar fi avut interes ca bunul să fie păstrat — și că de aceea nu poate intenta acțiunea de furt — ci pentru că această acțiune îi revine de drept proprietarului ¹²³.

208. În sfârșit, mai trebuie știut că s-a pus problema dacă impuberul, însușind pe ascuns bunul altuia, comite sau nu un furt. Cei mai mulți au răspuns că, întrucât furtul presupune o intenție, impuberul este răspunzător pentru această vină când e foarte aproape de pubertate, adică la vârsta când își dă bine seama că comite un delict ¹²⁴.

209. Cel care ia cu forța bunul altuia e răspunzător de furt căci cine își poate oare însuși mai degrabă bunul altuia, fără vrerea stăpînului, decât nu acela care i l-a smuls cu forța? Pentru aceasta, bine s-a și spus, că unul ca acesta este tîlhar ordinar. Și ca atare, pretorul a introdus, sub titlul acestui delict, o acțiune proprie, care se cheamă *ui bonorum raptorum* și care, în decursul unui an, se ridică la de patru ori valoarea bunului, iar după un an, la simpla valoare. O atare acțiune este utilă, chiar dacă cineva a smuls cu forța un bun, fie el cît de mic ¹²⁵.

207) duc la concluzii interesante și în alt domeniu, astfel: în § 204 se arată că *actio furti* nu privește pe proprietarul lucrului dat în *pignus*, „adică pe debitor”; aceasta arată cuvintele *id est ipse debitor*, în traducere literală, dar ele repetă eroarea conținută în cuvintele *licet dominus non sit* „chiar dacă nu ar fi el proprietarul” (sup., § 203). Custodia, asupra căreia insistă G. (aici, în §§ 206–207, și în alte locuri mai înainte (de ex. I, 13, la capitolul despre persoane; iar în II, 67, referitor la animalele prinse), trebuie discutată împreună cu *culpa*.

Praestare custodiam de la G. și *praestare culpam* de la Modestin (D, X, 2, pr. § 1) sint sinonime; deci *culpa*, de care era răspunzător depozitarul în epoca clasică, nu consta numai din acte în *commitendo*, ci și din simple neglijențe (*culpa in ommittendo*) (inf., § 207).

Întunecată de interpolațiunile postclasice, dar devenită dominantă în știința dreptului roman, *custodia* a fost menținută în codurile moderne, aflindu-și aplicare în practica și teoria zilelor noastre (Martin, *Rinascita della dottr. clas. della responsabilità per custodia*, Iura, 1956, p. 124–131; Traian Ionașcu, *Răspunderea delictuală și quasidelictuală*, Justiția nouă, 1949).

¹²³ Depozitarul răspunde față de deponent prin acțiunea de depozit, o acțiune de bunăcredință, deci răspunderea lui era nu pentru lipsa de *custodia*, spune G., decit cînd săvârșise ceva prin dol.

Dar să fie oare adevărat că în dreptul clasic depozitarul nu răspundea decit de dolul său și de actele sale prejudiciabile, pozitive (*culpa in commitendo*)? La această ipoteză s-ar părea că se referă G., ca și Modestin (loc. cit., unde se compară depozitul cu comodatul, textul aceluia fiindu-ne transmis prin Coll. (X, 2, 1–2; Textes⁷, p. 569), deci tot către finele secolului IV sau începutul secolului V — data manuscrisului V).

Și totuși, din compararea acestor două texte rezultă contrariul, anume că încă pe vremea lui G. existau ezitări; pentru a afla responsabilitatea depozitarului, se căuta să se vadă dacă contractul prezenta un interes pentru cel care deținea lucrul (Appleton, *Les risques dans la vente et les fausses interpret.*, RHID, 1927, p. 195–252).

Analiza variantelor *diligentia exactissima*, *culpa levis in concreto*, *culpa lata in abstracto* (M. Nicolau, *Recherche sur la théorie des fautes dans les oblig. de bonne foi*, RHID, 1937, p. 548) nu intră în G.I. (V), în schimb, în *Ad Edict. prou.*, 9 (D, 13, 6, 18) se vorbește de *diligentia exactissima*.

¹²⁴ Perrin, *La respons. delict. de l'impubère en dr. rom. clas.*, în: *Mél. Senn.*, p. 238–246.

¹²⁵ *Actio ui bonorum raptorum*, adusă în 76 î.e.n. de pretorul peregrin M. Lucullus Licinianus, viza jafurile sclavilor constituiți în cete (Cuq, *Un réserit d'Auguste*, RHD, 1930, p. 395; Giffard, *Dr. rom., Oblig.*, 257); interesant este faptul că evaluarea lucrului furat scade cu timpul (*intra annum quadrupli, post annum simpli*). Pentru ce aceasta, nu știm.

[Delictul de păgubire nedreaptă (*damnum iniuria datum*)]

210. Acțiunea de daune, pe nedrept pricinuite (*damni iniuriae actio*), a fost instituită prin legea Aquilia, în al cărei prim capitol s-a prevăzut că, dacă cineva a ucis în chip nedrept pe un sclav al altuia sau pe un animal al altuia, din cele ce trăiesc în turmă, atunci să fie condamnat a plăti stăpînului atît cît a fost cea mai mare valoare a lor, în anul acela.

211. Prin a omorî pe nedrept se înțelege faptul produs prin dolul sau culpa cuiva; și cum prin nici o altă lege nu a fost adusă o atare reprimare delictului de păgubire produsă pe nedrept, urmează că cel care — într-o împrejurare oarecare — săvîrșește o pagubă fără vină și manopere viclene rămîne nepedepsit¹²⁶.

212. Prin acțiunea acestei legi, evaluarea se face ținînd seama nu atît de corpul victimei, ci, evident, după cît de mare a fost paguba¹²⁷ pe care a suferit-o stăpînul prin uciderea sclavului; pentru aceea va și obține el mai mult decît valoarea sclavului. Astfel se face estimarea, de pildă, cînd sclavul meu, instituit moștenitor de către cineva, a fost ucis înainte ca el să fi făcut, la ordinul meu, acceptarea succesiunii. Bineînțeles că evaluarea se face nu atît asupra valorii sclavului însuși, cît asupra volumului succesiunii pierdute. La fel și atunci cînd, din doi gemeni sau doi actori ori muzicanți, a fost ucis unul; evaluarea se face nu numai asupra celui ucis, ci și a aceluia care a rămas stînger, fiindcă cel rămas în viață nu mai are nici el aceeași valoare, acum. Aceeași soluție și pentru cazul cînd dintr-o pereche de catiri sau de cai de la o *quadriga* <cineva *> a omorît unul.

213. Acela al cărui sclav a fost ucis are libera alegere în a cere sau aplicarea pedepsei capitale contra aceluia care a omorît, sau acordarea acțiunii de despăgubire, conform legii.

214. Faptul însă că în această lege a fost pus adausul „*cea mai mare valoare pe care a avut-o bunul în anul acela*” înseamnă că — dacă a ucis, să zicem, un sclav șchiop sau unul chior, dar care în anul acela fuseseră sănătoși — estimarea se face nu după cît valorau ei în momentul în care au fost uciși, ci după cît a fost valoarea lor maximă în acel-

* *quis* — Knlep. Beseler (ZS. 1930, p. 25; întregire, pentru a evita identificarea subiectului diatezei pasive, *occisus fuerit* de mai sus, cu subiectul celei active, *occiderit*; de aici Solazzi (*Gl. a G.*, III, p. 320) socotește pe *uel . . . unus occi-us* nejustificat și deci glosat; la fel pluralul, din fraza următoare, *quadrigitis*, și ordinea celor două exemple: pereche de catiri și *quadriga* cailor).

¹²⁶ *Iniuria și culpa*: cuvîntul *iniuria* cu sensul larg de act făcut fără drept (*quod non iure fit*) — fiind presupus ca săvîrșit prin dol și cu intenția de a păgubi — a devenit sinonim cu *culpa*, dar nu și cu imprudența culpabilă. Cel care omoară un sclav din întîmplare (*casu*) nu este lovit de l. Aquilia. Această distincție între *culpa* și *casus* apare net în acest §, pe nedrept suspectat de interpolare (Fliniaux, Ann. Univ. Paris, 1928, p. 107).

Pentru *damnum*, v. Daube: *On the use of term damnum*, în: *Studi Solazzi*, p. 57.

¹²⁷ Textul vorbește numai de *damnum (emergens)*, deși exemplul ales conduce la *lucrum cessans*, a doua față a aceluiași delict (Bclow, *Die Haftung für lucrum cessans im röm. R.*, München, 1964, p. 23 și urm.).

an; în felul acesta se ajunge ca cineva să obțină mai mult decît paguba ce i s-a produs¹²⁸.

215. În capitolul al doilea este instituită o acțiune contra <ad*>-stipulatorului care a iertat pe debitor de datorie, în dauna creditorului-stipulator; acțiunea va fi la atit eit fusese cuantumul datoriei¹²⁹.

216. Se vede clar pentru ce această acțiune a fost pusă în acea parte a legii, la titlul despre „prejudicii”; așa că nu mai era nevoie să se prevadă acest adaus, deoarece, pentru atingerea aceluiași scop era suficientă acțiunea de mandat, ce deosebirea numai că acțiunea dată prin această lege, contra celui care neagă, este la de două ori valoarea lucrului.

[Alte prejudicii privind bunurile]

217. În capitolul al treilea se prevăd dispoziții în legătură cu orice alt fel de prejudiciu. Astfel, dacă cineva a rănit un selav sau un patruped din acelea care trăiesc în turme sau a rănit ori a ucis un patruped din acelea care nu trăiesc în turme, de pildă un ciine sau o fiară sălbatică, precum ursul, leul, se prevede la acest capitol o acțiune. Tot aici se prevăd despăgubiri pentru daunele pricinuite pe nedrept și față de alte animale, precum și față de oricare alte lucruri lipsite de viață.

Tot la acest capitol se mai prevede o acțiune și pentru cazul cînd un lucru a fost ars, vătămat sau frînt, cu toate că însăși denumirea de vătămare ar fi fost de ajuns să înțelegem că se referă la toate aceste cazuri. Un lucru vătămăt înseamnă stricat în orice chip. De unde urmează că sub denumirea aceasta sînt cuprinse nu numai lucrurile arse, rupte sau frînte, ci chiar și cele sparte, sfărîmate, vărsate, precum și cele în orice alt chip distruse sau deteriorate¹³⁰.

* *ad(stipulatoris)* — precum sugerăm (după sens).

¹²⁸ *Damnum iniuria datum* este delictul care sărăcește pe victimă, dar nu îmbogățește pe făptaș. Nu avem textul legii Aquilia, prima încercare de sistematizare a diverselor delictu- zatoare de daune în bunurile altuia, fără intenția însușirii. Ceea ce deținem prin aceste III, 210 — 219 și prin Digeste (IX, 2, 2 pr.), care citează pe G. și pe Ulp. (D, IX, 2, 27, 5), sînt numai referințe despre această lege. Adusă sub forma unui plebiscit, propus de Aquilius, un tribun neidentificat, nu a putut fi datată. După o informație de la Theophil (I, 3, 15 Ferrini, p. 464) între anii 289 și 292 i.e.n.; alții, orientîndu-se după Ulpian (D, 9, 2, 27), între I.XII T. și începutul secolului II i.e.n., cînd ar fi trăit Aquilius. Asupra ipotezelor: Biscardi, *Sulla data della l. Aquilia*, Iura, 1967, I, p. 1247. În orice caz, noua lege era de circumstanță, adusă la cererea plebeilor (Iust. Inst., I, 3, 15), pentru a înfrunța pagubele aduse de patricieni hotărîtorilor lor (Paoli, *Lis infittando crescit in duplum*, thèse, Paris, 1933, p. 125; Kelly, LQR, 1964, p. 73 — 83; Pringsheim, *The origin of the l. Aquilia*, în: *Mit. Brühl*, p. 241).

G. găsește că legea cuprindea trei capitole, fiecare privind repararea prejudiciilor, dar se limita la anumite cazuri și era aplicabilă numai romanilor; cu timpul, cazurile au fost extinse de jurisprudență și pretori, iar prin *fictione civitatis*, aplicarea extinsă și peregrinului (IV, 37), reclamant sau pirit (C. Tomulescu, *Les trois chapitres de la l. Aquilia*, Iura, 1970, p. 191 — 196).

¹²⁹ La materia adstipulațiunii aflăm indiciul contingenței dintre *sponsio* și *stipulatio*. Or, dacă data legii Aquilia coincide cu cea a secesiunii plebei (Beinart, *Once more on the origin of the l. Aquilia*), înseamnă că acea contingență era foarte veche.

¹³⁰ Pîndcă expresia *fregerit, rupserit, iniuria* reamînteste, pe *os fractum* și *membrum ruptum* din l. XII. T., înseamnă că l. Aquilia nu aducea lucruri chiar de tot noi (Simon, *Beigriff u. Tatbestand der iniuria im altröm. R.*, ZS, 1965, p. 132 — 187); la fel, *urere*, pe care dreptul comparat îl arată mereu împreună cu celelalte două. Prin noua lege se adapta textul legii XII T.,

218. În acest capitol se prevede totuși ca acela care a produs paguba să fie condamnat nu la cît valorase bunul în acel an, ci la valoarea pe care a avut-o în ultimele 30 de zile. Și cum cuvintele „la cea mai mare valoare” nu se mai adaugă, unii au mers pînă la a socoti că judecătorul este liber să stabilească valoarea avută cu 30 de zile înainte, fie la plafonul maxim, fie la cel minim. Sabinus însă a decis că trebuie procedat ca și cum ar fi fost adăugate și în această parte cuvintele „la cea mai mare valoare”, autorul legii găsind suficientă folosirea lor numai în prima parte ¹³¹.

219. Dealtfel, pînă la urmă, s-a decis ca acțiunea ce decurge din această lege să nu se acorde decît pentru cazul cînd cineva a comis paguba cu propria lui mină; altminteri, pentru daunele produse în alt chip, se acordă acțiuni utile; spre ex., cînd cineva a închis sclavul sau animalul altuia și aceștia au murit de foame; sau cînd a minat atît de tare un animal de povară, încît l-a vătămat; la fel și dacă cineva a sfătuit pe sclavul altuia să se urce într-un pom sau să coboare într-o fîntină și acesta, urcînd sau coborînd, a căzut și, fie a murit, fie a căpătât o rană în vreo parte a corpului. În schimb, dacă cineva a aruncat în apă, de pe mal sau de pe o punte, pe un sclav al altuia și acesta s-a înecat, nu e greu de înțeles că el a produs paguba cu mîna lui, pentru că el l-a aruncat ¹³².

ale cărei sancțiuni (talionul) nu mai corespundeau cu noile concepții sociale și economice (amenda fixă, indiferent de venalitate). Și totuși, în cap. III, caracterul penal e tot atît de vizibil ca și în l. XII T., în plus, pe cînd legea veche aplica sancțiuni numai pentru prejudiciile aduse persoanei, l. Aquilia extindea aplicațiunea la orice *res se moventes*, cit și la *res quae anima carent*. Păreră că formula acțiunii legii Aquilia cuprîndea o *taxatio* (Giffard, *Aestimatio, taxatio quod interest, dans l'actio legis Aquilia*, RID. 1933, p. 336) stirnește nedumerire. Într-adevăr, de ce marea nevoie de această *taxatio*, cînd legea conținea dispoziții *imperative* care fixau condamnarea a valoarea maximă pe care o avușese obiectul în anul acela sau în luna precedentă delictului?

Socolilă în unele privințe ca o acțiune *reipersecutorie*, se vede bine că, în altele, era penală, fiindcă aducea mai mult decît repararea prejudiciului (Binart, *On the third chapter of the l. Aquilia*, LQR, 1936, p. 253–268; RID, 1937, p. 450–460; Jolowicz, *The original scope of the l. Aquilia and the question of damages*, LQR, 1922, p. 220–230).

¹³¹ G. atrage atenția asupra divergențelor dintre sabinieni și proculeni — în interpretarea legii Aquilia, pentru aplicarea ei practică. Discuțiile nu ajunseră încă a se purta cu privire la importanța faptului — sau mobilului — care a premers *damnum* și nici la ce se întîmpla cînd acțiunea legii Aquilia venea în concurs cu alte acțiuni (Arnò, *Di una magna diversità tra Muciani e Seruiani in tema di damnum iniuria datum* (NRH, 1910, p. 316)).

¹³² Nestabilind conceptul abstract al delictului *damnum iniuria datum*, l. Aquilia enumeră cazurile principale cărora se aplică: în sistemele juridice vechi, noțiunile trebuiau exteriorizate sensibil, forma exterioară predominînd asupra ideii. Cu timpul, jurisprudența a cizelat — pe calea abstracțiunii — noțiunea de *damnum iniuria datum* și a formulat-o ca fiind un *damnum corpore corpori datum*, adică *prejudiciul adus printr-o acțiune exterioară, pozitivă, exercitată asupra unui lucru*.

Ocupîndu-se de *actiones utiles*, acordate și pentru pagube aduse în orice chip, cum și de *actiones in factum*, cu variate aplicațiuni, G. reeditează doctrina lui Servius și în mod deosebit pe a lui Q. Mucius, a cărui capodoperă fusese *Teoria generală a acțiunilor in factum* (Arnò, *Legis Aquiliae actio directa ero competiti*, BIDR, 1934, p. 195; despre *actiones in factum legis Aquiliae accomodatae*: Lenel, ZS, 1922, 575–577).

[Injurile]

220. O injurie se comite nu numai când cineva a fost lovit, de pildă, cu pumnul, bastonul sau bătut cu biciul, dar și când i-a fost adus un ultragiu¹³³, fie că cineva a anunțat punerea în vinzare a averii altuia ca fiindu-i debitor, deși știa că nu-i datora nimic, fie când altul, spre defăimarea cuiva, a adresat calomnii în scris, în proză sau în versuri, sau a acostat cu necuviințe pe o matroană sau pe un adolescent și, în fine, în mai multe alte moduri¹³⁴.

221. Noi socotim însă că putem suferi o injurie nu numai cit ne privește direct pe noi înșine, ci și prin descendenții noștri, pe care îi avem sub *potestas*; precum și prin soțiile noastre, când acestea se află sub *manus* a noastră. Așa că, dacă aduci o insultă fiicei mele, care este căsătorită cu Titius, se poate purta proces cu tine pentru injurii nu numai în numele fiicei, ci și în numele meu și al lui Titius.

222. Unui sclav, se înțelege că nu-i poate fi adusă lui însuși o injurie, dar stăpînului, prin el, da; evident, că nu chiar în aceleași moduri în care socotim noi că suferim de pe urma injuriei adusă prin copiii noștri și prin soțiile noastre, ci când a fost săvîrșită o insultă într-un mod mai violent și când se vede clar că a fost îndreptată contra stăpînului; așa ar

¹³³ Teoretizînd delictul privat *iniuria*, în dreptul clasic, G. face o distincție între injuriile verbale și cele aduse prin fapte; distincția joacă mare rol, privind atît sancțiunile, cit și poziția părților. De aceea, Bizoukides nu renunță a include aici un § 219^a: *De iniuriis* (după Iust. Inst., 4, 4 pr. și R. cot., II, 5, 1) pe care prezenta ediție nu-l reține.

¹³⁴ *Vel etiam... uerberatus* este adaosul unuia care regretă că nu a găsit la G. cuvîntul textual din l. Cornelia (D, 47, 10, 5 pr.); sau poate, presupunerea unuia care se teme ca aceste ipoteze să nu fi fost cuprinse în *percussus* („lovit”).

Termenul *quasi debitoris* e inutil, Kniep îl atribuie totuși lui G.. Acela care, fără un just motiv, cerea afișarea vînzării averii altuia, pe care fiscul avea să-l trateze drept rău debitor, comitea o *iniuria*.

Solazzi consideră negaiană lista din acest §; aceasta este numai o impresie, pentru că, vorbind despre *iniuria* comisă *per libellum aut carmen*, G. nu face distincții procedurale, ci atrage atenția că *iniuria* nu trebuie concepută ca un fapt material, ci ca o reprezentare morală, de defăimare a bunului nume.

Din faptul că delictul acesta este discutat de G. numai cu prilejul l. Aquilia și că o altă lege, din trecut sau din vremea sa, în acest domeniu nu a mai invocat, s-ar presupune de călă romanii nu a existat o lege a așa-ziselor delictelor de presă, dovadă că l. Cornelia de *iniuriis* (80 i.e.n.) nu prevedea pedepse pentru *famosus libellus*. Dacă, pornind de la acel rest din l. XII. T. *si quis occentauisset siue carmen malum condidisset* (Cic., *De republ.*, IV, 10, 12) și Augustinus (*De ciu. Dei*, II, 19), G. ar fi trecut apoi în revistă, succint, aspectele problemei înainte și după l. Aquilia, am fi avut elucidări în sociologia juridică a vremii.

Libellus famosus arată neîndoios că este vorba de o defăimare pe calea scrisului (Kaser, *Infamia u. ignominia in den röm. Rechtsquellen*, ZS, 1956, p. 220—278. Dar *carmen*? cuvîntul acesta solicită adjectivul *malum*, și atunci fiecare din noi înclină a-l traduce prin „poezie sau compoziție literară defăimătoare”, în orice caz nu indica delictul de magie („vrăji”, „descin-tece”) sancționat cu pedeapsa capitală de l. XII T.; amîndouă se referă la *iniuria* pe calea scrisului. Verbul *scripserit*, cu cele două complementele alăturate: *libellum* aut *carmen*, arată îndeajuns aceasta.

O literatură, încă nu veche, a dezbătut caracterul delictului *iniuria* în dreptul roman (C. Stoicescu, *Noile teorii asupra injuriei*, 1907, p. 65—71; D. M. Pippidi, *Occentare siue carmen condere*, Orpheus, 1928, p. 65—71; Daube, *Ne quid infamandi causa fiat*, Atti Verona, III, p. 423 și urm.). Sancțiunea injuriei, lăsată, pe vremea lui G., la aprecierea victimei (§ 224), consta într-o amendă al cărei quantum constituia o frînă pentru comiterea delictului (*illis temporibus in magna paupertate*, § 223).

fi cînd cineva a bătut cu vergile pe sclavul altuia, și pentru acest caz ne stă la îndemîină formula unei acțiuni. În schimb, dacă cineva a adus o batjocură sclavului altuia sau l-a lovit cu pumnul, nu i se acordă stăpînului nici o formulă în edictul pretorului și nici celui care o cere fără teme¹³⁵.

223. În Legea celor XII Table, sancțiunea pentru leziuni era : pentru o rană, talionul ; pentru un os fracturat sau izbit, o penalizare de 300 de ași, dacă victima era om liber, și de 150 de ași, dacă era sclav ; pentru restul injuriilor, sancțiunea era stabilită la 25 de ași. Pe acele vremuri de mare sărăcie, aceste sancțiuni pecuniare păreau destul de potrivite¹³⁶.

224. Dar astăzi noi ne folosim de alt sistem ; în adevăr, ni se permite de către pretor să facem noi evaluarea prejudiciului, iar judecătorul condamnă fie la atît cît am evaluat noi, fie la mai puțin, după cum va socoti. Cum însă pretorul obișnuiește să facă el evaluarea unei injurii grave (*iniuria atrox*), și de vreme ce stabilește el cuantumul sumei ce s-ar cuveni dată drept garanție, apoi tot la acel plafon evaluăm și noi formula acțiunii, iar judecătorul, măcar că poate condamna la mai puțin, totuși de cele mai multe ori, din respect față de autoritatea pretorului, nu cutează să reducă condamnarea¹³⁷.

225. Injuria gravă este evaluată fie după gravitatea faptului, cum ar fi de pildă cînd cineva a fost rănit, bătut sau lovit cu bastonul ; fie după locul unde s-a produs, de exemplu, cînd insulta a fost adusă cuiva la teatru sau în for ; fie ținînd seama de persoană, de pildă cînd un demnitar a suferit o insultă sau cînd unui senator i-au fost aduse jigniri de o persoană de condiție umilă¹³⁸.

¹³⁵ Pentru o *iniuria atrox* asupra sclavului altuia, pretorul acordă stăpînului o *actio iniuriarum*, deși bătaia (*atrocicus comissa*) nu fusese administrată personal stăpînului. Formula acordată de pretor lui *dominus* pentru *suus servus uerberatus* o găsim la Ulp. (57 ad Edictum – D. 47, 10, 15, 34), care a păstrat textul edictului respectiv.

¹³⁶ Sistemul compozițiilor pecuniare, ca obligații izvorite *ex delicto iniuriae*, bagatelizîndu-se, chiar pe vremea lui G. (cazul lui L. Veratius, citat de Aul. Gell. (20, 1, 13), care se distra pămîind și plătînd pe loc amendă legală), a trebuit să se treacă la alt sistem, mai operativ.

¹³⁷ La acțiunea de injurii, ca și la cea a legii Aquilia, reclamantul trebuia să facă, încă din faza *in iure*, evaluarea prejudiciului, aceasta servind drept bază pentru *taxatio* pe care o insera magistratul în *condemnatio* a formulei ; în IV, 51, G. va repeta aceasta. Ambele erau acțiuni personale *stricti iuris* și reclamau un *incertum*, erau deci înrudite. Cum estimarea pretorului nu se făcea pe baza unui jurămint, ca la acțiunile personale de bună-credință, ci ca la cele reale, unde intervenea de asemenea o *taxatio*, și cum judecătorul putea să o stabilească pe a sa, ambele constituiau și o amenințare serioasă pentru pirit, căci, ea să se evite o nouă *taxatio*, judecătorul îl silea să facă o *confessio incerti*, iar după aceea îl constrîngea să respecte înțelegerea.

Mecanismul acțiunilor cu *taxatio* va mai fi reluat de G. în comentariul final despre procedură, tot cu ocazia acțiunilor *iniuriarum* și ale legii Aquilia. Se va arăta acolo cum proceda reclamantul pentru estimarea prejudiciului la *id quod interest* ; aceasta, odată adoptată de magistrat, devenea *taxatio* a condamnării ; iar acțiunea, nemenționînd *causa*, merita chiar numele de *condictio*.

¹³⁸ Ca exemplu de fapte *atrocicus comissa* asupra sclavului altuia, G. menționează pe *uerberare* (sup., § 222). Dacă însă lovitura cu bastonul pe spatele sclavului constituia o *iniuria atrox* pentru stăpîn, cu atît mai mult trebuia socotită atroce lovitura sau bastonarea pe care ar fi suferit-o *dominus* însuși.

Dacă textele anterioare nu consideraseră atroce lovitura unei persoane libere și, pentru aceasta, păreau de neînțeles, cu acest ultim § G. le abilitază.

Comentariul IV

1. <Rămîne să vorbim despre acțiuni. Dacă cercetăm * > cite feluri de acțiuni sînt, se vede bine că sînt două: reale (*in rem*) și personale (*in personam*); căci cei care au găsit că sînt patru, după felurile obligațiilor, nu și-au dat seama că introduc unele specii de acțiuni² în categoria genurilor.

[Acțiunile personale și acțiunile reale]

2. *Actio in personam* este aceea prin care ne <judecăm ** > cu cineva care ne este obligat fie de pe urma unui contract, fie de pe urma unui delict, de trecere cu piciorul sau cu carul, de apeduct, de a construi mai sus, ori dreptul la perspectivă; <sau cînd *** > acțiunea adversarului de respingere a pretențiilor este negativă³.

3. *Actio in rem* este cînd pretindem fie că un bun corporal este al nostru, fie că ni se cuvine un drept oarecare, cum ar fi cel de folosință, de uzufruct, de trecere cu piciorul sau cu carul, de apeduct, de a construi mai sus, ori dreptul la perspectivă; <sau cînd *** > acțiunea adversarului de respingere a pretențiilor este negativă³.

* Restitule Goeschen—Huschke, după Iust. Inst. (4, 6 pr.).

** (*agimus*)s — Textes⁷ (*agimus quotiens* — V; *agimus quotiens litigamus* — Kübler).

*** *aut cum* — Huschke (Intregire).

¹ *Teoria acțiunilor* promisă la I, 8, constituie ultimul capitol din G. I.

Interesul e deosebit pentru că prin *actiones* era asigurată soluționarea oricărui drept pretins; prin procedură vor fi astfel mai bine înțelese treptele evoluției dreptului roman însuși, întrucît apariția formulelor de noi acțiuni și continua adaptare a celor vechi, tehnica lor funcțională, au premers, la Roma, teoretizarea noilor reguli. Prezentările lui G. vor avea caracter istoric descriptiv, fiind singurul document metodic pentru cunoașterea procesului preclasic și clasic roman, compilația lui Iustinian referindu-se numai la procedura extraordinară (*per libellum*), inaugurată mult timp după G. Așa că, în materie de procedură, a deschide *Instituțiunile* lui G. înseamnă a închide pe cele ale lui Iustinian și invers.

Bibliografia generală: L. Wenger, *Istituzioni di procedura civile rom.*, tr. R. Orestano, Milano, 1938, 370 p.; A. E. Giffard, *Leçons de procédure*, ed. 2, Paris, 1940; G. Pugliese, *Il processo civile romano*: I, *Le legis actiones*, Roma, 1962, 458 p., și II, *Il processo formolare*, Milano, 1963, 416 p.

² Confuzia că obligațiunile contractuale (*sponsiones*) produc patru feluri de acțiuni, deduse după cele patru feluri de formule de acțiuni de drept strict *in personam*, va fi lămurită de G. în §§ 39, 48, 50, 51, unde va studia părțile formulelor după modelele tipice din Edictum (Giffard, *L'action qua incertum petimus*, SDHI. 1938, p. 152 și urm.).

³ În nici un text clasic nu aflăm prezentate într-un sistem a c t i u n i l e n e g a t i v e, iar din Edictum, nici formula. Singur G. le cuprinde, aici, în grupul larg al acțiunilor reale care implică o *intentio negativa*. Dar în loc să vorbească despre funcțiile și rostul lor la servituți, și mai

4. Diviziunea între acțiuni fiind deci făcută în felul acesta, este clar că noi nu putem pretinde de la altul propriul nostru lucru în chipul următor: „*Dacă se constată că acela trebuie să dea*”; căci nu ni se poate da ceea ce e al nostru deja; a ni se da ceva înseamnă, evident, că așa fel ni se dă încît să devină proprietatea noastră; dealtfel, nici nu este posibil ca un bun, care încă de-acum este al nostru, să poată deveni și mai mult al nostru⁴. Evident că, dintr-o pornire contra hoților (*odio furum*), pentru ca aceștia să fie urmăriți prin cît mai multe acțiuni, s-a admis ca, pe lângă condamnarea la de 2 sau de 4 ori valoarea obiectului, prin chiar aceeași acțiune, să mai fie constrînși și la restituirea obiectului: „*Dacă se constată că ei trebuie să dea*”, măcar că împotriva lor există și acțiunea aceea prin care pretindem că bunul este al nostru.

5. Se numesc deci acțiuni reale, acțiunile în revendicare; iar acțiuni personale, cele prin care pretindem că: „*Trebuie să ni se dea sau să ni se facă*” (*condictiones*⁵).

6. Noi acționăm însă în justiție uneori numai pentru a urmări un obiect, alteori numai pentru a fi aplicată o pedeapsă, iar alteori pentru a urmări atît obiectul, cît și aplicarea unei pedepse.

7. Urmărim numai obiectul atunci cînd acționăm, de ex., cu acțiuni din acelea care derivă din contracte.

---

nsistent la uzufruct, funcții și rost diferite de cele ale acțiunilor reale cu *intentio* pozitivă. G. le scoate în relief doar caracterul lor formal negativ. Aceasta e consecința faptului că G. în II, unde a prezentat problema servitutiî, nu a tratat aceasta ca pe un concept general și unitar, ci a făcut mențiuni sumare (II, 14 și 31), cu cîteva exemplificări. Ca toți juriștii clasici, G. nu admitea acțiunile negatorii în apărarea servitutiî, dect acolo unde existau elementele materiale pentru acordarea lor, cînd conținutul lui *ius in res alienas* era negat (Beseler, ZS, 1926, p. 268). Tehnica lor specifică presupunea inserat în formulă termenul *non* care nega servitutea sau uzufructul (Ulp—D, 8, 4, 2; D, 8, 5, 2 pr.); în procedură, *res* e un termen generic („obiectul” acțiunii, iar în unele cazuri „dreptul” asupra obiectului) (Bohacek, *Actiones negativae*, BIDR, 1939, p. 142—193). Solazzi (*La tutela e il possesso delle servitù prediali*, 1949, Napoli) încearcă efortul reconstituirii acțiunii negative, după *a. confessoria*, apropiată (*si paret tibi non esse uli frui invito me* „dacă socotești că n-ai dreptul de folosință fără voia mea”), — corelare care explică și singularul *actio negativa*. Biondi (*Actio negativa ed actio prohibitoria in difesa delle servitù ed usufrutto*, Ann. Messina, 1929, 3, p. 63 și urm.) crede că *a. negativa* e îndoieinic clasică, mai curînd postclasică, și, neafîind-o în Edictum, neglijează pe G., IV, 3.

⁴ D a r e: Treccrea de la sensul tehnic și propriu, dat de Celsus (Lenel, Paling, I, col. 139; Scialoja, *La proprietà nella vendita rom.*, BIDR, 1907, p. 161—196), la acela mai general, dar impropriu în tehnica juridică, ilustrat aici (și la III, 99), este motivată de G. cu un argument semantic; prin această singură și simplă motivare se urmărea justificarea introducerii noii acțiuni personale *condictio furtiva*, alături de cea reală în revendicare, ale cărei inconveniente venea să le înlătore. Dîndu-și probabil seama că acea acțiune este totuși neobișnuită, iar explicația semantică ar fi nu numai insuficientă, ci chiar nelogică și neistorică autorul a căutat să-i găsească explicația în sentimentul moral de ciudă contra hoților (*plane odio furum*). Deși prin aceasta sînt contrazise principiile de drept, s-a convenit totuși ca astfel să fie completat arsenalul de mijloace puse la dispoziția păgubașului, pentru ca hoțul să nu scape, chiar dacă obiectul s-ar pierde sau făptașul ar muri și chiar dacă moștenitorul nu ar mai avea posesiunea. Alte ipoteze și distincții la Stone, G. Noster *and res nostra*, p. 357—365.

⁵ Clasificarea acțiunilor în *vindicationes* și *condictiones* este generală, dar divizarea acțiunilor în *rem* și în *personam* (sup. §§, 1—3) face abstracție de distincția dintre acțiunile *stricti iuris* și cele *bonae fidei*. Din litera și sensul textului (§ 2) rezultă că, din sfera acțiunilor în *personam* nu erau excluse cele *bonae fidei* care, bazate tocmai pe *dare facere oportere*, nu excludeau elementul *ex fide bona*, caracteristic lor; acestea însă constituiau o categorie aparte, depinzînd de un principiu diferit și slujind altui scop.

8. Urmărim numai aplicarea unei pedepse, de pildă, atunci cînd acționăm pentru furt și pentru injurii și, după părerea unora, în legătură și cu bunurile ce ne-au fost smulse cu forța; căci, pentru redobîndirea bunului însuși, ne stau la îndemîină atît revendicarea, cit și *condictio*.

9. Urmărim obiectul, dar și aplicarea unei pedepse ⁶, în acele cazuri în care pretindem valoarea dublă a lucrului de la unul care neagă cu îndărătnicie ⁷; aceasta se întîmplă la acțiunea pentru executarea sentinței (*actio iudicati*), la cea a sponsorului contra debitorului principal pentru plata cheltuielilor (*actio depensi*), la cea de reparare a daunelor pricinuite nedrept (*actio damni iniuriae dati*) prevăzute de legea *Aquilia* sau la cea pentru obținerea bunurilor care au fost lăsate cu titlu de legat prin *damnatio* ⁸.

10. În afară de acestea, există unele acțiuni care sînt chemate să dea operativitate unei legisacțiuni, iar altele care sînt operative prin ele înseși ⁹. Pentru a lămuri lucrul acesta, e necesar să vorbim mai întîi despre legisacțiuni.

[Legisacțiunile]

11. Acțiunile de care s-au folosit *ueteres* se numeau *legisactiones* (*legis actiones*), fie pentru motivul că fuseseră aduse prin legi (căci pe atunci edictele pretorului, prin care au fost introduse cele mai multe acțiuni, încă nu intraseră în uz ¹⁰), fie că erau potrivite după înșiși

⁶ Caracterul analitic al acțiunilor romane făcea ca oricare dintre ele să nu poată îndeplini concomitent două sau mai multe funcții. Așa că o *actio mixta*, care contopea o acțiune *in rem* cu una penală, fiind o imposibilitate în dreptul vechi, constituia încă o abatere de la principiile elementare ale tehnicii juridice. Contopirea admisă de pretor în *actio ui bonorum raptorum* a venit mai tîrziu; din §ul 8 se vede că era încă numai *in rem*.

⁷ Delictele comune asupra sclavilor, săvîrșite în liniștita depărtare a cîmpurilor și în lipsa stăpînului sau departe de acesta, erau greu de dovedit, de aici tendința naturală de negare a lor (*infiliatio*). *Infiliari*, sinonim cu *negare*, atrăgea litesc-sentința dublu. G. spune că aceasta se putea întîmpla numai în patru acțiuni, dar cercetătorii au mai descoperit încă patru (de Senarclens, în: *Studi Bonfante*, III, p. 91 = 117; Paoli, *Lis infiliando crescit in duplum*).

Amenințarea cu pedeapsa la dublu tîndea să împuțineze cazurile de tăgădulri șicanatoare. La *actio iudicati*, negările erau posibile după ce *infilians*, devenit *iudicatus*, nu voia să execute sentința, invocînd de ex. că ea cuprinde imprecizuni, că magistratul care a instruit pe *iudex* fusese incompetent sau că incompetent fusese *iudex* însuși etc. Textele privind *actio depensi* sînt rare, dar primordiale sînt cele de la G.

⁸ Textul final se referă la plata, din eroare, a unei *certa pecunia (res) relicta*, peste debitul ce decurge dintr-un legat *per damnationem*. Cum plata nu eliberează pe debitor decît dacă a fost făcută în interesul său, urmează că la legatul *p. d.*, unde plata se făcea în interesul creditorului, era normal ca legatarul să ceară restituirea prin *condictio indebiti*. G., în plus, decide că, și aici, ca la orice *infiliatio*, se cere dublul (aceeași opinie și în II, 282—283); în orice caz, nu prin *manus iniectione* — (C. Tomulescu (ZS, 1968, p. 24: *Iura*, 17, p. 82)), căci G. nu a lăsat niciodată a se înțelege așa ceva în materie de legat.

⁹ În legătură cu *quaedam sua ui ac potestas*, cf. : Inf. n. 49; N. I. Barbu, *Ist. lit. lat.*, p. 357.

¹⁰ Prin chiar numele de *legisactiones*, legea apărea în fundamentul și în istoria ei, ca protestatara cea mai clară a *c u t u m e i*. O singură excepție de legisacțiune care mai păstra și consacră cutuma află G. la *pignoriscapio* (IV, 26). Pentru rest, vom avea prilejul să vedem cum G., descriindu-le pe fiecare în parte, le scoate în evidență caracterul învechit și retrograd.

termenii legilor¹¹, și pentru aceasta erau imuabile, ca și legile. De aici vine, se spune, că unul care chemase în judecată pentru că i-ar fi fost tăiate niște vițe (*actio de vitibus succisis*), iar în acțiunea intentată le numise pe acestea vițe, a pierdut procesul, fiindcă trebuia să le numească arbori, așa cum prevedea Legea celor XII Table, care nu vorbea despre tăierea viței, ci despre tăierea arborilor¹², în general.

12. După lege, se acționa în 5 feluri, prin: *sacramentum* (jurământ); *iudicis postulatio* (cererea de judecător); *condictio* (chemarea la judecată); *manus iniectio* (aplicarea miinii); *pignoris capio* (luarea de gaj)¹³.

[Sacramentum]

13. Procedura prin *sacramentum* era de aplicație generală; în adevăr, la jurământ se recurgea în acele situații în care nu se prevedea în lege că s-ar putea judeca altfel. Această acțiune era însă tot atît de riscantă în caz de <jurământ*> fals pe cît de riscantă este astăzi *actio certae creditae pecuniae* unde, datorită angajamentului ce și-a luat solemn (*sponsio*), pîritul se expune riscului, dacă ar nega cu cutezanță; și la fel din cauza restipulației (*restipulatio*) se expune riscului și reclamantul, dacă pretinde un bun nedatorat. Cel care era învins achita, în adevăr, drept pedeapsă, suma pariului; și cum aceasta revenea statului, pentru aceea se dădeau pretorului garanții, nu ca astăzi, cînd penalizarea promisiunii și restipulațiunii constituie un cîștig pentru adversarul care a biruit¹⁴.

* *sacramenti* — Dubols.

¹¹ Sistemul legisacțiunilor constituia procedura legală, nu numai pentru că fusese consacrată prin legi, dar și pentru că, în nici un caz, nu te puteai judeca dacă nu aveai o acțiune atestată prin lege (*nulla legisactio sine lege*).

S-a zis că pasajele de la: *guppe tunc praetoris... habebantur* și cel de la *uel ideo quod legibus... uel ideo qua...* sînt gloseme. Prima a fost semnalată de Beseler (*Beiträge*, IV, p. 208 (ZS, 1925, p. 457)), secunda de Solazzi (SDHI, 1935, p. 265—270).

Suspicțiunea pare justă, căci, admitînd altfel, juriconsultul ar fi dovedit nesiguranță și indiferență față de cele două înțelesuri date denumirii de *legisactiones*. În realitate, vedem că el acceptă pe cel de-al doilea, făcîndu-l plăcere să menționeze cazul reclamantului care a pierdut procesul pentru că, în acțiune, spusese *vites* în loc de *arbores*, cum se exprima legea.

¹² Erorile, în procedură, făceau ca o simplă neglijare a formei să fie ireparabilă (tocmai de aceea G. citează aici celebrul caz de formalism exorbitant); și nu trebuie să ne mire cînd vom vedea pe același G. (inf., 24) considerînd ca o adevărată ciudățenie faptul că se poate deroga de la o lege (... *nec me praeterit... ratione factum*).

¹³ Ultimele două legisacțiuni, aspecte de justiție privată (asupra caracterului legal al lor: Ihering, *L'espr. du dr. rom.*, I, p. 152 și urm.; contra: Bethmann-Hollweg, *Der rom. Civilprozess*, I, 1864, p. 90). Dacă G. le enumerează printre legisacțiuni, făcînd aceasta cu gîndul de a le considera acte de justiție privată, dar solemnă, care să conducă la procedura judiciară. Informația nu cuprinde o eroare de logică, căci nu numai la G., dar nicăieri în textele romane nu vom găsi că această procedură ar fi dat vreodată loc la un proces; și totuși, dacă actul de justiție privată era contestat, creditorul avea să justifice, ne închipuim, cele comise cu de la sine putere (inf., §§ 21—25).

¹⁴ Extinderea aplicării procedurii „prin jurământ” nu trebuie înțeleasă ca o halnă largă de procedură, cu care s-ar fi putut realiza o economie de forme procedurale; prezentînd riscul sperjurului, ea constituia o frînă a înclinării romanilor spre procese.

Asupra riscurilor de la acțiunea *certae creditae pecuniae*, v. inf., § 171 (în legătură cu *sponsio feritae partis*).

14. Sancțiunea penală la *sacramentum* era sau de 500 de ași sau de 50 de ași; era de 500 de ași cînd valoarea litigiului era de 1 000 de ași sau mai mare, și de 50 de ași, cînd valoarea litigiului ce se dezbătea prin *sacramentum* era mai mică; așa era prevăzut în Legea celor XII Table. Cînd însă discuția se purta în legătură cu libertatea unui om¹⁵, oricît de valoros ar fi fost acela, prin aceeași lege s-a prevăzut ca suma pariului să fie totuși de 50 de ași, bineînțeles aceasta ca o favoare adusă libertății, pentru ca apărătorii dezrobirii să nu fie împovărați peste măsură¹⁶ <...>.

15. <... *> să vină pentru a primi un judecător; după aceea li se acorda celor care reveneau. Obligația ca judecătorul să fie desemnat **

* Cu excepția citorva cuvinte, întreaga pagină 192 (23 1/2 rînduri, incluse în §§ 14—15) ilizibilă. Se crede că se discută aici des pre *actio sacramenti in personam* (cf. restituirea Bizoukides, nereținută de prezenta ediție).

** *daretur* — Krüger (*detur* — V).

¹⁵ Principiul fiind că sclavul nu are personalitate juridică, urmarea era că, imediat ce era pusă în discuție condiția de om liber a cuiva (*status libertatis*) acela nu se mai putea apăra singur, ci trebuia să intervină un terț care să ofere garanții și să-l apere (*adsertor libertatis* — § 14).

Causa liberalis — sau *uindicatio in libertatem*, *uindicatio in seruitutem*, iar la G. *controversia de libertate hominis* — se intenta, în epoca în care existau legisacțiunile, prin *actio sacramenti* și se dădeau cauțiuni procedurale (*praedes litis et uindicarum* — inf. §§ 91, 94).

Abateri de la procedura de drept comun se admiteau totuși ca o favoare adusă libertății (*favor libertatis*); lacunarul IV, 14 din V vorbește numai despre una din aceste abateri, anume fixarea pariului (*sacramentum*) la numai 50 de ași în loc de 500, adică la suma cea mai mică, oricît de mare ar fi fost valoarea unui om (*etiam si pretiosissimus homo esset*). Despre alte abateri, v. Cicero (*Pro domo*, 29, 78), Tit. Liv. (III, 44 și urm.), Denys (XI, 28). Dar, dintre toate, important de reținut este că persoana a cărei libertate forma obiectul litigiului era lăsată în libertate provizorie, pînă la judecarea procesului (*uindicatio secundum libertatem*), pornind de la prezumția că s-a născut liberă (Pomponius — D., I, 2, 2, 24). Cuvîntul *uindicatio* vine de la numele unui sclav *Vindicium*, eliberat în primul an al republicii, fiindcă denunțase un act de trădare a stăpînului (Tit. Liv., II, 5).

Aceste *uindicatio secundum libertatem*, care erau de un interes capital pentru plebe — similar, *mutatis mutandis*, cu principiul *habeas corpus* — nu au venit de la sine, ca o concesione a clasei dominante, ci au fost obținute de plebe, în urma unei răscoale, cauzată de un proces (452 I. e. n.), intentat de plebeul Virginius, tatăl unei fete (Virginia) de 15 ani, împotriva lui Appius Claudius (personajul proeminent în comisia care a elaborat Legea celor XII Table) — care o revendicase, ca propria lui sclavă.

Aspecte juridice ale procesului, așa cum apar la istoricii Tit. Liv. și Denys, nu vin în contradicție cu G., ci, dimpotrivă, îl confirmă; regretabilă e lipsa punctelor de vedere ale juristului G., care au existat fără îndoială (V. p. 192, azi complet ilizibilă). Dacă interpretăm procesul Virginiei sînt de acord asupra împrejurărilor în care a apărut, a fost pregătit și s-a judecat acest proces, cum și asupra împrejurărilor în care s-a comis crima ce i-a urmat, juriștii nu sînt cu totul de acord asupra soluției inechitabile cu care s-a încheiat procesul.

Pentru a se vedea cit de greu s-a ajuns la principiul *uindicatio secundum libertatem*, în locul principiului de pînă atunci (*uindicatio secundum seruitutem* — conform căruia un om liber putea fi reținut sclav pînă la judecarea procesului), pe lângă detaliile din textele citate: Maschke, *Der Freiheitsprozess im klassischen Altertum. insbesondere der Prozess um Virginia*, His. Unters. (Berlin), 1888; Appleton, *Trois épisodes de l'hist. de Rome*, RHD, 1924, p. 192—271 și 592—670; Noailles, *Des douze tables*, cours approfondi, 1938—1939, p. 201; Matei Nicolau, *Causa liberalis*, thèse, Paris, 1933, p. 183—198 (Val. Al. Georgescu, R. cl., 1937—1938, p. 293); C. Tomulescu, *Un proces roman de acum 25 de secole*, Gaz. Trib., mar. 1943, și, din nou, *Sur la maxime*... *uindicatio* sunt secundum libertatem, Iura, 1971, p. 141—158.

¹⁶ Ideea de *humanitas*, inexistentă în texte, dar mereu întrevăzută sub acea de *aequum*, *aequitas*, în limita elastică dată de pretori și jurisprudenți, e evidentă totuși în acest pasaj; dar după Pernice (Labeo, 1895), suspectă a fi glosemă (v. Albertario, *La schiavitù e favor libertatis*, I, 1933, p. 63 și urm.).

în termen de 30 de zile a fost introdusă prin legea Pinaria¹⁷, înainte de această lege, <încă nu *> se desemna judecător. Din cele expuse mai sus înțelegem că, dacă bunul pentru care se purta procesul era de o valoare sub 1 000 de ași, părțile obișnuiau să combată printr-un pariu de 50 de ași, iar nu de 500¹⁸. După ce, în sfârșit, li se desemna judecătorul, părțile își anunțau reciproc ziua când să se prezinte înaintea acestuia; iar când soseau în fața judecătorului, aveau obiceiul ca, înainte de a pleda în fața lui cauza, să indice pricina pe scurt și schematic; acest fel de expunere pe scurt a cazului său se chema *sumarul cauzei*, un fel de rezumat.

16. Dacă te judecai cu o acțiune reală, atunci bunurile mobile și ușor de deplasat, care, într-un fel, puteau fi transportate sau aduse în instanță, erau revendicate astfel în drept: cel care revendica ținea în mână o nuia; puneă apoi mina pe obiect, de pildă pe un sclav, și grăia astfel: „*Eu afirm că sclavul acesta este al meu după dreptul quiritorilor, și, în baza condiției sale juridice, cum am spus, poftim ție, că am și aplicat vindicta*”, și pe dată atingeă sclavul cu nuiaua; adversarul spunea aceleași cuvinte și procedea la fel.

După ce și unul și altul făcuse revendicarea, pretorul soma: „*Dați amîndoi drumul sclavului*” și ei îi dădeau drumul. Cel care revendicase primul, întreba astfel pe celălalt: „*Te rog să spui în virtutea cărei cauze ai reclamat?*” Acela răspundea: „*Am exercitat dreptul, așa cum am aplicat vindicta*”, la care, partea care revendicase întâi spunea mai departe: „*Deoarece ai revendicat pe nedrept,*

te provoc la un jurămint de 500 de ași”; adversarul răspundea la fel: „*Și eu pe tine*”. Evident că dacă obiectul valora sub 1 000 de ași, ei depuneau ca pariu 50 de ași. Urmău atunci cele ce s-ar fi petrecut la o acțiune personală. Pretorul invita după aceea pe una din părți să prezinte garanții, adică decidea cine să fie posesorul interimar și-i ordona acestuia să-i prezinte adversarului garanții, atât pentru valoarea bunului în sine, cât și pentru aceea a fructelor. Cum pretorul primea de la ambii și alte garanții cu titlu de pariu, pe acestea le vărsa la tezaurul public.

De nuia se foloseau însă ca de ceva în locul lăncii, indiciul proprietății legale, intrucit ei socoteau că cele pe care le luaseră de la dușmani le aparțineau în proprietatea cea mai dreaptă. De

* (*legem nondum*) — Hefter (*legem statim* — David—Nelson; *Textes*⁷ se abține). Argumentul puternic în favoarea *nondum*: plină la l. Pinaria nu existau „încă” judecătorii, ci magicienii care statuau (Horvat, *Les deux phases du procès romain*, în: *Mél. Brühl*, p. 161 și urm.).

¹⁷ Cf. Macrobius, *Saturn.*, I, 13, 21. Legea a fost adusă în anul 472 î. e. n. (Bizoukides, II, p. 131).

¹⁸ Procedura *per sacramentum*, așa cum o cunoaștem din G. (§§ 13—17), nu mai era, evident, în forma originală, ci una nouă, în care judecătorul tranșa chestiunea de drept, în mod indirect, printr-o decizie care statua *sacramentumul* căreia din părți fusese *iustum* sau *iniustum*. Această formă, prea artificială, era însoțită la origine de un sacrificiu, cu ocazia căruia zeli desemnau pe cel care avea dreptate și pe cel care nu o avea. Popoarele primitive nu cunoșteau probele de tip rațional.

În organizarea prestatală, gentilică, persoanele chemate să organizeze și să controleze cursul procesului erau considerate intermediari între oameni și zel.

aici vine faptul că în instanțele centumvirale se pune, dinainte, lanca¹⁹.

17. Dacă bunul era cumva astfel încît nu putea fi ușor transportat sau adus în instanță, cum ar fi de pildă o columnă, o navă,

¹⁹ A. *Sacramentum in rem*, aplicat la procedura revendicării, atrage atenția prin caracterul lui original (aspectul, sensul și rostul formulei vindicatorii).

Cuvintele-cheie din dialog, repetate de două ori, la scurt interval, sînt *uindicta* și *causa*; de înțelegerea lor corectă va depinde aceea a întregului ritual. Se pare însă că tocmai aceste cuvinte au fost neglijate de cei care au teoretizat, primul, procedura procesului de revendicare.

1) *Vindicta*. Pentru echivalența *uindicta* — *festuca*, meritul îi revine lui Brühl (*Le simulacre du combat dans le sacramentum in rem*, în: *Studi Bonfante*, III, p. 86), iar acela de a fi arătat — prin etimologia substantivului *uindicta*, derivat de la *uindicare* și dispărut devreme din limbă — că la origine, prin *uindicta*, se exprima manifestarea forței (*uim* + *dico*), și deci că avea sensul unei constrîngerii (*uindicta* înarind cuprinderea rituală în brațe a unui obiect), — lui Matei Nicolau (*Causa liberalis*, p. 125). Deși societile nesigure, concluziile acestor speculații etimologice și etnologice (Kunkel, *Gesch. der Kriminalverfahren*, ZS, 1929, p. 112) ne sugerează simbolurile formulei de la *Faustrecht* (Kaser, *Röm. Privatr.* 1949, p. 18).

Textul, în partea finală, confirmă ideea că prada de război a stat la originea proprietății. *Capere* și *festuca loco lance* tocmai aceasta arată (Aul. Gell., I, 12: *ueluti bello capta*). Faza *hunc hominem meum esse ex i. Q. aio curmă* indică că romanii cunoșteau, într-o epocă foarte veche, ideea de proprietate (Brühl, *La nature de la mancipatio familiae*, p. 255; în același sens, Meylan), și, totodată, confirmă că aceasta era mentalitatea și în secolul II e. n.

Cele cîteva contrasensuri pe care le iscă „sensul material” al cuvîntului *uindicta* provin de la o referință din secolul V a lui Boethius (Ad Cic., *Top.*, 2,10), cu privire la eliberarea sclavului prin *uindicta*: *uindicta uero est uirgula quaedam*... Aceasta, dacă o raportăm la relatarea lui G. în legătură cu revendicarea, este un slab ajutor.

2) *Causa* avea sensul acela normal și obișnuit de „cauză juridică”, adică titlul juridic cu care bunul fusese achiziționat anterior; el constituie justificarea scopului imediat al revendicării, deci nu „condiția juridică” a obiectului revendicat, interpretare dezmințită imediat, prin cuvintele de răspuns ale piritului: *Postulo anne dicas qua ex c a u s a uindicaueris*.

Cheia problemei este, după Noailles (*Vindicta*, RID, 1941, p. 1—57), o chestiune de punctuație (V, fiind scris cu unclac, nu poartă, după cum se știe, nici o punctuație). Primii editori ai G. I. (de ex. Huschke) au decis în mod arbitrar, ca, imediat după *secundum suam causam*, să fie pus punct, și lucrurile au rămas așa pînă astăzi în unele ediții (Textes?). În aceasta formula revendicării s-ar descompune în două fraze neegale, a doua începînd cu *sicut dixi*. Punctuația aceasta nu a adus însă ameliorări, ci noi incertitudini, căci cuvintele precedente lui *sicut dixi* nu fac nici o aluzie la *festuca*. S-au căutat ieșiri spre noi puncte de vedere (Junker, *Haftung u. Prozessbegründung*, în: *Festschr. Seckel*, 1927, p. 209; Brühl, *Quelques problèmes*, p. 98, n. 2; Monier, *Man.*, I, p. 185, n. 2). Autoritatea lui Valerius Probus (4, 6) ne invită să luăm întregul fragment drept o singură frază, ameliorînd punctuația propusă de Noailles (loc. cit.) astfel: *Hunc ego hominem ex i. Q. meum esse aio; secundum suam c a u s a m, sicut dixi, ecce tibi u i n d i c t a m imposui*. Aici nu mai este vorba de *causa* unui *homo*, în sensul de condiție juridică a lui, ci *causa* lui *uindicta* ca forță juridică rituală, aplicată, și care vine să limiteze pe cea materială și brutală (Koschaker — ZS, 1935 — confirmat de Noailles — *Fas et ius*, 1948). Deci *ex acquisitionis* este titlul juridic pe care revendicantul, înainte de a rosti cuvintele solemne, îl prezenta magistratului, ca mijloc practic și dinamic, pentru a justifica dreptul său (*sicut dixi*) — cf. Val. Al. Georgescu, *De la possessiones*, p. 115—180. Dealtfel, latini nu ar fi putut spune *sicut dixi* în fruntea unei fraze (Marouzeau, *Traité de stylistique appliquée au Latin*, 1935, p. 291 și urm.).

Pasajul *postea praeior*... *id est rei et fructum* conține o parte a unei fraze despre care s-a pus întrebarea dacă ține de textul original — în aceeași cuvîntele *id est interim aliquem possessorem constituebat*, așezate pe marginea palimpsestului (Brühl, *Une glose dans G.*, IV 16, RID, 1932, p. 127—129). Deși acestea nu figurează printre cele suspecete din listele întocmite de Apolton și Albertario (sup., com. III, n. 114), persistă încă suspiciunile.

B. *Sacramentum in personam*. După ce a fost descris ritualul de la *prouectio sacramenti*, se adaugă: *deinde eadem sequebantur quae si in personam ageatur*; adausul se referă la l. a. *per sacramentum in personam*, dar informațiile lui G. asupra ritualului acestei legisacțiuni s-au pierdut sub palimpsest (Ambrosino, *La legis actio s. in p. e la prolezione giur. der rapporti fiduciari*, în: *Studi Arangio-Ruiz*, II, p. 252—270; Brühl, *Le s. in p.*, în: *Studi Arangio-Ruiz*, II, p. 15 și urm.).

o turmă de oi, se desprindea de acolo o cîțime oarecare și se preceda apoi la revendicarea acelei părți, ca și cum ar fi fost de față întregul obiect al litigiului. Prin urmare, în instanță se aducea din turmă o oaie, fie o capră, fie chiar un fir de păr smuls de pe ele; de pe o corabie sau dintr-o columnă, se putea rupe o bucată oarecare. La fel va fi fost și atunci cînd discuția se purta pentru un fond, o clădire sau o moștenire; se desprindea de acolo o parte oarecare și se aducea în instanță, iar procedura revendicării se săvîrșea asupra acestei părți, la fel ca față de întregul obiect, de pildă, de pe ogor se lua o brazdă, de pe casă o țiglă, iar dacă discuția se purta în legătură cu o moștenire, de asemenea <se lua un obiect oarecare din moștenire și se aducea în instanță; de pildă, un sclav din averea defunctului *>

și lucrul acesta a fost stabilit prin o legisacțiune²⁰.

[Iudicis postulatio]

17^a 21. Prin *iudicis postulatio*²² se judeca cineva dacă legea impunea ca așa să se poarte procesul în legătură cu acel caz, de ex. Legea celor XII Table, pentru ceea ce se prețindea dintr-o stipulație; această procedură se desfășura <cam **> astfel: cel care reclama spunea următoarele: „Eu afirm că tu trebuie²³ să-mi dai 10 000 de sesterți, potrivit angajamentului ce ți-ai luat solemn; eu accasta cer: să recunoști sau să negi”. Adversarul spunea că nu trebuie. Reclamantul adăuga: „De vreme ce tu negi, te rog, pretore, să ne dai un judecător, ori un arbitru”. Prin acest fel de acțiune, cineva tăgăduia prin urmare fără penalizare. Aceeași lege mai dispunea ca tot prin *iudicis postulatio* să se procedeze și în materile de împărțire a unei succesiuni între comoștenitori. Același lucru l-a prevăzut și legea Licinia²⁴, în caz de proces pentru împărțirea unui bun comun. În felul acesta, după ce era indicată pricina pentru care se purta procesul, se cerea imediat un arbitru.

* 1 filă (48 de rînduri) pierdută, afară de prima frază: *aliqua pars hereditatis et in ius adferebatur ueluti seruus ex familia defuncti* — Blzoukides (continuut de F).

** (*talīs fere* (patru litere nesigure — F; șterse în V).

²⁰ Reprezentarea era simbolică (*pars pro toto*), echivalentă cu absența (Brühl, *Praedia absentia solent mancipari*, în: *Studi Paolli*, p. 477—484).

O singură revendicare pentru o turmă întreaga era în acord cu regula: o cerere, o acțiune; cu toată pluralitatea obiectelor, judecătorul avea de rezolvat o singură problemă.

²¹ L. a. per *iudicis postulationem* și l. a. per *condicionem*, două legisacțiuni necunoscute pînă la F. Fillele I—K ale acestui nou ms. vin decl să-l completeze pe V cu 37 rînduri, privind aspecte ale procedurii mai vechi. (Asupra omiterii acestui pasaj din V., a datei noului ms., a necesității creării și a caracterului specific al acestor două proceduri: Arangio-Ruiz, *Frammenti di Gaio* (PSI, nr. 1182), Firenze, 1933 (BIDR, 1934, p. 574 și urm.); C. Tomulescu, *Importanța lui G. în Egipt*, p. 119—129.)

²² O procedură simplă, ieftină și mai rapidă decît cea prin *sacramentum*; la ea se recurgea cînd legea prevedea utilizarea ei (cît privește răspunderea judecătorului: C. Tomulescu, *La responsabilité du iudex roman à l'époque classique*, Iura, 1973, p. 80—89).

²³ *Oportere* („datorie juridică”) are, după Mellet, două înțelesuri: a) tare („a trebui”), aflat în formula legisacțiunilor ex. aici: §§ 17^{a-b} și 34, 37, 41) sau în *condictio internationalis* (Tit. Liv., I, 32, 5); b) slab („s-ar cuveni”), atestat de G. (Inf., § 47; *oportere ex fide bona*) și în literatura nejuridică, de Plautus și Cicero (Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 3, n. 2 (cu exemple); Magdelain, *Les actions civiles*, Paris, 1954, p. 46 și urm.). Pentru Kaser (*Oportere u. i. e.*, ZS, 1966, p. 1—46), *oportere* este o expresie tehnică din Edictum, fără o legătură specifică cu *ius ciuile* (contra: Sturm, ZS, 1965, p. 211 și urm., care, pentru structura formulelor, invocă aceste §§ 17^{a-b} și § 45).

²⁴ Legea Licinia (dată necunoscută); Informații la Blzoukides, II, 133.

[Condictio]

17^b. Prin *condictio*, reclamantul declara așa: „Eu susțin că tu trebuie să-mi dai 10 000 de sesterși; eu aceasta cer: să recunoști, ori să negi”. Adversarul spunea că nu trebuie. Reclamantul adăuga: „De vreme ce tu negi, te somez ca în termen de 30 de zile să te prezinți pentru primirea unui judecător”;

apoi, în a 30-a zi, ei trebuiau să se prezinte pentru primirea judecătorului²⁵. *Condicere* înseamnă, în adevăr, în vorbirea veche „a soma”.

18. Acțiunea aceasta era deci bine denumită *condictio*, pentru că reclamantul punea în vedere adversarului ca să se prezinte spre a-și lua un judecător

după 30 de zile. Astăzi însă, spunem impropriu că *condictio* este acțiunea personală prin care pretindem că „Trebuie să ni se dea”;

căci în vremea de astăzi nu există o somație cu denumirea aceasta²⁶.

19. Această legisacțiune a fost introdusă prin legile Silia și Calpurnia; prin legea Silia, în materie de sume de bani precise, iar prin legea Calpurnia, în legătură cu orice bun cert²⁷.

20. Ne punem, evident, întrebarea pentru ce oare a fost dorită această acțiune, când pentru ceea ce trebuia să ni se dea am fi putut acționa fie cu procedura prin *sacramentum*, fie prin *iudicis postulatio*²⁸.

[Manus iniectio²⁹]

21. La *manus iniectio* se recurgea, tot așa, numai în acele cazuri în care era prevăzut prin vreo lege să se procedeze astfel, ca de

²⁵ Din relatarea succintă asupra ritualului *l. a. per conditionem*, nu aflăm cît din acesta se desfășoară în fața instanței și cît nu, și nici ce se întâmpla dacă pritul nu venea.

²⁶ *Condictio*, în stilul judiciar, era termenul de procedură care desemna printr-un eufemism chemarea debitorului în fața justiției (*condicere* = *denuntiare*); dar înțelesul nu epulza sensul juridic al termenului *condictio* (§§ 5 și 33; v. și Robbe, loc. cit.). Coincidența denumirii cu cea a acțiunii în *personam*, care ocrotea obligațiile lipsite de *causa*, este relevantă aici de G. numai pentru a arăta echivalența formală (în *prisca lingua*) între sensul primar al lui *condicere* și cel al lui *denuntiare* de mai târziu.

²⁷ Aceste condictiuni-acțiuni au fost contopite de către comisarii lui Iustinian atît pentru *certa pecunia*, cît și pentru *omnis certa res*; în G. I. contopirea nu este atestată; aflăm acțiunile distincte, privind atît *causa* — de aici variantele — cît și procedura lor. *Causa* determinantă a repetițiunii, la *condictio*, era îmbogățirea ilicită (C. Stoicescu, *L'enrichissement sans cause*, 1904); iar la *actio certae creditae pecuniae*, un *credit* (Robbe, loc. cit.). Procedura era sumară, căci oricărei conștiințe oneste îi repugnă a nu restitui ceea ce ai luat. Variantele (*c. indebiti*, *c. furtiva*), familiare în legislația lui Iustinian, sînt inexistente în G. I. oriunde se vorbește de *condiciones* (II, 79; III, 91; 4—5 și 8; 17^a—20 și 33); o excepție în acest IV, 19 unde, în treacăt, nu se face o distincție analitică ci ceva despre originea lor istorică.

²⁸ Întrebarea pentru ce s-a simțit nevoia de această nouă acțiune (*quare haec actio desiderata sit...ualde quaeritur*), G. o lasă fără răspuns; noi înțelegem că nu-i era greu să răspundă și nici nu considera atît de noiși cititorii, încît să nu-l fi subînțeles. Era mersul istoric al secularizării unei instituțiuni pontificale; iar în plus, ca să vină în ajutorul creditorului și pe calea procedurii simple și fără forme, mai ales cînd debitorii erau peregrini.

Decl. nollor condiții — noi căl judiciare (Danilović, *Legislatio per conditionem et son origine*, Zbornik Radova, 1966, 75—89 (Iura, 1967, II, 42)).

²⁹ Filid procedura executării creanțelor pecuniare indiscutabile, urmează că formula ei era fixă și schematică; din ea nu putea lipsi, în nici un caz, suma datorată; creditorul, indiferent

pildă, prin Legea celor XII Table, pentru executarea unei sentințe. Aici procedura se desfășoară astfel: cel care reclama spunea: „*Pentru că tu ai fost judecat sau condamnat față de mine la 10 000 de sesterți și fiindcă <nici pînă acum *> nu i-ai achitat, de aceea eu îți aplic manus iniectio iudicati pentru 10 000 de sesterți*” — și pe loc îi și aplica mina pe o parte a corpului. Împrieinatului nu-i era permis nici să dea la o parte mina, și nici să pornească un proces prin vreo legisacțiune; în schimb, dădea un garant care acționa, de obicei, în numele lui propriu; acela care nu dădea un astfel de garant era dus de reclamant la el acasă și închis.

22. Cu vremea, unele legi au acordat, în alte citeva situații, și contra altora o *manus iniectio*, dar aceasta ca pentru executarea unei sentințe (*pro iudicato*); de pildă, legea Publilia³⁰, împotriva celui pentru care achitase garantul, dacă în termen de 6 luni acela nu restituia garantului suma pe care acesta o plătitise în locul lui; și, de asemenea, legea Furia de sponsu împotriva aceluia care a pretins de la un garant mai mult decît

* (*quando*) *quidem* — precum sugerăm (*quandoc* — V; *quandoque* — David—Nelson; *quando te* — Eisele, *Beiträge*, 22).

de locul unde îl întâlnește pe debitor, trebuia să-l conducă în fața magistratului, nu a pretorului (Aul. Gell., XX, 1, 45: „*aut quis endo in eo iure uindicat*), pentru a fi judecat de acesta și apoi atribuit lui; l. XII T. nu vorbește despre o astfel de adicțiune, iar G. aici § 21 fine) evocă numai închisoarea personală („*qui uindicem non dabit domum ducebatur ab actore, et uinciebatur*” — nu *uindicebatur* = Ihering, *L'espr. du dr. rom.*, I, p. 154, n. 87).

Aplicată unui *iudicatus* (*m. i. iudicati*) — de astă dată procedura de execuție —, ea tindea să transforme un drept c o n t r a persoanei într-un drept a s u p r a persoanei (Liebs, *Dammum, damnas*, ZS, 1968, p. 246). Dacă debitorul recunoștea datoria și se lăsa dus de creditor la domiciliul acestuia, justiția nu mai avea a se ocupa de el. Dacă însă opunea rezistență, nu de fapt, ci una de drept — trebuia găsit un *uindex* care să suporte procesul în locul lui (*pro se agere* — § 21); intervenția acestuia suspenda executarea. De aici deci o deosebire între cele două feluri de *m. i.*: una, un gen de procedură; cealaltă, aspectul solemn de justiție privată.

Legi ulterioare (*postea quaedam leges*, § 22) au îndulcit vechea procedură, în anumite cazuri (*ex aliis quibusdam causis*, § 22); i se permitea printruși să se desprindă (*manum sibi depellere* — § 21) și să devină el propriul său *uindex* (*m. i. pura*). Totuși, introducerea formelor noi ale procedurii *m. i.*, cu păstrarea numelui vechi, ar fi inexplicabilă dacă nu s-ar fi păstrat încă ceva din caracterul esențial al procedurii originare (Gradenwitz, *Die Ungültigkeit zu G. IV 20*, ZS, 1931).

³⁰ Pînă la l. Publilia Phllonis (sec. IV î. e. n. cf. Bizoukides), garantul care achitase în locul debitorului principal nu avea o acțiune în regres contra aceluia (III, 127), ci proceda de la început cu o *m. i.* (*pro iudicato*).

Lipsa unei atare acțiuni în regres avea, evident, o mare importanță, căci un garant în lipsa ei nu mai era garant, ci unicul debitor. Identitatea de regim — cu obligația solidară pasivă a tuturor garanțiilor, cînd erau mai mulți — era surprinzătoare. De aceea s-a venit (în sec. II î. e. n.) cu legile Furia de sponsu și Appuleia, care au corectat vechiul sistem (Martino, *L'origine delle garanzie personali*, SDHI, 1940, p. 132 și urm.).

Despre ambele, amănunte la III, 116 și 121, dar nicăieri nu se arată că acțiunea în regres tindea la de patru ori valoarea; l. Furia *testamentaria* nu spusese aceasta, deși se știa precis că acolo *poena* era de patru ori valoarea.

Neaplicîndu-se la *fideiussores*, aceasta dă impresia sau că legea însăși lăsa deschise porțile eludării scopului urmărit, sau că felul de garanție prin *fideiussio* era mai recent decît legea. În prima ipoteză, cînd se voia evitarea sancțiunilor legii Furia, se recurgea la *fideiussio*, adică se punca toată încrederea în loialitatea debitorului (*fides*), așa după cum, ca să eludezi dispozițiile platonare ale aceleiași legi în materie de legate, se recurgea la *fideicomissa*.

Așa se explică de ce, în ambele cazuri, trebuiau inserate în formulă cuvintele *pro iudicato*, consemnate de G. (inf. § 24).

partea ce-i revine prin lege (*pars virilis*). Și, în sfârșit, mai multe alte legi³¹ au extins această procedură la multe alte cazuri.

23. Dar alte legi au stabilit, în unele situații, o *manus iniectio pura*, cu alte cuvinte, nu ca pentru executarea unei sentințe; de pildă, legea [Furia] *testamentaria*, contra celui care — cu titlul de legat sau *mortis causa* — a primit mai mult de 1 000 de ași, când știut era că, potrivit acelei legi, nu-i era îngăduit să ia mai mult; la fel, legea *Marcia* contra cămătarilor; dacă aceștia au pretins dobânzi uzurare, să se procedeze cu ei tot prin *manus iniectio*, pentru restituirea acelor dobânzi³².

24. Potrivit acestor legi și altora asemănătoare, care au mai urmat, cînd se trecea la desfășurarea procedurii, i se permitea pîritului să desprindă mina reclamantului și să recurgă la o acțiune legală în nume propriu. În adevăr, reclamantul, într-o asemenea legisacțiune, nu mai adăuga cuvintele „ca pentru executarea unei sentințe”, ci, după expunerea cauzei pentru care acționa, grăia astfel: „Iată motivul pentru care-ți aplic eu mina”; pe cînd cei cărora le fusese acordată acțiunea „ca pentru executarea unei sentințe”, după ce indicau motivul pentru care acționau, adăugau cuvintele: „Pentru motivul acesta eu îți aplic mina, ca umuia care a fost judecat”. Nu omit să menționez că expresia „ca pentru executarea unei sentințe” era inserată numai în titlul legii Furia, nu și în însuși textul ei³³, ceea ce, evident, constituie un lucru de neînțeles.

³¹ Printre acele „multe alte legi de protejire a garanțiilor, în „alte multe cazuri”, pe care G. aici nu le mai citează, erau:

Legea Cicereia (III, 123) care, atunci cînd garanții nu se cunoșteau între ei și nici nu știau cîți sînt, obliga pe debitor, sub pedeapsa neachitării de către garanți, să declare public cuantumul creanței și numărul cauțiunilor. Obligîndu-l astfel, nu mai puteau fi eludate dispozițiile legii Furia (Triandaphillopoulos, *Lex Cicereia*, 1957, Athenaei — rec. Talamanca, în *Archiv. glur.*, 1957, p. 164).

Legea Appuleia (III, 122) prevedea cazul garantului care a plătit mai mult decît se cuvenea, acordînd o acțiune în regres contra celorlalți garanți, toți obligați să participe cu o cotă-parte la stingerea obligațiunii, ca *socii* într-o societate. Dacă unul plătea mai mult, putea revendica plusul plătit pe calea unei *m. ci. pro iudicato*.

³² Legea Marcia de *foenore* (104? l. c. n.) pentru restituirea dobînzilor uzurare (*de usuris reddendis*) este menționată de G. nu pentru că se referea la dobînzile uzurare, ilegale, ci la problema dobînzilor în general (pe care l. Genucia — mai veche — le interzice complet (Rotondi, *Leges publicae*, în: *Studi Rotondi*, I, 1922)). Deși ignorarea aceleia expunea pe uzurar la o penalizare de patru ori valoarea, totuși prohibițiunea era ca a unei legi *minus quam perfecta*. Ne lipsește certitudinea dacă legea interzicea complet acceptarea dobînzilor obșnuite sau ajuta numai reclamarea lor în justiție, dar, pe baza raportului dintre l. Marcia și l. Genucia, o ipoteză e posibilă: l. Marcia, ca acțiune populară, sancționa perceperea de dobînzi printr-o acțiune de restituire; iar în locul acțiunii prevăzute de l. Genucia, acorda o *manus iniectio* care tîndea la de patru ori valoarea.

Apian (*Bell. ciu.*, I, 54) relatează dificultățile aplicării acestor legi, în legătură cu asasinatul pretorului Asello, care, cu ocazia instituirii proceselor unor debitori insolvari, concomitent cu ale creditorilor lor uzurari, le îndrumase pe toate la același judecător. Și tocmai în faptul conexării ambelor categorii de procese a stat nemulțumirea creditorilor, căci pretorul aplicase la l. Genucia (care interzicea complet perceperea de dobînzi, dar nu prevedea o penalizare, dacă totuși se percepea), pedeapsa la de patru ori valoarea, de la l. Marcia.

³³ Pentru diversele sensuri ale cuvîntului *forma* (Inf., § 32), v. Val. Al. Georgescu, *Forma, figura*, în: *Rv. cl.*, 1937—1938, p. 231—232 (în legătură cu studiul Falletti, *Note sur l'emploi du terme forma*, loc. cit.).

25. Mai tirziu însă, prin legea Vallia ³⁴, s-a permis tuturor acelor cărora ar fi urmat să li se aplice *manus iniectio* — afară, bineînțeles, de debitorul *iudicatus* și de cel pentru care s-a efectuat o plată [de către *sponsor*] — să se desprindă din mină și să acționeze ei în numele lor. Ca atare, după această lege, atît cel *iudicatus* cît și cel pentru care s-a făcut plata, trebuiau să dea un garant, iar dacă nu dădeau, erau aduși cu sila acasă ³⁵. Regula aceasta a fost în vigoare din totdeauna, ca și în tot timpul cît au durat legisacțiunile; de aici, faptul că, și în zilele noastre, cel cu care te judeci prin *actio iudicati* sau *depensi* este silit să dea garanții pentru executarea sentinței.

[Pignoris capio]

26. Prin *pignoris capio* se proceda, în unele pricini, în virtutea legii ³⁶, iar în altele, în puterea cutumei.

27. În puterea c u t u m e i și-a avut aplicarea, în legătură cu indemnizația militară. Astfel, ostașilor, dacă nu li se plătea solda, le era îngăduit să ia, cu de la sine putere, un gaj ³⁷ în locul soldei, de la cel care le-o distribuia; banii aceștia, care se datorau cu titlu de soldă, se numeau *aes militare*; le mai era de asemenea permis să ia un gaj și pentru banii cu care trebuise cumpărat calul, bani care purtau numele de *aes equestre*; în fine, tot așa pentru banii cu care trebuia cumpărat nutrețul cailor, indemnizație căreia i se spunea *aes hordiarium*.

28. Procedura *pignoris capio* a fost instituită prin lege; cităm de pildă Legea celor XII Table, contra aceluia care a cumpărat un animal pentru sacrificiu și nu a achitat prețul; la fel, contra aceluia care n-a plătit banii pentru vita de povară ce i-a fost închiriată de cineva, cu condiția ca suma ce o va primi să fie folosită apoi în scopul unui ospăț dat

³⁴ Legea Vallia, cu dată și nume nesigure, a dat loc la diverse interpretări: Savigny — I. Aquilla; Heffer — I. Varia; Huschke — I. Valgia; Goeschen — Lachmann — I. Valeria; Polenaar — I. Vallia (v. și: Blzoukides, II, p.134—135; Rotondi, *Leges publ.* și Berger, REPW).

³⁵ *Ergastulum* (închisoarea domestică) și *carnificina* (locul de caznă), menționate de Tit. Liv. (II, 23) ca fiind destinate debitorilor insolubili, nu mai existau pe vremea lui G. Și totuși, nu ar fi de mirare nici altfel, căci *domum ducebantur*, menționat aici, ar sugera claustrarea debitorului insolubil.

³⁶ Toate, sau aproape toate cunoștințele noastre despre procedura *pignoris capio* se reduc la aceste §§ 26—32. Din § 26 aflăm că aceasta a preexistat legii XII T.; pentru *aes militare*, Nicholet (*L'ordre équestre à l'époque républ.*, Paris, 1966, 753 p.) presupune că, nu mult anterior; amprentele originii cutumiere au coexistat cu sistemul legisacțiunilor, în care s-au integrat și au persistat.

Lacuna din § 31 face să nu știm dacă procedura *p. c.* avea un caracter sancționator sau confirmator. Dacă era confirmator, înseamnă că era precedată de acordul, dintre debitor și creditor, ca să fie aplicată ea; dacă avea caracter sancționator, atunci creditorul, neplătit la scadență, putea distruge (*caedere*) obiectul gajat. Cu timpul, posibilitatea distrugerii a fost curmată prin posibilitatea „răscuipării” obiectului. Cuvintele *luere pignus* (§ 32) marchează această evoluție (Gouron, *Gage confirmatoire et pénitentiel en dr. rom.*, RHD, 1961, p. 1—29; 197—223). Către finele secolului II l. e. n., instituția nu mai corespondea scopului pentru care fusese creată (Carpolino, *La lot de Hiéron*, Publ. Éc. franc. de Rome et d'Athènes, Paris, 1914, p. 130 și urm.; pentru întreaga literatură, v. Steinwenter, REPW, v°).

³⁷ Asupra caracterului fantezist al etimologiei dată de G. (*pignus a pugno*) — D, 50, 16, 2 (iar nu 12, eronat la Kaszr. *Röm. Privatr.* I, p. 388, n. 6), v. Gouron (*loc. cit.*), care reține pe cea a lui Manlyk (REPW, v°. *pignus* (<pingo, pango).

în cinstea zeilor, adică pentru un sacrificiu. La fel, în baza legii *ensoria*³⁸, publicanilor care string dările de la poporul roman, le-a fost concedat dreptul de a lua un gaj de la cei care, după vreo lege, ar datora impozite³⁹.

29. În toate aceste situații, gajul era luat cu rostirea unor cuvinte anumite⁴⁰, și tocmai pentru acest motiv mai toți au socotit că procedura aceasta este și ea o legisacțiune; au fost însă unii care au decis [contrariul⁴¹], și anume, că luarea de gaj (nu ar fi o legisacțiune*), ci mai degrabă o procedură extrajudiciară, care se desfășoară nu înaintea pretorului, ba, de cele mai multe ori, chiar în lipsa adversarului, pe cită vreme la celelalte acțiuni nu puteai proceda altfel decât dacă compărea și adversarul în fața pretorului; dar mai presus de orice, gajul putea fi ridicat și într-o zi nefastă, cu alte cuvinte cind nu era permis să te judeci după o legisacțiune.

Procedura prin formulă

[Legile aferente]

30. Dar cu timpul toate aceste legisacțiuni au căzut în dizgrație, deoarece în extrema subtilitate a acelor *ueteres*, care au fundat pe atunci

* *legis actionem esse* — David—Nelson (Intregire).

³⁸ *Lex censoria* îmbrățișa toate domeniile administrației publice în care statul contracta cu particularii; textele arată acele domenii. Concesiunile se făceau prin contracte (*lex contractus*) încheiate prin censori. *Lex* nu are aici sensul obișnuit de lege, ci acela de „clauze” puse de censori în caietul de sarcini. Spre deosebire de *leges priuatae*, aceste „legi” se făceau fără forme solemne. Pentru *legi contractus* în dreptul public, v. Planchy (*Contrib. alla teoria delle leges contractus*, BIDR, 1940, p. 74—107), iar pentru cele cu caracter privat (mandat, *uenditio*, *locatio* etc.), v. Val. Al. Georgescu, *Essai d'une théorie générale des leges priuatae*, thèse, Paris, 1932; considerată „*semper fundamentale*” (Cancelli, EDI, XII, p. 237, n. 7).

³⁹ În contestațiile dintre publicani și cetățenii împuși la *uectigal*, statul nu apărea ca parte interesată; unul se folosea de *pignoris capio*, iar celălalt — debitorul — de căile judiciare. Procedeele aveau inconvenientul că obliga pe debitor să joace, în proces, rolul de reclamant, întrucât, practic, publicanul își primise satisfacția prin *pignoris capio*.

Dacă în toate acțiunile reipersecutorii piritul era condamnat la de două ori valoarea fructelor, ar fi trebuit să se procedeze la fel și cu publicanul; totuși, cifra bănească cu care trebuia răscumpărat *pignus* nu pare să fi fost cu mult superioară valorii inițiale a obiectului (§ 32).

⁴⁰ În formula de la *pignoris capio* (§ 32) trebuia anunțat raportul juridic din care deriva pretenția reclamantului.

⁴¹ În secolul II e. n., după cum vedem, era încă nelămurită chestiunea caracterului extrajudiciar al procedurii *p. c. G.* înclină pentru afirmativă. Deosebirea pe care o consemnează totuși între *p. c.* și celelalte legisacțiuni, pe criteriul că unele trebuiau aduse în fața pretorului, pe cind *p. c. nu*, ar duce la o interpretare greșită a acestuia. În adevăr, chiar dacă *p. c.* nu era decit un act solemn de justiție privată, ea putea figura totuși în lista lui *G.* printre celelalte legisacțiuni, întrucât, atunci cind debitorul se opunea la ridicarea gajului, putea da naștere unui proces în care procedura se urma asupra legitimității opoziției. Faptul acesta, iar nu actul care i-a dat naștere, era avut în vedere de juriști, atunci cind puneau *p. c.* printre legisacțiuni. Deci, ce spune *G.* (*apud praelorem praesente aduersario*) se referă numai la introducerea acțiunii, și nu la toate actele care o precedau sau o însoțeau.

Legisacțiunile fiind, prin definiție, proceduri recunoscute de lege și săvârșite în condițiile legii cu scopul de a realiza drepturi ocrotite de lege, urmează că *p. c.* putea fi cuprinsă printre ele.

dreptul⁴², se ajunsese pînă acolo încît cel care greșea un cit de mic amănunt, pierdea procesul. Așa că, prin legea Aebutia și cele două legi Iulia⁴³, aceste legisacțiuni au fost abolite, statornicindu-se ca să purtăm procesele prin redactarea scrisă a unor termeni, adică prin *formulae*⁴⁴.

31. Numai în două cazuri s-a permis a se mai acționa după legisacțiuni: în caz de prejudiciu eventual (*damnum infectum*) și cînd procesul ar fi de competența tribunalului centumviral⁴⁵. Evident, cînd se merge la centumviri, se procedează, în prealabil, după lege, prin *sacramentum* în fața pretorului urban sau peregrin. Dar în caz de eventual

⁴² Abolirea legisacțiunilor pentru caracterul lor exorbitant: uneori, de-a dreptul brutal (*manus iniectio* — sup., § 21 — și *pignoris capio* — § 26); altelei, elementul morfologic-cantitativ complicat; acestul la ele era costisitor (*l. a. per sacramentum* — § 14); lipsa de principalitate, caracterul aristocratic și prilejul spoliei (Ihering, *Scherz u. Ernst in der Jurisprudenz*, Leipzig, 1904). Pentru aceste motive, spune G., după ce le-a descris pe toate, legisacțiunile au căzut treptat în dizgrație (*istae omnes paulatim in odium venerunt*). Termenul *legis actio* nu va mai figura de acum în explicațiile lui G. decît întimplător (inf., §§ 31 și 95); în schimb, termeni cu totul noi: *formula, in iure, iudicium, actio utilis* ș.a.

⁴³ Decisive pentru schimbarea sistemului vechi al procedurii orale prin cel al procedurii prin scris (*per formulam*), au fost: *l. Aebutia* (aprox. 149—126 î.e.n.; — Girard, *Mél. dr. rom.* [1], 1912, p. 67—176; Aul. Gell., 16, 10, 8; Kaser, *Die l. Aebutia*, 1953, p. 25 și urm.) și (dacă ar fi infirmată acuzația impropriității termenilor din 4, 30) alte două *leges Iulia iudiciorum ac priuatorum* (sub August), acestea din urmă abolind definitiv procedura veche, la care toluși, chiar după *l. Aebutia*, se mai putuse recurge timp de un secol, cînd era încă preferată (Wlassak, *Röm. Prozessges.*, I, 1888, p. 173 și urm.; Aurel Popescu, *Exceptio doli*, p. 60—61). Reținem sensul ambiguu al ultimei fraze, unde nu se spune că acele legi au introdus formulele, ci numai că au abolit legisacțiunile devenite nepopulare (Watson, *Consensual societies*, loc. cit.).

„*Veteres*” — *qui tunc iure condiderunt*, la care G. s-a referit cu multe prilejuri, erau prudenții primelor secole ale republicii, iar *iura*, ansamblul normelor lui *ius civile* care, dimpreună cu cele ale legisacțiunilor, erau opera acelorași (I, 7); în contradicție cu III, 180 unde *veteres* nu mai însemnau străbunii (*antiqui, maiores*), ci republicanii tirzii, ulterior legii Aebutia (Biscardi, *Postille Gaiane*, p. 15—24).

Exagerata prețuire a formelor (*nimia subtilitas*), pe care o reproșează G. legisacțiunilor, s-a menținut însă vie în adîncul dreptului roman, împrăștiindu-se în diferitele lui compartimente pînă la finele lui, așa că *mutatis mutandis* se aplică și procedurii înnoitoare prin formulă; chiar dacă noul sistem însemna un vizibil progres.

⁴⁴ Procedura *per formulas* este un capitol important pentru cunoașterea fondului însuși al dreptului clasic; nu se va mai spune că numărul acțiunilor va fi limitat numai la cinci, dar nici nu se va spune că e nelimitat; pretorului, ca magistrat judiciar, îi incumba crearea fondului dreptului însuși, tocmai prin instrumentul acțiunilor — și al excepțiilor, frînă lor. În cele citeva cuvinte care compuneau *formula* pe care pretorul, luînd de acum locul părților, o redacta, pe loc, se va oglindi, pe parcursul citorva secole, evoluția dreptului. Procedura nu va mai fi de acum o mașină (juridică) menită să transforme automat regula abstractă într-un concept de drept concret, cu toată uniformitatea și siguranța posibilă, ci va fi mișcarea dialectică a legii; juristul modern va afla aici, în raționamentul și logica jurisconsultilor romani, un model.

⁴⁵ Procesele de moștenire și obiecțiunile admiterii *querelae* (II, 140) nu erau discutate *in iure*, în fața pretorului, ci de-a dreptul *in iudicio*, în fața tribunalului centumvirilor. Dovada este că teoria *querelae* s-a dezvoltat aici.

Asupra competenței acestui tribunal sîntem informați prin documente narative (de la Quintilian, îndeosebi de la Plinius cel Tânăr, care a pledat în multe procese de această natură) — v., ca texte juridice, G. I. (inf., § 95) și Paulus, *Sent.*, 5, 16, 2.

În caz de *damnum infectum*, G. nu ne spune care legisacțiune se utiliza; ne imaginăm sistemul sponsiunii, adică al unui rămășag, convenit de părți, reclamantul stipulînd de la pîrit o sumă, iar pîritul altă sumă, de la reclamant. Deși în realitate suma era mică (25 sesterți), procedura avea avantajul unor puține complicații; la revendicările de moșteniri (*petitio hereditatis*), instanța centumvirală folosea, spune G., procedura *per sacramentum*.

prejudiciu, mai nimeni nu vrea să procedeze prin legisacţiuni, ci mai curînd obligă pe adversarul său să încheie o stipulaţie care a fost prevăzută în edict; acest procedeu este mai practic şi mai operativ. Prin *pignoris capio* (<... *).

[Ficţiunile procedurale]

32. Dimpotrivă, în formula îndreptată contra publicanului, ficţiunea juridică ⁴⁶ apare aşa fel încît la atîta sumă să fie redusă condamnarea celui de la care fusese ridicat gajul, cită trebuia să plătească el la data cînd gajul fusese ridicat, pentru răscumpărare ⁴⁷.

33. În schimb, nici o formulă nu se bazează pe o ficţiune a condiţiunii; căci fie că pretindem o sumă de bani, fie un obiect oarecare determinat, datorat nouă, noi pretindem că trebuie să ne fie dat chiar acel bun,

* 1 pagină (p. 199 = 24 de rînduri) ilizibilă. Se presupune că se discută în continuare despre *pignoris capio* şi, către finele paginii, despre formulele legisacţiunilor (promise în IV, 10); cf. Solazzi, în: *Studi Arangio-Ruiz*, III, p. 93-97.

⁴⁶ Ficţiunea, în tehnica juridică, constă în extinderea formulei unei acţiuni existente la raporturi juridice noi, ca şi cum aceasta ar fi aparţinut categoriilor vechi. Deci, o extindere prin analogie, care scutea pe pretor de schimbarea formulei vechi sau a unui principiu vechi. Dar ficţiunea ocoleşte dificultăţile, nu le rezolvă; acest subterfugiu de tehnică juridică determinată de necesitate, deşi uneori cu caracter ridicol — căci nu e totuna să-ţi închipui că ai trecut un obstacol, pe care nu-l poţi trece — a înlesnit totuşi progresul. Ficţiunea nu era folosită mereu — spune G. — ci numai în cazurile pe care le va discuta inf., §§ 33-38.

⁴⁷ Cuvintele *luere pignus* nu pot însemna decît „a răscumpăra un gaj (*soluere*); ele nu arată o etapă de prea mare importanţă în evoluţia gajului din dreptul public (dar noi o subînţelegem, în dreptul privat). Dacă textul lui G. se aplică la o singură ipoteză, inspirată din dreptul public (activitatea publicanilor), noi înţelegem că nu s-ar fi putut exemplifica prin cazuri din cadrul vast al raporturilor dintre particulari.

Din momentul în care debitorul trebuia (*deberet*) să răscumpere gajul prin executarea obligaţiei ce-şi luase, noi înţelegem că gajul nu mai avea o valoare simbolică, ci una reală, cel puţin egală cu creanţa. Răscumpărarea era lăsată la libera alegere a debitorului şi nu fixată prin constrîngerea psihologică, ca în faza *caedere pignus*. Această interpretare, sprijinită de dreptul comparat (Gouron, *op. cit.*, p. 15, n. 38), arată deci că, în timpul procedurii formulare, *pignoris capio* se transformase într-o *actio ficticia* (Cic., *In Verrem*, III, 11), ficţiunea aici pînă avea două sensuri: a) sau publicanul, care nu ar fi operat ridicarea gajului, acţiona ca şi cum ar fi operat-o (*ac si pignus captum esset*); b) sau că el nu avea drept la această acţiune, decît dacă operase ridicarea gajului (*si pignus captum esset*), aşa cum se proceda altădată, sub oblăduirea dreptului vechi. Cu o ficţiune sau alta, scopul acţiunii era acela de a sili pe debitor să-şi răscumpere gajul. Şi totuşi, se putea întimpla ca ficţiunea să nu-şi atingă scopul, cînd debitorul era condamnat la o sumă prea mare faţă de debitul fiscal, ceea ce era uşor posibil, din cauza lipsei de raportare la un gaj sigur, sau a cărei ridicare să fi fost imposibil de operat (Pugliese, Gai 4,32 e *pignus capio*, în: *Mél. Meylan*, 1963, p. 279-282 (ZS, 1965, p. 456)).

Putea oare creditorul să vîndă gajul? În dreptul vechi, nu — nici chiar gajul convenţional, necum cel luat de creditor, cu de la sine putere; şi chiar aşa fiind, conform unei tradiţii, publicanul nu-l putea vinde la un preţ mai mare decît volumul contribuţiei fiscale. Reclamantul care era, se înţelege, debitorul de la care se ridicase gajul — deşi contrariul era posibil — trebuia să stabilească (ca la *actio negatoria*), condiţiile referitoare la existenţa, exigibilitatea, volumul şi privilegiul creanţei.

fără a mai adăuga ficțiunea condicțiunii⁴⁸. Înțelegem acum pentru ce acele „formule” — prin care pretindem că trebuie să ni se dea o sumă de bani sau un obiect oarecare — au putere și eficacitate prin ele înseși⁴⁹. De aceeași natură sint acțiunile de comodat, fiducia, gestiunea de afaceri și nenumărate altele⁵⁰.

34. În unele formule avem și altfel de ficțiuni, de alt gen, cum ar fi, de pildă, cînd cineva pretinde o *bonorum possessio* potrivit edictului, și acționează cu ficțiunea că el este succesorul⁵¹. Cum unul ca acesta succede în locul defunctului după dreptul pretorian, iar nu după lege⁵², și ea atare nu ar avea acțiuni directe cu care să poată pretinde că ceea ce i-a aparținut defunctului este al său și nîei că ceea ce i s-ar mai fi datorat celuiia i se cuvine lui, va putea totuși pretinde că trebuie să-i fie dat lui. Prin urmare, cu ficțiunea că el este moștenitorul, își va formula pretențiile în acest mod: „Să fie judecător. Dacă *Aulus Agerius* — adică el însuși, reclamantul — ar fi moștenitorul lui *Lucius Titius* și dacă fondul despre care se poartă procesul ar trebui să fie al lui după dreptul *quiritar*”,

⁴⁸ Structura formulei de la *condictio*, care ne-a rămas necunoscută, solicita doar faptul ca ea să fi fost diferită de cea a celorlalte acțiuni. Propoziția *sua ui ac potestate ualere* nu poate însemna, logic, decît aceasta. Este posibil ca în formula de la *condictio* să se fi încorporat cuvintele care compuneau ritualul legisacțiunii care sancționa. Așa s-ar explica pentru ce numele de *condictio* desemna, și sub sistemul formular, acțiunile care, după G., apar numai pentru reclamarea unei sume de bani sau orice alt obiect determinat; și că pentru aceea erau operative prin ele înseși și nu suportau ficțiunea.

⁴⁹ La *acceptilatio* și *novatio*, unde ficțiunea plății dănuia dintr-o epocă mai veche, existau și formulele corespunzătoare. Ambele, fiind ridicate la rang de acte independente de convențiunile care le dau naștere, au început cu timpul să aibă, de la sine, propria lor forță probatorie în justiție (*sua uis ac potestas*) fără ca, în ceea ce se produsese, să fi intervenit ideea plății. Odată ce tehnica juridică le-a recunoscut ca acte independente, ideea ficțiunii a fost depășită (Robbe, loc. cit.).

⁵⁰ Printre acele *aliae innumerabiles actiones* care se bucură de *sua uis ac potestas* este cuprinsă și *actio certae creditae pecuniae*, a cărei formulă nu poate, evident, cuprinde o ficțiune și deci nu poate fi abstractă, ci, în mod necesar, concretă, întrucît trebuie arătată clar și precis *causa* raportului juridic care o individualizează față de celelalte acțiuni. Asupra lui *eiusdem naturae actiones*, v. Pringsheim, *Natura contractus u. natura actionis*. SDHI, 1935, p. 73—82; C. Longo, în: *Studi Scialoja*, 1905, p. 605; Solazzi, *Spigolature gaiane*, p. 268.

⁵¹ Cum vechea formulă a „petițiunii de ereditate” vorbea numai despre *heres* și *hereditas*, ar fi trebuit ca atunci cînd de aceeași se folosea și *bonorum possessor*, drept cumpărător al bunurilor unui debitor insolubil, să i se schimbe redactarea. Ideea aceasta trebuia formulată net; pină ce doctrina să rezolve problema, s-a adoptat expedientul de a considera pe *bonorum possessor* ca *heres*. Prin puterea ficțiunii, a fost deci salvat, formal, sistemul juridic anterior; iar în fond, interesele vieții practice. Pe viitor — ca și mai înainte — pretorul elibera vechea formulă fără să adauge nimic în plus, dar în opinia lui se cuprindea ficțiunea care se transmitea judecătorului la consemnul dat lui mai înainte (Ihering, *L'espr. du dr. rom.*, IV, p. 293—294).

⁵² Opoziția *ius legitimum* — *ius praetorium* fiind, pentru epoca clasică, limitată numai la dreptul succesoral (în acest sens: II, 149; IV, 31, 111), ar urma că folosirea ei de alte texte, în afara acestui domeniu, este suspectă. Îndoiala asupra autenticității acelor alte texte, în alt sens, primește obiecția prin invocarea tot a lui G. (indeosebi inf., § 103), unde aceeași expresie intervine pentru a face distincția între cele două feluri de *iudicia* (*legitima* și *imperio continentia*). De aici, confuzii. Cum acest text nu figurează pe lista textelor suspecte, citate de Kaser (*Röm. Privatr.*, I, 1955, p. 63—74; *Von Ursprung des röm. Rechtsgedanken*, Atti Verona, II, p. 33), am putea presupune că, sau a scăpat suspiciunii celuiia, sau i-a neglijat importanța. Lămuriri mai ample, cu întreaga literatură, inf., § 111; deocamdată reținem contradicția de la G. și observația că noțiunea *ius legitimum* ar avea în dreptul clasic aplicare și dincolo de sfera dreptului succesoral.

<iar dacă i s-ar datora și o sumă de bani *), atunci, la fel ca mai sus, cu ficțiunea că banii aceștia s-ar cuveni moștenitorului <lui Titius, căruia **, i> se atribuie așa: „*Dacă se constată că Numerius Negidius trebuie să-i dea lui Aulus Agerius 10 000 de sesterți*”.

35. Într-un chip asemănător procedează și *bonorum emptor*, cu ficțiunea că el este succesorul <debitorului, chiar dacă acela ar fi în viață***>; dar de multe ori acesta obișnuiește să procedeze și în alt mod, anume preia asupra sa condemnațiunea de la persoana celui menționat în *intentionio* și pe ale cărui bunuri le-a cumpărat; cu alte cuvinte, cere ca, pentru ceea ce îi aparținuse aceluia sau trebuia să-i fi fost dat aceluia, să fie obligat adversarul a i le da lui, cu același titlu. Această specie de acțiune se cheamă *Rutiliana*, fiindcă a fost propusă de pretorul Publius Rutilius, care ar fi introdus, se zice⁵³, și procedura de la *uenditio bonorum*⁵⁴. Iar acțiunea, mai veche, prin care *bonorum emptor* acționează cu ficțiunea că el este moștenitorul se numește acțiunea *Seruiana*.

* *Sed et si illi debeatur pecunia, cum* — David—Nelson, ameliorat de Reinach (*et sic de debito cum* — Mommsen; *et si certa debeatur pecunia* — Textes⁷⁾).

** *Titii, cui* — precum sugerăm (*Fictione heredis* — Mommsen; *Titio* — Reinach).

*** *debitoris* — precum sugerăm — și *elsi uiuus esset* — Lenel (ZS, 1930, p. 1—17) (intregiri).

⁵³ Autenticitatea gândirii și exprimării cu *dicitur*, cind era vorba de discutarea unei reforme importante, ca execuția silită — cum s-ar zice, un nou cod — este suspectă. Transmiterea informațiilor „din auzite”, iar nu ca rezultat al unor aprofundări, distonează cu stilul unui juriscult. Mai mult, se trece indiferent pe lângă determinantele istorice ale reformei despre care, de la Salvius Iulianus (Edictum, p. 413), aflăm că erau șase: iar din contextul acestui §, abia dacă deducem unul: e vorba de exercitarea presiunii asupra debitorilor care, știindu-se insolabili pentru a evita condamnarea, nu compăreau în justiție (Solazzi, *Spigolature gaiane*, p. 266).

⁵⁴ Reformele relative la execuția silită, imposibil a fi datate, erau în orice caz destul de vechi. Ele sînt atribuite, una lui P. Rutilius Rufus, consul 105 i.e.n. (Kunkel, *Iherk.*, p. 15), alta lui Servius Sulpicius Rufus, din cercul lui Scipio; de aici și numele acțiunilor: *Rutiliana* și *Seruiana*. Aceasta din urmă era acordată proprietarului unui fond pentru urmărirea inventarului agricol (*inuecta aique illata*), adus de colonus drept garanție pentru neplata locațiunii — și în formula căreia era folosită *ac si heres esset* (Kübler, REPW). Prima era acordată lui *bonorum emptor*, de la licitația averii unui debitor insolabil care, dobîndind în bloc și eventualul activ al aceluia, era autorizat să încerce, pe cale de acțiuni utile (*a. Rutiliana* sau *a. Seruiana*), cele ale creditorilor; contra propriilor debitori. În formula *a. Rutiliana*, *intentionio* era redactată pe numele debitorului falit (creditor al celui acum urmărit), iar condamnarea, pe numele lui *bonorum emptor*, actualul reclamant. În formula *a. Seruiana* era ficțiunea că ar fi „chiar el moștenitorul debitorului”.

Orientarea spre una sau alta din cele două formule era facultativă, clișeul *agere solet* sugera aceasta; dar și aici confuzie, intrucil se cuvenea spus „ce trebuia”, iar nu „ce se obișnuia” să se facă în atare situație. În fine, altă confuzie, și mai gravă, intrucil libera alegere nu era posibilă oricum. În adevăr, cu *a.R.* nu putea fi urmărit decit un debitor în viață, iar cu *a. S.*, numai dacă acela era mort. Or, dacă se admisesse ficțiunea *ac si heres esset* cind era vorba de un debitor în viață, atunci trebuia admis că se putea presupune că este mort unul pe care toată lumea îl vede viu. Pentru a se evita ficțiunea aceasta ridicolă, se recomanda transpunerea de subiecte prin formula *a. R.*, corespunzătoare realității, ceea ce, evident, însemna un progres față de *a. S.*; s-ar deduce de aici că formula acesteia era mai recentă.

Precum vedem, trecerea de la procedura execuției silite asupra persoanei debitorului insolubil la aceea asupra averii lui s-a făcut treptat. După tonul dubitativ al autorului nostru, aflăm oglindirea uneia din aceste trepte.

36. <La acordarea acelei acțiuni care se cheamă *Publiciana*, există tot așa ficțiunea uzucapiunii *). Această acțiune se acordă aceleia care nu a împlinit încă termenul de uzucapiune asupra obiectului, ce i-a fost predat pe baza unui titlu just și pe a cărui posesiune o pretinde după ce a pierdut-o. Cum el nu poate pretinde că acel bun este, într-adevăr, al lui după dreptul quiritar, se folosește de ficțiunea că l-a uzucapat⁵⁵; și — ca și cum ar fi devenit proprietar după dreptul quiritar — își formulează pretenția în felul următor : „*Să fie judecător. Dacă Aulus Agerius a stăpînit timp de un an pe sclavul pe care l-a cumpărat și care i-a fost*

* *Item usucapio fingitur in ea actione, quae Publiciana uocatur* — Krüger (Bizoukides și David—Nelson fac rezerve).

⁵⁵ E vorba de *actio Publiciana*. Deși discutată, cu insistență, în *Corpus iuris*, iar formula ei este clar arătată aici de G., rămîn totuși învăluite în mister, nu atît problema relativă la autorul ei și data edictului care a creat-o, cit, în mod deosebit, motivele istorice care au atras nevoia funcției ei originare. Ce știm sigur este faptul că a început prin a fi o *actio ficticia*: aceasta arată formula sa, reproducută de G. Cu relatarea lui G. însă, s-a crezut că va fi reconstituit edictul lui Publicius. Dar aici, deconcertanta concluzie că edictul acestuia nu va putea fi reconstituit niciodată (Pacchioni, *Una nuova ricostruzione dell'Editto Publiciano*. BIDR, 1896, p. 118—135), căci în texte sînt contradicții. În adevăr, cînd se vorbește de formula acțiunii Publiciana, trebuie pornit nu numai de la acest text al lui G., ci în primul rînd de la acela din Edictum, transmis prin Iulian, care îl redă astfel: *si quis id quod bona fide emit (sau emerit sau emisse dicitur) nondum usucapulum petit, iudicium dabo*. Între acest text și cel lui G. există — cum se observă — o contradicție privind speța la care se aplică: unul se aplică la o *emptio uenditio bonae fidei*, iar secundul, în general, la orice *traditio*, deși se vede bine că se referă la același edict (Käser, *Zum Ediktstil*, în: *Festscht. Schulz.* II, p. 53, n. 7).

Cum textele nu vorbesc niciodată de *Publicianae actiones*, ci numai de una singură (*actio Publiciana*), înseamnă că, dintre aceste două texte contemporane, mai fidel pare a fi cel al lui G., de aplicațiune mai largă, căci la o *traditio*, G. menționează în plus și ficțiunea că termenul uzucapiunii s-a împlinit, chiar dacă uzucapiunea începută nu s-a terminat încă (*nondum usucepit eamque amissa possessione*). S-a emis ipoteza că a. P., introdusă pentru cazul tipic de *emptio bonae fidei*, s-a extins treptat la orice *iusta causa* (Perozzi, *L'Editto Publiciano*, BIDR. 1901, p. 4, 6—84). Dar, abia ajunși la această concluzie sîntem din nou obligați să revenim la concluzia de mai sus, intrucît acest § vine în contradicție cu alt text al lui G. însuși, rămas din Comentariul asupra Edictului (reprodus în D, 6, 2, 1, 8), în legătură cu același lucru. S-ar părea, de la primele cuvinte, că autorul comenta edictul relativ la *emptio-uenditio*, iar nu formula, care, în mod sigur, nu vorbește despre așa ceva.

Tăcerea lui G. cînd e vorba de *bona fides*, menționată în Edictum, stă în faptul că pretorul nu se referea în edictul său la formulă, ci la două momente: a) unul, pozitiv, destinat să justifice protecția acordată de el unui *non dominus* care dobîndea *bona fide*; b) altul, negativ, menit să expună împrejurarea care făcea prezența sa inutilă, intrucît uzucapiunea nu s-a împlinit. Acestea erau premisele intervenției sale. În formulă, lucrurile se schimbă: aici se pune ficțiunea că uzucapiunea s-a împlinit iar chestiunea bunei-credințe, nu. De ce nu menționează G. și această condiție pusă în edict, ci se referă simplu numai la faptul dacă lucrul a fost predat (*et is ei traditio est*), nu știm; ipotezele, la G. Lombardi (*Della fides alla bona fides*, Milano, 1961. p. 245).

Data, autorul, funcția originară a edictului publician, nesigure. După unele ipoteze (Appleton, *Hist. de la propr. prétorienne et de l'actio Publiciana*. Paris, 1899; Sturm, *Zur ursprünglichen Funktion der actio Publiciana*. p. 414), s-ar presupune anul 67 i. e. n., iar autor, Q. Publicius, despre care găsim ceva la Cicero (*Pro Cluent.*, 45 — Kaser, *Röm. Privatr.*, I, p. 368); poate un pretor pelerin (Puchta; Glück). Asupra utilizării edictului numai între *ciues* sau între *ciues* și *peregrini* sau numai între *peregrini*, ne lipsesc informațiile.

predat, și dacă ar rezulta că sclavul despre care este vorba <ar trebui *>⁵⁶ să fie al lui după dreptul quiritar”, și mai departe, restul.

37. Tot astfel, se folosește ficțiunea cetățeniei romane a peregrinului, care ar figura ca reclamant sau ca pîrit în vreo pricină pentru care, după legile noastre, a fost prevăzută o acțiune⁵⁷; aceasta, evident, numai cînd s-ar găsi just ca acea acțiune să fie extinsă și asupra unui peregrin. Un caz ar fi atunci cînd peregrinul reclamă pentru furt sau este el acuzat de furt.

<Dacă peregrinul este urmărit pentru furt **> formula acțiunii este, în adevăr, redactată așa: „Să fie judecător. Dacă va constata că <lui Lucius Titius i> s-a furat un taler de aur <de către Dion, fiul lui Hermeus, sau cu ajutorul ***> ori din îndemnul lui Dion, fiul lui Hermeus, și pentru acest motiv ar trebui, dacă ar fi cetățean roman, să fie condamnat ca hoț”⁵⁸, și mai departe, restul. Și tot așa, cînd peregrinul reclamă el pentru furt, se folosește ficțiunea că are cetățenia romană. În felul acesta se procedează în materie de legea Aquilia, cînd peregrinul vine el de reclamă pentru pagube nedrepte; sau, dacă se poartă procesul împotriva lui, iarăși se face uz de ficțiunea că el are cetățenia romană⁵⁹.

38. În afară de acestea, ne mai folosim de ficțiune uneori și pentru a dovedi că adversarul nostru nu a suferit o *capitis deminutio*. În adevăr, dacă cineva, femeie sau bărbat, s-a obligat prin contract și apoi a suferit o *capitis deminutio* — de pildă, o femeie prin coempțiune, iar un bărbat prin adrogațiune — după dreptul civil, ei încetează a ne mai datora și nimeni nu poate pretinde, în mod direct, că unul sau altul ar trebui să-i dea. Dar, pentru ca să nu stea în puterea lor să modifice dreptul nostru,

* oporteret — admisă în general (ord. — V; pareret — Scheurl (*Beiträge zur Bearbeitung des röm. Rechts*, 1853, p. 130), Reinach).

** nam si cum peregrino agatur — Krüger (Intregire).

*** (Si paret) Lucio Titio a Dione Hermaei filio opeus (consilio)ue — Kübler.

⁵⁶ Formula acțiunii Publiciana era în rem, după modelul celei de la *reivindicatio* (Gallo, *Actio Publiciana in rem*, în: *Nuovo Dig.*, I, 1957, p. 267), pe cînd oporteret era numai în acțiunile referitoare la obligații (Sturm, *op. cit.*, p. 357—358). Inovația ni se pare nu numai utilă (intrucît nu trebuie, în nici un caz, modificat V), dar și exactă, intrucît cu formula a. P., care era o acțiune reală, se sancționa și obligația, cu caracter aparte, a vinzătorului, de a asigura pe cumpărător de evicțiune; a. P. proteja astfel pe detentorul celui mai bun drept, dar nesigur de forța dreptului său.

⁵⁷ În legătură cu acțiunile ficticii, a se vedea C. Tomulescu, rec. la Hanga, *Crestomație*, Justiția nouă, 1956.

⁵⁸ *Pro fure*: asupra traducerii exacte, v. schimbul de opinii: Giffard (*Dr. rom. Obl.*, p. 242; „en tant que voleur”), contra lui De Visscher și Daube (în: *Studi Solazzi*, p. 96); de altfel, cu toții referindu-se la Cicero (*Pro. Rosc.*, p. 32).

⁵⁹ Trecerea de la procedura legisacțiunilor la cea formulară se crede a fi fost ajutată de ficțiuni (Keller, *Röm. Civilprozess und die Aktionen in summarischen Darstellung*, 1863, p. 250—298). Ficțiunile apar în procedură cînd ca propoziții incidentale cînd ca premise dintr-un silogism; în primul caz, formula punea o singură condiție, totdeauna aceeași: *si paret...* în al doilea caz, o condiție dublă, formulă probabil mai veche și din care G. ne dă aici un model: *Si paret... si ciuis Romanus esset* (Arnò, *Legis Aquiliae actio directa ero competis*, BIDR, 1934, p. 195—218).

Pentru a deduce o dată sigură, înainte de care l. Aquilia nu se produsese, Biscardi (*Sulla data della l. Aquilia*, loc. cit.) valorifică acest § 37. Aici G. se referă la ficțiunea aquiliană, aplicabilă peregrinilor, despre care un exemplu celebru îl aflăm la Cicero (*In Verrem*, II 2,12).

s-a introdus contra unuia sau altuia o acțiune utilă prin care se anulează pentru moment *capitis deminutio*, cu alte cuvinte o acțiune în care se introduce ficțiunea că nici unul nici altul nu au suferit diminuarea capacității⁶⁰.

[Părțile formulelor]

39. Părțile formulelor sînt următoarele: *demonstratio*, *intentio*, *adiudicatio*, *condemnatio*⁶¹.

40. *Demonstratio* este acea parte a formulei care se inserează la început, pentru a explica faptele în legătură cu care se poartă procesul; iată un ex. de această parte a formulei: „*Pentru că Aulus Agerius a vîndut un sclav lui Numerius Negidius*”; și tot așa: „*Pentru că Aulus Agerius a dat în depozit un sclav lui Numerius Negidius*”⁶².

41. *Intentio* este acea parte a formulei în care reclamantul își afirmă pretenția⁶³. Iată un exemplu de o asemenea parte a formulei: „*Dacă se constată că Numerius Negidius trebuie să-i dea lui Aulus Agerius 10 000 de sesterți*” sau: „*Ceea ce se va constata că trebuie să-i dea și să-i facă Numerius Negidius lui Aulus Agerius*”; și tot așa: „*Dacă se constată că sclavul îi aparține lui Aulus Agerius, după dreptul quiritorilor*”⁶⁴.

⁶⁰ G. arată aici cum procedura unei acțiuni utile, sinonimă cu *actio ficticia*, are efecte de *actio rescissoria* (în anulare). *Capite deminuti* (femeia căsătorită prin *coemptio* și bărbatul adrogat) sînt răspunzători de obligațiile contractate anterior diminuării capacității minime, intrucît patrimoniul lor, venind să se confunde cu cel al adrogantului sau al coempționatorului, intra deja dininual cu datorile anterioare. Despre aceeași răspundere pe mai departe, realizată printr-o acțiune utilă, v. și III, 84 (Daube, *Utiliter agere*, Iura, 1960, I, p. 69—149).

⁶¹ Formula variază după natura procesului. Forma dezbaterii proceselor putînd varia la infinit, formula, care reprezintă rezumatul dezbaterilor și care formează programul transmis de pretor judecătorului, poate varia și ea la infinit. Unele componente se numesc *principale*, altele *accesorii*: principale, nu fiindcă se găsesc în orice formulă, ci pentru că nu trebuie să lipsească niciodată din formula aceleiași tip de acțiune.

În §§ 39—43, G. explică structura procesului formular, prin cunoașterea celor patru părți ale formulei; *demonstratio est ea pars formulae* (§ 40); *intentio est ea pars formulae qua...* (§ 41); *adiudicatio est ea pars formulae* (§ 42); *condemnatio est ea pars formulae* (§ 43); acestea nu sînt raportări lexicografice sau terminologice, ci pure forme didactice pentru începători.

⁶² În *demonstratio*, se arată pe ce se bazează acțiunea reclamantului: ea nu se află în formulele acțiunilor abstracte (*condictio*), dar ea este absolut necesară în tot restul acțiunilor.

⁶³ Corecta înțelegere a definiției depinde de înțelesul cuvintelor *intendere*, *desiderium concludere*. Lui *intendere* G. îi dă sensul de „a pretinde”, „a afirma”; reclamantul afirmă sau pretinde că un anumit drept îi aparține: *rem suam esse* sau *sibi dare oportere* și cu acest sens este identificat în G. I. în 34 de locuri. *Desiderium* „susținere”, „dorință”; *concludere qua* „a cuprinde”, „a include”; *qua* — ablativ instrumental (Junker, *Die gaitanische Definition der intentio*, în: *Studi Riccobono*, II, p. 327—328).

⁶⁴ Era natural ca — trebuind să dea un exemplu de *intentio* — G. să fi ales tocmai pe acela de la *condictio*, căci, prin natura ei particulară și structura ei caracteristică, aceasta constituia exemplul cel mai tipic al acțiunilor personale. La fel a procedat și în §§ 33, 34, 64, 86, unde trebuia să explice variantele în multiplele aplicațiuni; era natural și logic ca la toate să fi făcut recalchiera pe *intentio* de la *condictio* (Robbe, loc. cit.). Faptul că G. a dat numele de *condiciones* la toate *actiones in personam* (sup. § 5) este explicabil, intrucît aceasta era situația

42. *A d i u d i c a t i o* este acea parte a formulei prin care se dă judecătorului puterea să atribuie un bun uneia din părți; așa ar fi, de pildă, când între comostenitori se judecă un proces de partaj sau între asociați unul pentru ieșirea din indiviziune sau între vecini pentru delimitarea hotarelor. În adevăr, așa se spune acolo: „*Judecătorule, să faci adjudecarea lui Titius sau <Seius, numai *> la alîta cît trebuie să fie adjudecat*”⁶⁵.

43. *C o n d e m n a t i o* este acea parte a formulei prin care i se dă judecătorului putința să condamne sau să absolve. Iată exemple pentru această parte a formulei:

„*Judecătorule, condamnă pe Numerius Negidius la [plata sumei de] 10 000 de sesterți către Aulus Agerius, iar dacă nu se dovedește, absolvă-l*”; la fel și aceasta:

„*Judecătorule, condamnă pe Numerius Negidius către Aulus Agerius pînă la concurența⁶⁶ sumei (dumtaxat), iar dacă nu se dovedește, absolvă-l*”; de asemenea, aceasta:

„*Judecătorule, să condamni pe Numerius Negidius către Aulus Agerius <la 10 000 de sesterți **>, și apoi restul, fără să mai fie adăugate cuvintele „pînă la concurența sumei”*”.

44. Și totuși, nu toate aceste părți ale formulei se află laolaltă; unele se găsească cuprinse, iar altele nu. Evident, uneori se găsește numai *intentio* singură, ca de ex. în acțiunile prejudiciale⁶⁷, unde se pune pro-

* *Seio tantum* — Kübler—Polenaar.

** *X milia est* — David—Nelson (Intregire). Aceleași *formulae* de condamnare (1° *condictio incerta et infinita*, 2° *condictio incerta cum taxatione* și 3° *condictio certa*), dar în altă redare: Reinach.

în dreptul clasic, așa precum la finele acestui § 41, cînd dă un exemplu de *intentio* a unei acțiuni reale, alege pe cea de la *reiuindicatio*, model tipic.

În prima formulă, reclamantul cere să i se dea 10 000 de sesterți; în a doua, pretinde un *incertum*; prin a treia un *lucru cert* (*hominem*). La acțiunile de bună-credință (*iudicia bonae fidei* — inf. § 47) *intentio* era *quidquid ob eam rem Numerium Negidium Aulo Agerio dare facere oportet ex fide bona* („ca Ns. Ns. să dea sau să facă lui As. As. ceea ce se cuvine după buna-credință”).

⁶⁵ G. Ciulei, *Finium regundorum*, ZS, 1964, p. 303—308.

⁶⁶ Din cele ce spune aici G. despre condamnarea *cum taxatione*, nu putem afirma că aflăm mare lucru (Van Warmelo, *Le r crit de Marc Aur le,   propos de la compensation*, in: *M l. Brühl*, p. 335—341) decit doar că era un mijloc potrivit de realizare a compensației inre doi obligați; căci dacă Aulus Agerius avea de luat zece, dar pretindea numai cinci, sau invers, cerind prea mult sau prea pu in, nu comitea o *plus* sau *minus petitio*, ci ob inea c t era de ajuns in *compensatio*. G. este foarte precis in privința aceasta, dar nu aici, ci inf., § 57, unde in elegem că, atunci când era vorba de două obligații reciproce  i certe, Aulus Agerius efectua el inu i compensația.

Formula *si paret... condemnato, si non paret absoluto* (Cicero, *In Verrem: de suppliciiis*, VI) reprezenta o prudentă invita ie protocolară stereotipă, adresată, in procedura formulară, lui *iudex priuatus*.

⁶⁷ *Praeiudiciales formulae*, menționate de G. aici, au fost cunoscute de procesul formular, neputind fi in a identificate — prin texte —  i nici confruntate cu acțiunile de *verificarea* sau de *constatare*. Acestea, după cum arată cuvintul, erau destinate să rezolve chestiuni preliminare, de fapt sau de drept, a căror lămurire este indispensabilă pentru procesul care incheie. *Praeiudicium* nu poate incheie independent de un *iudicium*, ci conjunct cu acela pentru a c ruui rezolvare era necesar; lipsindu-le obiectul de condamnare, judecătorul nu are decit să constate faptul util judecării.

blema dacă cineva este libert sau câtă este masa dotală, și multe altele⁶⁸. În schimb, *demonstratio*, *adiudicatio* și *condemnatio* nu se găsesc niciodată singure; în adevăr, *demonstratio* fără *intentio* sau *condemnatio* n-are nici o valoare; la fel n-are valoare o *condemnatio* fără *demonstratio* sau *intentio*; ori o *adiudicatio* fără *demonstratio*, și tocmai pentru aceea ele nu se află niciodată singure.

45. Pe acele formule, în care problema ce se pune este o chestiune de drept, le numim redactate *in ius*; așa sînt acelea prin care pretindem că un obiect ne aparține după dreptul quirîților sau că acel lucru trebuie să ne fie dat sau că trebuie determinat prejudiciul produs de unul, descoperit ca fiind hoț; mai sînt, evident, și altele, la care *intentio* pune în discuție o problemă de drept civil⁶⁹.

46. Pe celelalte formule le numim redactate *in factum*⁷⁰ ca unele în care nu mai figurează o atare *intentio*⁷¹, ci la începutul formulei, după ce s-a arătat ce anume fapt s-a produs⁷², se adaugă acele cuvinte

⁶⁸ Chestiunile care puteau constitui obiect pentru *praeiudicia* sînt variate: despre una din acestea G. a vorbit în III, 123 relativ la garanții, iar pe alte două le menționează aici; una în legătură cu stabilirea faptului dacă piritul e libert sau nu, alta care se referă la restituirea dotei în caz de divorț.

În cazul întii, fostul stăpîn — pentru a-și valorifica *iura patronatus* de la fostul sclav (actualul libert) rămas obligat toată viața — cerea ca, înainte de judecarea fondului, să se stabilească *statusul* fostului sclav (*si libertus sit*). În *albumul* praetorului, formula era: *An Ns. Ns. Ai. Ai. libertus sit* (Krüger, *Der Ingenuität u. Libertinäsprogress*, în: *Studi Riccobono*, II, p. 229—253).

În al doilea caz, la desfacerea căsătoriei, cînd femeia cerea restituirea dotei, iar soțul invoca unele *impensae necessariae* sau *uoluptuariae*, se recurgea de asemenea la *a. praeiudicialis*; de data aceasta formula se reducea numai la *intentio*, iar discuția se purta asupra volumului dotei a cărei restituire se pretindea (*uel quanta dos sit*).

La obiecția că formula acțiunii, reproducă parțial de G., nu menționează nimic despre volumul *impensaelor*, se poate răspunde că nici nu era necesar, căci *a. praeiudicialis* a unuia din soți implică de la sine pe a celuilalt.

⁶⁹ După ce, în § 1—3, G, făcuse clasificarea acțiunilor în personale și reale, în raport cu realizarea unui drept real sau de creanță, acum în §§ 45—46, le împarte pe aceleași în acțiuni civile și acțiuni *in factum*, după modul redactării formulei, adică al formulării pretențiilor. Criteriul distincției era *intentio* la cele civile; aceasta era formulată în raport cu existența sau inexistența unui drept, deci nu în legătură cu fapte concrete, izolate. Chestiunea care se punea judecătorului (în sens roman) consta dintr-o întrebare sugestivă, căreia trebuia să-i răspundă categoric (*intentio certa*), așa cum e azi în procedura criminală engleză sau în procesele supuse juraților.

⁷⁰ Pînă la § 45 inclusiv nu s-a vorbit decît de formule a căror redactare era *in ius*. Începînd cu acest § se va vorbi despre formulele *in factum conceptae*, a căror redactare, de la început pînă la fine, indică faptul (*quod factum est*) datorită căruia se cuvine un *dare, facere, oportere*; dintr-un număr nesfîrșit (*innumerabiles... aliae formulae*) G. citează, aici, numai trei asemenea exemple.

⁷¹ În structura lor, toate formulele *in factum* sînt lipsite de *intentio*, intrucît nu conțin, și nici nu se pot referi la o pretenție juridică a reclamantului (De Visscher, *Les formules in factum*, RHD, 1925, p. 195).

⁷² — *Quod factum est* corespunde, în sinteza izvoarelor care vorbesc de stări sau de fapte juridice (Wenger, *Istit. di proced. civ. rom.*, p. 156): a) cu faptul (sursa, cauza, baza) pretenției reclamantului; aceasta numai în măsura în care pot fi confruntate cu norme de *ius civile* și *ius gentium*, din complicatul sistem juridic roman; b) alteori (printr-un laborios proces istoric — G., § 47 și Res cot. 3 — D, 44,7,1—6), cu transformări de sens care ne îndreaptă mintea spre teoria actului juridic (Bizoukides, III, p. 238; Val. Al. Georgescu, *Contribuție la studiul stilurilor de gîndire juridică*, București, 1943, p. 14; Devoto, *Problemi del piu antico vocabolario giur.*, în: *Studi Riccobono*, II, p. 16—35).

prin care se dă judecătorului puțința să condamne sau să absolve. Un exemplu de o astfel de formulă este aceea de care se folosește patronul contra libertului care l-a chemat în judecată, împotriva edictului pretorului. Iată ce se cuprinde în această formulă : „*Să fie desemnați recuperatorii. Dacă se va constata că acest patron a fost chemat în judecată <de libertul său *> în disprețul edictului pretorului, condamnați-l, recuperatorii, pe acest libert să dea 10 000 de sesterți aceluia patron, iar dacă nu se constată, absolviți-l*”. Tot așa sint redactate în *factum* și celelalte formule, care au fost propuse sub titlul de *in ius vocando*, de pildă : contra aceleuia care, fiind chemat în judecată, nici nu a venit și nici nu a dat garant ; la fel, contra aceleuia care l-a împiedicat cu forța pe cel chemat să se prezinte la judecată ; și pînă la urmă un șir întreg de alte formule de acest fel sint propuse în *album* pretorului.

47. Dar în unele cazuri, cum ar fi în materie de *depositum* și de *commodatum*⁷³, pretorul propune el formule redactate atît *in ius*, cit și *in factum*. În adevăr, formula acțiunii de depozit este astfel redactată : „*Să fie judecător. Întrucît Aulus Agerius a depus la Numerius Negidius o masă de argint, obiect pentru care este acum procesul, să-l condamni, judecătorule, pentru acest motiv, pe Numerius Negidius către Aulus Agerius la ceea ce s-ar cuveni ca Numerius Negidius să-i dea sau să-i facă lui Aulus Agerius acel lucru cu buna sa credință*”, iar dacă nu și se pare,

* (*illum patronum*) a (*liberto*) *illius* — precum sugerăm (*ab illo patrono liberto* — V ; *illum patronum ab illo liberto* — Textes ?).

⁷³ Pînă la consacrarea termenilor *deponere* și *commodare* în tehnica juridică a epocii, mult anterioară lui G., cele două contracte (*depositum et (uel) commodatum*) erau denumite : primul, *seruandum dare* ; secundul, *utendum dare*, — deci încă nu contracte. G. evocă istoria acestora, deocamdată cu ocazia discutării acțiunilor *in factum*, ce li se aplică (II, 50 ; III, 196 ; IV, 59 și 153).

În IV, 60, însă — chiar dacă limitează discuția la *actio depositi* și arată că aceasta este infamantă — nu mai repetă ce a spus (*sic ut quoque notauimus*), pentru că observațiile de aici sint aceleași și la *comodat* (Weiss, *Untersuch. zum N. G.*, p. 83), la ambele formula fiind aceeași atît *in factum* cit și *in ius*. Cum nu ar fi arătat vreo dată aspectul formulelor de la *comodat* lasă totuși a le subînțelege printr-un proces de imitațiune (*similiter etiam commodati formulae sunt*) : de notat varianta *similiter* (Ruggiero, *Depositum uel commodatum*, BIDR, 1907, p. 5–83), preferabilă lui *similes*, reținut de editori.

⁷⁴ La formula acțiunii de depozit, redactată *in ius*, găsim în *intentio*, unele cuvinte pe care nu le mai întîlnim la formula *in factum*. Astfel, după cuvintele *quidquid ob eam rem Nm. Nm. Ao. Ao. dare, facere, oportet*, găsim adausul *ex fide bona* („conform cu buna-credință”), implicat în formulele acțiunilor de bună-credință ; acele trei cuvinte îi lasă judecătorului posibilitatea să aprecieze ce s-a făcut și ce nu s-a făcut de părți, pentru a nu se înșela una pe alta, deci criteriul de soluționare a litigiilor fiind convingerea intimă a judecătorului (C. Tomulescu, RIDA, 1974, p. 316) ; iar părților, permișiunea să invoce direct, în fața lui, ceea ce se referă la buna lor credință.

Cum, în *intentio* a acțiunilor *in factum*, referirile erau nu la un drept (*ius*), ci la un fapt, și cum faptele sint întotdeauna de domeniul trecutului, formula era redactată la trecut (*Nm. Nm. mensam argenteam deposuisse*) ; cele cu *intentio in ius*, sint redactate cu verbul la prezent, pentru că acum se pretinde un drept. Deci, cu toată concizia ei, formula rezultată din diversitatea faptelor și sancțiunilor făcea ca deosebirea dintre fapt și drept să reiasă chiar și din aceste nuanțe gramaticale. La acțiunile *in factum* în genere, compuse din două părți (fiindcă conțin două chestiuni, una în interesul reclamantului — care fundamenta acțiunea însăși — și alta în interesul pîritului — concepută cînd sub forma unei tăgăde (*denegatio*), cînd a unei excepțiuni), procedura era simplă, intrucît elementele apărării erau conținute în fundamentarea, prin edict, a acțiunii ; la aceasta se referă expresia *patronus... contra edictum...* (sup. § 46) ; în cuvintele *contra edictum* se găseau argumente pentru apărare. Observațiile de mai sus, aplicate de G. și la acțiunile de *comodat*, sint discutate de Kaser (*Oportere u. i. c.*, p. 30).

să-l absolvi”; formula aceasta este redactată *in ius*. Dar aceeași formulă mai este redactată și în felul acesta „*Să fie judecător. Dacă constați că Aulus Agerius a depus la Numerius Negidius o masă de argint și că, prin reaua-credință a lui Numerius Negidius, ea nu i-a fost restituită lui Aulus Agerius, să-l condamni, judecătorule, pe Numerius Negidius față de Aulus Agerius la atîta sumă de bani cîtă va fi valoarea bunului, iar dacă nu constați, să-l absolvi*”; aici formula este redactată *in factum*. Și tot astfel sînt și formulele de comodat.

48. Condamnarea, la toate formulele care au dispozitiv de condamnare, se reduce la o evaluare pecuniară. Așa încît, chiar dacă pretindem un bun corporal oarecare, să zicem un fond, un selav, un veșmînt, aur, argint, judecătorul îl condamnă pe acela cu care se poartă procesul, nu la chiar obiectul pretins, <ci, așa> cum se proceda de obicei <și *> pe vremuri, la o sumă de bani, în raport cu valoarea obiectului ⁷⁵.

49. Dar condamnarea ce se propune într-o formulă este fie la o sumă determinată, fie la una nedeterminată.

50. La o sumă determinată este, de pildă, în formula aceea prin care pretindem o sumă precisă; în partea finală a formulei se spune, în adevăr, așa: „*Judecătorule, condamnă-l pe Numerius Negidius către Aulus Agerius, la 10 000 de sesterți. Dacă nu socoți, absolvă-l*”.

51. Cit privește însă condamnarea la o sumă nedeterminată ⁷⁶, aceasta are două forme: una cu plafon maxim, dinainte stabilit, căreia, în graiul obișnuit, i se zice *taxatio* („după apreciere”), de pildă, cînd pretindem ceva nedeterminat; în adevăr, aici la finele formulei se spune: „*Judecătorule, condamnă-l pe Numerius Negidius către Aulus Agerius pînă*

* *sed, ut et* ... — precum sugerăm (*s'ut* ... — V; *sicut* ... (*solebat*) *sed* (*aestimata*) — Goeschen, Polenaar. Krüger ș.a.: *sed sicut* ... — Brini—Thaler (NR II, 1884, p. 459—470); *sed, sicut* ... — Nicolau—Collinet (RIID, 1936, p. 751—768), Blzoukides (II, 139); *at sicut* ... — Reinach).

⁷⁵ G. se referă la perioada legisacțiunilor, cînd cererea arbitrului *litis aestimandae* (indicat de F, IV, 17^a) era necesară.

Prin renunțarea la *sed* (Goeschen) se evidențiază că sancțiunea, sub cele două regimuri procedurale, a fost diferită: sub primul, *ad ipsam rem* („la chiar obiectul pretins”); iar sub al doilea, la estimarea pecuniară (*aestimata re pecuniam eum condemnat*).

Prin așezarea lui *sed* înaintea lui *sicut* (Brini, Nicolau—Collinet), sancțiunea pecuniară apare, dimpotrivă, ca făcîndu-se atît în prezent, cît și în trecut. La justificarea noii restituiri — că intercalarea conjuncției *sed* (*at*), între *solebat* și *aestimata*, nu ar avea ce căuta din punct de vedere paleografic — se poate răspunde că, dimpotrivă, tocmai paleografic vorbind, nimic nu s-ar opune ca pe acest *sed* să-l fi omis copistul, înainte de *sicut*, la finele rîndului 2 (fol. 66 Oxy), așa cum l-a omis de multe ori, cînd după el vine alt cuvînt care începe cu *s'ut*).

Ca atît mai mult ni se pare acceptabilă topica acestei versiuni dacă, în loc de a interpreta *s'ut* ca *sicut*, cuvîntul preferat în ediție, am considera *sed ut* (*et*), rezolvare care nu solicită o punctuație suplimentară și nu modifică un fond rațional, practic și istoric (aparitia monedei fiind anterioară apariției normeii acesteia), fond atestat nu numai de Aul. Gell. (IV, 4. 2; X, 1, 37—38), dar chiar de G. (III, 223—224).

Restituind astfel, se dă alt sens acestui § cum îl fixaseră creditorii anteriori, deci și doctrina; așadar: *iudex non ad ipsam rem condemnat eum cum quo actum est... sed, ut et olim aestimata re pecuniam, eum condemnat*.

⁷⁶ Despre formula abstractă a acțiunilor cu obiect incert din Edictum, reproducă de G. aici și în IV, 131, ca taxațiunea lui *dare, facere*. s-a ocupat Giffard, *Observ. sur l'enrich. injuste incertain*, în: *Mél. De Visscher*, III, 1950, p. 499—511.

la 10 000 de sesterți; dacă nu socoți, absolvă-l” ; sau alta, cînd nedeterminarea e fără limită (infinita), de pildă cînd pretindem un bun de la cineva care-l posedă, cu alte cuvinte, cînd procedăm cu o acțiune reală sau cu una *ad exhibendum* ⁷⁷; în adevăr, aici redactarea va fi altfel: „*Judecătorule, condamnă-l pe Numerius Negidius către Aulus Agerius la atîta sumă la cîtă va fi evaluarea bunului; dacă nu ți se pare, să-l absolvi*”.

Ce urmează de aici? Dacă judecătorul condamnă, trebuie să condamne la o sumă precisă, chiar dacă în dispozitivul formulei nu fusese pusă o sumă precisă.

52. În schimb, judecătorul trebuie să fie atent ca atunci cînd — în formulă — a fost propusă condamnarea la o sumă certă, să nu condamne nici la mai mult, nici la mai puțin decît suma pretinsă, altfel apare ca interesat în proces. La fel și atunci cînd a fost indicat un plafon, să nu condamne la mai mult decît s-a evaluat, căci altfel iarăși apare ca fiind interesat în proces. Ca să condamne la mai puțin, îi este însă permis. În schimb, dacă evaluarea <nu a fost plafonată, el va putea condamna la atît cît crede. De aici regula * > că acela care primește o formulă, e bine să specifice în *intentio* evaluarea și atunci nici judecătorul nu va fi constrins la mai mult <decît ** > o *condemnatio certa* <și nici reclamantul

* 1 1/2 rînd ilizibil: *ta(xa)tio posita non sit, quanti uelit condemnare potest. Unde regula quod* — Huschke.

** 7 litere ilizibile: *quam* — Bizoukides.

⁷⁷ A. Există indoiala dacă *actio exhibitoria* intra în clasificarea anunțată (sup. §§ 2—3). După criteriul propus (sup., § 45), s-ar părea că este o acțiune *in factum* (Marrone, *Actio ad exhibendum*, Ann. sem. glur. Univ. Palermo, 1958, p. 177—192), dar asupra funcției de acțiune auxiliară pe lingă *rei uindicatio*, căreia a. e. îi pregătea terenul, contribuția lui Kaser (ZS, 1966, p. 22 și urm.), reluînd pe Ferrini (*Nuovo Dig.*, v°), este fundamentală.

Acțiunile *in factum* sînt, în general, acțiuni cu obiect incert. Spețele sînt, evident, numeroase, dar redactarea generală și tipică în *condemnatio* la astfel de acțiuni va fi la *id quod interest*. În nici un text (și nici aici, unde V vorbește despre *condemnatio*) nu găsim spețe cu atare formule la a. e. Lenel (Edictum, p. 64) dă o reconstrucție interesantă, atunci cînd se referă la formula acțiunii *rationibus edendis*, acordată de pretor contra argentarului care nu vrea să prezinte clientului conturile relative, asupra cărora acela are o *evasio* proprietate.

Acțiunea de *edendo* contra argentarului, fiind deci pretoriană și, *in factum*, penală, duce totdeauna la condamnarea *quanti ea res erit (est, fuit)*, cum găsim la G., *Ad Edict. prou.*, 1 (Bizoukides, III).

Ne-am oprit la formula acestei acțiuni, pentru că este una din acele a. e. (cu condamnarea la un *incertum* și cu redactarea *in factum*) cu caracteristicile definiției date de G. (sup., § 46); cu a. e., auxiliară și prin obiect variabilă, reclamantul pretindea ca pîrul să-i prezinte, în instanță, obiectul pe a cărui proprietate o pierduse și nu o putea altfel redobîndi; obiectul fiind înglobat în altul, al altuia, își pierduse autonomia și existența proprie (roata carului meu, așezată la carul altuia; purpura mea, la veșmintul altuia; safirul meu la inelul altuia etc.).

Reținem că aici *condemnatio* este redactată la imperativ viitor, și nu la prezent, persoana III, cum crede Giffard (*L'actio qua incertum petimus*, p. 155).

B. Coroborînd *intentio* (sup. § 41) cu *condemnatio*, e ușor să reconstituim formula edictală a acțiunii incerte (*qua incertum petimus*). Caracterul incert al aceleia avea un plafon, o limită (*definita*), intrucît *condemnatio* era socotită de reclamant suficientă, în raport cu evaluarea (*cum aliqua praefinitione*), ca să repare prejudiciul. În §§ 2—4, G. îi consacrase acesteia o dezvoltare mai amplă, care ne permite acum să-i înțelegem mai bine mecanismul (Giffard, *Aestimatio, taxatio, quod interest*, p. 334—337).

Cuvintele din formulă: *quanti ea res erit, tantam pecuniam* („cît va fi valoarea obiectului, la atîția bani se condamnă”) etc., reproduce de G. mai ales în ultima parte a șului 51, vin a confirmare că, în procesul formular, condamnarea era, ca și în trecut, în chip necesar pecuniară. Alte detalii inf., §§ 163—165 a. *arbitrarie*.

nu va mai fi în situația ca), reprimind aceeași formulă, <să pună în *condemnatio* o sumă certă, ci trebuie să specifice acolo de la început> suma <ce pretinde, ca nu cumva să primească mai puțin decât *> ar vrea.

53. Dacă cineva, în *intentio*, a pretins mai mult, *causa* cade, adică pierde procesul și reluarea lucrului de la început nu mai poate fi făcută nici chiar de pretor, afară de câteva cazuri, în care acesta îngăduie ca cineva să nu rămână păgubit <din cauza unei greșeli; în adevăr, aici, ca în multe alte împrejurări, el le vine în ajutor celor sub 25 de ani **>.

[Plus petitio]

53^a. O *plus petitio* poate fi însă comisă în patru moduri, relativ la : obiect, timp, loc, cauză. Cu privire la *obiect*, de pildă, când cineva, în loc de 10 000, cit i se datorează, a pretins 20 000 sau când, deși i se datorează o parte din bun, îl pretinde întreg sau în cea mai mare parte.

53^b. Relativ la *timp*, se comite o *plus petitio* de exemplu când cineva pretinde ceva înainte de ziua scadenței sau a îndeplinirii condiției.

53^c. Relativ la *loc*, se comite o *plus petitio* dacă, de pildă, cineva vine și pretinde în alt loc ceea ce s-a stabilit că-i va fi înmănat într-un anumit loc, fără a mai ține seama de locul acela; astfel, dacă cineva a stipulat așa : „*Făgăduiești solemn să dai la Ephes?*”, iar după aceea vine și pretinde pur și simplu că trebuie să i se dea la Roma <...> *că trebuie să-mi dai* <...***> să ceară, adică fără specificarea localității.

53^d. Relativ la *causa*, o *plus petitio* se comite, de pildă, atunci când cineva, în *intentio*, îi înlătură debitorului puțința liberei alegeri pe care acesta ar avea-o, în temeiul dreptului ce decurge din obligațiune; de pildă, când după ce cineva a stipulat așa : „*Făgăduiești solemn să-mi dai 10 000 de sesterți sau pe sclavul Stichus?*”, vine după aceea și pretinde pe una anume din acestea; căci chiar dacă ar pretinde ce e mai puțin, încă este socotit că pretinde mai mult, fiindcă adversarul ar fi putut presta, probabil, mai ușor tocmai ceea ce nu i se pretinde. La fel, când cineva a stipulat un *genus* și vine apoi de pretinde o *species*; spre pildă, când cineva a stipulat o purpură, în general, iar după aceea vine și pretinde, în mod special, una de Tyr; chiar dacă ar fi să pretindă una foarte ieftină, soluția va fi — pentru același motiv pe care l-am menționat mai sus — aceeași. După cum tot aceeași va fi și atunci când cineva a promis un sclav, în general, iar după aceea vine și pretinde pe unul anumit, de ex. pe Stichus, chiar dacă acesta ar fi foarte ieftin. De aici concluzia că, așa cum a fost făcută stipulația, așa fel trebuie redactată și *intentio* a formulei.

* 2 rînduri ilizibile: *tur, sed nec iterum (eand)em (formul)am (accipia)t, qui egit et in condemnatione certam pecuniam, quam peti ponere debet, ne consequatur minus quam* — Huschke.

** 2 rînduri ilizibile: *ob errorem (suum damno affici); nam minoribus XXV annorum in aliis causis et hic succurrit* — Huschke (v. și David—Nelson).

*** În total, 2 1/2 rînduri ilizibile (restituirea Goeschen (după Iust. Inst., IV, 6, 38—39), ameliorată de Bizoukides (după Iust. Inst., IV, 6, 32^c), nereținută).

54. Este de la sine înțeles că, în formulele acțiunilor prin care se pretinde un *incertum*, nu este posibil să se comită o *plus petitio*, căci cită vreme nu este pretinsă o citime precisă, ci un lucru oarecare, pe care adversarul este obligat să-l dea, să-l facă, — nimeni nu mai poate pretinde ceva pe deasupra. Aceeași soluție și atunci când este acordată o acțiune reală pentru o parte incertă, de pildă așa : „*Cită parte, din fondul acesta despre care e vorba, se va constata că este a reclamantului*”. Acest fel de acțiune s-a luat obiceiul însă a fi acordat în foarte rare cazuri.

55. Și tot așa de evident va fi că cineva nu va fi expus la pericolul unei pretenții în plus, când va pretinde un lucru în loc de altul și va putea acționa din nou, întrucît nimic nu arată că ar fi acționat anterior; un caz ar fi, de pildă, cînd cineva, în loc să pretindă pe sclavul Stichus, a pretins pe Eros sau cînd cineva pretinde ceea ce s-ar cuveni să-i fie dat în virtutea unui testament, pe cînd în realitate i se datora în baza unei stipulațiuni; sau cînd cognitorul sau procuratorul ⁷⁸ pretind că trebuie să le fie dat lor.

56. A pretinde însă în *intentio* mai mult este, cum am spus ⁷⁹, un lucru riscant; dar să pretinzi mai puțin este permis. Nu este însă îngăduit ca, în cursul aceleiași preturi, să introducă o acțiune pentru o diferență; căci cel care ar acționa astfel, ar putea fi exclus prin ceea ce se cheamă *exceptio litis diuinae*.

57. Dacă însă în *condemnatio* a fost pus mai mult decît trebuie, pe reclamant nu-l așteaptă nici un risc; în schimb, piritului care a primit o formulă inechitabilă îi va fi reluat totul de la capăt, pentru a-i fi redusă condamnarea. Dacă, din contră, s-a pus mai puțin decît trebuie, reclamantul va obține numai ceea ce a cerut; e drept că în fața instanței pretenția a fost adusă la întregul ei volum, dar în condamnățiune ea va fi restrînsă în limita pe care judecătorul nu o poate depăși. În acest caz, pretorul nu mai reface formula pentru diferență,

căci pretorul vine mai curînd în ajutorul piritilor, decît al reclamantilor. Vorbim, bineînțeles, cu excluderea minorilor sub 25

de ani, întrucît pe oamenii de vîrsta aceasta pretorul îi ajută, în toate împrejurările nefavorabile lor ⁸⁰.

58. Dacă într-o *demonstratio* s-a pus mai mult sau mai puțin, aceasta înseamnă că în fața judecătorului nu este nimic dedus și deci problema rămîne pe mai departe intactă; acesta chiar și este motivul pentru care se spune că dreptul pretins printr-o *demonstratio* inexactă nu se perimă.

59. Sînt însă unii care socotesc că o pretenție la mai puțin este valabilă, căci cel care a cumpărat, să zicem, pe Stichus și pe Eros, se socotește că a făcut o *demonstratio* corectă atunci cînd se exprimă așa : „*Fiîndcă am cumpărat de la tine pe sclavul Eros*”, iar dacă pentru Stichus ar mai acționa prin altă formulă, îi este permis, dacă vrea, fiîndcă e clar că cel

⁷⁸ Cf. II, 39.

⁷⁹ Cf. sup., § 53.

⁸⁰ Această facultate a pretorului de a declara nul în efectele sale un act sau un fapt juridic — vald după principiile lui *ius civile*, dar inechitabil în fond (chiar dacă ar fi produs deja efectul dobîndirii, stingerii sau modificării unui drept)— și de a repune lucrurile în situația anterioară (*auxilium restitutionis*), apare în texte cu termenul *succurrere* (*praetor succurril*, în materie de acțiuni (acest §); *praetor succurril* în materie de succesiuni (II, 163); etc.).

care a cumpărat doi sclavi, i-a cumpărat pe fiecare în parte; de părerea aceasta a fost mai ales Labeo. Dacă însă cel care a cumpărat pe unul singur vine și acționează pentru doi, face o *demonstratio* falsă. Același lucru se aplică și la alte acțiuni, de pildă la *commodat* și la *depozit*⁸¹.

60. Noi am găsit însă menționat la unii autori că la acțiunea de depozit — și pînă la urmă la toate celelalte acțiuni în care orice condamnat este lovit de ignominie — cel care a pus în *demonstratio* mai mult decît trebuia, pierde procesul; un caz ar fi de pildă cînd cineva, după ce a dat un obiect în depozit, vine și demonstrează că a depus două sau mai multe; sau dacă cel căruia i s-a aplicat o palmă pe obraz, vine și demonstrează, printr-o acțiune de injurii, că a fost lovit și în alte părți ale corpului.

Dar vom putea noi admite ca just acest lucru sau nu? Se cuvine, pentru aceea, să cercetăm mai de aproape. În adevăr, de vreme ce există două formule de depozit, una redactată *in ius* și alta *in factum*, așa cum am notat mai sus — iar la cea redactată *in ius* obiectul litigiului este indicat de la început sub forma expunerii de fapt, și numai după aceea se face expunerea juridică, în termenii următori: „Ceea ce, din cauza aceasta, unul trebuie să dea, să-i facă celuilalt”, și, în schimb, la cealaltă formulă care a fost redactată *in factum*, același obiect al litigiului va fi așa fel desemnat, încît pretenția se formulează în alt mod, chiar de la început, în *intentio*, și anume „Dacă se constată că unul a depus la altul un asemenea obiect” — nu trebuie să ne îndoim deci că, dacă cineva a desemnat, în formula redactată *in factum*, mai multe obiecte decît a dat în depozit, va pierde procesul, fiindcă [se vede bine] că în *intentio* el a pus mai mult⁸² (<...>).

* 1 filă (p. 210—211 = 48 de rînduri) ilizibilă (restituirea Goeschen — Bizoukides (după Iust. Inst., IV, 6, 36—39), nereținută).

⁸¹ Chiar dacă nu am exagera deosebirea dintre *intentio* și *demonstratio* (Turpin, *Bonae fidei iudicia*. The Cambridge Law Journ., 1965, p. 260—270) (Iura, 1967, II, p. 420) totuși rostul fiecăruia din ele, precum vedem, era mare în practica judiciară.

⁸² Doctrina comentată îndelung în acest §. cu totul străluc de chestiunea construcției formulilor, s-ar părea — și pentru acest motiv, ca și pentru altele ce vom semnală — că nu-i aparține lui G. Reținem deocamdată cele două părți pe care le cuprinde una, în care autorul consemnează ceea ce a găsit la diferiți prudenți (*sed nos apud quosdam scriptum inuenimus*); a doua, în care se face critica bibliografiei consultate.

În partea I. se extind soluțiile admise pentru *plus petitio* de la depozit. la ceea ce există în orice acțiune care atrage ignominia pîrlutului, extinderea bazîndu-se nu pe analiza logică a părților formulii sau pe structura deosebită a acloara care atrăgeau ignominia; în adevăr, într-o acțiune *certa*, important lucru era *ignominia* pîrlutului. Cel care intenta astfel de acțiuni infamante își asuma o răspundere la precizarea fidelă a faptelor (Audibert, în *Mél. Girard*, I, 1912 p. 62—63; *Cuq, Man.*, 1917, p. 861; Koschaker, *ZS.* 1920, p. 339, n. 2); altmîntri, nu numai că pierdea procesul, dar suporta și o *poena*, pentru temeritate și ușurință (*poena temere litigantium*).

În partea II, G. constată că în formule se pot comite cazuri de *plus petitio*: unele în *demonstratio* (la formulele *in factum*), altele în *intentio* (la formulele *in ius conceptae*), ca bază de discuție luînd formulele tot de la acțiunea de depozit.

În acest §, nu trebuie confundat înțelesul verbului *demonstrare* cu partea din formulă *demonstratio* (sup., § 58); (v. și Heumann—Seckel, *Handlexicon*, v° *demonstrare*). La *actio depositi*, expresia *demonstrare* este însă ambiguă, căci determină altul problema dezbătută, cît și obiectul material pus în depozit. În restul formulilor, confuzia încetează.

Demonstratorio modo, unic la G., este o exprimare barocă, precum *inilio intentiois. Iuris contentio* (în loc de *intentio*), unic în masa textelor, aici ar sugera ideea de *certamen, controversia* (*Theis. lingv. lat.*, v° *contentio*); cu sensul acesta a fost folosit de Ciceron (*Part. orat.*, 28, 99—100), dar interpretat de el nu ca expresie procedurală, ci ca aluzie la munca, adeseori grea, dusă de un

61. <...în adevăr la acțiunile de bună-credință este evident că îi e îngăduit judecătorului să facă estimarea cum va crede el că este mai echitabil și să decidă cit ar trebui să-i fie restituit reclamantului. În acest principiu *) se cuprinde și acela potrivit căruia, ținând seama de ceea ce și reclamantul trebuie să presteze, în baza aceleiași cauze juridice, intimatul se cuvine a fi condamnat la diferență⁸³.

[Acțiunile de bună-credință – Compensarea judiciară]

62. Sînt acțiuni de bună-credință (*iudicia bonae fidei*) cele în legătură cu o cumpărare-vînzare, locațiune, gestiune de afaceri, mandat, depozit, fiducia, societate, tutelă, dota soției⁸⁴.

* Început (p. 212) ilizibil: ... *in bonae fidei enim iudiciis cum libera potestas permitti videatur iudici ex aequo et bono aestimandi, quantum actori restitui debeat. In quo et illud (conlineatur) – Ferrini (Scritti giur, II, p. 408), după Iust. Inst., (IV, 6, 30).*

avocat pentru ca punctul de vedere al clientului să-și afle formularea cea mai corectă și mai eficace (Brühl, *Derelictio actionis sous la procédure formulaire*, RHD, 1926, p. 457–472).

Aceste citeva abateri de la stilul clasic au făcut pe unii romaniști (De Visscher, *Les formules in factum*, RHD, 1925, p. 216; Solazzi SDHI, 1935, p. 269) să susțină că fragmentul, începînd de la cuvintele „*quod an debeamus credere...*” pînă la fine, ba chiar întreg § 60, nu aparține lui G.

S-ar putea însă și contrariul; jurisconsultul, nedovedind aici spiritul critic necesar, a redat opinii discordante sau îndoielnice în chiar termenii lor, fără să adopte și să folosească termenul tehnic potrivit (Kübler, REPW; Schwartz [Istanbul]; Atti Verona, III).

La întrebarea dacă, în acest §, G. se referea la realități juridice (mai vechi sau contemporane) sau exemplifica în mod fantezist, cu teme de școală (*Schullemata*), am putea afla răspunsul după treapta temporală a verbelor folosite (Wlassak, *Rechtshistorische Abhandl., Bearbeitet von Schönbauer*, Wien, 1965, p. 38 și urm.).

⁸³ Pentru multele puncte obscure în G. I. asupra compensației poate fi acuzată lacuna din V, p. 210–211, unde avea să fie deschisă problema. În textul existent, ignorînd compensația convențională și cea legală, G. ancorează discuția numai asupra celei judiciare, adică aceea efectuată prin oficiul judecătorului, criteriile acestuia situîndu-se între cele două pretenții ale părților, exigibile, lichide și izvorite *ex eadem causa* sau din contracte de bună-credință (Van Warmelo).

Ignorarea compensației *convenționale*, G. a făcut-o intenționat, știind că aici se ocupă de un capitol de procedură, iar nu de obligațiile contractuale venite în compensare; cît despre compensația legală nu putea vorbi, întruclî principiul *ipso iure compensatur* nu se formase încă (Appleton, *Hist. de la compensation en dr. rom.*, 1895, p. 76; Biondi, *La compensazione nel dir. rom.*, 1927).

G. nu menționează reforma adusă de Marcus Aurelius (162–168?) despre care, de la Iust. Inst. (IV, 6, 30) aflăm că a inițiat impulsul spre un singur tip de compensație; la data rescriptului, manualul G. I. fusese deja publicat, iar alte amănunte, pe care le-ar fi dat, s-ar putea să fi dispărut sub reacțiivii chimicii ai lui Niebuhr și ai celor imediat următori.

⁸⁴ Pentru catalogarea, *procedura și alte distincții* ale acțiunilor de bună-credință, amănunte la: Biondi (*Iudicia bonae fidei*, 1937); Costa (*Cicerone giuriconsulto*, ed. 2, I, p. 178); Capocci (BIDR, 1928, p. 159; adde: Gr. Dimitrescu, *Despre acțiunile de bună-credință*, București, 1907, 185 p.; M. Berceanu, *Importanța acțiunilor bonae fidei (studii exegetice)*, București, 1907, 93 + VIII p.; iar asupra caracterului lor compozit (civil, pretorian și i. g.), la Kaser (*Oportere u. i. c.*, p. 25 și urm.).

Elaborate pe calea cutumel, confirmate de practica pretoriană și cizelate prin munca jurils-prudenței, *iudicia bonae fidei* au fost apoi consacrate prin legi (Wieacker, *Ursprung d. bonae fidei iudicia*, ZS, 1963, p. 1–41). Criteriul nou de interpretare a acestora obligă pe judecător să discearnă echitabil între „ce s-a spus și ce s-a făcut” (*quod dictum est et actum est*); transpunerea unei categorii etice (*bona fides*) într-una juridică constituia într-adevăr un fenomen important,

63. Judecătorul este liber să nu țină deloc seama de eventualele compensații reciproce, despre care termenii formulei nici nu fac, dealtfel, mențiune; totuși, compensația aflându-și locul potrivit în acțiunile de bună-credință, se înțelege de la sine că acolo va fi de datoria lui să țină seama de ea ⁸⁵.

64. Cu totul alta este procedura acțiunii de care se folosește argentarul (*argentarius*); în adevăr, acesta este chiar silit să acționeze prin compensare, iar acea compensare este menționată în termenii formulei; adică chiar de la început — în *intentio* — el trebuie să indice că are să i se dea mai puțin, prin echilibrul compensației. Iată de pildă, dacă el are să-i dea lui Titius 10 000 de sesterti, iar lui i se datorează 20 000, în *intentio* își va formula pretenția așa: „Dacă se constată că Titius trebuie să-i dea cu 10 000 mai mult decât îi datorează el însuși lui Titius” ⁸⁶.

65. Tot prin *deductio* este obligat să procedeze și *bonorum emptor*, așa ca adversarul, făcându-și deducerea, să fie condamnat numai la diferența pe care, la rindu-i, o datora *bonorum emptor* în numele debitorului aflat în fraudă.

66. Dar între compensațiunea care se opune argentarului și deducerea care se opune lui *bonorum emptor* este o deosebire, căci pe cind la compensațiune se deduce numai ceea ce este de același gen și de aceeași natură, de pildă, banii se compensează cu bani, grîul cu grîu, vinul cu vin — iar unii au mers pînă acolo încît au decis că nu este de ajuns să se aducă în compensare vin cu vin sau grîu cu grîu în orice chip, ci că mai trebuie ca acestea să fie de același fel și de aceeași calitate; la o *deductio* — din contra — se invocă și ceea ce nu este de același gen. Astfel, dacă *bonorum emptor* pretinde o sumă de bani, iar el, la rindu-i, datorează grîu sau vin, după ce va fi făcută deducerea valorică a obiectului în litigiu, va pretinde numai diferența ⁸⁷.

de care era străină mentalitatea preclasică a celor vechi (*ueteres*), liberă de orice element etic (Carcatera, *Intorno ai bonae fidei iudicia*, Napoli, 1964, 231 p.; Kaser, *ZS*, 1965, p. 416—425).

Ca să vorbească despre *actio rei uxoriae* și despre compensarea pentru pretențiile *propter mores*, conform legii Iulia de adulteriis, Wieacker (loc. cit.) citează acest § 62.

Gestiunea de afaceri, absentă în lista obligațiunilor contractuale (III, 89), este citată aici pentru a arăta că acțiunea care o ocrotea era de bună-credință. Ezitarea este explicabilă, întrucît obligațiunile născute din acestea erau *evassicontracte*, iar doctrina asupra acestora era încă neconturată la mijlocul secolului II e. n. (Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 314).

⁸⁵ Compensația judiciară o realizează *iudex*, în baza menirii sale de a judeca drept și echitabil. Cum însă a descoperi inechitatea suportată de una din părți este mai ușor decît să constăți ce este echitabil, jurisconsultii clasici au elaborat principii din soluțiile cazurilor particulare; chiar dacă uniformizarea jurisprudenței nu avea să se aplice mecanic, se încerca totuși (Koschembar-Lyskovsky, *Quid ueniat in b. f. i. en dr. class. rom.*, în: *Studi Riccobono*, II, p. 149—168).

⁸⁶ Deși G. nu spune care era acțiunea cu care proceda argentarul pentru a aduce în compensare obligații izvorite *ex dispari causa* sau *stricti iuris*, fraza de la început ne duce cu gîndul la *actio recepticia*, proprie dreptului bancar. Raporturile care intervin între un argentar și clienții lui sau terți sînt multe și variate: împrumuturi, plăți, stipulațiuni, dar toate acestea — și nu numai ele (§§ 33—34) — erau valorificate prin acea acțiune.

⁸⁷ Asemănătoare cu acțiunea argentarului era aceea a lui *bonorum emptor*, ambele fiind arbitrate de judecător prin compensarea cu dreptul advers, dar cu distincția că argentarul *cogitur* (§ 64), pe cind celălalt *iubetur* (sup., § 65) *cum deductione agere*. Formula acțiunii argen-

67. De asemenea, la o *deductio* mai poate fi invocat și ceea ce se datorează la o scadență, pe cînd la compensație nu poate fi adus decît ceea ce se datorează astăzi⁸⁶.

68. Mai mult, calcularea compensației fiind propusă în *intentio*, urmează că — dacă, cu ocazia efectuării ei, s-ar întîmpla ca argentarul să ceară mai mult, fie chiar cu un singur as — *causa cade* și pentru aceasta el pierde procesul⁸⁷.

Astfel, ceea ce este propus pentru *deductio* este așezat în *condemnatio*, adică acolo unde nu-l mai așteaptă nici un risc pe cel care cere mai mult: un exemplu avem atunci cînd reclamant este un *bonorum emptor*, care, deși acționează pentru o sumă certă, formulează totuși condamnarea în chip nedeterminat.

[Implicarea răspunderii lui pater familias și a lui dominus (acțiunile adiectivae qualitatis)]

[Pentru contracte]

69. Fiindcă am făcut totuși mai sus mențiunea despre acțiunea prin care se ridică pretenție contra peculiiului fiilor aflați sub *potestas*, precum și acela al sclavilor, este necesar să revenim mai amănunțit asupra acestei acțiuni, cum și asupra celorlalte care se dau de obicei, în numele acelorași, contra ascendenților sau stăpînilor⁸⁸.

70. Astfel, în primul rînd, dacă tranzacția a fost încheiată din ordinul tatălui sau al stăpînului, pretorul acordă contra tatălui sau stăpînului o acțiune pentru tot; și aceasta pe bună dreptate, întrucît

tarului trebuia să cuprindă deducerea pînă la centimă a creanței adverse, din soldul activului finial al unui cont cu mai multe postur ide încasări și plăți. Nu erau posibile calcule arbitrare, fiindcă argentarul ținea registre, conturi, și din evidența acestora trăgea profituri. Orice greșală în avantajul său constituia o *plus petitio* care atrăgea pierderea acțiunii (§ 68).

Cea a lui *bonorum emptor*, dimpotrivă; acesta aflîndu-se de cele mai multe ori în imposibilitate de a cunoaște exact mărimea creanței pe care i-o opune adversarul, urmarea era că, nu el, ci judecătorul constata mărimea creanței adverse; aceasta se putea întîmpla, de exemplu, unuia care, cumpărînd în bloc o masă falimentară, venea și urmărea pe unul din debitorii acelei mase, fără să știe că și acela, la rîndu-l, era creditor al falitului (Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 312).

Cu toate că în ambele cazuri discuția se poartă asupra pretenției reclamantului creanței adverse, principiul unității chestiunii este salvat, în formă, în ambele. Procesul nu se dezbate asupra a două creanțe, de 100 și de 20, ci asupra uneia singure, de 80 (sup., § 64).

Nu întîmplător G. — pentru a explica cum se făcea compensația de către argentar — a ales, ca întotdeauna, *intentio*, de la *condictio*. La aceasta se va referi G. inf., § 86, dar și mai evident la transpunerile efectuate în *intentio*, cu *agere alieno nomine*, din formulele *ficticiae* (sup., § 34).

Aplicarea acestui principiu se limita nu numai la acțiuni personale, unde vin față în față două creanțe, dar și în materie reală, cînd vine în conflict dreptul de proprietate cu dreptul de uzufruct (Solazzi, *La compensazione nel dir. rom.*, 1950; Kreller, *Iura*, 1951, II).

⁸⁶ Sub legisacțiunii, compensația nu putea fi nici măcar judiciară. Pe atunci piritul nu putea tergiversa procesul pe motiv că ar avea și el o creanță contra reclamantului. În fața judecătorului nu se aducea decît o singură chestiune: *qua de re agitur*, iar o creanță eventuală nu te dispensa de obligația de a-ți plăti datoria.

De aceea G. socotește ca un mare succes faptul că în procedura zilelor sale se admitea ca un judecător să poată judeca, într-un singur proces, două creanțe opozabile.

⁸⁷ La întrebarea dacă romanii au cunoscut contractul de cont curent, nu se poate răspunde cu certitudine. Unele presupuneri se pot face totuși (Appert, *Essai sur l'évol. du contr. littéral*, p. 647 și urm.).

⁸⁸ G. se referă aici, probabil, la ceea ce spusese în p. 210 și 211 (pierdute).

cel care încheie astfel de tranzacții se bizuie mai curînd pe răspunderea tatălui sau a stăpînului, decît pe cea a fiului sau a sclavului⁹¹.

71. Pentru același motiv, el a acordat alte două acțiuni, anume acțiunea *exercitoria* și acțiunea *institoria*. Acțiunea *exercitoria* are loc cînd tatăl sau stăpînul au pus ca reprezentanți în fruntea unei corăbii pe fiul sau pe sclavul lor, și cînd cu ei a fost încheiată o tranzacție în interesul celui care i-a pus. Cum se presupune că acea tranzacție a fost încheiată cu voința tatălui sau a stăpînului, s-a socotit că este foarte echitabil ca acțiunea să fie contra lor, pentru tot. Ba, chiar și atunci cînd cineva a pus în fruntea unei corăbii, ca să-l reprezinte, pe un străin, fie el sclav, fie om liber, la fel se dă împotriva lui o acțiune pretoriană. Pentru aceea acțiunea se numește *exercitoria*, întrucît cel cărui îi revine zilnic cîștigul corăbiei se cheamă *exercitor*. În ce privește acțiunea *institoria*, aceasta are loc atunci cînd cineva a pus la conducerea unei prăvălii sau a unei afaceri oarecare pe fiul [sau pe sclavul său], ori pe un străin oarecare, fie el sclav, fie om liber, și ceea ce a fost contractat cu aceștia se înțelege a fi fost contractat în interesul aceluia pentru care au fost prepuși. Acțiunea se numește de aceea *institoria*, fiindcă cel care este pus să conducă o prăvălie se cheamă *institor*. Și această acțiune, și formula ei se dau pentru tot⁹².

72. Pe lângă aceasta, a mai fost instituită, contra tatălui sau a stăpînului, acțiunea *tributoria*, cînd fiul sau sclavul au negociat, cu știința tatălui sau a stăpînului, o sumă care făcea parte din peculiu lor. Într-adevăr, dacă s-a contractat ceva cu aceștia, dar în interesul acelora, pretorul reglementează raportul acesta juridic așa fel încît ceea ce va rezulta din acele afaceri, adică profitul pe care l-ar trage ei de aici, să se împartă între tată, sau stăpîn și ceilalți eventuali creditori, proporțional cu creanțele lor — dacă li s-ar datora ceva. Iar dacă creditorii s-ar plînge că li s-a distribuit mai puțin decît trebuie, li se pune la dispoziție, pentru ceea ce lipsește, acțiunea aceasta care, cum am spus, se cheamă *tributoria*.

72^a. A mai fost instituită de către pretor și o acțiune *de peculio* și *de in rem verso*. Căci deși tranzacția a fost încheiată cu fiul sau cu sclavul, și la aceasta nu a intervenit nici voința, nici consimțămîntul tatălui sau al stăpînului, totuși, dacă din acea afacere încheiată cu ei a rezultat un profit pentru patrimoniul tatălui sau al stăpînului, se acordă o acțiune pînă la atît cu cît li s-a îmbogățit acestora patrimoniul...⁹³.

⁹¹ Poziția contractuală a terțului creditor față de *dominus* sau *pater*, în care acela s-a bizuit pe încredere (*fides sequi*), presupunînd că sclavul sau fiul au primit ordin (*iussus*) să contracteze, este discutată de Sautel (*Notes sur l'actio quod iussu*, în: *Mél. Brühl*, p. 257—267).

⁹² La Roma, dreptul civil făcea oficiu pentru nevoile traficului maritim. Se dă exemplul mărfurilor încărcate pe corabia altuia, pentru a fi duse la destinație. Care era răspunderea armatorului (*exercitor*) cînd mărfurile încredințate au fost pierdute, furate, distruse, deteriorate? Despre toate căile de procedură aferente cărăușiei, amănunte la Hucelin: *Droit commercial romain*, 1929, p. 115—218. Dintre acesta, G. discută aici *actio exercitoria*, cînd armatorul pune căpitan de vas (*magister navis*) pe fiul său, pe sclavul său sau pe o persoană străină (*persona extranea*), un om liber (*liberum*). Pentru contractele încheiate cu aceștia (*localio operis, nu operarum*), va avea să răspundă *exercitorul*, fiind urmărit prin *actio exercitoria*, spune G. (Moschetti, *Gubernare navis*, Milano, 1966, p. 228—230; Kaser, *ZS*, 1968, p. 528—530).

⁹³ Oxy (r. 47—48) discută acțiunile *tributoria* și *de peculio et de in rem verso*; pînă aici nu se aduce nimic nou față de ceea ce se cunoaște din Iust. Inst. (IV, 7, 3—4^{a-c}). Începînd însă

73. Cînd însă se pune chestiunea de a ști la cît se ridică volumul unui peculiu, se face mai întîi de-

ducerea a ceea ce datorează fiul sau sclavul tatălui sau stăpînului sau celui sub a cărui *potestas* se află, și numai ceea ce rămîne este considerat peculiu. Totuși, uneori, ceea ce datorează fiul sau sclavul care se află sub *potestas* a tatălui sau a stăpînului nu se mai deduce din peculiu, de pildă dacă cel căruia i se datorează se află la rîndul său cuprins în propriul peculiu al acelora.

74. Dealtfel, nu încapе îndoială că cel care a contractat din ordinul tatălui sau al stăpînului, precum și cel căruia i s-a acordat acțiunea *exercitoria* sau *institoria* poate acționa și cu acțiunea de *peculio* sau cu cea de *in rem verso*. Nimeni însă nu este atît de naiv ca, atunci cînd poate obține ceva în mod sigur, printr-una din acele acțiuni, să între în dificultatea de a trebui să facă dovada fie că cel cu care a contractat are un peculiu și că din acest peculiu ar putea fi el satisfăcut, fie că ceea ce urmărește a fost vărsat în patrimoniul tatălui sau al stăpînului.

74^a. Acela căruia i se dă acțiunea *tributoria* poate acționa și cu acțiunea de *peculio* sau de *in rem verso*. Iar acestuia îi este de multe ori mai avantajos să se folosească de această din urmă acțiune, decît de cea *tributoria*; căci în acțiunea *tributoria* se ține seama numai de acea parte din peculiu care se află angajată în afacerile în care negociază fiul sau sclavul, cum și de beneficiul ce a rezultat de aici; pe cînd la acțiunea de *peculio*, de întregul peculiu. Dar cineva poate negocia, eventual, numai cu a treia sau a patra parte sau chiar cu o parte mai mică din peculiu, cea mai mare parte a *peculiului* avînd-o angajată în alte afaceri; cu atît mai mult trebuie recurs la această din urmă acțiune, cînd se poate face dovada că <ceea ce a dat cel * > care a contractat [cu fiul sau cu sclavul] a intrat în patrimoniul tatălui sau al stăpînului, căci, cum am spus mai sus, printr-o aceeași formulă se tranșează atît litigiul de *peculio*, cit și cel de *in rem verso* ⁹⁴.

cu r. 59, textul merită atenție, întrucît ilustrează printr-un exemplu (r. 59—60) cele spuse; anume, este vorba de un contract (*negotium*) încheiat de un fiu sau un sclav, cu terții, fără încuviințarea tatălui sau stăpînului — și din care a rezultat acțiunea semnalată. Cum din formula de la *actio adiecticia* nu au rămas decît cîteva urme silabice de la începutul r. 62—66, care nu pot ajuta la reconstituirea lacunarului § 72^a, înseamnă că sîntem lipsiți de cunoașterea aspectului formulei cu cele două capete ale condemnațiunii.

⁹⁴ Despre peculiu celor *alieni iuris* știam numai (III, 104) că stipulațiunile și promisiunile lor, privindu-l pe acela, sînt nule (Weiss, *Untersuch. zum N. G.*, p. 84); aici (§§ 72—74^a), cu ocazia discutării acțiunilor pretoriene de *peculio* și *in rem verso*, nu a fost lămurit ce este *peculium*, despre care, fie aici, fie în III, 56 și 58, fie la III, 119^a (în legătură cu obligația naturală) ceva se cuvenea discutat. Și totuși, unele deducții, chiar pe marginea acestor §§, se pot face, astfel: cînd capul familiei dădea unei persoane de sub puterea sa — fiu sau sclav — să administreze o mică întreprindere, se iveau împrejurări cînd nu le putea da acestora încuviințarea (*iussus*) și nici adeviziunea (*adprobatio*) la diferitele lor contractări. Dacă terții aveau de ridicat pretenții, le ridicau contra tatălui sau stăpînului, prin acțiunile aici menționate, pînă la limita îmbogățirii acestora; iar despăgubirile afectau atît averea tatălui sau stăpînului, cit și peculiu fiului sau sclavului — care ne apare astfel ca avere personală a lor rezultată din economiile ce au făcut cu ocazia administrării (v. Girard, *Man*, p. 94—97: texte și inscripții contemporane sau anterioare lui G.). În *actio de peculio et in rem verso* nu erau două acțiuni deosebite, ci una singură, cu două capete de condemnațiune.

Actio tributoria reprezintă încă o acțiune pretoriană, dată într-un caz special, cînd sclavul sau fiul, făcînd comerț cu peculiu propriu (*merx peculiaris*), atrăgea mai mulți creditori, care

[Pentru delictе (acțiunile noxale)⁶⁵]

75. Din delictеle fiilor de familie și ale sclavilor, cum ar fi cînd au săvîrșit un furt sau au adus injurii, au rezultat acțiunile noxale, care prind tatălui ori stăpînului : sau să suporte valoarea prejudiciului (*noxae datio*) sau să predea pe vinovatul de daună (*noxae deditio*) ; era în adevăr inechitabil ca fapta lor nedemnă să fie, pentru ascendenții sau stăpînii lor, mai costisitoare decît valoarea lor personală.

76. Acțiunile noxale au fost însă instituite, unele prin legi, altele prin edictul pretorului : prin legi, cum e cea de furt, prin Legea celor XII Table, iar cea pentru *damnum iniuria*, prin *legea Aquilia* ; prin edictul pretorului, cum ar fi aceea în materie de injurii și cea în legătură cu bunurile jefuite prin violență.

veneau acum să-l urmărească pe tată sau stăpîn în acel peculiu. Dar, în loc să vină, fiecare, pe rînd, ca să obțină despăgubiri, ci cereau de la masa falită să fie distribuit fiecăruia ce a mai rămas din peculiu ; de aici numele : acțiune *tributoria*.

Glosema *tertia aut quarta vel etiam minore parte peculii* este evidentă ; ea este interesantă prin felul cum autorul ei a inclus-o organic în textul lui G., avînd aerul de a socoti că peculiile fiilor și sclavilor erau atît de bogate, încît chiar dacă un sfert din ele ar fi fost destinate comerțului, încă nu se pierdea din seriozitatea unei afaceri.

⁶⁵ Din această diviziune deducem că, pentru orînduirea semistatală a ginților, apariția ideii de noxalitate — care presupunea o daună (*noxă*) și se termina cu *abandonul noxal* — însemna un progres, iar plata unei compoziții prin *acțiunea noxală* era chiar salvatoare (De Vischer, *Il sisteme rom. della nossalita*, Iura, 1960, I, p. 1—68). L. XII T., care a consacrat-o (§ 76), nu făcuse aceasta doar pentru a include în textul ei, ce se voia modern, vestigiile de barbarie.

Originea și evoluția ideii noxalității. E inutil a căuta rațiunea persistenței acestei instituțiuni de-a lungul unui mileniu — de la condițiile clanului și gîntei, pînă în cea mai desăvîrșită și rafinată epocă a procedurii clasice din vremea lui G. — numai cu gîndul la spiritul tradiționalist și conservator al jurisprudenței, cînd, datorită tocmai acesteia, atîtea instituții dispăruseră pentru totdeauna din istorie.

Sistemul acțiunilor noxale, deși formal cu defecte, era, în esență, un mecanism ingenios de procedură, bazat pe sistemul legal. Maeștrii care l-au clădit (*pontifex*), l-au perfecționat (pretorul) și l-au consacrat (legiuitorul) sînt desemnați de G. (§ 76).

Formula acțiunilor noxale care a preocupat mult pe autori, nu o aflăm de la G., în schimb de la Ulp. (D, 9, 1, 1) — *quam ob rem Nm. Nm. Ao. Ao. aut noxam sarcire, aut in noxam dedere oportet* (Edictum, p. 190 și urm). Pretorul, a cărui activitate principală, cel puțin jurisdicțională, fiind aceea de a redacta formulele pe baza textelor de lege, se cuvenea să fi făcut același lucru și cu formula acțiunii noxale, în definitiv obișnuita formulă a acțiunilor de delict (Biondi, *Actiones noxales*, RHD, 1926, p. 332 și urm.).

Deși teoretic nimic nu s-ar fi opus ca abandonul noxal să-i fie aplicat și femeii, G. (§ 80) arată că practica vieții fixase totuși obiceiul ca despăgubirea pentru delictеle comise de cea aflată sub *manus* să se facă numai prin bunurile pe care le posedă.

Aparentă analogie cu răspunderea civilă, din codurile moderne, a părinților sau a patronilor pentru delictеle comise de copii sau ceilalți de sub puterea lor, fondat pe culpa prezumată a aceluia, este dezisă de deosebirea că : la procedura noxală, capul familiei sau stăpînul se puteau sustrage de la răspundere oricînd, chiar și după condamnare, iar abandonul vinovatului către victimă se făcea chiar fără acțiune, în baza unei înțelegeri cu victima (§ 75) ; acțiunea noxală era deschisă, spune G., independent de orice obligație personală a capului de familie sau a stăpînului care, la data comiterii delictului, aveau răspunderea lor. Traduse liber cuvintele lui G., *actio noxalis caput sequitur* (§ 77), arată că urmărit era nu acela care avusese răspunderea acelor persoane la data comiterii delictului, ci acela care le avea sub puterea lui acum, la data deschiderii acțiunii. Pentru sclavul trecut ulterior din mină în mină, în proprietatea multor stăpîni, care nici nu știau de ce a fost capabil actualul lor sclav, răspunderea noxală o are actualul stăpîn. Răzbunarea îl urmărește pe vinovat — *quandiu uiuit* (G. Aug. 82), chiar și cadavrul lui (§ 81).

Dacă un terț binevoitor, neconstrins, putea veni să apere pe fiul sau sclavul altuia este o chestiune asupra căreia G. va reveni (§§ 101—102) atunci cînd va vorbi despre *libera defensio alienae rei*.

77. Toate acțiunile noxale urmează *statusul* insului vinovat. În adevăr, dacă un fiu sau un sclav al tău a adus o pagubă cît timp se afla sub *potestas a ta*, acțiunea se poartă cu tine; dacă a trecut sub *potestas a altuia*, acțiunea începe a se purta cu acela; iar dacă a început să devină *sui iuris*⁹⁶, acțiunea va fi chiar cu el, direct, iar urmărirea noxală se stinge. Se poate întîmpla însă și invers, anume ca o acțiune directă să devină noxală; în adevăr, dacă un *pater familias* a comis un prejudiciu și apoi acesta ți s-a dat ție în adrogațiune sau a devenit sclavul tău — se va întîmpla și aici ce am spus în primul comentariu că se întîmplă în unele cazuri ca o acțiune, care înainte ar fi fost directă, începe acum să fie noxală cu tine.

78. În schimb, dacă fiul aduce vreo pagubă tatălui — sau sclavul, stăpînului — nu rezultă de aici nici o acțiune, căci între mine și acela care se află sub *potestas a mea* nu se poate în nici un caz naște o obligație. De aici, urmarea că, dacă vinovatul a trecut sub *potestas a altuia* sau a început să devină *sui iuris*, el nu poate evita acțiunea pornită nici împotriva lui și nici cu acela sub a cărui *potestas* se găsește acum. De aici, întrebarea: dacă sclavul sau fiul altuia mi-au pricinuit o pagubă, iar după aceea ei au trecut sub *potestas a mea*, acțiunea se va stinge oare, sau numai se suspendă? Maeștrii noștri spun că se stinge, fiindcă a fost aplicată la un caz în care nu s-ar fi putut naște o acțiune și, pentru acest motiv, chiar dacă ei ar ieși de sub *potestas a mea*, eu încă nu-i pot urmări în justiție. Autorii școlii adverse socotesc că acțiunea se suspendă atîta timp cît aceia se află sub *potestas a mea*, deoarece eu nu pot acționa cu mine însumi; în schimb, imediat ce vor fi ieșit de sub *potestas a mea*, acțiunea reinvie.

79. Cînd însă, în urma unei acțiuni noxale, un *filius familias* este dat în *mancipium*, autorii școlii adverse socot că el trebuie dat de trei ori în *mancipium*, sub cuvînt că în Legea celor XII Table s-a prevăzut ca un *filius familias* să nu iasă de sub *potestas a tatălui* altfel decît dacă a fost mancipat de trei ori. Sabinus și Cassius, precum și ceilalți maeștri ai școlii noastre, au socotit însă că este de ajuns o singură mancipațiune, căci cele trei mancipațiuni ale Legii celor XII Table se referă numai la mancipațiunile benevole.

80. <Discuția aceasta a fost> astfel, <în legătură cu prejudiciile aduse*> de persoanele care se află sub *potestas*, fie prin contractele, fie prin delictele lor; cît privește însă persoanele care se află sub *manus* sau în *mancipium*, regula este așa, se spune, ca, atunci cînd se poartă un proces în legătură cu un <contr**>act al lor, bunurile care ar fi să devină ale

* *Controversia sit iniuria* — Huschke—Kübler (*inomisia esset* — V; *Controversia sit* — Textes ?).

** *contr(actu)* — Krüger.

⁹⁶ Despre *servus manumissus*, clasicii nu spun că devine *sui iuris*. Denumirea *sui iuris* se potrivește pentru fiul eliberat de sub *patria potestas*. În textul de mai sus G. menționase numai pe fiu; dar pentru că *actio directa* se putea îndrepta și contra sclavului manumis, adnotatorul a adăugat și pe *servusue* (§ 77). Este aici un exemplu de glosemă de completare (Solazzi, *Spigolature gajane*, p. 270).

lor, să fie vindute, [ca și cum] ele nu ar fi supuse puterii cuiva, afară numai dacă nu ar fi apărate pentru tot, de cel sub puterea căruia se află. Cînd însă te afli în proces cu unii a căror *capitis deminutio* este socotită pentru moment ca și cum nu ar fi avut loc, atunci procesul se poartă cu aceștia, în fața unei instanțe investită cu putere (*imperio continens*)⁹⁷; <iar dacă, împotriva unei asemenea acțiuni nu vine cineva să se apere, acțiunea va trece contra soției lui, cît timp aceasta este sub *manus*, căci încuviințarea tutorelui de data aceasta nu mai este necesară... *).

81. Ce urmează de aici? Urmează, cum am mai spus, că, <chiar dacă **> nu ar fi permis să i se dea cuiva sclavi morți, totuși cel care ar preda pe unul mort de moarte naturală va fi eliberat în mod echitabil.

[Reprezentarea în justiție]

82. Trebuie să menționăm că astăzi noi putem acționa în justiție fie în numele nostru, fie în numele altuia⁹⁸, de pildă, în calitate de *cognitor*, *procurator*, tutore, curator, pe cînd odinioară, cînd erau în uz legisacțiunile, nu se putea acționa în numele altuia decît în anumite cazuri⁹⁹.

* 1 pagină (p. 219 = 24 de rînduri) ilizibilă: *si aduersus eam actionem non defendantur etiam cum ipsa muliere, dum in manu est, agi potest, quia tum tutoris auctoritas necessaria non est* ... — Huschke, după Ulp. (II, 27). Restul paginii, considerat că discută despre *actio de pauperie* (restituire Kübler—Blzouklides, după G. Aug., 81—87, nereținută).

** *etiamsi* — David—Nelson.

⁹⁷ *Iudicium imperio continens* era instanța a cărei competență, de maximum un an, deriva din *imperium* al magistratului investit, care-i trimitea formulele (M. Nicolau, Rev. de Philol., 1935, p. 252 și urm.).

Acțiunile îndreptate contra lui *filius* — *tam ex contractibus quam ex maleficiis* — constituie, după G., indiciul că *filius familias* și *mulier* aveau propria lor capacitate juridică. G. e mai insistent într-un citat păstrat în D, 44, 7, 39 pr.

Deși îngrădirea vechii puteri absolute a lui *pater familias* nu diminuase, totuși, datorită evoluției dreptului de proprietate, ușoarelor prefaceri și întrepătrunderilor lui *ius gentium*, formal era de așteptat ca în sec. II e. n. să se fi ajuns la ceea ce spune G. mai sus. Despre clișeu în *potestate manu mancipioe*: sup. III, n. 99.

⁹⁸ Extinderea teritorială a statului, înmulțirea operațiilor comerciale, schimburile, tranzațiile etc. au făcut ca romanii să migreze, să absenteze sau ca, la Roma, să vină străini. Prezența părților în instanță devenea astfel dificilă pentru a conduce ele înseși procesul. Formulele pretoriene au făcut ca procedura să fie accesibilă unui cerc mai larg, tuturor, iar reprezentarea în justiție a părții absente să fie posibilă (Chiovenda, *Le spese del processo civ. rom.*, BIDR, 1848, p. 275—288).

⁹⁹ Acele „anumite cazuri” de reprezentare excepțională la care face vagă aluzie G. aici, dar a căror listă o aflăm în Inst. (4. 10), luată de pe un exemplar a cărui amputare este trădată prin cuvintele unui librar (*praeterquam certis causis*), care conchid un capitol interesant la care se presupune că se referă G., erau: a) acțiunile populare (*pro populo*), importante nu numai din punctul de vedere al dreptului public dar chiar al dreptului privat însuși; astfel de acțiuni, izvorite din legăturile de rudenie gentilică sau, mai larg, din comunitatea de interese a tuturor cetățenilor și-au avut aplicarea chiar din primele timpuri (v. amănunte în EDI, IV, p. 861 și urm.); b) procesele de libertate (*causa liberalis*), ce aveau loc cînd cineva se înfățișa și pleda (*adsertor libertatis*) pentru unul care trecea drept sclav (G. Ciulei, *Liber homo bona fide seruiens*; în sprijin: Noailles, *Nexum*, p. 234—240). Pentru un asemenea om, despre care nu se știa sigur dacă este liber sau sclav, neputînd singur să susțină acțiunea prin care să se verifice că n-a fost niciodată sclav, că n-a fost vîndut la tîrg sau că n-a comis niciodată o faptă care să-l pună în stare de sclavie și că deci e cetățean liber, putea pleda orice om liber.

83. *Cognitorul* vine să se substituie în proces, cu anumiți termeni, roștiți de față cu adversarul. În adevăr, reclamantul investeste pe *cognitorul* său, așa : „*Pentru că eu pretind de la tine, să zicem, un fond, îți dau pentru judecarea acestei chestiuni pe Lucius Titius, ca cognitor*” ; iar adversarul, astfel : „*Intrucât tu pretinzi de la mine un fond, îți dau cognitor în acest litigiu pe Publius Maevius*”. Reclamantul însă poate spune și așa : „*Pentru că eu vreau să mă judec cu tine, îți dau, în vederea acestui lucru, un cognitor*” ; iar adversarul, așa : „*Intrucât tu vrei să te judeci cu mine, îți dau în acest scop un cognitor*”. Nu interesează dacă *cognitorul* dat este de față sau absent ; dar dacă a fost dat în absență, el va deveni *cognitor* numai după ce va fi luat cunoștință și va fi acceptat ¹⁰⁰ oficiul de *cognitor*.

84. *Procuratorul*, în schimb, se substituie în proces fără termeni speciali, ci numai printr-un simplu mandat, chiar și fără prezența și știința adversarului. Ba sint unii care socotesc chiar că poate fi considerat *procurator* și unul căruia nu i s-a dat mandat, numai să se ocupe cu bună-credință de treburile altuia și să dea asigurări că cele rinduite de el vor fi ratificate pe urmă de titular ; cu toate că și cel căruia i s-a dat mandat trebuie să dea mai totdeauna garanție, pe motiv că, de multe ori, la începutul procesului, mandatul rămîne în umbră, și numai mai târziu se dă pe față înaintea judecătorului ¹⁰¹.

85. Felul în care sint instituți *tutorii* și *curatorii* l-am explicat în comentariul prim.

86. Acela care acționează în numele altuia prezintă, în adevăr, pretențiile pe numele titularului, dar condamnarea o trece pe numele său. Așa de pildă, dacă *Lucius Titius* reclamă ceva în numele lui *Publius Maevius*, formula este redactată astfel : „*Dacă se va constata că Numerius Negidius trebuie să-i dea lui Publius Maevius 10 000 de sesterți, judecătorule,*

¹⁰⁰ *Cognouerit* are drept obiect gramatical pe *officium cognitoris* sau nu are nici unul. În primul caz, exprimarea este anevoioasă, *cognitorul* fiind obligat să cunoască denumirea juridică a sarcinii, iar nu, concret, sarcina însăși; dacă verbul nu ar avea obiect gramatical, fraza ar fi incompletă. E mult mai probabil însă că *cognouerit* exprimă o idee inutilă pe lângă *susceperit*, căci nu se poate asuma o sarcină dacă nu ai cunoștință de numele acelei sarcini. Este deci glosema unui pedant, căruia i s-a părut necesar să remarce că absentul află mai întâi că a fost numit *cognitor*, și numai după aceea decide dacă să accepte sarcina.

De remarcat folosirea intenționată a celor două conjuncții *quod* și *quia* — pe care le găsim în toate patru formule de la *cognitoris datio*; în cele două formule în care e vorba de *cognitorul* reclamatului, se întrebuințează o conjuncție; în următoarele, altă conjuncție; evident că o oarecare deosebire de nuanță există între ele.

¹⁰¹ Consecința deosebirii între *cognitor* și *procurator* apare cînd e vorba de efectele actelor lor, astfel:

A. Cînd *dominus litis* este pîrit, iar în locul lui apare în instanță, ca reprezentant, un *cognitor*, reclamantul care ar cîștiga procesul, ca să evite pericolul neratificării de către *dominus* a ceea ce s-a hotărît în lipsa lui, îi cerea să aducă o garanție (*cautio iudicatum solui*) că se va plăti lucrul judecat.

B. Cînd cel reprezentat este reclamantul, trebuie făcută distincția între *cognitor* și *procurator*: a) dacă, fie reclamantul, fie pîritul erau reprezentați prin *cognitor*, nu exista nici un pericol în cazul că unul sau altul ar fi cîștigat procesul, căci este ca și cînd s-ar fi prezentat ei înșiși; b) dimpotrivă, atunci cînd în locul reclamantului se prezintă un *procurator*, numit fără cuvinte solemne, atunci i se cerea acestuia să depună o *cautio de rato*, adică o garanție că va aduce ratificarea reclamantului (*dominus litis*) la acțiunea pornită de el: *caueat ratam rem dominum habiturum*.

condamnă-l pe Numerius Negidius să-i dea lui Lucius Titius cei 10 000 de sesterți, iar dacă nu se constată, absolvă-l". Dacă procedează cu o acțiune reală, în *intentio*, el pretinde „că, după dreptul *quiritar*, lucrul este al lui Publius Maevius", dar condamnarea o trece pe seama sa ¹⁰².

87. Dacă de partea adversarului intervine altul și acțiunea se leagă cu acesta, în *intentio* se va pretinde „că titularul trebuie să dea", iar condamnarea se trece asupra persoanei care a acceptat formula ¹⁰³. Cînd însă acțiunea ce se poartă este reală, în *intentio* nu se mai menționează nimic despre persoana celui cu care se poartă procesul, ci, indiferent dacă intervine cineva în proces în numele său sau în numele altuia, se pretinde numai atît „că bunul este al reclamantului".

[Garanțiile procedurale]

88. Să vedem acum în care cazuri pîritul sau reclamantul sînt siliți să dea garanție (*satisdatio*).

89. Dacă, să zicem, eu port proces cu tine într-o acțiune reală, tu trebuie să-mi dai o garanție; s-a găsit că este în adevăr just ca tu, căruia ți se conde posesiunea interimară asupra unui bun care este îndoielnic dacă ți se cuvine sau nu, să mă asiguri printr-o garanție ca — atunci cînd, fiind învins, sau mi-ai restitui nici obiectul însuși și nici nu ai suporta contravaloarea — să am posibilitatea să te acționez în judecată, fie pe tine, fie pe garanții tăi (*sponsores*).

90. Cu atît mai mult va trebui să-mi dai o garanție cînd ai acceptat să figurezi într-un proces în numele altuia ¹⁰⁴.

91. Cum, dealtfel, acțiunea reală are un dublu aspect ¹⁰⁵ (întrucît ea se exercită fie prin *formula petitoria*, fie prin *sponsio*), urmarea este că,

¹⁰² O formulă identică cu cea *Rutiliana*? Dacă da, atunci în acest capitol G. procedează, stilistic, invers de cum spusese la formula *Rutiliana* (sup. §, 35) a lui *bonorum emptor*. Astfel — pe cînd la începutul acestui § spune: *qui ... alieno nomine agit, intentionem quidem ex persona domini sumit, condemnationem autem in suam personam conuertit*, și după aceea redă cuvînt cu cuvînt formula în întreaga sa întindere — în § 35, din contra, nu mai reproducuse formula acțiunii *Rutiliana*, știind că o va da aici (aceluia *qui alieno agit*), fiind convins că între cele două formule nu există deosebire (Solazzi, *Spigolature gaiane*, p. 265).

¹⁰³ Efectele sentinței priveau deci, la romani, numai pe cei care se înfățișau în numele altuia, spre deosebire de ceea ce se petrece astăzi, cînd avocatul sau procuratorul sînt numai instrumente juridice care, odată judecat procesul, dispar ca și cum nu ar fi fost niciodată, ca să apară în locul lor cel care a fost reprezentat, — efectele sentinței privindu-l pe acesta.

¹⁰⁴ Garanția procedurală cerută unui *defensor absentis* trebuia prestată înainte de *litis contestatio* și numai după aceea se putea vorbi de *accipere iudicium*. Excepții au fost admise numai cînd survenea o *iusta causa*, apreciată de pretor (*causa cognita*). Printre *iustae causae*, Labeo admitea cazul cînd absentul era falit (*desiit reus soluendo esse*) și cînd creditorii *bona absentis possideri coeperint*.

¹⁰⁵ Nu se înțelege pentru ce nu *triplez*, ci *duplex* (prin omiterea *a. per sacramentum*). Formula *petitoria*, pe al cărei model nu-l aflăm de la G. (în schimb de la Cic., *In Verrem*, II, 12), oferea, în raport de celelalte două acțiuni reale, avantajul simplității și al operativității, căci: *a)* se renunța la *sponsio*, pe a cărei procedură a făcut-o să cadă în desuetudine (Petit, *Traité*, Paris, 1925, p. 687); *b)* se obținea, fără formalități prealabile, lucrul al cărui proprietar reclamantul se pretinde că este (*actor intendit rem suam esse*, — inf., § 92); *c)* mărea puterea judecătoreului, întrucît sentința mergea pînă la ultimele consecințe — restituirea sau suma echivalentă.

atunci cînd se acționează prin formula *petitoria*, are loc acea stipulație (de garanție) care poartă numele de *iudicatum solui*; iar dacă se procedează prin *sponsio*, atunci aceea se cheamă *pro praede litis et uindiciarum*¹⁰⁶.

92. Formula *petitoria* este aceea prin care reclamantul pretinde că un bun este al său.

93. Prin *sponsio* procedăm însă în următorul mod: invităm pe adversar la un angajament solemn de felul acestuia: „*Dacă sclavul pentru care se poartă procesul este al meu după dreptul quirifților, promiți să dai o sumă de 25 sesterți?*” Indicăm după aceea formula prin care pretendem că trebuie să ni se dea suma promisă; prin formula aceasta, învingem pînă la urmă, dacă vom dovedi că bunul este al nostru.

94. Această sumă a sponsiunii nu este totuși exigibilă, pentru că nu are un caracter penal, ci prejudicial¹⁰⁷, și pentru acest singur motiv s-a ajuns ca prin ea să se poată judeca cineva în materie reală; tot de aici vine și faptul că cel cu care se poartă procesul nu mai restipulează. Pentru aceea ea a și fost numită *stipulatio pro praede litis et uindiciarum*¹⁰⁸, intrucît ea a succedat în locul garanțiilor¹⁰⁹, (care*) odinioară, cînd existau legisacțiunile, se dădeau de către posesor reclamantului, drept garanție atît pentru proces, cît și pentru obiectul revendicării, adică atît pentru valoarea reală a obiectului, cît și pentru valoarea fructelor civile ce se datorau reclamantului de către posesor.

* (*q*)ui — Krüger (*quod* — David—Nelson, Textes⁷; *quia* — Kübler).

¹⁰⁶ În prima parte a textului G. explică stipulația *pro praede litis et uindiciarum*, pe care o contractează litiganții cu prilejul unei acțiuni reale *per sponsionem*; de această primă parte este înlim legată a doua (inf., § 93), redată sumar prin formula acestei stipulațiunii speciale, fără date multe și complexe, deși *causa* acestei stipulațiuni, G. va arăta clar că este *summa sponsionis* (inf., § 94).

Procedura aceasta care, sub forma unui *sacramentum in personam* rezolvă un litigiu relativ la un drept real, a fost inventată de practicieni, ca fiind mai simplă și ieftină.

¹⁰⁷ *Sponsio praeiudicialis*, act aparent, intrucît suma rămășagului nu trebuia plătită în realitate, dar nici nu trebuia spus ceva despre aceasta, fiindcă stipulația și judecata vorbeau ca despre o singură obligație de plată. Cuvintele *non tamen haec summa sponsionis exigitur* arată procedeul juridic al actului aparent.

¹⁰⁸ Stipulațiunea *pro praede litis uindiciarum* aducea procedurii vechi o importanță simplificare la procesele în revendicare prin *sacramentum*. Pînă la tranșarea litigiului, magistratul, atribuind vremelnic obiectul unuia din litiganți, îi cerea acestuia garanți (*praedes litis uindiciarum*), care să asigure că, dacă se va pierde procesul, vor restitui ei pe sclavul în cauză celui care va câștiga. Se ajungea în acest fel ca obligația și debitul să fie trecute direct asupra garanților, iar aceștia să devină responsabili fără debit.

Odată depășită această primă fază din istoria obligațiunii, garanții (*praedes*) au fost înlocuiți prin debitorul însuși, silit de creditor să facă, el, o stipulație în locul garanților (*pro praede litis uindiciarum*). Se ajungea astfel ca obligația accesorie și debitul principal să se întilnească cumulativ asupra unuia și aceleiași persoane, în procesele reale; aceasta vrea să arate G. în acest §.

¹⁰⁹ Clișeu *quia stipulatio in locum praedium successit* abate cuvîntul *successio* de la sensul normal de subrogare, a unei persoane în dreptul alteia (*in ius successio*), la obiecte, fără să se întrevadă nici o legătură între o primă persoană care deține un drept și alta, care îi urmează.

Allte izvoare, din care citeva contemporane lui G., oferă exemple de acest fel (excegeza lor, la C. Longo, *L'origine della successione particolare, nelle fonti di dir. rom.*, BIDR, 1902., p. 127—202).

95. Dealtfel, cînd un proces se poartă în fața centumvirilor, noi pretindem suma promisă nu prin formulă, ci printr-o legisacțiune, căci provocînd pe pirit la un *sacramentum* (de 100 de sesterți*), urmează ca și această promisiune, pentru suma de 125 de sesterți¹¹⁰, să fie făcută, ca de obicei, în virtutea legii Creperia¹¹¹.

96. În schimb, dacă cel care intentează o acțiune reală acționează în numele lui, nu mai dă garanție.

97. Dar nici dacă acționează prin cognitor, încă nu i se pretinde o garanție, nici aceluia, și nici titularului, căci de vreme ce cognitorul se substituie titularului în termeni precizi și oarecum solemni¹¹², este socotit pe bună dreptate că ține locul aceluia.

98. În schimb, dacă cel care acționează este un procurator, atunci i se impune acestuia să dea o garanție că titularul procesului va ratifica hotărîrea din proces; în adevăr, aici există pericolul ca nu cumva titularul să reia din nou procesul, pericol care dispăre însă, cînd acțiunea a fost introdusă prin cognitor, căci cine a acționat prin cognitor în legătură cu un bun nu mai are dreptul să pornească, pentru același bun, altă acțiune, decît aceea pe care el însuși ar fi intentat-o.

99. Termenii edictului prevăd că tutorii și curatorii trebuie să dea o garanție în același mod în care fac și procuratorii, dar de multe ori ei sînt scutiți de garanție.

100. Astfel stau lucrurile cînd e vorba de o acțiune reală; cînd însă este vorba de o acțiune personală, dacă ne întrebăm în ce cazuri trebuie dată o garanție din partea reclamantului, vom repeta aceleași observații pe care le-am expus la acțiunile în materie reală.

101. Dacă însă de partea celui cu care se poartă procesul intervine altul, care îl reprezintă, atunci, în orice caz acesta trebuie să dea garanție, căci nimeni nu este socotit a fi temeinic apărător al treburilor altuia, fără o garanție. Cînd procesul se judecă prin cognitor, atunci este obligat titularul să dea garanția; iar cînd procesul se poartă prin procurator, procuratorul însuși. Același regim juridic este aplicabil și cînd e vorba de tutore sau de curator.

102. Chiar dacă cineva apare în instanță în numele său propriu, într-o acțiune *in personam*, încă este obiceiul ca, în anumite situații¹¹³,

* C. ... *nummorum* — Reinach.

¹¹⁰ S-ar putea ca cei 100 de sesterți să reprezinte pariul, suma *sacramentului*, iar cei 25, pariul sponsiunii (sup., § 31).

¹¹¹ Legea Creperia (dacă nu-i punem la îndoială numele — Berger, REPW), menționată de G. și necunoscută din alte izvoare, a introdus, pentru procesele în fața centumvirilor, o *sponsio* specială de 125 sesterți. Competența centumvirilor fiind exclusivă în procesele de moștenire, înseamnă că acea *sponsio* nu era legată de valoarea obiectului (Bozza, *Sulla competenza dei centumviri*, RHD, 1931, p. 147).

¹¹² Cuvintele *quasi solemnibus* sînt superflue, deoarece acele *certis uerbis* (cf. și sup., § 83), prin care se substituie un *cognitor*, nu erau oare solemne? Atunci, sau este un joc de cuvinte sau o glosemă fără rost (Solazzi, *Spigolature gaiane*, 271).

¹¹³ Printre acele *certis ex causis*, G. nu menționează cazul aceluia care compare în instanță *in nomine proprio*, dar ca apărător nu al propriilor sale interese, ci ca un binevoitor:

pe care le indică pretorul, să dea o garanție, temeiul acestor garanții fiind dublu; în adevăr, garanția se dă fie din cauza naturii acțiunii, fie din cauza persoanei, pe motiv că ar fi insolvabilă; din cauza felului acțiunii, de pildă în materie de lucru judecat (*actio iudicati*) sau pentru plata cheltuielilor (*actio depensi*), ori în legătură cu moravurile femeii măritate (*mores mulieris*); din cauza persoanei, când, de pildă, se poartă proces cu unul care a dat faliment și ale cărui bunuri sînt în posesia creditorilor sau sînt scoase în vânzare de către aceștia sau cînd procesul se poartă cu un moștenitor, pe care pretorul l-a socotit suspect.

[Competența instanțelor]

103. Toate instanțele își au competența fie prin lege, fie de la un magistrat, în limitele puterii (*imperium*).

104. Instanțele cu competență legală sînt acelea care, în incinta Romei sau pe o rază de o milă în împrejurimile Romei, sînt încuviințate să judece, cu un singur judecător, procesele dintre toți cetățenii romani; iar acestea, conform legii Iulia *iudiciaria*, dacă nu au fost judecate în timp de un an și șase luni, se perimă. Aceasta întrucît, cum se zice în mod curent, un proces, conform legii Iulia, după un an și șase luni, moare ¹¹⁴.

apărător al fiului sau sclavului altuia, pasibili de abandonul noxal pentru cine știe ce delict, deci într-o *libera defensio rei alienae*.

Chestiunea acestui *liber defensor*, reluată de romaniști, a fost într-un fel rezolvată (Pugliese, *Obligazione și Appunti*, în: *Studi Carnelutti*, 1975, p. 154 și urm.; De Visscher, *Il sistema rom. della nossalità*, loc. cit.), în sensul că, între cel care apără nesilit și altul care are obligația să facă aceasta, este o deosebire: primul poate oferi compoziția, iar celălalt numai acceptînd acțiunea noxală; altminteri, sau obligația noxală ar fi un mit (sup., § 81) sau acea libertate de apărare nu-i decît o aparență.

Efortul autorilor pentru a descoperi, în situația lui *pater* sau *dominus*, un fundament obligatoriu pentru acțiunea noxală se oprește aici, combătînd energic opinia după care facultatea terților de a compărea într-o acțiune noxală ar fi fost fără limită.

Intervenția terților în acțiunea noxală prezenta pentru victimă avantaje; dar chiar pentru terț însuși, căci, intervenind aparent benevol și gratuit (*alieno nomine*), terțul atrăgea asupra persoanei vinovate.

¹¹⁴ Supravegherea nedepășirii termenelor o avea pretorul, care, pentru a preveni tărgănarea judecății, fixa termene scurte. Dacă totuși acelea erau depășite din vina judecătorului, atunci acesta era suspect ca fiind interesat în proces (*iudex qui litem suam fecit*).

În acest § 104, care trebuie neapărat asociat cu I, 184 și cu IV, 34 și 109—111, și chiar cu IV, 17^a, noi ar fi trebuit să găsim definiția clară a lui *iudicia legitima*; era singura ocazie pentru G. de a prezenta întreaga teorie în legătură cu acestea; lipsind, încă un prilej de îndoicli. Lenel (ZS, 1927, p. 31) scuză punctele obscure de aici pentru rațiuni de fond, precum și din sensul echivoc al lui *legitimum* (astfel, în § 109 numește *iudicia legitima* pe cele bazate pe *ius legitimum*, din § 111). Cum cu această unică afirmație, nu putem spune că am aflat multe de la G., romaniștii au încercat să restabilească originea distincției între cele două *iudicia*, deci formarea istorică a conceptelor (v. Bonifacio, în: *Studi Arangio-Ruiz*, II, p. 207—232). Reținem că *iudicium legitimum* era instanța care, la Romă sau la cel mult o milă în jurul Romei, judeca procesele dintre cetățenii romani, judecător fiind un cetățean roman. Celelalte instanțe se numeau *iudicium imperio continens* (§ 105). Deosebirea între ele era mare, nu numai privitor la termenul de judecată (care la *i. legitima* era de 18 luni, iar la celelalte de maximum un an, adică limitat la durata magistraturii celui care investise pe judecător), dar mai ales prin aceea că sentința acestuia se baza nu pe normele legale, ci pe recomandările făcute lui de magistratul care-i delegase puterea (*imperium*).

105. Sînt investite cu putere instanțele recuperatorii, precum și cele care sînt admise să judece cu un singur judecător, cînd fie acesta, fie una din părți, este peregrin; <în aceeași*> situație se află toate instanțele care judecă, la mai mult de o milă în afara Romei, atît pricinile dintre cetățenii romani, cit și cele dintre peregrini. De aceea se și zice că sînt instanțe „investite cu putere”, fiindcă competența lor ține atîta timp cît deține puterea cel care le-a investit¹¹⁵.

106. Dacă un proces, fie în materie reală (*in rem*), fie în materie contractuală (*in personam*), s-a dezbătut în fața unei instanțe investite cu putere, fie după o formulă care a fost redactată *in factum*, fie după una a cărei *intentio* a fost redactată *in ius*, nimic nu va putea opri ca, ulterior, să se revină în deplin drept, asupra aceleiași chestiuni, cu încă o acțiune; și tocmai de aceea este necesară *exceptio rei iudicatae uel in iudicium deductae*.

107. În schimb, dacă în fața unei instanțe legale a fost adusă o acțiune personală, cu acel fel de formulă a cărei *intentio* a fost redactată *in ius*, nu se mai poate acționa, în deplin drept, după aceea, referitor la același lucru și, pentru acest motiv, excepțiunea este neavenită; iar dacă s-a acționat cu o acțiune reală sau cu una *in factum*, după aceea acțiunea va putea fi reinnoită în deplin drept, și tocmai pentru acest motiv (la eventuala ei reluare), va fi absolut necesară *exceptio rei iudicatae uel in iudicium deductae*¹¹⁶.

* *eadem* — Textes⁷ (*ea* — V).

¹¹⁵ *Imperium*: termen tehnic, a cărui accepțiune e vastă și imprecisă, implică ideea de autoritate; iar în limbaj juridic, un drept de comandament legitim; aici, apare cu un plus de sens: durata timpului în care se exercită acea autoritate suverană. Între *imperium* și *potestas*, la Roma, nu exista confuzie; *imperium* era puterea executivă, ca ansamblu al puterilor delegate de popor; iar *potestas*, puterea administrativă (G. Konstandaky, *Essai sur la notion d'autorité à Rome*, R. cl., 1941—1943, p. 64—82).

Formula acțiunilor *imperio continentia* indica judecătorilor sau recuperatorilor (romani sau peregrini), limitele atribuțiilor (v. M. Jacotă, *Conflictul de legi în Imperiul rom.*, cu referire la III, 120, și la acest §. A se confrunța cu G. Aug., IV, 102 (Paoll, *Ius legitimum*, în: Mél. Brühl, p. 212)).

¹¹⁶ În III, 180, G. discutase rolul litiscontestației în soarta unui proces; acum (în IV, 107—108) revine cu amănunte asupra felului cum, unde și de ce, precum și dacă pretutindenți acest act de procedură avea rol extinctiv.

Cum aceste §§ au neclarități, iar textele ulterioare informații incomplete, s-au încercat explicații (Andreev, *L'effet extinctif de la l. c.*, loc. cit.).

Pretorul, folosind ficțiuni, a tratat multe fapte ca atrăgînd acțiuni civile, supuse efectului extinctiv al *l. c.*; totuși, pentru a împiedica reluarea acțiunilor *in factum*, trebuia invocată nu *l. c.*, ci excepțiunea *rei iudicatae uel in iudicium deductae*, adică sentința dată sau în așteptare; așa că, la acțiunile *in factum*, *l. c.*: nu avea un efect extinctiv, spune G. (sup., § 107) cînd le asimilează cu acțiunile reale.

În adevăr, acest fel de acțiuni nu se epuizează, ca cele personale, în faza *in iure*, deoarece formulele lor nu conțin expunerea vreunui drept; reclamantul nu invocă un drept de care să se prevaleze ci numai fapte, care pot fi discutate la infinit și care se cer stabilite; căci ceea ce s-a făcut nu mai poate fi desfăcut (*quod factum est infectum fieri non potest*) — (G. Aug., IV, 111—112).

Explicația, binevenită, e totuși insuficientă, căci alegația unui fapt ca și aceea a unui drept, pot constitui izvorul unei acțiuni utile, chiar fără ajutorul ficțiunii. Evident că posibilitatea (juridică) de a deduce în justiție simplele fapte derivă din concedarea de către pretor a unei acțiuni (*iudicium dabo*); dar acest *iudicium*, odată concedat, nimic nu-l mai

108. Pe vremuri, sub procedura legisacțiunilor, altul era sistemul, căci, o dată un bun dedus în justiție, nu se mai putea acționa din nou asupra aceluiași, căci de folosirea excepțiilor în nici un caz nu putea fi vorba în acele timpuri, precum astăzi¹¹⁷.

109. Dealtfel, o instanță poate interveni în virtutea unei legi, și totuși să nu fie legală; și invers, să intervină nu în baza unei legi și totuși să fie legală¹¹⁸. În adevăr, dacă cineva ar intenta în provincii o acțiune, să zicem, în baza legilor Aquilia sau Ollinia¹¹⁹ sau Furia, aceea va fi judecată de o instanță investită cu putere; și aceeași regulă se aplică și când acționăm la Roma, în fața recuperatorilor sau în fața unui singur judecător, în cauză aflindu-se persoana unui pelerin; și invers, va fi legală instanța care, la Roma, judecă cu un singur judecător, procesele între toți cetățenii romani, dacă, bineînțeles, le-a fost acordată pentru aceea pricină o acțiune prin edictul pretorului.

împiedica să-și urmeze cursul (afară numai dacă tot pretorul îi punea limită, spune G., prin cele două excepțiuni, mai sus arătate).

Dar, în procedura *per sponsionem*, mai tirzie, despre care vorbise G. (IV, 93—95), se putea oare vorbi de consecințele extinctive la care conduce *l.c.*?

Cum prin acea procedură se știe că se tranșau — în prealabil și chestiuni de posesie, cu ajutorul interdicțiilor posesorii, obiectul diferendului fiind deci numai un drept real, urmează că *l.c.*: nu putea stinge stăpînirea pur juridică, indiferent de puterea de fapt interimară asupra obiectului. Cînd însă obiectul procesului nu mai era un drept real, ci o obligație, născută prin contractul *sponsio* (sup., § 93), iar diferendul asupra proprietății se tranșau în chip indirect, urmează că nici aici nu mai era posibilă o a doua reluare, dar de data aceasta datorită nu sus-arătatelor excepțiuni, ci efectului extincitiv al *l.c.*

În §§ 104—107, aflăm unul din interesele practice ale distincției dintre *iudicia legitima* și *iudicia imperio- continentia*; la primele, dreptul reclamantului și acțiunea care-l sancționa se sting *ipso iure* (*tollitur, consumitur*: III, 130 și IV, 131^a) prin *l.c.*, cînd acțiunea era *in personam* și *in ius*: la secunde, stingerea oricărui fel de acțiune (*in rem* și *in factum*) se făcea nu *ipso iure*, ci *ope exceptionis* (*rei iudicatae* *vel in iudicium deductae*).

Originea distincției e departe de a fi elucidată; lucrările recente, reinnoind concluziile lui Wlassak (loc. cit.), au înlesnit, în schimb, stabilirea distincției între cele două excepțiuni: *e.r.i.* și *e.i.i.d.*, ce par la G. una singură (V. Hanga și M. Jacotă, *Dr. rom.*, p. 93, n. 3). Asupra jocului și rostului fiecareia din cele 2 excepțiuni, v. May, *Man.*, 1927, p. 654—659.

¹¹⁷ Textul este celebru pentru istoria apariției excepțiilor în procedură. Se insistă mereu că *formula* a înlesnit suita excepțiilor, totul începînd de la l. Asbutla, care a inventat-o (sec. II i.e.n.). Procedura prin formulă n-a apărut chiar spontan (§ 30), ci ca rezultat al evoluției lente; urmează că același lucru s-ar putea spune și despre excepțiuni. Concluziile autorilor duc în această direcție, fiecare din ei invocînd alte texte (Wlassak, *Ursprung. u. Wirkung der röm. Einrede*, 1910, p. 119—121; Sell, *De exceptionum qui legis actionum tempore fuerit*, p. 33 și urm.; Düll, *op. cit.*, p. 184—216), toți invocînd în special § 133: *praescriptio pro reo... in speciem exceptionis*. Discuția va fi reluată, inf., n. 131.

¹¹⁸ *Legitimus* și *ex lege* au același înțeles pe care, la prima vedere, la începutul acestui §, s-ar părea că G. nu-l cunoștea; într-adevăr, cînd spune că un *iudicium* poate fi *ex lege*, fără a fi *legitimum* și invers, *legitimum* fără a fi *ex lege*, aceasta vrea să însemne că autorul trebuința cuvîntul *legitimum* în două din numeroasele lui accepțiuni (Wlassak, *Röm. Prozes- sges*, II, 1891, p. 374). Iar cînd, puțin mai jos (§ 111) va spune că, în anumite cazuri (ca cel al lui *bonorum possessor* și al celor care țin locul de moștenitori legitimi) există imitarii după *ius legitimum*, G. se va complica cu alte cazuri care tocmai că relevau dreptul pretorian și nu pe cel venit de la lege; alte cazuri: sup., § 34 (Paoli, *Ius legitimum*, p. 215—232).

¹¹⁹ *Lex Aquilia* — v. III, §. 210 și urm., IV 37; l. *Ollinia*, numai aici (nume corupt — Dubois, p. 473); l. *Publilia* (Huschke); l. *Furia* — cf. III, 121.

[Prescrierea acțiunilor]

110. E locul să amintim aici că acelor acțiuni, care vin de la lege sau de la senatusconsulte, pretorul în mod obișnuit le acordă valabilitatea perpetuă; iar celor care depind de propria lui jurisdicțiune, mai totdeauna le acordă valabilitatea numai pentru un an¹²⁰.

111. Citeodată totuși, <și pe acestea din urmă le admite, fără limită în timp¹²¹, evident cînd * > imită pe *ius legitimum*¹²². Atare acțiuni sînt cele pe care le exercită *bonorum possessores*, cum și alții care țin loc de moștenitori. La fel, și *actio furti manifesti* este acordată peren, cu toate că aceasta pornește din chiar jurisdicțiunea pretorului; și pe bună dreptate, fiindcă, în locul pedepsei capitale, a fost rîndită una pecuniară.

[Transmiterea acțiunilor]

112. Nu toate acțiunile pe care le avem contra cuiva, fie că ne revin după dreptul civil, fie că ne sînt acordate de pretor¹²³, trec sau obișnuiesc să fie trecute în aceeași măsură și contra moștenitorului.

* *et perpetuo eas dat, scilicet cum* — Mommsen.

¹²⁰ Prescrierea acțiunilor, destinată să dea stabilitate situațiilor juridice, nu a constituit o preocupare pentru *veteres*; începînd abia cu dreptul clasic s-au admis abateri pentru o mare parte a acțiunilor pretoriene (*praerogative*), restul celor civile rămîind mai departe imprescriptibile. Problema precizării acțiunilor care se prescriu și a celor care nu se prescriu, este discutată și azi. Cassius propunea un criteriu: perpetuitate pentru acțiunile *in rem*, anualitate pentru cele penale — și totuși, la ambele, cu excepții; dintre ele, citeva la G. (III, 121; IV, 111).

¹²¹ Sînt perene toate acțiunile *ficticii*, calchiate după modelul celor ce decurg de la lege sau senatusconsulte (sup., § 109).

¹²² Adjectivul *legitimum* lingă substantivul *ius* atrage atenția Intruelt — primul fiind un derivat de la *lex*, iar *ius* fondul ideal al lui *lex* — ar părea că, luate împreună, constituie un pleonasm. Reluările recente (Gaudemet, *Ius et leges*, Iura, 1950, p. 223—252; Kaser, *Allröm. ius*, p. 63—74; id., *Von Ursprung des röm. Rechtsgedankes*, p. 33) ale unei teorii mai vechi (Mitelis, *Röm. Privatr.*, p. 30—36) înfățișează toate raporturile posibile dintre *lex* și *ius* (paralelism, suprapunere totală, conflict). La început, *ius legitimum* reprezenta forma în care *ius* și *lex* erau intrunite și perfect conciliate în indiferent ce domeniu; cu timpul însă, terenul a fost limitat la dreptul succesoral (III, 34); așadar, ori de cîte ori textele îl vor semnala în alt domeniu, trebuie socotite în principiu interpolate. Mărturisind jena pe care o încercăm ori de cîte ori e să punem la îndoaială sau să renunțăm la ceva din textul G. I., credem că — cel puțin în ce privește II, 149 și IV acest §, referitoare la *i. l.* din materii din afara dreptului succesoral — trebuie exclusă îndoaiala autenticității; cu atît mai mult cu cît și sup., § 103, fuseseră făcute unele distincții în procedură. Aceste două §§ din urmă, nefigurînd în lista textelor citate din Wlassak, înseamnă că nu întîmplător a scăpat suspiciunii că n-ar fi genuin acest §, unde G. revine cu amănunte asupra celor două *iudicia*. Cum însă acesta nu poate fi depășit de cele ce-l precedă și care îl luminesc — și îndeosebi de § 109, cu care se leagă perfect — și cum socotim drept autentică expresia *ius legitimum* din § 103, s-ar cuveni s-o admitem și aici, unde se precizează abaterile de la regula prescrierii acțiunilor.

¹²³ *Actio datur a praetore* înseamnă „acțiunea se (acordă) de pretor”. Cum însă pretorul, pe teren judiciar, are două funcțiuni — una, edictală (de a redacta edictul) și alta jurisdicțională (de a judeca) — urmează că expresia *praetor dat actionem (iudicium)* se poate raporta și la una și la alta; deosebirea e dificilă, dar, pornindu-se de la observații de ordin gramatical, se pot face unele distincții (v. Brühl, *Prudent et préteur*, RHD, 1928, p. 122). Menționăm că un număr respectabil de texte dau cuvîntului *dare* sensul de „a permite”, „a autoriza” o acțiune, înscuvințată de un jurisconsult, într-o speță (Wlassak, *Die klassische Prozessformel*, 1924, p. 157). Expresțiile *competere actiones, dantur actiones*, care au același înțeles, îl mai au, pînă la urmă, și pe acela de „a i se da reclamantului cîștig de cauză”, deci se referă la rezultatul procesului, iar nu la procedura prin care se obține acel rezultat.

Există, în adevăr, o regulă de drept foarte precisă, după care acțiunile penale pentru infracțiuni nu trec și nici nu se obișnuiește să fie trecute contra moștenitorului; așa sînt, de pildă, acțiunile de furt, jaf prin violență, injurii și daune. În schimb, moștenitor(ilor) * (evident, ai reclamantului **) li se acordă acțiunile de acest fel și nici nu le pot fi refuzate, afară de *actio iniuriarum* sau vreo alta care va fi găsită că-i seamănă¹²⁴.

113. Cu toate acestea, de multe ori nu i se acordă moștenitorului — și la fel, nici contra lui — acțiunea rezultată fie chiar dintr-un contract. În adevăr, moștenitorul adstipulatorului nu are acțiune, iar moștenitorul sponsorului și al *fidepromissorului* nu este obligat¹²⁵.

[*Omnia iudicia absolutoria* (Toate judecățile tind spre absolvire)]

114. Rămîne să arătăm acum ce stă în puterea judecătorului să facă, dacă cel cu care te afli în proces vine — înainte de judecată, dar după acceptarea formulei — și dă satisfacție reclamantului; oare va trebui el să-l absolve sau cu atît mai mult să-l condamne, fiindcă la data acceptării formulei era în situația că trebuia condamnat?

Maeștrii noștri au socotit că trebuie să-l absolve, indiferent care ar fi felul litigiului, de aici chiar și vine adagiul, îndeobște cunoscut, rămas de la Sabinus și Cassius, că „toate judecățile tind spre absolvire”. <Autorii școlii adverse au făcut însă rezerve în legătură cu acțiunile de drept strict***> dar gîndesc la fel cînd e vorba de acțiunile de bună-credință, deoarece, în acțiunile de acest fel, puterea judecătorului este fără limită. La fel decid ei și în materie de acțiuni reale, motivînd că acest lucru este indicat <în chiar cuvintele formulei. Și, în fine, că pîritul trebuie condamnat numai dacă n-ar restitui bunul, conform arbitrajului judecătorului...****>. Există chiar și unele acțiuni personale, <în care> se cere <ca judecătorul să arbitreze asupra felului cum va trebui să procedeze pîritul față de reclamant, pentru a-i da satisfacție, fără a fi condamnat...*****>.

* (*heredi*)bus *eiusdem* ([*uidelicet actoris*]) — David—Nelson (notă) (*heredi contra quidem* — Krüger, după Iust. Inst.).

** Paranteza se află în V.

*** *diuersae uero scholae auctoribus de strictis contra placuit* — Huschke—Krüger.

**** 7 rînduri practice ilizibile: restituire, general admisă (Textes⁷), după Iust. Inst. (IV, 17, 2—3) (altfel, Bizoukides (II, 150), după care crează un § 114^a), iar apoi, după sens: (*quia*) *formulae uerbis (id ipsum exp) primatur. Ita demum reum condemnandum esse, nisi arbitratur iudicis rem restitueri ...* — Krüger.

***** 8 rînduri ilizibile: *ut arbitretur iudex quomodo reus satisfacere debeat actori quominus condemnetur ... (actum fuit)* — Textes⁷ (notă).

¹²⁴ G. notează că obligațiile născute din delict sînt netransmisibile la moștenitor, aceasta, bineînțeles, sub aspectul lor pasiv, adică acel al pedepsei. Și tot așa, nu va trece la moștenitor nici dreptul unui adstipulator (III, 114), căci acesta îndeplinea rolul de mandatar pe vremea cînd nu se crease încă mandatul; cînd era vorba de latura activă a oricărei obligații izvorîtă din delict, acestea trec la moștenitorii reclamantului.

¹²⁵ Din cele 106 texte din *Vocabularium iurisprudentiae romanae* (Guarneri Citati, Archiv. giur., 1925, p. 148), care vorbesc de *actionem denegare*, Brühl (*Denegatio actionis sous la procédure formulaire*, RHD, 1926, p. 457 și urm.) găsește că mai toate ilustrează cazuri de respingere a acțiunii chiar din faza *in iure* (cf. §§ 71 și 179).

[Excepțiunile]

115. Urmează să vorbim despre excepțiuni.

116. Excepțiunile au fost aduse pentru ocrotirea unora dintre cei cu care se poartă procese. Se întâmplă în adevăr de multe ori ca cineva să fie obligat după dreptul civil, dar este nedrept să fie condamnat de justiție¹²⁶.

<116^{a*}>. Astfel, dacă eu am stipulat de la tine restituirea unei sume de bani, ca și cum ți-aș fi dat-o cu împrumut, dar pe care în realitate nu ți-am înmănat-o, este de la sine înțeles că eu pot pretinde de la tine această sumă și că tu trebuie să o dai, fiindcă așa ești ținut prin stipulație. Dar, fiindcă ar fi nedrept totuși ca în această situație, tu să fii condamnat, s-a decis că poți să te aperi prin *exceptio doli mali*¹²⁷.

* Această subîmpărțire a §§lor 116 și 117, inexistentă în Apogr. (deci nici în David-Nelson), se găsește la ceilalți editori.

¹²⁶ Dacă nu am poseda astăzi multe date — aproape toate — în legătură cu excepțiunile din procedura romană, informația lui G. ar fi insuficientă. Felul propedeutic în care fuseseră explicate de el multe lucruri mai puțin importante contrastează cu cel în care prezintă excepțiunile; deși, după modul gradat în care le prezintă, se vede suficient tendința de a trezi interesul asupra faptului că multe dintre instituțiunile dreptului privat fuseseră duse cu un pas mai departe, tocmai datorită excepțiunilor din procedură care puneau frână formalismului arhaic, retrograd.

Nu se poate obiecta că teoria excepțiunilor nu era încă încheiată pe vremea lui G. și că de aceea autorul spunea numai ce știa (semnalarea cu un *placet* a excepțiunii de dol inf., § 116^b ar fi un indiciu); și nici că, fiind prea cunoscută cititorilor, alte explicații ar fi părut superflue, întrucât metoda inducției, folosită aici, arată că se adresa unora care abia se înălțau. În orice caz, ne-am fi așteptat să explice nu numai ce exista pe vremea lui, ci și etapele evoluției. Aceasta a obligat pe romanii să facă ei ceea ce nu făcuse G. S-a pornit, evident, la examinarea textelor. Din §§ 116 — 126 s-a văzut că *ius civile*, atent la forma actelor juridice, era indiferent față de fondul intențional al cocontractanților; de aici, un conflict cu *aequitas*, atunci când formele, deși îndeplinite, fuseseră săvârșite sub presiunea silinției sau amăgirii (Sanfilippo, SDHI, 1937, p. 105 și urm.).

Pentru curmarea acestui neajuns se impuneau chemate, la viața juridică, *voinea și interia părților*, adică stabilită o legătură, între forma actului juridic și *voinea reală a contractanților*. Psihologia din care a izvorit obligația, sinceritatea declarației solemne, rezervele, exprimate sau tacite, autonomia voinei, împrejurările care au premers convenției, atmosfera în care s-a născut ea, scopul probabil urmărit de părți, trebuiau ținute în seamă, alături de formalitățile impuse de *ius civile*. Practic, reacțiunea s-a înfăptuit prin excepțiunile procedurale și, în acest sens, profesează o întreagă literatură (Donatui, *Dal regime dei verba al regime della voluntas nei legati*, BIDR, 1925, p. 185—233; Riccobono, *Verba e voluntas*, în: *Mél. Cornil*, II, p. 348 și urm.; Sokolovski, *Zum Willensproblem im röm. R.*, în: *Mél. Cornil*, II, p. 430—431; Dulckett, *Voluntas u. fides im Vermächtnisr.*, în: *Festschr. Koschaker*, II, p. 314—352), precedată și pregătită de o alta, a unor romanii, nu de mai puțin prestigiu (Lenel, *Über Ursprung u. Wirkung der Exceptionen*, p. 56—59, § 6; id., *Der Ursprung der Exceptionen in der Aequitas: der Kampf der Aequitas gegen der rigor iuris*; Scialoja, *Responsabilità e volontà nei negozi giur.*, 1885; id., în: *Studi giur.*, I, p. 272 și urm.; H. Krüger, *Beiträge zur Lehre der exceptio doli*, Halle, 1892, 247 p.).

¹²⁷ Ca să illustreze utilitatea excepțiunilor, autorul alege *exceptio doli*; pe aceasta, ca fiind tipică, o aplică stipulației, forma de contract cea mai simplă. Deși, având caracter oneros, stipulația s-ar fi convenit să dea atenție cauzel juridice care o generase, totuși despre aceasta părțile contractante nu făceau nici o mențiune, fiind atente doar la *verba* care o constituiau și cu ele își justifică reclamantul pretenția.

Ignorarea considerentelor de fond lăsa în schimb porțițe inechităților, derivate din chiar actul constituției. Când stipulația era executată, i se acorda victimei o *condictio* pentru restituire, fondată pe ideea unei îmbogățiri nedrepte; iar ca să nu o execute, îi era de folos

<116^b *). Tot astfel, chiar dacă am convenit cu tine să nu-ți mai cer ceea ce-mi datorezi, eu pot totuși foarte bine pretinde de la tine că trebuie să-mi restitui bunul datorat, căci o obligație nu încetează prin simplu pact; dar s-a decis și aici că eu, care aș mai pretinde astfel, să pot fi respins prin *exceptio p a c t i c o n v e n t i*.

117. Dar excepțiunile își află locul și în acele acțiuni care nu sînt personale; așa ar fi, de pildă, cînd m-ai silit prin intimidare (*metus causa*) sau m-ai amăgit prin manopere viclene (*dolo malo*), ca să-ți dau în *mancipium* un bun oarecare; dacă totuși tu vii și-mi pretinzi acel bun, mi se acordă o excepțiune, prin care tu vei fi respins, dacă voi face dovada că ai procedat cu mine prin intimidare sau m-ai indus în eroare ¹²⁸.

<117^a *). Tot astfel, dacă ai cumpărat un fond în litigiu, de la unul despre care știai că nu este posesorul și apoi vii să-l ceri de la posesor, și se opune excepțiunea prin care vei fi în tot cazul respins.

118. Pe unele excepțiuni, pretorul le are propuse în edict ¹²⁹, pe altele le acordă el, după instruirea cauzei ¹³⁰. Toate acestea își trag obirșia fie din legi, fie din cele ce țin locul de legi, fie din jurisdicția pretorului.

119. În fond, toate excepțiunile constau dintr-o obiecțiune <pe care *) și-o opune acela cu care te afli în proces. În adevăr, dacă, să zicem, un pîrit vine și se plînge că reclamantul, prin faptul că-i pretinde acum, la întîmplare, o sumă pe care nu i-a numărat-o, procedează în chip dolosiv, excepțiunea este redactată astfel: „*Dacă în această cauză nu a fost comis*

* *quam* — David-Nelson, Textes⁷ (q' — V; quis — Goudsmit, Muirhead).

exceptio doli, cerînd justiției să cerceteze lipsa cauzei; aceasta, pînă la crearea sistemului *querela non numeratae pecuniae*, care împunea creditorului să facă el dovada cauzei stipulațiunii (lucru despre care G. nu vorbește, întrucît, pe vremea sa, sistemul *querelae* nu apăruse).

După aspect, stipulația și-a păstrat, deocamdată, caracterul de act abstract; dar din momentul în care, prin *exceptio doli*, s-a permis cercetarea mobilului care a cauzat-o ea a suferit schimbări.

¹²⁸ Sprînjînîl pe § 116^b, am putea socoti că excepțiunile duceau la neutralizarea acțiunilor, adică la absolvirea pîrlitului; textele unde *exceptio* apare ca subiect (§§ 117, 117^a, 119, 122) — ori ca obiect instrumental (II, 77, 78; IV, 126 etc.) al predicatelor *summoueri*, *repelli*, *excludi*, confirmă aceasta.

Alte texte, din contra, spun că *exceptio* nu evită condamnarea, ci numai o atenuază (Arangio-Ruiz. L'exceptio în *diminuzione della condannazione*, Modena, 1930).

¹²⁹ Pînă în tîrziu (sub Hadrian) cînd i s-a alăturat un asesor, jurist de profesie (Hitzig. *Die Assessoren der röm. Magistrate u. Richter*, 1893), pretorul, om politic, avea, dar se putea să nu aibă, cunoștințele juridice necesare. Dar, avînd obligația, impusă de necesitățile vieții practice, și, începînd din an. 67 î.e.n., chiar prin l. *Cornelia de edictis perpetuis* (Brühl. *Prudent et prêteur*), și de a se orienta după indicațiile jurisprudenței, pretorul a descoperit în procedură calea cu care să poată înnoi aspectele învechite ale dreptului roman. Deci aici stă originea excepțiunilor, în practica pretorului.

¹³⁰ Astfel au fost consacrate excepțiunile în *factum*. Formula primară de la *querela non numeratae pecuniae* a apărut chiar sub forma unei *exceptio n.n.p. (in factum)*; și fiindcă aceasta nu era prevăzută în Edictum, pretorul o acordă de la caz la caz (*causa cognita*), împotriva oricui obținuse promisiunea că-i va fi restituită o sumă pe care n-o remisese niciodată (§§ 116^a și 119). Odată acest punct cîstîgat, s-a contopit apoi în regula de la celelalte excepțiuni, mai înalte existente în *album* și, dovedindu-se utilă în diferite acțiuni, — în a doua sau ulterioara ei aplicare — excepțiunea nu mai era *causa cognita accomodata*, ci în edicto *proposita* (Levy, ZS, 1953, p. 214 și urm.; Robbe, loc. cit.; v. sup., III, n. 43 și 44).

Oricare ar fi fost însă izvorul formal al lor, toate excepțiunile sînt rezultatul practicii pretoriene.

nimic prin dolul lui Aulus Agerius și nici acum nu se comite așa ceva", și la fel, când cineva susține că i se pretinde o sumă, împotriva unei înțelegeri convenite; excepțiunea va fi aici redactată astfel: „*Dacă între Aulus Agerius și Numerius Negidius nu a intervenit vreo înțelegere pentru ca suma aceasta să nu-i mai fie pretinsă*” și, în sfârșit, la fel, este ea de obicei redactată și în alte cazuri. Se procedează așa pentru că orice excepțiune este invocată de pirit; ea se include în formulă așa fel, incit să facă condamnarea condițională, adică judecătorul să nu condamne pe pirit decit dacă în chestiunea pentru care se poartă procesul n-a fost comis nimic prin dol din partea reclamantului; și tot așa să nu-l condamne judecătorul decit dacă între ei nu a intervenit vreo înțelegere ca banii să nu mai fie pretinși ¹³¹.

120. Excepțiunile se zic că sînt sau peremptorii sau dilatorii ¹³².

121. Sînt peremptorii cele a căror valabilitate este oricînd și nu pot fi evitate; așa ar fi cele în legătură cu angajamentele luate prin intimidare, prin manopere viclene sau cu încălcarea unei legi ori a unui senatusconsult; sau cînd litigiul a mai fost judecat sau se află în curs de judecare; și tot așa în legătură cu pactul prin care s-a convenit ca în nici un caz să nu se mai pretindă o sumă de bani.

122. Dilatorii sînt excepțiunile care sînt operative numai un anumit timp, de pildă, cele în legătură cu un pact convenit, conform căruia un lucru nu va avea să fie pretins, să zicem, vreme de cinci ani; expirînd acest termen, excepțiunea nu-și mai are rostul. Altă excepțiune, asemănătoare cu aceasta, este aceea a disjungerii litigiului (*exceptio litis diuiduae*); alta, aceea a litigiului rămas nesoluționat (*exceptio rei residuae*). Astfel, dacă cineva vine și ridică pretenții asupra unei părți dintr-un bun și după aceea mai vine o dată de pretinde și restul, în timpul magistraturii aceleiași, va fi respins prin excepțiunea aceasta, care se cheamă a disjungerii litigiului. La fel și atunci cînd unul are mai multe procese cu același pirit, dintre care pe unele le-a pornit, iar pe altele le amină, pentru ca să meargă cu ele înaintea altor judecători; dacă el ar acționa pentru cele pe care le-a aminat, în timpul jurisdicției aceleiași pretor, va fi respins prin excepțiunea aceasta care se cheamă a litigiului rămas nesoluționat ¹³³.

¹³¹ Pentru cadrul problemelor, privitor la aspectul, efectul și momentul admiterii excepțiilor: Aurel Popescu, *Exceptio doli*, p. 50—72, cu întreaga bibliografie.

¹³² Asupra cazurilor în care o excepțiune putea fi folosită cînd dilatoriu, cînd peremptoriu: Kipp, *Über dilatorischen u. peremptorischen Exceptionen*, ZS, 1927, p. 328 și urm., deosebi de la p. 339; Collinet, *La procédure par libelle*, Paris, 1932, p. 304.

¹³³ Acest text fixează opinia că în dreptul roman nu se admitea cumului de acțiuni. Identitatea de părți, de obiect și de judecători nu contopa la romani diferitele acțiuni într-un singur litigiu, fiecare acțiune rămînînd cu formula ei proprie (Quintilianus, *Inst. Orat.*, III, 10).

Ca să fi admis cumului de acțiuni într-o singură formulă, romanii ar fi trebuit să înălțare întregul lor sistem de acțiuni și teoria formulorilor. Înainte de procedura formulară, cu atît mai mult nu era posibil cumului, fiindcă, permițînd să se facă mai multe procese cu un singur *sacramentum*, s-ar fi micșorat veniturile ecleziastice (Ihering, *L'espr. du dr. rom.*, IV, p. 30 și urm.); și apoi, nici interesul practic al judecării însăși nu îngăduia aceasta, intrucît orice proces implica un *sacramentum*.

Exceptio rei residuae vine să confirme indirect consacrară principiului neconexării (Planck, *Mehrheit der Rechtsstreitigkeiten im Prozess*, 1900, p. 67).

Excepțiunile dilatorii, destinate nu numai să amine judecata fondului, dar chiar să intereseze fondul însuși, sînt ilustrate de G. (în cele două exemple), ca fiind echivalente unor căi de apărare.

123. De observat însă că acela căruia i se opune o excepțiune dilatorie trebuie să amâne acțiunea; altfel, dacă, odată excepțiunea ridicată, el mai stăruie în acțiune, va pierde procesul, căci, după ce a trecut momentul în care litigiul, nefiind încă discutat, putea fi evitat, nu-i mai rămâne acum deschisă posibilitatea de a acționa, așa că, odată intrat în faza procedurii judiciare, litigiul va fi neutralizat și, prin excepțiune, perimat¹³⁴.

124. Prin excepțiuni dilatorii se înțeleg însă nu numai cele referitoare la timp, ci și cele referitoare la persoane; așa ar fi, de pildă, cele referitoare la persoana cognitorului (*exceptiones cognitioriae*); de pildă, dacă unul, care, după edict, nu poate da un cognitor, vine și acționează totuși prin cognitor, sau altul care, deși are dreptul să dea cognitor, vine și dă o asemenea împuternicire unuia care nu are dreptul de a o primi. În adevăr, dacă ar fi să i se opună excepțiunea *cognitoria*, ca unuia căruia nu i-ar fi permis după lege să dea cognitor, atunci poate acționa chiar el; iar dacă cognitorului nu-i era îngăduit să accepte împuternicirea, atunci titularul are libera alegere de a acționa fie prin alt cognitor, fie prin el însuși. Într-un fel sau altul, el poate evita excepțiunea; dar dacă n-a avut în vedere aceasta și totuși a procedat prin cognitor, va pierde procesul.

125. Dacă însă, din eroare, piritul nu a făcut uz de o excepțiune peremptorie, se readuc lucrurile în situația de la început, pentru ca excepțiunea să fie inserată; dacă însă nu a făcut uz de excepțiunea dilatorie, este controversă dacă să fie reluat sau nu totul de la început¹³⁵.

126. Se întâmplă uneori ca o excepțiune, care la prima vedere pare justă, să păgubească totuși, în chip nedrept, pe reclamant. Cînd se întâmplă așa ceva, este nevoie, pentru a veni în ajutorul reclamantului, de altă obiecțiune, care se cheamă *replieatio*¹³⁶, fiindcă prin ea se dă o replică excepțiunii și prin ea se slăbește puterea aceleia. Astfel, dacă, să zicem, am convenit cu tine printr-un simplu pact să nu-ți mai pretind banii pe care mi-i datorezi, dar după aceea am făcut alt pact, contrariu, în sensul că eu pot reclama suma; și dacă ar fi să pornesc cu tine proces¹³⁷, tu

¹³⁴ Cf. Düll, *Der Gutegedanke im röm. Zivilprozess.*, p. 187 și urm., § 1: *agere und accipere als klägerische u. beklagliches Handeln.*

¹³⁵ Excepțiunile trebuiau inserate din timp în formulă, adică din faza cînd procesul se dezbătea în iure; acest lucru G. îl arătase sup., § 119 (... *omnis exceptio... formulae inseritur*). Dacă se greșise sau se omisese inserarea unei excepțiuni peremptorii — de ex. excepțiunea de dol, în formula acțiunilor *stricti iuris* — G. arată că totul se remedia printr-o *restitutio in integrum*. La acțiunile de bună-credință (*pro socio, mandati, uenditi* ș.a.), unde *exceptio doli inest*, iar nu *obest*, inserția era presupus înțeleasă și deci inserarea, superfluă, — deoarece aceste acțiuni tind prin ele înseși să condamne pe pirit numai la ceea ce împune *bona fides* (Biondi, *Iudicia* b.f., p. 9 și pass.). Dacă piritul, cerînd inserarea excepțiunii în formula unui *iudicium stricti iuris*, pretorul i-o refuza, nu se putea ajunge la *litis-contestatio* (Wenger, *Istit. di proced. civ. rom.*, p. 129). În schimb, dacă procesul s-ar fi judecat fără a se ține seama de excepțiunea inserată la timp în formulă, sentința nu ar fi avut forță executorie (Wlassak, *Urspr. u. Wirk. der röm. Einrede*, p. 28—43 (ZS, 33, p. 138. 157)).

Rezervele făcute de Savigny (*Sist.*, V, p. 176) cu excepțiunile dilatorii nu se pot susține, monografia Planck le înlătură.

¹³⁶ Raționamentul *replicatio uocatur* (*quia per eam replicatur*) e pueril și nu la înălțimea lui G.; tautologia aceasta s-ar putea să nu-i aparțină.

¹³⁷ G. lasă a se înțelege că excepțiunile ar fi posibile numai cînd aveau în față o acțiune civilă, iar nu cînd acțiunea era utilă, căci, dacă s-ar aplica aici principiul *utiliter ad petitiones admittere*, ar însema că judecătorul fundamenta sentința numai pe ficțiuni și ipoteze (cf. Daube, *Utiliter agere*, p. 142).

vei opune excepțiunea că numai atunci să-mi fii condamnat : „*Dacă nu se va fi făcut învoiala ca să nu-ți cer acea sumă*” ; în acest caz, *exceptio pacti conuenti* îmi va prejudicia ; căci pactul a rămas valabil în totul, chiar dacă ulterior eu am făcut altul contrariu. Întrucît ar fi însă nedrept ca eu să fiu respins totuși printr-o atare excepțiune, mi se îngăduie o *replicatio*, dedusă din pactul care a intervenit după aceea, și care sună așa : „*Afară numai dacă nu a convenit el ulterior ca eu să am voie a-i cere banii aceștia*”.

126^a. La fel, dacă un argentar ar urmări prețul unui lucru care a fost vîndut la licitație, unuia ca acesta i se va opune excepțiunea ca numai atunci să-i fie lui condamnat cumpărătorul, dacă obiectul, pe care l-a cumpărat, i-a fost predat ; și excepțiunea este justă ; dar dacă la data vînzării s-a prevăzut ca obiectul să nu-i fie predat cumpărătorului decît după ce acela va fi achitat prețul, argentarul se va servi de următoarea *replicatio* : „*Numai dacă s-a hotărît ca obiectul să nu fie predat cumpărătorului decît după ce cumpărătorul va fi achitat prețul*”.

127. Se întîmplă însă și invers, anume ca o *replicatio*, care la prima vedere pare justă, să păgubească în chip nedrept pe pîrit ; cînd se întîmplă așa ceva este nevoie de un alt adaus cu care să se vină în ajutorul pîritului și care se cheamă *uplicatio*.

128. Și iarăși, dacă și aceasta, la rîndul ei, va părea justă la prima vedere, dar din vreun motiv oarecare ar sta să prejudicieze în chip nejust pe reclamant, este nevoie de încă o adăugire cu care să se vină în ajutorul reclamantului ; aceasta poartă numele de *triplicatio*.

129. Diversitatea operațiilor amintite a dus cu timpul la folosirea tuturor acestor adăugiri și ulterior chiar a altora.

[*Praescriptiones* (valorificarea prestațiilor exigibile) — Renta viageră]

130. Să vorbim acum despre *praescriptiones* ; acestea au fost admise în favoarea reclamantului.

131. În adevăr, de multe ori, dintr-una și aceeași obligație rezultă că un lucru trebuie achitat acum, iar altul printr-o prestațiune viitoare, de pildă, cînd stipulăm ca pe fiecare an sau lună să fie achitată o anumită sumă de bani. Evident că, după fiecare an (sau lună¹³⁸) din perioada aceasta, trebuie plătită suma corespunzătoare ; se înțelege că obligația rămîne valabilă și în ce privește anii sau lunile viitoare, numai că nu este încă exigibilă. Deci, dacă vrem să reclamăm ceea ce se cuvine a fi prestat, și pe aceasta să o pretindem în justiție, lăsînd însă intactă prestarea viitoare a obligațiunii, trebuie să acționăm cu următoarea *praescriptio* : „*Să fie adusă în discuție numai prestațiunea a cărei scadență a sosit*” . Altfel, dacă am acționa fără această prescripțiune, atunci formula va fi, evident,

¹³⁸ *Vel menses ... aut mensibus* sînt în mod sigur gloseme, pornite dintr-o tendință de completare (căci dacă G. s-ar fi ocupat de ratele lunare, altfel ca de cele anuale, ar fi trebuit să scrie și aici — așa cum chiar a și scris mai jos — *futurorum autem annorum uel mensium ... praestatio ... adhuc nulla est*).

aceea prin care pretindem un *incertum*¹³⁹, a cărei *intentio* este astfel redactată: „*Ceea ce se va constata că Numerius Negidius trebuie să-i dea sau să facă lui Aulus Agerius*”; adică aducem în justiție întreaga obligațiune, chiar și pe cea viitoare, dar din aceasta, <dedusă în justiție înainte de scadență, nu poate rezulta o condamnare, ba nici nu se mai poate acționa din nou în legătură cu ea *>.

131^a. La fel și atunci cînd acționăm, de pildă, în legătură cu o vinzare și cerem să ne fie dat prin mancipațiune un fond; *praescriptio* trebuie redactată atunci în felul următor: „*Procesul să se limiteze numai la manciparea fondului*”; pentru ca apoi, cînd vrem să ne fie lăsată libera posesiune, <să ne putem folosi contra debitorului de aceeași acțiune. Altminteri, dacă în această împrejurare sîntem mai puțin diligenți **>, tot ceea ce comportă de drept obligația va fi epuizat prin concluziile acțiunii ce se poartă despre un *incertum*, adică: „*Tot ceea ce urmează ca — din cauza aceasta — să-i dea sau să-i facă Numerius Negidius lui Aulus Agerius*”. Așa că, dacă am vrea să mai acționăm după aceea pentru a ne fi predată libera posesiune, nu ne mai rămîne nici o acțiune.

132. Este mai mult decît evident că *prescriptiunile* sînt denumite astfel după faptul că sînt scrise la începutul formulei.

133. Dar în vremea de astăzi, după cum am mai spus¹⁴⁰, toate *prescriptiunile* pornesc de la reclamant. Altădată, unele puteau fi opuse și de către pîrit, cum era, de pildă, *prescriptiunea* aceea: „*Să fie discutat faptul, dacă prin procesul acesta nu se aduce vreun prejudiciu succesiunii*”; lucru care astăzi este adus în discuție sub forma unei excepțiuni care are loc cînd cel ce reclamă o succesiune aduce un prejudiciu printr-o altfel de acțiune, cum ar fi, de pildă, cînd reclamă fiecare lucru în parte: ar fi, într-adevăr, nedrept ca <prin pretinderea a cîte unui singur lucru să fie adus prejudiciu succesiunii întregi ***>.

134. <În felul acesta>, în *intentio* a formulei, <chestiunea ce se pune este de drept ****>, determinîndu-se cu alte cuvinte cui trebuie să-i fie dat

* 1 1/2 rînd lipsă: (*obligatio in iudicium deducitur, ex ea condemnatio fieri non potest neque iterum de ea agi potest* — Textes⁷ (abținere — David—Nelson).

** 1 1/4 rînd lipsă: *contra debitorem eadem actione uti possimus. Alioquin si minus diligentes in ea re* — Polenaar—Kübler.

*** 1 filă (p. 234=24 de rînduri) ilizibilă: *per unius petitionem uniuersae hereditati praeiudicium fieri* — Krüger (Bluhme).

**** *Ita in intentione formulae de iure quaeritur determinandum id est* — Kübler. Începînd cu § 134 și pînă la § 144 inclusiv (*pro herede aut*), manuscrisul e nepalimpsest.

¹³⁹ Acțiunea *incerta cum taxatione* se putea acorda — spune G. — numai stipulației de rentă viageră (*in annos... certam pecuniam dare*), care, evident, era incertă, pentru că la data contractării nu putea fi cunoscută durata rentei; pentru a evita efectul extinctiv al litiscontestației, relativ la prestațiile graduale viitoare, era necesar să se recurgă la o *praescriptio pro actore*. Deci, dacă actor urmărea plata unei anuități prin formula *quia incertum petimus*, a cărei *intentio* incertă se referă la *quidquid parcel dare facere oportet*, trebuia să precedă formula cu *prescriptio* amintită, care era redactată astfel: *ea res agatur cuius rei dies fuit*. Aceasta este ipoteza simplă, cînd debitorul rentei viageră era unul singur; pentru cazuri mai complicate, v. §§ 131^a, 137. De observat deosebiră dintre *actio ex stipulatu* și *actio incerti* (Giffard, *L'action qua incertum petimus*, p. 152—155).

¹⁴⁰ Acțiunea *praescriptis uerbis* (IV, 130) a fost sugerată pretorului de către Labeo (Meylan, *Origines et nature de l'action praescriptis uerbis*, Lausanne, 1919).

obiectul din litigiu, și evident că ceea ce va fi fost stipulat de către sclavul cuiva trebuie să-i fie dat stăpînului; dar tot în *praescriptio* mai sînt discutate și situații de fapt, care trebuie verificate în sensul normal al cuvîntului.

135. Cele ce am spus despre sclavi trebuie înțelese ca fiind spuse și despre celelalte perscane care sînt supuse dreptului nostru.

136. Mai trebuie să amintim cazul cînd purtăm proces cu unul care a promis un *incertum*; atunci formula care ne este înlesnită prin edict va fi așa fel întocmită, încît *praescriptio* să fie inserată în formulă, în loc de *demonstratio*, astfel: „Să fie judecător. În măsura în care *Aulus Agerius* a stipulat de la *Numerius Negidius* un *incertum*, a cărui scadență a trecut, în aceeași măsură se curine ca și *Numerius Negidius* să-i dea sau să-i facă lui *Aulus Agerius*”, și apoi restul.

[Debitorul asistat de garanți]

137. Dacă însă te afli în proces cu un *sponsor* ori cu un *fideiussor*, s-a luat obiceiul ca prescripțiunea să fie formulată într-un fel, atunci cînd este vorba de persoana *sponsorului*, anume: „Să fie adus în discuție acel *incertum* pe care *Aulus Agerius* l-a stipulat de la *Lucius Titius* și în numele căruia *Numerius Negidius* se poartă garant, și căruia i-a sosit scadența” — și într-alt fel cînd e vorba de persoana *fideiussorului*, precum: „Să fie adus în discuție acel *incertum* pe care *Numerius Negidius* l-a garantat cu buna sa credință în locul lui *Lucius Titius*, și a cărui scadență a sosit” — urmînd apoi formula ¹⁴¹.

[Interdicțiile posesorii]

138. Rămîne să vorbim despre interdicte.

139. În anumite situații, pretorul — sau proconsulul — intervine, de regulă, cu autoritatea ¹⁴² lui, pentru curmarea pricinilor. La acest procedeu se recurge deosebi atunci cînd, între unii, se poartă discuția

¹⁴¹ G. arată cazul, mai complicat, cînd renta viageră, promisă *uerbis* de un debitor principal, asistat de garanți (*sponsors* sau *fideiussores*), se stabilea prin formulele uzuale (*solei*), altfel redactate.

În afară de cuvintele care arată că datoria principală, garantată de *sponsor*, fusese contractată prin stipulație (ca totdeauna dealtfel), nu-i nici o deosebire relativ la prescrierea acțiunilor îndreptate contra garanților (*adpromissores*), aceasta, întrucît formal, și într-un caz și într-altul, se vedea bine că *Numerius* răspunde pentru *Titius*; în fond, între cele două feluri de garanții deosebirea e mare (III, 119 — cf. Buckland, *Les limites de l'oblig. du fideiussor*, p. 111).

¹⁴² Despre *auctoritas*, de mare importanță în orînduirea romană, deosebi începînd din epoca principatului, v.: Heinze, *Auctoritas*, în: *Mél. Gény*, I, 1935, p. 32—40; C. Longo, *In tema di acquisto del possessio*, BIDR, 1934, p. 469 și urm. *Principaliter*, aici cuvînt cheie, arată că intervenția pretorului în curmarea neînțelegerilor era făcută pe linia puterii executive (Zulueta, II, p. 238).

în legătură cu vreo posesiune sau cvasiposiune¹⁴³; pînă la urmă aceștia decid ei, fie că trebuie adus ceva la îndeplinire, fie că interzic a se înlăptui.

Formulele și termenii consacrați de care se folosesc ei în atare împrejurări se numesc interdicte sau decrete (*decreta*).

140. Se numesc decrete acelea prin care pretorul pune în vedere să se facă ceva, cum ar fi, spre pildă, cînd dispune să fie dat la iveală ceva sau să se restituie ceva; interdicte¹⁴⁴, din contra, cînd se interzice să se facă ceva, de pildă, cînd previne să nu se folosească violența față de cel ce posedă fără viciu, sau să nu fie întreprinsă o lucrare pe un loc sacru. De aici chiar și faptul că toate interdictele se numesc sau restituitorii sau exhibitorii sau prohibitorii.

141. Și totuși, după ce s-a dat dispoziția să se facă ceva sau s-a interzis să se facă ceva, pricina nu se oprește aici, ci se merge la un judecător sau la recuperatori, iar acolo, după ce au fost scoase formulele, se cercează dacă nu s-a trecut peste <interdictul *> pretorului, sau dacă nu s-a făcut ceea ce ordonase el să se facă. Dar judecata se face cînd cu penali-

* *interdictum* — precum sugerăm (*edictum* — V).

¹⁴³ Elaborată de *uelces*, teoria posesiunii arată a fi înregistrat, pînă în sec. II e.n., puține și ușoare schimbări de concepție. În vremea lui G., ca și mai înainte, posesiunea era, în toate aplicațiile sale, un raport „de fapt” (v. și în II, 41—42). *Corpus*, desprins din definiția lui *possessio*, nu revelează noțiunea de *animus* (inf., § 153), dect doar că prin acest element s-ar întregi baza materială a lui *corpore possidere*.

Prin procedeul etimologic, care le era familiar, romanii au extins conceptul posesiunii de la lucrurile corporale la cele incorporale, la drepturi, la creanțe (*quasi possessio*). Conștiința acestei extinderi a fost adncirea deosebirii dintre proprietate și posesiune.

¹⁴⁴ Apărarea posesiunii prin interdicte (*possessio ad interdicta*) și fundamentarea acestei protecțiuni nu le aflăm de la G. și nici din alte texte, dar au fost presupuse. De aici, două teorii de mare circulație din secolul XIX în Germania (Savigny, Ihering), după cum s-a crezut că accentul trebuie pus pe elementul subiectiv (*animus*) — adică pe gîndul posesorului că are dreptul asupra unui *res* — sau pe acela obiectiv, stăpînirea de fapt (*corpus*) a acelui. Presupunînd că posesorul s-ar confunda cu proprietarul, pretorul a fundamentat interdictele pe ideea de poliție judiciară. Cum chiar în dreptul clasic posesiunea era distinctă și independentă de instituția proprietății și uneori în conflict cu ea (Pugsley, *The Misinterpretation of the l. Atilia*, p. 264), urmează că cea mai importantă dintre premisele susamintitelor teorii este, dacă nu falsă, în orice caz nu convingătoare pînă la capăt, întrucît excepțiuni pot fi găsite în toate situațiile posesorii. Problema o discută încă romaniștii (literatura la Burdese, *Il problema della determinazione del valore dell'animus possidendi*, RIDA, 1962, p. 488 și urm.). Chestiunea are nu numai interes pur istoric, de explicare a textelor și aprofundare a soluțiilor romane, ci și unul practic, pentru a influența prin acestea doctrina modernă (Cornil, *Traité sur la poss. dans le dr. rom. pour servir de base à une étude comparative des législations modernes*, 1965, 608 p.). Alții (Bonfante, *Corso*, IV; Daube, RIDA, 1951, p. 35 și urm.; Zulueta, II, p. 291—293; Val. Al. Georgescu, *De la possessiones*, p. 115—180), restringînd discuția exclusiv în limita romană, ajung la teoria protecțiunii posesorii asupra parcelelor din *ager publicus* distribuită țărănilor plebei (*agri occupatorii*), nesusceptibile de proprietate privată și deci obiect de revendicare, dar solicitînd, firește, ocrotirea de către reprezentanții ordinii publice. Iar alții (Lepointe, *Dr. rom. Biens*, 1950, p. 5) avansează ideea că ocrotirea posesorilor fără just titlu (creditorul gajist, precarist ș.a.) — care dețin numai *pro possessore* posesiuni nevioase, fără a putea opune, la procese, decît, singură, buna-credință a lor — era necesară. De aici originea sistemului *possessio ad interdicta*, a cărei dată de înțiere nu o cunoaștem; dar după un text (Fr. Vat., 1), s-ar deduce că abia dacă l-a cunoscut Labeo, iar înfloritor a devenit după aceea — dovadă importanța pe care i-o dă G.

Lepointe (loc. cit.) dă importanță unui text din comedia *Stichus*, în care Plaut face aluzie la interdictul *utrubi*; de aici deducția că sistemul interdictelor se practica la începutul sec. II e.n.

zare, cînd fără penalizare¹⁴⁵; cu penalizare, de pildă, atunci cînd procedura se desfășoară prin *sponsio*; fără penalizare, de ex. cînd este cerut un arbitru (*arbiter*)¹⁴⁶. La interdictele prohibitorii s-a luat obiceiul ca procedura să se desfășoare întotdeauna prin *sponsio*; în schimb, la cele restitutorii sau exhibitorii se procedează cînd prin *sponsio*, cînd printr-o formulă care se cheamă *arbitraria*.

142. Principala distincție între interdicte stă deci în aceea că unele sînt prohibitorii, altele restitutorii, iar altele exhibitorii.

143. În subsidiar, ele se împart și după felul cum acordarea lor se referă la dobîndirea, păstrarea sau recuperarea unei posesiuni.

144. Pentru dobîndirea unei posesiuni, lui *bonorum possessor* îi stă la îndemînă interdictul al cărui început este „*Quorum bonorum*”; puterea și efectul acestuia stau în aceea că fracțiunea bunurilor a căror posesiune a fost deocamdată încredințată cuiva spre a o poseda ca moștenitor (*pro herede*) sau ca posesor (*pro possessore*) să fie restituită, de acela pe urmă, celui cărui îi va fi atribuită *bonorum possessio*. *Pro herede* se știe că posedă atît cel care este moștenitor, cît și cel care se crede că este moștenitor¹⁴⁷; iar *pro possessore* este acela care posedă fără just titlu un obiect oarecare din moștenire sau chiar întreaga moștenire, conștient fiind că aceasta nu-i revine. Și tocmai de aceea interdictul se cheamă pentru dobîndirea posesiunii (*adipiscendae possessionis*), deoarece este util numai celui care încearcă acum pentru prima dată să dobîndească posesiunea unui lucru; prin urmare, dacă cineva a dobîndit, iar apoi a pierdut posesiunea, interdictul acesta încetează de a-i mai fi util.

145. Și lui *bonorum emptor* i se mai pune la dispoziție un interdict, pe care unii îl numesc de asemenea *possessorium*.

146. La fel, celui care a cumpărat bunuri publice, i se pune la îndemînă un interdict de aceeași aplicațiune, care se cheamă *sectorium*, fiindcă cei care cumpără bunuri de la confiscări se numesc *sectores*¹⁴⁸.

¹⁴⁵ Cf. IV, 13—14.

¹⁴⁶ Faptul că *iudicia arbitraria* sînt discutate la capitolul despre interdicte este de neînțeles, dar scoaterea în evidență a deosebirii aceloră față de *iudicia bonae fidei* este importantă; în adevăr, arbitrul — înainte de a trece la arbitrare — invită pe prît ca „să restituie sau să dea la iveală, sau să plătească, sau să facă abandonul noxal al sclavului” (*ut restituat uel exhibeat uel soluat uel de noxali causa serum dedat* — Inst., 4, 66, de act., 31). Deci originea și utilitatea lor stau în formula aceloră. (Alte amănunte la Schönbauer, *Vom Wesen der iudicia arbitraria*, în: *Studi Riccobono*, II, p. 369—418, și C. Stoicescu, *Contribution à l'étude de la formule arbitraire*, Berlin, 1905, 76 p.)

¹⁴⁷ Ideea de a fonda pe *bona fides* distincția dintre posesorul *pro herede* și posesorul *pro possessore* nu poate fi a lui G., deci e o glosemă (Solazzi, *Gl. a G.*, III, p. 329). Cuvintele *pro herede* e recomandabil să fie confruntate cu cele *pro legato*, de la interdictul *quod legatorum* (Edictum, § 228). Textul interdictului *quorum bonorum* nu-l aflăm de la G., ci de la Ulpian (D, 43, 2, 1 pr. și 3) și Edictum (amănunte la Denoyez, *La possession pro herede aut pro possessore, dans l'interdit quorum bonorum*, în: *Studi Arancio-Ruiz*, II p. 287 și urm.).

¹⁴⁸ Acest §, extrem de laconic, relativ la *bonorum sectio*, este totuși important, căci, în legătură cu *interdictum sectorium*, nu avem o altă mai amplă relatare, decît aceasta a lui G. În III, 80, G. tratase despre *bonorum emptio*, în imediata apropiere de *bonorum possessio*, aplicînd sistematic la aceea regulile fixate pentru aceasta; iar aici spune că, spre deosebire de *b. e.* — dar ca și la *b. p.* —, *bonorum sectio* atrăgea o succesiune cu titlu universal.

147. Tot în vederea dobândirii unei posesiuni a mai fost acordat și interdictul care se cheamă *Salvianum*; de acesta se folosește proprietarul unei moșii, în legătură cu bunurile unui colon, care se învoie că ele să servească drept gaj pentru plata arendei asupra lotului de pământ¹⁴⁹.

148. Interdictul pentru păstrarea posesiunii (*retinendae possessionis*) este acordat de obicei atunci când proprietatea unui lucru este discutată de ambele părți și când se pune, în prealabil, întrebarea care din cei doi impričinați trebuie să posede interimar și care să reclame. În scopul acesta au fost instituite interdictele „precum posedați” (*utii possidetis*) și „la care din doi” (*utrubi*).

149. Interdictul *utii possidetis* este aplicat în materie de posesiune de terenuri sau clădiri, iar cel *utrubi*, în materie de posesiune a bunurilor mobiliare.

150. Când interdictul este dat în legătură cu un teren sau cu o clădire, pretorul dispune să fie preferat acela care, la data când s-a dat interdictul, posedă fără silnicie și nici clandestin sau precar față de adversar; când însă e vorba de bunuri mobile, el dispune ca precăderea să fie dată celui care a posedat în cea mai mare parte a anului, nu prin forță și nici în mod clandestin sau cu titlu precar față de adversar; și acest lucru este specificat destul de clar prin înșiși termenii interdicteilor.

151. Dar prin interdictul *utrubi*¹⁵⁰, cineva profită nu numai de propria-i posesiune, ci și de aceea a altuia, care este echitabil să-i fie adăugată celei a lui; de pildă, posesiunea celui al cărui moștenitor a devenit sau a celui de la care a cumpărat sau a primit cu titlu de donație sau dotă; așa că, dacă posesiunea noastră unită cu posesiunea justă a altuia depășește posesiunea adversarului, noi avem câștig cu acest interdict. Dar unuia care nu ar avea nici o posesiune proprie, nu i se dă, și nici nu-i poate fi acordată, o prelungire a posesiunii, căci nu poți prelungi ceea ce nu există. Dar chiar dacă posesiunea i-ar fi vicioasă, adică obținută de la adversar prin silnicie ori în mod clandestin sau precar, încă nu i se acordă prelungire, căci o atare posesiune la nimic nu i-ar folosi.

¹⁴⁹ Interdictul *Salvianum* îi oferă lui G. prllejul unor aluzii la regimul de exploatare latifundiară prin coloni; asupra datei și autorului acestui interdict. G. nu dă informații; ipotezele asupra conținutului și formalei, la Girard (*Man.*, p. 818, n. 1). Din mărturiile indirecte deducem că raporturile dintre colon și proprietarul latifundiului, nefiind reglementate prin lege, un pretor, Salvius, pe la începutul imperiului, a statornicit interdictul recuperatoriu care-i poartă numele; prin el inventarul agricol (vite, unelte etc.) adus de colon pentru exploatarea agricolă îl era constituit latifundiarului drept gaj, pentru a se asigura de plata redevenței anuale. Inventarul rămânând în seama colonului (altfel, practic, exploatarea ar fi fost imposibilă), fiind acesta în înstrăina sau lăsa redevența neplătită, interdictul opera asupra lui (Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 393--394).

¹⁵⁰ În dreptul clasic, posesiunea transmisă prin *traditio* se dobândește, de către *accipiens*, numai prin *usucapio*; iar prin introducerea interdictului *utrubi*, și de către acela dintre litiganți care posedase mai îndelung în anul precedent.

Redactarea interdictului *utrubi* o aflăm în Edictum (Lenel, p. 489); pentru *possessio iusta* sau *utiliosa*, v. §§ 150—154; pentru *possessio pro herede* sau *pro possessore*, v. §141; pentru *possessio uacua*, v. II, 51 și IV, 131^b; alte amănunte la Val. Al. Georgescu, *De la possessiones*.

Rațiunea interdictului *utrubi* se pare că nu trebuie căutată în evoluția dreptului, ci, prin accident, în greșita interpretare a legii Atinia, privitoare la cerința timpului necesar uzucapiunii (cf. Pugsley, *op. cit.*, p. 264, în legătură tocmai cu G., §§ 152 și 160).

152. Anul este socotit de-a-ndărâtelea. Astfel, dacă tu, să zicem, ai posedat în primele opt luni, iar eu în cele 7 luni ce urmează, voi fi preferat eu, deoarece, cînd e vorba de acest interdict, posesiunea primelor trei luni nu-ți folosește la nimic, căci se referă la posesiunea din celălalt an.

153. Noi zicem că posedăm nu numai cînd posedăm nemijlocit, noi înșine, ci și cînd altul posedă în numele nostru, chiar dacă acela nu s-ar afla supus puterii noastre, precum este colonul¹⁵¹ și locatarul. Tot astfel, mai zicem că posedăm noi, prin intermediul celor la care am lăsat un lucru în depozit sau l-am dat în comodat, sau căroră le-am încredințat folosința gratuită a unei locuințe (*gratuita habitatio*). Iată ce înțeles are ceea ce, în mod curent, se spune că noi putem păstra o posesiune prin oricine posedă în numele nostru. Mulți socot chiar că o posesiune poate fi păstrată și numai cu gîndul (*animus*)¹⁵²; adică chiar și atunci cînd nu posedăm noi înșine nemijlocit și nici altul, în numele nostru, încă zicem că avem posesiunea, atîta timp cît nu am renunțat la ea, adică sîntem cu gîndul să ne mai întoarcem de unde am plecat¹⁵³.

Chestiunea persoanelor prin mijlocirea căroră putem dobîndi o posesiune am lămurit-o în comentariul al II-lea, dar faptul că noi nu putem dobîndi o posesiune numai prin simpla intenție, e mai presus de orice îndoială¹⁵⁴.

¹⁵¹ Posesiunea prin intermediul colonului — *inquilinus*. Colonul apare în textul lui G. ca fiind subiect de drepturi, chiar independent și nesupus jurisdicției nimănui (*licet is nostro iuri subiectus non sit*). Nu distingem clar la care din cele trei forme de *colonus* se referă: țărănul statornicit pe o moșie; arendașul; forma intermediară, între *seruus* și *colonus* (Brósz, *Les changements semantiques du mot colonus*, An. Univ. Budapesta, 1959 (ZS, 1966, p. 550) — G. Clulel).

¹⁵² G. reia teoria posesiunii, inițiată de Q. Muclius, dar rămasă amorfă în operele acestuia (Schulz, *Gesch. d. röm. Rechtswiss.*, p. 190); plină să se ajungă la forma ei clasică, considerată capodoperă a orînduirii sclavagiste, teoria aceasta a fost stăruitor reluată de jurisprudența romană; meritul celui care a pus ordine, și aici, revine lui Labeo (Aul. Gell., XIII, 10): posesiunea, un raport de fapt derivat din contingența elementului psihic, intențional (*animus possidendi*) cu cel fizic (*corpus*), se pierde — oricare din cele două elemente ar lipsi.

¹⁵³ La ipotetica întrebare dacă aceste elemente trebuiau întrunite numai în persoana lui *dominus* sau și prin coloni, sclavi, persoane libere, G. oferă un răspuns în treacăt (II, 95). Neafîind o mențiune la clasic, asupra căror fonduri se putea întrerupe *corpore* o posesiune, fără ca aceasta să fie pierdută, Albertario (RHD, 1931, p. 1—29) încearcă un răspuns, apellînd la un text din Iust. Inst. (IV, 15, 9, după care s-a făcut restituirea părților lipsă din G. I.), care, referindu-se la îmașurile de vară și de iarnă (*saltus hiberni et aestiui*), arată că posesia asupra acestora, *dominus* o avea în mare parte a anului; dar părăsindu-le periodic, conform uzului normal al lor, cînd exploatarea ar fi devenit imposibilă, și economicește inutilă, aceea nu se pierdea totuși. Vorbînd deci de elementul continuității posesiei (*animus*) a absentului, s-ar presupune că G. s-ar fi referit aici la acele îmașuri care-i ofereau cel mai tipic exemplu. Documentar nu știm dacă, din perioada postclasică începînd, *animus* ar fi devenit totul într-o posesie, pe cînd *corpus* (ca element esențial pentru păstrarea posesiunii) s-ar fi redus juridicește la nimic; știm însă că, mult înainte de G., s-au făcut încercări de justificare a posesiunii (*corpore*); că, numai în baza lui *animus* (ψυχή δεσπόντος — Theoph.), latifundiarul nu-și justifica dreptul asupra vreunei moșii îndepărtate, ale cărei hotare nu le-a cunoscut vreodată, dar de la care coloni, posesorii de fapt, îi trimiteau anual, drept plată pentru acel *animus possessionis*, roadele muncii lor (v.: în *Iter ad fretum Siculum* (116 i.e.n.), satira lui C. Lucillus (din cercul Scipionilor), cum s-au concretizat *corpus* și *animus* în volajul plin de peripeții al acestuia în Calabria și Sicilia, unde avea latifundii — c. III (ediția Fr. Marx, 1905); Cichorius, *Untersuch. zu Lucilius*, 1908, p. 251—261).

¹⁵⁴ La întrebarea dacă o posesiune ar putea fi dobîndită numai prin *animus*, G. răspunde cu un veto categoric (*nec ulla dubitatio est quia animo possessionem adipisci non possimus*).

154. Interdictul pentru redobindirea posesiunii (*recuperandae possessionis*) se dă în mod obișnuit cind cineva a fost alungat cu forța dintr-o posesiune; unuia ca acesta în adevăr îi stă la dispoziție acest interdict al cărui început este: „*De unde l-ai alungat tu pe acela cu forța (unde tu illum ui deieicisti)*”; prin intermediul lui, cel care a alungat cu forța este obligat să-i restituie celui alt posesiunea obiectului, afară, bineînțeles, dacă și cel care fusese alungat nu-l posedea, la rîndu-i (de la acela *), tot prin forță sau clandestin sau precar; căci pe unul care posedă de la mine prin forță, clandestin sau precar, eu îl alung fără nici o sancțiune¹⁵⁵.

155. De multe ori, chiar dacă am alungat cu forța pe unul care posedea de la mine prin violență, clandestin sau precar, încă sînt silit să-i restituie posesiunea, de pildă cind l-am alungat prin violență cu arma; căci din cauza atrocității delictului, trebuie să suport consecințele faptei pînă-ntr-atît, încît în orice chip trebuie să-i restituie posesiunea. Sub numele de „armă” noi înțelegem nu numai seutul, sabia și chivăra, ci și ciomagul și piatra¹⁵⁶.

156. O a treia diviziune a interdictelor stă în aceea că ele sînt sau simple sau duble.

157. Simple sînt cele în care unul este reclamant și altul pîrit; din categoria aceasta fac parte toate interdictetele restitutorii sau exhibitorii; reclamant este acela care pretinde ca un obiect să fie scos la iveală — sau restituit; pîrit este acela de la care se pretinde să dezvăluie sau să restituie.

158. Printre interdictetele prohibitorii, unele sînt duble, altele simple.

159. Sînt simple, de pildă, cele prin care pretorul interzice ca pîritul să intre prindă ceva pe un loc sacru, pe un țărîm sau pe o apă curgătoare publică; aici, reclamant este acela care pretinde să nu se facă ceva, iar pîrit, cel care pretinde să se facă.

160. Interdictete duble¹⁵⁷ sînt cele *uti possidetis*¹⁵⁸ și *utrubi*. Ele se numesc duble pentru că situația ambilor litiganți este aceeași, adică

* *ab eo* — Huschke.

¹⁵⁵ Din regula atestată, pentru vremea sa, de G. (sup., § 154), potrivit căreia o posesiune pierdută prin violență putea fi redobîndită tot prin violență (*uim ui reppelere*), adică autotutela activă (Betti, ED1), a urmat mai tîrziu șirul reformelor imperiale (C. Th., 4, 22, 3; C. Iust., 8, 4, 9; și Iust. Inst., 4, 15, 6) care înăspresc reprimarea deposedărilor prin violență.

¹⁵⁶ Formula interdictală *unde ui*, în cele două variante, se găsește la Lenel (Edictum, p. 465, 467).

Interdictul *de ui armata* atît de necesar unuia deposedat cu arma, îl era totuși refuzat aceluia care, și el, la rîndu-i, deposedase cu arma. Contra unui asemenea reclamant, devenit acum pîrit, se proceda direct prin alungarea dintr-o *uiciosa possessio*, fără pericolul sancțiunii (*impune deiectio*) (Nicosia, *Studi sulla deiectio*, Milano, 1965, 189 p. (ZS, 1966, p. 450—461, — Brogini)).

¹⁵⁷ Deasupra principiului obișnuit al unicității acțiunii și simplei negațiuni (chel de boltă ale vechii proceduri), se înalță de acum principiul interdictelor duble, recursorii (cf: Ihering, *L'Espr. du dr. rom.*, IV, p. 88 și urm.; Eck, *Die Sogenannten doppel-seitigen Klagen des röm. u. gem. deutsch. Rechts*, Berlin, 1870); aici, fiecare din părți fiind reclamant și totodată pîrit, iar obiectul, același, acțiunile acestora se conexasu (*iudicium duplex*).

¹⁵⁸ Asupra interdictului *uti nunc possidetis*, v.: Ciapessoni, *Appunti sul testo editale degli interdetti*, 1937, p. 41; Kaser, *Die Typen d. Eigentum u. Besitz*, 1956, p. 250; și Val. Al. Georgescu, *De la possessiones*, p. 152.

nici unul nu este socotit cu precădere a fi pîrît sau reclamant; ci fiecare din ei joacă rolul atît de pîrît, cît și de reclamant și de aceea pretorul se adresează și unuia și altuia cu același limbaj; în adevăr, redactarea interdictelor, în esență, este aceasta: „*Așa precum posedați în momentul de față, la fel să posedați și în viitor, dar interzic a se face aceasta prin violență*”; și cam tot așa este și a celuiilalt interdict: „*Interzic a se proceda prin violență pentru ca să-l ia acela la care din voi doi*¹⁵⁹ *a stat cea mai mare parte din an sclavul acesta despre care este vorba*”.

161. Odată descrise felurile interdictelor, urmează să vorbim despre procedura și efectele lor. Începem cu cele simple.

162. Cînd se acordă un interdict restitutoriu sau unul exhibitoriu, cum ar fi de pildă de a-i fi restituită cuiva posesiunea celui care a fost alungat cu forța, sau cutărui patron să i se prezinte libertul căruia ar vrea să-i impună unele servicii, se poate ajunge la astfel de rezultate uneori fără nici un risc, iar alteori cu risc.

[Sancțiuni pentru neexecutarea interdictului. Intervenția arbitrilor]

163. Într-adevăr, dacă acela cu care te afli în proces a cerut un arbitru și a obținut formula care se cheamă *arbitraria*¹⁶⁰ și dacă, după arbitrarea judecătorului, ar trebui să fie restituit sau prezentat ceva, iar el îl prezintă sau restituie fără nici o obiecție, atunci este absolvit; dar dacă nu-l prezintă și nici nu-l restituie, el este condamnat la cît valorează obiectul¹⁶¹. Dar și reclamantul combate fără risc cu unul care nu trebuie nici să prezinte și nici să restituie ceva, afară numai cînd i-ar fi opusă o acțiune de șicană (*iudicium calumniae*), pentru a 10-a parte din valoare. Deși Proculus a decis că unul care a cerut un arbitru este de neconceput că și-ar permite să recurgă la acțiunea de calomnie, cînd prin însăși aceasta ar lăsa impresia că recunoaște obligația de a restitui sau a dezvălui, noi din contră, ne folosim de altă regulă, și pe bună dreptate, căci cineva cere un arbitru mai degrabă pentru a combate cu o procedură mai moderată, decît pentru că ar mărturisi.

164. Acela care vrea să ceară un arbitru trebuie însă să fie atent să-l ceară imediat, înainte de a ieși din faza *in iure*, adică înainte de a

¹⁵⁹ Considerat glosemă de Mommsen, v. discuțiile la Fraenkel, ZS, 1934, p. 312.

¹⁶⁰ Aici nu este vorba de forma originară, simplă, a unei arbitrarîi mediatore, ci de aceea evoluată, în care arbitrul (*qui accipit formulam quae appellatur arbitraria*) judecă mai mult după echitate, uneori chiar fără formulă (Brühl, *Jure et prudent*, p. 1—28). Decl. mai mult decît *iudex* (care judecă după lege și după instrucțiunile date prin formulă), el nu caută soluția în legi, ci, ca un observator luminat (*selectus*), chemat să supravegheze modul cum explică părțile pretinsul drept, le dirijează discuțiile, le luminează cu experiența sa și îi împiedică să rezolve conflictul pe calea violenței (o astfel de arbitrare la Plautus, *Rudens*, art. IV, sc. 3).

¹⁶¹ Amenințarea cu condamnarea pecuniară (la *quanti ea res est*) constituia — spune G. — o garanție că ordinul arbitrului va funcționa bine (Schönbauer, *Von Wesen der iudicia arbitraria*, loc. cit.).

pleca de la pretor¹⁶², căci, celor care-l cer mai tirziu, nu le este admisă nici o îngăduință.

165. Așa că, dacă nu a cerut un arbitru și a ieșit de la pretor fără să spună un cuvânt, procedura se desfășoară pînă la sfîrșit pe riscul său. În adevăr, reclamantul provoacă pe adversar la o *sponsio*, pentru cazul că, contravenind interdictului pretorului, nici nu ar dezvălui obiectul și nici nu l-ar restitui; acela restipulează, la rîndu-i, contra sponsiunii adversarului. Reclamantul remite apoi adversarului formula sponsiunii, iar acela, la rîndu-i, pe cea a restipulațiunii. Iar dacă — în eventualitatea că, obținînd cîștig pe linia sponsiunii, reclamantul vine de mai adaugă lîngă formula sponsiunii și pe cea a acțiunii pentru restituirea sau dezvăluirea obiectului — adversarul nu i l-ar restitui totuși și nici nu l-ar consemna, atunci <acel adversar să fie condamnat la contravaloare... *).

166. <Acela care va fi cîștigat însă în faza aceasta **> obținînd la licitație fructele, va fi pus în posesiune provizorie, numai dacă va fi asigurat pe adversarul său, printr-o stipulație relativă la culegerea fructelor (*fructuaria stipulatio*), a cărei putere și operativitate stă în aceea că, dacă judecata va fi să hotărască în legătură cu posesiunea, contrar pretențiilor sale, îi va plăti adversarului suma corespunzătoare.

Dezbaterea aceasta contencioasă, în legătură cu perceperea fructelor, se cheamă *licitația fructelor* (*fructus licitatio*), evident, pentru că litiganții <combat acum despre a ști care din doi să perceapă fructele ***>.

Se provoacă apoi unul pe altul la o *sponsio*, susținînd fiecare că, împotriva interdictului pretorului, le-a fost făcută, pe cînd posedau, o violență și ca atare, amîndoi, pe rînd, restipulează contra sponsiunii făcute; <iar dacă numai unul afirmă că este posesorul, se face între ei, în același scop, o singură *sponsio* și o singură restipulație ****>.

166^a. <Odată obținute formulele sponsiunilor și restipulațiilor ****>, judecătorul, în fața căruia au loc dezbaterile în legătură cu acel litigiu, cercetează, evident, să vadă ce a cuprins pretorul în interdictul său; cu alte cuvinte, care din cei doi nu posedase, nici prin violență, nici clandestin

* 1 filă (p. 243—244 = 48 rînduri) ilizibilă: *quantum ea res erit, adversarius ei condemnatur* — Krüger (în continuare, restituirile Bizouklides (§ 165^a) și Huschke (§ 165^b), nereținute).

** *Sed qui superaverit* — după sens (*Et qui superaverit* — Textes⁷).

*** *de eo inter se certant, uter eorum fructus interim percipiat* — Krüger—Novelli (întregire) (similar — Lenel (ZS, 1930, p. 1—17)).

**** *uel si unus tantum possidere se dicit, una inter eos itemque restipulatio una ad eam fit* — Krüger — Textes⁷ (notă).

***** *Deinde editis formulis sponsionum et restipulationum* — Huschke, după sens.

¹⁶² Cererea arbitralului (§§ 164—165): Propoziția *id est antequam a praetore discedat* (închisă în paranteză de Huschke—Kübler, ca fiind superfluă), Solazzi o abandonează mai degrabă înțelegerii cititorilor pentru care *ex iure exire* era destul de clar și chiar mai precis decît *a praetore discedere*.

Sero... *indulgetur* trebuie să fie o glosemă, nu numai fiindcă acesta este singurul loc unde G. folosește pe *sero* și *indulgere*, ci pentru că *sero* e vag, ci nu indică un termen *usque ad quem*; după cum nici *statim petat, antequam ex iure exeat* nu fixează un termen riguros. Dealtfel, pentru astfel de considerente stilistice, întregul pasaj de la: *et recte* (§ 163)... pînă la *itaque* (acest §) este suspect a fi o glosemă (Beseler, *Fruges et Paleae*, p. 10).

și nici în chip precar acel fond sau acele clădiri, la data cînd a fost dat interdictul.

După ce judecătorul a anchetat și a dat sentința, să zicem, în favoarea mea, îl condamnă pe adversar să-mi achite sumele sponsiunii și restipulațiunii pe care le făcusem cu el, iar pe mine mă absolvă de sumele sponsiunii și restipulațiunii care fuseseră făcute cu mine. Și aceasta cu atît mai mult cu cît posesiunea se află acum la adversarul meu, fiindcă a cîștigat la licitație fructele; iar dacă nu-mi restituie posesiunea, va fi condamnat prin procedura Cascelliana¹⁶³ sau prin cea de la execuția silită.

167. Așa că, dacă acela care a dobîndit la licitație fructele nu va reuși să facă dovada că posesiunea i se cuvine, este obligat să plătească, cu titlu de pedeapsă, atît suma sponsiunii, cît și pe cea a restipulațiunii, precum și să restituie fructele licitației și, cu atît mai mult, fructele pe care le-a perceput între timp¹⁶⁴. Evident, contravaloarea fructelor licitației nu reprezintă, la drept vorbind, numai prețul fructelor, ci și una care se plătește cu titlu de pedeapsă, fiindcă cineva a căutat să rețină în acest interval o posesiune care nu-i aparținea, și a suprimat posibilitatea culegerii fructelor.

168. Acela însă care a fost învins la licitația fructelor, dacă nu a făcut dovada că posesiunea i se cuvine, este obligat, cu titlu de pedeapsă, numai la suma sponsiunii și a restipulațiunii.

169. Trebuie menționat totuși aici că cel care a pierdut la licitația fructelor este liber ca, fără să mai recurgă la o *stipulatio fructuaria*, să acționeze în legătură cu licitația acestora — așa cum se procedează prin procedura Cascelliana sau de urmărire — pentru a căpăta posesiunea. În acest scop s-a și dat chiar o procedură, care se cheamă *fructuaria*, pentru că prin ea reclamantul obține garanția că ceea ce va decide judecătorul îi va fi achitat. Se zice că și această procedură este de urmărire, întrucît prin ea se urmărește cîștigarea sponsiunii; în schimb, nu se mai cheamă Cascelliana.

170. Cum însă, după darea interdictului, se găseau unii care nu voiau să execute restul actelor de procedură ce decurgeau din interdict, și din această cauză diferendul nu putea fi curmat, pretorul și-a îndreptat atenția asupra acestui lucru și a instituit niște interdicte pe care le numim *secundare*, pentru că sint aduse în subsidiar.

Operativitatea acestora (*uis et potestas*) stă în aceea că cel care nu execută cele ordonate în interdict, chiar dacă nu comite, să zicem, o

¹⁶³ Procedura Cascelliană se urma pentru redobîndirea posesiunii; cît și pentru obținerea fructelor rezultate (inf. § 169). Aulus Cascellius, amicul lui Cîcero, profesorul lui Labeo, este menționat de Horatius (*Ars poet.*, 371), de Quintilianus (*Inst. Oral.*, VI, 3, 87) și de Macrobius (*Saturn.*, II, 6, 1). Valerius Maximus (VI, 2, 12) relatează, despre acesta, că a criticat prea liber politica lui August, numindu-l bătrîn fără copii (*orbis*) (Novelli, II, 270, notă; Kunkel, *Herk.* p. 25—27).

¹⁶⁴ Dobîndirea fructelor naturale de către posesorul de bună-credință se face *per preceptionem*; la fel, uzufructuarul, și cu fructele civile.

Nedistincția deriva din faptul că în ambele cazuri deținătorii erau legați de bunul fructifer, prin aceeași stare de fapt. Chiar dacă posesiunea de bună-credință nu avea la bază un just titlu, asemănător lui *ius domini*, posesorul era îndreptățit totuși pentru atribuirea fructelor (*naturali ratione*), pentru buna lui credință și pentru munca (*pro cura et cultura*) ce depusese și pentru *custodia* fondului însuși (*diligentia in custodiendo*).

violență sau nu scoate la licitație fructele sau nu dă garanție pentru licitația lor, sau dacă nu face promisiuni solemne și nici nu acceptă acțiunile privind acele promisiuni solemne, — dacă posedă, el va trebui să restituie adversarului posesiunea, iar dacă nu posedă, nu trebuie să facă greutăți posesorului. În felul acesta, chiar dacă ar fi putut câștiga altfel prin interdictul *uti possidetis* — dacă ar fi executat celelalte lucruri ce decurg din interdict — el încă nu va obține totuși câștig printr-un interdict secundar, dacă nu le-a executat (<... *).

[Despre procesele șicanatorii]

171. <Temeritatea atit a acelor care pornesc cu ușurință procesele, cît și a celor cu care se poartă procesele **> este frinată atit prin sancțiuni bănești, cît și prin respectul datorat jurământului <și prin teama de infamie pentru sperjur ***¹⁶⁵>; și tocmai pentru aceea <in unele> cazuri pretorul a admis ca acțiunea să fie la dublu contra <celor ce tăgăduiesc ****>, de ex. la acțiunea lucrului judecat sau la aceea pentru rambursarea cheltuielilor ori plata daunelor, precum și privitor la legatele lăsate prin *damnatio*; in alte cazuri s-a îngăduit să se facă o *sponsio*, cum ar fi de pildă la procesele în legătură cu împrumuturile de sume precum (*actio certae creditae pecuniae*) și cu restituire la dată precisă (*actio de pecunia constituta*); dar, pe cînd la împrumuturile de sume precise aceea *sponsio* se face pentru a treia parte, la plățile cu restituiri la dată certă, pentru jumătatea valorii.

172. Dacă însă nici teama de legămintul făcut prin *sponsio* a celui cu care se poartă procesul și nici teama de acțiunea la dublu nu dau rezultate, precum nici teama că acțiunea ar fi de la început pentru mai mult decît simplu — pretorul permite să se pretindă prestarea jurământului că „Nu din spirit de șicană se tăgăduiește”. S-a ajuns de aici că cei care vin la succesiune în calitate de moștenitori, cît și cei care sînt socotiți că vin în locul moștenitorilor, să nu fie obligați la mai <mult decît simplu *****>; dar tot așa, pe femeile și pupili, care sînt scutiți de riscul sponsiunii, îi obligă totuși să depună și ei jurământul.

* 14 rîndul din p. 246 și 21 de rînduri din p. 247 ilizibile.

** *Temeritas tam agentium qua eorum cum quibus agitur modo* — Krüger, după Iust. Inst. (4, 16 pr.).

*** *modo metu infamiae coer(ce)tur* — Textes⁴.

**** *ex quibusdam* — Textes⁷, după Iust. Inst.

***** *simple non amplius* — Novelli, restituire pe nedrept ignorată (dar nici respinsă) (*simple tenus* — Studemund).

¹⁶⁵ Pentru sancțiunea jurământului (inf., § 179—181), v. *legatum per damnationem* (sup., § 9) și *metus infamiae* (acest §).

Pecunia constituta era suma promisă a fi restituită la o dată precisă; deci un fel de schimb orală. Creditorul avea contra debitorului o *actio constitutae pecuniae*.

Sponsio tertiae partis, promisiunea la o treime în plus, afară de suma dată cu împrumut împreună cu dobînda legală, era convențională; iar cînd pîrtul șicana, în proces, prin *denegatio*, sau pur și simplu cînd nu achita debitul, deși își recunoștea *mora*, era penală (*poena*).

Independent, dar paralel cu *condictio certae pecuniae*, era *actio creditae pecuniae* (sup., § 13) sau, cum li mai spune G., o *actio de certa pecunia*, utilă în mod deosebit la *mutuum*, dar și pentru tutelarea oricărei *expensatio* și oricărei *stipulatio* (III, 124).

Infinitas ire (§ 172), expresie arhaică, aplicată, pe cît se pare, în spețele de calomnie, cu jurămint (*Kalumnieneid*, v. Kaser, *Zum Ediktstil*, p. 57).

[Tarifarea pecuniară a delictelor]

173. Dar există acțiuni care, chiar de la început, pornesc cu pretenții la mai mult decât simplu; așa, de pildă, în caz de furt flagrant, la de 4 ori valoarea; în caz de furt neflagrant, la de 2 ori valoarea; iar în cazul furtului tănuit și descoperit, la de 3 ori valoarea. Într-adevăr, în aceste cazuri, precum și în altele asemănătoare, indiferent dacă cel implicat în proces recunoaște¹⁶⁶ sau tăgăduiește, acțiunea este la mai mult decât simplu.

174. Dar și spiritul de șicană al reclamantului este frinat: uneori prin acțiunea de calomnie (*iudicium calumniae*), alteori prin cea contrarie, în sfârșit, prin jurămint ori prin restipulare.

175. *Iudicium calumniae* își află, de altfel, loc în toate procesele, și sancțiunea este a zecea parte din valoarea reclamată, afară de cazul sancțiunii împotriva celui ce pretinde [pe altul în sclavie], cind este a treia parte¹⁶⁷.

176. Cel cu care te afli în proces are libertatea să aleagă: sau să răspundă cu un proces de șicană (*calumnia*) sau să pretindă jurămintul că „Procesul nu a fost pornit din spirit de șicană”.

[Acțiunea contrară]

177. Acțiunea contrară (*iudicium contrarium*) se acordă numai în anumite cazuri, spre ex. cind se acționează pentru injurii sau cind procesul se poartă cu o femeie pe motivul că, fiind trimisă în posesie, ca una ce e însărcinată, a transmis altuia posesiunea prin manopere violente; sau cind cineva acționează pentru că, spune el, fiind trimis în posesie de pretor, a fost împiedicat la aceasta de partea adversă.

Dar pe cind împotriva acțiunii de injurii sancțiunea ce se aplică este o zecime din valoare, contra celorlalte două ea este o cincime.

178. La acțiunea contrară coercițiunea este mai severă. Căci — pe cind la acțiunea de șicană nimeni nu este condamnat la a zecea parte, decât dacă acela care, fiind conștient că reclamă pe nedrept în justiție, a pornit totuși acțiunea numai pentru a vexa pe adversar, sperind în câștigarea procesului mai curind prin vreo greșală a judecătorului sau prin vreo nedreptate decât în numele adevărului. Calomnia, ca și vina de furt,

¹⁶⁶ În dreptul clasic, ca și în *ius uetus*, chestiunea daunelor era rezolvată, prin evaluarea tarifară legală, invariabilă; la întrebarea dacă în sec. II e. n. nu era posibilă o estimare relativă, chiar una derivată dintr-o *stipulatio poenae*, nu aflăm la G. răspuns. Acestea, transportate în dreptul vechi, ar fi părut cazuri izolate și de neînțeles, în contradicție cu spiritul acelor vremi. Dar prevederile vechi din l. XII T., transportate în dreptul clasic, care silea pe judecător să aplice mecanic tarifară, nu erau oare în contradicție cu o mulțime de alte prevederi legale, venite între timp, și care nu mai îngrădeau pe judecători la aprecierea corectă a raporturilor juridice? Din §§ următoare pot fi făcute indirect deducții (Wenger, *Istit. di proc. civ. rom.*, p. 94 și urm.).

¹⁶⁷ *Adsertor* nu se referă la *a. libertalis* (din § 14), cum lasă să se înțeleagă traducerea lui Zuluete, ci, mai curind la un *a. seruitutis*, dedus din contextul care discută aspra sancțiune aplicată celui ce reclamă în sclavie peste drept, pe un om liber.

stă în adevăr în intenție. Dacă se întâmplă însă ca, prin acțiunea contrară, reclamantul să piardă procesul, el va fi condamnat în orice caz, chiar dacă, fiind indus în eroare, a gândit că acționează pe drept ¹⁶⁸.

179. Așa cum numai în anumite cazuri se poate răspunde printr-o acțiune contrară, la fel se poate spune și atunci când e vorba de acțiunea de calomnie; dar ca să acționezi, îți este permis să te servești numai de una sau alta din ele. Acesta este motivul pentru care, când s-a cerut să se stabilească prin jurământ că nu este calomnie, nu ți se mai acordă în nici un chip acțiunea de calomnie și tot astfel nu-ți poate fi acordată nici cea contrară.

180. În anumite situații se obișnuiește să se aplice o sancțiune chiar și restipulației; astfel, după cum la acțiunea contrară reclamantul este oricum condamnat dacă nu a susținut temeinic procesul și nu se mai cercetează să se vadă dacă a știut sau nu că acționează pe nedrept, tot așa și aici, dacă nu a putut câștiga, reclamantul va fi oricum condamnat cu sancțiunea restipulației.

181. Aceluia care suportă o penalizare de pe urma unei restipulații, nu i se mai poate opune acțiunea de calomnie și nici pretinde să-și respecte legământul vreunui jurământ, căci în atare situații este evident că nu mai poate fi loc pentru o acțiune contrarie.

182. Sint loviți de ignominie cei condamnați în baza anumitor acțiuni, precum cea de furt, de jaf prin violență, de injurii; și tot astfel a acțiunilor de societate, fiducie, tutelă, mandat, depozit. Dar infierați cu infamia sînt nu numai cei condamnați pentru furt, jaf prin violență sau injurie, ci, cum aflăm scris în edictul pretorului, și aceia care au făcut compromisuri în acest sens; și pe bună dreptate, căci este foarte mare deosebire între a fi debitor în urma unui delict sau în baza unui contract. Și cu toate acestea, nicăieri în edict nu se specifică textual cazul cînd cineva este lovit de infamie, ci se spune numai atît că acela căruia îi este interzis să se interpună ca reclamant în locul altuia, și să dea un cognitor sau să aibă un procurator sau să intervină într-un proces cu titlul de procurator sau de cognitor, este lovit de infamie ¹⁶⁹.

¹⁶⁸ *Aemulatio*, în sens larg a buzului de drept (Scialoja, *Enc. giur. it.*, 1884; *Id.*, *Studi giur.*, III, 1932), tradus prin „act șleianator, spre a vexa”; discutat la maximum (Coroi, *La violence criminel romain*, thèse, Paris, 1915, p. 189 și urm.), se prezenta în dreptul roman sub variate forme — *iniura*, *infiliatio*, *calumnia* etc. — și numeroase spețe, pornind de la fapte inocente (stăpînul rolului de albne, adăpostite în pomul vecinului, după ce a stricat grădina aceluia, readucîndu-le plină la altele rafinate (Bratosek, *Sul concello di atto emulativo*, Atti Verona, II, p. 216).

Calumnia este, în explicațiile lui G., cel mai tipic din actele emulative: actul de șicană personală. Cuvintele lui G. — ... *non recte se agere, sed uexandi... crimen* — arată că actul acesta se referă în primul rînd la reclamant (*iniuria vindicare*), dar că el se poate referi și la pîrlt: *iniuria negare* (§§ 9, 171 — cf. Simon; *Begriff u. Talbestand der iniuria*, p. 169—174).

¹⁶⁹ Lista acțiunilor infamante coincide, la G., cu cea din Edictum (*De postulando*, p. 76 și 86), unde *infamia* privea, în plus, și pe cei condamnați în acțiuni nedelictuale (*actio doli*) — cf. Zulueta, II, 301.

[Citarea în justiție]

183. În sfârșit, trebuie știut că cel care vrea să compare cu cineva în justiție trebuie să-l citeze (*in ius vocare*) iar dacă cel citat nu vine, să suporte, în virtutea edictului pretorului, o sancțiune. Și totuși, pe unele persoane — cum ar fi părinții, patronii, patroanele, la fel copiii și părinții patronului sau patroanei — nu ne este îngăduit a le chema în justiție fără încuviințarea pretorului; împotriva celui ce ar contraveni acestor dispoziții, s-au statornicit sancțiuni.

[Cauțiunea judiciară (*uadimonium*)]

184. Cînd însă adversarul a fost citat în justiție, iar procesul nu a putut fi tranșat în acea zi, trebuie să i se ceară celui citat o cauțiune (*uadimonium*)¹⁷⁰, adică angajamentul că se va înfățișa la o dată anumită.

185. La unele procese, angajamentele se iau pur și simplu, adică fără nici o cauțiune, la altele cu cauțiune, la unele prin prestarea unui jurămint, iar la altele prin interpunerea recuperatorilor, pentru ca în felul acesta, cel care nu s-ar înfățișa să fie condamnat pe loc de recuperatori la contravaloarea cauțiunii; aceste lucruri sînt specificate, fiecare în parte, și cu multă atenție, în edictul pretorului.

186. Cînd acțiunea este în materie de lucru judecat sau pentru rambursarea cheltuielilor făcute de *sponsor*, cauțiunea se fixează la atîta cît va fi valoarea acestui litigiu; în restul cazurilor însă, cauțiunea va fi la atît cît va fi jurat reclamantul că are dreptul, fără nici un gînd de șicană. Și totuși, cauțiunea nu trebuie să fie mai mare decît jumătatea valorii, și în nici un caz peste 100 000 de sesterti. Prin urmare dacă valoarea litigiului ar fi de 100 000 de sesterti și nu e vorba nici de acțiunea lucrului judecat, și nici de aceea pentru rambursarea cheltuielilor, cauțiunea nu trebuie să fie mai mare de 50 000 de sesterti.

187. În schimb, persoanele pe care nu le putem chema în judecată fără încuviințarea pretorului — fără sancțiuni — pe aceleași nu le putem obliga, fără voia lor, nici la cauțiune, afară numai dacă pretorul le-ar admite accesul în instanță.

¹⁷⁰ *Vadimonium* era extrajudiciar, unilaterial și neconstrîns, decît printr-o *stipulatio* (cf. C. Tomulescu, *Vadimonium*, p. 321 și urm. — discutînd tablele cerate de la Herculaneum); sau o garanție prin jurămint (cf. La Plra, *Un caso di vadimonium iure iurando*, în: *Studi Albertoni*, I, p. 445—452).

- absente aduersario* ● în lipsa adversarului IV 29, 84
 (inter) *absentes negotia* ● tranzacții între absenți I 93; III 136, 138
absentis rem alienare ● v. *alienare*
- abstinendi potestas successione* ● drept de renunțare la moștenire II 160
- accedere* ● a dobîndi I 67; a garanta III 119; a lua asupra-și IV 84; a adăuga II 102
- acceptilatio* ● acceptare simbolică a unei plăți II 85; III 169—172
- acceptum iudicium* ● acceptarea formulei IV 114
- accessio est in principali* ● accesoriul este în obiectul principal III 126
 ~ *temporis possessionis* ● prelungirea timpului de posesie IV 151
- actio* ● acțiune:
 ~ *ad exhibendum* ● ~ pentru dezvăluirea unui obiect IV 51
 ~ *adiecticiae qualitatit (exercitoria, institoria; de peculio et de in rem uerso; tributoria)*
 ● ~ de implicare a răspunderii lui *pater familias* sau a stăpînului (pentru tranzacțiile fiilor sau sclavilor puși în fruntea corabiei sau a unei întreprinderi; ~ de despăgubire din peculiu și din ce a trecut în patrimoniu; ~ de repartiție a despăgubirii pagubelor) IV 71—74^B
 ~ *certae creditae pecuniae* ● ~ pentru restituirea împrumutului de sumă precisă IV, 13, 50, 171
 ~ *[ciuilitis]* ● ~ [civilă] II 82
 ~ *commodati* ● ~ de comodat IV 33, 59
 ~ *damni infecti* ● ~ pentru prejudiciu eventual IV 31
 ~ *damni iniuriat dali* ● ~ pentru păgubirea materială, nedreaptă III 210; IV 9; 37, 76, 112, 171
 ~ *de eo quod in rem patris dominiue uersum est* ● ~ pentru deducerea a ceea ce a trecut în averea tatălui sau a stăpînului IV 73
 ~ *de moribus mulieris* ● ~ în legătură cu moravurile soției IV 102
 ~ *de pecunia constituta* ● ~ de restituire a împrumutului la dată precisă IV 171
 ~ *de uilibus succisis* ● ~ de tăiere a vișelor IV 11
 ~ *decimae partis* ● ~ pentru a zecea parte din valoare IV 177
 ~ *depensi* ● ~ de restituire a cheltuielilor III 127; IV 9, 22, 25, 102, 171, 186
 ~ *depositi* ● ~ de depozit III 207; IV 59, 62, 182
 ~ *directa* ● ~ directă, contra vinovatului devenit *sui iuris* IV 77
 ~ *dupli* ● ~ la dublu contra celui care neagă din șicană II 282; III 127; IV 171—172
 ~ *ex emplo-uendito* ● ~ relativă la cumpărare-vinzare IV 62, 131^A
 ~ *ex stipulatu* ● ~ relativă la un debit din stipulație II 94; IV 116^B, 131^B
 ~ *familiae herciscundae* ● ~ de partaj (sucursal) II 219; IV 42
 ~ *[famosa]* ● ~ interzisă reclamantului infam IV 182
 ~ *fiduciae* ● ~ relativă la fiducia IV 33, 62, 182
 ~ *finium regundorum* ● ~ pentru delimitarea hotarelor IV 42
 ~ *furti* ● ~ de furt (II, 78); III (198) 203; IV, 8, 76, 111, 173, 182; ~ ~ *concepti*
 ● ~ ~ ~ tănuit III 186, 191; IV 173; ~ ~ *oblati* ● ~ ~ oferit ție și descoperit la tine III 187, 191; IV 173; ~ ~ *peregrinorum* ● ~ a peregrinilor sau contra lor IV 37; ~ ~ *prohibiti* ● ~ de furt, contra celui ce împiedică percheziția III 188, 192
 ~ *heredis et in heredem* ● ~ a moștenitorului și contra lui IV 112

* Indexul se referă la textul lui Gaius. Numele persoanelor, ale instituțiilor juridice etc. sînt prezentate în forma latină din original (adusă la nominativ, regrupată etc.), completată cu corespondentul românesc din traducerea noastră; cînd în traducere am folosit, din rațiuni stilistice, simplificări (permise de context), uneori în mai multe variante, s-a trecut corespondentul reconstituit, respectiv cel sintetic (prezent sau nu printre ele).

Trimiterile se fac la comentariu (în cifre latine) și la paragraf (în cifre arabe). (A. P.)

- ~ *in factum* ● ~ relativă la un fapt IV 107
 ~ *in personam* ● ~ personală, relativ la obligații contractuale (II, 204, 213); IV 1, 2, 5, 18, 100, 106
 ~ *in rem* ● ~ reală, relativ la bunuri IV, 1, 3, 5, 6, 16, 86, 89, 91, 96, 100, 106, 114
 ~ *in solidum* ● ~ pentru răspunderea solidară IV 71
 ~ *iniuriarum* ● ~ pentru injurii III 223; IV 8, 60, 76, 112, 182
 ~ *iudicatae* ● ~ în materie de lucru judecat, pentru executarea sentinței IV 9, 21, 25, 102, 171, 186
 ~ *legis Aquillae, damni iniuria dati* ● ~ a legii Aquilia pentru păgubiri materiale nedrepte III 202
 ~ *locali* ● ~ de locațiune III 205; IV 62
 ~ *mandati* ● ~ de mandat III 160, 216; IV 62, 182
 ~ *negatiua* ● ~ de respingere IV 3
 ~ *negotiorum gestorum* ● ~ a gestlunii de afaceri IV 33, 62
 ~ *noxalis* ● ~ noxală IV 75-79
 ~ *periculosa falsi sacramenti* ● ~ riscantă a jurământului fals IV 13
 ~ *praescriptis uerbis, v. praescriptiones*
 ~ *praetoria* ● ~ pretoriană IV 71
 ~ *pro socio* ● ~ în interesul asociatului IV 62, 182
 ~ *Publiciana* IV 36
 ~ *quadrupli* ● ~ la de patru ori valoarea III 209; IV 173
 ~ *quod iussu* ● ~ relativ la ce s-a făcut din ordin IV 70, 74
 ~ *rerum legalorum nomine, relictae per damnationem* ● ~ de obținere a lucrurilor lăsate prin legatul *per damnationem* IV 9, 171
 ~ *Rutiliana* IV 35
 ~ *sacramenti in personam* ● ~ contra unei persoane, prin procedura jurământului IV 13-15
 ~ *serui corrupti* ● ~ pentru delictul de corupere a sclavului III 198
 ~ *Serulana* IV 35
 ~ *simplici* ● ~ la simplu III 209; IV 172
 ~ *triplici* ● ~ la triplu IV 173
 ~ *tutelae* ● ~ a tutelei IV 62, 182
 ~ *ui bonorum raptorum* ● ~ pentru jaf prin violență III 209; IV 8, 76, 112, 182
 ~ *utilis* ● ~ utilă II 78, 82, 253; III 209; IV 38
actiones ● acțiuni:
 ~ *diuisio: in personam; in rem; ex lege; ex senatusconsulto; ex iurisdictione praetoris; ex moribus* ● diviziunea ~lor: personale; reale; rezultate din lege; rezultate dintr-un senatusconsult; rezultate din jurisdicția pretorului; rezultate din cutumă IV 1-5, 26, 110, 111
 ~ *mixtae* ● ~ mixte IV 6, 9
 ~ *perpetuae* ● ~ perpetue IV 110
 ~ *poenales* ● ~ penale IV 6, 8, 112
 ~ *quae sua ui ac potestate constant* ● ~ care sînt operative prin ele înseși IV 10, 166, 170
 ~ *temporales* ● ~ temporare IV 110
 ~ *uexandi causa* ● ~ șicanatorii IV 178
actor ● reclamant IV 4, 11, 13, 16, 17^{a-b}, 18, 21, 24, 26, 30, 53, 57, 156-160, 163-165, 169, 174, 180, 186
actus ● dreptul de a trece cu turma pe proprietatea altuia II 14
adictio bonorum ● atribuirea bunurilor III 79
 ~ *furis manifesti* ● ~ hoțului flagrant III 189
adfectus ● intenție:
 ~ *calumniae* ● ~ de șicană IV 178
 ~ *furandi* ● ~ de a fura II 50; III 208
adfinitas ● rudenie prin încuscrere (afinitate) I 63
adgnatio, adgnationis ius ● rudenia civilă, dreptul agnațiunii III 14, 21
adgnatus ● agnat I 155-156
 ~ *proximo gradu* ● de gradul cel mai apropiat I 164, 168; II 64; III, 9, 10, 21, 34, 37, 111
adictio ● adausul, obiecția IV 126
adiudicatio (pars formulae) ● adjudecare (parte a formulei) (II 219); IV 39, 42, 44
adiudicatus ● adjudecat III 189
adluio ● aluviune II 70
administratio bonorum suorum ● administrarea bunurilor lor I 53
adoptio ● adopțiune I, 8, 134, 162; II, 98, 138, 147

- adoptiui filii** ● filii adoptați II 136, 138; III 2, 31, 40
- acquisitio** ● achiziție:
 ~ *per eos quos in potestate habemus* ● ~ prin cei de sub putere II 86—94
 ~ *per extraneas personas* ● ~ prin persoane străine II 86, 90
 ~ *per liberos homines* ● ~ prin oameni liberi III 164
 ~ *per seruos alienos* ~ ~ prin sclavii altuia III 164
 ~ *per uniuersitatem* ● ~ cu titlu universal II 97
- adsertor** ● susținător:
 ~ *libertatis* ● ~ al condiției de om liber IV 14
 ~ *seruitutis tertiae partis* ● ~ al condiției de sclav, la a treia parte IV 175
- adstipulatio** ● stipulație accesorie, prin care debitorul se obligă față de creditorul accesoriu III 112—117, 177
- adstipulator** ● garant III 110—114, 117, 126, 215
- aduersarius, v. reus**
- adulter, adulterium** ● adulter, delictul de adulter III 194
- aedificium, domus** ● clădire, casă II 7^a, 73, 76
- aediles curules** ● edilii curuli I 6
- aequum esse** ● a fi echitabil I 190
- aes** ~ bronz, aramă, monedă;
 ~ *equestre* ~ indemnizație pentru cumpărarea calului IV 27
 ~ *hordiarium* ● indemnizație pentru nutreț IV 27
 ~ *militare* ● solda militară IV 27
- aestimatio** ● evaluarea III 212, 214
- agere** ● a porni acțiunea:
 ~ *alieno nomine: cognitio, procuratorio, tutoris, curatoris* ● ~ în numele altuia: cogni-
 rul, procuratorul, tutore, curator IV, 82, 85, 90, 101
 ~ *cum compensatione* ● ~ în compensare IV 64
 ~ *libertatis causa* ● ~ pentru libertate IV 82
 ~ *per concepta uerba* ● ~ prin redactarea scrisă a unor termeni IV 30
 ~ *per formulam* ~ prin formulă (II, 278): IV 30, 91
 ~ *per sponsonem* ● ~ prin promisiune solemnă IV 91, 95, 141
 ~ *suo nomine* ● ~ în numele său propriu IV, 83, 87
- Agrippina** I 62
- album praeloris** ● tablă albă de afișare a edictului pretorului IV 46
- aliena potestas** ● sub puterea altuia I 48—51
- alieni iuris** ● supuși dreptului altuia I 48—51
- alienare rem absentis** ● înstrăinarea averii absentului II 64
- alienare rem pupilli** ~ înstrăinarea averii pupilului II 84
- alienatio rei** ● înstrăinarea unui lucru II 84
- alluio** ● aluviune II 70—72
- alumnus** ● copil crescut de străin I 19
- (inter) amicos** ● între prieteni I 41, 44
- amita et matertera** ● sora tatei și sora mamei I 63, 156
- ancilla** ● sclavă I 19, 82, 83; II 203
- animalia** ● animale:
 ~ *quae collo dorsoue domantur* ● ~ care sînt dresate a purta în grumaz sau spinare II 14^a, 16
 ~ *quae mancipi sunt* ● ~ care sînt *res mancipi* (mancipabile) I 120; II 15
- animi leuitas** ● nestatornicia gîndului I 90
- animus reuertendi** ● gîndul reîntoarcerii II 68
- anniculus filius** ● fiu de un anîșor I 29, 32
- anniculi probatio** ● dovedirea (căsătoriei) prin (copilul de un) anîșor I 29, 73
- Antoninus (Pius)** I 53, 74, 91; II 120, 126, 149^a, 151^a
 ~ *diuus* ● divînul II 195
 ~ *optimus* ● prea bunul I 74
 ~ *sacratissimus* ● prea slăvitul I 53, 94
- aperte falsa est** ● este evident falsă III 64
- aperte iniquum esse** ● a fi cu evidență nedrept III 40
- aquae et igni interdictio** ● impunerea exilului I 90, 128, 161
- arbitrum petere** ● a cere un arbitru IV 141, 163, 164, 165
 ~ *arbitri postulatio* ● cerere de arbitru IV 17^a, 163
- arcaria nomina** ● înregistrări de casă III 131

- argentarius* ● argentar, bancher IV 64, 66, 68, 126^a
arma ● arme IV 155
arra, argumentum emptionis ● arvuna, dovada cumpărării III 139
arrogatio ● adoptarea cuiva neaflat sub putere părintească I 99–107; III 83; IV 38, 77
asperitas dominorum et saevitia ● asprimea și cruzimea stăpînitorilor I 52, 53
asses librales ● ași librali I 122
atrocitas delicti ● atrocitatea delictului IV 155
auctoratus ● indatorat contra muncă III 199
auctoritas ● încredințare:
 ~ *Hadriani* I 47; II 57
 ~ *populi Romani* ● ~ a poporului roman I 98, 99
 ~ *praetoris, proconsulis* ● ~ a pretorului peregrin, a proconsulului IV 139
Aulus Agerius (nume în formule) IV 34, 37, 40, 43, 47, 50, 119, 131, 131^a, 136
aurum, argentum ● aur, argint IV 48
- balneum* ● baie I 20
beneficium ● favoare III 56
biennii spatium ● interval de doi ani II 44
Bithynorum lex ● legea Bithinilor I 193
bona fides ● bună-credință II 43, 45, 49, 50, 51, 86
bona fide possidere ● a poseda cu ~ II 86, 92, 94, 95; III 200
bona fide praestare ● a presta cu ~ III 155
bonae fidei iudicia ● procese în legătură cu tranzacții bazate pe ~ IV 62, 63
bonae fidei possessor ● posesor de ~ II 50, 76, 78, 92, 93; III 200
in bonis res ● proprietate bonitară, pretoriană I 35, 41, 54, 167; II 40, 41, 49, 88, 222; III 64, 80
bona ● bunurile:
 ~ *caduca* ● ~ caducare II 150, 206–207; III 62, 160, 206
 ~ *deditiorum* ● ~ dediticiilor III 74
 ~ *libertorum, libertinarum* ● ~ liberților, libertelilor III 39–76
 ~ *uenire* ● ~ destinate a fi vîndute la licitație I 27; II 154
 ~ *ui rapta* ● ~ smulse cu forța III 182, 209
bonorum ● de bunuri:
 ~ *emptio* ● cumpărare ~ III 77, 80, 81; IV 36, 65–67, 68, 145
 ~ *possessio* ● posesiune ocrotită de edictul pretorului II 98, 126; III 32, 33, 34, 71; IV 177;
 ~ ~ *contra tabulas* ● ~ ~ contrară testamentului II 125, 126, 135; III 41, 46, 49, 65, 71; ~ ~ *cum re* ● ~ ~ în deplin drept II 148; ~ ~ *dari* ● a se acorda ~ ~ I 35; II 119, 148; ~ ~ *petere* ● a pretinde ~ ~ II 147; III 34–38, 65, 80; IV 34;
 ~ ~ *polliceri* ● a promite ~ ~ III 33^b; ~ ~ *secundum tabulas* ● ~ ~ conform testamentului III 36; ~ ~ *sine re* ● ~ ~ ca drept virtual II 125, 148; III 35, 36, 37
 ~ *possessor* ● posesor ocrotit de edictul pretorului II 150; III 43, 80, 81; IV 111, 140
 ~ *suorum administratio* ● administrarea bunurilor sale (ale prodigului) I 53
 ~ *uenditio* ● vânzarea ~ II 154, 155, 158, 167; III 78, 79; IV 35
- caelibes* ● celibatarii II 111, 144, 286
Caelius Sabinus, iurisconsultus III 70, 141
caesar ● împărat I 96; v. și Nero
 ~ *is prouinciae* ● provincii ale împăratului I 6; II 21
calumnia actoris ● șicana reclamantului IV 163, 172, 174, 175, 178, 179
capere ex testamento ● a primi prin testament I 25, 123; II 110, 225, 274, 281, 286
capitis deminutio ● pierderea capacității juridice I 158
 ~ *maxima*, ~ *media*, ~ *minima* I 159–162; II 147; III 21
capitis deminutus ● decăzutul din drepturi I 170; II 145, 146, 147; III 21, 27, 51, 83, 101, 114, 153; IV 38, 80
captus a hoste parens ● rudă luată prizonier I 129
carmen famosum ● poezia defăimătoare III 220
Cascellianum iudicium uel secutorium ● procedura cascelliană sau de execuție silită IV 166^a, 169; v. și *iudicium Cascellianum*
Cassius Longinus, Caius, iurisconsultus I 196; II 79, 195, 244; III 71, 133, 140, 147, 161; IV 79, 114, 170

causa ● cauză, proces :

~ *noxalis* ● proces pentru daune I 140, 111; IV 75, 79

~ *e collectio* ~ sumarul cauzei IV 15

~ *e probatio* ● dovedirea cauzei I 18, 29, 38, 41, 66; III 5; ~ *e erroris probatio* ● dovedirea cauzei erorii I 67, 87; II 142

census ● recensămînt I, 140; *in*~ ● sustras de la recensămînt I 160

centumvirali iudicia ● instanțele de centumvirii IV 31

centumviri ● centumvirii [magistrați în municipii, colonii] IV 31, 95

cernere (adire) hereditatem ● a primi o moștenire I 176; II 187–190

certe est ● este sigur II 78, 180; IV 60

cessio hereditatis ● cedarea moștenirii II 35, 43–57; III 85–87

~ *in iure* ● ~ în fața instanței I 168; II 24, 29, 30, 65, 96, 213

chirographa ● înscrisuri iscălite III 134

ciuis Romanus ● cetățean roman I 75, 77, 80, 87, 91, 92, 94, 189

ciues Romani liberti ● liberți cetățeni romani I 12, 15, 21, 77; III 73

ciuitas ● statul-cetate I 1, 189

~ *Romana* ● cetățenia romană I 26, 28, 31

~ *peregrini, fictiua* ● cetățenia fictivă a peregrinului I 94–96; IV 37

clam ● în ascuns IV 154, 166^a

Claudius :

~ *diuus* ● divinul I 62; II 33^c

~ *imperator* ~ I 32^e; v. și: *lex Claudia*; *senatusconsultum Claudianum*

codicillus ● codițel II 270^a, 273

coemptio (mulieris) ● cumpărarea simbolică a femeii :

~ *fiduciac causa* ● ~ cu titlu fiduciar I 115^b

~ *matrimonii causa (cum marito ul loco filiae sit; cum extraneo tutelae evitandae testamenti factio obtinere)* ● contractare a ~ (de un bărbat în vederea căsătoriei spre a-i fi în rînd cu fiica: de un extraneu, spre a evita tutela, spre a întocmi un testament) I 110–113, 114, 123, 136; II 112

~ *qua in re a mancipatione differat* ● ~, prin ce diferă de mancipațiune I 123; II 112

(*de*) *coercitionibus et poenae temere litigandi* ● constringeri de frînarea tendinței procesive și teama de sancțiune IV 171–187

coemptionator ● bărbatul care face o *coemptio* I 115, 118, 118^a 123, 166^a; III 83, 84

cognatio ● rudenie de sînge I 156, 158

~ *legitima* ● ~ legitimă III 10

cognatus ● rudă de sînge I 156; III 24

cognitor ● reprezentantul instituit al părților în proces II 39, 252; IV, 55, 82, 83, 97, 101

coheredis adiectio poenae nomine ● instituire de moștenitor, cu titlu penal II 243

coitus iustus, quasi iustus ● coabitare legitimă, ca și legitimă I 88

collactaneus aut paedagogum ● fratele de lapte sau preceptorul I 39

coloniae Latinae ● coloniile latine I 131; III 56

colonus ~ colon IV 153

columba et apis ● porumbel și albină I 68

comilia testamentis faciendis destinata ● adunările comiliile destinate făcerii testamentelor II 101

commodatum ● comodat III 206

compensatio ● compensație IV 61, 63–64, 66–68

condemnatio : ● condamnare :

~, *pars formulae* ● ~, parte a formulei IV 39, 43, 48, (52), 57, 68, 73, 86, 119, 182

~ *certae pecuniae* ● ~ la o sumă precisă IV 49, 50, 52

~ *cum taxatione* ● ~ cu plafonare IV 51

~ *incertae pecuniae* ● ~ la o sumă nedeterminată IV 49, 51

~ *infinita* ● ~ fără plafonare IV 51

~ (*omnis*) *non ad ipsam rem sed pecuniaria aestimatio est* ● orice ~ e nu la chiar obiectul pretins, ci la valoarea lui IV 48

condicere ● a notifica IV 18 ● a cere restituirea unui lucru II 79

condicio ● condiția :

~ (*de*) *liberorum* ● despre ~ copiilor I 76–92

~ *occupantis melior est* ● ~ ocupantului este mai bună II 215

condictio ● condițiune, pretindere de restituiri IV 5, 17^b, 18, 33

~ *fictiua (nulla formula)* ● ficțiune a ~ (în nici o formulă) IV 33–34

~ *furtiua* ● ~ obiectului furat II 79; IV 4, 8, 33

~ *indebiti* ● ~ a lucrului nedatorat II 283; III 91

- conducere* ● a lua cu chirle II 60
confarreatio ● căsătoria cu *manus*, rituală I 112
coniunctim legata res ● legate, lăsate conjunct II 199, 205, 233
consanguinei ● frați după tată III 10, 14, 23, 29
consanguinitas ● rudenția dinspre tată III 24
consecratio ● consacrare zeilor II 4,7
consensus ● prin simplu acord III 89, 119^a, 135, 136, 154
 ~ *tacitus* ● ~ tacit III 82
consequi ● a obține II 55
consilium de manumissione seruorum ● comisia de eliberare a sclavilor I 18, 20, 38, 41
consobrinus ● văr de gradul întâi III 10
constat ● se știe *passim* (II 17 etc.)
constitutio ● constituțiune:
 ~ *Antonini (Pii)* ● ~ a lui Antoninus (Pius) I 53; II 195; ~ ~ *epistula* ● ~ ~, scrisoare oficială I 102; ~ ~ *rescriptum* ● ~ ~, rescript I 74; II 120, 126, 151^a
 ~ *Claudii edictum* ● ~ a lui Claudius, edict I 32^c
 ~ *Hadriani* ● ~ a lui Hadrianus: ~ ~ *de liberis mulieris liberae cum alieno seruo* ● ~ ~ despre condiția copiilor femeii libere concepuți cu sclavul altuia I 84; ~ ~ *edictum* ● ~ ~, edict I 55, 93; ~ ~ *epistula* ● ~ ~, scrisoare oficială III 112, 121; ~ ~ *rescriptum* ● ~ ~, rescript I 7, 73, 84; II 163, 221, 280; ~ ~ *subscriptio* ● ~ ~, rezoluție I 94
 ~ *Neronis* ● ~ a lui Nero I 33
 ~ *Traiani* ● ~ a lui Traian: ~ ~ *de iure patroni ad successionem liberti* ● ~ ~ despre dreptul patronului la moștenirea averii libertului III 72; ~ ~ *ut ad ius quiritium pervenietur* ● ~ ~ cum se obține cetățenia romană I 34
 ~ *Vespasiani* ● ~ a lui Vespasian I 85
 ~ *nes de conubio* ● ~ despre dreptul de căsătorie: ~ ~ *cum fratris filia, sororis uero prohibitum* ● ~ ~ cu fiica fratelui; cu cea a surorii prohibită I 62; ~ ~ *ueteranorum cum feminis latinis peregrinisue* ● ~ ~ al veteranilor cu femei latine sau peregrine I 57
 ~ *nes de testamentis militum* ● ~ despre testamentele militarilor II 109
 ~ *nes uariae* ● constituțiuni diverse I 57
consuetudo ● obișnuință II 68
consulio non agimus ● deliberează nu discutăm III 33
consutum ● veșmânt III 93
contentio iuris ● dezbateri juridică IV 60
contestatio litis ● atestare a angajării procesului III 180—181
contractus ● contract III 88, 90—96
controversia de libertate hominis ● dezbateri relativă la libertatea unui om IV 14
conubium ● dreptul de a te căsători I 56, 57, 59, 67, 76—78, 80
conuentio in manum ● așezarea femeii sub *manus* I 109—115^b
conuentus ● sesiune I 20
conuicium ● ultragiu, batjocură III 220, 222
creditor ● se crede, se spune I 30
cretio ● acceptare solemnă a succesiunii II 144, 164, 167—172, 176, 187, 189
 ~ *uulgaris et certorum dierum* ● ~ de drept comun și cea cu termen cert II 170—173; III 36, 62, 85, 87, 212
crimen capitale ● sancțiune capitală, condamnare la moarte III 213
crimen furti ● vina de furt IV 178
culpa ● vină III 211
curatio, curatores ● curatelă, curatori I 142, 197; II 64; IV 82, 85, 99
custodela ● supraveghere I 104
custodia ● pază II 67; III 205, 206, 207
- damnandi absoluendive potestas* ● puterea de a condamna sau de a absolve IV 46
damnas esse ● a fi obligat II 201, 209; v. și *legalum per damnationem*
damnum ● prejudiciu III 213
 ~ *datum* ● ~ produs III 182, 202, 210, 219
 ~ *infectum* ● ~ eventual IV 31
daps ● ospăț IV 28
dare ● a transmite proprietatea, sub constrângerea obligației IV 2
debitorem liberare ● a libera pe debitorii II 85
decem milia sestertium ● zece mii de sestertii II 235, 238; IV 21, 34, 41, 43, 46, 50, 53, 64
decoquere ● a da faliment IV 102

- decreta (interdicta)* ● interdicte IV 139
decrefum (constitutio) ● constituție I 5
decuriones ● decurioni I 96; II 195
deditiici liberti ● libești deditiicii I 13, 14-15, 26-27
deditiiciorum numero ● în rînd cu deditiicii I 12, 15, 25, 67; III 74
(per)deductionem agere ● a acționa prin deducere în compensație IV 65-69
defensor idoneus ● apărător temeinic IV 101
deferri ad populum bona caduca ● a trece fiscului bunurile caducare II 150
definitio ● determinare II 94
delegare ● a însărcina pe altul III 130
deliberandi potestas ● posibilitatea deliberării II 162
demonstratio ● parte a formulei IV 39, 44, 58, 136
dennarii, pro sudore ● dinari, răsplata străduinței III 146
denegare actionem ● a refuza o acțiune IV 112
denuntiatio ● somație IV 17, 18
depositum, v. actio depositi
desiderium concludere ● a conchide pretenția IV 41
dieis gratia ● de formă I 190
dicitur ● se spune I 114
dies ● ziua:
 ~ *cedens* ● (~ de) scadentă II 244
 ~ *comperendinus* ● ~ amnării IV 15
 ~ *nefastus* ● ~ nepermisă proceselor IV 29
Dii Manes, ~ Superi ● zeii Mani, ~ de Sus II 4
Dio (nume în exemple) IV 37
disiunctium legata res ● obiect lăsat prin legat la mai multe persoane II 199, 205, 215, 223
dispensator ● cîntăritor oficial I 122; III 160
dissimulare ● a ascunde IV 124
diuersae scholae auctores; praecipitores nostri ● autorii școlii adverse; preceptorii noștri, v. *scholae iurisconsultorum*
diuisio hereditatis ● distribuția moștenirii: ~ *in capita* ● ~ pe capete III 8, 18, 61; ~ *in stirpes* ● ~ pe ramuri III 8, 11, 16
diuus, v.: Antoninus (Pius); Claudius; Hadrianus; Traianus; Vespasianus.
dolus malus ● manoperă vicleană pentru a păgubi III 211
domatio animalium ● domesticirea animalelor II 16
dominica potestas ● putere asupra sclavilor I 51, 52, 54; II 86-90
dominium ● proprietate:
 ~ *duplex [și triplex]* ● ~ cu dublu [și triplu] aspect I 54; II 40
 ~ *ex iure Quiritium* ● ~ după dreptul quiriților I 17, 35, 54, 167; II 40, 88, 194, 196, 222, 287; IV 36
 ~ *iustum* ● ~ legiuită IV 16
 ~ *non diuisum* ● ~ neîmpărțită III 154^a
 ~ *populi Romani uel Caesaris* ● ~ a poporului roman sau a împăratului II 7
 ~ *unum apud peregrinos* ● la peregrini, un singur fel de ~ II 40
dominus:
 ~ *inuitus* ● fără încuviințare a stăpînului I 160
 ~ *procuratoris rei* ● titularul procesului IV 98
 ~ *proprietatis* ● titularul proprietății II 30, 91
domum ducebatur et uinciebatur ab actore ● era adus de reclamant acasă și legat IV 21
donatio mortis causa ● donație pentru după moarte II 225-226
donatum esse ● a fi donat II 91
donum ● darul III 96
dotis dictio ● constituirea de dotă III 95^a
(sine) dubio ● fără îndoială II 94
(nec ulla) dubitatio est ● nu există nici o îndoială IV 153
(non) dubitatur ● nu se pune la îndoială III 146, 153
Duodecim Tabularum lex, v. Lex duodecim Tabularum
duplicatio ● duplică IV 127

edicta ● edictele:

~ *aedilium curulium* ● edicțiilor curuli I 6

- ~ *magistratum* ● ~ magistraților I 2
 ~ *praetorum* ● ~ pretorilor I 2, 6; II 136, 253; III 25, 46, 52, 71, 78, 82; IV 11, 34, 46, 52, 72, 76, 99, 109, 118, 121, 141, 185
 ~ *principum* ● ~ împăraților I 5: v. și *constitutio*
emancipatus ● emancipat, ieșit de sub *patria potestas* I 61, 132–139; II 135, 245; III 2, 6, 19, 41, 65; IV 79
emendatio iniquitalis ● corectarea inechității III 41
emptio bonorum, emptores bonorum ● cumpărare, cumpărători de bunuri II 98, 104–106, 158, 167; III 77–81, 84, 154; IV 35, 64, 80, 145
emptio-uenditio ● cumpărare-vinzare III 135, 139, 145
Ephesus IV 53^c
epistula principis ● scrisoare oficială de la împărat I 5, 96
equites Romani ● cavaleri romani I 20
erctum non citum [*consortium domesticum*]. v. *societas naturalis et legitima*
Eros (nume de sclav) IV 56, 59
erroris causae probatio (matrimonium) ● dovedirea motivului erorii la căsătorie I 66–71
 ~ *in rescriptio diui Hadriani et imperatoris Antonini* ● ~ în rescriptul divinului Hadrian și al împăratului Antoninus I 73, 74
ex bono et aequo ● cu bună credință și după echitate III 137
exceptio ● excepțiune IV 108, 115, 133
 ~ *doli, ~ mali* ● ~ de dol II 76, 77, 78, 84, 120, 149^a, 198; III 168, 179; IV 116^a, 117, 119, 121
 ~ *litis diuiduae et residuae* ● ~ de desjungere a litigiului și cea a lucrului rămas de rezolvat IV, 56, 122
 ~ *mali*, v. ~ *doli*
 ~ *pacti conuenti* ● a pactului convenit III 179; IV 116^b, 119, 122, 126
 ~ *quod metus causa* ● ~ a procedării prin intimidare IV 117, 121
 ~ *rei iudicatae uel in iudicium deductae* ● ~ a lucrului judecat sau dedus în justiție III 181; IV 106, 107, 121, 123
~nes ● excepțiuni:
 ~ *cognitoriae* ● ~ referitoare la persoana cognitorului IV 121
 ~ *dilatoriae* ● ~ care amină judecarea IV 120, 122
 ~ *peremptoriae* ● ~ care anihilează orice împotrivire IV 120, 125
 ~ *quae ex iurisdicione praetoris proditae sunt* ● ~ care au rezultat din jurisdicția pretorului IV 118
exercitor nauis ● conducător al unei corăbii IV 71
exhereditatio ● dezmoștenire II 123–125
 ~ *inter ceteros* ● ~ în bloc II 128; 141; III 58, 63, 66
 ~ *nominalim* ● ~ nominală II 127
expensatio ● trecerea la contul „plăți” III 129, 137

facere ● a îndeplini obiectul obligației IV 2
fallere oculos nostros ● amăgi ochii noștri II 71
familia ● sclavi, avere, patrimoniu I 41; II 102, 104, 109, 115, 119, 121, 137; IV, 75
 ~ *emptor* ● cumpărător formal al averii II 103
 ~ *pecuniaque* ● averea și banii II 104
farreo in manum conuentio ● așezarea sub manus prin *confarratio* I 110, 112
farreus Iuppiter ● turtă (la ritualul) lui Jupiter I 112
feminae ● femeile:
 ~ *perfectae aetatis* ● ~ ajunse la majorat I 190
 ~ *postumae* ● ~ postume III 132
 ~ *suae* ● ~ sale II 126
ferae bestiae ● fiarele sălbatice II 16
festuca ● nuia IV 16
fictiones ● ficțiunile IV 32–38
fideicommissum ● fideicomis II 246
 ~ *de libertate per ~ relicta* ● despre eliberarea prin ~ II 263–267
 ~ *de singulis rebus per ~ relictis* ● despre lucrurile dispartate lăsate prin ~ II 260–262
 ~ *quid fideicommissa legatis differant* ● deosebirea dintre ~ și legate II 268–288
 ~ *de hereditatibus fideicommissariis* ● despre porțiunea din moștenire a ~ arilor II 247–259
fideiussio pro seruo, pro peregrino ● garanție pentru un sclav, un pelerin III 119, 119^a, 121^a
fideiussores ● garanți III 115–127

- fideipromissores** ● garanți coreali III 115-127; IV 113
- fides** ● credință:
 ~ *bona* ● buna ~ II 45, 86
 ~ *mala* ● rea ~ II 49
- fiducia** ● contract de incredințarea unui lucru I 114-115^b; II 50, 59, 220; III 201
 ~ *cum amico, cum creditore* ● ~ cu un prieten, cu un creditor II 60
- filius** ● fiu:
 ~ *ex iusto coitu* ● ~ din coabitare legitimă I 88
 ~ *familias* ● ~ de familie IV 69
 ~ *iustus* ● ~ legitim I 77
- flamines maiores** (*Diales, Martiales, Quirinales*) ● flaminii mari (ai lui Jupiter, Marte, Romulus) I, 112, 130, 136; III 114
- formula** ● formulă:
 ~ *arbitraria* ● proces indrumat la arbitru IV 141, 163
 ~ *commodati* ● ~ de la comodat IV 47
 ~ *depositi* ● ~ de la depozit IV 47
 ~ *petitoria* ● ~ a revendicării IV 91
 ~ *per ~m litigare* ● a purta proces prin formulă IV 30-68
 ~ *e in factum, in ius conceptae* ● formule relative la un fapt, redactarea relativ la un drept IV 45-47, 60, 106
 ~ *incertae* ● formule cu obiect nedeterminat IV 54, 131
 ~ *petitoriae editio* ● scoaterea formulei *petitoria* IV 92, 93
 ~ *praecudiciales* ● formule înainte de judecată IV 44
partes ~ae ● părțile formulei IV 39-44
- frater** ● frate:
 ~ *naturalis* ● frate natural I 19
ad exemplum fratrum suorum ● după modelul fraților între ei III 154^b
- fraus adstipulatoris** ● fraudă garantului III 215
- fructus licitatio** ● licitația fructelor IV 169
- frumentum** ● grâu II 76
- Fufidius, iurisconsultus** II 154
- fullo** ● curățitor de haine III 205-206
- funus mortui** ● funerariile mortului II 6
- fur** ● hoț:
 ~ *addictus* ● ~ atribuit păgubașului III 189
 ~ *improbis* ● ~ ordinar III 209
 ~ *um odio* ● din ură contra hoților IV 4
- furiosus** ● nebun II 64; III 106, 109
- furtum** ● furt II 50; III 182, 208; IV 37, 75, 178
 ~ *conceptum* ● ~ lămuț III 183, 186
 ~ *fundi* ● ~ de imobil II 51
 ~ *manifestum* ● ~ flagrant III 183, 185, 189, 192, 194; IV 111
 ~ *hominum liberorum* ● ~ de oameni liberi III 199
 ~ *nec manifestum* ● ~ neflagrant III 183, 185, 190
 ~ *oblatum* ● ~ oferit III 183, 187
 ~ *suae rei* ● ~ asupra propriului său lucru III 200
 ~ *usus* ● ~ al folosinței III 196
furti uitium ● vina de furt II 50
furtorum genera ● feluri de furturi III 183
- fustis** ● ciomag IV 155
- Gaius comentarii uel libri ad quos ipse refert** ● comentarii sau studii la care el se referă: a) *Institutionum* ● Instituțiuni II (1); II 23, 145, 228; III 17, 33, 181, 201; IV 85, 153; b) *interpretationis edicti* ● Comentariul asupra Edictului I 188; c) *patronorum iuris* ● relativ la dreptul patronilor la succesiunea liberților III 51; d) *propriis commentariis* ● monografii proprii III 33
- [Gaius, sub sintagma] *nos, ciues Romani* ● noi, cetățenii romani I 55, 188, 193; II 7; IV 37, 63
- Gaius Seius** ● (nume în exemplificări) II 250
- Galatarum gens** ● poporul galateenilor I 55
- galea** ● chivără IV 155
- gemelli** ● gemeni III 212

gentiles ● gentilii; care aparțin unei ginți III 17

gestio pro herede ● gestiune ca moștenitor II 166, 176, 178; III 85, 87

gladiator ● gladiator III 146

gladius ● sabla IV 155

gleba ● brazdă IV 17

graeca (uoce) ● în limba greacă I 64; II 281; III 93

habere frui licere tantum in solo provinciali ● a avea drept numai de uzufruct asupra solului provincial II 7

habitatio gratuita ● dreptul de a locui gratuit IV 153

Hadrianus:

~ *diuus* ● divinul I 7, 30, 55, 73, 77, 80, 81, 84, 92-93, 115^a; II 51, 112, 143, 163, 221, 280, 285, 287; III 33° 112, 121, 122

~ *imperator* I 47; II 57

~ *sacratissimus* ● prea slăvitul I 94; II 285

v. și *senatusconsultum Hadriano auctore*

hasta ● lance IV 16

heres ● moștenitor II 98, 152, 174, 179; III 32, 78; IV 172

factus esse ● ~ cu ficțiunea că e ~ IV 34

~ *necessarius* ● ~ necesar II 37, 58, 152-155, 160, 188; III 87, 201

~ *suus* ● ~ intern I 32, 99; II 138, 139, 156; III 29, 37, 40, 87

(*pro*) *herede* ● ca ~ II 178; III 87; IV 144

heredes ● moștenitori:

~ *domestici* ● ~ aparținând aceleiași *domus* II 157

~ *extranei* ● ~ străini II 124, 137, 152, 161, 184; III 48, 58, 64-66, 69-71

~ *festuca utebantur hastae loco* ● ~ i foloseau o nuia în loc de lance IV 16

~ *inane nomen* ● nume deșart de moștenitor II 22

~ *loco* ● în locul moștenitorului IV 172

~ *ommissio* ~ omitere [de moștenitor] II 124

~ *sui et necessarii* ~ ● interni și necesari II 124, 126, 133, 139, 140, 152, 156; III 1, 2, 4, 9, 15, 16, 19, 26, 33^b, 34, 41, 43, 66, 87

heredum institutio ● instituirea ~lor II 116, 122-127, 243, 248

hereditas ● moștenire, succesiune:

~ *damnosa* ● ~ păgubitoare II 163

~ *duplex* ● ~ de două feluri II 99

~ *eorum qui ciues Romani facti sunt* ● ~ a celor care au dobândit cetățenia romană III 40-54

~ *eorum qui Latini facti sunt* ● ~ a celor deveniți latini III 55-73

~ *intestatorum, ~ legitima* ● ~ legitimă a celor morți fără testament II 34, 99, 119; III 1-87

~ *libertorum* ● ~ a libertiților III 39

~ *testamentaria* ● ~ testamentară II 98, 189

hereditatem:

~ *auocare* ● ~ a deturna II 149

~ *cernere* ● a accepta o ~ II 187-190; ~ *adire* ● a primi o ~ I 176; ~ *obtinere* ● a dobândi o ~ II 148

~ *omittere* ● a nesocoti o ~ III 28

~ *petere* ● a revendica o ~ II 57

~ *retinere* ● a păstra o ~ II 149

~ *uocare ad* ● a chema la ~ II 167; II 26

hereditatis:

~ *additio* ● acceptare a ~ II 35, 37

~ *cessio (corpora)* ● cedarea în instanță a ~ II 35

~ *petitio* ~ revendicare a ~ II 57

~ *uentitio nummo uno* ● vânzarea simbolică cu un singur ban a ~ II 252

Hermaeus (nume în formule) IV 37

Homerus III 141

homo ● om:

~ *alienus* ● sclav al altuia III 210

~ *liber* ● ~ liber I 82; v. și *liberi descendentes*

~ *meus esse ex iure quiritium* ● a fi sclavul meu după dreptul quiriților IV 16

~ *nomine pretii* ● sclav în loc de preț III 141

~ *pessimae conditionis* ● ~ de cea mai rea condiție III 75

~ *turpitudinis ius conditionis* ● ~ de rușinoasă condiție I 15, 16

hostia ● animal de jertfă IV 28
hyppocentaurum ● hipocentaur III 97^a

Iavolenus Priscus, iuriconsultus III 70

ignominia ● faptă Injosoare, oprobriu II 154; IV 60, 182

illegitime concepti ● concepuți nelegitim I 89

imaginaria solutio ● plată simbolică III 173

imaginaria uenditio ● vânzare simbolică I 113, 119

imperium populi Romani ● cîrmuirea poporului roman I 53

imperium praeloris ● puterea [autoritatea] pretorului I 98

implantatio ● sădirea (unui copac) II 74, 76

impubes ● impuber I 102

~ *pubertati proximus* ● ~ foarte apropiat de pubertate III 208

impune deicere ui ● a alunga cu forța, nepedepsit IV 154, 155

inelegantia iuris ● neeleganța în drept I 84

infans ● copil [vîrsta Intii] III 109

infantiae proximus ● foarte aproape de vîrsta copilăriei III 109

infittias ire ● a lăgădui IV 172

ingenui ● cei care s-au născut liberi I 10, 11, 194

iniquilas (iuris, rei) ● inechitate în drept, de fapt I 84; III 25, 41, 73

iniquitalis emendatio ● corectarea inechității III 41

iniquitate victoriam sperare ● a spera victoria printr-o nedreptate IV 178

iniquum nihil iuris patrono superesse ● nedrept ar fi să nu rămîna patronului nimic din ce i se cuvine III 40

iniuria ● injurie III 182, 220–225; ~ *atrox* ● ~ gravă IV 75

inquilinus ● locatar, chiriaș IV 153

insalio ● semănatul II 75

institor tabernae ● conducător al unei prăvălii IV 71

institutio ● instituire:

~ *heredis sollemnis* ● ~ solemnă a moștenitorului II 117, 154, 166, 185, 229, 234

~ *serui* ● ~ a sclavului II 185–190, 276

insula in flumina nata ● insula apărută în vadul riului II 72

integrum restitutio ● repunerea lucrului în starea de la început IV 53

intendere ● a susține, a afirma II 194, 204; III 181

intentio ● partea formulei care cuprinde pretențiile reclamantului IV, 2, 3, 5, 18, 33, 34, 36, 38, 39, 41, 44–46, 52, 53^a, 54–56, 60, 64, 68, 81, 86, 92, 93, 106, 131

intercipere rem [alienam] ● a sustrage lucrul altuia III 195

interdictio prodigi ● interdicția prodigiului I 53

interdictum ● interdict IV 138–170, 175

~ *ne in flumine publico ripae eius aliquid fiat* ● ~ să nu se întreprindă ceva pe cursul unei ape publice sau pe țărmul ei IV 159

~ *ne in loco sacro aliquid fiat* ~ ● să nu se întreprindă ceva pe un loc sacru IV 140, 159

~ *ne sine uitio possidenti uis fiat* ● interdictul să nu se folosească violența față de cel ce posedă fără viciu IV 140

~ *retinendae possessionis* ● ~ pentru păstrarea posesiunii IV 148

~ *Saluianum* IV 147

~ *sectorium* ● ~ pentru vânzare la licitație IV 146

~ *unde ui* ● ~ de unde, cu forța IV 152, 154

~ *uti possidetis* și ~ *utrubi* ● ~ așa cum posedai și ~ la care din voi doi IV 148–153, 160

interdicta:

~ *adipiscendae possessionis* ● ~ e pentru dobîndirea posesiunii IV 143–147

~ *duplicia* ● ~ e duble IV 156, 158, 160

~ *exhibitoria* ● ~ e pentru a da la iveală IV 140–142, 157, 162

~ *nec ui nec clam nec precario* ● ~ e pentru ca nici prin silnicie, nici clandestin, nici precar IV 150, 154, 166^a

~ *possessoria* ● ~ e posesorii IV 145

~ *prohibitoria* ● ~ e care opresc să se producă ceva IV 140–142

~ *quorum bonorum* ● ~ e ale căror bunuri III 34; IV 144

~ *reciperandae possessionis ius* ● ~ e pentru redobîndirea posesiunii IV 143, 154, 169

~ *restitutoria* ● ~ e restitutorii IV 140–142, 144, 148–153, 157, 162, 165^a

~ *simplicia* ● ~ e simple IV 156–157, 161

Iouis IV 15; v. și Iuppiter Farreus

Italica praedia ● fondurile italice I 120; II 31, 63

Italicum solum ● teritoriul italic II 14^a, 27

iteratio manumissionis ● repeterea eliberării I 35

(*unus*) *iudex* ● un singur judecător IV 101, 109

iudex siue arbiter priuatus ● judecător sau arbitru privat IV 17^a

iudicium solui, v.: *satisfactio* ~; *stipulatio* ~

iudicatus ● cel judecat și condamnat III 78, 173, 175, 189, 199; IV 21, 25

iudicium ● acțiune:

~ *calumniae* ● ~ de șicană IV 163, 174 -176, 179, 181

~ *Cascelianum* ● procedura Casceliană sau de urmărire la execuția silită IV 166^a, 169

~ *communi diuidendo* ● ~ de partaj IV 46, 62

~ *contrarium* ● ~ contrară IV 177-179, 180-181

~ *familiae heriscundae* ● ~ de împărțire a patrimoniului între moștenitori II 219, 222; IV 42

~ *finium regundorum* ● ~ despre delimitarea hotarelor IV 42

~ *fructuarium* ● ~ pentru urmărirea fructelor IV 169

~ *mandati* ● ~ de mandat III 111, 117, 127

~ *secutorium* ● procedura de urmărire IV 166, 169

iudicia ● acțiuni:

~ *absolutoria [omnia]* ● ~le [toate] tind spre absolvire IV 114

~ *bonae fidei* ● ~ de bună-credință IV 61, 62, 114

~ *centumuiralia* ● ~ de competența centumvirilor IV 16, 31, 95

~ *imperio continentia* ● ~ la instanțe competente în limita puterii III 181; IV 80, 103, 105

~ *legitima* ● ~ la instanțe cu competența de la lege I 84; III 83, 181; IV 103, 107-109

~ *stricti iuris* ● ~ de drept strict IV 114

Iulianus Saluius, *jurisconsultus* II 218, 280

Iunianus Latinus, v. *Latinus*

Iuppiter Farreus I 112; v. și Iouis

ius ● drept IV 164

~ *abstinenti se ab hereditate* ● ~ de a se abține de la o moștenire II 158-160, 163; III 67

~ *aderescendi* ● ~ de acrescământ II 123, 126, 199, 206

~ *agnationis* ● ~ul după rudenția civilă III 14

~ *altius tollendi aedes aut non tollendi* ● ~ de a supraetaja sau a nu supraetaja casa II 31; IV 3

~ *antiquum* ● ~ul vechi III 43, 63

~ *aquam ducendi* ● ~ de apeduct II 31; IV 3

~ *ciuile* ● drept civil I 1, 8, 55, 108, 189; II 65, 114, 118, 135, 149, 170, 197, 198, 206, 218, 220, 253; III 31, 35, 66, 71, 84, 93, 133; IV 38, 45, 107, 116, 172

~ *commune* ● - comun, obișnuit III 95^a

~ *congnationis* ● ~ al rudenției de sînge III 27

~ *deliberandi* ● ~ de deliberare [reflectare] II 167

~ *edicendi* ● ~ de a da edicte I 2, 6

~ *eundi* ● ~ de trecere II 31; IV 3

~ *gentilicium* ● ~ gentilic III 17

~ *gentium* ● ~ul gințiilor, ~ul popoarelor I 1; ~ ~, *mutuum* ● ~ ~, contractul de imprumut III 132, 154; ~ ~, *polestas in seruos* ● ~ ~, puterea asupra sclavilor I 52; ~ ~, *regula* ● norma de ~ ~ I 82-86; ~ ~, *societas* ● ~ ~, societatea III 154; ~ ~, *in iure gentium stipulatio exclusiva* ● ~ ~ stipulația fiind exclusă III 93

~ *Latii (maius Latium, minus Latium)* ● ~ul Latiiului (cel mare, cel mic) I 95-96

~ *legitimum* ● ~ul legitim II 35, 36, 149, 167; III 26, 28, 37; IV 34, 103, 109

~ *liberorum mater honorata* ● ~ul copiilor, mama onorată cu -- I 145, 194; III 33^b, 44, 46, 50-53

~ *naturale* ● ~natural I 156, 158; 65, 69, 70, 73, 77, 79 (v. *ratio naturalis*)

~ *luminibus uicini ne officiat* ● ~ de a nu se lua din lumina vecinului II 31

~ *manumissionis ad patronos* ● ~ul cuvenit patronilor cu ocazia eliberării III 56

~ *neutrum* ● nici un ~, nici altul I 142

~ *nostrum* ● ~ al nostru II 95

~ *nudum Quiritium* ● nudul ~ de proprietate quiritară I 54, 167; III 166

~ *obligationis* ● ~ derivat dintr-o obligație II 14

~ *optimum, legatorum* ● cea mai temeinică formă juridică a legatelor II 197

~ *peculii* ● ~ul de peculiu al fiului neamncipat III 56

~ *plenum* ● deplin ~ I 15; II 41; III 80

- ~ *postliminii* ● ~ reintegrării în *statusul* vechi, la venirea din captivitate I 129, 187
 ~ *praetorium* ● ~ pretorian IV 34
 ~ *prospiciendi* ● ~ de perspectivă IV 3
 ~ *Quiritium* ● ~ Quiritar, -- Quiriților I 32–35, 167; II 40, 41, 82, 88, 194, 196, 267;
 III 56, 72, 73, 80, 166; IV 34, 36, 45
 ~ *utendi* ● ~ de folosință IV 3
 ~ *utendi et fruendi* ● ~ de folosință și de culegere a fructelor II 14, 93; IV 3
 ~ *uetus, imitatio* ● imitarea ~ului vechi II 103, 105, 139
 in ~ *uocare* ● a chema în judecată III 46, 173; IV 183–187
iure belli ● după ~ul războiului III 94
iure ciuili teneri ● a fi obligat după ~ul civil IV 116
iure exire anlequam ● înainte de a pleca din instanță, de la pretor IV 116
 in *iure cessio* ● cedarea în instanță I 168; II 22, 24–27, 29–37, 41, 59, 63, 65, 96, 204,
 213–214; 218; III 85–87
iuris ciuilis diuisio ● dividere a ~ului civil I 8
iuris idem ● regula de ~ e aceeași II 139
iura:
 ~ *ciuilia* ● ~urile civile I 158
 ~ *naturalia* ● ~urile naturale I 158
 ~ *populi Romani* ● ~urile poporului, statului roman I 2–7
 ~ *prediorum urbanorum, rusticorum* ● serviciuile asupra fondurilor urbane, rurale II 14,
 17, 29, 31
 ~ *pristina* ● vechile ~uri I 129
iusiurandum ● jurămint III 83; IV 172, 174, 179, 181, 185
 ~ *liberti* ● ~ul libertului III 96
 ~ *non calumniae causa* ● ~ nu din spirit de șicană IV 172, 174, 176, 182, 186
iusiurandi religio ● respectul datorat ~ului IV 171, 181
iussus ● poruncă:
 ~ *patris dominiue* ● ~ a tatălui sau a stăpînului II 87; IV 70, 74
 ~ *mulieris* ● ~ a femeii III 95^a
iusta causa ● motiv just I 39
- Labeo, Marcus Antistius, iuriscoſtultus** I 135, 188; II 231; III 140, 183; IV 59
lance licioque, perquisitio ● percheziția cu taler și briu III 192, 193
lanx ● taler III 192
lapis ● piatra IV 155
Largus, consul III 63
lascitiua ● în glumă III 202
Latinae coloniae, regiones ● colonii latine, regiuni I 131; III 56
Latinus ● latin I 12, 16, 17, 22, 29–35, 41, 56, 57, 66–71, 79–81, 95, 167; II 110, 142,
 155, 195, 275; III 56–59, 70–74, 76
 ~, *accessio ad ciuitatem Romanam* ● ~, accesul la cetățenia romană I 28–35
 ~ *coloniarius [iunianus]* ● ~ din colonii [iunian] I 22, 23, 29, 80; II 110, 195, 275;
 III 56, 57
Latinorum libertinorum bona ● bunurile ~ilor libești III 55–68, 71–72
latitatio fraudationis causa ● ascundere cu intenție frauduloasă III 78
legari, poenae nomine ● a fi lăsat un legat cu clauză penală II 235
legatarius parliarius ● legatar parțiar, beneficiar al unei părți din legat II 254, 257
legatum ● legat I 24, 40; II 97, 191–245, 268–289
 ~ *impossibili condicione* ● ~ sub condiție imposibilă III 98
 ~ *per damnationem* ● ~ prin obligare II 192, 197, 201, 208, 210, 212, 218, 262, 282;
 III 175; IV 9, 171
 ~ *per praeceptionem* ● ~ cu precădere II 192, 216–223
 ~ *per uindicationem* ● ~ prin revendicare II 192–200, 204, 206, 208, 210, 218, 221
 ~ *sinendi modo* ● ~ sub forma îngăduinței II 192, 209–215, 218, 280
legatus [Augusti] ● guvernator I 101, 102
legis actio ● legisacțiune I 184; II 24; IV 10–29, 30, 82, 94, 108
 ~ *condicionem* ● ~ prin somație IV 12, 17^b, 18
 ~ *per iudicis postulationem* ● ~ prin cererea unui judecător IV 12, 17^a, 20
 ~ *per manus iniiectionem (iudicali, pro iudicato, pura)* ● ~ prin aplicarea mîinii IV 12,
 21–25
 ~ *per pignoris capionem* ● ~ prin ridicarea unui gaj IV 12, 26–29
 ~ *per sacramentum* ● ~ prin jurămint IV 12–17, 20, 31, 95

- legitime concepti* ● concepți legitimi I 89
- leuitas animi (feminarum)* ● inconstanța firii (femeilor) I 144
- lex* ● legea I, 2, 3
- ~ *Aebutia de legis actionibus* ● despre acțiunile legii IV 30
- ~ *Aelia Sentia de manumissionibus* ● despre eliberări I 13, 18, (21), 27, 29, 31, 37, 38, 40, 47, 66, 68, 70, 71(73), 80, 139 (160); III 5, 73, 74
- ~ *Appuleia (de sponsu)* ● (despre garanții) III 122
- ~ *Aquilia (de damno)* ● (despre prejudicii) III 202, 210–219; IV 9, 37, 76, 109; v. și *damnum datum*
- ~ *Atilia uel Iulia (de dandis tutoribus)* ● (despre darea tutorilor) I 185, 194–195^c
- ~ *Bythinorum* ● ~ Bitinienilor I 193
- ~ *Calpurnia de omni certa re* ● relativ la orice obiect cert IV 19
- ~ *ensoria* ● regula censorului pentru ridicarea gajului IV 28
- ~ *Ciceria* III 123
- ~ *Claudia (de mulierum legitima tutela)* ● (despre tutelarea legitimă a femeilor) I 157, 171
- ~ *Cornelia de maleficiis (interdictio aqua et igni)* ● despre delictе (exilul) I 28
- ~ *Cornelia de sponsu* ● despre garanție III 124, 125
- ~ *Creperia* IV 95
- ~ *(curiata) de imperio* ● ~ de investitura împăratului I 5
- ~ *de liberis ex ancilla et libero natis* ● despre copii proveniți dintr-o sclavă și un om liber I 85, 86
- ~ *de mulierum usucapione sublata* ● despre întreruperea usucapiunii femeii I 111
- ~ *de pignoris capione* ● despre ridicarea gajului IV 28
- ~ *duodecim Tabularum* ● ~ celor XII Table I 111, 122, 132, 145, 155, 157, 163, (200); II 42, 45, 47, 49, 54, 64, 224; III (1), 9, 11, 17, 18, 19, 21, 23, (27), (28), 40, 46, 49, 51, 78, 82, 189, 190, 191, 192, (193), (194), 223; IV 11, 14, 17^a, 21, 28, 76, 79
- ~ *et plebiscitum* ● ~ și plebiscitul I 3
- ~ *Falcidia* II 227, 254
- ~ *Fufia Caninia* I 21, 42–46, 139; II 228, 239
- ~ *Furia de sponsu* ● despre garanție III 121, 121^a, 122; IV 22, 109
- ~ *Furia testamentaria* ● relativ la testamente II 225; V 23, 24, 109
- ~ *Hortensia de plebiscitis* ● despre plebiscite I 3
- ~ *Iunia (Norbana)* I 22, 23, 29, 80, 167; II 110, 275; III 56, 57, 70
- ~ *Iunia Vellea* [despre înfirmarea testamentului] II 134
- ~ *Iulia caducaria* ● despre părțile caducare II 111, 144, (150), 286
- ~ *Iulia de cessione bonorum* ● despre cedarea bunurilor III 78
- ~ *Iulia de fundo dotali* ● despre fondul dotal II 63
- ~ *Iulia de maritandis ordinibus* ● despre rînduieii la căsătorie I 178
- ~ *Iulia et Papia (Poppaea)* I 145; II 111, 206–208, 286^a; III 42, 44, 46, 49–53
- ~ *Iulia et Plautia* II 45
- ~ *Iulia et Titia* I 185, 195, 195^{b,c}
- ~ *Iulia iudiciaria* ● l. judecătorească IV (30), 104
- ~ *Licinnia* IV 17^a
- ~ *Marcia (aduersus faeneratores)* ● (contra cămătarilor) IV 23
- ~ *Minicia* I 78–79
- ~ *Ollinia* IV 109
- ~ *Papia* II (111), 206, 207, 208, 286^a; III 42, 44, 46, 47, 49, 50, 53, (54?)
- ~ *Pinaria (de dandis iudicibus)* ● despre acordarea de judecături IV 15
- ~ *Plaetoria* I (197)
- ~ *publica* ● rînduiala obștească II 104
- ~ *Publilia (de sponsu)* ● despre garanție III 127; IV 22
- ~ *Silia certae pecuniae* ● în materie de sume precise IV 19
- ~ *Titia (de dandis tutoribus)* ● despre darea tutorilor II 195
- ~ *Vallia* IV 25
- ~ *uicissima hereditaria* ● ~ relativă la a douăzecea parte din moștenire III 125
- ~ *Visellia* I 32^b
- ~ *Voconia* II 226, 274
- leges populi Romani* ● legi ale poporului roman IV 37, 76, 118
- legis latorem* ● autorul legii, propunător de ~ III 76
- legis uicem (oblinet)* ● ține loc de lege I 4, 5, 83; IV 118
- v. și *legis actio*
- libellus famosus* ● scriere batjocoritoare III 220

- liberi descendentes* ● descendenții liberi II 124, 128, 129, 136, 157, 182, 183; v. și *adoptiui filii*
 ~ *primus gradus* ● ~ urmași de gradul întâi I 99
- liberi homines* ● oameni liberi I 9, 10, 82; II 48; III 97
 ~ *quos bona fide possidemus* ● ~ pe care îi posedăm de bună credință II 86, 92; III 164
- libertas* ● libertate:
 ~ *fideicommissaria* ● ~ în materie de fideicomise II 263—266
libertatem seruo dare non potest [dominus minor XX annorum] ● stăpînul mai mic de 20 de ani nu poate acorda ~ unui sclav I 40
libertatis fauor ● în favoarea libertății IV 14
- libertus, libertinus* ● libert I 10—47; IV 46
 ~ *mortuus intestatus* [bona sua] ● ~ decedat fără testament III 39, 42—47
liberti locupletiores ● liberti mai bogați III 42
liberti operae debitae patroni ● serviciul datorate de ~ patronului IV 162
liberta (*tutela sua*) ● liberta (*tutela ei*) I 195^b
- libra aenea aereque solutio* ● plată prin balanță și aramă II 104
- libripens* ● cîntăritor (public) I 113; II 105—108; III 174
- licentia nimia* ● îngăduință prea mare II 228
- licitatio fructus* ● licitația fructelor IV 166—169, 170
- licium* ● briu III 193
- litem suam facere* (*iudex*) ● judecătorul care judecă propria sa cauză IV 52
- litigator* ● imprecinat IV 160
- litigiosus fundus* ● fond litigios IV 117
- litis aestimatio* ● estimarea valorică a procesului IV 75, 89
- litterae aureae* ● litere de aur II 77
- locatio conductio* ● contract de închiriere III 135, 142—147, 162
- locus* ● loc:
 ~ *religiosus* ● ~ sfînt II 6; III 97
 ~ *sacer* ● ~ consacrat III 97
- Lucius Titius (nume în formule) I 149; II 199, 209, 216, 250; III 179; IV 34, 37, 83, 86, 137
- lucrum facere* ● a realiza un profit II 35; III 151
- luere rem pecunia* ● a răscumpăra cu bani un lucru II 220; IV 32
- Lupus Cornelius, *consul* II 63
- magister bonorum* (*uenditio*) ● sindic, oficiant la vânzarea prin licitație a bunurilor falitului III 79
- mala fides* ● rea-credință II 49
- maleficium* ● delict, daună I 128; IV 75, 80, 112
- mancipare* ● a vinde I 117, 118, 120, 121, 132, 134, 135, 140, 141, 162, 166, 172, 195^a; II 26, 29, 33
 ~ *proprietas* ● ~ proprietatea II 33
- mancipatio* ● act solemn de vânzare, ritualul simbolic la vânzare I 113, 119—123, 132, 134, 135, 135^a, 162; II 22, 25, 29, 31, 41, 59, 63, 65, 102, 141, 204, 220; III 201; IV 79, 131^a
- mancipium*:
personae, quae in mancipio sunt ● persoane care sînt în proprietatea provizorie a cuiu a I 49, 116—118^a, 123, 135, 136—141, 142, 162, 166, 172, 192; II 86, 90, 96, 141, 160; III 6, 114, 163; IV 79, 80
mancipio familiam accipere ● a primi o avere în proprietate II, 102—104
mancipio rem dare ● a da un lucru în proprietate I 162; IV 117
- mandatela tua* ● din însărcinarea ta II 104
- mandatum* ● mandat III 155—162
 ~ *pecuniae credendae* ● ~ de credit III 156
 ~ *tua gratia* ● ~ în interesul tău (al mandatarului) III 156
- manes* ● zeli manî II 4
- manifestum est* (*plus quam*) ● e (mai mult decît) evident I 87; IV 132
- manumissio* ● dezrobire I 17, 162
 ~ *censu* ● ~ prin recensămînt I 17, 35, 41, 138, 140
 ~ *in fraudem creditorum* ● ~ spre fraudarea creditorilor I 36, 37, 47
 ~ *in fraudem patronorum* ● ~ spre fraudarea patronilor I 37
 ~ *inter amicos* ● ~ între prieteni I 21, 41, 44
 ~ *iusta ac legitima* ● ~ justă și legitimă I 17
 ~ *testamento* ● ~ prin testament I 17, 21, 35, 42—46, 138; II 267

- ~ *uindicta* ● ~ cu vergeaua I 17, 18, 35, 38, 44, 115, 132, 138
 ~ *nis iusta causa* ● justa cauză a eliberării I 19, 39
manumittere ● a dezrobi I 125, 133, 162, 172; II 263- 276
manus ● putere maritală (mină):
 ~ *coemptio* ● ~ prin cumpărare I 113- 115^a; v. și *coemptio*
 ~ *iniecio* v. *legis actio*
 ~ *farreo* ● ~ prin ceremonial cu piine I 112
 ~ *usu* ● ~ prin *usus* I 110
personae quae in manus ueniunt ● persoane care vin în *manus* I 49, 108, 109-111, 118, 136, 137, 142, 148; II 86, 90, 96, 98, 139, 159; III 3, 14, 24, 83, 114, 163, 199
manu mancipio ● sub *manus* sau în proprietate provizorie II 86; III 163; IV 80
mater familiae ~ mână de familie III 220
materna ● sora mamei I 63, 156
matrimonium ● căsătorie:
 ~ *contractum* ● căsătorie contractată I 75, 80
 ~ *iustum* ● ~ valabilă, în regulă I 76 (v. *nuptiae*)
 ~ *non iustum* ● ~ nevalabilă I 87 (v. *nuptiae nefariae*)
 ~ *ulium erroris* ● viciul eroarei la ~ I 75, 87
 Maximus Cornelius [?], *consul* I 136
 Maximus Trebellius, *consul* II 253
mensa argentea ● masă de argint IV 47
medicamenta ● doctorii II 79
merces certa ● preț precis III 142; IV 117
minor XXV annorum ● minorul sub 25 ani II 163; IV 57
missio in possessionem, uentris nomine ● trimiterea în posesie a unei femei ca fiind însărcinată
 IV 177
modus liberandi causa poestate ● moduri de a ieși de sub putere I 124- 112
(uno) momento in mancipio delinere ● a delinca o singură clipă în proprietate I 141
momento temporis ● pentru o clipă II 70
mors subita ● moarte neașteptată II 102
mortis causa capio ● primire (a unei donații, a unui legat) pentru caz de moarte II 225
mos ● obicei, cutumă I 1; IV 26, 27
 ~ *more sollemni* ● după rânduiala solemnă II 116
 ~ *mores peregrinorum* ● obiceiurile peregrinilor I 92
 Mucius Scaeuola, Quintus I 188; III 119
mulier ● femeie II 131
 ~ *perfectae aetatis* ● ~ la vîrsta împlinită, majorat I 198
 ~ *uentris nomine, in possessionem missa* ● ~ măritată sau nu, trimisă în posesie, fiind însărcinată IV 177
 ~ *inuita, dotale praedium alienare prohibetur* ● este oprit a se înstrăina fondul dotal fără consimțămîntul soției II 63
 ~ *is debitor* ● debitorul femeii III 95^a
munus ● îndatorire, sarcină II 96
mutus ● mut III 105
mutuum ● contract de împrumut II 98
 ~ *mutui datio* ● acordarea împrumutului III 90
 ~ *mutua pecunia* ● bani împrumutați II 81

nationes et gentes exterae ● neamurile și popoarele străine I 79
naturalis obligatio serui ● obligația naturală a sclavului III 119^a
naturalis ratio ● v. *ratio naturalis*
necessitas iuris ● necesitatea legitimă II 154
neglegentia domini ● neglijența stăpînului II 51
negotium ● tranzacție:
 ~ *gestum* ● ~ încheiată III 163; IV 71
 ~ *inter absentes*, v. (*inter*) *absentes negotia*
 ~ *nullum* ● ~ nevalabilă III 106
 ~ *pupilli* ● ~ a pupilului III 107
 Nero:
 ~ *imperator* I 33
 ~ *Caesar* II 197
 v. și *senatusconsultum Neronianum*

- Nerua, *imperator* II 111
 Nerua, M. Cocceius [*iurisconsultus*] II 15; III 133
nexum ● (imprumut contra muncă, contract) II, 27; III 173
nexus ● numele vechi al mancipațiunii II 27
nomina arcaria ● înregistrări de casă III 131
nomina transcripticia ● transcrierea în cont a unei prestații III 128–130, 133, 137
nos, v. Gaius
nouatio obligationis ● innoirea unei obligații II 38; III 176–179
nouerca ● mamă vitregă I 63
noxa ● pagubă, despăgubire:
 ~ e *datio*, ~ e *deditio* ~ ~ abandon noxal pentru delict dovedit IV 75–77
 ~ *m comittere* ● a comite un delict IV 77
quaestio ob ~m ● ancheta delictului I 13
 v. și *actio noxalis*
nuda proprietas ● nuda proprietate II 30
 Numerius Negidius (nume în formule) IV 34, 40, 41, 43, 47, 50, 86, 119, 131, 132^a, 137
numulus ● bănuț I 113
nuncupatio ● a arăta pe moștenitor, față de martori II 104, 109, 115, 119, 121, 149
 ~ *nis uerba* ● cuvintele de solemnă instituire a moștenitorului II 121
nuptiae ● căsătorie:
 ~ *iustae* ● ~ legală I 55, 90, 91
 ~ *nefariae, incestae* ● ~ neingăduită, incestuoasă I 59–61
nurus ● noră I 63
- obligatio* ● obligație II 38; III 88–225
 ~ *ne liberatio* ● eliberare de o ~ II 85; III 168–172
 ~ *nem contrahere* ● a contracta o ~ II 81
 ~ *nis cessio* ● cedarea ~i II 35
- obligationes* ● obligațiuni:
 ~ *ciuiles, naturales, serui* ● ~ civile, naturale, pentru fapte ale sclavului III 119^a
 ~ *consensu contractae* ● ~ contractate prin consimțământ III 89, 119^a, 135–162
 ~ *ex contractu* ● ~ din contract III 88–162; IV 2, 38, 80, 113
 ~ *ex delicto* ● ~ din delict III 88, 182–225; IV 2, 75
 ~ *litteris contractae* ● ~ prin scris III 89, 119^a, 128, 131
 ~ *operarum libertorum* ● ~ de servicii ale liberților III 83
 ~ *pacto conuento* ● ~ prin pactul convenit IV 116^b
 ~ *re contractae* ● ~ prin contracte reale III 89, 91, 119^a, 131
 ~ *suscipere* ● a suma ~ I 192
 ~ *uerbis contractae* ● ~ prin contracte verbale III 89, 92–104
- occupatio* ● dobândire:
 ~ *ex hostibus* ● ~ de la dușmani II 69
 ~ *rerum* ● ~ a bunurilor prin ocupare II 66–68; III 201
 (in) *odium uenire* ● a deveni odios IV 30
officium iudicis ● datoria, competența judecătorului II 219, 222; IV 114
 Ofilius [*iurisconsultus*] III 140
omittere hereditatem ● a refuza o moștenire III 28
opera pretiosa ● muncă prețioasă III 149
opiniones prudentium ● opinia prudenților I 7
opportere ● a trebui:
 ~ *adiudicari* ● ~ să fie adjudecat IV 39
 ~ *facere* ● ~ făcut IV, 2, 41, 42, 60, 131, 136
 ~ *prestare* ● ~ prestat IV 2, 131
 ~ *pro fure decidi damnum* ● ~ să fie declarat prejudiciul drept furt IV 37, 45
optio plena ● opțiunea deplină I 151–154
orbi ● căsătoriți fără copii II 111

- actio et stipulatio* ● pact și stipulație II 31, 64
 (contra) *actio pecuniam petere* ● a pretinde bani, contrar înțelegerii IV 119
- actum* ● pact:
 ~ *conuentum* ● ~ convenit IV 116^b, 119, 122, 133; III 94, 149; IV 119
 ~ *de distrahendo* ● ~ de înstrăinare II 64
- actio* ● a se învol IV 147
- actio successiois* ● împărțirea unei moșteniri II 254
- actus* ● tată:
 ~ *actus* ● capul familiei (frecvent)
 ~ *naturalis* ● tată natural I 64; II 137
- actus dominiue, uoluntas* ● voința tatălui sau stăpînului IV 72^a
- actus potestas* ● puterea tatălui I 55–57, 64–69, 71, 76, 87, 88, 93, 94, 95, 97, 106–109, 117, 125, 127, 131, 132, 134, 146, 147, 189; II 105, 108, 123, 126, 135^a, 138, 141, 147, 244, 245
- actus* ● patricienii I 3
- actio patrimonium* ● avere, patrimoniu II 102, 225–226
- actio patronus* ● patron, fostul stăpîn al sclavului eliberat I 139, 165, 166, 174, 192
- actio patroni iura* ● drepturile fostului stăpîn III 40–76; IV 163
- actio peculium* ● bani, bunuri:
 ~ *actio castrense* ● ~ economisiți ca militar II 106
 ~ *actio filiorum familias seruorumque* ● ~ , economii ale fiilor neemancipați și ai sclavilor IV 69
- actio pecuniaria merx* ● capital din peculiu IV 72, 74
- actio pecunia* ● sumă de bani:
 ~ *actio certa credita* ● împrumut de ~ precisă III 124; IV 171
 ~ *actio constituta* ● împrumut cu scadență precisă IV 171
 ~ *actio mutua* ● ~ împrumutată II 81
 ~ *actio numerata* ● ~ plătită III 141
 ~ *actio soluta* ● ~ achitată II 60
- actio pecuniaria aestimatio* ● estimarea valorii pecuniare IV 48
- actio pecus* ● oale, turmă IV 17
- actio Pegasus, consul* I 31; II 254
- actio Pegasus, [iuriconsultus]* III 64
- actio peregrini, peregrinae gentes* ● peregrini, popoare străine I 25, 47, 57, 67, 74, 78, 96; II 110, 218, 285; III 93, 96, 120, 132–134, 179; IV 37, 105, 109
- ~ *actio dediticii* ● ~ care, fiind învinși, s-au predat I 13, 14
- actio peregrinorum*:
 ~ *actio dominium* ● proprietatea ~lor II 40
 ~ *actio ius, leges, mores* ● dreptul, legile, obiceiurile ~lor I 92, 189, 193, 197; II 40; III 93, 134
- actio periculum rei* ● riscul pierderii lucrului III 203–205
- actio permulatio rerum* ● trocul III 141
- actio personae* ● persoane:
 ~ *actio alieno iure subiectae* ● ~ supuse dreptului altuia I 48, 141; III 104
 ~ *actio incertae* ● ~ nedeterminate II 238–240, 242
 ~ *actio seruorum* ● indivizii aflați în sclavie I 123
 ~ *actio sui iuris* ● ~ cu capacitate deplină I 48, 50, 99, 127, 129, 134, 135, 138, 142; II 147; IV 77, 78
- actio petitio, v. plus petitio*
- actio pictura* ● pictură II 78
- actio pignus* ● gaj, amanet II 64; III 200; IV 27, 147
- actio pignoris capio, v. legis actio*
- actio Pius, v. Antoninus*
- actio plane* ● evident II 205; IV 4
- actio plantatio* ● plantare II 74
- actio plebiscita* ● plebiscite I 2,3
- actio plebs et populus* ● plebea și poporul I 3
- actio plus petitio* ● pretenție la mai mult IV 53–60, 68
 ~ *actio in condemnatione* ● ~ în *actio condemnatio* a formulei IV 57
 ~ *actio in intentione formulae* ● ~ în *actio intentio* a formulei IV 55–56
- actio poenae nomine inutiliter legatum* ● legatul cu clauză penală, nul II 235–237
- actio polliceri* ● a acorda II 119
- [Pomponius] *actio Sextus* II 218
- actio pontifex* ● pontif, marele preot I 102

- populus rogatur* ● poporul este întrebat I 99
populus proprios propriasque ciuitates habere ● a avea colectivități și cetăți proprii I 79
possessio ~ posesiune II 7
 ~ *amissa adipiscenda* ● ~ pierdută trebuie redobândită IV 143, 144, 153
 ~ *animo* ● ~ cu gândul IV 153
 ~ *annua possessio* ● ~ anuală I 111
 ~ *bona fide* ● ~ cu bună-credință IV 45
 ~ *bonorum* ● ~ bunurilor, proprietatea pretoriană asupra bunurilor succesoriale I 35; II 98, 119, 120, 126, 135, 147, 148; III 33—37, 41, 49, 71, 74^a; IV 34, 144 (v. și *bonorum possessio*)
 ~ *improba* ● ~ necinstită II 55
 ~ *iusta* ● ~ justă IV 95, 151
 ~ *lucratiua* ● ~ atrăgând câștiguri II 56
 ~ *nostro nomine* ● ~ în numele nostru IV 153
 ~ *pro herede* ● ~ cu titlu de moștenitor II 52
 ~ *rei cuius* ● ~ a unui lucru II 89; IV 144, 154
 ~ *reliquenda non* ● ~ nepărăsită IV 153
 ~ *rerum mobilium* ● ~ a lucrurilor mobile IV 149
 ~ *restituenda* ● ~ care trebuie restituită IV 153—155
 ~ *trium mensium priorum* ● ~ în primele trei luni IV 152
 ~ *uacans* ● ~ vacantă II 51; IV 131^a
possessione ui deicere ● a alunga cu forța din ~ IV 154, 155
possessionis:
 ~ *adquisitio* ● dobândire a ~ II 89
 ~ *amissio* ● pierdere a ~ IV 144
 ~ *ius* ● dreptul la ~ II 7
possessor ● posesor:
 ~ *bonae fidei* ● ~ de bună credință II 93
 (pro) ~ *e* ● cu titlul de ~ IV 144
possidere ● a poseda:
 ~ *bona fide* ● ~ cu bună-credință II 86, 92
 ~ *rem furtiuam aut ui* ● ~ un lucru furat sau dobândit cu forța II 45
postumi ● postumi I 147; II 130—134; III 4
 ~ *alieni (extranei)* ● ~ externi I 147; II 141, 241—242
postumorum genera ● categoriile ~lor (II 132^a)
potestas ● putere:
 ~ *vilae ac necis* ● putere de viață și de moarte I 52
personae quae in potestate patris dominiue ● persoane care sînt sub puterea tatălui sau stăpînului I 49, 51—76, 87—95, 107, 109, 117, 125—136, 144—147, 189; II 86—90, 96, 105—108, 123; III 2, 4, 5, 20, 41, 114, 163, 199, 221; IV 73, 77, 78, 80
praeda ex hostibus ● prada de la dușmani II 69; IV 16
praedes ● garanții II 13, 16, 94
praedicator ● cumpărătorul unui fond scos la mezin II 61
praediatura ● cumpărarea unui fond scos la mezin II 61
praedium ● fond
 ~ *dotale* ● dotal II 63
praedia ● fonduri:
 ~ *Italica* ● ~ italice I 120; II 31, 63
 ~ *municipum* ● ~ municipale III 145
 ~ *provincialia* ● ~ provinciale II 7, 21, 27, 31, 46, 63
 ~ *rustica, urbana* ● ~ rurale, (terenuri) urbane (clădiri) I 120; II 14
 ~ *stipendiaria, tributaria* ● ~ stipendiare, tributare II 21
 v. și: *muliere inuita; seruitutes praediorum*
praegnans mulier (uxor) ~ femeie (soție) însărcinată I 90, 94
praepudiciales formulae ● formule prejudiciale (la procesul preliminar) IV 44
praepudicium ● instanță preiudicială III 123; prejudiciu IV 133
praepositus negotio (filius, seruus) ● prepus la conducerea unei afaceri (fiul, sclavul) IV 71
praescriptioes ● scrisuri la începutul formulei IV 130—137
praesides provinciarum ● guvernatorii provinciilor I 6, 29, 53, 100, 105, 134, 183, 185, 198, 200; III 24, 25, 278
praestare ● a procura folosința unui lucru IV 2

praetor ● pretor I 6 etc. (passim)

~ *fideicommissarius* ● ~ cu jurisdicție la fideicomise II 278

~ *peregrinus* ● ~ pelerin I 6

~ *urbanus* ● ~ urban I 6, 178, 181, 185

antequam a ~ e discedere ● înainte de a pleca de la ~ IV 161

precario ● cu titlu precar II 60; IV 151

pretium certum ● preț cert III 140

pruigna et nouera ● fiica și mama vitregă I 63

prociuctus, v. *testamentum in prociuctu*

proconsul ● proconsul I 20, 101, 102; IV 139

Proculus [*iuriconsultus*] II 15, 195, 231; III 140; IV 163

procurator ● mandatarul părților în justiție II 39, 64, 252; IV 55, 82, 84, 98, 99, 101

prodigus ● prodigul, risipitorul I 53, 197; (II 111^a)

prognatus ● ascendent de grad îndepărlat III 58

prohibitae, nuptiae ● prohibițiuni la căsătorie I 58-63

promissio incerti ● promiterea unui obiect nedeterminat IV 136

proprietas ● proprietate:

~ *alicuius rei esse controuersia* ● a fi în discuție ~ a cuiva IV 148

proprietatis adquisitio ● dobândirea proprietății II 89-90

dominus usufructus proprietatis ● usufructuarul, titular al unei proprietăți II 30

proscriptio bonorum ● punere în vânzare IV 102

provinciae ● provincii:

~ *Caesaris* ● ~ ale împăratului I 6; II 7, 21

~ *ceterae* ● celelalte - III 121^a

~ *populi Romani* ● ~ ale poporului roman I 6; II 7, 21

provinciale solum ● solul provincial II 27

puberes ● puberi I 196

pubertati proximus ● foarte aproape de pubertate III 208

publicani, uectigalium publicorum ● arendașii dărilor statului IV 28, 32

publice uenire ● a fi vîndut la licitație publică I 27

(in) *publicum cedere* ● a ceda la tezaurul statului IV 16

Publius Maecius (nume în exemplificări) II 166, 174, 177, 277, 286

pupillus, v. *alienare rem pupilli*

Pusio, consul I 31; II 254

quadrantes ● monedă de un sfert de as I 122

quaerere minus ... quam oportere ● a cere mai puțin ... decît trebuie IV 72

quaestores ● guvernatori de provincii I 6

quarta Falcidia ● sfertul din moștenire, statornicit prin Legea Falcidia II 227

quarta Pegasiana ● sfertul din moștenire statornicit prin senatusconsultul pegasian II 254, 257-259

quasi possessio ● eवासiposesiune IV 139

quasi tutela ● eवासitutelă I 195

querela (inofficiosi testamenti) ● plîngere în justiție (contra unui testament neoficios) III 40

Quirinales, flamines ● preoții cultului Romulus I 112

Quirites ● Quiriți, cetățeni romani II 104

Quiritium ius, v. *ius Quiritium*

ratio ● rațiune:

~ *ciuilis* ● ~ civilă I 128, 158; II 110; III 153

~ *idonea* ● ~ plauzibilă II 78

~ *iuris stricti* ● stricta interpretare a dreptului III 160

~ *naturalis* ● ~ firească I 1, 63, 80, 128, 189; II 49, 54, 55, 79, 124, 137, 219; III 79, 98; IV 53^d, 71

~ *nulla* ● rațiune de neînțeles IV 24

~ *pretiosa* ● ~ plausibilă, puternică I 190; II 232

~ *reddere* ● a da socoteală I 191

~ *speciosa* ● ~ specioasă I 190

recipere ● a admite, a redobîndi:

~ *in iure cessionem* ● a admite cedarea în instanță II 31, 33

~ *naturalem libertatem* ● a redobîndi libertatea naturală II 67

~ *traditionem* ● a admite transmiterea II 28

~ *usucapionem* ● a admite usucapiunea II 25

- recte alio iure ulimur* ● pe bună dreptate noi ne folosim de altă regulă IV 163, 182
- recuperatores* ● judecători ai proceselor dintre cetățeni și străini; dintre liberi și foștii stăpîni ș.a.
I 20; IV 46, 109, 141, 185
- reges sacrorum* ● sacerdoții jertfelor I 112
- regula* ● regula:
~ [Gaiana] I 53
~ *iuris gentium* ● ~ dreptului ginților I 85
- remancipatio* ● remancipare, vînzare din nou I 137^a
- remissio statim rei traditae* ● transmiterea de îndată a lucrului vîndut prin *traditio* II 20
- renunciatio societati* ● renunțare la societate III 151
- replicatio* ● replică I 126
- repudium* ● repudiu, divorț I 137^a
- res* ● lucru, bun:
~ *absentis*, v. *alienare rem absentis*
~ *aliena* ● ~ al altuia II 52; III 209
~ *coloni* ● ~ al colonului IV 147
~ *commodata aut locata* ● ~ dat în comodat sau în locațiune II 50
~ *corporalis* ● ~ corporal (cu existență materială) II 12, 19
~ *diuini iuris* ● ~ de drept divin II 2–9
~ *extra patrimonium nostrum* ● ~ în afara patrimoniului nostru II 1
~ *furtiua* ● ~ furat II 45, 49–51; III 186
~ *humani iuris* ● ~ de drept uman, laic (susceptibil de proprietate) II 2, 9; III 97
~ *in nostro patrimonio* ● ~ în patrimoniul nostru II 1, 14^a, 15, 18–27, 41, 43, 47, 80, 204
~ *incorporalis* ● ~ incorporal, care nu poate fi atins II 12, 14, 17, 29
~ *mancipi* ● ~ care poate fi mancipat I 119, 192, (14^a); II 15–18, 22–43, 80, 204, 220
~ *mobilis* ● ~ mobil II 50
~ *mulieris* ● ~ al femeii II 47
~ *nec mancipi* ● ~ care nu solicită mancipație II 14^a, 15, 16, 18–27, 43, 80, 81, 85, 204
~ *nullius* ● ~ neaparținind cuiva II 9, 66
~ *perdere* ● a pierde procesul IV 53
~ *pretiosior* ● ~ mai de preț I 192
~ *priuata, publica* ● ~ în proprietate particulară, publică II 10–11
~ *quae pondere, numero, mensura constant* ● ~ care se cîntărește, se numără, se măsoară II 196; III 90, 175
~ *religiosa, sacra* ● ~ religioasă, consacrată II 3–5, 7, 18
~ *saluam fore* ● ca ~ l să fie păstrat III 205, 207
~ *sancta* ● ~ sfînt II 8
~ *tenens* ● (înmînd în mînă ~ l I 119; v. și *uindicationes rerum*)
~ *ui possessa* ● ~ posedat cu forța II 45, 49, 51
si rem obligatam sibi populus uendiderit ● cînd statul vinde un lucru datorat lui II 61
- rescriptum*, v. *constitutio Hadriani* ~
- responsa prudentium* ● răspunsurile prudenților I 2, 7
- restipulatio* ● restipulația, replica reclamantului IV 13, 94, 166, 174, 180
- reuerlitur in potestatem patris* ● revine sub patria potestas I 132
- reus (aduersarius is cum quo agitur)* ● pîrlit IV 2, 3, 13, 16, 17^{a–b}, 21, 23–25, 28, 29, 32, 35, 37, 43, 46, 51, 52, 53^d, 54, 57, 151, 157, 159–161, 163, 166^a, 170, 172, 176, 178, 184
- Roma I 20, 27, 32^b, 32^c, 33, 100, 160, 183, 185; II 278; III 56; IV 104, 105, 109; v. și *Vrbs Romana ciuium* ● cetățenia romană I 28, 31, 32^b, 55, 66, 74, 93–96, 128; II 135^a; III 20, 73; IV 37
- Romani ciues* ● cetățeni romani I 12, 14, 16–20, 27, 30, 32, 32^b, 35, 53, 54, 56, 66–71, 71–80, 84, 87–88, 90–92, 94, 96, 100, 113, 119, 128, 160; II 104, 142, 147; III 56–59, 62, 64, 72–75, 93, 154^a; IV 37, 53, 104–109
- ~ *equites* ● cavalerii I 20
- populi* ~ *ius* ● dreptul poporului roman III 96; *ius populi prouinciae* ● dreptul poporului din provincie I 6; II 21
- Romanorum ciuium ius proprium* ● dreptul specific cetățenilor romani I 55, 109, 119, (160); II 65
- ~ *ius* ● dreptul romanilor III 96
- Romanorum prroprium genus societatis* ● genul de societate specifică romanilor III 154^a
- Romanus populus* ● poporul roman I 1, 2, 27, 53, 96, 131; II 7, 21, 24, 40; IV 28
- Rutilius, Publius, praetor* IV 35

- Sabinus, Caius Masurius, [*iurisconsultus*] I 196; II 79, 154, 178, 195, 218, 244; III 133, 156, 161, 183, 218; IV 79, 114, 170
- Sabinus, (Gn. Arulenus) Caelius, [*iurisconsultus*] III 70, 141,
sacra ● cult, altar, jertfă II 55
sacramentum ● procedura prin jurămint IV 12–14, 16, 20, 95
Saceratissimus, v. Hadrianus
Saluanum interdictum ● interdictul Salvianum IV 147
satio ● semănatul II 75
satisfactio ● garanție:
 ~ *iudicialum solui* ● ~ procedurală că suma decisă în proces va fi plătită IV 25, 91–105, 169
 ~ *nes* ● promisiuni cu ~ IV 88–102, 185
scholae iurisconsultorum (dissensiones earum) ● școli ale iurisconsultilor (diseșiunile acestora)
 I 196; II 15, 37, 79, 123, 195, 200, 217, 219, 223, 231, 244; III 87, 98, 103, 133, 141, 167^a, 178; IV 78, 79, 114
scriptura ● scrisul II 77
scutum ● scut IV 155
sectores ● cumpărători la licitație IV 146
 Seius (nume în formule) II 199, 209, 235
semiassis ● o jumătate de as I 122
senatores ● senatori I 20; III 225
senatusconsultum ● senatusconsult I 2, 4, 26, 46, 88; II 5; III 32; IV 110
 ~ *Claudianum* I 84, 91, 160
 ~ *Hadriano auctore* ● ~ dat la propunerea lui Hadrian I 30, 47, 77, 80, 81, 92, 115^a; II 57, 112, 143, 287; III 73
 ~ *Largianum (Lupo et Largo consulibus factum)* ● ~ dat sub consuliului Lupus și Largus III 63
 ~ *Maximo et Tuberone consulibus factum* ● ~ dat sub consuliului Maximus și Tubero I 136
 ~ *Neronianum* II 197, 198, 212, 218, 220, 222
 ~ *Pegasianum* II 254, 256, 258, 259, 286^a
 ~ *Pegaso et Pusione consulibus factum* ● ~ dat sub consuliului Pegasus și Pustio I 31
 ~ *Trebellianum* II 253, 255, 258
senatusconsulta:
 ~ *ad legem Aeliam Sentiam* ● ~e în legătură cu l. Aelia Sentia I 68, 69
 ~ *ad legem Fufiam Caniniam* ● ~e în legătură cu l. Fufia Caninia I 46
 ~ *de erroris causa probanda* ● ~e despre necesitatea probării (acoperirii) erorii I 67; II 142; III 5, 73
 ~ *de petendis tutoribus* ● ~ despre necesitatea cererii de tutori I 173, 174, 177, 180, 182
 ~ *de seruo minore XXX annis* ● despre sclavul sub 30 de ani II 276
 ~ *in propriis commentariis executi sumus [Tertullianum, Orphitianum]* ● ~e pe care le-am discutat în monografiile proprii III 32, 33, 33^a, 35^b
- Seneca, Annaeus, *consul* II 253
sententia falsa ● opinie falsă III 64
servitutes praediorum ● servituli prediale:
 ~ *rusticorum* ● ~ rurale II 14, 14^a
 ~ *urbanorum* ● ~ urbane II 14, 14^a
- seruus* ● sclav I 9, 52–54, 82, 117, 120; II 153; III 114, 119, 167 (*et passim*)
 ~ *alienus* ● ~ al altuia II 86, 95; III 219
 ~ *communis* ● ~ comun III 154^b
 ~ *corruptus* ● ~ corupt III 198
 ~ *ex ancilla et libero* ● ~ rezultat dintr-o sclavă și un om liber I 82
 ~ *fugitiuus* ● ~ fugit II 48
 ~ *in bonis esse* ● ~ existent în averea bonitară I 35; II 88; III 80
 ~ *meus* ● ~ al meu III 212
 ~ *nasci* ● a se naște ~ I 82
 ~ *populi Romani* ● ~ al poporului roman I 27
 ~ *procuratoris* ● ~ al procuratorului I 18
 ~ *reuersus ad dominum* ● ~ întors la stăpîn III 200
seruo conuicium ● batjocura ~ului III 222
(cum) seruo agi non posse ● nu se poate porni o acțiune cu un ~ III 179
seruos uendere ● a vinde ~i I 53
 {în *seruos saeuitia intolerabilis* ● asprimea intolerabilă față de ~i I 53

- de seruis hereditibus instituendis* ● despre ~ii care urmează a fi instituți moștenitori II 185—190
- stipulatio serui iussu domini* ● stipulația sclavului la ordinul stăpînului IV 134
- Sextus, v. Pomponius Sextus
- societas* ● societate III 154
- ~ *ad exemplum fratrum* ● ~ după modelul celei a fraților III 154^b
- ~ *leonina* ● ~ cu repartitia cotelor inegală III 149
- ~ *naturalis et legitima: erecto non cito* ● ~ naturală și legitimă: proprietatea indiviză III 154^b
- socrus* ● socru I 63
- solum prouinciale* ● sol provincial II 7, 27
- solutio* ● plată:
- ~ *debiti* ● ~ a unui lucru datorat II 85; III 160, 168
- ~ *imaginaria per aes et libram* ● ~ fictivă prin aramă și balanță III 171, 173—175
- ~ *indebiti* ● ~ a unui lucru nedatorat III 91
- ~ *societatis* ● desfacere a unui contract de asociație III 154
- soror naturalis* ● soră naturală I 19
- spadones* ● fameni, sterili I 103, 196
- specificatio* ● dobîndirea proprietății unui obiect prin muncă II 79
- sponsio* ● promisiune solemnă (formă veche a stipulațiunii) III 93; IV 13, 172
- ~ *de pecunia credita* ● ~ privind banii împrumutați IV, 171
- ~ *de pecunia constituta* ● ~ cu scadență fixă IV 171
- ~ *foederalis* ● ~ de pace (tratat) III 94
- ~ *pro praede litis et iudicialium (sponsio preiudicialis)* ● ~ în loc de garant al procesului și în locul garanției procedurale IV 91, 94
- ~ *et restipulatio* ● ~ și restipulație IV 166^a
- ~ *nis victoria* ● cîștigul prinsoarei în proces IV 169
- (*per*) ~ *nem agi* ● a acționa cu procedura prin *sponsio* I 141
- sponsores* ● garanți III 115, 116, 121, 126, 127, 178, 179; IV 89, 90, 113, 137
- spurii filii, sporades concepti* ● copii concepuți promiscum (nelegitimi, din flori) I 64
- statuliber* ● sclav eliberat prin testament II 200
- status erroris causae* ● statut asupra căruia e o eroare II 142
- status iuris* ● condiția juridică a unui om I 89, 159, 162
- Stichus* (nume de sclav, în exemplificări) II 186, 199, 201, 216, 221, 267; IV 53^d, 56, 59
- stigmatum* ● stigmat cu fier roșu I 13
- stilicidium* ● scurgerea apei II 14
- stipendium* ● indemnizație IV 27
- stipulari a seruo* ● a fi stipulat de un sclav IV 134
- stipulatio* ● stipulație III 92, 95
- ~ *et pactio* ● ~ și inuoială II 31
- ~ *fructuaria* ● ~ relativă la fructe IV 166—169
- ~ *infer uenditorem et emptorem hereditatis* ● ~ între vinzătorul și cumpărătorul unei moșteniri II 252, 257
- ~ *inutilis* ● ~ inutilă III 97, 104
- ~ *iudicatum solui* ● cauțiune procedurală, că va fi plătit lucrul judecat IV 91—105
- ~ *partis et pro parte* ● ~ relativă la activ și pasiv II 254—257
- ~ *praetoria* ● ~ prevăzută în Edictum IV 31
- subiectus iuri nostri* ● supus dreptului nostru IV 153
- subscriptio imperatoris* ● rezoluție imperială, constituție I 94
- substitutiones (pupilaris, uulgaris)* ● substituții (pupilară, vulgară) II 174—184; III 72
- successio* ● succesiune:
- ~ *ab intestato* ● ~ fără testament II 99; III 1—18, 120
- ~ *alterius generis* ● ~ de alt gen III 77, 84
- ~ *nis ius* ● dreptul de ~ II 14; ~ ~ *matris* ● ~ ~ al mamei III 33^b
- (*pro*) *sudere*, v. *denarii*
- Sulpicius (Rufus), Servius, [*iurisconsultus, cos*] 51 și 43 î.e.n.] II 244; III 149, 179, 183
- superficies solo cedit* ● clădirea urmează condiția locului (= locul robește casa) II 73
- Superi dii* ● zeii de sus II 4
- surdus* ● surd III 105
- syngraphae* ● înscrisuri, chitanțe III 134
- taxatio* ● evaluare după apreciere IV 51
- temeritas actoris, agentis* ● temeritatea reclamantului IV 171

tempus ● timp :

~ *deliberandi* ● ~ de deliberare II 164–173

~ *ad usucapionem* ● ~ lăsat pentru usucapare II 44

testamentum ● testament II 248

~ *calatis comitiis factum* ● ~ făcut cu ocazia convocării comițiilor II 101

~ *feminarum* ● ~ al femeilor II 118, 121, 122

~ *in procinctu factum* ● ~ făcut sub arme, gata pentru război II 101

~ *irritum* ● ~ nul II 146

~ *per aes et libram* ● ~ prin procedura cu aramă și balanță II 102–111

~ *ruptum* ● ~ anulat II 131, 134–147

testamenti factio ● dreptul de a face ~ I 40; II 112, 114, 218; III 72, 75

testamenti tabulae ● tăblițele cerate ale ~ului II 104

testamenta ● ~e:

~ *militum* ● ~le militarilor II 109–111, 114

~ *quibus ex causis infirmantur* ● cazurile în care ~le devin nule II 131, 138–146

testamentorum genera ● felurile ~lor II 101–111

testator ● testator II 103, *passim***theatrum** ● teatru I 20; III 225

Titius (nume în formule) II 117, 127, 165; III 130, 140, 143, 156, 157, 167, 198, 221; IV 42, 64

traditio ● transmiterea posesiunii II 19, 20, 28, 41, 43, 47, 65, 204, 213, 214

Traianus, *diuus* ● divinus III 72

Trebellius Maximus (Pollio, L.), *consul* II 253, 255, 258

tribuni plebis ● tribunii plebei I 185

trinoclium quotannis abesse ● a lipsi pe fiecare an câte trei nopți (continue) I 111

triplicatio ● replica reclamantului de duplica piritului IV 128

Tubero (Quintus Aelius?), *consul* I 136

tutela ● tutelă I 142–209; II 112

~ *cessicia* ● ~ cedată, în instanță, altuia I 168–172

~ *fiduciaria* ● ~ încredințată (prin vânzare fictivă) tutorelui preferat I 115, 166^a, 167, 175, 194, 195^a

~ *impuberum* ● ~ impuberilor I 167, 189; II 80, 82, 84, 85, 166, 192

~ *legitima* ● ~ legitimă I 155–157, 165, 166, 192; ~ ~ *adgnatorum* ● a agnaților I 155–157, 164, 171; II 47, 122; ~ ~ *patronorum* ● ~ ~ a patronilor I 165, 167, 192; II 122; III 43

~ *mulierum* ● ~ femeilor I 144, 173–184, 190–193; II 47, 80–85, 118; III 108

~ *testamentaria dativa* ● ~ prin desemnare, în testament I 144–149, 186, 189, 200; II 231, 234, 289

~ *rum genera* ● genuri de tutele I 188

tutor ● tutore IV 85

~ *alterius generis* ● ~ de alt gen I 194; II 122

~ Atilianus et Julio-Titianus I 185, 194–195^c

~ *cessicius* ● ~ căruia i se cedează o tutelă I 168–172

~ *dalius uel optius* ● ~ desemnat sau preferat I 150, 154

~ *fiduciarius* ● ~ de încredere, spre a transmite altuia sarcina I 115, 172, 175, 194, 195^a

~ *in locum* ● ~ în locul: ~ ~ *absentis patroni* ● ~ ~ patronului absent I 175; ~ ~ *absentis tutoris* ● ~ ~ tutorelui absent I 173; ~ ~ *suspecti tutoris* ● ~ ~ tutorelui suspect I 182

~ *inuilius* ● ~ pus de formă I 190

~ *praetorius* ● ~ pretorian I 184, 190

~ *is auctoritas* ● cu încredințarea ~ lui I 179, 184, 190, 192; II 80–85, 112, 118, 121; III 91, 107, 119, 171, 176

~ *is optio* ● opțiunea ~ lui I 150–154

Tyria purpura ● purpură de Tyr IV 53^d

uadimonium ● cautiune de înfățișare la proces III 224; IV 184–187

uectigal ● dare către stat III 145; IV 28

uenditio ● vânzare:

~ *bonorum* ● procedura de ~ a bunurilor (= lichidarea averii) III 153; IV 35

~ *hereditatis* ● ~ a moștenirii III 77–79

uenire nummo uno ● a fi vândut simbolic pe un ban II 252

Vespasianus, *diuus* ● divinus I 85

uestales, uirgines ● vestale, fecioare I 130, 145

ueteranis ius conubii concessum ● *ius conubii* concedat veteranilor I 57

- ueteres (iuris prudentes), de* ● (jurisprudenții) cei vechi despre: ~ *tutela* ● ~ *tutelă* I 144, 145, 165, 188 ~ *dissolutio obligationis* ● ~ stingerea obligațiunii II 55; III 160, 180 ~ *poena furti manifesti* ● ~ penalizarea furtului manifest III 89; ~ *furtum usus* ● ~ furtul folosinței III 196 ~ *furti tenetur ipse qui furtum non fecerit* ● ~ cel care răspunde de furt fără să fi furat III 202
- ueteris iuris imitatio* ● imitarea vechiului drept III 34; IV 103
- uicinus* ● vecinul II 14
- uim ui repellere* ● a respinge forța prin forță (justiție privată agresivă) IV 145
- uinci ab actore* ● a fi invins de reclamant IV 21
- uindex* ● garant IV 21, 25, 46
- uindicare* ● a revendica II 79, 82
- uindicatio caducorum* ● revendicarea părților caducare II 207
~ *fideicomissorum* ● ~ fideicomiselor II 285
~ *nes rerum* ● revendicări de bunuri II 82, 193, 194, 196, 206–208, 218, 222; IV 5, 16
- uindicias dicere* ● a da garanție IV 16, 91, 94
- uindicta* ● vergea, nuia I 38; IV 16
- uirilis, pars* ● partea virilă III 42
- uis ac potestas* ● operativitate prin ea însăși IV 10, 166, 170
- uis fluminis* ● forța riului II 71
(*per*) *uniuersitatem res nobis adquisitio* ● dobândirea bunurilor cu titlu universal II 97, 191
- uolucris* ● pasăre II 67
- uoluntas patris dominiue* ● voința tatălui sau a stăpînului IV 72*
- Urbs* ● orașul Roma II 279; v. și Roma
- usucapio* ● uzucapiunea:
~ *annua, biennio* ● ~ după 1 an, după 2 ani II 54
~ *impleta* ● ~ împlinită II 41, 44
~ *lucratiua* ● ~ producătoare de câștig II 55–56, 60
~ *mobiliu rerum* ● ~ lucrurilor mobile II 42
~ *pro herede* ● ~ cu titlu de moștenitor II 52–58; III 201
~ *rerum* ● ~ lucrurilor II 41–61, 65, 89, 93, 204; III 80; IV 36
- usufructuarius* ● uzufructuarul II 38, 93
- usufructus* ● dreptul de a culege fructele lucrului altuia II 7; III 19, 30–33; III 83; IV 153
~ *in seruis* ● ~ asupra sclavilor II 86, 91–94; III 165
~ *quomodo alienari possit* ● ~ cum poate fi transmis II 30, 33
~ *seruorum et animalium* ● ~ asupra sclavilor și animalelor II 32
- usureceptio* ● redobândirea proprietății lucrului instrăinat, prin folosință II 59–67
~ *ex praedictura* ● redobândirea proprietății lucrului instrăinat de stat, prin cumpărare la mezaț II 61
- usus* ● folosire, uz III 196; IV 11, 153
usu in manum conuentio ● căsătoria cu *manus* prin *usus* I 110, 111
- utilitatis causa receptum* ● admis în scop de utilitate practică III 160
- uulgo concepti filii* ● copii concepuți promiscuu I 64, 90, 91; v. și *spurii filii*
- uulgo dicitur, creditur, praestatur* ● indeobște se spune, se crede, se află I 190; II 49, 61, 70, 95; III 110, 141; IV 51, 114, 153
- uxor* ● soție:
~ *in manu uenire* ● a deveni ~ *in manu* I 148; II 98
~ *peregrina* ● ~ pregrină I 67

INDEX DE AUTORI*

- Abranić — II 143
 Aktum — II 60
 Albanese — III 113
 Albertario, Em. — P 4.3, 4.7, 4.9.2, 110, 240, 246; II 44; III 56, 114; IV 16
 Alibrandi — III 25; IV 19, 153
 Alzon — III 81
 Ambrosino, R. — P 131; IV 19
 Amirante, L. — I 146; III 82
 Andreev, M. — III 107; IV 116
 Ankum, J. A. — II 175; III 96
 Antistius Labeo, M., v. Labeo
 Antistius Labeo, Pacuvius — I 106
 Appert, G. — III 73; IV 89
 Apian — I 65; IV 32
 Appleton, Ch. — P 4.7, 4.9.2, 25, 42, 69, 110, 156, 240, 245; I 6, 41; II 17, 18, 47, 130, III 73, 114, 123; IV 15, 19, 55, 83
 Arangio-Ruiz, V. — P 4.6, 4.7, 4.9.2, 5, 157; I 92; II 6, 45, 54, 73; III 4, 39, 40, 42, 43, 81, 95; IV 21, 128
 Archi, G. — P 4.3, 98, 165; II 2, 17
 Ariston, Titius — P 2.3.1, 2.3.3, 34, 62, 116, 144, 150, 235; B; III 24
 Aristotel — III 81
 Arnó, C. — III 131, 132; IV 59
 Asconius — III 76
 Audibert — IV 82
 Aufidius, v. Fufidius
 Augustinus — III 112, 134
 Aulus Cascellius, v. Cascellius
 Aulus Gellius — P 2.3.3, 4.9.2, 22, 75; I 67, 74, 106, 148; II 42, 68, 170; III 23, 90, 110, 112, 114, 135; IV 19, 29, 43, 75, 152
 Barbu, N. I. — I 13; IV 8
 Barni, G. — III 85
 Basanoff, V. — P 138; I 8
 Barvick, B. — II 12
 Baviera, G. — P 129; B; III 33^{a, b}
 Beaudouin, Ed. — I 64, 65
 Beinart, A. — P 188; III 98, 129, 130
 Bekker, I.A. — P 229
 Below, H. — III 127
 Berceanu, M. — III 81; IV 84
 Berger, A. — III 95, 47; IV 34, 111
 Beseler, G. — P 4.7, 4.8, 4.9.2, 46, 110, 192, 200, 240, 247; B; I 102, 1, 6; II 27, 269, 286, 26, 63, 130; III 66, 83, 98, 174, 212, 29, 51, 85, 103; IV 2, 10, 162
 Bethmann-Hollweg, A.M. — P 229; I 135; IV 12
 Betti, Em. — P 2; B; III 39, 82, 90; IV 155
 Bianchini — III 90
 Binder — III 39
 Biondi, Biondo — P 2; I 149; II 2, 13; III 39; IV 2, 83, 84, 95, 135
 Birkemeyer — P 20, 32, 82
 Biscardi, A. — P 174; I 5; II 141; III 107, 128; IV 43, 59
 Bizoukides, P. — 2.3, 2.3.1, 4.8, 13, 16, 28, 40, 70, 76, 92, 93, 103, 106, 131, 133, 155, 201, 226, 239; B; I 43, 8, 84, 90; II 26, 95, 95^a, 154^b, 20, 38, 58, 66; III 33^c; IV 15, 36, 48, 52, 53^c, 60, 80, 114, 165, 17, 24, 30, 34, 77
 Blastares — P 4.5
 Bluhme, F. — P 230; I 84; IV 133
 Bock, A. — III 82
 Böcking, Ed. — P 4.8, 197; B; I 90; III 158, 95, 114
 Boethius — P 2.1; I 119, 90; IV 19
 Bohacek, M. — P 7; IV 2
 Boilă-Doruțiu, A. și Em. — P 31; III 25
 Bona, F. — II 53
 Bonfante, Pietro — P 45; I 39, 139; II 8, 15, 35, 44, 57; III 84; IV 144
 Bonifacio, F. — IV 114
 Bortolucci, G. — II 44, 54, 60
 Boulevert, G. — P 43
 Boyer, G. — I 89; III 81
 Bozianu, I. — P 131
 Bozza, Fr. — II 8; IV 111

* Indexul se referă la textul îngrijitorului de ediție.

Trimiterile folosesc următoarele sigle: P — studii introductiv (urmată de cifre arabe cursive — indicind diviziunile studiului, cînd se trimite la textul principal — sau drepte — indicind notele din subsol); B — bibliografia și abrevierile; I, II, III sau IV (comentariul, urmată de cifre arabe cursive — indicind paragrafele, cînd se trimite la notele din subsolul superior, marcate cu asteriscuri — sau drepte — indicind notele din subsolul inferior). (B.B.).

- Branca, G. — III 105
 Brasiello, Ugo — I 8, 76
 Brassaloff — I 76
 Bratosek, M. — IV 168
 Bremer F. P. — P 75, 93
 Bretone, M. — II 64
 Brlni — IV 48, 75
 Brinz — III 39
 Brissaud, Jean — I 9
 Broggin, G. — III 7
 Brósz, R. — P 37; IV 151
 Brühl, H.L. — I 9, 73, 74, 91, 105; II 104, 29, 70, 72; III 95, 103; IV 19, 20, 82, 123, 125, 129, 160
 Bruns, C. — B; I 77
 Buckland, W. W. — P 4.9.2; I 151; II 54, 116; III 19, 62; IV 141
 Burdese, A. — II 13; III 39, 61, 98; IV 144
- Caius, v. Cassius
 Cancelli, Ph. — III 81; IV 38
 Cantarelli, L. — P 31; I 73; III 25
 Cantemir, Dimitrie — P 4.5, 152
 Capito, C. Ateius — I 106, 155
 Capucci, V. — IV 84
 Capogrossi-Colognesi, L. — II 13
 Carcaterra, A. — IV 84
 Carcopino, J. — IV 36
 Carelli, Ed. — I 152; II 8, 97; III 105
 Cascellius, Aulus — IV 165
 Cassavola, F. — P 94, 181
 Cassius, Dion — P 2.3.3; I 46; II 149; III 13, 16, 70, 85
 Cassius Longinus, Caius — P 2.3.3, 2.3.4, 4.7, 12, 63; I 156; III 4, 23, 75, 82, 85
 Castello — I 55, 58
 Cato — II 158, 170
 Cattaneo — P 40
 Celsus Inventianus — P 2.3.3, 2.3.4; IV 3
 Chantralne, H. — P 47; I 57
 Charisius — II 12
 Chatelain, Em. — P 4.4, 219
 Chiovenda — IV 98
 Chloros, A. G. — P 154
 Ciapessoni, P. — P 4.9.2, 252; IV 158
 Cicero, Marcus Tullius — P 4.8; I 74, 77, 81, 90, 135, 148; II 6, 15, 21, 33, 34, 45, 52, 101, 103, 117, 158; III 26, 31, 73, 76, 77, 79, 80, 90, 103, 112, 134; IV 15, 19, 23, 47, 55, 58, 59, 82, 105
 Cichorius — IV 153
 Ciulei, G. — P 37, 136, 146, 175; III 79, 118; IV 65
 Cohn, G. — III 25
 Coleman-Norton, P. R. — B
 Collinet, Paul — P 22, 79, 156, 233, 234; II 81; III 22, 90; IV 48, 75, 132
 Constantinescu, Leontin — P 206
 Corbino, A. — P 71; I 140
 Cornll, G. — I 92; II 14; III 39, 100, 104; IV 144
 Corniolev — III 39
- Corodeanu, N. — P 64; III 50
 Corol, I. — IV 168
 Cosentini, Cr. — P 43
 Costa, E. — IV 84
 Costandaky, G. — B (v. și Konstandaky)
 Coulanges, l'ustel de — I 68; II 45
 Crouț, G. — P 154, 155; III 90
 Cuq, Ed. — II 6, 35; III 75, 105, 125; IV 82
- D'Ors, A. — P 2.3.4, 4.8; III 40, 90
 Daicoviciu, C. — P 39
 Daly, I. Ed. — III 39
 Danielopolu, G. — P 131
 Danilović — IV 28
 Danz — III 45
 Daremberg — Saglio — II 50
 Daube, D. — P 24; I 98; III 126, 134; IV 58, 60, 137
 David, M. — 2.3.3, 4.8, 241; B; I 24, 69, 78, 113, 122, 128, 140, 163, 38, 66, 84, 90, 142; II 7^a, 51, 59, 82, 112, 113, 126, 172, 180, 195, 235, 257, 269, 286^a, 121; III 26, 34, 56, 127, 150, 160, 161, 95; IV 15, 21, 29, 34, 36, 43, 53, 81, 94, 112, 116^b, 119, 131
 De Dominicis, M.C. — I 56
 De Francisci, P. — P 45, 104, 221; I 7; II 13; III 43
 De Martini, A. — III 61
 De Simone, E. — B
 De Visscher, F. — P 24; I 9, 25, 57, 85, 91, 92, 99, 117; II 6, 14, 16, 19; III 39, 46, 67, 108, 113; IV 58, 71, 82, 95, 113
 Déclareuil — I 43
 Dejana — II 13
 Denoyez, J. — P 2.3.3, 69; II 172, 175; IV 147
 Denys din Halicarnas — I 63; III 103; IV 15
 Densușianu, Ovide — I 156
 Dernburg H. — P 4.6, 93, 156
 Dessertaux, F. — I 131
 Devoto, G. — IV 72
 Di Marzo, Salvatore — II 13, 39; III 43, 56
 Di Paoli, U.E. — III 55
 Dimitrescu, Gr. — B; IV 84
 Diomede — P 2.1
 Diósi G. — P 2.3.4, 56, 91; I 9; II 69
 Donatus — II 149; III 79
 Donatuti, Guido — P 93; IV 126
 Dosíthei — I 22
 Drăghicescu, G. — P 131
 Dubois, E. P. — P 4.9.1; B; II 157^a, 14; III 53; IV 13, 119
 Dulceit, G. — P 46; II 73; III 103; IV 126
 Düll, Rudolf — P 183; II 6; IV 117, 134
 Dumitriu, G. — B
- Eck — IV 157
 Eisele — I 17; III 72; IV 21
 Eminescu, Y. — P 126
 Engels, F. — P 54
 Erbrard — P 4.2, 114, 118

- Erman H. — II 8
 Ernout, A. — B; II 14; III 156
 Eutropius — II 142
- Fadda — II 116
 Falletti — III 40; IV 33
 Feenstra, R. — III 45, 105, 122
 Ferrarino — II 14
 Ferrini, Contardo — P 4.8, 129, 131, 132, 200, 220; B; II 26, 57, 114, 147; III 93, 149, 73, 76, 86, 128; IV 61, 77
- Festus — P 4.9.2; II 68, 76; III 45, 90, 114
 Firoiu, D. — I 16, 35
 Fitting, H. H. — II 57
 Flach, G. — P 93
 Fliniaux, A. — P 2.3.3, 68; II 175; III 126
 Flume, W. — P 4
 Fluss — III 24
 Forcellini — I 75
 Fowler — I 76
 Fraenkel, Ed. — IV 159
 Frank — P 29
 Frézier — P 220; B
 Frezza, Paolo — P 100; I 20; II 26, 35
 Fufidius [Chius] — II 105
 Fuhrmann, M. — P 4.3; III 43, 97
- Gallo, F. — P 78; I 152; II 19; IV 56
 Gandolfi, G. — II 45
 Gaudemet, J. — P 127; I 54, 73, 77; III 90; IV 122
 Georgescu, Val. Al. — P 4.5, 2, 84, 119, 153, 154, 167, 210, 212, 251; B; I 2, 74; II 8; III 39, 48, 90, 130; IV 15, 19, 33, 38, 72, 144, 150, 158
 Genzmer — II 128, 159, 174
 Ghenadie — P 4.9.1
 Gierke — III 39
 Giffard, A. E. — I 27, 91; III 39, 43, 45, 66, 73, 84, 94, 103, 106, 108, 119, 125, 130; IV 0, 1, 23, 57, 58, 76, 77, 81, 87, 149
 Girard, P. F. (în afară de *Textes*) — P 2.3.3, 4.4, 71, 131; B; I 6, 17, 91, 92, 131, 157; II 7^a, 51, 95, 195, 269, 35, 49, 54, 94, 116, 181; III 64^a, 96, 2, 42, 62, 72, 73, 99; IV 43, 94, 149
 Giraud — P 4.9.1
 Glück — II 126; IV 55
 Gneist — P 4.9
 Goeschel, Johann Friedrich Ludwig — P 230; B; I 36, 73, 108, 133, 140; II 121; III 26, 34; IV 1, 48, 53^c, 60, 31, 75; fig. 3
 Gottofredus — B
 Goudsmit, J. E. — B; II 95; IV 119
 Gouron, A. — II 48; IV 36, 37, 47
 Gradenwitz, O. — B; I 152; II 116; IV 29
 Graff, Th. — II 143
 Grelle, Fr. — II 9
 Grigore Taumaturgul — P 22
 Grosso, G. — P 4.7; I 117; II 13, 48, 162; III 82
 Grünhut — P 73
- Gruppe, Ed. — II 131
 Guarino, A. — P 4.8; I 5
 Guarneri Citati, A. — P 239; III 86; IV 125
- Hamangiu, C. — P 47
 Hanga, Vladimir — P 79, 136; B; I 16, 35, 74, 89; III 73; IV 57, 116
 Harmenopol — 4.5, 4.9; B
 Harper — P 1, 39
 Haubold, Chr. G. — I 142
 Hausmaninger — II 35
 Hefter, A.G. — B; IV 15, 34
 Heineccius — I 142
 Heinze — I 91; IV 142
 Hermogenianus — B; II 58
 Herzen, N. — P 2.3.3, 80
 Heumann, H.G. — B; IV 82
 Hirschfeld, O. — I 65
 Hitzig, H. F. — IV 129
 Honoré, A. M. — P 2.3, 2.3.1, 2.3.4, 3, 4.6, 4.8, 18, 23, 27, 16, 59, 60, 93, 102, 106, 156, 162, 202; III 18
 Horatius — I 13, 106; II 73, 163
 Horvat, M. — I 7, 8, 9, 68; IV 15
 Hotoman — I 135
 Hulot — P 112
 Hunt, Arthur — P 4.9.2
 Huschke, Ph. Ed. — P 92; B; I 113, 123, 136, 8, 58, 77, 158; II 9, 96, 111, 126, 151^a, 172; III 33^{a,b}, 43, 68, 87, 95^a, 96, 103^a, 130, 95, 103; IV 1, 3, 52, 53, 80, 114, 154, 165, 166^a, 19, 31, 119, 162
- Hüssel — I 91
 Huvelin, P. — P 96; II 42, 47; III 45; IV 92
 Hieronimus, Eusebius — P 4.9.1
- Iavolenus Priscus, Octavius Tadius Tossianus — P 2.1, 2.3.4, 12; II 142; III 24
 Ihering, Rudolf von — B; I 91, 114, 150; II 116, 126, 130; III 66, 114; IV 12, 29, 42, 51, 133, 144, 157
 Imbert, J. — III 92
 Impallomeni — I 8
 Ionașcu, Tr. — P 154, 212; III 122
 Iorga, N. — P 2.3.1, 211
 Isidor — I 77; III 111
 Iulianus, Salvius — P 2.1, 2.2, 2.3.4, 4.6, 4.7, 4.8, 12, 100, 101; I 8; II 142; III 23, 53; IV 53
 Iustinian — P 4.3.4.5, 4.7, 4.9.1, 104, 131; I 1, 22, 36, 65, 133, 166, 19, 25, 28, 29, 45, 69, 118, 125, 146, 155, 156, 157, 158; II 9, 15, 48, 64, 91, 111, 131, 132 (—134), 254, 289, 26, 57, 76, 128, 154, 163; III 33^{a,b,c}, 34, 97^a, 103^a, 149, 2, 4, 21, 51, 53, 62, 82, 97, 104, 128, 133; IV 1, 53^c, 60, 61, 112, 114, 171, 83, 93, 99, 146, 153, 155
- Iuvenalis — III 21

- Jacotă, Mihai — P 79, 190; III 63, 106; IV 115, 116
- Jolowicz — III 130
- Jörs, P. — II 76; III 43
- Jouquet — II 81
- Junker, J. — IV 19, 63
- Justinian, v. Iustinian
- Kaden, E. H. — II 6; III 42
- Kalb, W. — P 2.3.3, 4.8, 65, 193; II 115
- Karlowa, C. Fr. O. — I 139; III 4, 72
- Kaser, M. — P 2.3.4, 4.7, 114, 172, 206, 242; B; I 14, 72, 74, 131, 153, 158; II 27, 2, 13, 69; III 31, 40, 82, 90, 103, 134; IV 19, 23, 37, 43, 52, 55, 74, 77, 84, 122, 158, 165
- Kaufmann — III 82
- Keller, Fr. L. von — III 73; IV 58, 59
- Kelly — III 128
- Kipp, Th. — II 105; IV 132
- Kirişescu, Costin C. — I 94
- Kniep, C. F. — P 2.3.1, 4.7, 4.8, 4.9.2, 25, 170, 240; B; I 24, 156, 1, 7, 24, 38, 48, 51, 58, 62, 66, 78; II 269, 15, 130; III 212, 22, 28, 95, 115, 134
- Kokourek, A. — P 2.3, 2.3.1, 2.3.2, 2.3.3, 17, 25, 81, 107, 179; B
- Konstandaky, G. — III 94; IV 115 (v. şi Costandaky)
- Köppen — II 126
- Kornemann — 125
- Koschaker, Paul — P 236; III 90, 101; IV 19, 82
- Koschenbar-Lyskovsky, J. — III 79; IV 85
- Kreller, H. — I 7; II 11; III 95; IV 87
- Kretschmar — P 4.9.2, 251
- Kroll, H. — I 37; III 23
- Krüger, H. — IV 126
- Krüger (Krueger), Paul — P 4.7, 93, 171; B; I 85, 115^b, 134, 135^a, 136, 137, 137^a, 144, 8, 9, 84, 131, 158; II 15, 51, 61, 82, 112, 126, 132^a (— 134), 135^a, 150, 151, 254, 269, 14; III 33^{a,b}, 43, 44, 45, 69, 79, 80, 84, 95, 103^a, 124, 156, 29, 80; IV 15, 36, 37, 48, 80, 94, 112, 114, 133, 165, 166, 171, 68
- Kübler (Kuebler), B. — P 2.3.3, 4.3, 4.7, 4.9.2, 89, 92, 98, 103, 222, 249; B; I 53, 56, 77, 166, 188, 58; II 37, 95, 135^a, 155, 195, 235, 8, 20, 99, 114; III 33^{a,b}, 43, 46, 67, 81, 82, 84, 96, 127, 130, 140, 149, 154^b, 156, 2, 122; IV 2, 37, 80, 94, 131^a, 134, 54, 82, 162
- Kühner — P 4.8, 200
- Kunkel, Wolfgang — P 2.3.4, 4.7, 3, 25, 30, 61, 62, 89, 93, 98, 105, 133, 169; B; I 9, 55, 106, 109, 148, 155, 156; II 68, 105, 142, 143, 158; III 4, 23, 24, 43, 81; IV 19, 54, 163
- Kuntze, J. E. — P 2.3.1, 35; II 8; III 114
- Kupiszewski — I 27
- La Pira, Giorgio — III 39; I 170
- Lachmann, C. — B; I 65, 150, 194, 87; II 79, 129, 166; III 43, 97, 158, 95; IV 34
- Labeo, Marcus Antistius — P 2.3.3, 2.3.4, 4.8; I 106, 107; II 68; III 42, 81, 82, 96; IV 140, 152, 163
- Labruna — III 61
- Laelius Felix — II 68
- Lafranchi — I 43
- Lambert, J. N. — P 96, III 48
- Lapicki, Boris — P 42, 108
- Lardone, Fr. — P 67, 184, 185
- Le Bras, G. — I 11
- Legier, G. — III 106
- Lemercier — II 183
- Lemosse, P. — P 2.3.3; III 109
- Lenel, O. — P 72, 248; B; I 6; III 132; IV 35, 166, 3, 77, 126, 150, 156
- Lepointe, G. — IV 144
- Levet — II 35
- Levy, E. — P 216, 233, 239; III 39, 61, 104; IV 130
- Liebs, D. — P 214; IV 29
- Lindsay — III 90
- Lombardi, G. — P 8; I 1; III 31, 45; IV 55
- Lombardi, L. — P 204; I 9
- Longinescu, Ştefan — P 2.3.3, 2.3.4, 4.7, 47, 64, 84, 90; I 150; III 4
- Longinus, v. Cassius
- Longo, C. — IV 50, 109, 142
- Longo, G. — I 9, 60, 77, 89; III 61
- Löwe, F. A. (New Jersey) — P 227
- Lübtow, U. — II 45, 47, 49, 38; III 40, 42
- Lucilius, C. — II 76; IV 153
- Luzzato, G. — II 24
- Macqueron, J. — P 4.8, 2; II 18
- Macrea, Mihai — P 137
- Macrobius — II 3, 6; IV 17, 163
- Magdelain, A. — P 18, 98; I 7, 8, 9; III 31, 40, 43, 45, 81, 92; IV 23
- Malafosse — III 39
- Mänigk — I 72; IV 37
- Marchi — P 237; II 26; III 101, 103
- Marcianus — I 37
- Marouzeau, J. — III 93; IV 19
- Marrone, M. — III 99; IV 77
- Martin, G. — III 122
- Martino, F. R. — IV 30
- Marx, K. — P 53
- Maschi, C. A. — P 6, 186; I 9; III 90
- Maschke — IV 15
- Massei, M. — III 81
- Masson — II 7, 26
- Maşchin, N. A. — P 22, 53, 54; I 143
- Maximus, Valerius — III 73; IV 116

- Maximus Paulus, Fabius — I 109
 May, G. — II 1; III 41; IV 116
 Mayr, von — III 99
 Mayer-Maly, Th. — P 2.3.2, 2.3.3, 4.8, 38, 98, 213, 215; I 51; II 33, 41, 48, 104; III 21, 82
 Meillet, A. — B; I 11; IV 23
 Meinhart — III 4
 Meulenaere, O. de — B
 Meylan, Ph. — P 237, 241; B; I 90; III 87, 81, 99, 102, 103, 104, 107; IV 19, 140
 Michon — I 131; II 45
 Mihailov, G. — P 55
 Minculescu, Al. — II 47
 Minicius Natalis — P 2.3.4, 101; I 55; III 24
 Mitrea, B. — P 137
 Mitte, L. — P 211, 236; I 31; II 73, 130; III 61; IV 122
 Modestin — P 4.2; III 39, 122, 123
 Molcuț, Emil — II 2
 Molone din Rhodos — I 148
 Mommsen, Th. — P 2.3, 2.3.1, 2.3.3, 4.9, 15, 34, 55, 92, 159, 218; B; I 22, 79, 102, 160, 51, 58; II 82, 195, 68, 135, 142, 143, 174; III 117, 121, 156, 2; IV 34, 111, 159
 Montier, R. — B; I 92; II 12, 57, 66, 129, 158, 159, 164; III 81, 103, 108, 113; IV 19
 Moschetti — IV 92
 Moșoiu, A. — III 103
 Mucius Scaeuola, Quintus — P 2.3.4, 3.4.7, 4.8, 12, 171; I 147 (și omonimii); II 116; III 86, 90; IV 152
 Mucius Scaeuola, Publius — I 147; II 116
 Mühlerbruch-Glück — II 126
 Muirhead — P 4.9.1; III 56; IV 119
 Müller, B. A. — III 114
 Musumeci — P 10, 205

 Naevius, Gn. — II 143
 Nardi — II 101
 Nedoncelli — I 11
 Nelson, H. L. W. — P 2.3.3, 4.8, 26, 196; B; I 24, 69, 78, 113, 122, 128, 140, 163, 38, 66, 84, 90, 142; II 7^a, 51, 59, 82, 112, 113, 126, 172, 180, 195, 235, 237, 269, 286^a, 121; III 26, 34, 56, 127, 150, 160, 161, 95; IV 15, 21, 29, 34, 36, 43, 53, 81, 94, 112, 116^b, 119, 131
 Neratius — P 2.3.3, 2.3.4; II 33
 Nerva, Cocceius — P 2.3.4
 Nicholet — IV 36
 Nichos, B.V. — P 207
 Nicolau, Matei — P 24, 47, 195, 234; I 9; III 40, 81, 90, 103, 113, 123; IV 48, 15, 19, 75, 97
 Nicosia, G. — II 95, 14, 31; IV 156
 Niebuhr, Berthold Georg — P 4.9.1, 229; fig. 2
 Niederländer — III 113, 119
 Noailles, P. — I 75, 91; III 103; IV 15, 19, 99
 Nonius Marcellus — I 77
 Nordeblad, J. B. — P 4.8, 92, 194, 200
 Nörr, D. — III 35, 85
 Novelli, P. — P 4.9; B; I 75, 120, 195; II 4, 15; III 58, 81; IV 172, 163, 166
 Ofiliev — III 81, 82
 Olivier-Martin, F. — III 82
 Orelli — B
 Orestano, R. — I 9, 74, 75; II 2; III 39; IV 0
 Osukovski, W. — P 189; II 57
 Ourliac — III 39
 Pacchioni, G. — II 176; IV 55
 Padeletti, G. — P 40
 Paoli, U. E. J. — P 209; I 5; III 128; IV 6, 115, 118
 Papinianus — P 2.3.3, 4.2, 22; I 8
 Paolo, v. Paulus
 Paradisi, B. — P 210
 Pascu, Șt. — P 39
 Pastori — III 122
 Paulo Giovio — P 4.5, 151
 Paulus — P 2.3.3, 4.2, 22; I 58, 154, 155; II 22, 68, 76, 86, 149, 159, 166; III 35, 95, 96; IV 45
 Pauly-Wissowa — B
 Pegasus — III 21
 Pereterskii, I. S. — P 126
 Peretz, I. — P 154
 Pernice, A. — II 57; III 91; IV 16
 Peruzzi, S. — I 43; II 26; III 90; IV 55
 Perrin, B. — III 112, 124
 Peter, H. — II 56
 Petit, E. — IV 105
 Petschow, H. — P 4.8, 191
 Piganiol, A. — III 90, 103
 Pippidi, D. M. — III 103, 134
 Pithou, Pierre — P 218
 Planchy — IV 38
 Planck — IV 133, 135
 Plautus — I 127; II 45; III 47, 76, 81; IV 23, 160
 Plinius [cel Bătrîn] — I 65, 93
 Plinius [cel Tânăr] — I 6, 13, 25, 65; II 115, 128, 178; III 24, 70; IV 45
 Plutarch — I 81
 Polay, El. — P 145, 208
 Polenaar, B. J. — P 4.9; B; I 90; II 286^a; III 3^a, 38, 58; IV 42, 48, 131, 34
 Polibius — II 53
 Pomponius, Sextus — P 2.1, 2.3.1, 2.3.2, 2.3.3, 4.8, 12, 214; I 9, 106, 147, 155, 156; II 18, 64, 143; III 21, 53, 90; IV 15
 Popescu, Aurel — P 49, 50, 147; I 37, 46, 62, 100; IV 43, 131
 Popescu-Spineni, Ilie — I 6; III 73, 81, 103
 Pothier — II 50

- Pringsheim, F. — P 113, 187; II 48, 17;
III 97, 128; IV 50
- Priscianus — P 2.1
- Proculus — P 2.3.4; III 82
- Publicius, Q. — IV 55
- Puchta, G. F. — P 40, 82; I 152; IV 55
- Pugliese, G. — II 12; III 67; IV 0, 47, 113
- Pugsley, D. — II 41; IV 144, 150
- Quintilianus — I 148; III 69, 87, 112;
IV 133, 163
- Rabel, E. — P 239
- Rădulescu, Andrei — P 148
- Reifferscheid — P 225
- Reinach, J. — P 71; B; I 24, 29, 30, 113,
115^b, 163, 44, 77, 84, 85; II 16, 96, 113,
126, 195; III 56, 193, 51; IV 34, 36,
43, 48, 95
- Reiner, G. — P 230
- Remmius Palaemon — II 12
- Riccobono, S. — P 4.7, 4.9.2, 66, 89, 101,
183, 238, 250; B; I 8, 55; II 133, 183;
III 97; IV 126
- Rizzo, L. — B
- Robbe, U. — III 42; IV 26, 27, 49, 64, 130
- Robertis, Fr. — III 35
- Robleda, O. — P 2.3, 2.3.3, 19, 33, 48, 182
- Roels, W. — P 120, 223
- Romano, S. — II 17
- Rotondi, G. — III 149; IV 32, 34
- Rudorff, A. Fr. — I 139; III 83
- Ruggiero, R. de — IV 73
- Ruggini, Lellia — P 25
- Sabinus, Caius Massurius — P 2.3.4, 2.7,
4.7, 171; I 155; II 218, 42; III 75,
85, 111
- Sabinus, Gn. Arulenus Caelius — III 23
- Sachau — P 73
- Samter, R. — P 82; I 1; II 82, 64
- Sanfilippo, Cesare — II 66; III 7, 95; IV 126
- Santaro — I 63
- Sautel — IV 91
- Savigny — II 155; IV 34, 135, 144
- Sbierea, Radu — I 94
- Schaub, V. — I 74, 108
- Scheltema, J. H. — P 221
- Scherillo, G. — P 86, 186
- Scheurl, Ch. A. von — IV 36
- Schiaparelli, L. — B
- Schiavone — P 98
- Schirmer, von — II 99
- Schlossmann, S. — III 45
- Schmidt, H. H. — III 99
- Schönbauer, E. — P 4.8, 24, 197; I 12;
IV 146, 161
- Schulz, Fritz — P 4.7, 83, 93, 96, 105, 123,
130, 157, 163, 167, 178, 180; B; I 38,
142, 147; III 29, 43; IV 152
- Schulze, E. Th. — P 25, 194
- Schupfer — II 116
- Schwartz, A. (Istanbul) — P 199; III 43;
IV 82
- Schwengler — I 63
- Scialoja, V. — II 116, 169, 171; IV 3, 126,
168
- Seckel, E. — P 222; B; II 95, 135^a, 20;
III 33^{a,b}, 156, 122; IV 82
- Segré, G. — I 13; III 62
- Seidl — P 4.8
- Selb, W. — I 37
- Sell — IV 117
- Senarclens, A. de — IV 6
- Seneca, Annaeus — II 162
- Senn, F. — B; II 7^a, 95; III 54
- Sergenti — III 62
- Servius [grammaticus] — P 2.1, 4.9.2; I 37,
77; III 31
- Seston, W. — II 10
- Silber, H. — P 110, 197
- Simon, D. — III 130; IV 168
- Sokolovski — IV 126
- Solazzi, Siro — P 2.3.3, 4.7., 4.9.2, 71,
110, 166, 173, 203, 240, 244; B; I 150,
5, 7, 37, 38, 48, 58, 62, 65, 66, 77, 90, 117,
127, 130, 139; II 8, 15, 93, 106, 112, 116,
165, 167; III 45, 79, 212, 12, 15, 19, 28,
29, 36, 45, 47, 85, 100, 122, 134; IV 31, 2,
10, 50, 53, 82, 87, 96, 102, 112, 147
- Spartianus, Aelius — II 142; III 70
- Spulber, A. C. — B; I 1
- Stătescu, C. — P 176
- Steinwenter — I 51, 65; IV 36
- Stoicescu, C. — P 4.5, 153, 195; I 89, 91;
III 134; IV 27, 146
- Stojević, Dragomir — II 29
- Stone, R. — P 44; IV 3
- Strabo — I 65
- Strina, M. — B
- Stroux — II 12
- Studemund, W. — P 4.9; B; I 113^b, 84;
II 95; III 44, 124; IV 172
- Sturm, Fr. — II 33, 52, 55; III 119; IV 23,
55, 56
- Suetonius — I 27, 46, 50, 65, 125; II 50, 73;
III 13, 70
- Sulpicius Rufus, Servius — P 4.8; I 148,
156; II 6, 158; III 86, 93, 111
- Suman — II 94
- Szilagy, J. — III 6
- Tacitus, P. Cornelius — I 27, 46, 106; II 50;
III 13, 23
- Talamanca, M. — IV 31
- Taubenschlag, R. — B; I 37; III 82
- Terentius, Publius Afer — I 81
- Thaler — IV 48
- Thales din Milet — III 81
- Theophilus — P 4.9; B; I 22, 127; II 12;
III 93, 95, 4, 73, 76, 128
- Thomas — III 108, 117

- Tissoni, G. — P 97
 Titus Livius — B; I 19, 48, 78, 127, 142; III 42, 103; IV 15, 23, 35
 Tomulescu, C. S. — P 11, 116, 144, 150, 235; B; I 1, 16, 35, 73, 74, 91; II 15, 34, 45, 135; III 73, 80, 90, 102, 103, 114, 118, 128; IV 7, 15, 21, 22, 57, 74, 170
 Traian(us) — I 13
 Trebatius Testa — I 106, 109
 Trebellius Maximus Pollio, L. — II 162
 Triandaphilopulos, J. K. — III 60, 67; IV 31
 Troje, H. E. — III 53
 Tubero, Quintus Aelius (omonimi) — I 109, 156
 Tudor, D. — P 36, 51, 57, 142
 Turpin, C. — IV 81
 Ulpian — P 2.3.2, 2.3.3, 4.2, 4.7, 4.8, 22, 202; B; I 22, 127, 6, 13, 19, 26, 42, 51, 73, 102, 131, 141, 144, 155; II 16, 26, 111, 150, 14, 28, 35, 76, 79, 83, 115, 134, 135, 159; III 95^a, 15, 25, 47, 52, 128, 135
 Van der Wel, N. — P 221
 Van Oven, J. C. — III 39, 43; 95
 Van Warmelo, P. — IV 66, 83
 Varro, M. Terentius — I 96
 Vázny J. — III 108
 Vergilius Maro, Publius — II 149
 Verrius Flaccus — II 3
 Villey — III 39
 Visky K. — II 56, 67, 91, 119; III 6, 85
 Vismara — P 223
 Voetius — III 82
 Voigt, H. — I 1; II 57
 Volterra, Ed. — P 4.8, 115, 128, 202, 239; I 8, 42, 43, 49, 54, 55, 63, 68, 72, 73, 74, 83
 Wagner — III 62
 Walter — I 114
 Watson, A. — I 49, 73; III 43, 86, 117; IV 43
 Weiss, Eg. — P 235; I 25; III 27, 43, 90, 103; IV 73, 94
 Wenger, L. — P 89, 98; I 9; III 104; IV 0, 72, 135, 166
 Wesel, U. — II 149
 Wicacker, Fr. — P 2.3.1, 2.3.3, 2.3.4, 4.7, 10, 21, 52, 85, 87, 98, 111, 125, 128, 134, 135, 140, 160, 167, 182, 198, 204, 205, 208, 213, 217; I 57; III 18; III 4, 61, 66, 86, 90; IV 84
 Wilms — II 15
 Windscheid — II 83
 Wlassak, M. — II 15, 130; III 83, 27; IV 43, 82, 116, 117, 118, 122, 123, 135
 Wolff — I 8; III 432
 Zanzucchi, P. P. — B
 Zepos — P 220; B
 Zulueta, F. de — P 4.7, 70, 233; B; I 128, 150, 18, 58, 73, 127, 142, 146, 158; II 7^a, 172, 140; III 174, 2, 43, 64, 82; IV 142, 144, 167, 169

ERATĂ

Pag.:	rîndul:	în loc de:	se va citi:
114	10 de jos	tribunalul	tribunatul
215	17 de jos	libert	liber
248	3 de jos	Beseler	Besnier
282	3 de sus	atribuie	substituie
321	10 de jos	(...δεσπότης—Theoph.)	(...ἡ νόμη—Theoph. IV, 15)
326	15 de jos	<i>ex quibusdam</i>	<i>ex quibusdam... in infitiantes</i>

Toate titlurile de la p. 179, 200, 201 și 278 vor fi considerate între paranteze [ ], iar titlul *Obligațiile* de la p. 217 va fi considerat fără paranteze.

(Gaius, *Instituțiunile* – c. 284)

Redactori: BARBU BERCEANU
AURICA MIHĂILESCU
Tehnoredactor: SONIA BĂRZEANU

*Bun de tipar 28.01.1982. Format 16/70 × 100.
Coli de tipar 22,75.*

C.Z. pentru biblioteci mari { 347. 474
347. 675
C.Z. pentru biblioteci mici 347.4 + 347.6

Întreprinderea poligrafică Informația,
str. Brezoianu nr. 23–25, București.
Republica Socialistă România

Edițiile savante, cărora prezenta le este tributară, cît și monografiile, de ordinul sutelor, cu teme inspirate din opera lui Gaius, demonstrează o muncă minuțioasă, compensată de innoirea manualelor de drept roman, de renunțarea la multe din consacările anterioare, un impuls nou studiilor romanistice.

Penru importanța juridică și istorică a operei sale, cît și pentru cerințele romanistice de strictă specialitate, nici un jurisconsult roman nu este astăzi mai în centrul atenției decît Gaius.

A. N. P.

